ALUTA

SFÎNTU GHEORGHE
SEPSISZENTGYÖRGY

ALUTA
X—XI

Coperta — A címlapot tervezte: *Baász Imre*

MUZEUL SFÎNTU GHEORGHE

SEPSISZENTGYÖRGYI MÚZEUM

Tov. L. Moldovan, secretar
cu multă recunoștință
Király

ALUTA

X—XI

STUDII ȘI COMUNICĂRI
TANULMÁNYOK ÉS KÖZLEMÉNYEK

1980

ALUTA

ANUARUL MUZEULUI JUDEȚEAN COVASNA — SF. GHEORGHE
A SEPSISZENTGYÖRGYI MÚZEUM ÉVKÖNYVE

COLEGIUL DE REDACȚIE — SZERKESZTŐBIZOTTSÁG:

SZÉKELY ZOLTÁN, redactor responsabil — felelős szerkesztő
GAZDA KLÁRA, KOVÁCS SÁNDOR, KOZÁK ALBERT, membri — tagok
ZÁGONI JENŐ, redactor — szerkesztő

Redacția — Szerkesztőség:

MUZEUL JUDEȚEAN COVASNA
4000 — Sf. Gheorghe
Str. 16 Februarie nr. 10
România

Eveniment de uriașă importanță în viața partidului, a națiunii noastre socialiste — unul din acele momente-cheie ale istoriei, hotărîtoare pentru destinele unui neam, pentru rolul și opera lui în timp — Congresul al XII-lea al Partidului Comunist Român, a deschis înălțătoare perspective în fața poporului nostru. Însuflețiți de prevederile și sarcinile trasate de documentele dezbătute la marele forum al comuniștilor, Muzeul Județean Covasna manifestă o preocupare permanentă în spiritul prețioaselor indicații ale tovarășului secretar general al P.C.R., Nicolae Ceaușescu, pe linia procesului educațional și științific, într-o strînsă legătură organică cu realitățile social-economice și culturale din județul Covasna.

În conformitate cu documentele programatice ale Congresului al XII-lea, formarea omului nou al societății socialiste, educarea oamenilor muncii pentru muncă și viață, în spiritul înaltelor idealuri ale comunismului, al conștiinței îndatoririlor și răspunderilor față de patrie și popor, constituie activitatea direcțională principală a Muzeului Județean Covasna.

O altă preocupare a activității muzeului o constituie activitatea permanentă de ridicare la un nivel tot mai înalt a simțămintelor și conștiinței patriotice a maselor, preocuparea de a face mai bine cunoscut trecutul de muncă și luptă al poporului, de a cultiva tradițiile revoluționare ale clasei muncitoare și ale partidului comunist, de a spori valoarea educativă a istoriei, etnografiei, artei și științelor naturii.

Publicînd acest volum intenționăm să valorificăm o mică parte a tezaurului științific al istoriei patriei, să dăm și sub această formă mai multă consistență muncii cultural-educative pe care o desfășurăm.

A XII. Pártkongresszus, pártunk, szocialista nemzetünk életének, hazánk történelmének kulcsfontosságú, a nép sorsára, szerepére, egész életművére kiható eseménye népünk előtt ragyogó távlatokat nyitott meg.

A kommunisták nagy vitafórumán kijelölt lelkesítő feladatokat és előirányzatokat szem előtt tartó, a pártunk főtitkára, Nicolae Ceauşescu elvtárs nagyra értékelt útmutatásai szellemében tevékenykedő Sepsiszentgyörgyi Múzeum tudományos és kutató munkáját egyre fokozottabb mértékben rendeli alá a Kovászna megyei társadalmi, gazdasági és kulturális valóság követelményeinek. Ennek megfelelően, a múzeum fő célkitűzése a dolgozók életre és munkára nevelése, a szocialista társadalom új, kommunista eszményt megtestesítő, tehát hazájáért és népéért felelősséget érző és áldozatot vállaló embertípusának formálása. Törekvése, hogy a dolgozók munkás és harci múltjának, a munkásosztály forradalmi hagyományainak megismertetésével egyre jobban elmélyítse a tömegek hazafias érzését, továbbvigye a munkásosztály és a kommunista párt forradalmi hagyományait, kiaknázza és közkinccsé tegye a történelemben, néprajzban, természetrajzban és képzőművészetben rejlő nevelő erőt. E kötet útrabocsájtásával hazánk történelemtudományának kincsestárát gazdagítani, a magunk kulturális nevelő munkáját pedig megalapozni kívánjuk.

CUPRINS — TARTALOM

ARHEOLOGIE, ISTORIE — RÉGÉSZET, TÖRTÉNELEM

LÁSZLÓ ATTILA Un raport inedit asupra săpăturilor arheologice de la Ariușd din anul 1925 ● *Ein unveröffentlichter Bericht über die Ausgrabungen bei Ariușd aus dem Jahre 1925* ● Kiadatlan jelentés az 1925. évi erősdi ásatásokról 11

COMSA EUGEN Contribuție la cunoașterea ritului funerar al purtătorilor culturii Gumelnița ● *Contribution à la connaissence du rite funéraire des porteurs de la culture Gumelnița* 23

ZAHARIA EUGENIA Despre începutul culturii Monteoru 33

SZÉKELY KÉKEDY ZSOLT Date noi privind ritul de înmormîntare al culturii Schneckenberg în județul Covasna 39

BUCUR MITREA — NUSSBAUM TEODOR Legături economice între dacii din estul Transilvaniei și cei din Moldova ● *Liaisons économiques entre les Deces de l'est de la Transilvanie et les Daces de la Moldavie* 47

SZÉKELY ZOLTÁN Castrul roman de la Oltenia ● *Az oltszemi római tábor* . 55

HOREDT KURT Die frügeschichtliche Siedlungslandschaft Siebenbürgens ● *Așezările Transilvaniei în feudalismul timpuriu* 77

GEORGESCU LAURENȚIA Considerații antropologice privind descoperirile muzeului Sfîntu Gheorghe — Covasna ● *Considérations antropologiques concernant les découvertes du musée de Sfîntu Gheorghe — Covasna* . . 97

SZÉKELY ZOLTÁN Adatok a XVI—XVII. századi székely rendi tagozódás kialakulásához ● *Date privitoare la stratificarea socială la secui în sec. XVI—XVII* 105

BINDER PÁL A testvériség és együttélés hagyományaiból ● *Din tradițiile conviețuirii și frăției* 115

CSEREY ZOLTÁN Kihágások, büntetések, társadalmi ellentétek a kézdivásárhelyi szűcs céh életében ● *Atribuțiile juridice ale breslei cojocarilor din Tg. Secuiesc* 127

EGYED ÁKOS A társadalmi kérdés Udvarhelyszéken az 1848—1849-es forradalom idején ● *Probleme sociale în Scaunul Odorhei în timpul Revoluției din 1848—49* ● Soziale Probleme in Stuhl Odorhei während der Revolution von 1848—49. 155

TARISZNYÁS MÁRTON Gyergyói adatok az 1848—1849-es események ismeretéhez ● *Date cu privire la evenimentele din 1848—1849 în Gheorgheni* 171

KOZÁK ALBERT Mișcarea muncitorească în județul Covasna între anii 1900—1910 181

ETNOGRAFIE — NÉPRAJZ

KÓS KÁROLY Eredmények és feladatok a romániai magyar népi építészet kutatásában ● *Rezultate și sarcini în cercetarea arhitecturii populare maghiare din România* 193

MOLNÁR ISTVÁN A csernátoni köleshántoló malom ● *Die Hirsemühle von Cernat* ● *Moara de mei din Cernat* 217
GAZDA KLÁRA Családi munkamegosztás Felsőrákoson ● *Diviziunea muncii la gospodăriile țărănești din Racoșul de Sus* 233
DEMÉNY ISTVÁN PÁL — JÁNOS PÁL — KRISTÓ TIBOR Csíkból előkerült alakos kályhacsempék ● *Cahlele cu ornament figural din zona Ciucului* 243
BUCUR NICOLAE Aspecte privind folclorul păstoresc din Harghita și Voinești-Covasna 255
FARAGÓ JÓZSEF Egy fiátfalvi mesemondó az 1810-es években. ● *Un povestitor din Filiaș din anii 1810* 269
MIKLÓS JOLÁNTA A születéssel kapcsolatos népszokások Csernátonban és Ikafalván ● *Obiceiuri populare legate de naștere în comunele Cernat și Icafalău* 277
VITA ZSIGMOND A román népi élet Jókai anekdótáiban ● *Viața țărănimii române reflectată în anecdotele lui Jókai* 287
GYÖRGYBÍRÓ PÁL, IMREH BARNA, KISGYÖRGY ZOLTÁN Sepsiszentgyörgy helynevei ● *Toponimia orașului Sfîntu Gheorghe* ● Die Ortsnamen der Sfîntu Gheorghe — Sepsiszentgyörgy 295
ZÁGONI JENŐ Kovászna megyei kiadványok néprajzi bibliográfiája 1954—1978 345

ȘTIINȚELE NATURII — TERMÉSZETTUDOMÁNY

SZABÓ ÁRPÁD, BOGDAN DELIA, KISGYÖRGY ZOLTÁN Contribuții privind studiul radioactivității apelor minerale și a mofetelor de la Covasna, Băile Bálványos și Malnaș Băi ● *Contributions to the study of mineral waters and mofetas radioactivity from Covasna, Bálványos and Malnaș-bats, Covasna country* . . . 359
SZABÓ ÁRPÁD, BOGDAN DELIA, KISGYÖRGY ZOLTÁN Adatok Kovászna, Bálványos fürdő és Málnásfürdő ásványvizeinek és mofetáinak radioaktivitásához 373
KOVÁCS ALEXANDRU, RĂDULESCO COSTIN, SAMSON PETRE Découverte de restes de Mammifères dans les dépôts du Pliocéne moyen du Bassin de Sf. Gheorghe (Dépression de Brașov) 389
EIGEL G. Regimul anual al temperaturilor medii zilnice și decadale ale aerului la stațiile meteorologice Sf. Gheorghe, Tg. Secuiesc, Baraolt și Int. Buzăului ● *Der jährliche Gang der täglichen und zehntägligen temperaturmittel in den meteorologischen Stationen Sf. Gheorghe, Tg. Secuiesc, Baraolt und Int. Buzăului* 407
LÁSZLÓ KÁLMÁN Noi contribuții la cunoașterea macromicetelor din Bazinul Sf. Gheorghe și împrejurimi ● *Újabb hozzájárulások a Sepsiszentgyörgyi-medence és vidéke nagygombáinak ismeretéhez* ● Naw Contributions to the knowledge of the Higher Fungi of the Basin of Sf. Gheorghe and enivors 415
MOLNÁR LIDIA Kovászna megye fehér gólya (Ciconia ciconia L.) állományának helyzete az 1978-as évben ● *Situația efectivului de barză albă (Ciconia ciconia L.) din județul Covasna în anul 1978* ● Bestand des Weisstorches (Ciconia ciconia L.) aus dem Komitat Covasna im Jahre 1978 421
KOVÁCS SÁNDOR Madártani megfigyelések Kovászna megyében ● *Observații ornitologice în județul Covasna* 435

*
* *

SZÉKELY ZOLTÁN — Varga Nándor Lajos (1895—1978) — necrolog 441
SZÉKELY ZOLTÁN — Haszmann Pál (1902—1977) — necrolog 443

ARHEOLOGIE – ISTORIE
RÉGÉSZET – TÖRTÉNELEM

UN RAPORT INEDIT ASUPRA SĂPĂTURILOR ARHEOLOGICE DE LA ARIUȘD DIN ANUL 1925

A. LÁSZLÓ

Desfășurate între 1907 și 1913, săpăturile arheologice ale lui László Ferenc de la Ariușd[1] reprezintă „în spațiul larg est-european — considera, pe bună dreptate, Ion Nestor — primele investigații metodice de mare amploare într-un obiectiv al neoliticului cu ceramică pictată de tip Ariușd-Cucuteni-Tripolie"[2]. În urma evenimentelor primului război mondial, săpăturile de la Ariușd vor fi întrerupte pentru o lungă perioadă, activitatea științifică a lui F. László fiind, în general, mult îngrădită. Săpăturile urmau să fie reluate abia în anul 1925, în colaborare cu Muzeul de Arheologie și Etnologie al Universității din Cambridge (Anglia). La intervenția lui Vasile Pârvan ministerul de resort a repartizat însă suma de 50 000 de lei pentru săpăturile din anul 1925, colaborarea cu muzeul din Cambridge fiind amînată pentru anul următor[3].

În scrisoarea sa din 8 iunie 1925 F. László îl informează pe Pârvan că „măsurile necesare (desfășurării săpăturilor) în parte au fost luate deja, în parte sînt în curs", promițîndu-i că „despre începerea efectivă a săpăturilor și înaintarea lucrărilor Vă voi informa pe parcurs. Mi-ar face o deosebită plăcere — adaugă László — dacă aș avea onoarea, mult stimate domnule profesor, să ne vizitați în cursul săpăturilor"[4]. Autorizația de săpătură este emisă la data de 15 martie, iar delegația la 31 iulie, din partea Comisiunii Monumentelor Istorice[6].

Cu cîteva zile înaintea începerii săpăturilor, într-un interviu acordat ziarului progresist *Brassói Lapok,* F. László a rezumat în felul următor obiectivele campaniei din anul 1925: „Scopul săpăturilor de la Ariușd din anul acesta este dezvelirea, pe lîngă cele patru locuințe, descoperite pînă acum, a cel puțin încă unei locuințe, deoarece pînă în momentul de față se cunosc doar locuințele celui de-al doilea nivel, cu toate că sînt patru niveluri de locuințe. Va trebui să stabilim, de asemenea, ce tip de locuință îi aparținea primului nivel. Probabil, în această vreme, omul preistoric [de la Ariușd] locuia în locuințe adîncite în pămînt. În perioada nivelului al doilea, al treilea și al patrulea el și-a construit locuința la suprafața solului, așa cum se fac și astăzi casele cu împletituri de nuiele [...] Un

alt obiectiv al săpăturilor de la Ariușd este stabilirea structurii așezării din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului, care suprapune straturile culturii ceramicii pictate din epoca pietrei. În felul acesta, săpăturile de la Ariușd oferă date importante pentru compararea trăsăturilor celor două perioade [...] Stratul din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului este, la Ariușd, numai de 30 cm grosime, terenul de săpătură, devenit, între timp, arătură, va trebui, deci, cercetată cu cea mai mare atenție"[6].

László se instalează la Ariușd la data de 5 august, săpăturile fiind începute în ziua următoare. La lucrările șantierului a mai luat parte, pe lîngă unii elevii (printre care și fii) ai lui László și custodele László Árpád, fratele arheologului. Cu cîteva zile după începerea săpăturilor a sosit și scrisoarea din 7 august a lui V. Pârvan, în care își anunță vizita la Ariușd. Vizita a avut loc în după amiaza zilei de 15 august, Pârvan sosind cu automobilul. La 5 septembrie László întrerupe săpătura, plecînd la Cluj în vederea unui examen de limbă. Aici moare subit, la 16 septembrie, în urma unei hemoragii cerebrale[7].

Asupra săpăturilor de la Ariușd din anul 1925 s-a păstrat doar un scurt raport dactilografiat, în limba maghiară, redactat pe baza jurnalului de săpătură și a planurilor și profilurilor întocmite de F. László. Raportul — pe care îl publicăm mai jos în traducere — a fost întocmit fără îndoială de László Árpád. Pe el îl trădează felul redactării și stilul, de asemenea, titlul, ca și numeroasele corecturi și adăugiri sînt scrise cu mîna sa. Cîteva adăugiri îi aparțin fostei secretare a muzeului, Fadgyas Anna, ea bătînd probabil textul la mașină. Raportul s-a întocmit, după toate probabilitățile, la începutul anului 1926; putem menționa, în acest sens, faptul că în titlu, datorită unei scăpări, figura inițial 1926, în loc de 1925[6].

Raportul, chiar dacă în unele locuri formularea nu este suficient de clară, vorbește de la sine; explicațiile, pe care le-am considerat necesare, au fost cuprinse în note.

Așa cum reiese și din raport, prelucrarea materialelor descoperite a fost începută încă pe șantier. În timpul scurtei sale activități în calitate de custode al muzeului, în ultimii doi ani ai vieții, fiul arheologului, prof. László József (1902—1932) a început și restaurarea și clasificarea materialului. Dar, rezultatele ultimelor săpături arheologice ale lui László Ferenc, așa cum, de fapt, și o parte a cercetărilor sale anterioare, au rămas, pînă astăzi, inedite. Publicînd, în cele ce urmează, raportul menționat, oferim cercetătorilor o primă informare asupra săpăturilor de la Ariușd din anul 1925. Prelucrarea integrală a materialului și publicarea corespunzătoare a descoperirilor rămîne încă o datorie a cercetărilor viitoare.

Descrierea săpăturilor arheologice efectuate de dr. László Ferenc în vara anului 1925 în așezarea preistorică de la Ariușd

(traducere)

Săpăturile, efectuate sub conducerea directorului-custode[9] László Ferenc și cu colaborarea custodelui László Árpád, s-au desfășurat între 5 august și 5 septembrie 1925, reușind realizarea programului propus. Chiar dacă în cursul lucrărilor nu au ieșit la iveală descoperiri reprezentînd noutăți față de rezultatele campaniilor anterioare, se poate considera, în general, că importanța săpăturilor din anul 1925 constă tocmai în confirmarea justeței observațiilor anterioare, completîndu-le, totodată, cu mai multe date prețioase.

Înainte de a trece la prezentarea săpăturilor trebuie menționat că în răstimpul care a trecut de la ultima companie, așezarea a suferit multiple stricăciuni, care ar fi putut periclita efectuarea sistematică a săpăturilor. Aceste stricăciuni doar în mică măsură pot fi atribuite forțelor naturii, ele datorîndu-se, în cea mai mare parte, acelor căutători de antichități iresponsabili care, lipsiți de cunoștințele de specialitate necesare, au deranjat straturile de cultură în mai multe rînduri și în difrite locuri, cauzînd astfel pagube însemnate[10]. Din fericire, lipsurile astfel apărute au putut fi întregite pe baza secvențelor stratigrafice complete, săpate metodic, unitatea suprafeței dezvelite fiind, în felul acesta, păstrată.

Potrivit planului dinainte stabilit, săpăturile s-au desfășurat în trei direcții. Ne-am propus, în primul rînd, dezvelirea locuinței notate cu L 5, aflată la vest de locuința L 1, iar în al doilea rînd să obținem, la marginea sudică a locuințelor L 1, L 2, L 3, o secțiune, pe baza căreia să stabilim stratigrafia și să lămurim mai bine problema gropilor săpate în pămîntul viu, [depistate] în cursul campaniilor anterioare. În sfîrșit, a treia sarcină pe care ne-am propus era dezvelirea locuinței L 6, aflată în marginea estică a așezării.

Pentru dezvelirea locuinței L 5 s-a deschis o suprafață de 119 m^2, lată de 7 m și lungă de 17 m, între liniile 23 și 30, respectiv —2 și XV[11].

Stratul de humus superior (I), ca și cel inferior (II) a fost în așa fel răscolit de plug și grapă, încît stratul II este mai bogat în cioburi aparținînd culturii B și neconținînd aproape de loc fragmente ceramice de cultură A, în schimb în stratul I se întîlnesc mai multe cioburi aparținînd culturii A, cele de cultura B aproape lipsind cu totul[12]. Importanța săpăturii din anul 1925 pentru cunoașterea culturii B de la Ariușd constă tocmai în faptul că întreg materialul campaniilor anterioare nu conține atîta ceramică aparținînd culturii B, ca materialul din 1925. Dintre obiectele descoperite aici se remarcă fragmentul unui topor mare de piatră, mai multe fusaiole și o sulă de os.

Stratul de terramare superior (III) nu putea fi diferențiat. Stratul de chirpic superior (IV) a cuprins un material destul de bogat. Se întinde,

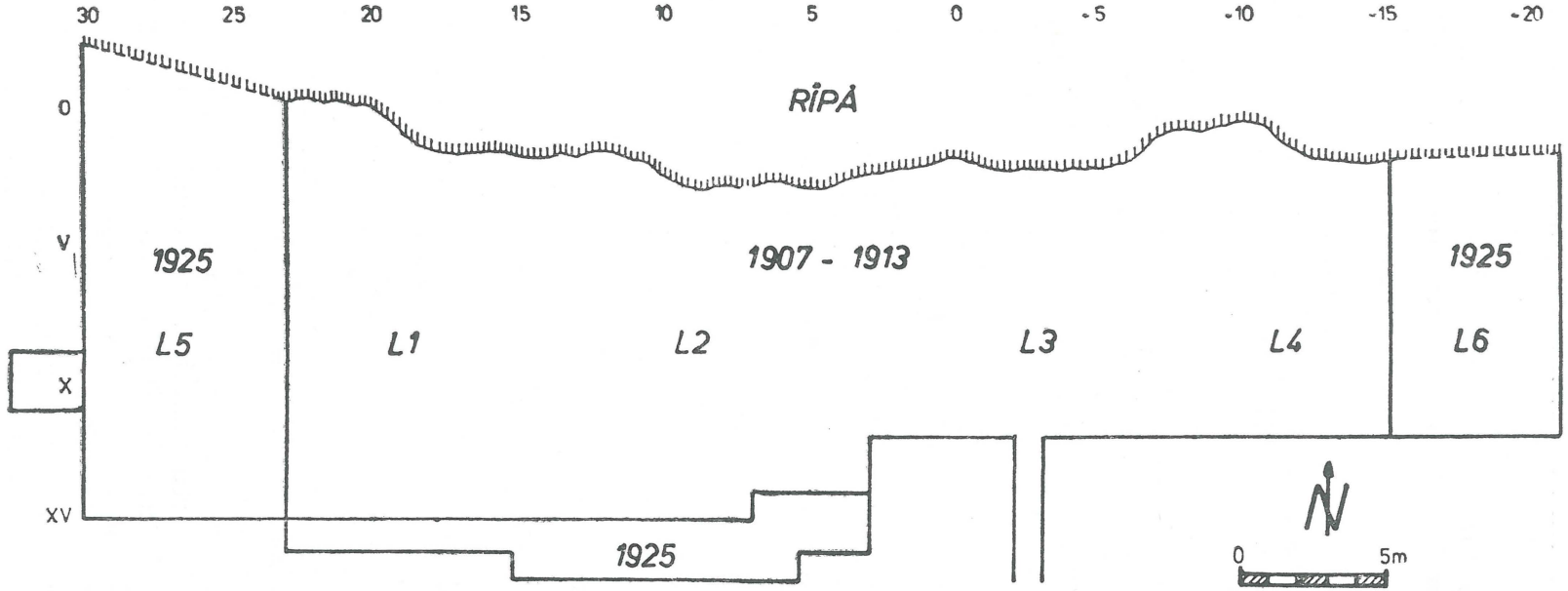

Fig. 1. Planul schematic al săpăturilor arheologice din anii 1907—1913 și 1925, cu indicarea poziției locuințelor dezvelite (L 1-6).

în toată lățimea, de la linia I pînă la XII. Partea sudică a acestui strat este foarte subțire.

Marginea estică și nordică a locuinței [L 5] a putut fi stabilită cu ajutorul gropilor de stîlpi, iar marginea de sud a încăperii nordice a locuinței, prin degajarea bazei peretelui. Marginea vestică a locuinței urmează încă să fie dezvelită. În partea sudică se afla a doua încăpere a

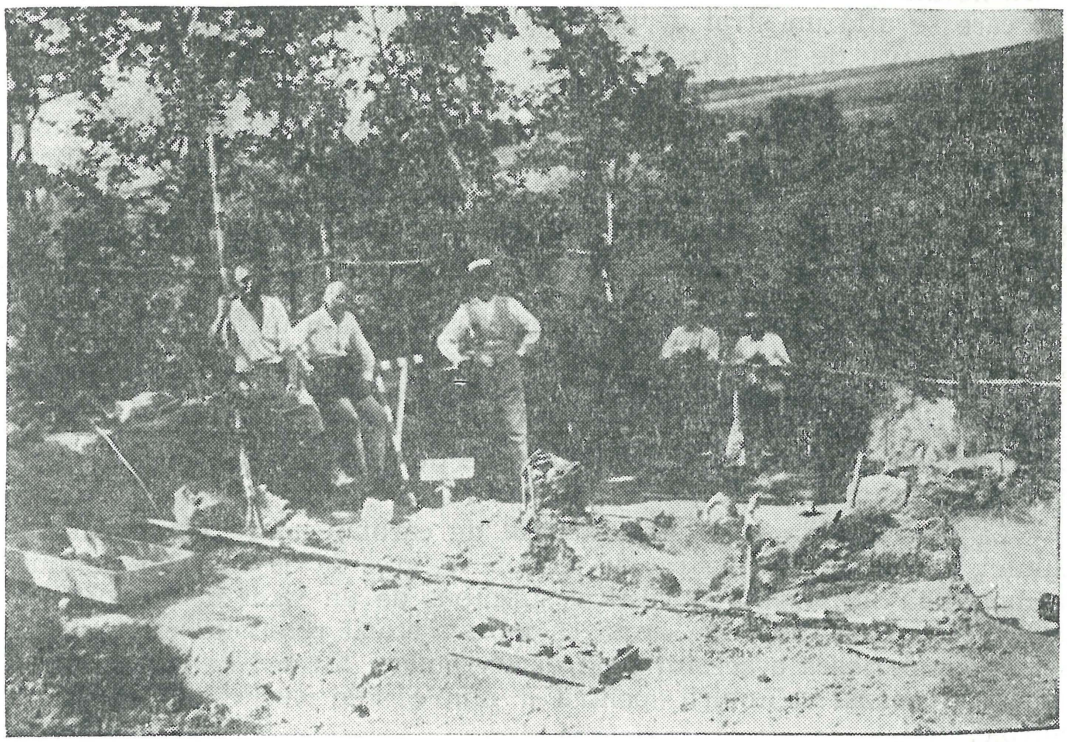

Fig. 2. Aspect al săpăturilor arheologice de la Ariușd din anul 1925: dezvelirea locuinței L 5. În stînga fotografiei Árpád László.

locuinței, dar în legătură cu aceasta — în afara întinderii stratului de chirpic — nu avem nici o indicație[13].

Dintre descoperirile imobile, găsite în locuință, pot fi menționate resturile de chirpic de formă neregulată, notate cu T 63, aflate în colțul de nord-est al locuinței, avînd la mijloc o groapă cu diametrul de 55 cm, umplută cu terramare. Grosimea peretelui este 15—20 cm, iar înălțimea de 40—70 cm. S-a umplut ulterior cu terramare. Dedesubt s-a identificat o groapă de stîlp.

În apropierea marginii estice a încăperii s-a descoperit rîșnița notată cu T 64, constînd din două pietre, aflate *in situ*. Piatra inferioară, sparte în 12 fragmente, este lungă de 60, lată de 20 și groasă de 8—10 cm. Suprafața ei este concavă (concavitatea = 2,5 cm). Sub ea, pe podeaua locuinței, se afla un strat de pămînt, gros de 5—6 cm, iar marginea de nord, est și sud fiind lipită vertical. Piatra superioară este lungă

de 35 cm, lată de 25 cm, și groasă de 9—11 cm. Una din laturile mai late este concavă. Concavitatea este de 2 cm.

La punctul V/30[14] s-a mai descoperit o rîșniță, lungă de 50, lată de 30 și înaltă de 8 cm, notată cu T 67. La punctul III/29 se aflau cinci pietre îngrămădite (T 66), care nu puteau să aibă o importanță deosebită.

În apropierea peretelui despărțitor, pe linia 29—30, a fost dezvelită vatra notată cu T 55, înaltă de 25 cm. Avea un singur rînd de lipitură, sub care se afla un strat de pămînt bătătorit, ars, gros de 5 cm și, în sfîrșit, un strat de lut, gros de 15 cm.

Podeaua locuinței este marcată de un strat de cărbune, gros de 0,5 cm. Marginea de sud a încăperii nordice a locuinței este determinată de peretele notat cu T 65. Acesta începe la 90 cm de marginea estică a locuinței. Are o lungime de 4,25 m. Înălțimea sa medie este de 43 cm, iar grosimea de 12 cm. Partea sa exterioară este de culoare neagră, prost arsă, iar cea interioară roșie, bine arsă. În linia de mijloc al peretelui a fost găsit locul a patru pari, cu diametrul a 2—3 cm. Distanța între pari este de 103—105 cm. Nu am reușit să stabilim urma unor pari mai groși. Se pare că nu este vorba de un perete principal, ci de unul despărțitor, separînd două încăperi. Locul ușii nu s-a putut observa. Probabil, ușa se afla în capătul estic, unde nu s-au găsit urme de pereți. Lungimea părții degajate a peretelui este de 4,25 m, nu este însă exclus că s-a continuat și mai departe, spre vest.

La est de linia 26[15], peste stratul de cărbune marcînd podeaua locuinței, s-a observat un strat de terramare, gros de 35 cm, clar delimitat la marginea sa nordică și vestică, suprapus de un strat de chirpic, gros de 20 cm. Acest fenomen arată că baza așezării reînnoite este marcată de linia superioară a acestui strat de terramare. Stratul de terramare s-a depus cu ocazia reînnoirii, pentru a umple adînciturile din stratul de chirpic.

Degajarea straturilor aflate sub locuința L 5 nu am început-o. Pentru a ne informa, am trasat, spre vest, între liniile IX—XI, un șanț de 4 m lungime, constatînd că stratul de chirpic inferior este compus doar din bulgări de chirpic sporadice.

* * *

După cum am menționat deja în partea introductivă, la sud de suprafața săpată în campaniile anterioare am dezvelit straturile de cultură într-o fîșie de 2—3 m lățime pentru a obține, eliberînd terenul de dărîmăturile acumulate în urma stricăciunilor, o secțiune nederanjată. În urma acestor lucrări s-au descoperit monumentele aparținînd primei așezări a omului preistoric [de la Ariușd]: mai multe locuințe-bordei, adîncite în pămînt, cu gropile de provizii și de gunoi, ce le aparțineau. În felul acesta se poate stabili cu certitudine că omul preistoric de la Ariușd avea două tipuri de locuințe: la început locuia în bordeie adîncite în

pămînt, iar mai tîrziu, sub o influență pe care nu o putem preciza, a trecut la locuințele de tip megaron.[16]

Prezentăm, în continuare, descrierea detaliată a două dintre cele mai tipice și mai mari gropi de locuit. Degajînd la marginea de sud a locuinței L 1, fîșia dintre liniile XV—XVI și 15—23, a apărut, între liniile 15—17 groapa notată cu H 25.[17] Forma ei se aseamănă, în linii mari, cu cea de clopot. Este adîncă de 2,10 m, avînd diametrul fundului, la punctul *a*, atît în direcția est-vest, cît și în cea nord-sud, de 1,70 m. Diametrele se micșorează treptat în sus; la punctul *b*, la 1 mm față de fundul gropii, diametrul est-vest este de 100 cm, iar cel nord-sud de 120 cm. La punctul *c*, cu 50 cm sub marginea superioară a gropii, diametrul este de 95, respectiv 110 cm. La punctul *d*, cu 25 cm sub margine, la treapta de intrare, diametrul este de 95, respectiv 105 cm. Marginea gropii este din nou mai largă, diametrul est-vest fiind de 105 cm, iar cel nord-sud de 140 cm. În groapă se putea intra prin treapta care se vede în partea stîngă a fig. 5. Groapa era umplută cu terramare, în care am găsit fragmente ceramice și oase de animale. Groapa era locuită în timpul primei așezări, umplîndu-se probabil în vremea celei de-a doua așezări, cu ocazia nivelării terenului.

La marginea de sud a locuinței L 1 am săpat porțiunea aflată între liniile 15 și 5, respectiv XIV și XVII. În această porțiune am săpat în întregime groapa de locuit H 3, începută cu ocazia săpăturilor anterioare. Avînd în vedere poziția centrală în direcția est-vest a acestei gropi, ca și dimensiunile sale, ea putea să servească drept locuință unui membru de vază a așezării. Groapa de locuit H 3 se afla între liniile 7,5—9,5, respectiv XVI—XVII. Diametrul fundului în direcția nord-sud este de 2 m. Pe partea stîngă a fig. 7. se poate observa treapta de intrare în groapă. Pe partea dreaptă a acestei figuri se observă groapa de stîlp nr. 309, care constituie un punct de sprijin important în reconstituirea acoperișului gropii de locuit. Alături de groapă, pe latura estică, am descoperit groapa de stîlp nr. 308. Dacă ne imaginăm pe lîngă aceste două gropi de stîlp și ceilalți cinci, marcate cu linii întrerupte pe fig. 6, de-a lungul marginii gropii, ne putem imagina ușor și partea exterioară a acoperișului, așa cum am reprezentat-o pe fig. 9. Conținutul gropii este același cu cel al gropii H 25, descrisă mai sus.

La sud de L 2, L 3 și L 4 am ajuns, între liniile 5 și 3, pînă la latitudinea XIV[18].

Alături de șanțul orientat nord-sud, trasat în anul 1913, la punctul XIII/—3[19], la 20 cm adîncime față de suprafața solului, s-a descoperit un fragment din butonul de bronz[20], aflat mai demult. În ciuda cercetărilor atente, celelalte fragmente ale sale, din păcate, nu au fost găsite. Tot de aici mai provine și o sîrmă de aramă, lungă de 7 mm și groasă de 1 mm, o pintaderă[21], precum și un vîrf de săgeată de silex.

* * *

În ultima perioadă a săpăturilor, în partea de est a așezării, am început dezvelirea locuinței L 6. Această latură a așezării a suferit cele mai mari stricăciuni, în parte din cauza eroziunilor, cel mai mult însă din cauza căutătorilor de antichități. Dezvelirea straturilor de cultură am început-o între liniile —15 și —21 dar, din cauza timpului limitat, nu ne-am putut termina munca și astfel, nu am reușit să obținem o imagine clară asupra L 6. Stratigrafia fiind identică cu cea cunoscută deja și avînd în vedere și deranjamentele existente în această parte a așezării, am început, concomitent, dezvelirea mai multor straturi, ajungînd, în mai multe locuri, pînă la solul viu, iar în altele pînă la terramare inferioară. Am descoperit și aici continuarea acelui inel de valuri care urmărește marginea rîpei de pe latura nordică a așezării[22]. Inelul de valuri se continuă, neîntrerupt, la marginea de nord a așezării. Stratul de chirpic superior lipsea peste tot. Din această cauză, descoperiri imobile au fost identificate numai în stratul VI, cu ocazia dezvelirii stratului de chirpic inferior.

Am dezvelit vatra notată cu *T 56*, precizînd trei rînduri de lipitură. Alături de aceasta am descoperit construcții de lut de o formă deosebită care au servit, poate, pentru șezut. Am descoperit și o altă vatră *(T 62)*, mult deteriorată, cu o singură lipitură.

Cea de-a treia [vatră] (T 61) aparține, de fapt, stratului V, sub lipiturile ei observîndu-se, peste tot, depunerea de chirpic, gros de 35—40 cm, al stratului VI.

Poziția acestor descoperiri imobile în ansamblul locuinței, ca și planul acesteia din urmă, va putea fi stabilit numai după reluarea săpăturilor, cînd va fi dezvelită și partea estică a locuinței.

Piesele mobile mai importante, descoperite în cursul săpăturilor, au fost menționate mai sus. Despre celelalte se poate afirma, în general, că sînt identice cu materialul săpăturilor anterioare.

După terminarea săpăturilor, descoperirile mobile, împachetate cu grijă și în parte inventariate, au fost transportate la Muzeul Național Secuiesc, unde clasificarea și inventarierea, în continuare, a lor, ca și reconstituirea și expunerea în mod corespunzător a unor obiecte va avea loc, probabil, încă în cursul verii.

NOTA

[1] În legătură cu viața și activitatea lui László Ferenc a se vedea volumul László Ferenc, *Tudomány és szolgálat. Válogatott írások*, Ed. Kriterion, București, 1978 (îngrijire științifică de A. László), cu o anexă cuprinzînd atît lucrările lui F. László, cît și cele apărute în legătură cu el. Vezi și E. Comșa *Bibliografia neoliticului de pe teritoriul României*, I. București, 1976, p. 63—64, nr. 731—741.

[2] Ion Nestor, *Considerații asupra semnificației cercetărilor arheologice ale lui László Ferenc*, în *Studii și Comunicări*, Muzeul Sf. Gheorghe, 1973, p. 25.

[3] László A, 1973, p. 185—186.

[4] A. László, *Un schimb de scrisori între Vasile Pârvan și Francisc László în anul 1925*, în *Cercetări Istorice*, IX, 1978 (sub tipar).

[5] Amîndouă documentele se află în posesia familiei László din Cluj.

[6] Simon Lajos, *Kőkori festett edények és kőbronzkori kultúra nyomában* [În urma vaselor pictate din epoca pietrei și a unei culturi din perioada de tranziție de la neolitic la epoca bronzului, în *Brassói Lapok*, 1925, nr. 174.

[7] În legătură cu săpăturile arheologice din anul 1925, pe lîngă lucrările citate în notele 3—4, a se vedea și László Ferenc jr., *Visszaemlékezéseim Édesapám utolsó erősdi ásatására* [Amintirile mele privind ultimele săpături de la Ariușd ale Tatălui meu], ms, 1975. Mulțumim și pe această cale lui L. F. jr. pentru prețioasele sale informații privind săpăturile de la Ariușd din anul 1925 și împrejurările redactării raportului, care constituie subiectul prezentei comunicări. În ce privește vizita lui Pârvan la Ariușd, într-un călduros necrolog, dedicat lui F. László, savantul român își va aminti și de această ultimă întîlnire cu custodele muzeului din Sf. Gheorghe. Cf. *Dacia*, I, 1924 (1927), p. 368.

[8] Raportul se păstrează în două exemplare, în arhiva muzeului din Sf. Gheorghe, respectiv în posesia familiei. Textul său original este reprodus în volumul cuprinzînd scrierile alese ale lui F. László, citat în nota 1.

[9] În textul original figurează director de muzeu. În anul 1923, în conformitate, cu legea privind persoanele juridice, trebuia numit un director și în fruntea Muzeului Național Secuiesc. F. László, deja bolnav, nu și-a asumat această funcție, consacrîndu-și toată energia amenajării muzeului și muncii științifice. Directorul muzeului a devenit Csutak Vilmos, László luînd parte, și în continuare la îndrumarea activității muzeului. Este semnificativ că și redacția revistei *Convorbiri Literare* îl prezintă pe László drept directorul muzeului. Cf. *CL*, 1924, p. 874—877. În acest număr se publicau recenziile lui F. László asupra a două lucrări ale lui V. G. Childe privind relațiile est-europene ale culturii Dimini (*JHS*, 1922, p. 252—275), respectiv așezarea neolitică de la Șipeniț din Bucovina (*JRAI*, 1923, p. 263—288).

[10] După cum s-a putut afla, unul din acești căutători era învățătorul Iordache din Vîlcele.

[11] Încă la începutul săpăturilor, László a efectuat ridicarea topografică a locului așezării, teritoriul acesteia fiind împărțit printr-o rețea de linii longitudinale (orientate est-vest și notate cu cifre romane, pornind de la marginea rîpei, care limitează așezarea spre nord), respectiv latitudinale (orientate nord-sud și notate cu cifre arabe pozitive și negative, pornind de la un punct 0, dinainte stabilit). În felul acesta se putea indica cu ușurință locul oricărei descoperiri, iar planurile de detaliu putînd fi încadrate în planul general al așezării. Vezi fig. 1. și László F, 1914, p. 286—288. și fig. 3—4.

[12] În ce privește stratigrafia așezării, László a stabilit existența a două straturi de humus, superior (I) și inferior (II), formate, în două etape, printr-un proces pedologic, din două depuneri arheologice, între care se interpune un anumit interval de timp. Sub acestea urmează — după terminologia lui László — cinci straturi alternative de „terramare" (formate mai ales din resturile menajere) și de chirpic ars (III—VII). Straturile II—VII aparțin culturii cu ceramică pictată de tip Ariușd („cultura A") și formează, de fapt, patru niveluri de locuire. Stratul I („cultura B") aparține culturii Schneckenberg. Cf. F. László, în *Jelentés SzNM*, 1908—1909, p. 40—41; László F, 1914, p. 291—297; László F, 1924, p. 26.

[13] În legătură cu tipul locuințelor descoperite la Ariușd a se vedea, pe larg, László F, 1914, p 325—378 (L 1—3). Despre L 4, dezvelită în cursul campaniei din anul 1913, a apărut doar o scurtă relatare (F. László, în *Jelentés SzNM*, 1913, p. 11—13). Locuințele 1—4 și 6 aparțin stratului de chirpic inferior (VI), singura L 5 fiind identificată în stratul de chirpic superior (IV).

[14] În textul original punctele de intersecție a liniilor latitudinale și longitudinale nu sînt notate uniform.

[15] În textul original figurează — lipsit de sens — „Între V. 2—VII. 8, la est de linia 26 ..."

[16] „Bordeiele" nivelului inferior de la Ariușd, așa cum reiese din descrierea lor, aflată mai jos, trebuie considerate, probabil, gropi de provizii. În primele de-

cenii ale secolului nostru era destul de răspîndită părerea potrivit căreia gropile de genul descoperite la Ariușd, de dimensiuni mai mari, în formă de clopot, prevăzute probabil cu un acoperiș, serveau drept locuințe primitive. Vezi Roska, 1927, p. 206—207. În legătură cu problema locuințelor de tip megaron de la Ariușd a se vedea nota 13; Roska, 1927, p. 215; Vl. Dumitrescu, în *Dacia*, NS, II, 1958, p. 57—58, nota 70; Gh. Curinschi—Vorona *Istoria universală a arhitecturii ilustrată*, I, București, 1977, p. 19—24. Autorul din urmă consideră că „la Ariușd s-a stabilit prezența unui tip de locuință în care se poate recunoaște interpretarea în materiale locale, schelet de lemn cu împletitură de nuiele, a megaronului" — tip de construcție de origine microasiatică și transmisă zonei carpato-danubiene prin intermediul Tessaliei (p. 24).

[17] Aici ca și mai jos, în cazul trimiterilor la figuri, se fac referiri la ilustrația, azi pierdută, care însoțea, probabil, raportul.

[18] După cît se pare, formularea este inexactă. Căci în raport se menționează, în mai multe rînduri, că la sud de săpăturile anterioare, respectiv de locuințele L 1—4, a fost dezvelită o fîșie lată de 2—3 m. Atunci însă, cînd această porțiune este delimitată și în funcție de liniile latitudinale și longitudinale, este menționat numai terenul aflat între liniile 23 și 3. Fîșia astfel delimitată nu cuprinde însă marginea de sud a L 3 și 4, aflate mai spre est. F. László jr. își amintește, de asemenea, că fîșia în discuție s-a extins, spre est, pînă la linia —15. De fapt, numai așa se explică descoperirea, la punctul XIII/—3, a obiectelor menționate în aliniatul următor.

[19] În textul original, lipsit de sens, figurează „XIII 9- -3".

[20] Este vorba, probabil, de un obiect de aramă.

[21] Dacă și această pintaderă a fost descoperită la 20 cm adîncime, așa cum sugerează formularea nu tocmai precisă, putem considera dovedită presupunerea lui F. László potrivit căreia este doar o întîmplare faptul că pintaderele descoperite pînă în anul 1913 provin toate din stratul inferior. Cf. F. László, 1924, p. 24. A se vedea și scrisoarea lui F. László către V. G. Childe din 15/21 iulie 1924 (László A, 1973, p. 173, 191).

[22] Acest „inel de valuri" este compus din două valuri între care se află un „șanț". Valul interior are înălțimea maximă de 110 cm, cel exterior de 70 cm, iar distanța dintre crestele lor variind între 160—280 cm. Acest sistem, completat de palisade, și-a pierdut rolul odată cu sfîrșitul primului nivel, fiind suprapus de resturile stratului VI. Cf. László F, 1974, p. 383—386 și fig. 76—77.

ABREVIERI

Jelentés SzNM	*Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum... évi állapotáról* [Raport asupra activității Muzeului Național Secuiesc în anul...], Sf. Gheorghe.
László A, 1973	A. László, *Date privind viața și activitatea științifică a lui László Ferenc în anii 1923—1925. Corespondența cu V. Gordon Childe. Colaborarea cu Vasile Pârvan*, în *Studii și Comunicări*, Muzeul Sfîntu Gheorghe, 1973, p. 171—205.
László F, 1914	F. László, *Ásatások az erősdi őstelepen — Fouilles à la station primitive de Erősd*, în *Dolgozatok — Travaux*, 1914, p. 279—417.
László F, 1924	F. László, *Les types des vases peints d'Ariușd (Erősd)*, în *Dacia*, I ,1924 (1927), p. 1—27.
Roska, 1927	M. Roska, *Az ősrégészet kézikönyve*, II, *Az újabb kőkor* [Tratat de arheologie preistorică, II, Neoliticul], Cluj, 1927.

EIN UNVERÖFFENTLICHTER BERICHT ÜBER DIE AUSGRABUNGEN BEI ARIUȘD AUS DEM JAHRE 1925

(Auszug)

Die zwischen dem 5. August und 5. September 1925 durchgeführten, letzten archäologischen Grabungen F. László's, in der gut bekannten neolithischen Niederlassung mit bemalter Keramik von Ariușd, sind bis heute unveröffentlicht geblieben. Über die hauptsächlichen Ergebnisse dieser Grabungen gibt uns nur ein kurzer, in ungarischer Sprache getippter Bericht nach dem plötzlichen Tod László's am 16. September 1925 verfasst, Auskunft. Diesem Bericht entsprechend — den wir hier in rumänischer Übersetzung veröffentlichen — besteht das Hauptergebnis der Grabungen aus dem Jahre 1925 in der teilweisen Freilegung zweier, aus je zwei Räumen bestender, neuer Wohnungen: L 5, der Schicht IV zugehörig und L 6, in der Schicht VI entdeckt. Der Bericht, in zwei Exemplaren erhalten, eines im Archiv des Museums von Sf. Gheorghe, das andere in Familienbesitz, wurde wahrscheinlich Anfang des Jahres 1926 von Árpád László, dem Bruder des Archäologen und Teilnehmer an den Grabungen, auf Grund des Grabungstagebuches, der Pläne und Profile von F. László, verfasst.

KIADATLAN JELENTÉS AZ 1925. ÉVI ERŐSDI ÁSATÁSOKRÓL

(Kivonat)

1925. augusztus 5. és szeptember 5. között került sor László Ferenc utolsó ásatására a korábbi feltárások nyomán már Európa-szerte nevezetessé vált erősdi őstelepen. Az ásatás legjelentősebb eredménye a festett kerámia műveltségéhez tartozó két újabb lakóház, az L 5 és L 6 maradványainak — sajnos, csak részleges — feltárása volt. A román fordításban most közreadott jelentés László Ferenc 1925. szeptember 16-án bekövetkezett váratlan halála után íródott. Szövegét — László Ferenc ásatási naplója és feljegyzései, rajzai alapján — a régész öccse, az ásatásokon mindvégig jelen levő László Árpád fogalmazhatta meg, feltehetően 1926 elején. A jelentés egy-egy gépiratos példánya a sepsiszentgyörgyi múzeum irattárában, illetve a család birtokában őrződött meg. Az eredeti magyar nyelvű szöveg a László Ferenc, *Táj és tudomány. Válogatott írások* (Kriterion Könyvkiadó, Bukarest, 1978) c. kötetben jelent meg.

UN RAPORT INEDIT ASUPRA SĂPĂTURILOR ARHEOLOGICE DE LA ARIUȘD DIN ANUL 1925

(Rezumat)

Desfășurate între 5 august și 5 septembrie 1925, ultimele săpături arheologice ale lui F. László în bine cunoscuta așezare neolitică cu ceramică pictată de la Ariușd au rămas pînă astăzi inedite. Despre principalele rezultate ale acestor săpături ne informează doar un scurt raport dactilografiat, în limba maghiară, întocmit după moartea subită a lui László, intervenită la 16 septembrie 1925. Potrivit acestui raport — pe care îl publicăm aici în traducere românească — principalul rezultat al săpăturilor din anul 1925 consta în dezvelirea parțială a două noi locuințe compuse din cîte două încăperi: L 5, aparținînd stratului 4, și L 6, descoperită în stratul VI. Raportul, păstrat în două exemplare, în arhiva muzeului din Sf. Gheorghe, respectiv în posesia familiei, a f st redactat probabil la începutul anului 1926 de către László Árpád, fratele arheologului, participant la săpături, pe baza jurnalului de săpătură, a planurilor și profilurilor, întocmite de F. László.

CONTRIBUȚIE LA CUNOAȘTEREA RITULUI FUNERAR AL PURTĂTORILOR CULTURII GUMELNIȚA

(Grupul de morminte de la Dridu)

EUGEN COMȘA

În ultimii ani s-au descoperit, pe întinsul țării noastre, tot mai multe morminte și unele necropole din epoca neolitică, fapt care îndeamnă pe arheologi la studierea amănunțită, din toate punctele de vedere, a acelor complexe[1]. Analiza lor permite să se facă precizări cu privire la ritul și ritualul funerar din timpul culturilor respective, precum și formularea unor concluzii deosebit de interesante referitoare la tipul și structura populației corespunzătoare, ca și altele de ordin demografic. Acestea nu se pot formula decît în urma unei colaborări strînse între arheologi și antropologi.

În studiul nostru vom aprofunda diferite probleme privitoare la o serie de morminte neolitice din nordul județului Ilfov.

*

Grupul de morminte de care ne vom ocupa a fost descoperit de către prof. Ion Nestor și de Eugenia Zaharia, în timpul săpăturilor arheologice din anii 1956[2], 1957[3] și 1959[4], în cadrul complexului din perioada feudală timpurie, situat între satele Dridu și Coșereni, jud. Ilfov. Prin bunăvoința prof. Ion Nestor mi-au fost încredințate pentru publicare, atît planurile scheletelor, cît și descrierea lor amănunțită. Oasele scheletelor de la Dridu au fost predate prof. Olga Necrasov, care în colaborare cu Maria Cristescu le-a studiat și publicat.[5] Din studiul respectiv vom extrage diferite date importante pentru analiza noastră.

În cuprinsul șantierului arheologic amintit, în diferite șanțuri, la distanță unul de altul, au fost găsite și cercetate nouă morminte de inhumație[6]. Ținînd seama de caracteristicile mormintelor descoperitorii au considerat, pe bună dreptate, că este vorba de o serie de schelete făcînd parte dintr-o necropolă[7].

În privința datării, datorită lipsei din toate mormintele a inventarului specific, părerile au oscilat. După prima campanie de săpături, în raportul preliminar publicat, autorii au înclinat să atribuie grupul de

morminte epocii bronzului, probabil culturii Glina III[8], dar în anii următori, găsindu-se şi alte morminte, unele în condiţii stratigrafice mai concludente s-a făcut precizarea că ele datează din epoca neolitică şi pot fi considerate ca aparţinînd culturii Gumelniţa[9].

În cele ce urmează, sîntem de părere, că este preferabil să prezentăm mai întîi sintetic datele despre toate scheletele din grupul de mor-

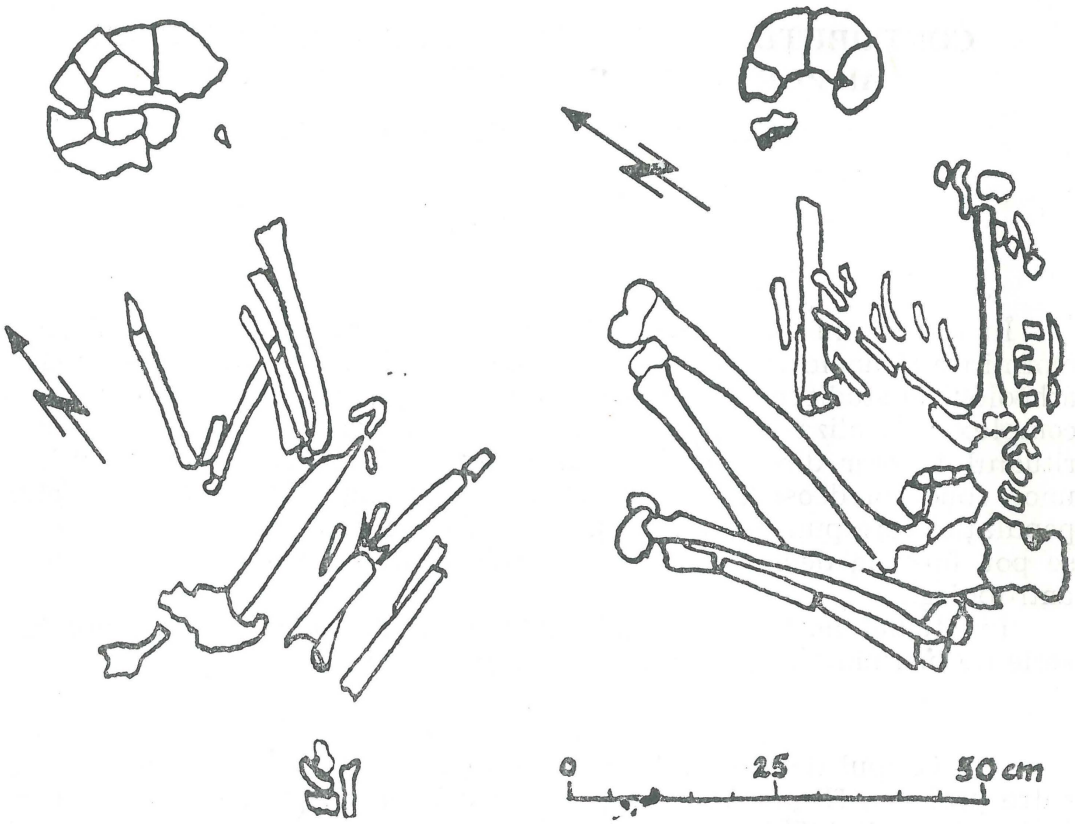

Fig. 1. Dridu. Scheletele din mormintele 8 şi 1.

minte de la Dridu[10], iar apoi în anexă să dăm descrierea pe scurt a fiecărui mormînt.

În sectorul unde s-au găsit mormintele, pămîntul viu îl constituie lutul galben. Deasupra lui urmează două straturi de pămînt de culoare cafenie, cu o grosime de 0,50 m, cel inferior este de nuanţă mai deschisă şi cuprindea rare materiale neolitice de tip Gumelniţa, unele găsite chiar în preajma mormintelor, iar cel superior era de culoare cafenie mai închisă. Din acest ultim strat s-au scos la iveală unele fragmente ceramice de tip Glina III şi altele mai tîrzii.[11]

Observaţii stratigrafice mai clare au fost făcute numai în dreptul mormîntului nr. 8. Scheletul amintit se afla în stratul de pămînt viu de culoare galbenă, dar deasupra osemintelor s-a observat că pămîntul galben fusese amestecat cu sol cafeniu deschis, iar din combinarea celor două

soluri a rezultat o umplutură cu o nuanță slabă cafenie. Scheletul era suprapus de stratul de pământ de culoare cafenie deschisă cu materiale neolitice, din care a fost săpată groapa mormîntului menționat. Stratigrafic urma stratul de pământ de culoare cafenie închisă (caracterizat prin obiecte din epoca bronzului), *nederanjat* în dreptul mormîntului.

Scheletele se aflau în general între 0,30 m și 1,32 m adîncime față de nivelul actual al solului, dar trebuie făcută precizarea că descoperi-

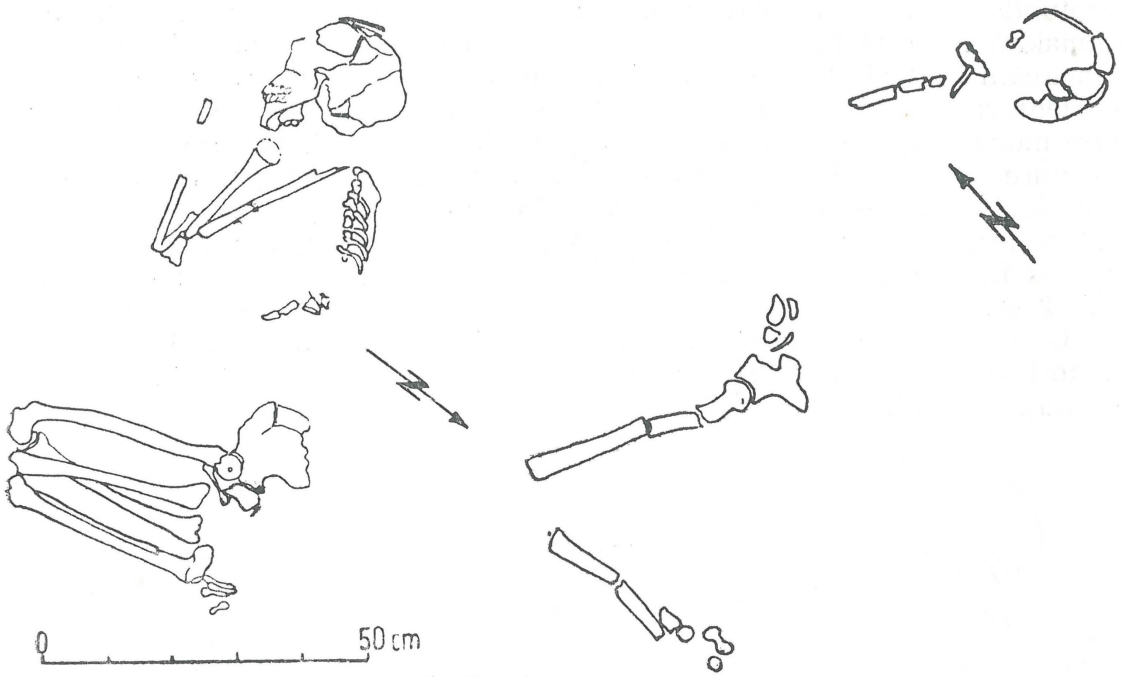

Fig. 2. Dridu. Scheletele din mormintele 4 și 2.

torii mormintelor, încă de la început, au subliniat faptul că o bună parte din stratul de pământ de culoare cafenie a fost spălat de apele de șiroire în decursul veacurilor, ceea ce cu alte cuvinte înseamnă că adîncimea reală a scheletelor s-a modificat cu timpul. Se cuvine remarcată și observația că scheletele zăceau în pământul viu de culoare galbenă sau la baza stratului de sol cafeniu deschis.[12]

Din cauza lipsei unei diferențieri clare a culorii solului și a pămîntului de umplutură, la nici unul din morminte, nu s-au putut delimita forma și cunoaște dimensiunile gropii funerare.

Datele pe care le vom prezenta se referă la cele nouă morminte descoperite. Toate scheletele au fost găsite în poziție chircită. În cinci cazuri ele erau chircite moderat, iar în altele trei erau chircite accentuat. Pentru a se realiza o astfel de poziție era nevoie desigur de ghemuirea forțată și de legarea strînsă a cadavrului. O parte din seria de schelete anume cinci din ele, erau chircite pe partea dreaptă, iar celelalte patru erau chircite pe partea stîngă.

În ansamblu, orientarea scheletelor era foarte diferită. Se constată totuşi o anumită preferinţă pentru înmormîntarea cu craniul îndreptat pe direcţii apropiate de est. Astfel, cinci din morminte prezintă o variabilitate de orientare între NE 45° şi SSE 157°. Un schelet era orientat aproape de direcţia nord (morm. nr. 8 = NNE 23°), iar altele două pe direcţii sudice (morm. nr. 10 = SSE 175° şi morm. nr. 1 = S 180°). În sfîrşit, unul cu totul deosebit, era orientat cu craniul spre VSV 246°.

Am prezentat mai sus datele de ansamblu, dacă însă continuăm să aprofundăm analiza noastră, vom constata că, în realitate, variabilitatea semnalată nu este prea mare, dacă ţinem seama de poziţia scheletelor. Remarcăm că toate cele patru schelete chircite pe partea stîngă au avut o orientare apropiată, cu o variabilitate redusă de numai 44°, respectiv între morm. nr.8 = NNE 23° şi morm. nr. 5 = ENE 67°, este deci clară o orientare cu craniul spre sectorul cuprins între nord şi est. În schimb, cele cinci schelete chircite pe partea dreaptă prezintă o preferinţă, am zice oglindesc o regulă, evidentă pentru direcţii apropiate de sectorul cuprins între est şi sud. Excepţie face numai mormîntul nr. 4 orientat VSV 246°.

Oasele scheletelor dezvelite erau, în unele cazuri, bine păstrate, altele, au fost deranjate, în parte de rozătoare, ori s-au măcinat din cauza acidităţii solului.

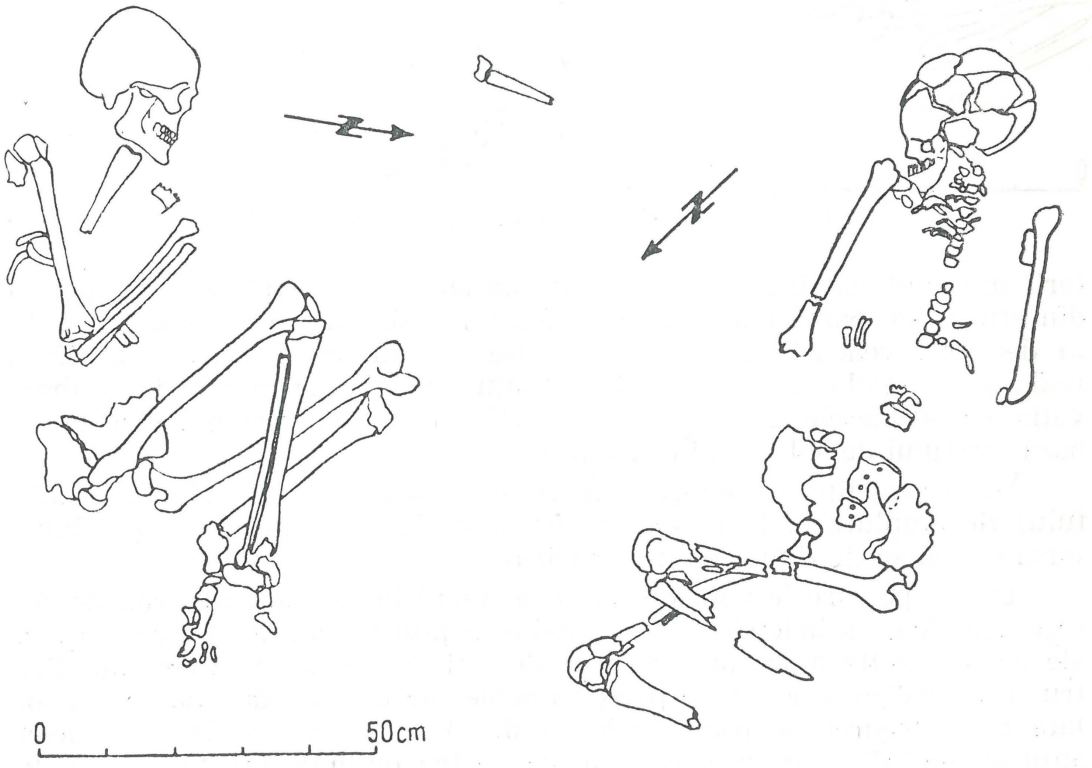

Fig. 3. Dridu. Scheletele din mormintele 5 şi 6.

În privința poziției membrelor, se pare, că la ambele categorii de morminte, cu scheletele chircite pe partea dreaptă sau pe partea stîngă, s-a pus în practică, de regulă, obiceiul de a se așeza brațele cu palmele în dreptul feței (la mormintele nr. 4 = 4, 5, 10 și probabil 2). Mai rar, o mînă era pusă cu palma dreaptă sub cap și cea stîngă cu palma pe mijlocul humerusului drept (la morm. nr. 1) sau ambele brațe erau îndoite din cot și așezate oarecum încrucișate pe piept.

La scheletele chircite accentuat femurele, tibiile și peroneele au ajuns aproape paralele. Calcaneul aflîndu-se lîngă bazin.

După cum am amintit în nici unul din morminte nu s-au găsit obiecte, care să permită datarea lor sigură.

Din cele 9 schelete descoperite, opt au aparținut unor adulți și unul a fost de copil. Analiza comparativă a datelor în privința poziției chircite pe o parte sau alta, arată că nu există o regulă, o corelație cu vîrsta decedaților. Adulții au fost îngropați în poziție chircită atît pe partea stîngă, cît și pe partea dreaptă.

Lipsa inventarului provoacă unele greutăți în ceea ce privește datarea și atribuirea culturală a grupului de morminte de la Dridu. Ne avînd nici un fel de obiect trebuie să ne bizuim pe caracteristicele mormintelor studiate aici în comparație cu alte obiective funerare similare.

În cadrul ariei de răspîndire a comunităților culturii Gumelnița, în sud-estul țării noastre, se cunoaște o singură necropolă mai vastă, alcătuită din 126 de morminte. Este cea de pe malul de nord al fostului grind Grădiștea Ulmilor de la Vărăști, jud. Ialomița, cercetată în strînsă colaborare cu antropologii.[13] De asemenea, se cunosc și o serie de morminte izolate găsite în cuprinsul sau în vecinătatea diferitelor așezări gumelnițene[14]. Atît lîngă scheletele din cuprinsul necropolei de la Vărăști, cît și în unele morminte izolate s-au descoperit obiecte specifice culturii Gumelnița, ceea ce asigură datarea lor corectă.

La Dridu, ca și în celelalte complexe funerare gumelnițene a fost practicat numai ritul inhumației. Pentru a asigura o datare mai precisă a complexului de la Dridu se cuvine să analizăm comparativ elementele ritualului funerar:

a) Adîncimea medie a gropilor mormintelor de la Dridu, ca și în celelalte descoperiri gumelnițene este de 1—1,20 m.

b) Obiceiul de a depune pe cei decedați în mormînt în poziție chircită (moderată sau accentuată) pe partea stîngă (în majoritatea cazurilor) sau pe partea dreaptă este caracteristic pentru întreaga arie de răspîndire a comunităților culturii Gumelnița.

c) Orientarea majorității scheletelor din cadrul necropolei gumelnițene de la Vărăști era cea apropiată de direcția est cea pusă în practică de comunitatea de la Dridu era asemănătoare.

d) Poziția mîinilor se aseamănă, căci era de obicei cu palmele așezate în dreptul feței sau cu o palmă pusă sub cap, ca de altfel și la Dridu.

Ţinînd seama pe de o parte de observaţiile stratigrafice făcute de descoperitorii grupului de schelete de la Dridu şi pe de alta de elementele comparaţiei făcute mai sus, ne socotim îndreptăţiţi să considerăm că scheletele descoperite la Dridu aparţin unei comunităţi a culturii Gumelniţa, poate unei faze tîrzii a acestei culturi, dintr-o perioadă cînd a început să se producă în Cîmpia Dunării, un amestec între populaţia locală gumelniţeană şi primele comunităţi mici pătrunse paşnic din spre stepele nord pontice.

Dat fiind numărul redus al seriei scheletelor de la Dridu pe temeiul studierii lor nu se pot formula concluzii de ordin antropologic şi respectiv istoric, valabile pentru întregul areal al culturii Gumelniţa, ci sînt specifice comunităţii respective şi foarte probabil pentru grupul de comunităţi gumelniţene contemporane din lungul cursului mijlociu al rîului Ialomiţa. Observaţiile şi determinările de ordin antropologic făcute de prof. Olga Necrasov şi de Maria Cristescu vor servi însă ca elemente deosebit de utile pentru interpretarea mai amplă şi a altor complexe funerare de acelaşi tip.

Din analiza antropologică făcută rezultă că din cele opt schelete de adulţi cu oasele păstrate, în unele cazuri, destul de prost — ceea ce a îngreuiat determinările — patru sînt de femei şi patru sînt de bărbaţi.[15] Cel de-al nouălea schelet a fost al unui copil de cîţiva ani.

Ne-am fi aşteptat ca poziţia chircită pe o parte sau pe alta să fie în directă legătură cu deosebirea de sex a celor înmormîntaţi, aşa cum se întîmplă, de exemplu, în aria culturii Bodrogkeresztur din Ungaria. Comparînd observaţiile arheologice de pe teren cu cele antropologice, rezultă că la Dridu din cele patru scheletele de bărbaţi: două sînt chircite pe partea dreaptă (morm. nr. 1 şi morm. nr. 2) şi două sînt chircite pe partea stîngă (morm. nr. 5 şi morm. nr. 8). În schimb, în cazul mormintelor de femei, din cele patru, trei schelete (morm. nr. 4, 6, 10) s-au găsit chircite pe partea dreaptă şi numai unul (morm. nr. 9) pe stînga. Aici este evidentă o predominare a chircirii pe partea dreaptă.

Dacă ne referim la vîrsta indivizilor studiaţi, vom constata că în cadrul grupului de 4 schelete de bărbaţi, majoritatea au murit la aproximativ 30 de ani. Un singur individ a avut vîrsta de circa 50 de ani.[16] În grupul de 4 schelete de femei de la Dridu, trei au aparţinut unor tinere de circa 25 de ani şi numai unul a aparţinut unei femei de circa 40 de ani.[17] Datele menţionate constituie indicii cu privire la vîrsta medie de viaţă a femeilor şi bărbaţilor din perioada dată, din sudul ţării noastre.

În privinţa taliei bărbaţilor din grupul studiat datele sînt puţine. Ele prezintă o variabilitate nu prea mare în funcţie de metoda de calcul adoptată. Măsurătorile făcute conform metodei Manouvrier duc la concluzia că bărbaţii au avut înălţimea între mijlocie 164,5 cm şi supramijlocie 167 cm. După metoda Trotter şi Gleser, bărbaţii erau supramijlocii 168,5 pînă la înalţi 172,5 cm. Talia femeilor era variabilă de la persoane de talie mică 145 cm la talie mijlocie de 155 cm.[18]

Atrage atenţia faptul că potrivit calculelor făcute asupra craniilor, toate scheletele de bărbaţi aparţin tipului *dolichocran,* cu o variabilitate cuprinsă între 64,32 ultradolichocran şi 74,58 dolichocran moderat. În schimb, toate craniile de femei aparţin tipului *mezocran,* cu o variabilitate cuprinsă între 76,05 şi 78,45[19]. Este clar că din punct de vedere tipologic sînt două grupuri deosebite, cel al bărbaţilor de tip mediterana-

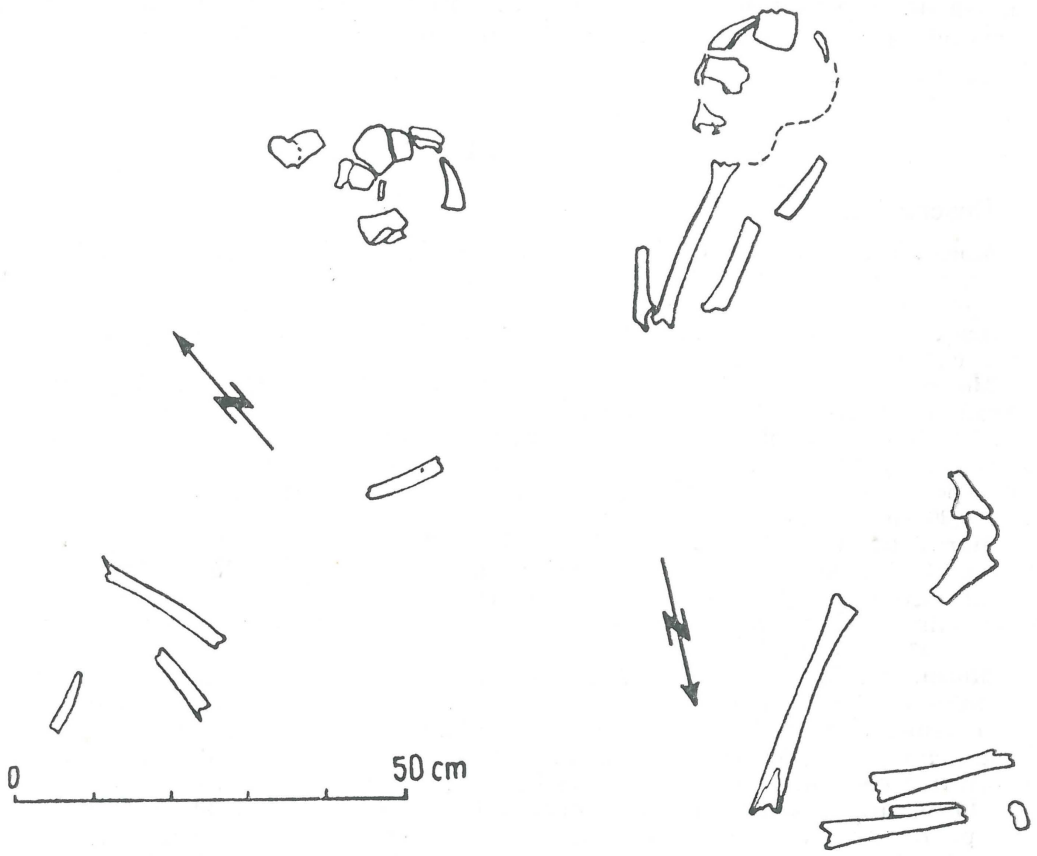

Fig. 4. Dridu. Scheletele din mormintele 9 şi 10.

nean pe de o parte şi cel al femeilor, care prezintă un amestec de caractere mediteranoide cu altele de caracter protoeuropoid atenuate. După părerea antropologilor, diferenţierea celor două categorii poate fi explicată prin aceea că adesea în cadrul aceleeaşi populaţii, dolichocrania la femei este mai puţin accentuată decît la bărbaţi.[20] După părerea noastră, problema rămîne deschisă, urmînd ca prin cercetări viitoare asupra altor grupuri din aceeaşi perioadă şi zonă să se constate dacă nu cumva este vorba în realitate de amestecul a două populaţii deosebite.

Se cuvin remarcate unele elemente specifice scheletelor din grupul de la Dridu. Două cranii de bărbaţi şi unul de femei au cîte un os mic lambdatic, care eventual s-ar explica printr-un caracter ereditar[21]. Două cranii prezintă un prognatism accentuat[22], mai ales craniul din morm.

nr. 4. Menționăm și existența la cîteva schelete a unei suprafețe articulare suplimentare pentru astragal, indiciu că membrii comunității obișnuiau să parcurgă drumuri lungi sau să stea mult timp în poziție ghemuită.[23]

Considerăm că prin prezentarea și interpretarea istorică a datelor obținute prin cercetarea arheologică și prin acea efectuată de antropologi, s-a adus o modestă contribuție la aprofundarea cunoștințelor noastre despre ritul și ritualul funerar al purtătorilor culturii Gumelnița, care au trăit în preajma cursului mijlociu al rîului Ialomița.

ANEXA

Descrierea mormintelor

Morm. nr. 1: Schelet de adult, foarte probabil bărbat de circa 30 ani, chircit moderat pe dreapta, cu craniul (indice 64,32, ultradolichocran) orientat spre sud 180°. Toracele așezat pe dreapta, coloana vertebrală arcuită. Palma dreaptă sub craniu. Genunchiul drept mai strîns decît cel stîng.. Lipsesc labele picioarelor. Zăcea în pămînt cafeniu, la bază, la 1,03 m adîncime.

Morm. nr. 2: Schelet de bărbat de circa 25 ani, chircit moderat pe dreapta, cu craniul (indice 72,87, dolichocran) orientat spre ESE 100°. Genunchii sînt pe aceeași linie cu călcîiele. Multe oase lipsă. S-au păstrat numai fragmente: din cutia craniană, de mandibulă, de humerus și de radius, o parte din bazin un femur cu o tibie, o porțiune din a doua tibie și oase din labele picioarelor. Se afla în strat cafeniu, la 0,30—0,32 m adîncime.

Morm. nr. 4: Schelet de femeie de circa 30 ani, chircit accentuat pe dreapta, cu craniul (indice 76,05, mezocran) ușor răsturnat (lipsă oasele feței și frontalul orientat spre VSV 246°. S-au păstrat și cîteva vertebre și coaste. Mîinile îndoite din cot cu palmele spre bărbie. Picioarele unul peste altul. Se afla în strat cafeniu, la bază, la 1,07—1,15 m adîncime.

Morm. nr. 5: Schelet de bărbat de circa 30 ani, chircit moderat pe stînga cu craniul (indice 74,58, dolichocran moderat) aproape întreg orientat spre ENE 67°. Partea stîngă a mandibulei puțin deplasată. Lipsește mare parte din brațul stîng. Oasele picioarelor bine păstrate. Genunchiul drept mai sus de mijloc și mai aproape de corp, iar cel stîng mai jos. Se afla în pămînt cafeniu la 1,27—1,32 m adîncime.

Morm. nr. 6: Schelet foarte probabil de femeie, de circa 40 ani, chircit moderat pe dreapta, cu craniul (indice 77,41, mezocran) orientat spre SSE 157°. La dezvelire s-a observat că avea corpul pe spate, cu craniul întors spre dreapta. Din brațe s-au păstrat doar oasele humerus. Genunchii erau cu circa 10 cm mai sus de nivelul craniului și vertebrelor. Prin urmare, se pare că picioarele au fost așezate cu genunchii în sus și au căzut apoi lateral; încă de la dezvelire s-a remarcat că se aseamănă în privința poziției cu scheletele din mormintele cu ocru. Lipsesc tibiile și oasele labelor pivioarelor. Se afla în pămînt galben sub cafeniu, la 1,23 m adîncime.

Morm. nr. 7: Scheletul unui copil de cîțiva ani, chircit probabil pe stînga. Oasele foarte prost păstrate. Craniul orientat cu aproximație spre NE 45°. S-a găsit numai o parte din calotă, cu un dinte, apoi cîteva fragmente de vertebre și de femure. Zăcea în pămînt galben, sub cel cafeniu, la 0,58—0,60 m adîncime.

Morm. nr. 8: Schelet aparținînd unui bărbat de circa 50 de ani, chircit accentuat pe stînga, cu craniul (indice 69,39, hiperdolichocran) orientat spre NNE 23°. Cutia craniană era întreagă dar lipseau oasele feței, apoi vertebrele și coastele. Mîinile au fost încrucișate pe piept. Picioarele erau strînse. Zăcea pe lutul galben, sub cafeniu, la 0,88 m adîncime.

Morm. nr. 9: Scheletul unei femei de circa 25 ani, chircită moderat pe stînga, cu craniul (indice 78,45?, mezocran), orientat spre NE 45°. S-au păstrat oase

din cutia craniană și patru fragmente de oase lungi. Mormîntul a fost tăiat și deranjat de o groapă din a doua epocă a fierului. Scheletul zăcea pe pămînt galben, la 0,70 m adîncime.

Morm. nr. 10: Scheletul unei femei de circa 25 ani, chircită pe dreapta, cu craniul (indice 77,38, mezocran), orientat spre SSE 175°. Oasele foarte prost păstrate. S-au găsit numai cîteva oase din craniu, de la mîini, un fragment de os iliac și părți din femure și tibii. Zăcea sub stratul de pămînt cafeniu, la 0,82 m adîncime.

(Descrierea s-a făcut în funcție de notițele de pe teren ale Eugeniei Zaharia, căreia îi mulțumim și pe această cale. Indicii cranieni sînt preluați din studiul amintit al prof. Olga Necrasov și Maria Cristescu. Nici un mormînt nu a avut inventar).

NOTE

[1] Eugen Comșa. *Die Bestattungssitten im rumänischen Neolithikum.* In: Jahresschrift für Mitteldeutsche Vorgeschichte, 58, 1974, Halle/Saale, p. 113—156.

[2] Ion Nestor și Eugenia Zaharia, *Sondajele de la Dridu,* în Materiale, V, 1959, p. 547.

[3] Ion Nestor și Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu,* în Materiale, VI, 1959, p. 600.

[4] Ion Nestor și Eugenia Zaharia, *Săpăturile de la Dridu,* în Materiale, VII, 1961, p. 567.

[5] Olga Necrasov și Maria Cristesco, *Étude anthropologique des squelettes de Dridu (Culture Gumelnitza),* în Analele științifice ale Universității „Al. I. Cuza" din Iași, N.S., secț. II, științe naturale, tomul VII, 1961, 1, p. 54—65.

[6] Ion Nestor și Eugenia Zaharia, *op. cit.* în Materiale, VII, 1961, p. 567.

[7] Ion Nestor și Eugenia Zaharia, *op. cit.,* în Materiale, VI, 1959, p. 600.

[8] Ion Nestor și Eugenia Zaharia, *op. cit.,* în Materiale, V, 1959, p. 547.

[9] Ion Nestor și Eugenia Zaharia, *op. cit.,* în Materiale, VI, 1959, p. 600.

[10] O primă prezentare a grupului a fost făcută de Eugen Comșa în studiul *Considérations sur le rite funéraire de la culture de Gumelnița,* în Dacia, N.S., IV, 1960, p. 6—7.

[11] Ion Nestor și Eugenia Zaharia, *op. cit.,* în Materiale, VI, 1959, p. 600.

[12] Ion Nestor și Eugenia Zaharia, *op. cit.,* în Materiale, V, 1959, p. 547.

[13] O prezentare și interpretare amănunțită a necropolei s-a făcut de Eugen Comșa, *op. cit.,* în Dacia, N.S., IV, 1960, p. 5—30.

[14] *Ibidem,* p. 5—30.

[15] Olga Necrasov și Maria Cristesco, *op. cit.,* p. 53.

[16] *Ibidem,* p. 53 și 57—58.

[17] *Ibidem,* p. 53 și 56—57.

[18] *Ibidem,* p. 53—65.

[19] *Ibidem,* p. 53—65.

[20] *Ibidem,* p. 60.

[21] *Ibidem,* p. 60.

[22] *Ibidem,* p. 60.

[23] *Ibidem,* p. 59.

CONTRIBUTION À LA CONNAISSENCE DU RITE FUNÉRAIRE DES PORTEURS DE LA CULTURE GUMELNIȚA

(Les tombes de Dridu)

Résumée

Les tombes de Dridu ont été découverts par Ion Nestor et Eugenia Zaharia.

Touts les squelettes ont été en position accroupie: quatre sur la côté gauche (avec une orientation entre NNE 23° et ENE 67°) et cinq sur la côté droite (orientées entre ESE 100° et S 180°). Aucun tombe n'avait pas contenu de l'inventaire funéraire.

Dans huit tombes ont été enterrés des adultes (dont 4 femmes et 4 hommes) et dans un tombe il y avait un squelette d'un enfant.

D'après les constatations des anthropologues les hommes sont morts en général vers 30 années et les femmes vers 25 années. Tous les hommes sont dolichocrâns et appartiennent à un type méditeranoide, tandis que les femmes sont mesocrânes, présentant une métissage méditeranoid avec des traces protoeuropoides atenuées.

Les tombes de Dridu ont été dates d'après quelques observations stratigraphiques, ainsi que par un étude comparatif avec la nécropole de Vărăști (fouillée par Eug. Comșa).

DESPRE ÎNCEPUTUL CULTURII MONTEORU

EUGENIA ZAHARIA

Rezultatele cercetărilor arheologice obținute la Sărata Monteoru, valabile pentru întreaga arie de răspîndire a culturii Monteoru, care ocupă regiunea de la sud-est de Carpați sud-estul Transilvaniei, ne indică existența unui grup social bine individualizat din punct de vedere cultural, avînd un intens teritoriu tribal, situat central în aria nordică de locuire a Tracilor, între ariile culturilor Wietenberg-Costișa-Tei. Comunitatea Monteoru a primit prin cultura și civilizația grecească o puternică influență, manifestată în cultura lor materială și în organizarea lor socială și economică și militară. Existența așezărilor fortificate și a unei clase de războinici, au asigurat acestei mari uniuni tribale, rezistența de-a lungul întregii epoci a bronzului, constituind unul din grupele principale ale Tracilor nord-dunăreni.

În cele ce urmează ne vom ocupa de începuturile culturii Monteoru, făcînd o scurtă prezentare a elementelor materiale și a problemelor care se leagă de originea, formarea și dezvoltarea sa.

Cea mai veche etapă a culturii Monteorul numită de noi Monteoru I c_4, este cunoscută pînă azi numai în regiunea Buzăului, în principal prin săpăturile de la Sărata-Monteoru și prin unu sau două morminte cu cistă de piatră de lîngă Tîrgoviște (Nucet, com. Mircea Vodă). În stadiul actual al cercetărilor, ne putem întemeia doar pe aceste descoperiri.

Locuirea cea mai veche a epocii bronzului ocupă la Sărata-Monteoru, cele două puncte principale, Cetățuia și Poiana Scorușului. Pe Cetățuia locuirea s-a instalat direct pe ruinele așezării Cucuteni B, ocupînd pantele joase de N, NV și NE, amenajate în terase; treptat, locuirea Monteoru urcă pe pantă, ultimul nivel ocupînd numai marginea platoului.

Succesiunea fazelor de locuire în cultura Monteoru, înfățișează etapele de dezvoltare ale aceluiași complex cultural, în cadrul și pe durata căruia se pot deosebi aspecte regionale, determinate de fondul original și de influențele deosebite pe care le-a primit, în arie în care s-a format și mai ales în care s-a dezvoltat.

Prima etapă din dezvoltarea culturii Monteoru (notată Monteoru I c_4) a fost identificată tîrziu, în 1946, în măsura în care cercetările s-au extins pe panta Cetățuii; a fost cercetată prin săpături între anii 1949—

1954, stabilindu-se pentru această etapă trei nivele de locuire. În săpăturile făcute pe Poiana Scorușului, în afară resturilor obișnuite de locuire s-au descoperit ruinele unei mari construcții din bolovani de rîu.

Ceramica foarte bogată are de la început două categorii: cea grosolană arsă castaniu pătat, roșcat; și cea fină arsă negru cenușiu, cu pastă și ardere tipică epocii bronzului. Pasta conține cioburi, rar pietricele și foarte rar calcar zdrobit.

Ceramica fină în primul nivel de locuire este lipsită aproape total de decor, element care apare în a doua fază și se generalizează în a treia fază din dezvoltarea etapei Monteoru I c_4.

Principalele forme — ceașca cu două toarte (și numai cu două toarte), amfora cu gît înalt cilindric, askosul, vasul sac, se găsesc de la început și se vor dezvolta pînă la sfîrșit.

Pentru ceramica grosolană sînt caracteristice vasele sac cu marginea puțin îndoită, cu suprafața netezită, grunjoasă sau barbotinită; acestea sînt decorate în jurul marginei sau a gîtului cu crestături, alveole sau impresiuni; fragmente de brîuri în relief, aplicate orizontal, oblic sau vertical și proeminențe rotunde sau lungi, așezate vertical sau orizontal. Cupa cu patru toarte este o formă comună și ceramicei grosolane ca și categoriei bune. Ceramica fină cuprinde forme și variante mai multe. Predomină ceașca cu două toarte și gît înalt cilindric, cupa cu patru toarte, askosul și amfora, cu toarte tubulare, străchinuțe cu marginea lată cu apucături sau dungi în relief, forme caracteristice în general bronzului timpuriu, la care se adaugă vasul sferic cu marginea arcuită, formă caracteristică numai culturii Monteoru I c prezentă în acest aspect de la început pînă în faza Monteoru I c_1. Decorul constă în benzi de linii în zigzag sau orizontale, cercuri concentrice, înconjurate de puncte, impresiuni asemănătoare cu cele pe care le întîlnim în culturile neolitice tîrzii (Ariușd, Cucuteni B), ca și în cele din perioada de tranziție (Cernavoda, Zăbala, Rîmnicelu). În această etapă se întîlnește categoria ceramică cu decor în relief și în fals relief a culturii Glina III-Schneckenberg, paharele cu fundul ascuțit și o toartă puțin supraînălțată, cupa cu patru toarte (prezintă numai în nivelele I și II) și vasul din pastă grosolană cu brîuri scurte așezate vertical pe margine, forme comune culturii Schneckenberg.

În ultima fază a etapei Monteoru I c_4 se observă unele transformări în forma vaselor care vor determina dezvoltarea aspectei etapei Monteoru I c_3. La ceașca cu gîtul înalt, cilindric și toartele înalte și drepte, se produc unele modificări care privesc în special toarta: apariția unei mici creste — marcată uneori chiar de crestături — pe linia de unire dintre margine și toartă, care se va aplica, se va îndoi lipită pe brațul toartei, a determinat arcuirea toartei, producîndu-se astfel și modificări în forma generală a ceștii. În acest caz transformarea corespunde reducerii treptate — pînă la dispariție a gîtului înalt, și prin dezvoltarea platformei cu prag pe toartă, element care durează pînă la fazele I b și I a.

Cea de a doua formă reprezentativă a culturii Monteoru este amfora cu gîtul înalt și marginea în pîlnie. În evoluția acestei forme — care du-

reză pînă la sfîrșitul culturii Monteoru — se remarcă înălțarea părții superioare a corpului sub forma unei cupole cu cilindru; gîtul la început înalt și tronconic, cu marginea arcuită se unesc și se transformă treptat într-o pîlnie înaltă cu marginea lată îndoită: partea inferioară a corpului, tronconică la început, ajunge în ultimele faze un con perfect: acesta este binecunoscut vas de ofrandă al culturii Monteoru (Spendegefäss).

În prima etapă (Monteoru I c_4) cultura Monteoru prezintă caracterele obișnuite ale epocii bronzului timpuriu de la noi: așa se explică elementele asemănătoare sau chiar comune cu cultura Gliga-Schneckenberg. elemente pe care inclin a le considera proprii culturii Monteoru și în același timp comune celor trei culturi de la începutul epocii bronzului, Gliga III-Schneckenberg și Monteoru: în cea de a doua etapă de dezvoltare, Monteoru I c_3, cultura Monteoru își definește, își stabilește caracterul său propriu, caracter pe care și-l va păstra pînă la sfîrșitul existenței sale. În această etapă se produc transformările care o individualizează de restul ariilor culturale ale corpului mijlociu.

Etapa I c_3 reprezintă, în cadrul primei perioade, momentul de formare ale culturii Monteoru, atît din punct de vedere al aspectului cultural, cît și ca arie de răspîndire. Din această etapă este prezentă în toată aria sa din Moldova, și este semnalată prin cîteva descoperiri caracteristice și în sud-estul Transilvaniei. La acest nivel I c_3 — se constată unele deosebiri care privesc așezarea, locuințele, tipologia ceramicei etc. În etapa I c_3 se formează toarta cu șea și prag, tipică numai culturii Monteoru; în aria din Moldova a culturii Monteoru întîlnindu-se și toarta cu beton în loc de șea. Tot în această etapă apare toarta cu melc și ceașca cu o singură toartă. Devin foarte numeroase askosurile, amforele, cupele semisferice cu marginea arcuită, pahare cilindrice. Decorul incizat format din căpriori, cercuri concentrice simple sau pendentive, suprafețe acoperite cu împunsături, toate elemente care apar la sfîrșitul etapei I c_4 și se dezvoltă bogat și variat în această a două etapă.

Alături de ceramică apar și alte elemente caracteristice epocii bronzului de la noi: cuțitul curb de piatră, toporul ciocan; resturi ale unei activități metalurgice.

Obiectele de os caracteristice etapei I c_4: plăcuță de os cu găurele (care fac parte de coliere), ac de os cu capul lat și găurit; ambele se întîlnesc în grupă Nitra: arșice șlefuite, inele simple sau cu protuberanțe din os și din fildeș; mărgele simple din os. Fusaiole de dimensiuni mici sau mari în formă de turte; apar și numeroase roate cu bucșă. Oasele de animal sînt în general mai puține decît în perioadele următoare.

În încheiere cîteva date care să ajute întîi la situarea culturii Monteoru — (în cazul de față ne interesează începutul ei) — în cronologia relativă a epocii bronzului și la cunoașterea cît de cît a originilor și dezvoltării sale în cadrul primelor două etape, Monteoru I c_4 și Monteoru I c_3.

Elementele de caracter Schneckenberg B (ceramica cu decor în relief, cupele cu patru toarte, cănile cu o toartă, cu fundul ascuțit sau oval. Vasele grosolane cu proeminențe verticale pe margine) ne îngăduie a

considera cultura Monteoru la această etapă, contemporană cu culturile Gliga-Schneckenberg. Lipsa din cultura Monteoru a celorlalte elemente absolut obligatorii culturilor Gliga-Schneckenberg, cum ar fi butonii, ne face să înclinăm a considera acele elemente comune, mai degrabă proprii celor trei culturi, dezvoltate dintr'un fond încă neclar cercetării actuale, decît pătrunse dintr-un mediu Schneckenberg în altul, Gliga și Monteoru. Dealtfel, decorul în relief, în fals relief realizat prin sănțuiri paralele, sau în relief veritabil, realizat prin aplicarea unor șuvițe din lut, merită o atenție deosebită; ambele tehnici se folosesc în același timp la etapa despre care vorbim, a culturilor Gliga-Schneckenberg-Monteoru.

Cît privește formarea culturii Monteoru, în această privință trebuie să avem în vedere în principal aria în care o găsim prezentă în fazele ei timpurii. Cultura Monteoru păstrează numeroase elemente din perioada de tranziție pe care le întîlnim în culturile Cernavoda II-Folteşti, în cultura Rîmnicelu, în aspectul Coşereni mai ales și în Grupul Zăbala din sud-estul Transilvaniei.

Prezența în același timp a două culturi, Gliga Schneckenberg pe de o parte și Monteoru pe de alta, primele caracterizate de butonii au repoussé și prin decorul cu șnur, indică ca fond principal de formare cultura Folteşti. Cultura Monteoru în schimb lipsită total de aceste elemente, ne face să ne gîndim la un alt fond cultural pe care s-a dezvoltat, cum ar fi aspectul Coşereni în Muntenia, Zăbala-Transilvania și cel reprezentat de descoperirea de la Mîndrişca din Moldova.

Ipoteza aceasta la care ne-am oprit în legătură cu fondul cultural pe care s-a format cultura Monteoru, este strîns legată de dezvoltarea ei, ca aspect și ca răspîndire.

În cadrul actual al cercetărilor, etapa cea mai veche a culturii Monteoru nu se cunoaște decît prin descoperirile din Buzău din (Cârlomănești Sărata-Monteoru) și din regiunea Tîrgoviştei (Mircea Vodă). Din această situație s-ar putea trage concluzia că formată în regiunea munteană din aria ei de răspîndire, ar fi pătruns în Moldova și în Transilvania în etapa I c_3, aceasta fiind cea mai veche cunoscută în regiunile amintite.

Iată însă ce se opune acestei explicații simple și care pare doar firească. Dacă pătrunde gata formată din Muntenia, ar trebui ca cel mai vechi aspect al etapei Monteoru I c_3 din Moldova să fie la fel. Și tocmai acesta este deosebit. Adică în timp ce pentru Muntenia din toarta cu creastă I c_4, se dezvoltă o mică limbă sau colțișor din care se va dezvolta toarta cu șea și prag, în Moldova — fără a cunoaște încă ce aspect are Monteoru I c_4 în Moldova — dezvoltă toarta cu buton (mic, cilindric și mai rar cu buton mare rotund și cu peduncul), care nu este altceva decît o altă soluție dată acelei creste sau colțișor care s-a format la locul de unire dintre margine și brațul toartei. Adăugăm, că în fazele a II-a și a III-a a etapei I c_3 din Moldova, butonul merge spre dispariție, pentru a face loc exclusiv, începînd din Monteoru I c_2 toartei cu șea și prag. Este momentul să menționez că la Sărata-Monteoru, în etapa Monteoru I c_4, există patru toarte cu buton, dintre care tipologic două le

considerăm importante în discuţia noastră. Adică ar exista în acest fel posibilitatea unei dezvoltării a toartei cu buton chiar din faza ultimă a etapei I c_4 de la Sărata-Monteoru. Şi existenţa acestui element ar pleda pentru o pătrundere, în cazul că este vorba despre o astfel de dezvoltare, încă de la faza ultimă a etapei Monteoru I c_4, şi nu abia la etapa I c_3. În favoarea acestei păreri ar pleda şi unele materiale de la Poiana (askosul şi unele fragmente de vase globulare cu marginea arcuită — pălării), care aparţin prin formă şi decor ultimei faze a etapei Monteoru I c_4.

Pentru Moldova în special, se impun încă cercetări pentru lămurirea perioadei cuprinsă între Folteşti şi Monteoru I c_3. Sau cultura Folteşti are o dezvoltare mai lungă decît o cunoaştem astăzi, sau începuturile culturii Monteoru sînt mai vechi decît etapa Monteoru I c_3.

Din cele ce s-au publicat în legătură cu această problemă, aş menţiona doar faptul că şanţul de apărare Folteşti (de la Bogdăneşti) a fost acoperit de depunerea I c_3, după ce acesta a fost astupat. Deci pînă la instalarea locuirii Monteoru I c_3 s-au petrecut evenimente care ar corespunde etapei de dezvoltare post Folteşti-Monteoru I c_4. De aceea stabilirea unor legături de dezvoltare între cultura Folteşti şi Monteoru trebuiesc făcute la etapa Monteoru I c_4 şi nu I c_3. Elementele care deosebesc aspectul moldovenesc al etapei Monteoru I c_3 de cel muntenesc al aceleiaşi etape, nu sînt moştenite din cultura Folteşti (Stichkannal, excizie de triunghiuri, incizii late adînci, butoni).

În încheiere, datele de care dispunem astăzi pentru cunoaşterea culturii Monteoru nu pot pleda pentru dezvoltarea sa în principal din cultura Folteşti şi nici pentru o pătrundere gata formată la nivel I c_3 în Moldova.

Altfel zis aş înţelege implicat şi teritoriul Moldovei în aria de formare a culturii Monteoru, măcar la sfîrşitul etapei I c_4, iar ca fond de formare în principal alte grupe decît Folteşti (Rîmnicelu, Coşereni, Zăbala (poate şi Cătelu).

DATE NOI PRIVIND RITUL DE ÎNMORMÎNTARE AL CULTURII SCHNECKENBERG ÎN JUDEȚUL COVASNA

SZÉKELY KÉKEDY ZSOLT

La începutul epocii bronzului pe teritoriul județului Covasna s-au stabilit prima dată purtătorii culturii Coțofeni: așezările lor sînt cunoscute mai mult din descoperiri întîmplătoare. Resturi de locuințe aparținînd acestei culturi au fost descoperite la Reci și recent la Malnaș Băi, în cursul săpăturilor efectuate în aceste localități. La Reci, s-a mai descoperit și un mormînt dublu al purtătorilor culturii Coțofeni.[1] În județul Covasna, după cultura Coțofeni a urmat locuirea Glina III-Schneckenberg. Așezările acestei ultime culturi, sînt cunoscute prin cercetările de la Ariușd și de la Sf. Gheorghe[2]. Ambele sînt situate pe puncte mai ridicate; prima se găsește pe locul vechii așezării neolitice, pe movila Tyiszk, iar cealaltă pe muntele Őrkő (Piatra de Veghe).

Ritul funerar al purtătorilor culturii Schneckenberg a fost inhumația în poziția chircită, mormintele fiind plane, cutii făcute din lespezi de pietre.[3] Morminte izolate în județul Covasna au fost găsite la Araci[4], la Sf. Gheorghe — Őrkő (Piatra de Veghe)[5], iar recent la Sînzeni și la Moacșa-Eresteghin. În următoarele rînduri dăm descrierea acestor ultime morminte.

1. **Sînzieni** (jud. Covasna)

În ziua de 10 nov. 1977, în hotarul comunei Sînzieni (jud. Covasna), cu ocazia aratului de toamnă tractoristul Csáki András a agățat cu fierul plugului o placă de piatră mișcînd-o din poziția ei inițială. În urma sa, tractoristul Veres Ferenc a spart cu roata tractorului placa a doua, care acoperea o cutie făcută din lespezi de piatră. Cei doi tractoriști ajutați de ceilalți lucrători de pe cîmp au dezvelit cutia, pe al cărui fund au găsit oseminte de om și două vase de lut. Osemintele au fost aruncate afară, iar cele două vase au fost luate de Miklós Gáspár și Fazekas Ștefan.

Muzeul Județean fiind înștiințat după două zile de la descoperire, de către președintele C.A.P.-ului Fazekas Ștefan, un delegat s-a deplasat la fața locului împreună cu organul de miliție însărcinat cu problemele patrimoniului cultural național. În urma investigației făcute la fața locului, s-au constatat următoarele:

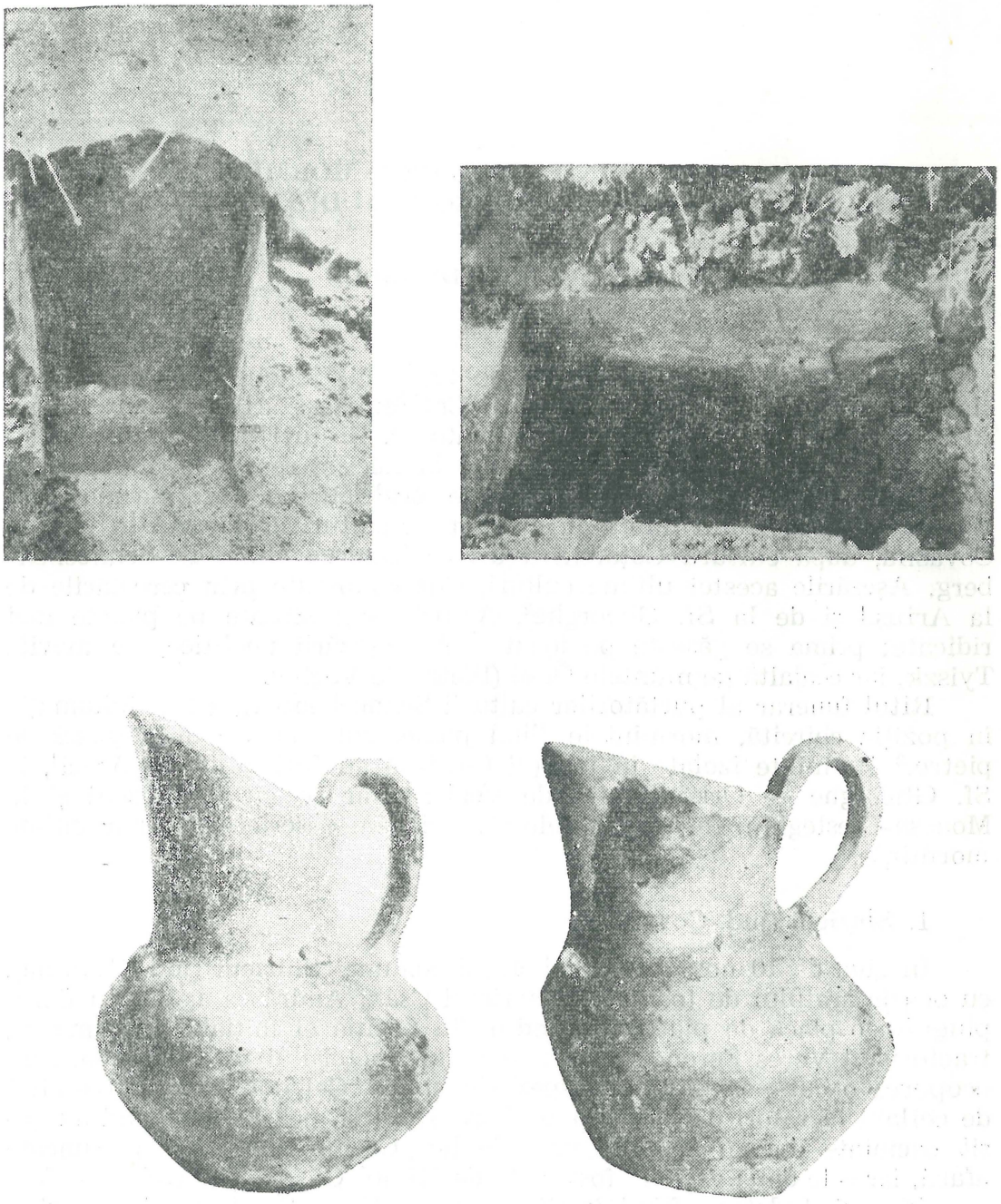

Fig. 1.

Locul descoperirii se află la distanță de 112 m de drumul comunal Sînzieni, Petricieni, în partea dreaptă a locului numit Polyvár de Jos — Alsó Polyvár. Terenul se află pe malul drept al pîrîului Cașin pe un loc mai ridicat, de pe terasa pîrîului. În apropierea locului de descoperire, sînt cunoscute urme de așezări aparținînd neoliticului și epocii bronzului.[6]

Cutia de piatră orientată NV-SE, a fost construită din patru plăci întregi de gresie, groase de 6—4 cm, lungi de 120 cm și 80 cm, așezate pe muchie. La fundul cutiei a fost o altă placă de 80 cm, măsurat de la capătul de sus al plăcilor de piatră, care au servit drept perete al cutiei (fig. 1/1-2). Capacul a fost făcut din două plăci de gresie așezate una peste alta cu dimensiunile de 130×90 cm. Aceste două au fost sparte de fierul plugului. Cutia a fost golită. Din pămîntul aruncat au fost adunate resturi de oseminte, fragmente din craniu și alte bucăți de oase din scheletul uman. Din spusele descoperitorilor s-a putut constata că scheletul a fost așezat în poziția chircită cu capul spre NV iar vasele au fost așezate la capul mortului. Alt obiect în afară de cele două vase, nu a fost găsit nici în mormînt, nici în pămîntul aruncat din mormînt.

Vasele găsite în mormînt sînt căni de tip askos (vas rață). Unul este întreg, celălalt spart la gură din vechi a fost așezat în mormînt. Primul, cu o toartă supraînălțată, are gura tăiată oblic, gîtul cilindric și corpul bombat la umăr, este decorat cu trei grupe din cîte două pastile. Vasul este înalt de 14 cm, diametrul gurii 7 cm și a fundului 4 cm. Vasul celălalt are aceiași formă și dimensiuni. Din grupările de cîte două pastile s-au păstrat numai cîte una. Este înalt de 16 cm, diametrul gurii 8,5 cm iar fundului 7,5 cm. [fig. 1/3-4].

Ritul de înmormîntare inhumației în poziție chircită în cutie făcută din lespezi de piatră este caracteristic culturii Glina III Schneckenberg.[7] Tipul de vas cane-askos la fel este cunoscut tot din materialul ceramic al acestei culturi,[8] dar și din cultura Coțofeni.[9] Elementul de ornamentare cu pastile s-au boabe de linte, este folosit mai mult în cultura Coțofeni,[10] dar nu este necunoscut nici în cultura Schneckenberg.[11] Forma vaselor cu gura tăiată oblic, ca și toarta, arată mai multă asemănare cu vasele de acest tip din cultura Coțofeni. Ritul de înmormîntare în cutie de piatră fiind necunoscut în aria de locuire a acestei culturi, precum și faptul că în apropierea mormîntului unde există o așezare a lui, cercetată în anul 1975 au fost găsite fragmente de vase ale culturii Schneckenberg, ne îndeamnă să atribuim mormîntul purtătorilor acestei culturi.

2. Eresteghin-Moacșa

La sud de satul Eresteghin, sat aparținînd comunei Moacșa, se ridică un deal pe al cărui vîrf este un platou, cunoscut sub denumirea de „Zádogos tető". Pe acest platou au fost trei tumuli dintre care unul a fost săpat de László Ferenc; acolo a fost găsit în anul 1908 o cutie din lespezi de piatră cu dimensiunile de 120×70 cm. În cutie, în afară unor bucăți de cărbuni și fragmentele unui vas mic, nu s-a găsit nimic.[12]

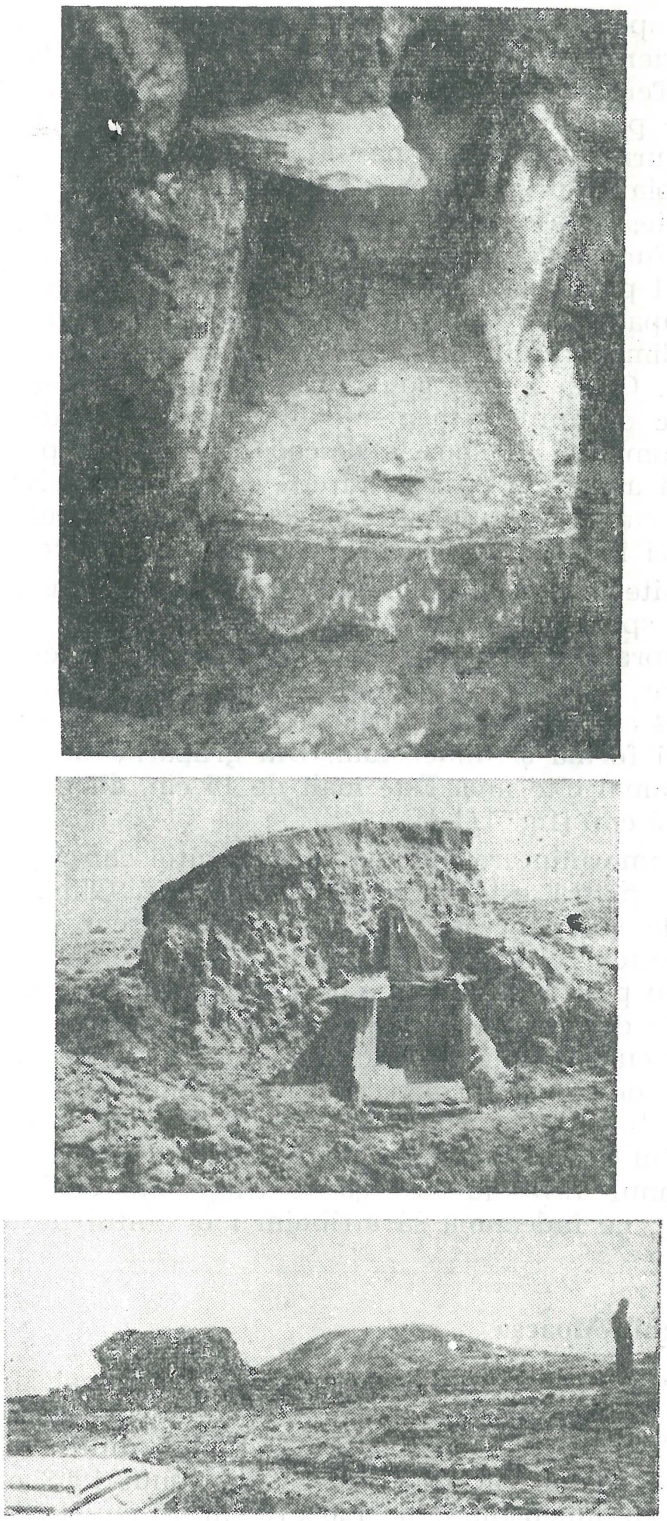
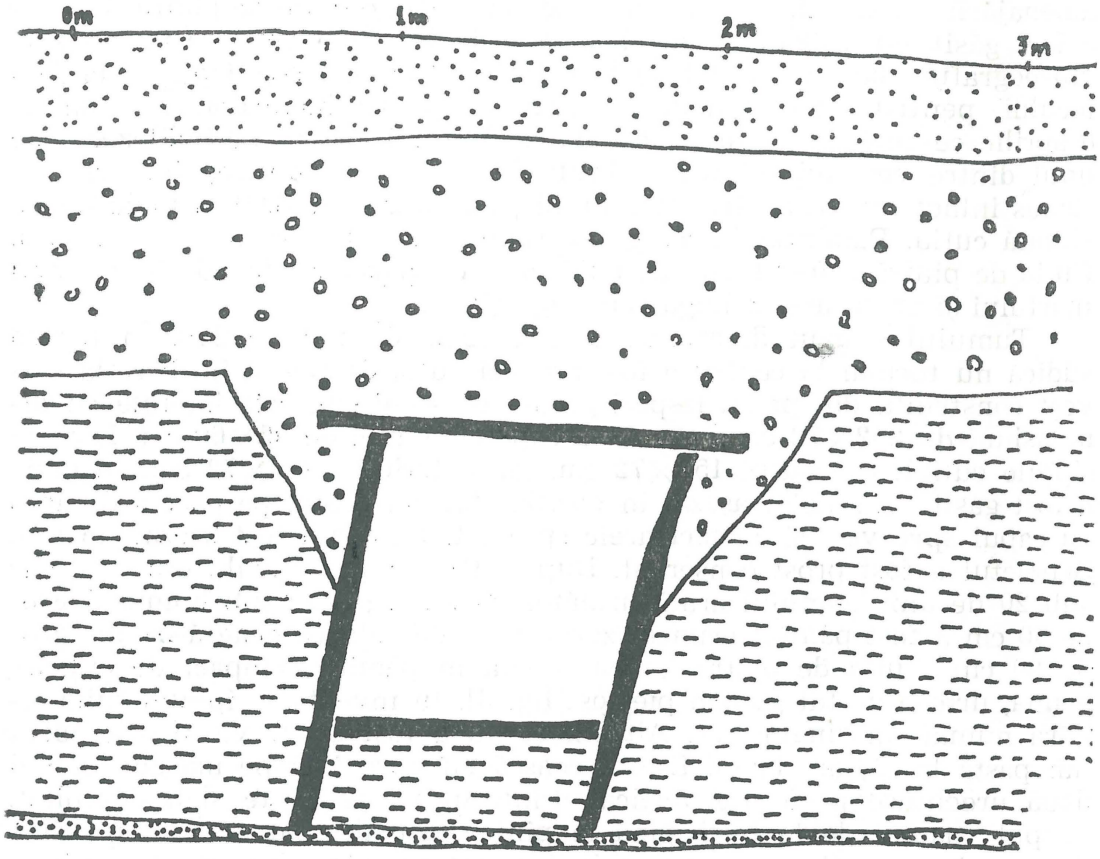

Fig. 2.

Profilul nord-sudic al tumulului de la **Erestеghin-Moacșa**

Legenda:

- humus negru
- strat negru-brun
- strat brun
- lut galben-pietros
- lespede din cutia de piatră

Fig. 3.

În ziua de 7 aprilie 1979, direcțiunea Muzeului a fost anunțată de către inginerul agronom Szabó Dezső, că pe locul susnumit, cu ocazia amenajării terenului, buldozerul a scos la iveală o cutie de piatră, în care a fost găsit un schelet uman și un vas de lut. În urma acestei sesizări muzeograful Bartók Botond de la O.P.C.N. Covasna s-a deplasat la fața locului, pentru cercetarea descoperirii și oprirea lucrărilor. În ziua de 8 aprilie cercetările au fost continuate. Tumulul distrus de buldozer, este unul dintre cei trei tumuri amintiți de László. La oprirea lucrărilor a rămas intact numai centrul tumulului pe o lățime de 3,60 m unde a fost situată cutia. Pămîntul în marginile tumulului a fost cărat pînă la bază. Cutia de piatră a fost lovită de buldozer la capătul vestic, zdrobind capul mortului și vasul așezat lîngă cap. (fig. 2/1-3).

Tumulul a avut diametrul de cca 12 m și înalt de 2 m. În partea sudică nu tocmai la centru a fost așezată cutia de piatră în direcția est-vest construită din patru lespezi groase de 4—6 cm, cele laterale cu dimensiuni de 202×72 cm, cele de la capetele cutiei de 95×69 cm. Dimensiunile cutiei: interiorul 156×72 cm. iar exteriorul 202×72 cm. În cutie a fost găsit un schelet așezat în poziția chircită așezat pe partea dreaptă cu capul spre vest și cu picioarele spre est. La cap a fost așezat un vas. Scheletul a fost prost conservat. După cît s-a putut stabili, era un tînăr sub 20 de ani. Tumulul arată următoarea stratigrafie: sub humusul gros de 30 cm a fost pămînt aruncat zgrunțuros de culoare neagră-brună, gros de 90 cm. Cutia de piatră a fost săpată în pămînt compact de culoare brună, urmat de lut galben pietros [fig. 3]. În inventarul inhumatului figura numai un singur vas. Alt obiect nu a fost găsit. Vasul este făcut din pastă bună, ars brun. Este o ceașcă cu gura lată pe margine avînd două urechiușe perforate vertical. Pîntecul vasului este slab dezvoltat. Corpul vasului de la buză pînă la pîntec este decorat cu linii paralele de șnur imprimați; de la pîntec în jos sînt așezate triunchiuri cu vîrful în jos și acoperite de linii paralele făcute tot cu șnur. Restul vasului este fără decor. Fundul este lat. Dimensiunile vasului: Lățimea gurii 13 cm; înălțimea 12,5 cm; fundul lat de 9 cm (fig. 4).

Acest tip de vas cu decor de triunghiular acoperit cu linii paralele făcute cu șnurul este cunoscut în aria culturii Schneckenberg, din mormîntul cu cutia de piatră (numărul 10) de la Ghimbav (Weindenbach jud. Brașov) și este încadrat de Prox în stratul de cultură Schneckenberg B.[13] Un vas asemănător la formă și la decor mai este cunoscut și din necropola tumulară de la Miloștea (jud. Vîlcea) din tumulul nr. II. care se încadrează tot la începutul epocii bronzului. La această necropolă înhumatul în loc de cutia de piatră a fost așezat sub bolovani de piatră, iar forma vasului așezat în mormînt este mai zveltă și mai are și alte ornamente de decor. Toate acestea nu exclud însă ca necropola să nu fie încadrată în aria culturii Schneckenberg. Acest fapt este dovedit și de vasul descoperit în mormîntul tumular de la Eresteghin-Moacșa.[14]

Pe baza ritului funerar, înmormîntare în cutie de piatră și a formei vasului, mormîntul de la Eresteghin-Moacșa se încadrează în cultura Schneckenberg în faza sa tîrzie, faza B.

Din cele relatate mai sus reiese că deocamdată destul de puține așezări sînt cunoscute din județul Covasna. Acestea ca și mormintele sînt răspîndite în tot teritoriul județului. Acest fapt arată că purtătorii culturii Schneckenberg s-au stabilit pe acest teritoriu în număr destul de mare. Așezările se află pe promontorii, iar mormîntele plane în cutia de piatră situate în cîmp (Araci, Sînzieni) sau pe movilă sub tumuli. La Eresteghin pe Zádogostetö erau trei morminte tumulare de diferite mărimi. A rămas nesăpat cel mai mare dintre tumuli, care este punct trigonometric. La toate mormintele s-a practicat același rit funerar, orientare est-vest, sud-est—nord-vest, iar ca inventar se depuneau unu sau două vase.

Fig. 4.

Din cauza puținelor date nu putem cu siguranță stabili care dintre mormintele descoperite sînt mai vechi și care sînt mai recente. Este posibil că cele găsite pe cîmp, cu vas — askos să fie mai timpurii (Schneckenberg A), iar cele făcute pe promontorii (cu ceramica decorată cu șnurul) să fie mai tîrzii. Pentru stabilirea ultimei faze a acestei culturi, nici în așezări, nici în cimitire sau morminte nu avem date concludente. Cele de mai sus ne ajută la cunoașterea unor aspecte din evoluția acestei culturi, care a contribuit la formarea culturilor următoare în regiunea sud-estică a Transilvaniei.

NOTE

[1] În *Materiale*, VII, 1962, p. 327—328, fig. 3.

[2] Z. Székely, *Așezările de la Vîrful cu Stejari și de la Piatra de Veghe, Studii și Comunicări*, 1973, p. 129—152.

[3] *Istoria României*, I, 1960, p. 99.

[4] În *Almanah*, 1879—1954, Tîrgu Mureș, 1955, p. 48.

[5] În *SCIV*, 2, p. 21, 1970, p. 205.

[6] Z. Székely, *Cultura mormintelor tumulare în sud-estul Transilvaniei*, *SCIVA*, 1, t. 28, 1977, p. 125—128.

[7] *Istoria României*, I, 1960, p. 99.

[8] A. Prox, *Die Schneckenbergkultur*, 1941, pl. XXI.11.

[9] I. P. Roman, *Cultura Coțofeni*, *Biblioteca Arheologică*, XXVI, 1976, p. 71 fig. 29/1—4.

[10] *Istoria României*, I, 1960, p. 81.

[11] A. Prox o.c. 23, fig. 9; Roman o.c. 72.

[12] *Jelentés a Székely Nemzeti Múzeum 1908—1909 évi állapotáról*, Sf. Gheorghe, 1910, p. 48.

[13] A. Prox o.c. p. 73, pl. 26, 5.
[14] E. Popescu, — A. Vulpe, *Necropola tumulară de la Miloștea, Revista Muzeelor*, 2, III. 1966, p. 148—153, fig. 1/7 a—7 b.

Kivonat

A szerző a schneckenbergi műveltség hordozóinak Szentléleken és Maksa-Erdőtevényen előkerült két kőszekrényes, edénymellékletes temetkezéséről számol be. A Maksán, egy halom alatt előkerült sír korábbi, mint a Szentléleken, sík területen talált temetkezés.

Extract

In this work the author prezents us two graves from the Bronze Age descovered at Sînzieni and Moacșa-Eresteghin. They are the bearers of the Schneckenberg civilization on these region with a rich stuck of ciramics. The grave founded at Moacșa-Eresteghin under a hill is earlier than that of Sînzien, founded on lawlands.

LEGĂTURI ECONOMICE ÎNTRE DACII DIN ESTUL TRANSILVANIEI ŞI CEI DIN MOLDOVA

BUCUR MITREA — TEODOR NUSSBAUM

Revizuirea descoperirilor monetare mai vechi şi examinarea lor în lumina stadiului actual al cercetărilor numismatice, atît în ceea ce priveşte preciziunile tehnice ale fiecărui exemplar în parte, cît mai ales a problemelor de ordin mai general pe care ele le generează în ansamblu aceleiaşi categorii de descoperiri monetare constituie aşa cum am avut ocazia deseori s-o subliniem, o îndatorire pe cît de urgentă, pe atît de înnoitoare a cercetării numismaticii româneşti. Contactul direct cu materialul monetar, sau în lipsa lui, cu informaţiile, cu izvoarele primare care ne-au rămas, ne poate oferi ocazia — şi uneori ne-o şi oferă — de a formula importante concluzii istorice. Chiar dacă aceste concluzii nu sînt întotdeauna şi pe de-a întregul noi, ele vin să întărească sau să nuanţeze altele mai vechi, la care s-a ajuns folosind alte categorii de documente, cum sînt cele arheologice.

Un asemenea efort, în aparenţă modest şi anost, s-ar zice de ordin minor, este răsplătit, atunci cînd este aprofundat, prin încheieri de ordin mai general, prin concluzii care merită să fie reţinute.

Este cazul tezaurului de care va fi vorba mai jos.

*

Cu peste 110 ani în urmă, la 2 decembrie 1868, Fekete Sámuel, unul din distinşii fii ai neamului său, şi în acelaşi timp om de înaltă cultură şi un mare iubitor al documentelor istorice ale dacilor, romanilor, românilor şi ungurilor, dăruia bogata sa colecţie de monede antice şi feudale colegiului reformat din Odorhei.

În această colecţie au fost salvate de la pieire numeroase descoperiri monetare tocmai din regiune, efectuate parte în prima jumătate a secolului al XIX-lea, parte, la începutul celei de a doua jumătăţi a aceluiaşi secol.

Din catalogul colecţiei[1], întocmit de un fin cunoscător şi specialist în materie, rezultă că au fost colecţionate monede care au fost inventariate în felul următor: monedele romane republicane şi ale triumvirilor,

monede și medalii ale împăraților romani; monede grecești și barbare; monede bizantine, spre a se încheia cu monedele feudale ungurești[2].

Din toate acestea noi ne vom opri doar asupra unei singure categorii, anume asupra unor monede grecești emise de către două bine cunoscute cetăți de pe coasta ilirică a Mării Adriatice: Apollonia și Dyrrhachium.

La pagina 17 a inventarului, sub numerele 16, pînă la 29, sînt descrise un număr de 52 drahme intrate în această colecție. Drahmele sînt clasificate pe cetățile care le-au emis: Apollonia mai întîi și mai apoi Dyrrhachium. Este prezentat în ordine aversul, descriindu-se tipul și numele magistratului, iar după aceea, reversul, cu tipul și legenda respectivă. La finele fiecărei descrieri este notat numărul exemplarelor.

În cele ce urmează, noi vom începe cu cetatea Apollonia și vom continua Dyrrhachium, iar clasificarea o vom face pe magistrați.

Apollonia

1 exemplar

TIPUL NIKANΔPOΣ-ANΔPIΣKOY

Vacă spre st., alăptînd un vițel. Deasupra, NIKANΔPOΣ, dedesubt, monogramă.
Rv. Patrate înflorate și [AΠOΛ.] ANΔPIΣKOY.
Fekete[3], p. 17, nr. 16.
A. Maier[4], p. 12, nr. 13.
H. Ceka[5], p. 186, nr. 83.

Dyrrhachium

18 exemplare

TIPUL I. MENIΣKOΣ-ΔIONYΣIOY

Vacă spre dr., cu vițelul care suge; deasupra, MENIΣKOΣ, iar mai sus, o pasăre.
Rv. Patrate duble înflorate, în jur, ΔYP și ΔIONYΣIOY.
Fekete, p. 17, nr. 18.
A. Maier, p. 23, nr. 201.
H. Ceka, p. 195, nr. 320.

TIPUL II. MENIΣKOΣ-ΛYKIΣKOY 8 exemplare

Același tip, ca mai sus; deasupra, MENIΣKOΣ, iar în cîmp dr. o figură feminină în picioare, cu o făclie inversată.
Rv. Tipul, ca mai sus, dar ΔYP, ΛYKIΣKOY.
Fekete, p. 17, nr. 20.
A. Maier, p. 25, nr. 278.
H. Ceka, p. 196, nr. 325.

7 exemplare

TIPUL III. MENIΣKOΣ-APXIΛΛOY

Tipul, ca mai sus, dar MENIΣKOΣ, iar în exergă, o cîrmă.
Rv. Tipul, ca mai sus, dar ΔYP, APXIΛΛOY.
Fekete, p. 17, nr. 17.
Maier, p. 22, nr. 144.
H. Ceka, p. 195, nr. 318.

3 exemplare

TIPUL IV. MENIΣKOΣ-KAΛΛONOΣ

Tipul, ca mai sus, dar deasupra, o Victorie cu cunună în zbor spre st. Sus, MENIΣKOΣ. În exergă, fulger.
Rv. Tipul, ca mai sus, dar magistratul KAΛΛΩNOΣ.
Fekete, p. 17, nr. 19.
A. Maier, p. 24, nr. 256.
H. Ceka, p. 195, nr. 322.

1 exemplar

TIPUL V. MENIΣKOΣ-ΦIΛΩTA

Tipul, ca mai sus, dar în cîmp dr. o făclie, iar în exergă, un cîine alergînd spre dr.
Rv. Tipul, ca mai sus, ΔYP, ΦIΛΩTA.
Fekete, p. 17, nr. 21.
A. Maier, p. 28, nr. 396.
H. Ceka, p. 196, nr. 331.

4 exemplare

TIPUL VI. ΞENΩN-ΦIΛOΔAMOY

Tipul, ca mai sus, dar ΞENΩN, deasupra, un vultur cu aripile întredeschise; în exergă, un cîine alergînd.
Rv. Ca mai sus, dar ΔYP și magistratul ΦIΛOΔAMOY.
Fekete, p. 17, nr. 26.
A. Maier, p. 27, nr. 388.
H. Ceka, p. 196, nr. 362.

1 exemplar

TIPUL VII. ΞENΩN-ΔAMHNOΣ

Tipul, ca mai sus, dar ΞENΩN; simboluri nedeslușite în cîmp și exergă.
Rv. Ca mai sus, dar ΔYP, ΔAMHNOΣ.
Fekete, p. 17, nr. 25.
A. Maier, p. 22, nr. 179 (dar în exergă, plug).
H. Ceka, p. 196, nr. 357.

1 exemplar

TIPUL VIII. ΞENΩN-[XAPOΠIN]OY.

Tipul, ca mai sus, dar ΞENΩN; sus, vultur pe sceptru, cu aripile larg deschise; în față, dr., o măciucă.
Rv. Ca mai sus, dar ΔYP, [XAPOΠIN]OY[6].
Fekete, p 17, nr. 27.

A. Maier, p. 28, nr. 405.
H. Ceka, p. 197, nr. 363.

1 exemplar

Tipul IX. ΞΕΝΩΝ-ΑΓΑθΙΩΝΟΣ

Tipul, ca mai sus, dar ΞΕΝΩΝ, iar deasupra, un vultur cu aripile deschise.
În exergă, cîrmă.
Rv. Tipul, ca mai sus, dar ΔΥΡ și ΑΓΑθΙΩΝΟΣ.
Fekete, p. 17, nr. 23.
A. Maier, p. 20, nr. 92.
H. Ceka, p. 196, nr. 353.

TIPUL X. ΞΕΝΩΝ-ΑΓ[ΑθΙΩΝΟΣ]?[7]

1 exemplar

Tipul, ca mai sus, dar ΞΕΝΩΝ, în exergă, fulger.
Rv. Tipul, ca mai sus, dar ΔΥΡ și ΑΡ[ΧΙΠΠΟΥ] completează autorul. Noi propunem lectura ΑΓ[ΑθΙΩΝΟΣ].
Fekete, p. 17, nr. 24.
A. Maier, p. 20, nr. 92, dar în exergă, cîrmă.
H. Ceka, p. 196, nr. 353.

1 exemplar

TIPUL XI. ΦΙΠΩΝ-ΦΑΝΙΣΚΟΥ

Tipul, ca mai sus, dar ΦΙΛΩΝ. Deasupra, cap femenin, iar în cîmp dr., un ciorchine de strugure și un spic de grîu.
Rv. Ca mai sus, dar ΦΑΝΙΣΚΟΥ.
Fekete, p. 17, nr. 29.
A. Maier, p. 27, nr. 371.
H. Ceka, p. 199, nr. 441.

4 exemplare

TIPUL XII. ΦΙΛΩΝ-ΜΕΝΙΣΚΟΥ

Tipul, ca mai sus, dar ΦΙΛΩΝ, iar deasupra, capul lui Helios.
Rv. Tipul, ca mai sus, dar ΔΥΡ, ΜΕΝΙΣΚΟΥ.
Fekete, p. 17, nr. 28.
A. Maier, p. 25, nr. 306.
H. Ceka, p. 199, nr. 438.

1 exemplar

TIPUL XIII. ΛΕΥΚΙΟΣ-ΜΕΝΕΚΚΑ

Tipul, ca mai sus, dar ΛΕΥΚΙΟΣ.
Rv. Ca mai sus, dar ΔΥΡ, ΜΕΝΕΚΚΑ.
Fekete, p. 17, nr. 22.
A. Maier, p. 25, nr. 298, doar pentru ΜΕΝΕΚΚΑ.
H. Ceka, p. 195, numerele 291—292, doar pentru ΠΕΥΚΙΟΣ.

*

O primă problemă care se pune în legătură cu drahmele descrise mai sus este acea de a şti dacă avem de a face cu o colecţie de asemenea monede sau avem de a face cu un tezaur unitar. În ultimul caz se ridică întrebarea, din ce regiune provine sau ar putea proveni. Înainte de a încerca să răspundem la problemele formulate mai sus, să vedem dacă în regiunea de est a Daciei asemenea drahme sînt cunoscute în descoperiri sau nu.

Fără a urmări o prezentare exhaustivă a unei atari categorii de monede, ne vom limita să amintim o parte din ele, cu titlu de exemplu.

Drahmele cetăţilor ilirice au fost sesizate în fostul judeţ Ciuc, apoi la Cosmeni, la Dalnic, la Sighişoara şi prin împrejurimile ei, precum şi la Topliţa şi Ţigmandru. Toate aceste date au fost strînse şi menţionate în *Penetrazione commerciale e circolazione monetaria nella Dacia prima della conquista*, publicată în Ephemeris Dacoromana, 10, 1945. Ele au fost apoi reluate şi ţinute la curent cu descoperirile apărute între timp, de către Iudita Winkler, într-o lucrare de sinteză: *Contribuţii numismatice la istoria Daciei*, apărută în Studii şi cercetări ştiinţifice, Cluj, 6, 1955. Mai nou, aceleaşi monede au fost repertorizate de către Ioan Glodariu, în lucrarea *Relaţii comerciale ale Daciei cu lumea elenistică şi romană*, Cluj, 1974, p. 269—276. Lucrarea foloseşte din plin informaţiile de la Repertoriul arheologic, rămas încă în stare de manuscris[8].

Din datele prezentate mai sus rezultă că asemenea descoperiri monetare, fie sub formă de tezaure, fie sub formă de descoperiri izolate, sînt cunoscute şi apar în mod obişnuit în estul Daciei. Încheierea la care am ajuns este aceea că monedele care ne-au reţinut atenţia, pot proveni, şi este foarte probabil să provină, dintr-o descoperire din regiune, fără să putem aduce, cel puţin deocamdată, alte preciziuni topografice. Mai rămîne un alt aspect de lămurit: avem cumva de a face cu un tezaur monetar, cu o descoperire unitară, sau este vorba de o colecţionare de asemenea monede în mod izolat?

Pentru a da un răspuns la acest aspect al problemei, credem că este necesar să examinăm în de aproape conţinutul descoperirii noastre şi să-l comparăm cu alte tezaure similare, aflate tot pe teritoriul Daciei. Fără a întîrzia prea mult, ne vom limita doar la un singur exemplu, dar care ni se pare pe cît de elocvent, pe atît de convingător. Altele, mai vechi şi mai noi, vor putea să se adauge ulterior. Ele nu vor putea schimba însă constatările pe care le facem. Dar iată mai întîi despre ce este vorba. Un tezaur de drahme din Dyrrhachium şi Apollonia, cu o structură asemînătoare pînă aproape la identitate, este cunoscut ca descoperit în condiţii sigure şi a fost studiat şi publicat. Este vorba de tezaur de la Viişoara, jud. Bacău, publicat în mod amănunţit[9]. Pe baza acestui studiu putem face cu uşurinţă o comparaţie între cele două descoperiri. În acest scop lăsăm să urmeze mai jos, un tabel comparativ între structurile celor două tezaure monetare[10]. Avem în vedere tipurile de drahme cu numele de magistraţi aflat ca un factor comun în ambele tezaure, precum şi frecvenţa lor numerică şi procentuală, în raport cu totalul monedelor din fiecare depozit monetar în parte.

(Sub nr. 1 și 1[a] este indicat tezaurul din estul Daciei, cu numărul respectiv de exemplare și procente, iar sub nr. 2 și 2 a, cel de la Viișoara, cu aceleași elemente.).

Numele magistraților	1	2	1a %	2a %	Observații
Dyrrhachium					
1. Meniskos-Dionysiou	18	196	34,62	24,47	
2. „ Lykiskou	8	127	15,39	15,85	
3. „ Arhippou	7	62	13,46	7,74	
4. „ Kallonos	3	68	5,77	8,48	
5. Xenon- Philota	1	66	1,92	8,24	
6. „ Philodamou	4	63	7,69	7,87	
7. „ Damenos	1	5	1,92	0,62	
8. „ Haropinou	1	10	1,92	1,25	
9. „ Agathionos	2?	—	3,84	9,61	1 exemplar
10. Philon- Meniskou	4	77	7,69	0,37	completat
11. „ Phaniskou	1	3	1,92	—	de noi.
12. Leukios- Menekka	1	—	1,92	—	
Apollonia					
13. Nikandros-Andriskou	1	1	1,92	0,12	
Total	52	678 (801)	99,98	84,62[11]	

Din examinarea în paralelă a celor două descoperiri monetare de mai sus reies o serie de fapte care trebuie consemnate și comentate. Prima observație care se impune de la început este că magistrații din prima descoperire, mai puțin doi, se află în tezaurul de la Viișoara. În rest, exact aceleași nume de magistrați, inclusiv pe drahma din Apollonia. Dar simetria între cele două descoperiri monetare poate fi urmărită și mai departe. Avem în vedere numărul de monede care se repartizează pe fiecare magistrat în parte. Drahmele care apar în tezaurul de la Viișoara într-un număr mai mare la o anumită pereche de magistrați, apar și în descoperirea din estul Daciei tot într-un număr proporțional mai mare. Mai trebuie subliniat faptul că pînă și drahmele care-și au un număr mic de exemplare, cum sînt magistrații cu 5, 3, sau chiar cu o singură drahmă din tezaurul de la Viișoara, își au corespondente similare, măcar într-un singur exemplar și în tezaurul din colecția lui Fekete Sámuel.

Concluziile de ordin mai general care decurg din situația de mai sus sînt mai numeroase și ele se cer subliniate.

Mai întîi reiese, din prezentarea în paralel a celor două descoperiri, că avem de a face și în cazul celei ajunse în colecția Fekete, tot cu un tezaur, așa cum este cel de la Viișoara.

În al doilea rînd, faptul că cele două tezaure au structuri asemînătoare, pînă aproape la o identitate completă, pînă la suprapunere, înseamnă că ele sînt contemporane. Ele formează, o *grupă aparte* din cadrul tezaurelor oraşelor ilirice. Poziţia acestei grupe faţă de restul tezaurelor similare din Dacia, dar şi din restul Iliricului, rămîne de stabilit.

Pe de altă parte, prezenţa depozitelor monetare ale cetăţilor Dyrrhachium şi Apollonia în Dacia răsăriteană subliniază încă odată intensitatea legăturilor economice dintre coloniile greceşti de pe coasta ilirică a Mării Adriatice şi populaţiile dacice. Dar aceasta nu este totul. Mai este încă o latură care ni se pare de o semnificaţie majoră. Aflarea a două tezaure monetare cu drahmele cetăţilor adriatice cu aceeaşi structură pe ambele versante ale Carpaţilor, cel intracarpatic din estul Daciei, precum şi cel din estul Carpaţilor, documentează şi pe cale numismatică legătura ce exista în timpul Daciei independente între populaţiile dacice de pe cele două versante, indică şi pe această cale unitatea lor nu numai etnică, dar şi economică. Dacă descoperirile de natură arheologică au demonstrat unitatea culturii materiale a dacilor de la est şi vest de Carpaţi, documentele monetare, vin şi ele, cu caracteristicele lor, şi subliniază şi o altă unitate, cea economică.

NOTE

[1] Fekete Sámuel, *Éremgyűjtemény lajstroma*, Kolozsvár (Cluj), 1868, 43 p. Exemplarul pe care-l avem la dispoziţie (Biblioteca Teodor Nussbaum) are lipsă foaia de titlu. De aceea titlul lucrării îl citäm după K. Horedt, *Contribuţii la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII*, Bucureşti, 1958, p. 36, nota 5.

[2] Din rezumatul publicat la finele Catalogului (p. 42) rezultă că au fost dăruite:

monede şi medalii romane	198	bucăţi;
monede greceşti şi bizantine	82	„
Ungureşti şi transilvanene	126	„
Total	406	„

Din acest total un număr de 35 exemplare erau de aur.

[3] Fekete Sámuel, *op. cit.*

[4] A. Maier, *Die Silberprägung von Apollonia und Dyrrhachium*, în Numismatische Zeitschrift, N.F., I, 1908, p. 1—33. În continuare, prescurtat A. Maier.

[5] Hasan Ceka, *Questions de numismatique illyrienne*, Tirana, 1972. În continuare, prescurtat H. Ceka.

[6] Completarea mai are nevoie de examinare originalului spre a fi confirmată.

[7] Ar trebui examinat originalul pentru a definitiva lectura.

[8] Dăm cîteva exemple cu descoperiri de drahme iliriene din regiune. Vom începe cu cele din jud. Harghita: Cozmeni, com. Sînmartin; Odorheiu Secuesc; Sîncrăeni şi Topliţa. Din judeţul Covasna amintim: Cernatu, Dalnic com. Moacşa, Ghelinţa, Lemnia, Zăbala.

[9] Bucur Mitrea, *Monedele oraşelor Dyrrhachium şi Apollonia în Moldova*, în *Studii şi cercetări de numismatică*, 2, 1958, p. 27—93.

[10] Este de reţinut că tezaurul de la Viişoara la care ne referim are 32 perechi de magistraţi monetari diferiţi. Noi am menţionat în tabel doar pe cei comuni. Procentajul este calculat la totalul general.

[11] Pentru motivele expuse în nota 10, numărul total al monedelor, precum şi totalul procentajului se va referi numai la monedele care apar în ambele tezaure. Cifrele din paranteză de la coloana 2 şi 2 a reprezintă totalurile generale.

LIAISONS ÉCONOMIQUES ENTRE LES DACES DE L'EST DE LA TRANSYLVANIE ET LES DACES DE LA MOLDAVIE

Résumé

Fekete Sámuel était un homme de haut culture et en même temps un grand admirateur et passioné collectionneur de monnaies. En 1868 il a donné toute sa collection qui comptait plus de 400 exemplaires, parmi les quels 35 en or, au Collège réformé de la ville Odorheiu Secuiesc. La collection a été classifiée et décrite par un spécialiste en matière et l'inventaire rédigé, a été publié en même année 1868.

De cette publication, aujourd'hui très rare, nous nous sommes occupés de 52 drachmes émises par Dyrrhachium et Apollonia d'Illyrie. Les monnaies sont décrites par l'auteur de la publication originale avec toute l'acribie necessaire.

A la suite de l'étude des drachmes et de leurs classification par magistrats monétaires, il resort que nous avons à faire avec un trésor monétaire. De telles monnaies, en trésors ou isollées, sont connues comme découvertes à l'est de la Transylvanie.

Un trésor monétaire avec une structure similaire à été découvert à Viişoara, en Moldavie. À la suite de l'étude comparatif des deux trésors, nous avons pu préciser la structure d'une *groupe distincte* des trésors de Dyrrhachium et d'Apollonia qui se sont découvert en Dacie. De point de vue historique et économique, le trésor de la collection Fekete vient de documenter l'existence des liaisons économiques entre les Daces de la Transylvanie et les Daces de la Moldavie, probablement au courent du Ier siècle av.n. è.

CASTRUL ROMAN DE LA OLTENI

ZOLTÁN SZÉKELY

Satul Olteni (jud. Covasna) este așezat în valea Oltului, în apropierea strîmtorii Tușnadului, unde Oltul străpunge arcul munților Harghitei de sud și masivul Ciumatu, ca să ajungă din depresiunea Ciucului în bazinul județului Covasna. Pornind de la Olteni spre Tușnad, valea Oltului începe să se îngusteze, oferind astfel un loc bun din punct de vedere strategic, valea fiind închisă prin construirea unei fortificații. Începînd de la Olteni Valea Oltului se lărgește treptat și rîul curge pe cîmpia cunoscută sub denumirea de „Cîmpul Frumos".

Această poziție strategică a locului a fost folosită în cursul istoriei, începînd din neolitic pînă în epoca feudală, așa cum dovedesc urmele de așezări și fortificații care se găsesc pe ambele maluri ale Oltului. Romanii și-au făcut pe acest loc un castru, prin care asigurau apărarea granței de est a provinciei Dacia contra atacurilor externe.

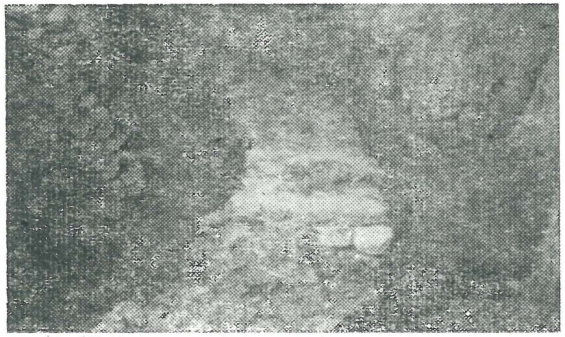
Primul care face mențiune despre castrul roman de la Olteni este J. Benkő[1]. Însemnările lui Scheint[2] despre castru sînt reproduse și de J. F. Neugebaeur[3], J. Ackner[4] și B. Orbán[5], care așează locul castrului pe terenul castelului Mikó. L. Kővári[6], C. Goss[7] și I. Marțian[8] după autorii mai sus menționați, pomenesc și ei acest castru.

Dintre cercetătorii mai noi, V. Christescu[9] acceptă cu rezervă existența la Olteni a unui castru roman. Șt. Ferenczi[10] și Șt. Paulovics[11] plasează castrul tot pe terenul castelului Mikó. Const. Daicoviciu[12] localizează la Olteni o așezare romană civilă; abia în urma executării unui sondaj de verificare în anul 1949, a fost acceptată existența unui castru pe acest loc[13].

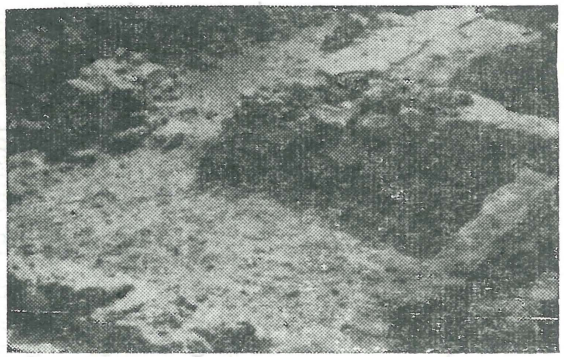
Printre preocupările Muzeului din Sf. Gheorghe pentru istoria regiunii, a figurat de mult timp și aceea de a aduce date noi asupra castrului de la Olteni, întemeiate pe o cercetare arheologică sistematică. Primele cercetări de verificare au fost executate în anul 1949 obținîndu-se rezultate sigure despre existența castrului[41]. Cercetările au fost continuate cu mai mare amploare în anii 1968—1970.

1968—1970.

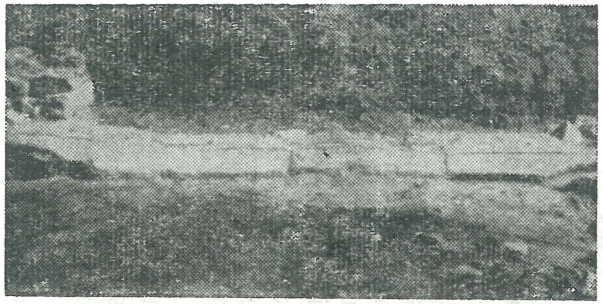
Satul Olteni este așezat pe malul drept al Oltului, pe o terasă care coboară lent spre albia rîului. La capătul nordic al satului terasa este

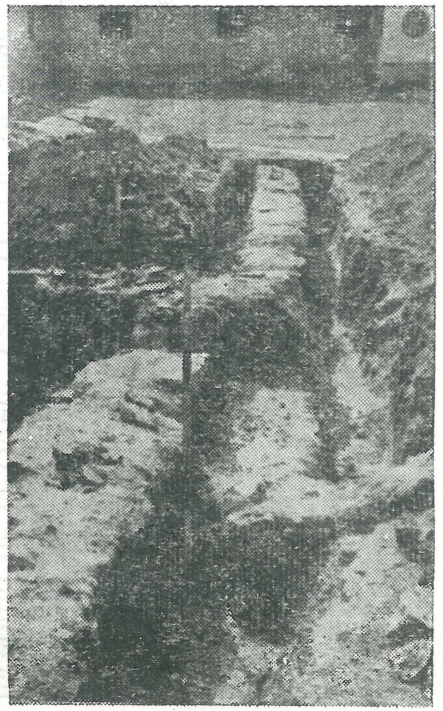
1

2

3

4

5

6

7

Fig. 1. Olteni. *1* colțul nord-vestic al zidului castrului; *2* turnul răsăritean al porții; *3* pragul porții; *4—5* zidurile clădirii feudale suprapuse peste zidurile praetoriului; *6* fundul cuptorului de copt; *7* zid feudal așezat pe strat roman.

mai ridicată formînd un platou cu mal abrupt. Pe acest loc se află castelul conților Mikó, construit în anul 1827. Castelul este orientat N—S, la 10 m de malul abrupt al Oltului, pe terasa amenajată din vechime. La începutul secolului nostru, perpendicular pe latura nordică a castelului, s-a atașat o clădire care are o prelungire și în direcția sud. În fața capătului acestei aripi se află un grajd de formă dreptunghiulară. Prin construirea acestor clădiri, pe platou s-a format un dreptunghi, la care colțurile de nord-vest și cel de sud-est ale terenului au rămas libere. În colțul sud-estic s-a construit un bazin de baie, iar cel sud-vestic a fost îngrădit cu un gard de piatră, terenul acesta fiind folosit ca grădină de zarzavat. O suprafață considerabilă a promontoriului a fost înconjurată cu gard de piatră, cuprinzînd și clădirile mai sus amintite. În acest complex intrarea se face dinspre vest, din drumul asfaltat care duce spre Tușnad.

Cercetările au fost începute pe singurul teren liber, în colțul de sud-vest. Au fost executate șanțuri în direcția est-vest, perpendicular pe gardul de piatră și șanțuri paralele în direcția nord-sud. În aceste șanțuri a fost dezvelit în mai multe puncte zidul de piatră al curtinei și colțul nord-vestic al castrului (fig. 1/1). Zidul a fost construit din bolovani de piatră și din lespezi legate cu var stins, avînd o grosime de 1 m. În multe locuri s-a păstrat numai fundația zidului. Pe latura nordică a castrului, zidul s-a putut urmări numai pe o porțiune de 42,5 m, pînă la clădirea nouă a castelului, care a fost construită peste *porta praetoria*, iar zidul de incintă pînă la colțul lui nord-estic. Pe latura estică, prin secțiuni mici a fost dezvelit colțul sud-estic al castrului. Această latură a castrului se află pe malul Oltului; între mal și nivelul apei este o distanță de 10—15 m. Pe această latură de est, castrul n-a avut nici poartă și nici turnuri la cele trei colțuri dezvelite ale castrului; numai zidul a fost îngroșat cu 20 de cm. Pe latura vestică zidul s-a putut urmări numai pînă la gardul de piatră al castelului Mikó. Dincolo de drum, care duce dinspre șosea în curtea castelului, zidul a fost scos pînă la fundație (fig. 2). Urmele zidului scos s-au putut urmări pînă unde se pierde sub grajd. Pe această parte, unde s-a construit grajdul, terenul e mai jos și este plin cu moloz. Colțul sud-vestic al castrului se află — probabil tot demolat pînă la fundație — sub această clădire. Poarta lipsește și pe această latură. Pe partea sud-vestică a castrului zidul a fost scos, fapt dovedit în secțiunea șanțului executat în direcția nord-sud, perpendicular pe clădirea grajdului. Partea sud-estică a castrului se află pe un teren mai ridicat, unde s-au păstrat incinta de piatră și ruinele porții decumane. Poarta a avut 2 bastioane pătrate, cu dimensiunile 4,20×3,80 m în interior și 5,50×6,20 m la exterior (fig. 1/2). Zidul exterior de care s-a legat incinta de piatră a avut grosimea de 1 m, iar zidurile interioare de 0,80 m. S-a păstrat întreg numai bastionul estic, iar din cel vestic numai jumătate și anume partea lui de est. Partea vestică a fost demolată din cauza drumului care duce din grădină în curtea castelului. La mijlocul zidului de est al bastionului au fost scoase pietrele, iar din cărămizile acestea s-a construit un depozit. Între cele 2 bastioane ale

porții; și tot *in situ* au fost găsite cele 2 inele în care s-au învîrtit canaturile porții (fig. 9/11). Piesele din fierăria porții ca piroane, balamale, inele au fost descoperite mai mult în jurul pragului de piatră și în interiorul bastionului de est (fig. 9/1-7, 12—15, 19).

La colțul estic al grajdului, în fața gardului care desparte curtea de grădină, au fost descoperite zidurile unei clădiri dreptunghiulare din 1795, orientată nord-sud. Din această clădire au fost ridicate zidurile unei încăperi cu dimensiunile de 10×7,5 m, care a fost împărțită în 3 camere (fig. 4). Zidurile clădirii au fost urmărite spre nord; acestea prelungindu-se pînă la drumul care duce în curte, nu s-a mai putut urmări întinderea ei totală. Zidul exterior a fost gros de 0,80 m, iar zidurile despărțitoare de 0,51 m. Această clădire tîrzie a fost construită pe un strat de pămînt negru amestecat cu fragmente de cărămizi și de țigle romane, iar în zid, printre pietre, în afară de cărămizi romane au fost puse și cărămizi medievale (fig. 1/7). Peretele despărțitor al clădirii, cu direcția est-vest a fost atașat de zidul sudic al unei clădiri romane dreptunghiulare, iar zidul vestic al clădirii suprapune zidul roman (fig. 1/4,5).

Clădirea din epoca romană are forma dreptunghiulară cu dimensiunile 13,50 m×18,80 m. Zidurile ei, groase de 0,70 m, au avut fundația în pămîntul viu de culoare galbenă fiind făcute din lespezi de piatră. În interiorul clădirii s-a găsit o depunere de pămînt amestecat cu cenușă, multe fragmente de cărămizi și țigle romane. Printre ele au fost

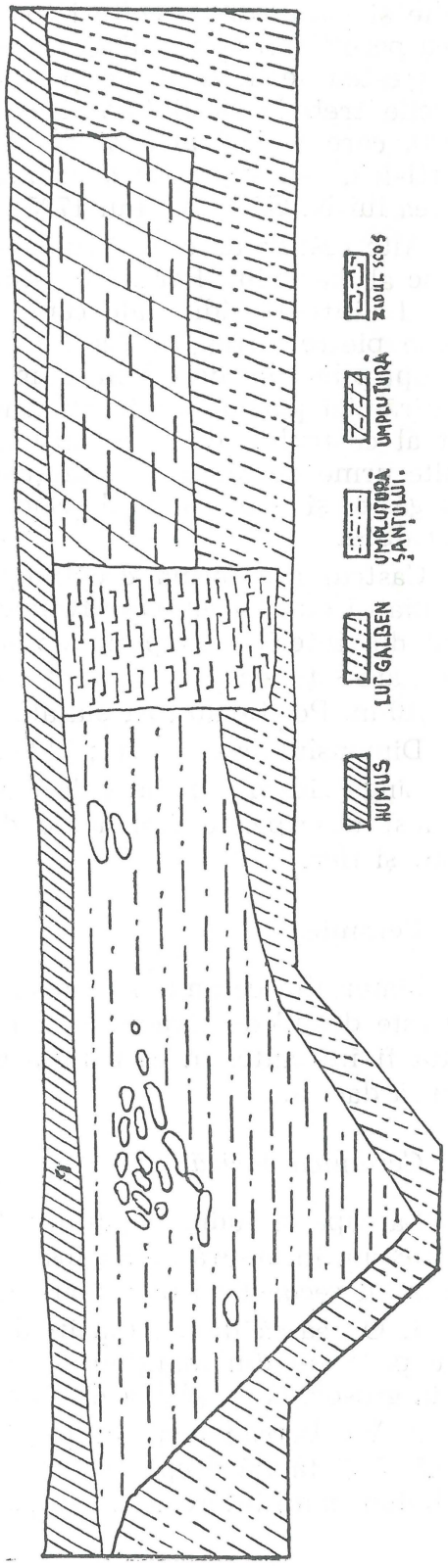

Fig. 2. Olteni. Profilul șanțului XXIV cu urmele zidului scos.

găsite și cărămizi cu colțuri *(tegula mammata)*, care au servit la încălzirea pereților laterali. Fragmente de ceramică au fost mai puține; printre acestea se aflau cahle și vase medievale (fig. 11/3-4). Această construcție trebuie să fi fost clădirea comandamentului, *praetorium (principia)*, care a fost arsă și devastată. Peste ea, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea, s-a suprapus o clădire medievală după cum reiese din scrisoarea lui N. Gáll din anul 1795 către Gh. Aranka.

Alte resturi de clădiri romane au mai fost descoperite în colțul nord-vestic al castrului. Paralel cu zidul nordic al castrului s-a găsit o bucată de zid dintr-o clădire ale cărei dimensiuni nu s-au putut stabili, fiind scoase pietrele (fig. 3). La 1,25 m de acest zid a fost găsit un cuptor de copt pîine, lat de 0,50m, lung de 1 m, înalt de 30 cm cu fundul pavat de cărămizi pătrate, avînd dimensiunile 27×27×5 cm (fig. 1/6). În acest colț al castrului, ca și la mijloc, în secțiunile făcute s-au găsit foarte multe urme de arsură. În șanțurile executate pe acest teren liber, n-au fost găsite și alte resturi de clădiri. Sub stratul roman a fost pămînt viu, lut galben.

Castrul are forma dreptunghiulară. Zidul de incintă este construit din piatră cu mortar bun grosimea variind între 1—1,20 m. Valul de pămînt din interior s-a putut observa bine în șanțul II. Berma mai puțin clară, are lățimea de 1 m. Șanțul extern, așezat la 1,5 m de zid, este adînc de 2,10 m. Porțile au fost plasate la treimea curtinelor.

Dimensiunile castrului; 142 m×92,5 m (fig. 4).

Lîngă zidurile incintei de piatră, la bastioane, în interiorul clădirilor au fost descoperite fragmente de cărămizi, țigle, ceramică, obiecte de bronz și fier.

Ceramica

Materialul ceramic în raport cu cel descoperit la castrul de la Comalău este destul de sărăcăcios și foarte fragmentar. Numai cîteva vase au putut fi întregite. În castru s-a găsit ceramică romană împreună cu ceramică dacică.

Ceramica dacică.

La capătul sudic al șanțului VIII — la adîncimea de 0,40 m, în stratul roman, în arsură — au fost găsite fragmente de vase dacice, din care am putut reconstitui următoarele:

1. O ceașcă dacică (opaiț) din care s-a păstrat jumătatea cu toartă, care pornește din margine și se leagă de fund. E făcută cu mîna, din pastă grosolană cu pietricele. Dimensiunile: înaltă de 5,5 cm (fig. 6/2).

2. Vas-borcan făcut cu mînă, din pastă grosolană, cu buza răsfrîntă în afară și tăiată drept. Pe umăr a fost decorat cu brîu în ghirlande și cu butoni plați intercalați. S-a păstrat numai un buton (fig. 6/3).

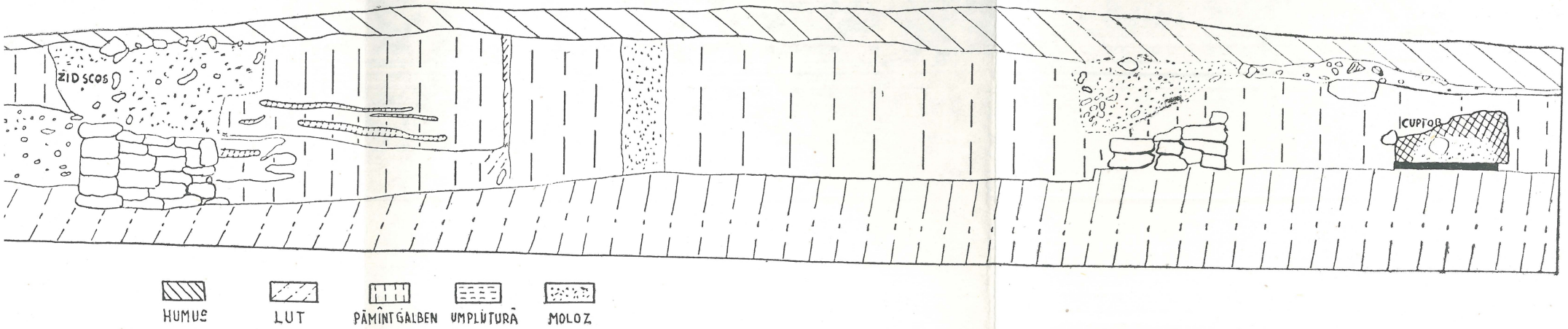

Fig. 3. Olteni. Profilul şanţului II.

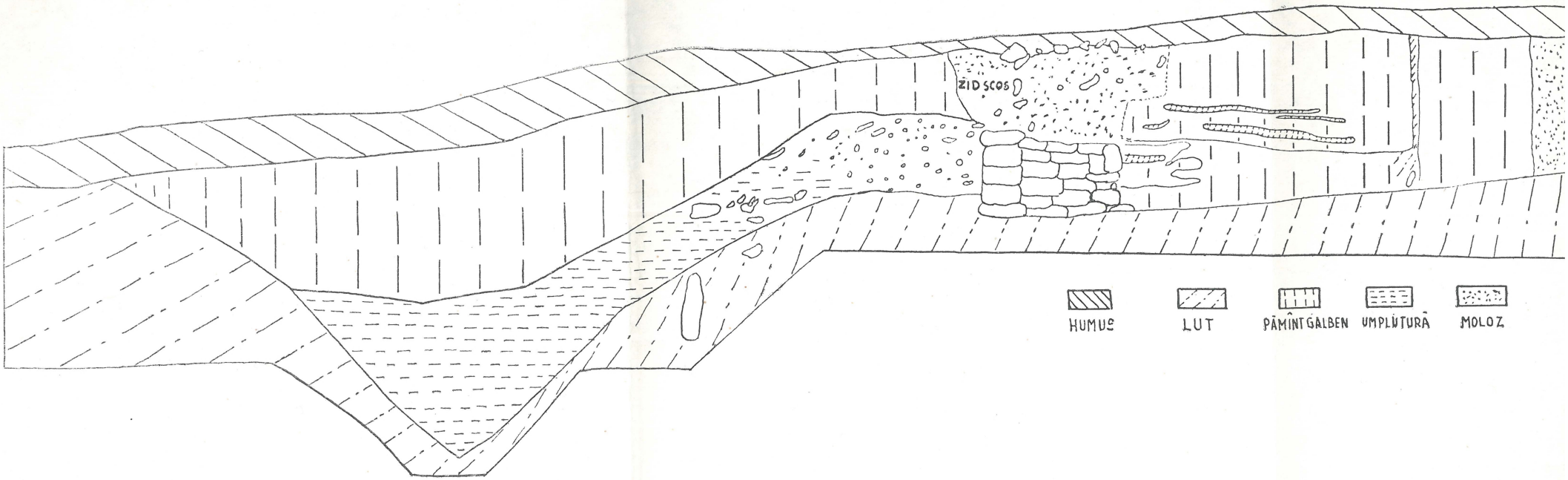

Fig. 3. Olteni. Profilul șanțului II.

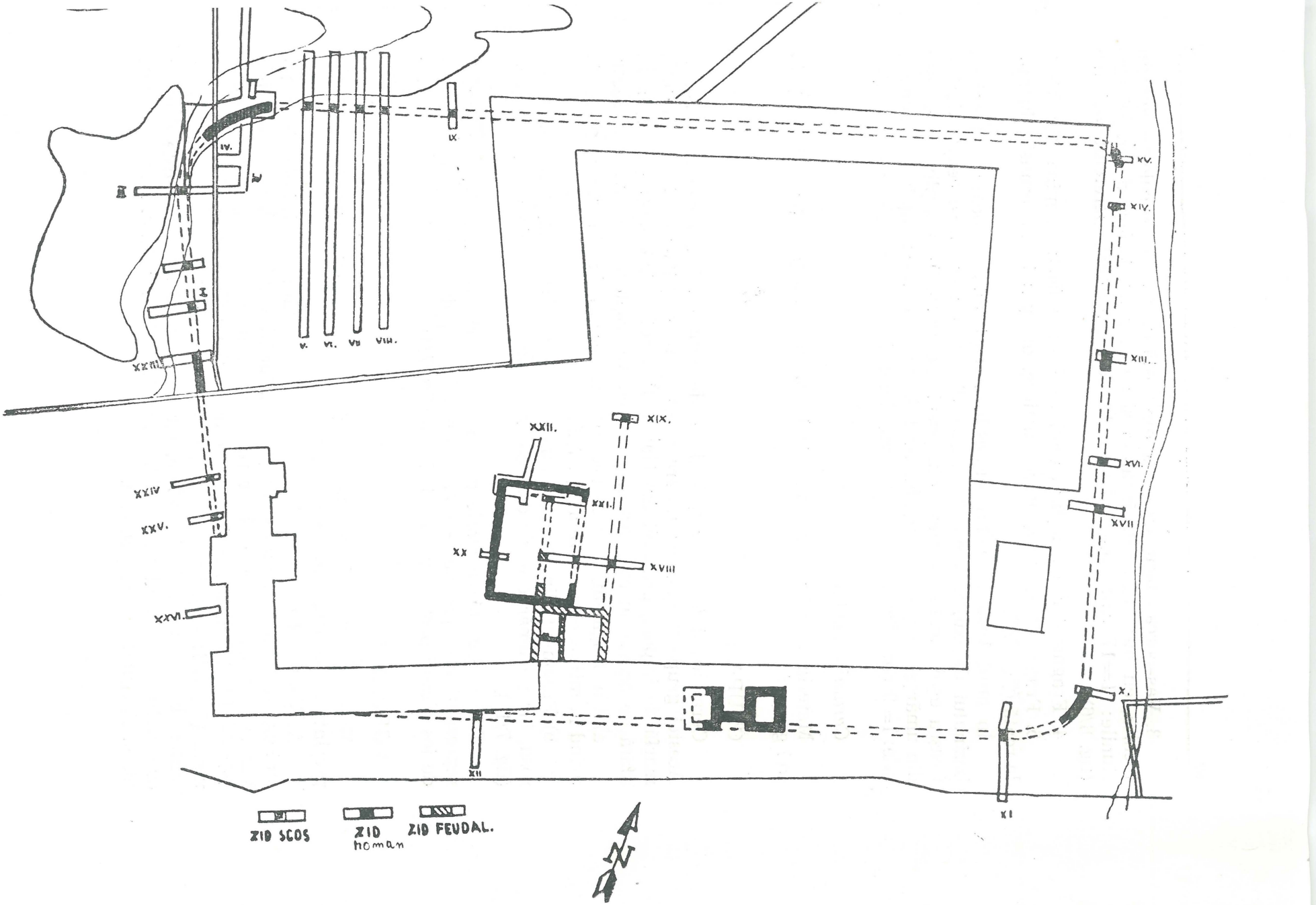

Fig. 4. Olteni. Planul castrului.

3. Vas-borcan făcut cu mîna, din pastă grosolană, de culoare cenușiu închisă, cu buza răsfrîntă în afară și cu corp zvelt, fără decor. Dimensiunile: Î=17 cm; diam. buzei=11 cm; grosimea peretelui=1,1 cm (fig. 6/6).

4. Fragment din marginea unui vas-borcan făcut cu mîna (fig. 8/10).

5. Fragment din buza unei fructiere, din pastă fină cenușie, lucrată la roată (fig. 7/9).

În anul 1965 în colțul sud-estic al castrului, cu ocazia amenajării bazinului de băi, muncitorii au scos din stratul roman o ceașcă dacică. Ceașca este făcută cu mîna, din pastă grosolană. Toarta plină, pornește din umăr și se leagă de fundul oval. Vasul este ars secundar. Dimensiunile: Î=9 cm; diam. buzei=11,2 cm; diam. fundului=4×5,4 cm (fig. 6/7).

Ceramica romană

Materialul ceramic roman este lucrat la roată și se poate împărți în trei grupe:

GRUPA 1

Ceramică fină cu firnis, cu decor de impresiuni și elemente în relief. Acestei grupe îi aparține un fragment dintr-un pahar de *terra sigillata*, marfă de import, probabil din Gallia. Paharul e fără decor (fig. 7/3). În afară de acesta au mai fost găsite și cîteva fragmente de vase cu decor.

a) Un fragment de vas decorat cu cercuri făcute din impresiuni, avînd la mijloc cîte o rozetă (fig. 7/2).

b) Fragment din marginea unui vas cu toartă lată. Este vopsit cu roșu, iar pe umăr este decorat cu impresiuni de unghie așezate în spic (fig. 7/11).

Tot în această categorie putem încadra și un fragment de teracotă, reprezentînd — probabil — o scenă mitologică, din care s-a păstrat partea de jos a unui pește sau a unei sirene (fig. 7/4).

GRUPA 2

Materialul ceramic din această grupă este foarte fragmentar și reprezintă următoarele forme de vase:

A. *Vase-borcan.* Acestea sînt cu sau fără toartă. Cele din urmă au buza răsfrîntă în afară sau îngroșată, iar pîntecul bombat (fig. 8/5, 10). Vasele cu toartă au la fel buza răsfrîntă în afară sau îngroșată, iar toartele de diferite dimensiuni, pornesc de sub marginea buzei și se leagă de umăr (fig. 6/4; 7/7). Un vas borcan de formă ovală are toarta așezată pe pîntec; buza este puțin îngroșată, iar pe umăr și pe pîntec este decorat cu caneluri. Are fundul tăiat. Dimensiuni: Î=19 cm; diam. buzei=8,5 cm; diam. fundului=8 cm (fig. 6/5).

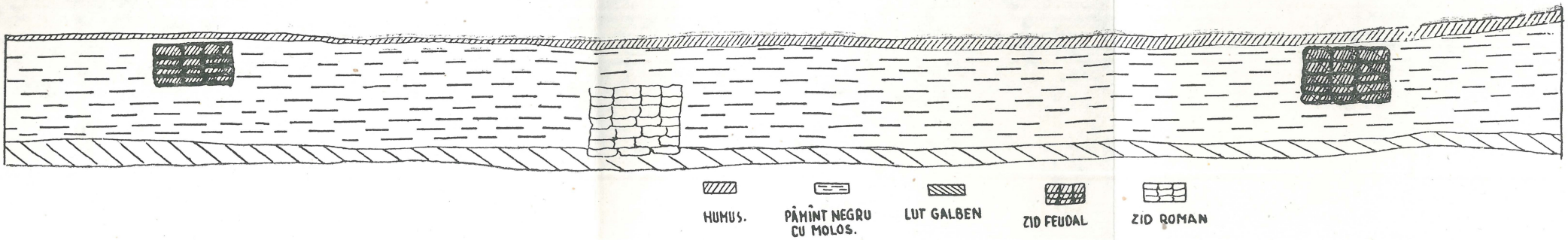

Fig. 5. Olteni. Profilul șanțului XVIII.

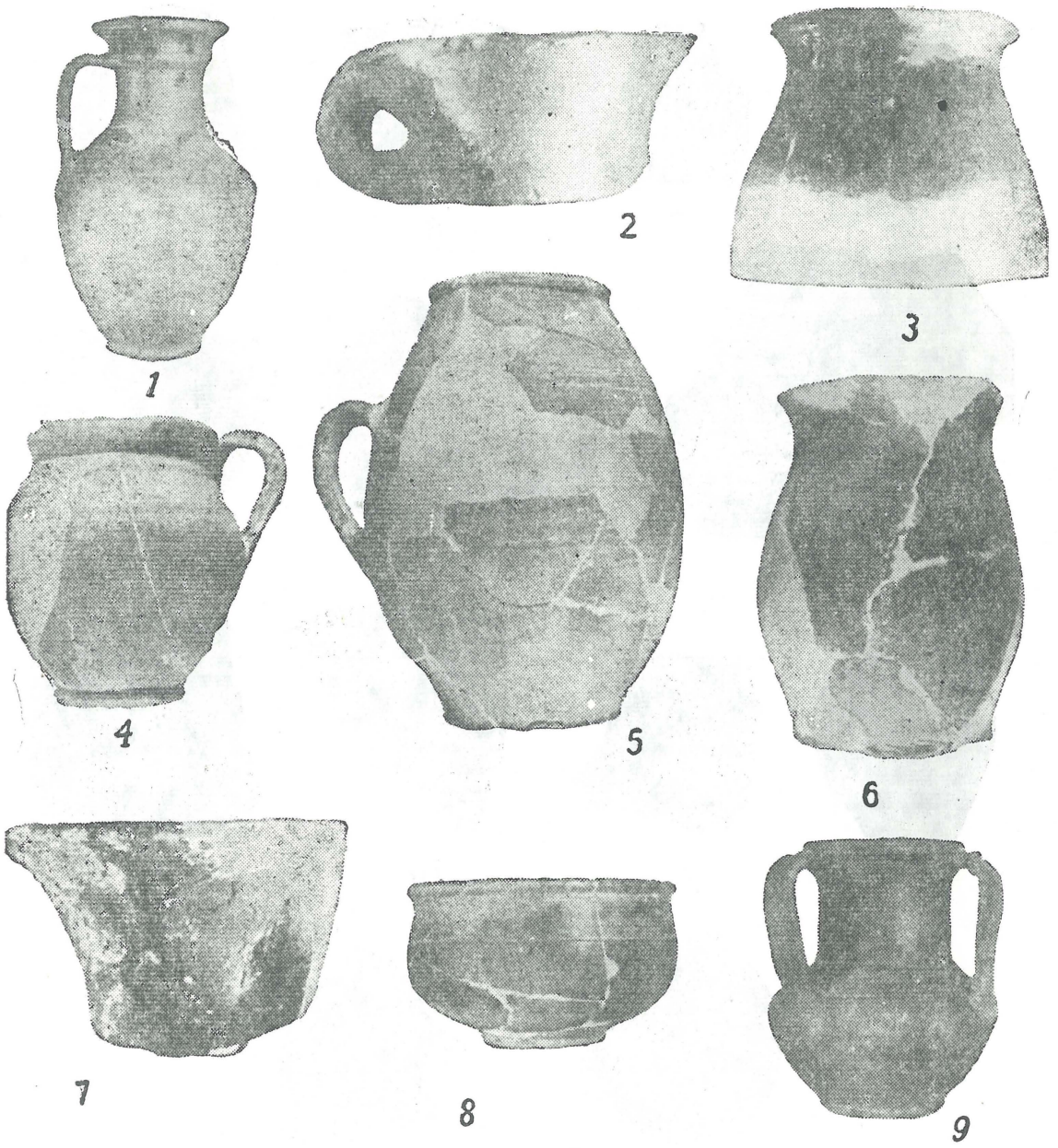

Fig. 6. Olteni. *2, 3, 6, 10* vase dacice; *1, 4, 5, 9, 11, 12* vase și opaiț roman.

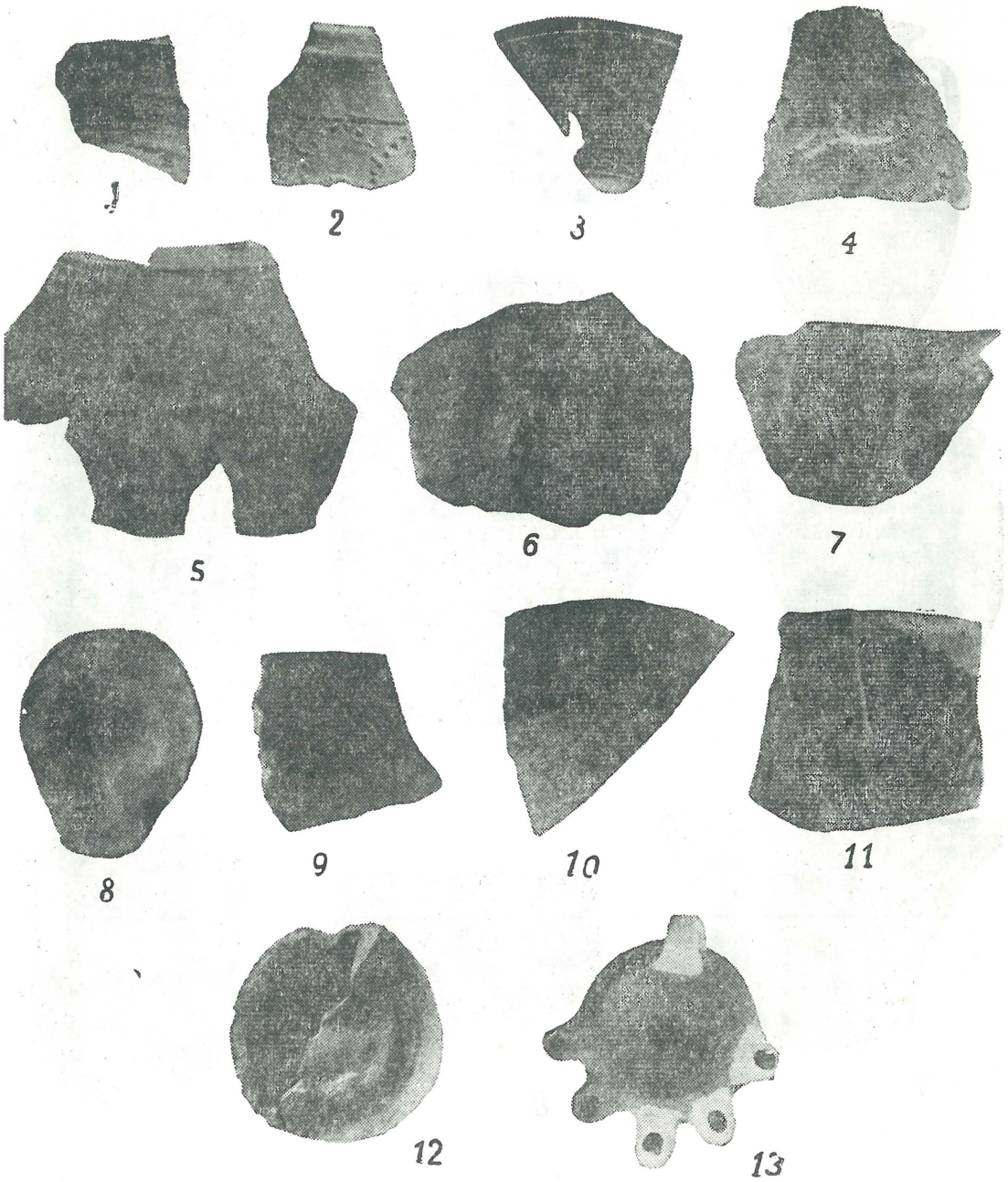

Fig. 7. Olteni. *1—11* fragmente de vase romane și tipar de opaiț.

Cîteva fragmente de vase cu buza răsfrîntă în afară au pereți groși de 2 cm, sînt vopsite în culoare roșie deschisă și aparțin unui tip de vas de dimensiuni mari.

B. *Străchini.* S-au păstrat fragmentar. Aceste vase sînt cu buza îngroșată la exterior, unele fiind vopsite cu dungi roșii (fig. 8/12).

GRUPA 3

Acestei grupe îi aparțin trei categorii de vase. Din prima categorie fac parte vase borcan și străchini, lucrate din pastă cu nisip fin, arse brun, avînd buza îngroșată la exterior; uneori prezintă o șănțuire pe această îngroșare exterioară (fig. 7/10; 8/1—3, 7—9). Un alt fragment de vas are margine lată și decorată ca și umărul cu caneluri (fig. 8/2). S-a găsit un singur blid; este fragmentar și cu apucătoarea tăiată orizontal cu o sîrmă.

Vasul de tip „Krausengefäss" este reprezentat prin cîteva fragmente de margini avînd sub buză decor în bandă de linii incizate sau caneluri (fig. 8/27—29). Partea de sus a unui astfel de vas, ars brun închis, este decorată pe umăr cu linii în val între benzi orizontale din linii paralele incizate (fig. 7/5). Un alt fragment este decorat cu o singură linie în val între două caneluri.

Un suport de vas de forma unei coloane cu secțiunea dreptunghiulară aparține tot acestei grupe de ceramică.

În categoria a doua cuprindem oale cu sau fără toartă, cu buza lată sau răsfrîntă în afară și străchini din pasta fină cenușie (fig. 8/17—26). Străchinile au buza îngroșată, iar la unele marginea este îndoită în sus (fig. 8/14—15). Un fragment de margine cu buza îngroșată este decorat cu cercuri formate din impresiuni, — pătrățele, avînd la mijloc o rozetă.

Ultima categorie este reprezentată de o strachină făcută din pastă fină, de culoare cenușie, acoperită cu firnis negru. Strachina are marginea înaltă iar buza îngroșată; corpul este semisferic iar fundul profilat. Dimensiunile; Î=11,5 cm, diam. buzei=20,5 cm (fig. 6/8).

În anul 1957, tot în interiorul castrului a fost descoperit un vas cu gît înalt și 3 toarte (din care două lipsesc). Acesta este făcut din pastă bună și ars brun. Buza îngroșată la mijloc este decorată cu o linie orizontală incizată; de sub buză pornesc toartele care se leagă de umărul vasului. Fundul este plin ca un soclu. Dimensiunile: Î=13,7 cm; diam. buzei=8,2 cm; diam. fundului=6,4 cm (fig. 6/9).

În apropierea castrului, în nisipăria de la gara Bodoc, a fost descoperită o cană romană. Cana cu o singură toartă are gît înalt cilindric, marginea lată și îndoită, corpul piriform și umărul bine articulat; pe gît, sub margine se găsește un inel profilat de unde pornește și toarta. Cana este făcută din pastă fină, arsă roșu. Dimensiunile: Î=28,5 cm, diam. gurii=11,5 cm; diam. fundului=8,5 cm (fig. 6/1).

Au mai fost găsite două opaițe de lut. Primul are cinci orificii, din care 2 sînt întregi (fig. 7/13). Celălalt, păstrat fragmentar, a avut un singur orificiu (fig. 7/12). Acesta din urmă intră perfect în tiparul de opaiț

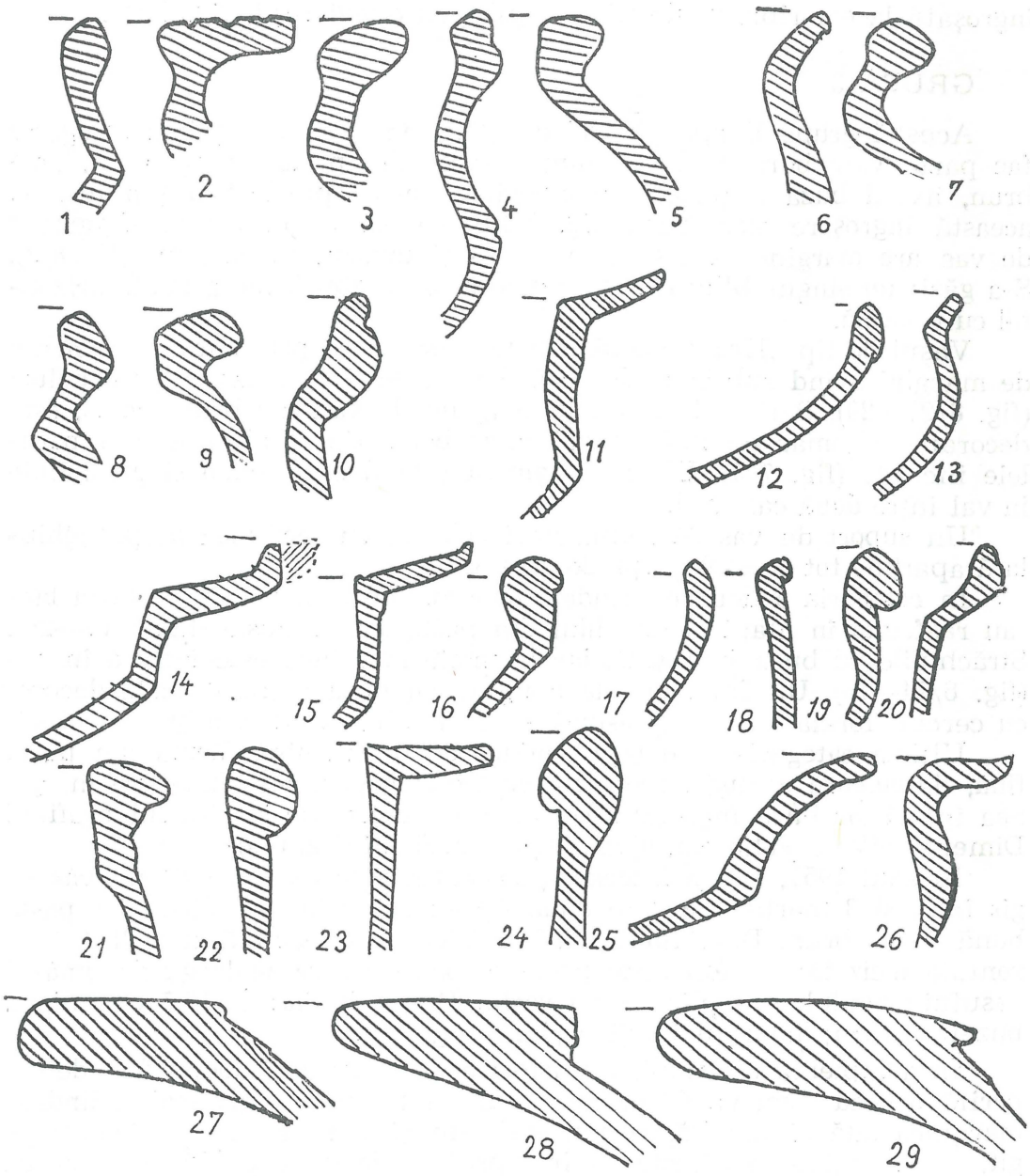

Fig. 8. Olteni. Profile de vase romane.

descoperit cu cîțiva ani mai înainte în interiorul castrului (fig. 7/8). Țigle de acoperiș au fost găsite numai fragmentare. Cărămizile dreptunghiulare au avut dimensiunile: 27×27×7 cm și 21×21×5 cm. Nici o țiglă și nici o cărămidă n-a avut ștampilă.

Obiecte de bronz.

La fundul șanțului roman, în secțiunea executată la colțul sud-estic al castrului (S. XI), a fost găsită o fibulă cu arcul semicircular. Este turnată din bronz, capul este perforat pentru trecerea acului, care lipsește ca și arcul. La capătul inferior al arcului sînt 2 linii incizate, sub care se află pe ambele laturi 2 proeminențe mici. Dimensiunile; Lung. totală=4,3 cm; Lung. arcului=2,9 cm; Lung. piciorului=1,4 cm (fig. 9/21).

În șanțul nr. VIII, la o adîncime de 0,40 cm a fost descoperit un disc de bronz perforat la mijloc. Suprafața discului este împărțită în 2 părți printr-un cerc adîncit; pe partea exterioară este punctată următoarea inscripție: T. MAXIM. Candidvs. Diam. discului=5,4 cm; grosimea=0,1 cm (fig. 10/1—1 a).

Au mai fost descoperite în colțul nord-vestic al castrului următoarele piese: a. o tablă de bronz îndoită (Lung.=7 cm; l.=1,4 cm și grosime=0,1 cm) (fig. 9/20); b. o bucată de bronz, probabil material brut (fig. 9/16); c. O mică brățară din sîrmă de bronz cu secțiunea rotundă și capetele deschise; (grosime=0,2 cm; diam. brățării=5,3 cm) (fig. 9/23); d. o limbă de curea deteriorată (fig. 9/9).

Obiecte de fier

Cele mai multe dintre obiectele de fier găsite în castru fac parte din fierăria întrebuințată la canaturile porții, piroane de diferite dimensiuni, inele cu diametrul 13 cm și late de 5 cm. Colțul canatului se învîrtea într-un inel de fier gros de 9,5 cm cu diametrul de 13 cm.

S-au mai găsit o limbă de curea deteriorată și două verigi de fier (fig. 9/8, 15, 19). Bucata de zgură descoperită în șanțul II este o dovadă a prelucrării fierului în lagărele romane (fig. 9/17).

Un vîrf de lance *(pilum)* reprezintă singura armă descoperită în castru (fig. 9/10), iar un fragment de compas singurul instrument (fig. 9/22).

Din castru mai provine un cap de berbec din marmură[16], capul unei zeități indiene[17], descoperită cu cîțiva ani mai înainte. În cursul ultimelor săpături n-au mai fost găsite piese de artă plastică. Dintre obiectele de piatră sînt de relevat partea de jos a unei rîșnițe rotative, din rocă vulcanică, găsită în apropierea praetoriului la colțul lui sud-vestic și un fragment dintr-o piatră cu inscripție (altar votiv). Fragmentul este o bucată dintr-un fronton cu urme de vopsea roșie; din inscripție nu s-a păstrat nimic. Piatra a fost găsită în molozul care acoperea pragul porții.

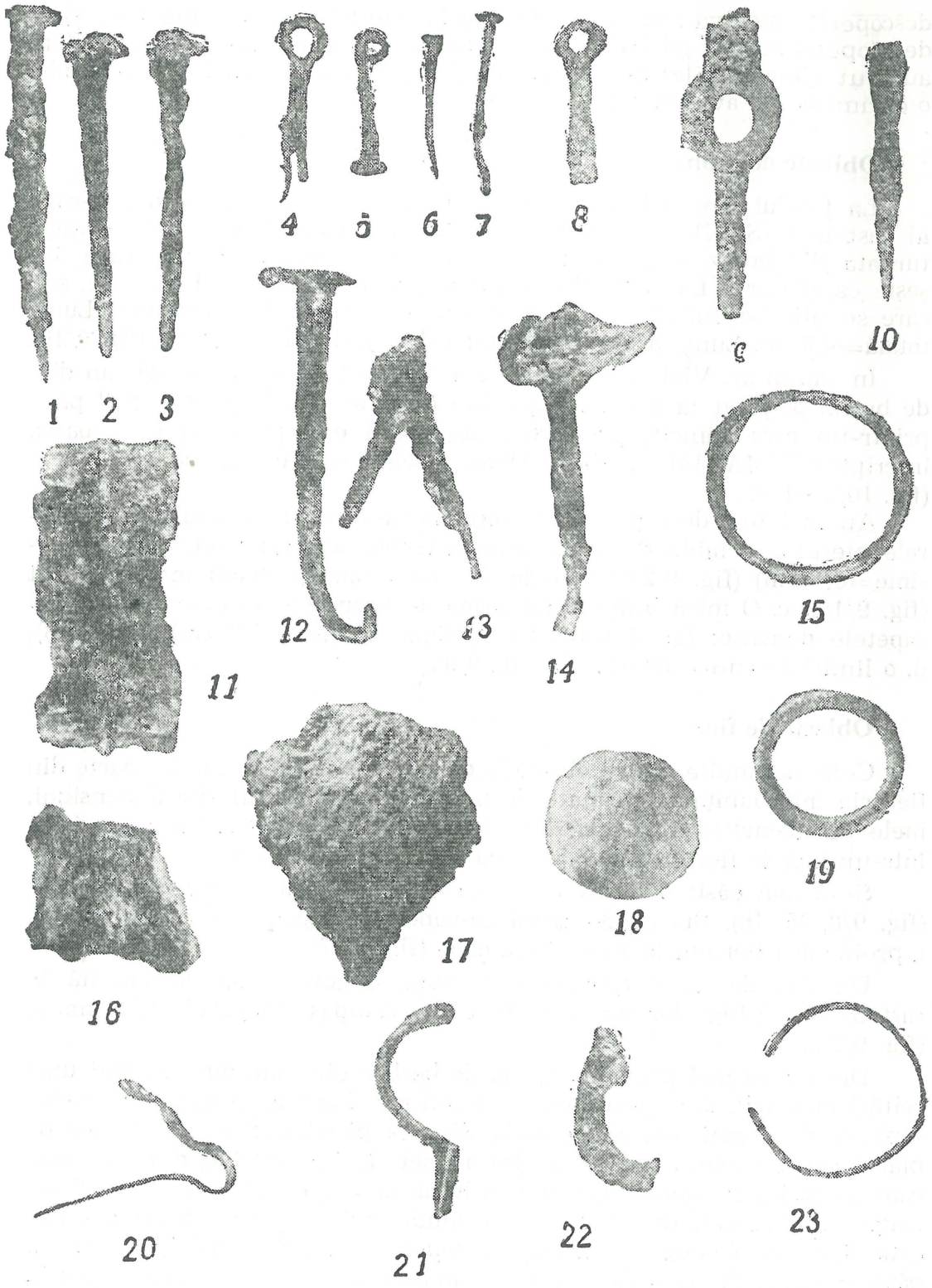

Fig. 9. Olteni. *1—17, 19—23* piese de bronz și de fier descoperite în castru; *18* sferă de lut.

Monede găsite în castru.

Pe teritoriul castrului au fost descoperite următoarele monede romane:

1. *Domitian* sau împărat sec. I.
   As. Greut. 9,67 g; diam. 28 mm. Conservarea foarte slabă. Moneda tocită.
2. *Traian*
   Dupondius. Greut. 14,32 g; diam. 28 mm. Conservarea bună. Moneda puțin tocită.
   Cohen², 410, RIC.
3. *Elagabal.*
   Denar subaerat. Greut. 2,42 g; diam. 18 mm. Conservarea slabă. Tocită.
   Cohen², 196/?/ RIC, . . . Anul 221.

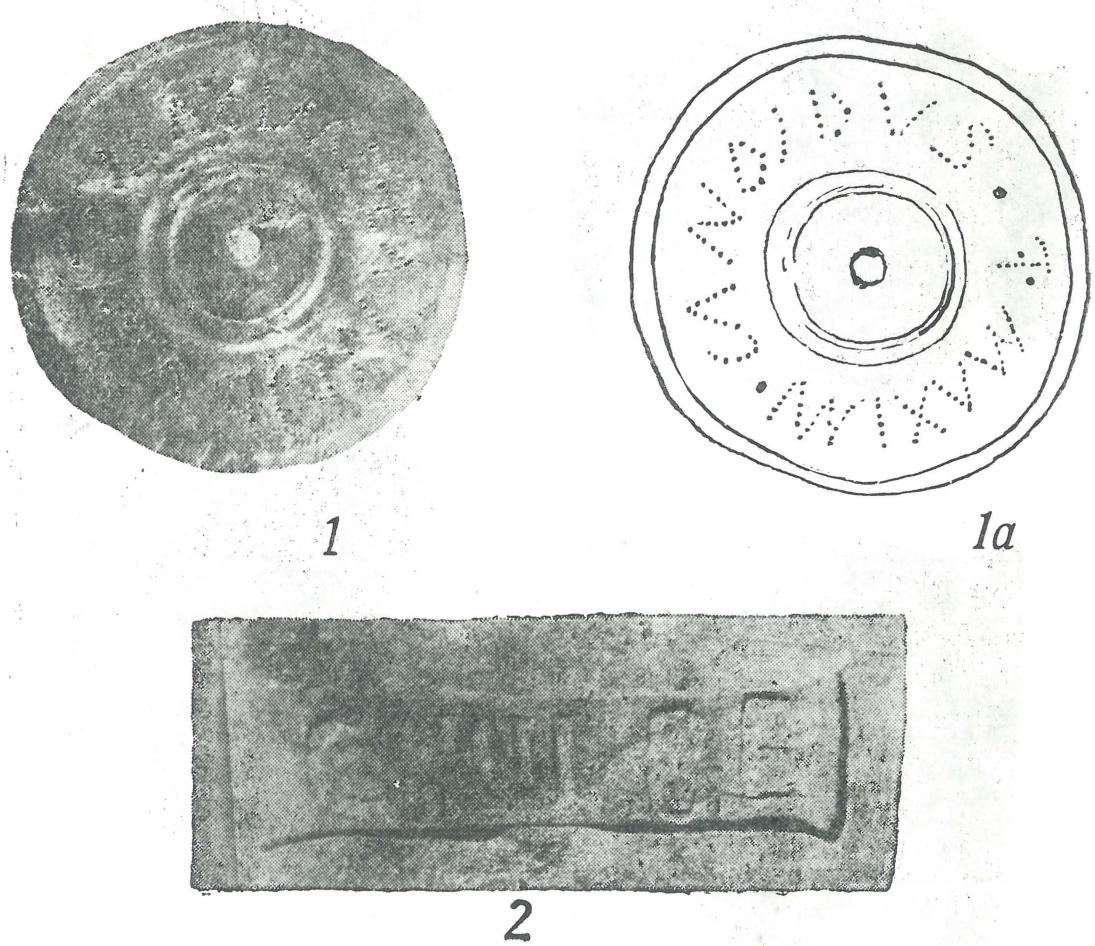

Fig. 10. Olteni. *1—1a* disc de bronz cu inscripție; *2* ștampilă pe cărămidă.

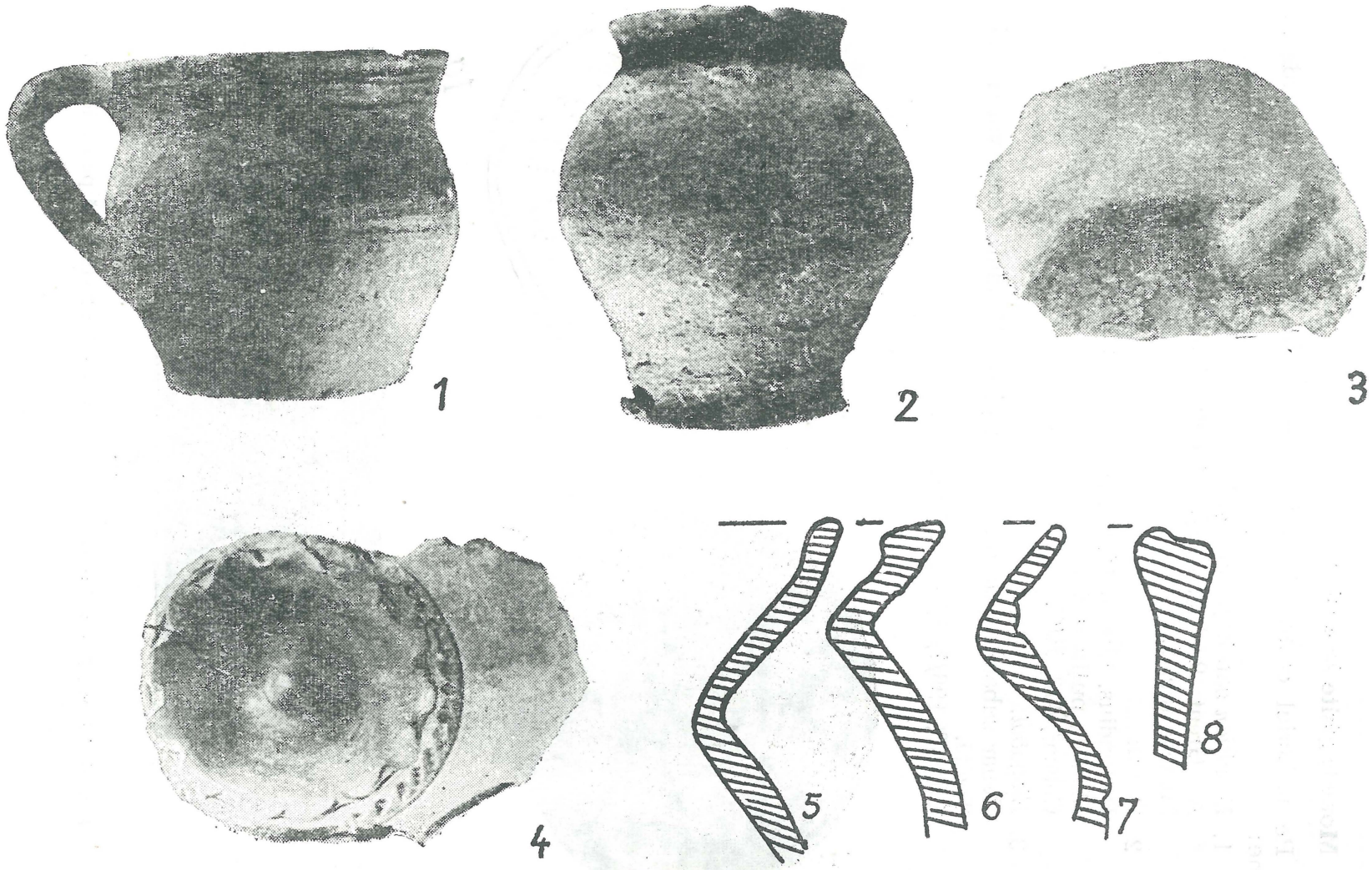

Fig. 11. Olteni. *1—4* fragmente de vase feudale; *5—8* profile de vase feudale.

4. *Nicomedia*, Severus Alexander

AE. Greut. 3,35 g; diam. 20 mm. Conservarea satisfăcătoare. Rv. Fațadă de templu cu opt coloane; legenda TPIC NEOKOP și în exergă Head[2], p. 517.

În anul 1957 tot în castru a fost descoperită o monedă de bronz mare, foarte tocită, care aparține probabil împăratului Antoninus Pius.

Materialul ceramic dacic aparține unei faze tîrzii, după cum ne arată forma borcanelor[18]. Ceașca dacică cu toartă plină aparține tot unei faze tîrzii. Descoperirea acestor vase în interiorul castrului, în stratul roman, indică prezența elementului dacic, care mai lucra această ceramică tradițională și legătura trupei romane cu populația băștinașă.

Ceramica romană este de factură locală, cu excepția paharului de **terra sigillata.** Imitații de **terra sigillata** au fost fabricate în atelierul roman de olărie de la Cristești și sînt cunoscute din vilele rustice[19] și din celelalte castre[20] de pe granița de est a provinciei Dacia.

În afară de această ceramică cu decor, restul materialului ceramic reprezintă diferite tipuri de vase de uz casnic. Acestea sînt produse locale, reflectînd tradiții italice și celtice, fapt dovedit de cana cu o toartă[21]. Vasul cu corp zvelt, pe umăr cu o toartă, este cunoscut și din castrul de la Comalău[22]. Strachinile reflectă pe lîngă tradiția italică și o tradiție celtică[23]. Tot de factură locală sînt și opaițele, după cum dovedește tiparul descoperit în castru. Întreg materialul ceramic se încadrează în tehnica olăriei provinciale romane și nu diferă cu nimic de materialul ceramic descoperit în celelalte castre romane din Dacia.

Fibula de bronz este de origine italică și înfățișează o variantă simplă a fibulei așa-zise „Aucissa"[24]. Acest tip este cunoscut și din castrul de la Inlăceni[25].

Discul de bronz este o aplică de lădiță (cutie) fiind singura piesă cu inscripție descoperită în castru. Aplica prezintă analogii cu aplicele lădiței descoperite în cimitirul roman de la Burgheim[26] din Bavaria, care au formă pătrată și sînt mai recente. Inscripția a fost executată din puncte bătute cu vîrful unui obiect ascuțit și conține următoarele litere: T. MAXIMN CANDIDUS Lectura T(itus) MAXIMU(S) CANDIDUS, probabil numele proprietarului lădiței. Literele au fost bătute ulterior. În *nomen gentilicium* literele M și V sînt în legătură.

Concluzii generale

Castrul roman de la Olteni, așezat la granița de est a Daciei, a fost una dintre acele fortificații romane puțin cunoscute și multă vreme rămas neprecizat printr-o cercetare propriu-zisă. Săpăturile executate de muzeul din Sf. Gheorghe au lămurit această problemă, stabilind definitiv locul și forma castrului.

Nu s-au găsit urmele unui castru mai vechi de pămînt; prin urmare, primul castru construit la Olteni a fost de piatră. În raport cu configurația terenului, castrul a fost construit în formă dreptunghiulară numai cu 2 porți, *porta praetoria* și *porta decumana*, fără porți laterale. Colțurile

rotunjite neîntărite cu turn sau contraforți, precum și turnurile de poartă dreptunghiulare cu fronton ieșit în afară, indică ca dată de construire a castrului prima jumătate a secolului II e.n., probabil în timpul lui Hadrian sau Antoninus Pius. Analogia pentru forma castrului o găsim pe limesul german de sus, la castrul de la Lützelbach, care datează tot din acest timp[27]. Data timpurie a construirii castrului o arată și monedele împăraților de la sfîrșitul sec. I și de la începutul secolului II e.n., descoperite mai înainte și în cursul săpăturii. Acest fapt este confirmat și de moneda Faustinei I, descoperită într-un sarcofag de cărămizi[28].

Pentru stabilirea numelui trupei, care a avut garnizoana la Olteni, săpăturile nu au furnizat date. Nu a fost găsită nici o piatră cu inscripție. Nici cărămizile n-au avut ștampilă. Prin urmare pentru rezolvarea acestei probleme ne putem baza numai pe scrisoarea lui N. Gáll, care menționează o cărămidă cu ștampila CIIIIB și pe cărămizile ștampilate ale sarcofagului descoperit în sat[29]. Ștampila de pe cărămida despre care ne relatează Gáll este cuprinsă într-un cadru dreptunghiular cu dimensiunile 10,5×2,5 cm; ea poate fi citită în mai multe feluri (fig. 10/2). Pe baza datei furnizate de scrisoarea lui Gáll, am dat prima lectură: C(ohors) II BE(ssorum) și am identificat-o cu Cohors II Flavia Bessorum, care a avut garnizoana la Cincșor[30]. În urma descoperirii sarcofagului, văzînd cărămizile ștampilate, am emis părerea că poate să fie una dintre următoarele unități: C(ohors) IIII B(rittorum) E(quitata), C(ohors) IIII B(essorum) sau (Cohors) IIII B(etavorum). N. Gostar[31], bazîndu-se pe existența „punctul la mijlocul celor patru haste verticale", consideră corectă lectura „Cohors II Bessorum", identificînd-o cu cea care a avut garnizoana la Cincșor. Cercetînd ștampila nu am putut observa existența acelui punct, pe care se întemeiază Gostar și cred, că deocamdată, această problemă rămîne deschisă. Pe de altă parte, prezența unei trupe necunoscute încă în sud-estul Transilvaniei e mai puțin plauzibilă, dar nu exclusă.

Despre o altă trupă nu avem nici o știre; astfel, trupa al cărui nume s-a aflat scris pe cărămizile sarcofagului a fost aceea, care a construit castrul și a staționat la Olteni pînă la părăsirea acestei părți a Daciei.

Urmele de incendiu descoperite pe tot teritoriul castrului unde s-au făcut săpături demonstrează incendierea și devastarea castrului. Acest atac s-ar fi putut întîmpla la mijlocul secolului III e.n., fiind că ultimele monede descoperite aparțin acestei perioade. Aceasta este data cînd au fost devastate și celelalte castre de la granița de est a Daciei.[32]

Discul de bronz cu inscripția (Titus Maximus Candidus) furnizează un nume nou în nomenclatura Daciei romane. După nume pare că este originar roman, însă nu știm ce funcție ocupase în cadrul unității militare care a avut garnizoana la Olteni.

Nu au fost observate alte resturi de locuire ulterioare imediat epocii romane. În timp ce la Comalău în castru au fost descoperite vase aparținînd culturii Cerneahov-Sîntana de Mureș[33], la Olteni s-au găsit numai 3 monede (dintre care una singur a lui Constantius II, Coh² VII, 20 h)

găsite în afara teritoriului castrului, ceea ce arată circulația monedelor romane în această regiune pînă în sec. IV e.n.

După cum reiese din opera lui Benkő, ruinele castrului erau în picioare pînă la începutul secolului al XIX-lea. Peste zidurile pretoriului, în a doua jumătate a secolului al XVIII, a fos făcută o clădire — fapt confirmat de scrisoarea lui Gáll din anul 1795 — ale cărei ziduri au fost găsite de noi în cursul săpături. — Această clădire a fost demolată de contele N. Mikó, care în anul 1827 a construit castelul și grajdul și a înconjurat clădirile și grădina cu o incintă de piatră. Cu această ocazie au fost scoase complet pietrele zidului curtinei din colțul sud-vestic și pietrele cu inscripții despre care vorbesc Scheint și Orbán.

Materialul ceramic roman, în multe locuri, la poartă, la pretoriu, a fost găsit amestecat cu vase și fragmente de vase medievale. În șanțul roman secționat în șanțul nr. XI, au fost descoperite resturile unui cuptor medieval de ars oale cu fragmente de vase și cahle medievale. Dintre acestea sînt de menționat:

1. O ceașcă cu toartă, de culoare neagră, cu gura largă, buza răsfrîntă în afară. Sub buză și pe umăr vasul este decorat cu cîte două caneluri. Dimensiunile: Î=7,4 cm; diam. buzei=8 cm, diam. fundului=6 cm. Lucrat la roata rapidă, cu fundul tăiat (fig. 11/1).

2. O amforă miniatură. Fața exterioară este de culoare cărămizie, iar interiorul este acoperit cu smalț verde. Vasul este înalt de 5,5 cm (fig. 11/2).

3. Jumătatea unui castron.

4. Fragment din partea de jos a unei tigăi cu picior (fig. 11/3).

5. Fragmente de margini din vase cu buza răsfrîntă în afară, cu pereții subțiri și arse negru (fig. 11/5—8). Un fragment de margine acoperit cu smalț verde (fig. 8/4).

6. Jumătatea unui pahar de culoare cărămizie.

NOTE

[1] J. Benkő, Transilvania, I, 1834, p. 548 unde scrie: „Plurium quoque commemoravimus, Romanorum Arcium vestigia, in Dacia nostra certe superant. Curia Nobilitaris et Domicilium, in pago Oltszeme, Sedeque Sepsi, III, Dom. Nicolai Comitis Mikó de Bodok, multorum indicio in ruderibus (quae et nos vidimus) Romani castri iacet".

[2] Scheint, *Das Land und Volk der Szecklern*, 1883, p. 116.

[3] J. F. Neugebaeur, *Dacien*, 1851, p. 279.

[4] J. Ackner, *Die römische Altherthümer*, III, Comm. I./1857, p. 42.

[5] B. Orbán, *A Székelyföld leírása*, III, 1866, p. 56.

[6] A. Kővári, *Erdély épit. emlékei*, 1866, p. 29.

[7] C. Gooss, *Chronik*, 1867, p. 96.

[8] J. Martian, *Repertoriu arheologic pentru Ardeal*, 1920, p. 29.

[9] V. Christescu, *Istoria militară a Daciei romane*, 1937, p. 121.

[10] Șt. Ferenczi, *Székelység*, 9, 1939, p. 71, n. 16.

[11] Șt. Paulovics, *Dacia Keleti határvonala*, 1944, p. 62.

[12] C. Daicoviciu, Dacia, 7—8, 1937—40, p. 321.

[13] *Idem*, SCIV, 1, 1950, p. 118.

[14] Z. Székely, *Raport* ..., în *Almanah*, 1955, p. 28—31.

[15] *Ibidem*, p. 31.
[16] Z. Székely, Materiale, 8, 1962, p. 329, fig. 4/18.
[17] Publicarea acestei piese este în Apulum, sub tipar.
[18] I. H. Crişan, *Ceramica daco-getică*, Bucureşti, 1968, fig. 65.
[19] Z. Székely, St. Com. Sibiu, 14, 1969, fig. 7/6, p. 173.
[20] Z. Székely, *A Komollói erődített római tábor*, Cluj, 1943, p. 23, pl. 10/13—16.
[21] E. Bónis, *Die kaiserzeitliche keramik von Pannonien*, Diss Pann, Seria I, II, 20, 1942, p. 25, pl. 27/1.
[22] *Ibidem*, pl. 14/3.
[23] E. Bónis, *op. cit.*, p. 14/22.
[24] E. Patek, *Verbreitung der römischen Fibeltypen in Pannonien*, Diss Pann, Seria II, 19, 1942, p. 34, pl. 5/2, 10.
[25] Z. Székely, *Raport... în Almanah*, 1955, p. 34, fig. 17.
[26] A. Radnóti, BayerVbl, 23, 1958, fig. 4.
[27] *Das Kastell Lützelbach, Limes des Roemerreiches Heidelberg*, 1904, p. 7, pl. 7.
[28] Z. Székely, ArhMold, 5, 1967, p. 141.
[29] Z. Székely, ArhMold ,5, 1967, p. 138—141.
[30] Z. Székely, *Raport... în Almanah*, 1955, p. 31.
[31] N. Gostar, ArhMold, 4, 1966, p. 179.
[32] E. Kornemann, *Römische Geschichte*, II, 1942, p. 243; Székely, *A komollói római tábor*, 1943, p. 1.
[33] Z. Székely, Aluta, 1, 1969, p. 17—19.

AZ OLTSZEMI RÓMAI TÁBOR

Kivonat

Oltszemen a római tábor pontos helyét az 1949 és 1968—70 között végzett régészeti kutatások alapján lehetett megállapítani. A Sepsiszentgyörgyi Múzeum ásatásai révén felszínre került a tábor és a parancsnokság épülete (praetorium). A tábor az Olt partján, a volt Mikó kastély területén volt.

A hosszúnégyszögű tábor méretei: 142×95,5 m. A kapuk csak az északi és a déli oldalon kerültek elő (porta praetoria és a porta decumana). A déli oldalon levő kaput fel lehetett tárni, az északi kapu egy újabbkori épület alatt van.

A tábor területén vas és bronz tárgyak, valamint gazdag kerámiai anyag került elő. A vas tárgyak, egy lándzsahegy valamint egy körző töredék kivételével, a déli kapu vas részeiből származnak. A bronz tárgyak közül egy bronz fibula és a tulajdonos Titus Maximus Candidus nevével ellátott ládaveret említésre méltó. Öt érem is előkerült, ezek közül Heliogabalus és Alexander Severus császárok érmei a legkésőbbiek. A kerámia megegyezik a többi dáciai római tábor és település kerámia anyagával.

A tábor i.sz.u. a II. sz. első felében épült és elhagyták a III. sz. közepén. A feliratos emlékek hiányában elég nehéz az itt állomásozó csapattest nevét megállapítani. Egy bélyeges tégla alapján, amely a következő betűket tartalmazza, elfogadhatónak tartjuk a téglabélyeg következő feloldását: Cohors II Flavia Bessorum vagy Cohors IIII Batavorum.

LE CAMP ROMAIN L'OLTENI (DEP. COVASNA)

Résumé

Le camp romain d'Olteni a été identifié avec certitude à la suite des recherches archéologiques éxécutées par le musée de Sf. Gheorghe dans les années 1949, 1968—1970. Le camp romain est situé au bord de l'Olt, où aujourd'hui se trouvait la propriété de la famille Mikó.

De forme rectangulaire à deux portes, une vers le nord et l'autre vers le sud — porta pretoria et porta decumana — le camp a les dimensions suivantes: 142×92,5 m.

Les fouilles ont été effectuées seulement dans la partie sud du camp, parce que la partie nordique est couverte par un bâtiment médieval. A l'exception d'une pointe de lance et d'un fragment de compas, les objets en fer qui ont été trouvés, font partie de la ferrure de la porte. Les plus importants des objets en bronze sont une fibule et une applique de malle avec le nom de Titus Maximus Candidus.

On a trouvé cinq monnaies; les plus récentes appartiennent aux empereurs Elagabal et Alexander Sever.

La céramique mise à jour contient les mêmes catégories qui se trouvent aussi dans les autres camps et établissements de la Dacie.

Le camp d'Olteni a été bâti dans la première moitié du II e siècle et abandonné vers le milieu du III e siècle. On ne connaît pas la garnison qui y stationnait; pour ce problème il y a un seul indice, c'est la brique à inscription avec les lettres CIIIIBE, où peuvent être lus les signes de la Cohors II Flavia Bessorum ou de la Cohors IIII Betavorum.

EXPLICATION DES FIGURES

Fig. 1. Olteni. 1 Le côté nord-ouest du mur du camp; 2 la tour de l'est de la porte; 3 le seuil de la porte; 4—5 les murailles du bâtiment féodal superposées aux murs du praetorium; 6 le four à cuisson; 7 mur féodal construit sur le niveau romain.

Fig. 2. Olteni. La section du fossé XXIV avec la tranchée de fondation.

Fig. 3. Olteni. La section du II-e fossé.

Fig. 4. Olteni. Le plan du camp.

Fig. 5. Olteni. La section du fossé XVIII.

Fig. 6. Olteni. 2—3, 6, 10 des vases daciques; 1, 4—5. 9, 11—12 poterie et lampe romaines.

Fig. 7. Olteni. 1—11 fragments de poterie romaine et le moule d'une lampe.

Fig. 8. Olteni. Sections de poterie romaine et féodale.

Fig. 9. Olteni. 1—17, 19—23 pièces en bronze et en fer découvertes dans le camp; 18 sphère en argile.

Fig. 10. Olteni. 1 la disque en bronze à inscription; 2 la brique estampillée.

Fig. 11. Olteni. 1—4 fragments de poterie féodale; 5—8 sections de poterie féodale.

DIE FRÜGESCHICHTLICHE SIEDLUNGSLANDSCHAFT SIEBENBÜRGENS

HOREDT KURT

Die geographischen Gegebenheiten bilden eine der vielen Voraussetzungen für den Ablauf des historischen Geschehens, wenn auch ihre Bedeutung und ihr Einfluß nich einseitig überbewertet werden darf. Nach der Preisgabe der römischen Provinz Dakien mit ihren Städten, Wehranlagen, Gutshöfen und einem ausgebildeten Straßennetz entstand erst während des Landausbaues im Mittelalter eine ähnliche Kulturlandschaft. Über das Landschaftsbild Siebenbürgens während des dazwischen liegenden Zeitraumes von etwa einem Jahrtausend konnten bisher nur allgemein gehaltene Aussagen gemacht werden, die sich auf einige Festtellungen beschränkten, wie die starke Ausbreitung der Waldbestände, der Verfall und das Verschwinden von städtischen Siedlungen und die bis in das Mittelalter fortdauernde Bedeutung der Römerstraßen, die entlang der natürlichen Verkehrswege gangbar geblieben und nicht vom Pflanzenwuchs überwuchert worden waren. Erst in den letzten Jahrzehnten nahm der frühgeschichtliche Denkmälerbestand einen solchen Umfang an, daß bereits mit größerer Sicherheit einige Beobachtungen festgehalten werden können, wenn auch wegen der vechsunden Fundlage nur mit der nötigen Vorsicht der Versuch unternommen werden kann, das frühgeschichtliche Siedlungsbild Siebenbürgens zu rekonstruieren.

Dabei ist von den unveränderlichen geomorphologischen Voraussetzungen auszugehen. In der Südostecke des Karpatenbogens liegt das Hochland Siebenbürgen, das von den Ost- Süd- und Westkarpaten eingeschlossen wird und eine dreieckige Form aufweist. Die durch Flußläufe in Längszüge gegliederten Ostkarpaten bestehen, wie die beiden andern Gebirgsteile, aus einem alten kristalinen Kern, an den sich ein mezozoischer Kalkgürtel anlagerte. Am Innenrand der Ostkarpaten entstand während oder nach der tertiären Karpatenauffaltung eine etwa 130 km lange vulkanische Gebirgskette, die sich bis zu 2000 m erhebt. Die Südkarpaten reichen über 2500 m und bilden in ihrer östlichen Hälfte, dem Fogarascher Gebirge, einen geschlossenen Gebirgskamm mit nach innen stei abfallenden Hängen, während sie westlich des Altdurch-

bruches aus breiten Gebirgsrücken bestehen. Die blockartigen Westkarpaten sind durch vulkanische Einschlüsse geteilt und überschreiten nur in ihren höchsten Erhebungen 1800 m[1].

Die begrenzenden Gebirgszüge bestimmen die geographische Einheit Siebenbürgens, das aus dem moldauischen Hügelland, der rumänischen Tiefebene und der Theißebene basteiartig hervorragt. Im Inneren wird das aus jungtertiären Ton- und Sandschichten aufgebaute Hochland durch Flüsse und Wasserläufe in Einzelteile aufgegliedert, die durch die Erosion des tertiären Meeresbodens entstanden. Die größten Flußläufe sind im Norden der Somesch, dann der Mieresch, der diagonal durch Siebenbürgen fließt und schließlich der Alt, der den Südosten entwässert. Die heutige Hügellandschaft senkt sich von Osten nach Westen von 700 auf 400 m und wird durch den Lauf des Mieresch in zwei Hälften geteilt. Der nördliche umfaßt die sogenannte „siebenbürgische Heide", ein mit Steppenaugen durchsetztes Hügelland, mit sanft geschwungenen Hängen, während südlich zwischen Mieresch und Alt die durch Wasserläufe stärker gegliederte Landschaft steilere Hänge aufweist. Überall bewirken die häufigen Niederschläge und die Lehmböden starke Rutschungserscheinungen. Zwischen das Binnenland und die Gebirgskette schieben sich im Osten und Süden vorwiegend entlang des Altes gesonderte Randlandschaften. Das nördlichste Becken von Gurghiu wird vom Oberlauf des Mieresch durchflossen und liegt 800 m hoch. Nach Süden schließt im Alttal die obere und untere Ciuc an, die sich in einem etwa 600—500 m hohen Becken der sogenannten „Drei Stühle" und in dem Burzenland fortsetzt. Links und rechts des Altes liegen die Randbecken von Făgăraș (Fogarasch) und von Sibiu (Hermannstadt) und südlich des Mieresch dringt die Strellbucht in das Hatzeger Becken. Die geomorphologischen Gegebenheiten, die durchschnittliche jährliche Niederschlagsmenge und die jährlichen Mittelwerte der Temperatur bestimmen das Klima und die Vegetation und damit auch die naturgegebenen Komponenten der Landschaft.

Entsprechend der Neigung des siebenbürgischen Binnenlandes von Osten nach Westen sinkt auch die jährliche Niederschlagsmenge von 700 auf 600 mm, während umgekehrt der jährliche Mittelwert der Temperatur vom Innenrand der Vulkangebirge bis in das Miereschtal von 7° auf 9,5° steigt. Die bevorzugten Siedlungsgebiete Siebenbürgens liegen deswegen eher im Westen als im Osten.

Die Errichtung der Provinz Dakien bewirkt in römischer Zeit die Erschließung des Gebietes bis an den Limes, der Siebenbürgen umfoßt und dessen Verteidigungsanlagen bis an oder in das Gebirge reichen. Innerhalb des von ihm begrenzten Raumes wird eine umfassende Rodungstätigkeit entfaltet, die sich in der Verbreitung römischer Funde bis an die Provinzgrenzen und darüber hinaus äußert. Im ersten Jahrhundert nach der Auflösung der Provinz deckt sich das intensiver bewohnte Gebiet noch weitgehend mit dem aus römischer Zeit. Eine schärfere zeitliche Trennung ist für bäuerliche Siedlungen, vor allem im Osten nicht möglich, da sie noch nicht in genügender Anzahl ermittelt wurden

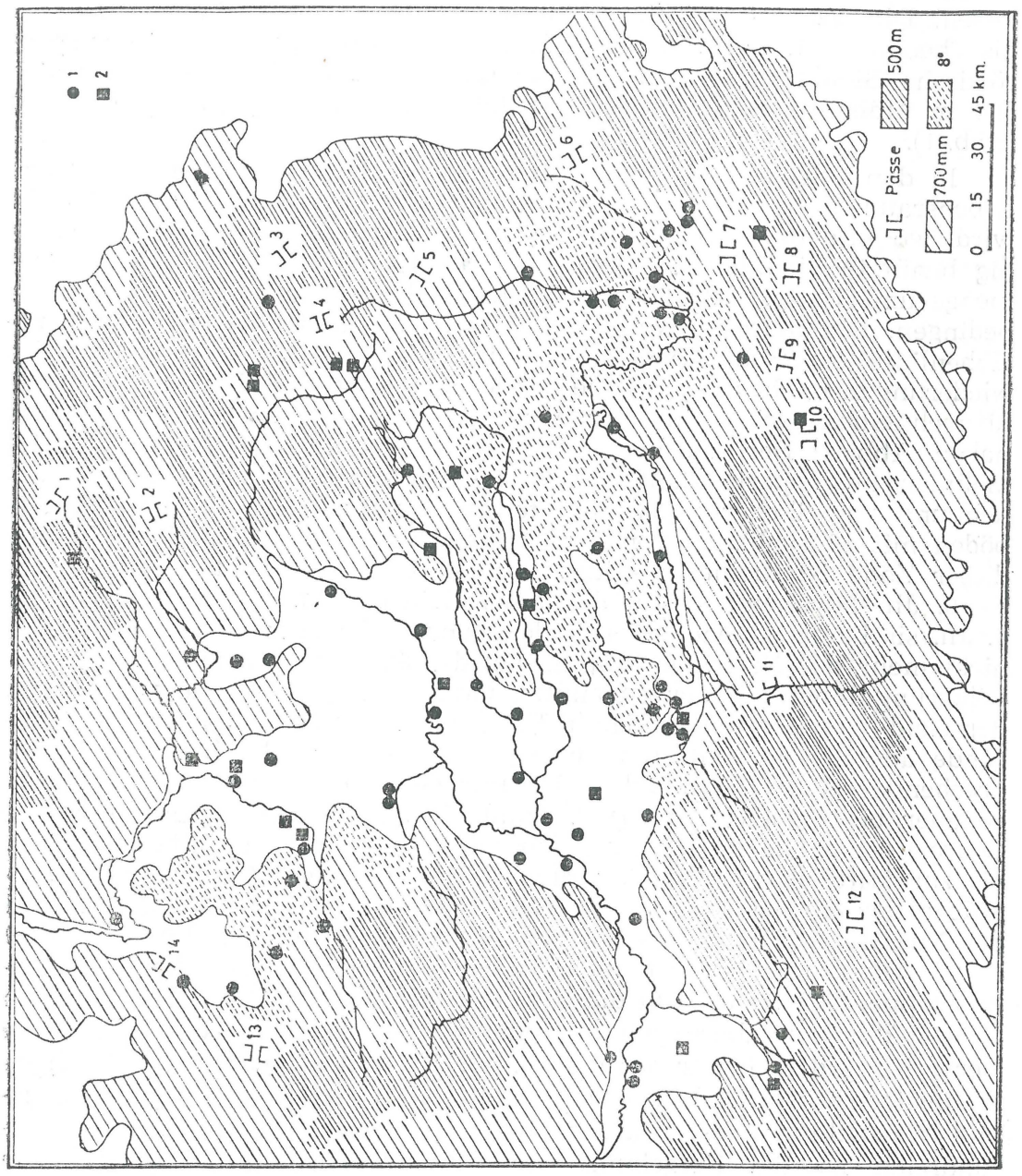

Abb. 1. Spätrömische Münzfunde aus Siebenbürgen von Tacitus bis Theodosius I (276—395 u.Z.). *1* Einzelfund, *2* Schatzfund.

und die Keramik auch nicht mit der nötigen Sicherheit datiert werden kann. An ihre Stelle treten die Münzen, die zwar einen leicht beweglichen Fundstoff darstellen, dafür aber sich zeitlich genau bestimmen lassen. Die Verbreitung der Münzen in Siebenbürgen, die von Tacitus bis Theodosius I. also von 276—395 geprägt wurden, zeigt, daß der spätrömische Siedlungsraum in Siebenbürgen im 4. Jh. etwa dem von der 500 m Höhenlinie umschlossenen Gebiet entspricht (vgl. Fundliste 1) (Abb. 1).

In den folgenden Jahrhunderten läßt sich nun eine Verengung des Lebensraumes beobachten, der auf den westlichen Teil eingeschränkt wird, wo klimatisch günstigere Voraussetzungen vorliegen. Dieser ständig benützte Siedlungsraum wird durch eine bestimmte Niederschlagsmenge und Temperaturhöhe begrenzt, die das Klima und die Vegetation bedingen. Die Jahresisohyete von 700 mm schränkt die von der 500 m-Höhenlinie eingeschlossene Zone weiter ein und am weitesten in die Niederungen reicht die jährliche Isotherme von 8° C. Beide Komponenten überschneiden und ergänzen sich und können abwechselnd den Vorrang haben (Abb. 2). Der von den genannten Höhen-, Niederschlags- und Wärmelinien ausgesparte Raum deckt sich im Wesentlichen mit der Ausdehnung von Tschernosjom und teilweise podsolierten, braunen Waldböden mit Einschlüssen von feuchten Schwarzerdeweiden[2]. Der Umfang dieser Zone ist kleiner als im 4. Jh. und er entspricht etwa dem im 5.—9. Jh. bevorzugten und ständigen Lebensraum. Münzfunde wie im 4. Jh. sind nun seltener oder fehlen ganz und mit ihrer Hilfe läßt sich nicht mehr der Nachweis führen, daß die dauernden Wohnsitze der Bevölkerung innerhalb der genannten Grenzen liegen, da sie wieder von der Geld- zur Naturalwirtschaft überging. Dafür können aber die Grabfunde aus diesem Zeitraum herangezogen werden, die bereits in entsprechender Anzahl vorhanden sind und sich auch zeitlich und kulturell genauer bestimmen lassen (vgl. Fundliste 2). Es sind dieses einmal die Gruppe der Reihengräber mit Körperbestattung von der Mitte des 5. Jhs. bis zur Mitte des 7. Jhs., auf die bis zum Ende des 9. Jhs. die Brandgräber der Mediaschgruppe folgen. Zu diesen sind noch einige Gräber der Nuşfălău- und Balkan- Karpatenkultur hinzuzufügen. Von der Mitte des 7. bis zum Ende des 8. Jhs. gibt es noch die Körpergräber der Gîmbaşgruppe. Trägt man nun die Fundorte der gesicherten und vermuteten Gräber dieser Grabgruppen auf eine Karte ein, so zeigt sich, daß die Verbreitung der Gräber aus dem 5.—9. Jh. und damit die der ständigen Wohnsitze weitgehend dem von den erwähnten Höhen-Niederschlags- und Wärmelinien ausgespartem Raum entspricht (Abb. 3). Besonders fundreich ist die Umgebung von Cluj-Napoca, das Miereschtal von Tg. Mureş bis nach Cipău und der Miereschbogen von Ocna Mureş bis nach Teiuş und die Gegend um Mediasch. Jedenfalls ist er kleiner als das Verbreitungsgebiet der Münzen aus dem 4. Jh. Während die 72 Münzfunde aus einem Zeitraum von 125 Jahren über das ganze Siebenbürgische Becken verstreut sind, treten 84 Grabfunde aus 450 Jahren vor-

Abb. 2. Geographische Voraussetzungen der frühgeschichtlichen Siedlungslandschaft Siebenbürgens.

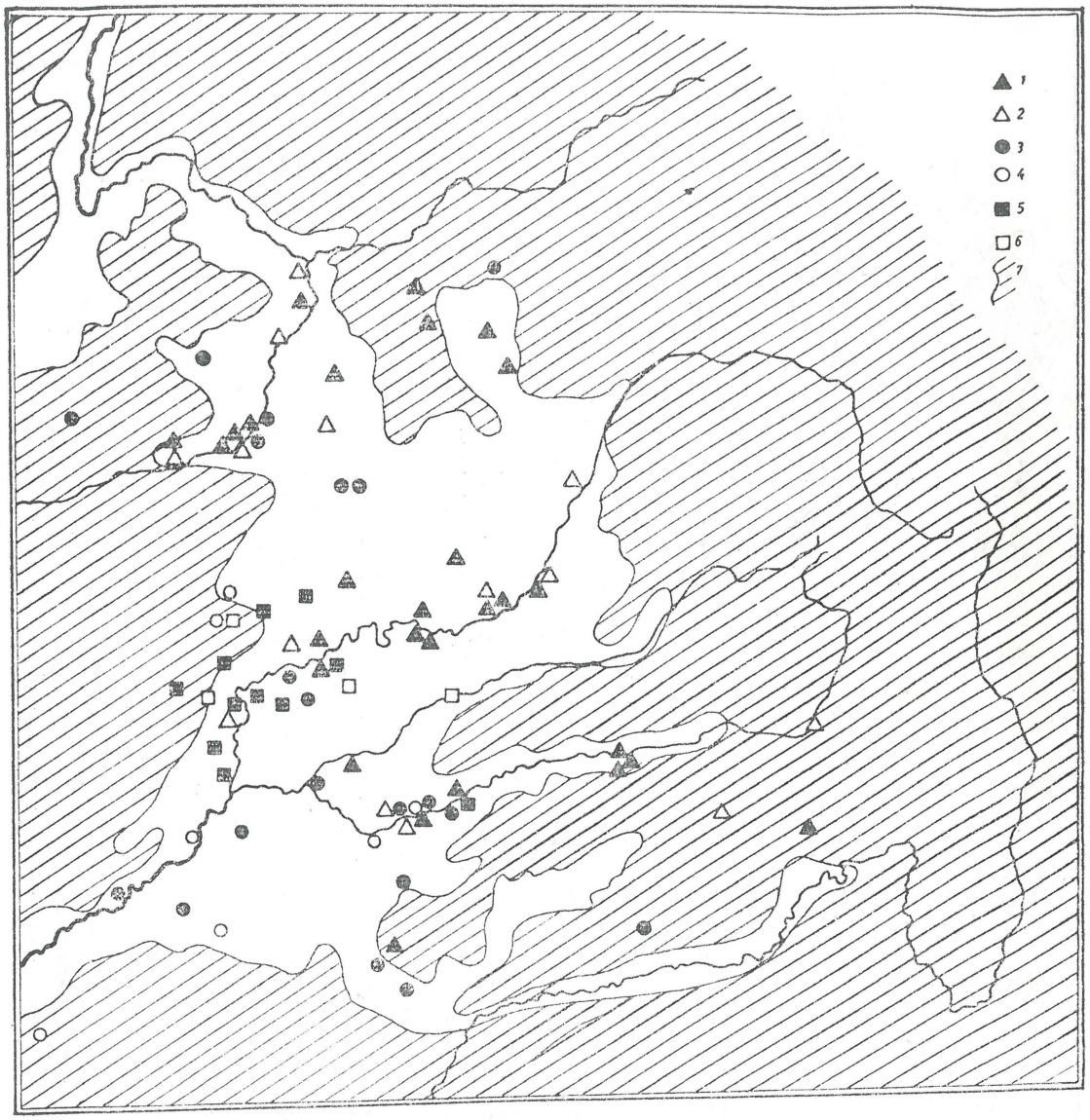

Abb. 3. Grabgruppe der Völkerwanderungszeit in Siebenbürgen (5.—9. Jh.). *1* sichere und *2* vermutete Reihengräber. *3* sichere und *4* vermutete Brandgräber der Mediaschgruppe. *5* sichere und *6* vermutete Gräber der Gîmbaşgruppe. *7* Von der 700 mm — Isohyten und 8° — Isotherme eingeschlossenen Siedlungsraum (vgl. Abb. 2).

wiegend nur auf dem beschriebenen verengten Raum auf. Er umfaßt die „Vollökumene" dieses Zeitraumes, was aber nicht bedeutet, daß die außerhalb von ihr liegenden Gegenden menschenleer und nicht begangen waren. Das dichte Netz der Orts- und Flurnamen außerhalb des Kerngebietes der Siedlungslandschaft belegt, daß sie saisonbedingt aufgesucht wurden oder auch ständig bewohnt waren. Die zeitlich gesicherten Grabfunde des 5.—9. Jhs. lassen aber eine klare Wechselbeziehung zu einer Zone mit einer bestimmtem Höhe, Niederschlagsmenge und Temperatur erkennen.

In der Abhängigkeit von diesen Faktoren äußert sich nicht unmittelbare ihr Einfluß, da dieser auch im 2.—4. Jh. bestand, er kommt aber mittelbar durch die Vergrößerung der Walddecke zur Geltung. Waldgebiete sind siedlungsfeindlich und wegen des Rückganges der Siedlungen und einer geregelten Rodungstätigkeit während der Völkerwanderungszeit nehmen auch die Waldflächen zu[3], wobei allerdings zwischen lichten Eichen- und Buchenwäldern zu unterscheiden ist. Es ist aber zu betonen, daß der Wald gerade auch in gefahrvollen Zeiten, wie während der Völkerwanderungszeit, der seßhaften Bevölkerung Zuflucht und Schutz bot und durch seine Vergrößerung zu ihrer Erhaltung beitrug. So ist die Verengung der frühgeschichtlichen Siedlungslandschaft eine Folge der entsprechenden Vergrößerung der Wälder. Der Umfang der Vollökumene und der sie umgebenden Waldzone bedingen sich gegenseitig. Während die Ausdehnung des zusammenhängenden Siedlungsgebietes sich beispielsweise durch die Grabfunde ermitteln oder wahrscheinlich machen läßt, ist dieses für die frühgeschichtliche Walddecke nicht möglich. Gegenwärtig sind als Folge einer jahrhundertelangen Rodungstätigkeit nur mehr etwa 34 v.H. Siebenbürgens mit Wäldern bedeckt[4], doch dürfte sie früher mehr als doppelt so groß gewesen sein und etwa der heutigen Bewaldung der Gebirgsgegenden entsprochen haben, die 59,2 v.H. ausmacht[5]. Im 4.—7. Jh. läßt sich für das Auftreten und die Ausbreitung der Sîntana de Mureş — Tschernjachowkultur und der Reihengräber eindeutig ihre Abhängigkeit von der steppenartigen und waldfreien siebenbürgischen Heide erkennen, die in dieser Periode verhältnismäßig dicht bewohnt war. Während in römischer Zeit die urbane Siedlungszone die Westkarpaten mit ihren Goldvorkommen kranzartig umgibt, verlagert sich später der Mittelpunkt der stärker bewohnten Gebiete in und rings um die siebenbürgische Heide, die für Großviehzüchter die geeignetsten Lebensmöglichkeiten bot[6].

Wie das Beispiel der Siedlungslandschaft in römischer Zeit zeigt, besitzen für ihre Gestaltung die Bodenschätze eine beträchtliche Bedeutung (Abb. 4). Die römischen Städte entstanden vorwiegend im Miereschtal und rings um die Westkarpaten, vermutlich im Zusammenhang mit den siebenbürgischen Goldvorkommen[7]. Nach der Preisgabe Dakiens hörte der Goldbergbau auf, der technische Kenntnisse voraussetzte, die man in der Völkerwanderungszeit nicht mehr besaß, und man ging wieder zu der einfachen Goldwäscherei über, wie sie in vorgescgichtlicher

Zeit üblich war. Jedenfalls gibt es in den ganzen Westkarpaten, vor allem auch in den früheren Mittelpunkten des römischen Goldbergbaues keine frühgeschichtlichen Funde[8], und nur der heutige Ortsnamen Zlatna (sl. *zlatno*) für das antike Ampelum zeigt, daß die dortigen Goldvorkommen bekannt waren. Der völkerwanderungszeitliche Schmuck wurde aus

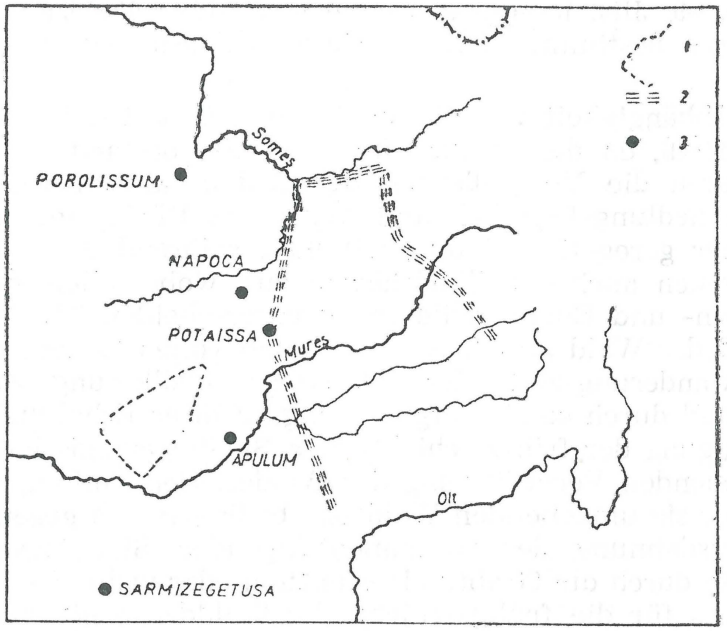

Abb. 4. Die Gold- und Salzvorkommen in Siebenbürgen.
1 Gold. *2* Salz. *3* Römische Städte.

Solidi-Gold gearbeitet[9], wobei als Ausnahme der Namensring des Omharus im ersten Fürstengrab von Apahida durch seine blaßgelbe Farbe zeigt, daß er aus siebenbürgischem Gold gearbeitet ist[10], zum Unterschied von den beiden andern Siegelringen aus röterem Solidigold.

Von den Bodenschätzen bewahren nur die reichen Salzvorkommen ihre Bedeutung. Dieses lebenswichtige Mineral fehlt in der benachbarten Landschaften, in der Theißebene und auf der Balkanhalbinsel. So ist es verständlich, daß es während des ganzen ersten Jahrtausends abgebaut und auf dem Miresch und dann weiter auf der Theiß verschifft oder auf dem Landweg an die Theiß gebracht wurde[11]. Für die am Rande des einstigen Meeresbodens im Osten in Erscheinung tretenden Salzstöcke von Praid und Sovata gibt es keine Hinweise, daß sie im frühen Mittelalter abgebaut worden wären. Hingegen zieht sich am Westrande des siebenbürgischen Beckens in nordsüdlicher Richtung eine Faltungszone, die von Somesch bei Ocna Dejului im Norden über Sic, Cojocna, Turda, Ocna Mureș, Ocnișoara hin nach Ocna Sibiului (Salzburg) im Süden reicht. Von diesen besaßen Ocna Mureș und vielleicht auch Turda wegen der Transportmöglichkeiten auf dem Mieresch eine maßgebliche

Bedeutung. In römischer Zeit zeigt der bei Ocna Mureş zu lokalisierende Ortsnamen *Salinae* die Ausbeutung der dortigen Salzvorkommen. Auch im 7. Jh. bezeugen die neben Ocna Mureş auf beiden Seiten des Flusses einander gegenüberliegenden ausgedehnten Gräberfelder von Noşlac und Unirea-Vereşmort die Bedeutung des Salzabbaues von Ocna Mureş. Als in der zweiten Hälfte des 7. Jhs. die Reihengräber dort aufhören, tritt an ihre Stelle in der gleichen Gegend eine reiternomadische, wohl awarische Grabgruppe, die im Bereich der Salzvorkommen von Turda, Ocna Mureş und Ocnişoara den Abbau und Abtransport des Salzes auf dem Mieresch durchführte und überwachte (Abb. 5). Sogar im 9. Jh. als Siebenbürgen seit langem außerhalb der Sichtweite schriftlicher Überlieferung lag, bezieht sich die einzige Quelle, die mit ihm in Zusammenhang gebracht werden kann, wieder auf den Salzhandel. Um sich gegen das großmährische Reich der Unterstützung und Freundschaft der Bulgaren zu versichern, schickte der ostfränkische König und später Kaiser Arnulf im Jahre 892 eine Gesandtschaft zu den Bulgaren, die den früheren Bündnis- und Freundschaftsvertrag erneuern und verlangen sollte, daß den Mähren kein Salz mehr verkauft würde[12]. Bulgarien südlich der Donau besitzt keine Salzvorkommen und aus diesem Gebiet konnte auch kein Salz nach Mähren gebracht werden, hingegen war dieses aus der Maramuresch oder aus Siebenbürgen auf der Theiß und auf dem Landweg möglich. Jedenfalls bezeugt diese Stelle, daß die Salzvorkommen, von denen die Rede ist, auch im 9. Jh. ausgebeutet wurden. Für das 11.—13. Jh. ist der Salzhandel auf dem Mieresch in Chroniken und Urkunden eindeutig bezeugt. Mit ein Grund für den Angriff Stephans I. gegen seine Onkel Ahtum und sein Vordringen nach Siebenbürgen war der Umstand, daß Ahtum von den auf dem Mureş mit Salz beladenen Flößen oder Schiffen Abgaben erhob[13]. Im Jahre 1183 erhielt die Kirche von „Nitria" die Begünstigung drei Schiffe mit Salz auf dem Mieresch zu führen und 1222 wurde dem deutschen Ritterorden im Burzenland in Ostsiebenbürgen das gleiche Recht für jährlich sechs Schiffe verbrieft[14]. So läßt sich für diese quellenarme Zeit auf archäologischem Wege oder

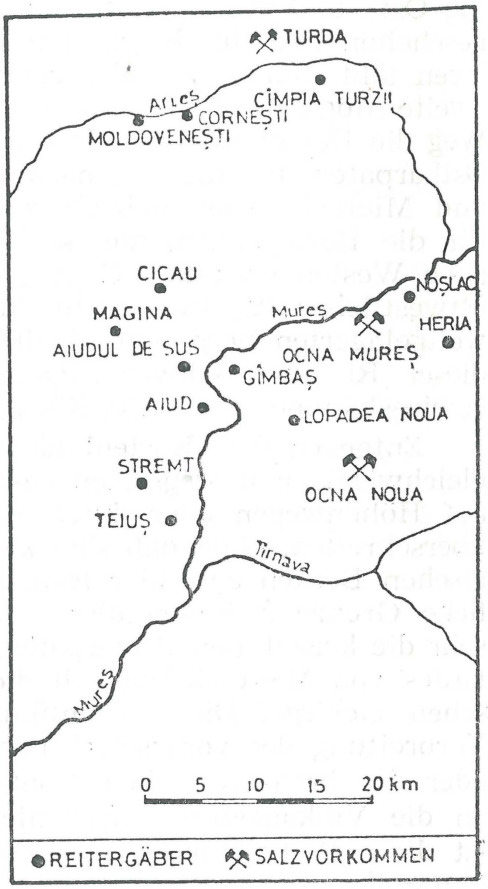

Abb. 5. Awarische Reihengräber im Mureşbogen.

mit Hilfe der schriftlichen Überlieferung und Urkunden für das 2.—3., 7.—9. und 11.—13. Jh. die Ausbeutung der westsiebenbürgischen Salzvorkommen nachweisen.

Das von den Karpaten umschlossene siebenbürgische Hochland riegelt wie eine vorgeschobene Festung die östlichen Einfallswege nach Mitteleuropa ab. Sollte Siebenbürgen umgangen werden, so mußte dieses die Ost- und Waldkarpaten entlang über die nördlichen Karpatenpässe geschehen und für die sarmatischen Jazygen, die Awaren und die Madjaren läßt sich dieser Weg auch aus Verbreitungskarten ablesen[15]. Eine zweite Möglichkeit in das Karpatenbecken zu gelangen bot im Süden der Weg die Donau aufwärts. Durch die leichter zu überquerenden Pässe der Ostkarpaten und die sich nach Westen öffnenden Flußtäler des Somesch und Mieresch war Siebenbürgen ein unvermeidliches Durchzugsgebiet für die Bewegungen, die in der Völkerwanderungszeit aus dem Osten nach Westen drängten. Gegenüber der Bedeutung der Verkehrswege in ostwestlicher Richtung treten die nordsüdlichen zurück. Wegen seiner weitgelagerten Berg- und Gebirgszone im Norden war Siebenbürgen aus dieser Richtung schwer zugänglich und im Süden verhinderten hohe Gebirgskämme oder breite Rücken den Zugang.

Entgegen dem Kartenbild, das den Eindruck eines den Südkarpaten gleichwertigen unwegsamen Gebirgszuges erweckt, sind die Ostkarpaten auf Höhenwegen oder durch tief eingeschnittene Quertäler leicht zu überschreiten, ohne daß sich zwischen der Moldau und dem siebenbürgischen Becken eine klar festgelegte Grenze erkennen ließe. Die eigentliche Grenze zwischen diesen beiden Siedlungsräumen bilden nicht so sehr die kristallinen Ostkarpaten, sondern westlich und entlang des Oberlaufes von Mieresch und Alt die ihnen vorgelagerte Kette der vulkanischen Gebirge. Diese eigentümliche Erscheinung bestätigt bereits die Verbreitung der vorgeschichtlichen bemaltkeramischen Ariușd-Cucuteni- oder der bronzezeitlichen Monteoru-Kultur, die beide nach Westen bis an die Vulkangebirge, aber nicht darüber hinaus reichen. Weitgehend ist diese Feststellung auch für die Ostgrenze der römischen Provinz gültig.

Die Bedeutung der Karpatenpässe wird hier nur insoweit erwähnt, als sich nachweisen läßt, daß sie auch in der Völkerwanderungszeit begangen worden waren. Ihre Funktion in vorgesdhichtlicher Zeit oder im Mittelalter bleibt unberücksichtigt oder wird nur gestreift (Abb. 2)[16].

Der Zugang in das Tal des großen Somesch und in das nördliche Siebenbürgen wird aus der nördlichen Moldau durch den Rodnaer Paß[1] hergestellt, der vermutlich auch im 5. Jh: für einen Teil der Hunnen und ihrer germanischen Verbündeten als Verbindungsweg durch das Someschtal in die Theißebene diente. Darauf weisen die Lage der hunnischen und germanischen Fürstengräber in dieser Zone hin[17]. Er wurde auch von den Mongolen 1241 als Einfallsweg benützt, wie schriftlich bezeugt ist[18].

Die gleiche Stellung nimmt für das Miereschtal der Bicaz- und in seiner Fortsetzung nach Westen der Tulghespaß ein[3,4] Im 4. Jh. dringen über sie die Träger der Tschernjachowkultur in das Innere Siebenbürgens und in die siebenbürgische Heide vor, in der sich die Grabfelder der Sîntana de Mureş-Kultur häufen. Den unmittelbaren Nachweis für diesen Zusammenhang bilden das Gräberfeld von Izvoare im Tal der moldauischen Bistriţa, Münzen von Constantin II aus dem Tulgheşpaß und der Schatzfund von Valea Strîmbă am Oberlauf des Mieresch[19]. Izvoare und Valea Strîmbă gehören beide zu dieser Kultur.

Um die Verbindung Dakiens zu den Donaumündungen zu erleichtern, wurde das Provinzgebiet in der Südostecke Siebenbürgens bis an die Ostkarpaten vorgeschoben und der Zugang zum Oituzpaß (6) gesichert. Als die Goteneinfälle seit der Mitte des 3. Jhs. diese Verbindung unterbrachen, wurde auch das Gebiet der sogenannten „Drei Stühle" aufgegeben, und die römische Verteidigungslinie an den Alt zurückgenommen. Seither verlor auch der Oituzpaß seine verkehrspolitische Bedeutung[20] und nur die Herkunft seines Namens zeigt, daß er auch den späten Nomaden bekannt war.

Seine Funktion übernahm der Buzăupaß (7), wo die Schatzfunde von Pietroasa und Crasna an seinem Süd- und Nordende den Nachweis erbringen, daß er wie der Tulgheşpaß vor allem im 4.—5. Jh. begangen wurde[21].

In den Südkarpaten weisen zwei Münzfunde aus dem 4. Jh., aus dem Törzburger (10) und dem Vîlcan-Paß (12) darauf hin, daß die in römischer Zeit begangenen Verkehrswege auch noch nach der Auflösung der Provinz benützt wurden[22].

Der Tihuţa- Ghimeş- und Bratoceapaß (2, 5, 8) in den Ostkarpaten und der Predeal- (9) und der Rote Turm-Paß (11) in den Südkarpaten, erfüllen im Mittelalter oder in der Neuzeit teilweise eine besondere handels- und verkehrspolitische Rolle, für die es aber während der Völkerwanderungszeit keine Hinweise gibt.

In der zweiten Hälfte des ersten Jahrtausends drangen die Slawen und später Nomaden vorwiegend über die Ostkarpaten nach Siebenbürgen ein, doch lassen sich ihre Wege nicht im einzelnen verfolgen und festlegen. Seit dem Niedergang der Hunnenherrschaft verlagert sich die Dynamik des historischen Geschehens von der Ost- auf die Westseite Siebenbürgens. In der Theißebene treten die Gepiden die Nachfolge der Hunnen an, die ein Jahrhundert später die Herrschaft an die Awaren abtreten. Am Ende des 8. Jhs. liegt die Theißebene östlich der Donau in dem Einflußbereich der Bulgaren. Diese werden von den Madjaren abgelöst, die seit der Jahrtausendwende als bleibender Machtfaktor sich im Donauraum niederlassen und nach Errichtung und Festigung des ungarischen Königreiches in Etappen auch nach Siebenbürgen vordringen. So ist es verständlich, daß etwa seit der Mitte des 5. Jhs. die westlichen Verbindungswege Siebenbürgens eine erhöhte Bedeutung erhalten. Dieses sind in erster Reihe die sich nach Westen öffnenden, leicht zugänglichen

weiten Flußtäler des Mieresch und des Somesch. Die zwischen ihnen liegenden Westkarpaten wirken durch ihre breitgelagerte Form, wie ein Riegel und können nicht in gerader Linie überquert werden. Nur an ihrem nördlichen Rand stellt der „Königssteig" (13) die Verbindung zwischen den Tal der Schnellen Kreisch und des Kleinen Somesch her, während weiter nördlich die Pforte des Meseschgebirges (14) die Funktion des Someschtales ergänzt und Nordwestsiebenbürgen mit dem Unterlauf des Somesch und dem Oberlauf der Theiß verbindet.

Da der Mieresch auch für den Abtransport des Salzes verwendet wird, ist es verständlich, daß eine reiternomadische awarische Gruppe in der zweiten Hälfte des 7. Jhs. flußaufwärts an den Mittellauf des Mieresch vordringt[23]. Spätestens um die Jahrtausendwende, etwas später als von Norden her dehnt das ungarische Reich seine Herrschaft und Einflußzone auch den Mieresch aufwärts auf das westliche Siebenbürgen aus.[24]

Die Meseschpforte führt in das Bergland von Şimleul Silvaniei und bereits in der Hunnenzeit geht über sie ein Verbindungsweg an die Theiß. Mit ihm muß auch das Auftreten der Schatzfunde von Şimleul Silvaniei zusammenhängen[25]. Zu Beginn des 10. Jhs. versuchte hier Gelou, der Anführer der Vlachen und Slawen, den madjarischen Anführer Tuhutum abzuhalten, nach Siebenbürgen einzudringen. Im 11. Jh., in der Zeit des Königs Salomon, verzeichnet die Wiener Bildchronik einen Einfall der Petschenegen durch die Grenzverhaue der gleichen Pforte[26]. Das Someschtal schließlich ermöglicht von Nordosten her den Zugang nach Siebenbürgen, wie auch Bodenfunde des 5.—7. Jhs.[27] im Tal des Kleinen Somesch nahelegen.

Trotz seines festungsartigen Aussehens, das den Eindruck einer abgeschlossenen geographischen Einheit vermittelt, ist das siebenbürgische Hochland also durch weitgefächerte Verkehrsmöglichkeiten mit seiner Umwelt verbunden.

Eine weitere Komponente der Siedlungslandschaft ist ihre Bevölkerungsstruktur. Erörterungen über die frühgeschichtliche Bevölkerungsdichte Siebenbürgens haben unvermeidlich einen theoretischen und hypothetischen Charakter, und alle Erwägungen können nur zu Schätzungswerten führen[28]. Einen weitentfernten gesicherten Anhaltspunkt bietet die erste allgemeine josephinische Volkszählung aus dem Jahre 1786 die 1.577.000 Bewohner ergab[29]. Im Laufe von 150 Jahren, bis in das Jahr 1930 erhöhte sich diese Zahl um mehr als das Doppelte, wobei auf 1 km^2 25 Einwohner entfielen[30] und in den weiteren 45 Jahren bis 1975 auf über 70 Einwohner je km^2 anwuchs[31]. Zweifellos kann man nicht mehr rückwärts fortschreitend in regelmäßigen Zeitabständen eine gleiche entsprechende Verringerung der Bevölkerung annehmen, da ein solches Verfahren die Vielfalt der Ursachen für demographische Schwankungen unberücksichtigt läßt. In großen Zügen dürften sich aber doch Annäherungswerte erreichen lassen und rein rechnerisch ergäbe sich für das Jahr 1330 eine Bevölkerungszahl von 187.000 Bewohnern. Aus der gleichen Zeit, dem vierten Jahrzehnt des 14. Jhs. gibt es nun für Siebenbür-

gen päpstliche Steuerregister, die nach Dekanaten geordnet' etwa 600 katholische Pfarreien aufzählen[32], die durch eine entsprechende Zahl der nicht zehntpflichtigen orthodoxen Gemeinden zu ergänzen ist. Entscheidend für konkrete Zahlenangaben ist dabei der Mittelwert, der für die Zahl der Hofstellen eines Dorfes angenommen wird. Nach viel späteren Konskriptionen um 1500 kann beispielsweise die Durchschnittszahl auf etwa 25 Höfe mit je fünf Familienmitgliedern veranschlagt werden[33]. Nimmt man die gleiche oder noch größere Zahl für die nichtkatholischen Gemeinden an, so kommt man etwa auf 1200—1500 Dörfer zu Beginn des 14. Jhs. in Siebenbürgen, was etwa einer Bevölkerungszahl 150.000—200.000 Bewohnern entsprechen würde. Eine eingehendere Unterbauung dieser Schätzung muß Untersuchungen über die mittelalterliche Demographie Siebenbürgens vorbehalten bleiben. Die Bevölkerungszahl Siebenbürgens im Mittelalter beträgt aber jedenfalls nur einige Hunderttausend[34], welche Werte man immer dafür ansetzt. Eine weitere starke Verringerung der Bevölkerung Siebenbürgens ist dann in der Völkerwanderungszeit anzunehmen, die bereits im 11. Jh. kaum mehr als 100.000 betragen haben dürfte.

Der Umfang der römischen Städte, die sich mit der Ausdehnung der mittelalterlichen deckt oder ihn überschreitet, die Häufigkeit und Dichte der römischen Funde und der allgemeine Kulturstand des römischen Dakiens lassen vermutem, daß seine Bevölkerung etwa der mittelalterlichen entsprach, wobei diese selbst beträchtlichen Schwankungen unterworfen war, und vom 12.—15. Jh. wesentlich zunahm. Für die Donauprovinzen werden auf einen km² fünf Bewohner veranschlagt[35], was für Siebenbürgen etwa 300.000 Bewohner ergäbe. Nach den überlieferten Militäreinheiten läßt sich die Größe des in Dakien innerhalb der Karpaten stationierten Heeres ziemlich genau mit 40.000 Mann ansetzen.[26] Zieht man die große für die Verteidigung der Provinz erforderliche Zahl der Truppen in Betracht und ihren starken Anteil am Leben der Provinz, so könnte auch die Truppenstärke einen Hinweis auf die Größe der Provinzialbevölkerung geben. Nimmt man einen Koeffizienten von 1 : 8 für das Verhältnis des Militärs zur Zivilbevölkerung an, so würde die Zahl etwa der aus der Siedlungsdichte je km² errechneten entsprechen. Die Räumung der Provinz entspricht ohne Zweifel eine wesentliche Verringerung der Provinzialbevölkerung, deren Umfang aber kaum abzuschätzen ist.

Überlegungen über die römische und mittelalterliche Bevölkerungszahl Siebenbürgens führen zu dem gleichen Ergebnis, daß sie gering war und nur einige Hunderttausend betrug. Davon ausgehend ist es berechtigt für die Völkerwanderungszeit weniger als 100.000 Bewohner anzusetzen. Angaben der schriftlichen Quellen sind meistens unzuverlässig und die Hinweise des archäologischen Fundstoffes können kaum ausgewertet werden, da sie unvollständig sind. Läßt sich die im Lande verbliebene romanische Bevölkerung schwer abschätzen, so gilt das Gleiche auch für die Zahl der neu hinzugezogenen Wandervölker. Aus der Größe des

gotischen Heeres in der Schlacht bei Adrianopel und der Zahl der Wandalen, die gezählt wurden, um die für die Überquerung der Straße von Gibraltar nötigen Fahrzeuge bereitzustellen, ergibt sich, daß eine wandernde germanische Völkerschaft nicht mehr als 60.000—70.000 Köpfe zählte[37]. Bei Goten und Gepiden, die sich in Siebenbürgen niederließen, handelt es sich aber jedes Mal nur um einen geringen Teil des Stammes[38]. Auch die archäologischen Funde sprechen für ähnliche Zahlen.

Das Gräberfeld von Sîntana de Mureş aus dem 4. Jh. enthält 74 freigelegte Gräber[39] und dürfte zusammen mit den zerstörten Bestattungen etwa 125—150 Gräber umfaßt haben. Im Gräberfeld von Moreşti wurden 81 Gräber aus dem 6. Jh. freigelegt[40], deren Zahl zusammen mit den nicht ausgegrabenen auf etwa 100 abgerundet werden kann. Aus dem 7. Jh. umfassen die Gräberfelder von Bandu 179[41] und von Bratei 289 Bestattungen[42]. Die Belegungsdauer dieser Gräberfelder dürfte etwa zwei Generationen umfassen, so daß in den ihnen entsprechenden Siedlungen 50—100, einschließlich der Kinder bestenfalls 200 Einwohner lebten. Aus einem Zeitraum von zwei Jahrhunderten, etwa von der Mitte des 5. bis zur Mitte des 7. Jhs. sind in Siebenbürgen 874 Gräber von 28 Fundstellen bekannt, zu denen noch weitere vermutete 18 Gräber von 17 Fundstellen hinzugerechnet werden können[43]. Sie verteilen sich in Siebenbürgen auf ein Gebiet von ungefähr 10.000 km² (Abb. 3) und für den genannten Zeitraum würde eine der gesicherten oder vermutlichen Fundstellen auf etwa 222 km² entfallen. Diese Zahl entspricht etwa den für Mitteldeutschland gewonnenen Werten, wo eine Fundstelle auf 216 km² kommt[44]. Diese Berechnungen hängen aber von dem jeweiligen Forschungsstand ab und die ihnen für Siebenbürgen zugrundeliegenden Zahlen haben sich allein in den letzten drei Jahrzehnten verdoppelt. Sie geben also nicht die reale Bevölkerungsdichte wieder. Die gleiche Feststellung ist für die folgenden zweieinhalb Jahrhunderte von 650—900 gültig, in der Brandgräber vorherrschen. Es sind 770 Bestattungen an 17 Fundstellen nachgewiesen und diese wurden beinahe ausschließlich erst in den beiden letzten Jahrzehnten ermittelt[45]. Berücksichtigt man die Dichte der Ortsnamen, die in dieser Zeit in Siebenbürgen entstanden, so ergibt sich ein offensichtlich starkes Mißverhältnis zwischen den archäologischen und namenkundlichen Befunden. Selbst wenn man alle diese Hinweise mit der gebotenen Zurückhaltung behandelt, so stützen sie doch die Annahme einer für gegenwärtigen Verhältnisse schwer vorstellbaren geringen Bevölkerungszahl Siebenbürgens. Für die Wende vom 9. zum 10. Jh. liegt eine schriftliche Nachricht vor, die wieder für äußerst niedrige Bevölkerungszahlen spricht. Die Chronik des anonymen Notars König Bélas überliefert, daß in einem zwölftägigen Kampf der landnehmenden Ungarn mit dem Fürsten des Kreischgebietes Menumorout bei der Festung Byhor-Biharea auf beiden Seiten zusammen 160 Mann fielen[46], eine Zahl, die für die damaligen Verhältnisse glaubwürdig erscheint[47]. Abschließend muß aber nochmals betont werden, wie unsicher

Schätzungen über frühgeschichtliche Bevölkerungszahlen im allgemeinen und für Siebenbürgen sind.

Ein Versuch, die Merkmale der frühgeschichtlichen Siedlungslandschaft Siebenbürgens zu beschreieben, faßt in vieler Hinsicht erst die Aufgaben zusammen, die sich für die Forschung auf diesem Gebiet stellen. Die bisherigen Ergebnisse der archäologischen Untersuchungen berechtigen aber bereits diese Probleme nicht nur allgemein und theoretisch zu erörtern, sondern auch konkret aufzuzeigen, inwieweit sie bereits gelöst oder noch in Zukunft zu beantworten sind.

ANMERKUNGEN

[1] Zur Geographie Siebenbürgens vgl. H. Wachner, in: Handbuch der geographischen Wissenschaft, Südost — und Südeuropa, Potsdam (1931), 57—74; Monografia geografică a Republicii Populare Române, Bucureşti, 1960. Westermann, Lexikon der Geographie, Band 4, 235—237.

[2] Monografia geografică, Kartenbeilage XX. Eine eingehende und methodisch interessante Bestimmung der frühgeschichtlichen Siedlungslandschaft in Böhmen für die ältesten Slawen bei J. Zeman, PA, 67, 1976, 165—175, 216—217, ein Versuch für das frühgeschichtliche Siebenbürgen bei G. László, Erdélyi Múzeum, 48, 1943, 383—385.

[3] Zur Wechselbeziehung zwischen Wald und Siedlungslandschaft R. Gradmann, Geographische Zeitschrift, 7, 1901, 301—317, 435—447; ders. Petermanns geographische Mitteilungen, 86,1940, 68—90; E. Wahle, Archiv für Anthropologie, NF, 13, 1914, 404—413; F. Firbas, Spät- und nacheiszeitliche Waldgeschichte Mitteleuropas nördlich der Alpen, Bd. 1, Jena, 1949, 353—366; Zur Bedeutung für die Buchenwaldgrenze und der braunen Böden der Eichenwälder der Siedlungslandschaft, St. Kniezsa, AECO, 4, 1938, 264, Anm. 25; über die Bedeutung des Waldes als Zufluchtsgebiet der bodenständigen Bevölkerung in der Völkerwanderungszeit, C. C. Giurescu, Istoria pădurii românești, Bucureşti, 1976, 29—37.

[4] Anuarul statistic al României, 1976, 148—149. Eine Waldkarte vom Ende des 19. Jhs. bei A. Bedő, A magyar állam összes erdőségeinek átnézeti térképe, Budapest, 1895. Zum Umfang der Walddecke Siebenbürgens ders., Die wirtschaftliche und commercielle Beschreibung der Wälder des ungarischen Staates, Budapest, 1896, Bd. 1, 1 ff.; V. N. Stighe, Pădurile Transilvaniei, im Sammelband: Transilvania, Banatul, Crişana, Maramureş 1918—1928, Bd. 1, Bucureşti 1929, 369—386, nach denen sie 35—36% betrug; für die gegenwärtige Bewaldung Monografia geografică, Karte XXIII.

[5] Monografia geografică, Bd. 2, 415.

[6] Diese Feststellung bestätigt auch die Analyse der Tierknochen funde aus der Siedlung des 6. Jhs. von Moreşti, am Südrand der siebenbürgischen Heide, die von S. Haimovici — Iaşi vorgenommen wurde.

[7] Für den römischen Goldbergbau vgl. S. Mrozek, in Aufstieg und Niedergang der römischen Welt, Bd. 6, 1977, 95—109.

[8] Die einziege unsichere Ausnahme bildet ein Körbchenohrring aus Abrud, J. Hampel, Alterthümer des frühen Mittelalters in Ungarn, Braunschweig, 1905, Bd. 1, 362, Abb. 965, Bd. 2, 215—216, Bd. 3, Taf. 174; 1. Da diese Form in Siebenbürgen nicht belegt ist und sonst in den Westkarpaten frühgeschichtliche Funde fehlen, ist der Fundort unwahrscheinlich.

[9] J. Werner, Bayerische Vorgeschichtsblätter, 25, 1960, 177 und ders. Kölner Jahrbuch für Vor- und Frühgeschichte, 9, 1967—1968, 121.

[10] Zur Zusammensetzung und Verbreitung siebenbürgischer Goldfunde A, Hartmann, BerRGK, 46—47, 1965—1966, 63—73 und ders., Germania, 46, 1968, 19—27, Vgl. auch J. Werner, Kölner Jahrbuch, a.a. O. 121.

[11] Für die Bedeutung des Salzhandels in Siebenbürgen im frühen Mittelalter, A. Decei, Anuarul Institutului de istorie națională, 7, 1936—1938, 475—477; K. Horedt, Untersuchungen zur Frühgeschichte Siebenbürgens, Bukarest, 1958, 129—130.

[12] Annales Fuldenses, MGH, SS, I, 408.

[13] SRH, II, 489—490.

[14] Urkunden zur Salzausfuhr Siebenbürgens aus den Jahren 1075, 1138, 1165, 1183, 1222, Documente privind istoria României, C Bd., Nr. 1, S. 1; Nr. 4 S. 3; Nr. 8, S. 4; Nr. 15, S. 9; Nr. 134, S. 11.

[15] M. Párducz, Acta Arch. Hung., 7, 1956 170, Abb. 3; I. Kovrig, Acta Arch. Hung., 6, 1955, 163—192; V. Budinský-Kricka, N. Fettich, Das altungarische Fürtsnegrab von Zemplin, Bratislava, 1973, 182 Abb. 26.

[16] Zur Geschichte der siebenbürgischen Pässe J. Jung, MIÖG, 1893, 4. Ergänzungsband, Zur Geschichte im Mittelalter I. Lenk von Treuenfeld, Siebenbürgens... Lexikon, Wien, 1893, Bd. 1—4 unter den einzelnen Paßnamen und P. Binder, File de istorie, 3, 1974, 324—333..

[17] K. Horedt, Germania, 55, 1977, 17—20.

[18] SRH, II, 564, 576.

[19] R. Vulpe, Izvoare, București, 1957, 43—50, 276—317; M. J. Ackner, MCC, 1, 1856, 132, Z. Székely, Folia Arch. 5, 1945, 95—101.

[20] K. Hordt, SCIV, 25, 1974, 558.

[21] A. Odobescu, Tezaurul de la Pietroasa, Opere, vol. IV, București, 1976. Für Crasna A. Resch, AÉ, 7,1887, 392—395; R. Fröhlich, J. Hampel, ebenda, 8, 1888, 39—50; Fr. Kenner, A. Domaszewski, AEM, 12, 1888, 1—24, 66—73, Num. Zeitschr. 20, 1888, 19—46; Th. Mommsen, Zeitschr. für Num. 16, 1888, 351—358. 1166 drang eine byzantinische Heeresabteilung vom Schwarzen Meer aus auf seit Jahrhunderten nicht mehr betretenen Wegen in das ungarische Gebiet ein, Kinnamos, VI, 3, S. 260, ed. Bonn Es könnte sich dabei um einen der Karpatenpässe aus der Südostecke Siebenbürgens gehandelt haben.

[22] O. Gohl, Numizmatikai Közlöny, 7, 1908, 171; K. Horedt, Contribuții la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII, București, 1958, 29—30, Nr. 7; C. Gooss, Archiv d. Vereins f. sieb. Landeskunde, 13, 1876, 338.

[23] K. Horedt, Studijné zvesti, 16, 1968, 108.

[24] S. Anm. 2.

[25] S. Anm. 16.

[26] SRH, I, 67, 366.

[27] K. Horedt, Activitatea muzeelor, Cluj, 1956, 139—148.

[28] Vgl. dazu H. Delbrück, Geschichte der Kriegskunst, Berlin 1909, 2. Teil, 294—309; L. Elster — L. Weber — F. Wieser, Handbuch der Staatswissenschaften, Jena, 1924, 2, „Bevölkerungswesen", R. Hachmann, Die Goten und Skandinavien, Berlin, 1970, 328—339; G. Mildenberger, Germania, 42, 1964, 142—156; P. Donat und H. Ullrich, ZfA, 5, 1971, 234—265; Reallexikon der germanischen Altertumskunde, Bd. 2, „Bevölkerungswesen".

[29] J. H. Benigni von Mildenberg, Handbuch der Statistik und Geographie des Großfürstenthum Siebenbürgen, Hermannstadt, 1837, 7.

[30] Anuarul statistic al României 1939 și 1940, București, 42.

[31] Anuarul statistic al Republicii Socialiste România, 1976, 11.

[32] T. Ortvay, Magyarország egyházi földbeírása a XIV. század elején. Budapest, 1891, Bd. 1, 62—63, Bd. 2, 628—669.

[33] K. Horedt, Contribuții a.a. O. 45—46.

[34] Für das Ende des 15. Jhs. wird die Bevölkerung Siebenbürgens ohne den Adel und die Bewohner der Städte auf 425.000 veranschlagt, E. Mályusz, Magyar műveltség történet, Budapest, Bd. 2, 120—124. St. Pascu, Voievodatul Transilvaniei, Cluj, 1971, 222—232, vertritt für Siebenbürgen höhere Zahlen, wie sie für die am dischtesten besiedelten Gebiete Europas der damaligen Zeit angenommen werden.

[35] J. Beloch, Die Bevölkerung der griechisch-römischen Welt, Leipzig, 1886, 462.

[36] M. Macrea, Viața în Dacia romană, București, 1969, 217—218.

[37] H. Delbrück, a.a.O., 283—288, 304.

[38] Für die im 12. Jh. einwandernden Siebenbürger Sachsen werden gleichfalls für die ersten Siedler äußerst geringe Zahlen angenommen, K. K. Klein, Transylvanica, München, 1963, 220 ff. A. Meitzen, Korrbl. d. Vereins f. Sieb. Landeskunde, 19, 1896, 129—142, rechnet für die ersten sächsischen Siedler noch mit einem Zuzug von mindestens 2000 Familien.

[39] I. Kovács, Dolg. 3, 1912, 257—320.

[40] D. Popescu, Dacia, 18, 1974, 214—236.

[41] I. Kovács, Dolg. 4, 1913, 281—364.

[42] I. Nestor, E. Zaharia, Materiale, 10, 1973, 198.

[43] K. Horedt, Dacia, 21, 1977, 255.

[44] G. Mildenberger, a.a. O., 153.

[45] K. Horedt, Zeitschrift für Archäologie, 10, 1976, 35—57. Zu der dort angegebenen Zahl sind noch 130 Gräber aus dem 1977 ausgegrabenen Urnenfeld von Berghin (Blutrot) hinzuzufügen, so daß die Zahl der Brandgräber gegenwärtig etwa 900 beträgt, freudliche Mitteilung des Ausgräbers M. Blăjan, Alba Julia.

[46] SRH, I, 104.

[47] Ähnliche Zahlen werden für das 11.—12. Jh. bei Helmoldi Chronica Slavorum, MGH, XXI, I, 7, 25, 37, 38, 51, 63, 64, 67, 71; II, 3, 4, 13 genannt.

Fundliste 1. Spätrömische Münzfunde aus Siebenbürgen von Tacitus bis Theodosius I (275—395 u.Z.), (Abb. 1).

Sie wurden zusammengestellt von K. Horedt, Contribuţii la istoria Transilvaniei în secolele IV—XIII, Bucureşti 1958, 27—40 (=H). D. Protase, Problema continuităţii în Dacia în lumina arheologiei şi numismaticii, Bucureşti 1966, 160—171, (=P). C. Preda, SCIVA, 26, 1975, 441—486, (=Pr). S=Schatzfund, E=Einzelfund.

1. Aghireşu, Cluj. E, H 27.
2. Aiud, Alba. E, H 27.
3. Alba Iulia, Alba. E, H 27—29.
4. Anieş, Bistriţa-Năsăud. S, H 29.
5. Băbiu, Sălaj. E, H 39.
6. Berghin, Alba. E, H 29.
7. Bistriţa, Bistriţa-Năsăud. E, Pr. 459.
8. Borsec, Harghita. S, H 29.
9. Bran-Poartă, Braşov. S, H 29—30.
10. Braşov, Braşov. E, H 40.
11. Brateiu, Sibiu. E, Pr. 460.
12. Buia, Sibiu. E, Pr 460.
13. Călnic, Covasna. E, H 39.
14. Cernatu, Covasna. E, Pr 462.
15. Cetatea de Baltă, Alba. E, Pr 462.
16. Cetea, Alba. E, H 31.
17. Cincşor, Braşov. E, H 31.
18. Cipău, Mureş. S, P 162—163.
19. Cluj-Napoca, Cluj. E, S, H 39, P 163.
20. Cluj-Someşeni, Cluj. S, H 39.
21. Comuna de Sus, Braşov. E, H 31.
22. Copşa Mică, Sibiu. E, H 31.
23. Covasna-Zagon, Covasna. E, P 163—164.
24. Crasna, Covasna. S, H 31.

25. Crăciunel, Harghita. E, H 31.
26. Cristești, Harghita. E, H 31.
27. Criș, Mureș. E, V. Lazăr, Marisia, 5, 1975, 389—391.
28. Deușu, Cluj. S, D. Protase, Studia Universitatis „Babeș—Bolyai", Historia, 1976, 3—6.
29. Dipșa, Bistrița-Năsăud. E, H 40.
30. Firtușa, Harghita. S, H 32.
31. Fizeș, Hunedoara. S, H 32.
32. Fîntînele, Bistrița-Năsăud. E, B. Mitrea, Dacia, 20, 1976, 290, nr. 82.
33. Gherla, Cluj. E, S, P 165.
34. Gilău, Cluj. E, Pr 467.
35. Gușterița-Sibiu, Sibiu. E, H 32.
36. Hoghiz, Brașov. E, H 32—33.
37. Hunedoara, Hunedoara. S, H 33.
38. Iernut, Mureș. E, P 165—166.
39. Ilieni, Covasna. E, H 33.
40. Laslea, Sibiu. E, Pr 471.
41. Medișoru Mare, Harghita. E, P 166.
42. Mercurea, Sibiu. E, P 166.
43. Moigrad, Sălaj. E, P 166.
44. Nireș, Cluj. S, H 33.
45. Nou, Sibiu. E, H 34.
46. Obreja, Alba. E, P 167.
47. Ocna de Jos, Harghita. E, Pr 474.
48. Olteni, Covasna. E, H 34.
49. Pănade, Alba. E, Pr 475.
50. Reci, Covasna. E, H 34.
51. Reghin, Mureș. E, H 34—35.
52. Retișu, Sibiu. E, H 35.
53. Sarmizegetusa, Hunedoara. E, S, H 36.
54. Sălașu, Hunedoara. E, H 34.
55. Săliște (Cioara), Alba. E, H 31.
56. Sf. Gheorghe, Covasna. E, H 37.
57. Sibiu, Sibiu. E, S, H 37—38.
58. Sighișoara, Mureș. E, H 38.
59. Soimușeni, Sălaj. E, Pr. 169.
60. Șura Mare, Sibiu. E, H 38.
61. Tamașfalău, Covasna. E, P 169.
62. Tîrnăveni, Mureș. E, Pr 482.
63. Pasul Tulgheș, Harghita. E, H 38.
64. Turda, Cluj. E, H 38, P 170.
65. Turnișor-Sibiu, Sibiu. E, P 170.
66. Tușnad, Harghita. E, P 170.
67. Țaga, Cluj. E, Pr 483.
68. Ungureni, Alba. S, H 38.

69. Valea Strîmbă, Harghita. S, H 38—39.
70. Vădaș, Mureș. E, P 171.
71. Vețel, Hunedoara. E, H 39.
72. Pasul Vîlcan, Hunedoara. S, H 39.

Fundliste 2. Grabgruppen der Völkerwanderungszeit in Siebenbürgen, 5.—9. Jh. (Abb. 3).

1. *Sichere und vermutete Reihengräber.* Sie wurden zusammengestellt von K. Koredt, Dacia, 21, 1977, 267—268, Nr. 1—27 und 1—17. Nachzutragen ist:

Țaga, Bez. Cluj, 1 Grab, Zufallsfund 1968, Gruppe II. E. Chirilă, I. Chifor, Acta Musei Porolissensis, 1, 1977, 181—184.

2. *Sichere und vermutete Brandgräber der Mediașgruppe.* Sie wurden zusammengestellt von K. Horedt, Zeitschrift für Archäologie, 10, 1976, 47—50, Nr. 1—16 und 1—7. Unter dem Zeichen der Mediașgruppe wurden auf der Karte auch die Gräber der Nușfalăugruppe und der Balkan-Karpatenkultur (Blandiana A) eingetragen. Nachzutragen ist:

Blaj, Petrisat, Bez. Alba, Oberflächenfunde, freundliche Mitteilung M. Blăjan.

3. *Sichere und vermutete Gräber der Gîmbașgruppe.* Sie wurden von K. Horedt zusammengestellt. Studijné zvesti, 16, 1968, 116—117, Nr. 1, 2, 4, 7, 12, 13, 14, 15, 22, 24, 25. Nachzutragen sind:

Cicău, Bez. Alba. J. Winkler, M. Takács, Gh. Păiuș, AMN, 14. 1977, 269—283.

Cornești, Cluj. A. Palkó, SCIV, 23, 1972, 677—678.

Măgina, Alba. H. Ciugudeanu, SCIVA, 25, 1974, 457—459.

Moldovenești, Cluj. A. Palkó, a.a.O., 678—679.

AȘEZĂRILE TRANSILVANIEI ÎN FEUDALISMUL TIMPURIU

Rezumat

Autorul în lucrarea de față, pe baza descoperirilor arheologice și a unei aprofundat studiu, descrie stabilirea diferitelor populații pe teritoriul Transilvaniei în decursul feudalismului timpuriu. Rezultatele obținute prin cercetările arheologice dau posibilitate pentru rezolvarea problemelor privind această perioadă a istoriei Transilvaniei.

CONSIDERAȚII ANTROPOLOGICE PRIVIND DESCOPERIRILE MUZEULUI SFÎNTU GHEORGHE — COVASNA

— Studiul siturilor —

LAURENȚIA GEORGESCU

I. Situl de la Zăbala

Cercetările de teren efectuate de către Muzeul Sfîntu Gheorghe — Covasna sub conducerea Dr. Zoltán Székely* în sud-estul Transilvaniei au dus la descoperirea unei așezări din epoca bronzului pe „Movila Tătarilor" în apropierea Comunei Zăbala, descoperire extrem de importantă pentru completarea studiilor de preistorie în această zonă de cercetare.

În această așezare din epoca bronzului s-a descoperit un cimitir aparținînd feudalismului timpuriu, care s-a suprapus, cu această ocazie descoperindu-se și un mormînt aparținînd epocii bronzului notat M 69 asupra căruia vom insista.

Așezarea de la Zăbala prin datele prezentate în studiul său de către Dr. Z. Székely[1], ni se impune printr-o serie de caracteristici din care ne permitem să menționăm pe cele mai semnificative pentru încadrarea în perioadă a descoperirii.

„La Movila Tătarilor s-a descoperit o așezare cu un material ceramic care prezintă unele forme și elemente de decor comune culturii Schneckenberg, dar și unele deosebiri[1]..." Pentru încadrarea acestei culturi necunoscute pînă acuma, autorul în studiul său s-a referit la ceramica din așezarea și din mormîntul — M 69 —, descoperit pe platoul Movilei Tătarilor de la Zăbala, mormînt care aparținea unui înhumat depus „chircit" în decubit lateral stîng, fără a avea o cutie de piatră.

Dr. Eugenia Zaharia referindu-se la această descoperire este de părere că „descoperirile de la Zăbala reprezintă unul din elementele pe care s-a dezvoltat cultura Monteoru și nu cultura Schneckenberg, legînd astfel

---

* Ținem să aducem și pe această cale mulțumirile noastre Dr. Zoltán Székely, directorul Muzeului Jud. Sf. Gheorghe — Covasna, care ne-a dat pentru studiu cele mai prețioase și importante cimitire din sud-estul Transilvaniei. Cimitiru. aparținînd feudalismului timpuriu va face obiectul altui studiu antropologic.

cultura de la Zăbala de descoperirile de la Vládháza şi nu de cultura Folteşti II, aceasta din urmă fiind considerată ca unul din elementele principale pe care s-a dezvoltat cultura Glina III — Schneckenberg[1, 2].

În studiul său comparativ, Dr. Z. Székely subliniază: „Aspectul ceramicii de la Zăbala este caracteristic unei culturi din perioada de început a epocii bronzului..... Această cultură e mai timpurie decît cultura Schneckenberg deoarece îi lipsesc unele forme şi elemente de decor caracteristice acesteia din urmă.... Ritul de înmormîntare fără cutie de piatră (Planşa I-a) arată de asemenea că această cultură este mai timpurie de cît cultura Glina III-Scneckenberg"[1], autorul considerînd cultura de la Zăbala ca o cultură pre-Schneckenberg.

În prezentul articol vom da datele care se desprind din studiul scheletului uman (M 69) descoperit în aşezarea sus menţionată. În ciuda faptului că scheletul nu este prea bine conservat, datele morfologice şi metrice prelevate, au permis caracterizarea sa din punct de vedere antropologic.

Neurocraniu prezintă în norma verticală o formă scenoid-romboidală, în norma occipitală o formă de casă-bombă, dimensiunile şi indicii de ansamblu cranian caracterizîndu-l precum urmează: subiectul are o calotă lungă (194 mm.), îngustă (148 mm.), înaltă (119 mm.), dolico-mezocrană (74,7), metriocrană (82,1), ortocrană (61,3) (vezi Tabelul Nr. 1).

Masivul facial: frontalul are o înclinare masculină, cele două dimensiuni extreme încadrîndu-l în categoria frunţilor mijlocii, iar indicii în categoria ortometomă (88,9) şi în cea a frunţilor bombate spre forma intermediară (79,5) cu glabela şi arcurile supraorbitale uşor reliefate (1). Faţa este înaltă (121 mm.), mijlocie ca lăţime (130 mm.), leptoprosopă (93,08), mezenă (50,7). Orbitele rotunde şi mezoconche (82,5) încadrează un nas chamerhin (52,83) cu oasele nasale de lungime şi lăţime medie, rădăcina nasului prezentînd doar o schiţă de adîncitură. Spina nasală proiemină destul de puternic (3), forma aperturii piriforme fiind antropină. Malarele sînt de lăţime medie, uşor reliefate, temporalizate, cu incizura sub malară prezentă. Fosa canină are o gradare a adîncimii sale între 1 şi 2[3, 4].

Maxilarul superior prezintă la nivelul zonei incisivilor un prognatism alveolar moderat. Arcada dentară este elipsoidală cu o formulă dentară incompletă. Dentiţia din intervalul I^1—M^1 stg. şi I^1—I^2 drt., a fost pierdută intra vitam în urma unui proces inflamator care a penetrat şi peretele maxilei, ca urmare dinţii prezenţi au uzură foarte avansată (gr. III) din cauza suprasolicitării masticatoare.[5]

Mandibula are ramura orizontală înaltă, robustă, cu reliefuri moderate şi gonioane uşor răsfrînte înafară, coronion fiind mai înalt de cît kondilion. Formula dentară este incompletă prin pierderea în urma unui proces inflamator a incisivilor şi a lui M_3 stg. — dinţii prezenţi avînd o uzură de acelaşi grad ce cei de pe maxilă (gr. III).

Scheletul postcranian, deşi s-au recuperat toate segmentele, unele au fost nedimensionabile din cauza stării proaste de conservare. Demn de

semnalat ni se pare faptul că inserţiile musculare sînt mai reliefate la nivelul segmentelor membrului superior stîng, această constatare permiţîndu-ne să presupunem că individul studiat era stîngaci. Aceleaşi reliefuri mai pronunţate se observă şi la membrele inferioare. Prezenţa „faţetelor orientale" pe marginea infero-anterioară a tibiei este o caracteristică des întîlnită la grupurile umane nomade, care obişnuiau să stea „ciucit".

Talia calculată după metoda lui Breitinger, indică o valoare medie de 165,5 cm, fapt care permite încadrarea în categoria indivizilor de talie mijlocie. Femurele sînt platimere (75,0), cu pilastru mediu (113,2) şi robusticitate de 13,3, tibiile fiind platicnemice (56,9).

Observarea superstructurilor osoase, a gradului de obliterare a suturilor craniene, a gradului de uzură dentară, corelat cu examenul suprafeţelor articulare ale simfizei pubiene, precum şi cu examenul confirmaţiei şi al reliefului osos, situiază subiectul studiat în categoria bărbaţilor de vîrstă matură, în intervalul de vîrstă de 35—45 de ani, aparţinînd tipului europoid, delico-mezocefal.[3, 4, 5]

II. Situl de la Rugăneşti

Cercetările arheologice efectuate la Rugăneşti de către Muzeul Judeţean Sfîntu Gheorghe — Covasna în colaborare cu Muzeul de la Cristuru Secuiesc, au dus la descoperirea unei necropole din care s-au putut recupera doar două schelete, cu un inventar funerar foarte bogat, caracteristic secolelor III—IV. e.n.[6, 7]

În studiu antropologic dat fiind starea de conservare, intră doar scheletul din mormîntul Nr. 1*. Scheletul a fost depus în decubit dorsal cu membrele superioare întinse pe lîngă corp.

Neurocraniul privit din norma verticală are o formă sferoid-ovoid, iar din norma occipitală de casă-bombă. Dimensiunile şi indicii de ansamblu cranian încadrează subiectul studiat în categoria calotelor de lungime mijlocie (174 mm.), îngustă ca lăţime (137 mm.), de înălţime mijlocie spre înaltă (115 mm.), mezocrană (78,7), hipsicrană (66,1), metriocrană (83,9), cu parietal bombat (85,9).

Frontalul este bombat (78,3), ortometop (83,6) cu înclinare tipic feminină, de dimensiuni mijlocii, glabela şi arcurile supraorbitale prezentînd o gradare a reliefurilor de la 0 la 1.

Faţa este lată (130 mm.), cu malare reliefate uşor, fronto-temporalizate şi cu incizura sub malară prezentă. Orbitele sînt rotunde, mezoconche (78,0) încadrînd un nas mezorin (47,6) cu o rădăcină uşor adîncită (vezi Tabelul Nr. II). Forma aperturii piriforme este antropină cu o spină nasală ce proiemină moderat.

Maxilarul superior are o formulă dentară comletă, cu dezarmonii de poziţie dar nu şi de formă, uzura dentară fiind destul de puternică (gr. III).[3, 4,5]

Mandibula nu s-a putut recupera din teren.

Scheletul postcranian, avînd toate segmentele prezente cu grad de conservare medie a permis dimensionarea lor în majoritate dîndu-ne valori care le încadrează, cu variaţii stînga-dreapta precum urmează: femurele au un pilastru mediu (116) spre puternic, platimer (75—80) cu un indice de robusticitate între 12,7 li 13,3; tibiile sînt eurycnemice (84,1) avînd „faţete orientale" pe marginea infero-anterioară a osului, caracteristică a populaţiei care obişnuia să stea „ciucit".

Caracterele morfologice, metrice, aspectul general gracil al resturilor umane, gradul de închidere al suturilor craniene, stadiu complet al erupţiei dentare la nivelul maxilei, ca şi gradul lor de uzură, corelat cu examenul suprafeţelor articulare ale simfizei pubiene şi cu examenul de confirmaţie şi relief osos, ne permite să avansăm următoarea diagnoză: subiectul studiat aparţine unei femei în vîrstă de aproximativ 35 de ani (±5 ani), aparţinînd tipului europoid-mezocran, cu o statură supramijlocie de 157,3 cm (calculată după metoda lui Bacs).

Ne avînd în zonă alte morminte descoperite nu ne permitem un studiu comparativ cu subiecţii descoperiţi în necropole cu aceeaşi datare dar, din alt areal de cercetare.

III. Situl de la Poian

Descoperit în vara anului 1967 în cursul cercetărilor arheologice din punctul „Kőhát" unde, în afară de mormîntul de înhumaţie care face obiectul studiului de faţă, au mai fost descoperite urme de locuire din epoca bronzului, din Laténul dacic şi din cel prefeudal[8].

Înhumatul a fost găsit în poziţie chircită în decubit lateral stîng, orientat sud-nord. Singurul obiect de inventar a fost un vas depus lîngă craniu. În spatele scheletului la o foarte mică distanţă au fost găsite grămezi de cenuşă şi oase calcinate care făceau parte din acelaşi complex funerar cu mormîntul de înhumaţie.

În studiul arheologic, Zoltán Székely încadrează această descoperire în cultura Ciomortan[9].

Scheletul este slab conservat, dîndu-ne totuşi cîteva elemente care se permită încadrarea lui. Neurocraniul are o formă ovoidă în norma verticală şi o formă de bombă în norma occipitală. Fruntea este dreaptă, camemetopă (90,5), foarte îngustă la nivelul dimensiunii inferioare (ft—ft=86 mm) fără reliefuri pronunţate la nivelul glabelei şi a superciliarelor. Rădăcina nasului este plată, lată (mf—mf=21 mm). Nu putem face nici o apreciere asupra oaselor nasale şi asupra malarelor deoarece zona este distrusă. Maxilarul superior are spina nasală distrusă, cu arcada dentară reprezentată de dentiţia temporară. Mandibula este lată, groasă şi uşor robustă pentru vîrsta pe care o are (infr.—gh= 24 mm; lăţ. la orif. ment.=21 mm; gros.=10 mm). Are toată dentiţia temporară, avînd bilateral erupt complet molarul definitiv de 6 ani.

Scheletul postcranian este foarte slab conservat şi fragmentar reprezentat. Aspectul general este gracil cu uşoare reliefări la nivelul inscripţiilor musculare la femure.

Corelînd datele obținute prin observarea superstructurilor osoase craniene, cu examenul conformației și reliefului osos cît și cu stadiul evoluției erupției dentare încadrăm acest subiectul studiat în categoria de vîrstă de 6—7 ani, aparținînd, cu un grad foarte mare de probabilitate unui individ de sex bărbătesc.

IV. Situl de la Moacșa

În timpul lucrărilor de amenajare a pajiștilor de pe dealul* „Pivnița Uriașului" de la Moacșa, în luna aprilie 1979 s-a descoperit întîmplător prin decapitarea unei movile o cutie de piatră de formă dreptunghiulară, acoperită cu o lespede din același fel de piatră, care constituia mormîntul unui înhumat depus chircit, în decubit lateral drept, orientat est-vest, avînd lîngă craniu un vas. Dr. Z. Székely care a studiat această descoperire o încadrează în cultura Schneckenberg.

Scheletul este foarte slab conservat, parvenindu-ne pentru studiu doar fragmentar unele segmente osoase. Craniul este aproape complet distrus, păstrîndu-se: două fragmente din bosele parietale, ușor bombate și reliefate; două fragmente din occipital slab reliefate și zona mastoido-temporală stîngă. Facialul este complet distrus. Mandibula a păstrat doar ramura orizontală care este lată, înaltă (27 mm), groasă (12 mm). Formula dentară a dentiției definitive este completă de la I_1 la M_2 dreapta-stînga. M_3 este complet format în alveolă și a erupt deasupra marginei alveolei (faza a IV-a).

Scheletul postcranian este foarte slab conservat, unele segmente fiind pulverizate. Capul femural și humeral sînt complet detașate, osificarea lor neatingînd stadiul final (gr. III). Restaurînd femurele, am dimensionat aceste segmente care ne-au dat la calculul taliei valori de aproximativ 155,16 cm (după Breitinger) — 155,28 cm (după Bach).

Observînd gradul de oblitarare a suturilor craniene la fragmentele pe care le-am avut, corelate cu uzura dentară (gradul 1), cu gradul evoluției erupției dentiției definitive, cu examenul conformației suprafețelor articulare al simfizei pubiene, precum și cu examenul conformației generale și a reliefului osos, putem încadra subiectul studiat în categoria adolescenților de 18—20 ani. Starea de conservare nu permite încadrarea tipologică.

*

* *

Ne-am permis să dăm sub formă de expertizare siturile descoperite deoarece sînt unice în zonă și am dorit ca să intre în circuitul științific informațional pentru documentarea specialiștilor.

---

* Mormîntul a fost descoperit de Ing. Szabó Dezideriu care conduce lucrările de amenajare a pajiștilor în zonă.

TABELUL Nr. 1

Mormîntul de la Zăbala-M 69.

Craniu: metrie — indici

Nr. Martin.	M 69.	Nr. Martin.	M 69.
	Metria		
1. g—op	194	43_1 fmo—fmo	99
2. g—i	185	45. zy—zy	130?
2_a n—i	182	46. zm—zm	101
3. g—l	190	47. n—ng	121
3_a n—l	191	48. n—pr	66
8. eu—eu	145	48_1 sn—pr	15
9. ft—ft	97	50. mf—mf	24?
10. co—co	122	51. mf—ek	40
11. au—au	105	52. înălțimea orbitei.	33
12. ast—ast	109	54. lățimea orif. nasal.	28
13. ms—ms	98	55. n—sn	53
26. arc. n—b	135	62. ol—sta	45
27. arc. b—l	143	63. enm—enm	—
28. arc. l—o	112	65. kdl—kdl	115
28_1 arc l—i	65	66. go—go	88
28_2 arc. i—o	47	67. lățimea bimentonieră.	43
29. n—b	120	69. infradentale—gn.	31
30. b—l	126	69_1 înăl. ram. la foramenul mentonier.	33
31. l—o	91		
31_2 l—i	61	69_3 gros. mand. la foramen ment.	11
40. ba—pr	—	70. înălțimea ramurei	57
20. po—b	119	71_a lățimea minimă a ramurei.	32
	Indicii		
8 : 1	74,7	48 : 8	54,5
20 : 1	61,3	48 : 45	50,7
20 : 8	82,1	52 : 51	82,5
9 : 10	79,5	54 : 55	52,8
12 : 8	75,2	63 : 62	—
9 : 8	66,9	$69_3 : 69_1$	33,3
29 : 26	88,9	71_a : 70	56,1
30 : 27	88,1	66 : 65	76,5
31 : 28	81,2	9 : 66	110,2
47 : 45	93,07		

TABELUL Nr. 2

Mormîntul de la Rugănești — M 1
Craniu: metrie — indici

Nr. Martin.	M 1.	Nr. Martin.	M 1.
	Metria		
1. g—op	174	30. b—l	116
2. g—i	164	40. ba—pr	—
2_a n—i	157	43. fmt—fmt	101
3. g—l	173	43_1 fmo—fmo	93
3_a n—l	171	45. zy—zy	130?
5. n—ba	—	46. zm—zm	99
8. eu—eu	137	46_1 zm_1—zm_1	101
9. ft—ft	94	48_1 sn—pr	14
10. co—co	120	50. mf—mf	—
11. au—au	125	51. mf—ek	41
12. ast—ast	111	52. înălțimea orbitei.	32
13. ms—ms	107	54. lăț. orif. nasal.	27
26. arc. n—b	128	55. n—sn	57
27. arc. b—l	135	62. ol—sta	39
29. n—b	107	63. enm—enm	36
	Indicii		
8 : 1	78,4	29 : 26	83,6
20 : 1	66,0	30 : 25	85,9
20 : 8	83,9	48 : 8	—
9 : 10	78,3	54 : 55	47,4
12 : 8	81,2	52 : 51	78,0
30 : 29	108,4	63 : 62	92,3
9 : 8	86,6		

BIBLIOGRAFIA

1. SZÉKELY Z. — *Contribuții la cunoașterea epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, în SCIV, Tom 22, Nr. 3. 1971, p. 387—400.
2. ZAHARIA EUGENIA — *Problemele epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, în Aluta, II, p. 63.
3. ACSÁDY GY. și NEMESKÉRI J. — *History of Human Lief Span and Mortality*, Akad. Kiadó, Budapest, 1970.
4. OLIVIER G. — *Pratique antropologique*, Vigot Fréres, Ed., Paris, 1960.
5. FIRU P. — *Stomatologia infantilă.*, Ed. didactică și pedag., Buc. 1971.
6. SZÉKELY Z. — *Materiale ale culturii Sîntana de Mureș din sud-estul Transilvaniei.*, în Aluta, I, 1969, p. 7—90.

7. SZÉKELY Z. — *Morminte din epoca migrațiunii popoarelor de la Rugănești (Jud. Harghita).*, în Almanahul muzeului din Cristuru Secuiesc. Studii și comunicări, Oct. 1971, p. 147—164.
8. SZÉKELY Z. — *Contribuții la problema începutului epocii bronzului în sud-estul Transilvaniei*, în SCIV, 3, Tom 19, 1968, p. 423—428.

CONSIDÉRATIONS ANTHROPOLOGIQUES CONCERNANT LES DÉCOUVERTES DU MUSÉE DE SFÎNTU GHEORGHE — COVASNA.

Résumé

L'auteur présente les résultats de l'étude anthropologique des site: de Zăbala, Rugănești, Poian et Moacșa.

Le scquelette du site de Zăbala appartient à la culture Zăbala, connue comme une culture pre-Schneckenberg. Le sujet est un mâle, agé de 35—45 ans, tenant du type europoid, dolico-mezocefal de taille moyenne (165,5 cm).

Le scquelette du site de Rugănești a Été trouvé dans une nécropole datée de IIIe—IVe siècles, ayant déposé prés de lui un riche inventaire funéraire. Le sujet est une femme agée de 35 ans env., du type europoid-mezocran ayant taille au dessus de la moyenne (157,3 cm).

Le squelette du site de Poian appartient à la culture Ciomortan. Le est un „mâle" agé de 6—7 ans.

Le squelette du site de Moacșa appartient à la civilisations de Schneckenberg. Le sujet est agée de 18—20 ans, ayant taillex env. de 155,16—155,28 cm.

ADATOK A XVI—XVII. SZÁZADI SZÉKELY RENDI TAGOZÓDÁS KIALAKULÁSÁHOZ

SZÉKELY ZOLTÁN

A székelység eredetének valamint rendi tagozódása kialakulásának a kérdése már sok neves történészt foglalkoztatott. Állásfoglalásuk a székelyek eredetének a kérdésében az, hogy a székelység egy korán a magyarokhoz lecsatlakozott nép, mely Erdély keleti részében letelepítve legtovább őrizte meg az ősi nemzetségi szervezetet. Nincs szándékunk a székelység eredetének a kérdésével behatóbban foglalkozni, az a tény azonban, hogy a székely társadalom felépítése tökéletesen megegyezett a kora középkori magyarság társadalmi felépítésével, arra indít bennünket, hogy a székelységet a magyarsággal azonos eredetű népnek tartsuk, s a székelység alatt egy korai magyar katonai határőri szervezetet értsünk. Ezt a megállapításunkat — nézetünk szerint — alátámasztják a zabolai és petőfalvi (Kovászna megye) kora középkori temetőkben végzett régészeti ásatások eredményei is. Más úton már előttünk ugyanerre az eredményre jutott a bihari magyarság tanulmányozása során Györffy István s újabban nyelvészeti kutatások alapján pedig Benkő Lóránd is. Ezen a nézeten van Bözödi György is, aki alapvető tanulmányaiban a székelységnek azt a korát tárgyalja, amikor Magyarországon is a rendek közötti küzdelem a legelkeseredettebb volt. Az eredet körüli viták azonban még nem jutottak nyugvó pontra s a kérdést véglegesen csak az döntheti el, ha az ethnikai hovátartozás már vitathatatlanul megoldódott.

A kezdeti egységes székely közösség, communitás, rendi tagozódása történelmi fejlődési folyamat eredménye, mely gazdasági, politikai és társadalmi okokra vezethető vissza. Kezdetben a székelyek között nem volt rendi különbség, minden székely egyformán szabad és nemes volt, ami a születéssel járt. Az okleveles adatok szerint a rendi tagozódás már a XIV. század elején megkezdődik s a XV. században már két rendről, a főemberek, és a közemberek rendjéről van említés. Ezt a rendi különválást, mely a székelység három rendre való megoszlását eredményezte (primores, főnépek, primipili, lófők és közszékelyek, ez utóbbiak a darabantok a XVI. századtól) Connert a magyarországi banderiális rendszer hatásának tulajdonítja. Szádeczky K. Lajos és Szilágyi László a vagyoni különbségre és a katonáskodás különböző módjára vezetik vissza. Kétségtelen, hogy a

rendi tagozódás alapja a hadviselés módja volt, de nagy szerepe volt a tisztségviselésnek és a vagyoni állapotnak is. Ezt mutatja a későbbi fejlődés is, amikor kialakul a földönlakók rendje s a szabad székelyek egy része elszegényedésük miatt jobbágy sorba süllyed.

A székelység három rendjének valamelyikébe való tartozás alapja a kezdeti időben a földbirtok és a katonáskodás módja volt, ugyanis ez döntötte el az egyes családok különböző rendbe való tartozását. Az idők folyamán azonban nem a földbirtok a rendi tartozás alapja, hanem a rendi állás örökölhető lesz s így előtérbe kerül a származás. Ezzel a három rend születés útján öröklődő renddé vált. Ezt bizonyítja az a tény is, hogy a király vagy az erdélyi fejedelmek magasabb rendi állást kezdenek oklevéllel adományozni. Számos ilyen oklevél ismeretes.

Alább közöljük Bethlen Gábor erdélyi fejedelem egyik ismeretlen oklevelét, mely szerint alsócsernátoni Beke Ferencet 1625 május 17-ikén a gyalogosok, a pixidariusok rendjéből a lófők, a primipilusok rendjébe emeli[14].

Nos Gabriel Bethlen Dei gratia Princeps Transylvaniae partium regni Hungariae — Dominus et Siculorum comes. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes quibus expedit universis quod nos cum ad nonnullorum fidelium Dominorum Consiliariorum nostrorum singularem intercessionem nobis propterea factam. Tum vero attentis et consideratis fidelitate et fidelibus servitiis fidelis nostri *Agilis Francisci Beke de Also Chiernaton,* que ipse nobis et huic Regno nostro Transilvaniae ab aliquot iam annis in omnibus occasionibus bellicisque expeditionibus iuxta possibilitatis sue exigenter exhibuit et impendit ac in futurum quoque exhibiturus et impen surus est. Tandem etiam, quod certo intelligamus fratres et consanguineos dicti Francisci Beke, carnales, hactenus *in numerum Primipilorum Siculorum Sedis Kizdij* annumeratos et ascriptos fuisse. Eundem igitur Franciscum Beke, de speciali nostra gratia et potestatis nostrae plenitudine, *ex numero reliquorum peditu nostrorum pixidariorum* eximendum ac *in coetum et numerum verorum Primipilorum Siculorum* annumerandum, aggregandum, cooptandum et ascribendum duximus. Pro eo annumeramus, aggregamus cooptamus et ascribimus. Decernentes expresse ut a modo deinceps idem Franciscus Beke, ipsiusque heredes et posteritates utriusque sexus universae pro veris et indubitatis Primipilis habeantur et reputentur, omnibusque et singulis iis honoribus, gratiis privilegiis, indultis libertatibus et immunitatibus quibus ceteri veri nati et indubitati Primipili, quomodocunque de iure et consvetudine utuntur, fruuntur et gaudent, perpetuo uti, frui, et gaudere valeant atque possint. Ita tamen ut idem, Franciscus Beke, heredesque et posteritates ipsius universi, bonis equis, frameis, galeis, loricis, hastis, cljpeis et aliis instrumentis militaribus more aliorum Primipilorum bene instructi, ad mandata nostra et successorum nostrorum omnibus bellicis expeditionibus, tam generalibus quam partialibus pro necessitate Regni ratione temporum susceptis, semper interesse, fidelemque patrie operam navare debeant et sint astricti. Et nihilominus domum eiusdem in dicta Possessione Also Chier-

naton vicinitatibusque domus Nobilium Agilium Georgi et Valentini Beke ab una nec non hereditatis Nobilis Petri Cseh partibus ab alia in Sede Siculicali Kizdij existentem habitam ab omni censuum taxariarium et contributionum nostrarum tam ordinariarum quam extraordinariarium, substidijque et lucri camerie nostre solutione ac servitiorum quorum liber plebeorum et finitum exhibitione, Ittem seminaturas, allodiaturas, agricolationes et alias quaslibet hereditates ipsius Siculicales, quas in dicta Possessione Also Chiernaton et territoriis eius iuste et legitime possideret a Decimarum nonarum et capetiarum pensione in perpetuum eximendos et supportandos duximus prout eximimus et supportamus presentium per vigorem. Quo circa nobis universis et singulis Generosis Egregiis Nobilibus, Agilibus, Capitaneo vice Capitaneo, judice vice Judicibusque Regijs Dicatoribus, decimatoribus et Exactoribus quarumcunque contributionum dicte Sedis Siculicalis Kizdij. Item circumspectis, Judici et iuratis civibus annotate possessionis Also Chiernaton, eorumque vices gerentes modernis sost et futuris quoque pro tempore constituendis Cunctis etiam alijs quorum interest seu intererit, praesentem notitiam habitur, harum serie committimus et mandamus firmiter, ut nos quoque a modo deinceps prenotatum Franciscum Beke, ipsiusque heredes et posteritates utriusque sexus universi pro veris et indubitatis Primipilis habere et recognoscere debeatis, neque eosdem ratione predicte domus hereditatumque suarum, ad aliquam censum taxarum et contribuonum nostrarum tam ordinariarum quam extraordinariarum Subsidijque et lucri Camere nostre solutionem, aut servitiorum quorumlibet plebeorum et Civilium exhibitionem, ittem decimarum, nonarum et capetiarum pensionem cogere et compellere, aut propterea eosdem in personis rebusque et bonis ipsorum quibus suis, impedire, turbare, molestare seu quovis modo damnificare minime praesummatis aut sitis ausi modo aliquali. In cuius rei memoriam firmitatemque perpetuam presentes litteras nostras pendentis et autentici Sigilli nostri munimine roboratas memorato Francisco Beke ipsiusque heredibus et posteritatibus utriusque sexus universis gratiose dandos duximus et concedendas. Datum in civitate nostra Alba Julia die decima Septima Mensis Maij Anno domini Millesimo, Sexcentesimo, Decimo Septimo.

Gabriel Bethlen
princeps

Simion Pechj
Cancellarius

Gaspar Beoleoniy Secretarius

A hátán:

Anno Millesimo sexcentesimo Decimo octavo die undecimo mensis Januarij. In oppido Kézdivásárhely loco scilicet sedis iudiciaris Kézdi. Coram Generoso Domino Georgio Mikó supremo iudice Regio Trium Sedium Sicullicalium Sepsi, Kézdi et Orbay juratisque Assessoribus sedis Kézdi, caterisque quam pluribus prasentes litterae ac perlectae et publi-

catae proclamatae sunt pro parte patronaty Francisci Beke de Alsochernaton ac idem Franciscus Beke, receptus et Annumeratus est simul cum heredibus posterioribus suis utrisque sexus universi in coetum et numero universorum primipilorum sedis Siculicalis Kézdi et caeterorum.

Paulus Vas Juratus Notarius Sedis Kézdi.

Eredeti, pergamenen piros, kék, barna, selyem zsinóron függő viaszpecséttel.

Azt a tényt, hogy a különböző rendbe való tartozást a XVI—XVII. században a vagyoni állapoton kívül a származás meghatározta, bizonyítja ezt az oklevélnek az a kitétele, amellyel biztosítja Beke Ferencnek mindazokat a jogokat, amivel „a született és a kétségbevonhatatlan — veri nati et indubitati" — lófők élnek.

A primori rendbe tartoztak a leggazdagabb családok, akiknek a legtöbb földbirtokuk volt, akik a tisztségeket viselték és a lófőrend vezető tagjai. Ennél a rendnél is azonban később nemcsak a földbirtok mennyisége volt a döntő, hanem előtérbe került a származás is. Mutatja ezt az a tény, hogy sokan jóllehet a királytól vagy az erdélyi fejedelemtől címeres nemesi levelet kaptak s így az erdélyi nemesek közé kerültek, a lustrákon nem szerepelnek mint „nobilis-nemes", ami a primor megjelölése, hanem mint gyalog vagy lófő székelyek. Van viszont arra is példa, hogy a nemesítés az illető és utódai székely rendi helyzetét is megváltoztatja. Ez az eset áll fenn a rétyi Székely családnál. A család leszármazását Székely Mihálytól számította, aki az 1600-as évek körül Pákában lakott és 1609 május 30-ikén Kolozsvárt Pávai előnévvel Báthori Gábortól címeres nemesi levelet kapott. Az oklevél szövege a következő:

Nos Gabriel Dei gratia Princeps Transilvaniae partium regni Hungariae Dominus ac Siculorum Comes. Memoriae commendamus tenore praesentium significantes. Quod nos cum ad nonnullorum fidelium dominorum Consiliariorum nostrorum Singularem intercessionem nobis propterea factam, tum vero attentis et consideratis fidelitate et fidelibus servitiis fidelis nostri *Nobilis Michaelis Zekely de Pava,* qua ipse nobis et huic Regno nostro Transylvaniae pro locorum et temporum varietate iuxta possibilitatis suae exigenter fideliter exhibuit et impendit ac in futurum quoque exhibiturus et impensurus est. Eundem igitur Michaelem Zekely antea quoque nobilem ac per eum Martinum sicut Zekely filium ipsius naturalem de speciali nostra gratia et potestatis nostri plenitudine denuo ex statu et conditione illa plebea in qua nati fuerant et primum exstiterant eximendos ac in coetum et numerorum verorum Regni nostri Transylvaniae partiumque eidem annexarum Nobilium annumerandos cooptandos aggregandos et ascribendos duximus prout annumeramus, cooptamus et aggregamus ascribimus per praesentes. Decernentes expresse ut a modo deinceps Idem Michael Zekely ac per eum Martinus Zekely filius ipsius haeredesque eorum et posteritates utriusque sexus universae pro veris et indubitatis Nobilibus habeantur et reputentur. In signum autem huius

modi verae et perfectae Nobilitatis eorum haec arma seu Nobilitatis Insignia. Scutum videlicet militare caelestini et rubei colorum linia per medium ducta in duas coaequales partes divisum cuius in interiori parte tres liliorum flores albi coloris in superiori vero leo naturali suo colore depictus umbilicotenus ore hianti, lingua rubi eunda exerta cauda ad tergum deflexa, anteriori dextra pede frameam evaginatam tenere scuto autem ad rapidendum protenso exurgere conspicitur. Supra scutum galea militaris clausa est posita, quam Corona seu Diadem Regium gemmis unionibusque preciosis eleganter distinctum contegit, ex quo dua pluma strutionis candidi et cerilei colorum eminent, ex cono autem galea tenia sive lemnisci variorum colorum hinc inde defluentes utrasque oras seu margines ipsius scuti pulcherrime ambiunt et exornant, prout haec omnia in capite seu principio praesentium litterarum nostrarum docta manu et arte Pictoris clarius expressa et depicta esse cernantur. Animo deliberato et ex certa scientia ac liberalitate nostra praesenti Michaly Zekely ac per eum Martino Zekely filio ipsorumque haeredibus utriusque sexus universis clementer dedimus et contulimus. Annuentes et concedentes ut ipsi ipsorumque haeredes posteritates utriusque sexus universae praescripta Arma seu Nobilitatis Insignia modi in posterum more aliorum verorum et insignitorum Nobilium Armis extentium ubique in proeliis hastiludiis torneamentis, duellis, monomachiis ac aliis quibusvis exercitiis ac nobilitaribus et militaribus earum sigillis, vexillis, velis, annulis auleis domibus, clipeis, tentoriis sepulchris generaliter quarumlibet rerum et expeditionum generibus sub merae et syncerae Nobilitatis titula, quo eos ab universis et singulis cuiuscunque status conditionen dignitatis et praenimentiae homines existant, dici, nominari, teneri et reputari volumus, ferre et gestare, ac omnibus et singulis iis honoribus, gratiis privilegiis indultis libertatibus praerogativis et immunitatibus, quibus caeteri veri et nati Regni nostri Transsylvaniae partiumque eidem annexarum nobiles quomodolibet de iure et consuetudine antiqua utuntur, fruuntur et gaudenst perpetuo uti, frui et gaudere possint atque valeant. Et nihilominus praerogativis et immunitatibus pro ampliori benignitatis nostrae erga eos declaratione Domum eorum in possessione Pake vicinitatibusque domorum Nobilis Agilis Georgii Gall ab una ac providi Joannis Bernald Jobbagionis Generi Gabriel Mikes partibus ab altera in sede Siculicali Orbay existentes habitam ab omni censium taxarum et contributionum nostrarum tam ordinariarum quam extraordinariarum, subsidiis et lucri camerae nostrae solutione hospitum condescensione vineas item et agricolationes — ipsorum in territorio et inter veras metas dictae possessionis Pake in eadem sede siculicali existentes habitas a decimarum nonnarum et capetiarum pensione nobis et successoribus nostris quotannis provenire debent servitiorum quorumlibet plebeorum et civilium exhibitione in perpetuum eximendam, supportandammet nobilitandum duximus prout eximimus. Supportamus et nobilitamus per praesentes proinde nobis universis et singulis spectabili ac magnifica generosis egregiis Nobilibus et Agilibus capitaneo, vicecapitaneo, iudici, viceiudicibus regiis, dicatoribus communeratoribus, decimatoribus et exactoribus quorumcumque contributionum

praedictae sedis siculicalis Orbai. Nec non providis et circumspectis iudicis et iuratis civibus dicta possesione Pake modernis scilicet et futuris quoque pro tempore constituendis eorumque vices gerentibus cunctis etiam allis quorum interest seu intererit praesentium notitiam habituris, harum serie committimus et mandamus firmiter ut vos quoque a modo in posterum successivis semper temporibus praefatum Michael Zekely per eum Martinum Zekely filium ipsius eorumque haeredes et posteritates utriusque sexus universas ratione praescripta domus universa allodiaturas suarum praescriptarum ad nullam omnio censuum taxarum et contributionum nostrarum tam ordinariarum quam extraordinariarum subsidiis et lucri camerae nostrae solutione servitiorum quorumlibet plebeorum et civilium exhibitione decimarum, nonoarum et capetiarum pensionem cogere et compellere aut ibi hospiti gratia condescendere vel propterea eosdem haeredesque et posterritates ipsorum utriusque sexus universas in personis rebusque et bonis ipsorum universis impendire, turbare, molestare seu quovis modo damnificare minime praesumatis nec sitis ausi modo aliquali. Sed eandem domum modo praemisso exemptam, supportatam, libertatam et Nobilitatam in perpetuo habere modis omnibus debeatis et teneamini secus non facturi praesentibus perfectis exhibentibus restitutis. In cuius rei memoriam firmitaremque perpetuam praesentes litteras nostras pendentis et authentici sigilli nostri numinine roboratas. Memorato Michaeli Zekely ac per eum Martino Zekely filio ipsius eorum haeredibius et posteritatibus utriusque sexus universis dandas duximus et concedendas. Datum in civitate Colosvar die ultima mensis Aprilis anno Domini Millesimo sexcentesimo nono.

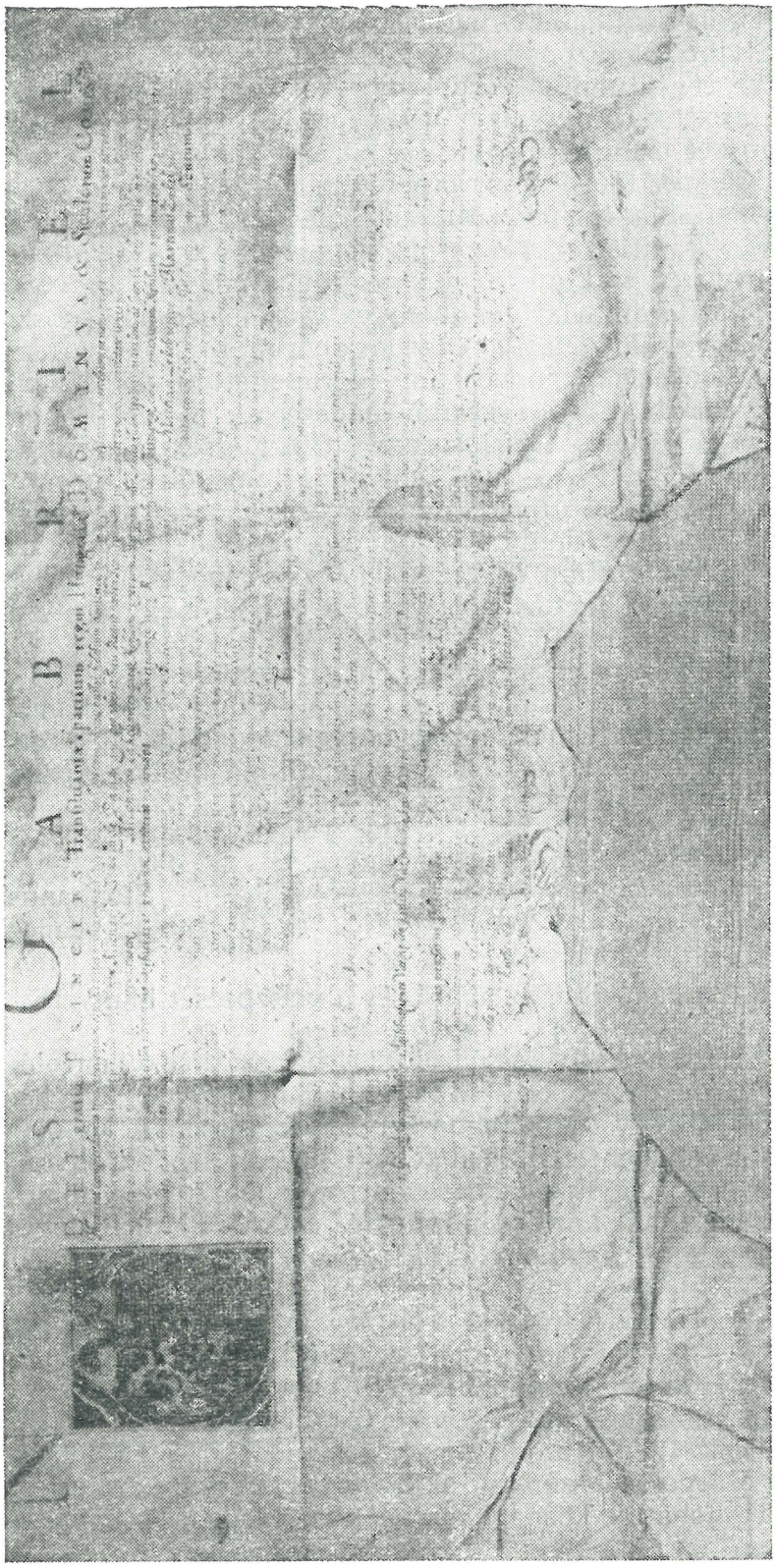
Gabriel princeps

Stephanus Kendi
cancellar

Eredeti, pergamenen, az aláírás és a viaszpecsét hiányzik.

Egy, a rétyi Székely családról 1804-ból származó geneológiai táblázat szerint: a „truncus Székely Mihály hadnagy lévén Pákében lakott és armalist nyert". Egy másik elmosódott felírás szerint „Rétyre jött lakni".

A Basta idejében, 1602-ben felvett lustrán sem Pákében, sem Páván Székely nevezetű egyik rendben sem szerepel. Rétyen találjuk azonban Székely Mihályt, aki mint primipilus lustrál. A Bethlen lustrán 1614-ben Pákében szerepel a nobilisek között Zekely Márton (378 oldal). E szerint a Rétyen felvett primipilus Székely Mihály fia Márton rendi helyzete megváltozott s mint primor lustrál. Igy az 1804-ből származó feljegyzés nem felel meg a valóságnak, mert Székely Mihály Rétyről ment Pákéba. Leszármazottai később visszaköltöznek Rétyre, ezt mutatja az a tény, hogy a család Mózes, András és Márton nevű tagjai 1680-ban a ~~Rákóczi~~ lustrán mint nobilisek Rétyen szerepelnek s a család a XIX. század végéig Rétyen lakott. Az oklevélben szereplő az a kitétel, hogy „ex statu et conditione illa plebea", tehát a köznépi sorból való kiemelése Székely Mihálynak

nem a székely rendi helyzetére vonatkozik, hanem az erdélyi nemesi oklevél elnyerése előtt a köznépbe tartozónak tekintődött.

Mint már az előbb említettük sok székely családnak a tagjai, jóllehet nemesi oklevelet nyertek, továbbra is megmaradtak a régi rendi osztályukban gyalogosnak vagy lófőnek. Egyes családoknál azonban a rendi változást nem csak a nemesítés, hanem más tényező is, valószínű a földbirtok növelése, tette lehetővé. Ez az eset állhatott fenn a rétyi Székely családnál is.

A fentebb ismertetett oklevelek is világosan bizonyítják hogy a XVI-XVII. századi székely rendi tagozódás annak a gazdasági és társadalmi átalakulásnak az eredménye, melyet a hűbéri viszonyok kialakulása a Székelyföldön is elkerülhetetlenné tett. A nemzetiségi szervezet csak a katonai szervezet külső formájában őrződött meg, lényegében kialakulnak a hűbéri társadalomra jellemző osztályok. Ezek nagyjából megegyeznek a magyarországi és az erdélyi hűbéri társadalom szerkezeti felépítésével. Egyes primori családoknak az osztrák császárok által bárói és grófi rangra való emelése még jobban elmélyíti az osztályellentéteket s ez a néhány család a betelepedett vármegyei nemességgel együtt mind nagyobb hatalomra tett szert a befolyásuk a legfontosabb tisztségek betöltésénél is érvényesült. A székely határőrség szervezése, az 1848—49-es szabadságharc következményei, valamint a székely székeket felváltó vármegyei rendszer bevezetése a székely község, communitas, még formailag megmaradt társadalmi szerkezetét is megváltoztatta és a székelység Erdély többi népeivel együtt a társadalmi fejlődés további útját követte.

JEGYZETEK

BIBLIOGRAFIE SELECTIVĂ

1. SZÉKELY ZOLTÁN — *Kora középkori temetők dél-kelet Erdélyben*, Korunk Évkönyv, 1973, 211—228.
2. BENKŐ LORÁND — *A magyar nyelv három évezrede.* Élet és Tudomány, 18, 1977, 555.
3. Sz. Okl. I., 48, 102, 220. Jakó Zsigmond — *Evoluția societății la secui în secolele XIV—XVI.* În Răscoala secuilor din 1595—1596, București, 1978, 29—30.
4. Sz. Okl. II., 291—292, VI, 166, Jakó, i.m. 5.
5. DEMÉNY LAJOS — *Székely felkelések a XVI. század második felében.* Bucureşti, 1976, 16. *Caracterul răscoalelor secuiești din a doua jumătate a sec. XVI-lea.* Revista de istorie, t. 29, 1976, nr. 12, 1912.
6. BÖZÖDI GYÖRGY — *Probleme privind mișcările social-economice ale secuilor înainte de răscoala din 1566.* Studii de istorie, București, 1968, 14—15.

DATE PRIVITOARE LA STRATIFICAREA SOCIALĂ LA SECUI ÎN SECOLELE XVI—XVII.

Rezumat

Studiul se referă la problema originii secuilor și la procedeul de stratificare socială a acestora, proces, care a avut loc în decursul secolelor XVI—XVII.

Pentru că organizația gentilică a secuilor era aceeași cu cea a maghiarilor, se constată că populația secuiească este de origine maghiară și că secuii de fapt

nu formează o entitate etnică aparte de cea a maghiarilor fiind o organizație militară grănicerească.

La început populația secuiească a fost omogenă, neexistînd clase antagoniste, însă mai tîrziu după felul serviciului militar, pedestrași sau călăreți, s-au format cele două clase: *a călăreților-primipili și a pedestrașilor-pixidarii.*

Descedenții unor familii, care au purtat funcții de conducere, mărîndu-și proprietatea lor particulară s-au diferențiat de restul comunității, luînd astfel ființă clasa celor instăriți *(seniores-primores).*

Această împărțire în 3 clase, la baza căreia stătea proprietatea, a devenit mai tîrziu ereditară, ceea ce reiese și din faptul că regele și principii Transilvaniei încă din sec. al XIV-lea au început să emită documente prin care unii erau trecuți dintr-o clasă socială în alta.

Actul de înobilare nu în toate cazurile schimba și poziția socială a individului. În lucrare autorul publică două documente inedite în legătură cu această problemă:

1. Principele Bethlen trece pe pedestrașul Beke Francisc în clasa primipililor.
2. Principele Báthori Gavril înobilează pe Zekely Mihály din Páké, care original era primipilus.

A TESTVÉRISÉG ÉS AZ EGYÜTTÉLÉS HAGYOMÁNYAIBÓL

BINDER PÁL

A felvilágosodás korában fellendülő oknyomozó történetírás a nemzeti múlt kutatását helyezte előtérbe. Ez az irány érvényesült Erdélyben is, ahol a román, magyar és szász történelmi irodalom általában külön ösvényen haladt és nemigen vette számba a nemzetiségek együttélésének szövevényes, de érdekes és tanulságos kérdéseit.

A második világháború után, főleg a marxista szemlélet hatására, a polgári történetírás addigi exkluzivista irányzata, hazai viszonylatban is, mindinkább tért vesztett. A közelmúltban több írás jelent meg a román-magyar, valamint a román-hazai német közös múltról, az együttélés politikai, gazdasági és művelődéstörténeti jelenségéről. A román nép és az együttélő nemzetiségek közös történelmi múltjának feltárása érdekében szükségesnek mutatkozik a nemzetiségek közötti kölcsönhatás kutatása is. A továbbiakban az erdélyi magyar és szász nemzetiség együttélésének a XV—XVII. században történt egyes eseményeit szeretnénk bemutatni.

*

Ismeretes hogy Közép- és Kelet-Európában, különösen az urbanisztika, a mesterségek és a kereskedelem fejlesztése terén, fontos szerepük volt a nyugat-európai hagyományos városi kultúrával rendelkező tartományokból érkező német, flamand, vallon, olasz és francia hospeseknek. A XII—XIV. században alapított, gazdasági és politikai önkormányzatot biztosító előjogokkal rendelkező erdélyi városok gyorsan fejlődtek. Az árucsere fokozódásának következtében sok jobbágy és szabadparaszt költözik ide a környező falvakból. A jórészt jobbágy eredetű, részben tehát falusi származású céhes, céhen kívüli polgárság és plebejus elemek idővel társadalmi feszültséget okoztak a hospesek soraiból kiemelkedő patriciusok vezetése alatt álló városokban. Azokban a városi jellegű településekben melyeknek a falusi környezete más nemzetiségű volt (a szász városok esetében román és magyar), a város lakói közt felmerülő társadalmi ellentéthez még nemzetiségi, illetve nyelvi problémák is járultak.

Amint alább láthatjuk, egyes helyeken a falu önkormányzatában a román, magyar, szász vagy délszláv parasztoknak is szerepük volt. A jobbágy- vagy akár a szabad faluközösségek közigazgatása azonban nem befolyásolta, országos viszonylatban, a feudális politikai rendszert. Az úgy nevezett Királyföldön a székek vezetése szász kézben volt függetlenül a lakosság nemzetiségi összetételétől. Igy például Újegyház szék élén — ahol több román falu volt mint szász — a XVIII. században kizárólag szász patriciusok és tisztviselők álltak. A megyék területén sem befolyásolta a nemesi vezetést az a tény hogy a jobbágyfalvak élén magyar bíró, román kenéz vagy szász folnagy állott; a jobbányok, tekintet nélkül nemzetiségükre, nem vehettek részt a megyék politikai ügyeinek intézésében. A középkori „nemzet" fogalom, a XVIII. század végéig, határozottan különbözött ennek újabbkori polgári értelmezésétől. Így például Johann Seiwert még az 1790-es években is a „magyar" írókhoz sorolta Valentin Baumgarten porosz származású unitárius professzort, aki amikor Kolozsváron letelepedett nem is tudott magyarul, azonban mivel a megyék területén élt a „Natio Hungarica"-hoz tartozott. Csakis a feudális értelemben vett nemzet-fogalomnak tudható be az, hogy Dávid Ferenc, aki Kolozsváron a szász „natio" tagja volt, a megyei területek „magyar" szuperintendense lett. Azonban ehhez hasonló eseteknek fordítottjára is volt példa. A csallóközi eredetű Szeli József, aki evangélikus, tehát az akkori felfogás szerint „szász" vallású volt és mivel Brassóban a Királyföldön született, Nagysink szász szék királybírája lehetett. Még az 1870-es kiadású Iosef Trausch féle irodalmi lexikon is több barcasági evangélikus magyar írót az erdélyi németek közé sorol.

Az erdélyi románságnak nem volt lehetősége beilleszkedni a Trium Nationum rendjébe ezért kiszorult a politikai vezetésből, így az erdélyi lakosság többségét alkotó román jobbágy teljesen jogfosztott volt. A román feudális osztály — különösen a hunyadi, fogarasi és Kővár-vidéki kisnemesség — azonban nem alkotott külön „natio"-t és csak az uralkodó „recepta" nemzetek és vallások keretein belül tudott érvényesülni, ami erősen gátolta a román nemzet gazdasági, politikai és művelődési kibontakozását.

Hazánk területén változatos szerkezetű urbanisztikai hálozat alakult ki. A román és magyar (vagy szász) alapítású városok mellett nagy számban voltak u.n. szász városok, ahol az önkormányzattal rendelkező „respublica" vezetése egy ideig kizárólag a német ajkú patriciusok kezében volt. A XV. századtól kezdve a városok területi és demográfiai expanziója, a nemesek és jobbágyok odaáramlásának következtében előállott belső társadalmi harc később oda vezetett, hogy a román és magyar polgárok, azokban a szász városokban ahol számuk jelentős volt, részt kértek jobban mondva követeltek a „respublica" vezetéséből.

Kolozsvár esetében például, ahol a lakosság már azelőtt is több nyelvű volt, 1458-ig kizárólag szászok voltak a városi magisztrátus tagjai. Az említett évben Szilágyi Mihály kormányzó elismeri „az Szászok és Magyarok közt való uniót" és elrendeli hogy a bírót, a tanácstagokat és a „százférfiak" testületét a jövőben felváltva válasszák úgy a szász, mint

a magyar polgárok kebeléből. Hasonló volt a helyzet *Enyeden* (Alud), *Vizaknán* (Ocna Sibiului), *Szászvároson* (Orăştie) és *Nagybányán* (Baia Mare). *Rettegen* (Reteag), a moldvai vajdák csicsói uradalmának székhelyén, a XVI. század első felében a mezőváros élén felváltva volt magyar bíró és szász geréb.

A marxista román történetírás is foglalkozott az erdélyi szász-magyar kettős igazgatású városok kérdésével. A „Călători străini despre ţările române" (1968—1972) több olyan külföldi utazó és más szemtanu megállapitását közli, akinek feltünt a Kolozsváron, Vizaknán, Nagybányán és más helyen szokásos dualista közigazgatás. Samuil Goldenberg, a XVI. századi Kolozsvár monografusa (Clujul în sec. al XVI-lea. 1958), marxista társadalmi szempontból részletesen elemzi az 1568-as évi szász-magyar kiegyezést.

A „kétnemzetbeli" városok léte azonban nem volt erdélyi sajátosság. A moldvai városok közül — amint azt Constantin Giurescu kimutatta — *Huşi* és *Bacău* (Bakó) esetében a soltészt (şoltuz) vagyis a város bíráját felváltva választották a román és a magyar polgárok köréből. A munteniai *Cîmpulung*-on a bírót és 12 polgárt (judeţ cu 12 pîrgari) ugyancsak felváltva választották a román, szász és a bolgár (n.n. şchei) városlakok közül. Belgrád ostroma (1456) után sok délszláv menekült telepedik le a román országokban és Magyarországon. Egyesek közülük az akkor még szász vezetés alatt álló *Alvinc-Borberek* (Vinţu de Jos-Vurpăr) iker mezővárosban is megtelepedtek és nemsokára a katolikus hitre tértek. 1510-ben a két marosmenti mezővárosban lakó magyarok és délszlávok részt kértek a helyi önkormányzatban, követelik, hogy az alvinci tanácsban három szász, három magyar és három délszláv polgárt válasszanak, (inter triplicem oppidi nostri nationem utpote Saxonicam, Hungaricam et Sclavonicam"). Ezt a hármas vezetést ki szerették volna terjeszteni az egyházi ügyekre, valamint a malmok jövedelmének kezelésére is. *Óradnán* (Rodna Veche, Radnabánya) a XVII. században külön említik a város román és magyar nemzetiségű polgárait. A román többségü *Lugoson* (Lugoj) és *Karánszebesen* (Caransebeş) a város vezetése román, de *Hátszegen* (Haţeg) a biró felváltva református, illetve ortodox vallásu polgár volt.

Egyes közösségek több nemzetiségű vezetése nem volt a városlakók előjoga. Erdély számos falusi településeinek esetében is alkalmazták a kettős vezetés elvét. Igy volt pl. a Szeben-megyei *Szakadáton* (Săcădate) ahol két „nemzet" a román és magyar élt (1582: „In der Gemein Zakadat zwajerlay Nation, nemlich Ungrische und Walachische ist"), a Szeben-megyei *Bongárdon* (Bungard) ahol románok és bolgárok, *Feleken* (Avrig) és *Dánoson* (Daneş) pedig románok és szászok laktak. Vegyes magyar-szász lakosság élt *Bürkösön* (Bîrgliş), a Kőhalom (Rupea) -széki *Zsomboron* (Jimbor, *Halmágyon* (Hălmeag), *Ugrán* (Ugra) valamint a barcasági *Újfaluban* (Satu Nou). *Zsomboron* 1636-ban 36 magyar és 12 szász családot írtak össze. Habár az ottani evangélikus lelkészek a XIX. század elejéig jobbára szász nemzetiségűek voltak, a falu lakossai idővel már csak a többség nyelvét beszélték. Máig is ismeretes nehány zsombori család egykori szász neve. *Szászugrán* a lakosság összetétele már kiegyensúlyozot-

tabb volt, Zakarias Filkenius 1636 évi összeírásában itt 52 magyar és 53 szász családot találunk. *Szásztyukoson* (Ticuţul Vechi) 1641-ben 67 családból már csak 22 volt magyar anyanyelvű, viszont *Kóboron* (Cobor) és *Halmágyon* már nem éltek szászok. „Szász Tyukoson lakó Szászok és Magyarok" között 1655-ben egy megállapodás jött létre, melynek értelmében az utóbbiak is szabadon használhatták anyanyelvüket.

A törcsvári uradalom 1653 évi jegyzőkönyve, több Barcaság peremi jobbágyfalu esetében, egyidőben párhuzamos tevékenykedő román és magyar parasztbírókat nevez meg. Igy Bodola élén Pais Péter és Aldea Doce áll, Nyén (ma Keresztvár, Teliu) jobbágybírói Şerban Şicheleş és Annós Jakab.

Amint már fentebb megállapítottuk a falu bírájának nemzetisége nem tükrözi pontosan a faluközösség nyelvi összetételét. A barcaujfalusi „két Natioból" álló szász és magyar lakások a XVIII. században bátran kiálltak egy román jobbágytársuk mellett és bizonyították, hogy ő is a faluközösség teljesrangú tagja. A Nagyszeben melletti Oroszcsűrön (Rusciori, Reussdörfchen) egy 1652 évi jegyzőkönyv szerint a falu 24 tagu vezetőség felerészben románul beszelő bolgár (Zirwen=„szerb") és felerészben német. A német folnagyot a következő évben egy „szerb" bíró követte („Vnd es soll ein jar ein deutsch honn vnd daz ander ein Zirwescher erwelhet werden").

A XVI. század derekán a Reformáció győzelme után a katolikus egyház és ezzel egyidejűleg a latin nyelvhasználat háttérbe szorult. Ezért az anyanyelv térhódítása és főleg az a kérdés, hogy az eddig használt latin nyelv helyét az egyház és a közigazgatás ügyvezetésében melyik nemzeti nyelv — a mi esetünkben a magyar vagy a német foglalja el, a vegyes lakosságú városokban nemcsak bizonytalanságot okozott, hanem helyenként, a későbbi XIX. századi nyelvvitákra emlékeztető, torzsalkodást idézett elő.

A XVI—XVII. századból két mezőváros *Vizakna* (Ocna Sibiului) és *Szászváros* (Orăştie) esetében ismerjük a két nemzetiségű és két nyelvű közigazgatás szabályait. *Vizaknán* a két fél „concordiáját" (megegyezését) a Királyföld legfőbb közigazgatási szerve, a szebeni tanács, 1559-ben hagyta jóvá... Az alább közölt eredeti magyar nyelvű szövegben csak a helyesírást módosítottuk.

„Mi Hamvay György, Haller Péter szebeni királybíró, Tamás diák, Csukás György és Szerémi Orbán, adjuk emlékezetre mindeneknek, miképp az elmúlt napokban, az vizaknaiak között a szertartás miatt történt volt valami egyenetlenség az tanács és az község között, mely dologban miérthogy láttjuk ilyen szertelenséget köztük, mi az Tanács és a község akaratjából ilyen szertartást tettük köztük: hogy az község képében legyen negyven választott ember, husza magyar, husza szász legyen, azt az negyven embert penig az Tanács és az bíró válassza az negyven ember választhat köztük bírót vagy folnagyot, az biró választhat két magyar és két szász polgárokat (esküdteket) melléje. Az osztán az öt ember választhatja az tanácsot, mikor az városnak valami jeles dolga történik, azokat az negyven embert az tanács bé hivassa, és ő velük végezzenek az tanács

az negyven emberrel egyetembe válasszanak két polgárt, kik kezében járjon minden jövedelem, egyik magyar, másik szász legyen . . .“

Egy ugyancsak Vízaknára vonatkozó 1567-ben kiadott másik határozat a város íródeákja ügyében is rendelkezik:

„Az felnagy választásról penig ugy végeztek, mikor magyar bírót választanak, három fő szász tanács legyen az gerébbel és az deákkal egyetembe. Mikor penig szász folnagyot választanak azonképpen három fő magyar tanács gerébbel és deákkal legyenek, és azok és az 40 ember azok előtt válasszák az folnagyot, az kire többen szólnak az legyen az folnagy. Az folnagy penig válasszon két szász és két magyar polgárokat melléje, az négy személy az folnaggyal egyetembe válasszák az tanácsot, az 40 embert penig az egész tanács választhassa kik tisztségbeli személyek legyenek“.

Szászvároson már a XV. századtól kezdve alkalmazták a város kettős vezetésének elvét. A szász bírók és folnagyok mellett több magyar (részben hunyad-megyei és bánsági, román származásu nemes) tanácstag, esküdt polgár szerepel. A XVI. század elején Szászvárosszék királybirója, Nicolaus Olahus ismert humanista édesapja, Oláh István volt. A város és a szék ügyeit kifelé minden alkalommal egy vegyes magyarszász bizottság képviselte. Így például 1557-ben Dávid Mihály bíró írja, hogy „akkor az Tanács én velem bocsáta két polgárt Bernád Antalt és Tongyoth“ (egy Tontsch nevű szász polgárt). 1572-ben Báthory István fejedelem elrendeli, hogy a 12 tagu — valamint a 40-tagu községben (kommunitásban) egyenlő részben legyenek képviselve a szászok és a magyarok, („in codem oppido aequali numero Saxones cum Hungaris in ordinem juratorum et senatorum“). Amikor a szék élén álló „duumviratus“ egyik tagja, a királybiró, szász volt, akkor a székbírót a magyar polgárok kebeléből választották; ha a város vezetése magyar bíró kezébe volt letéve, ugy a folnagy szász volt és fordítva.

Bethlen Gábor fejedelemsége alatt 1628-ban, újabb egyezséget kötött a szászvárosi két „natio“, melynek szövege szintén magyar:

„Mindenekokáért emlékezheti kegyelmetek arra, hogy ennek az helynek fundatori szászok voltanak régenten, az mint az neveis ez városnak azt magánál hozza, Saxopolis=Szászváros . . . Minthogy az kegyelmetek rezolutiója arra tendál, hogy kegyelmetek az magok megmaradását ebben követvén, az becsületes Universitástól semilőtt (?) képpen el nem szakadni, azt az Universitás kegyelmetekkel kedvesen vette, arra igérvén magát, hogy mint annak előtte ugy ennek utánais kegyelmetekkel való szövetségét és atyafiuságát közli, hogy kegyelmetek jutalmatis vehesse.

Inti azért kegyelmeteket szeretettel, hogy kegyelmetek mind két nemzetből, szász és magyar, atyafiuságosan, barátságosan egymáshoz való szeretettel éljetek . . . Mivel az magyar nemzet is ebben a városban isten áldásából meg szaporodott, mely az szász atyafiakkal együtt ülnek és tartanák az várost, hogy annál inkább tolláltassék (töröltessék) magok között való egyenetlenség, tetzet (?): hogy az két bírák (bíró és folnagy) közül minden esztendőben egyik szász, az másik magyar válaztassék, és nem két szász sem két magyar egyszerre. Az belső és fő tanácsnak hason-

fele magyar, hasonfele szász legyen, és ilyen mód obszerváltassék az negyven ember között is, kinek fele magyar, fele esmét szász recipiáltassék".

A XV—XVI. század fordulóján hasonló helyzet volt *Nagybányán* is. A város vezetői között német (Göbbel, Hertel, Reudel, Razman), magyar és szláv nevű személyek is előfordulnak. A város két nemzetiségű vezetése azonban csak az 1550-es évekig tartott. „Nagybánya és Felsöbánya alapitói szászok voltak — irják 1552-ben a császárnak küldött jelentésükben Wernher György és Bornemissza Pál — később az a szokás honosodott meg Nagybányán, hogy az egyik évben magyar, a másikban szász bíró legyen s a százak tanácsában (centum viri) egyenlően legyenek szászok és magyarok. A barát (Martinuzzi — Fráter György sz. j.) kormányzása alatt ez a szokás megszünt, s ő elrendelte hogy több szászt ne fogadjanak be a tanácsba s egyeseket, mivel azt gyanította róluk, hogy Báthori András pártján voltak, ki is űzött a városból". Az 1550-es évektől kezdve, valóban csak magyar bírót találunk a város élén. A nagybányai szászok közül egyesek Kolozsváron, mások Kassán tűnnek fel.

A szász-magyar városi együttélés tényéről legtöbb adatunk *Kolozsvárra* vonatkozik. Ebben a „kulcsos és kincses" városban 1458 után és egészen a XVII. század végéig, „váltásos" politikai vezetés volt szokásos: magyar főbíró mellett szász királybíró fungált és fordítva, amint azt az alábbi példákból is láthatjuk:

— 1557: **Stephan Münich** (Barát) juder primarius — Viczei Antal judex regius
— 1558: Fodor István — **Johann Abstenius** (Bornemissza)
— 1571: **Lorenz Filstich** — Viczei Antal
— 1572: Ferenczi Antal — **Anton Herzog** (Herczeg)
— 1593: **Stephan Pullacher** — Kathonai Mihály
— 1594: Bonczidai Gergely — **Caspar Herzog** stb.

A nemzetségi kölcsönösség elve a belső tanácsban is érvényesült. A kolozsvári oklevelezési gyakorlat sokszor még arra is ügyelt, hogy a tanácstagok neveinek felsorolásánál is kitünjön a kettős nemzetiségi elv, ezért a szász tanácstagok után magyar polgár neve következett és fordítva. Nem szabad hogy megtévesszen az a szokás sem, hogy a korabeli források a szász családneveket sok esetben magyarra lefordítva írták. Lássuk például a Kolozsvári szabócéh 1561 évi szabályait, melyet a következő tanácstagok („Colosuari eskewt Polgarok") írták alá: **Baráth István** bíró (Steffan Münich), Kalmár László királybíró, **Sram István**, Fodor István, **Fylstich Lörincz**, Váczi Péter. **Segesvári (Schässburger) Domokos**, Asztalos Péter, **Eppel Péter**, Toth Ferenc, **Rau Imre**, stb. Az 1603 februári császári hűségesküt aláírta mind a 100 kolozsvári centumpáter (a 100-ak tanácsának tagjai), köztük egyenlő számban voltak magyarok és szászok. Ez alkalommal a szászok a keresztnevüket, a magyarok pedig vezetéknevüket írták elől: **Emericus Bogner judex primarius Coloswariensis**, Szücs Mihály királybíró, **Caspar Schemmel**, Szabó András, **Laurentius Schmelcher**, Radnóti István, **Gaspar Helthi typographus**

(Heltai Gáspár fia, sz. j.), Ötves András, **Lörincz Filstich** Kádár Mihály, **Pitter Gepeli,** Szabó György, **Hannes Amend,** stb.

Kolozsváron a kettős vezetés a politikai- és gazdasági élet minden vetületére vonatkozott, a városi inspektorok, ispotálymesterek, osztóbírák fele magyar, fele szász volt. Habár a céhek területén előfordultak nemzetiségi „preferenciák", azonban a legtöbb ipartestület vezetése is két nemzetiségű. Így például a szabócéh vezetői közül 1527-ben egyaránt találunk magyarokat és szászokat (**Michael Wagner,** Balásfi Ambrus, **Laurentius Eppel,** Zagovicsi Miklós, stb.). Az ötvéscéh céhmestere 1591-ben magyar volt (Michael Kathonay, magister cehae), de ifjúmestere már szász **(Petrus Filatich iunior).** A szőcscéh vezetősége 1560-ban a következő polgárokból állott: **Demeter Wolff.** Tóházi Miklós, **Piter Schässburger** és Enyedi Gyárfás.

A szappanosok 1641-es céhszabályzata a testület vezetésére vonatkozólag a következőket tartalmazza:

„A Szappanyosok avagy Szappan czinálók és fözök Czehében is egy Czeh Apa és Czeh Mester legyen, a kinél a Czéh ládája állyon. Az Város penig két Natioból álván, ugymint Szazbol es Magyarbol, az Czeh Apaság és Czeh Mesterség is alternatium az szerent legyen, ugy mint Szasz után Magyar, Magyar után Szász: Az több czeh hely társaságban is ezen mód tartassék...". A borbélyok 1643-as szabályai erre vonatkozóan előírják, hogy „...kiváltképpen hadakozások idején, az Cheben levö Mesteremberek Magyarok és Szászok, orvosságoknak és egyéb féle eszközöknek kész voltával, magokat engedelmeseknek lenni mutassanak: hogy ha egyenlő számu Magyar és Szász leszen az Cheben, az illyen szolgálatra is egyenlö szamuvan [igy] mennyenek, ha pedig valamelike az kett nemzetségnek kevesebb számu leszen, abból az nemzetnek kevés volta szerént kevesebb is menjen...". A czizmadiák céhszabályzata (1650) előírja, hogy: „Az mint hogy az több ez Városi Céhek maid minden hét esztendöben elöttök jároikai az Unio szerint változtattyák, ugy ez Czehben is az Natio szerint legyen változtatása az Céh Mestereknek és egyéb minden Céhbeli Tiszteknek in minden két esztendöben, ugy tudni illik, hogyha mely két esztendöben Szász az fö Céh Mester avagy Cáhapa, az utána következö két esztendöben ismét Magyar legyen, ugy mindazáltal, hogy az Céh pával együtt négyen lévén mindenkor az Céh Mesterek, két idösb és két iffiu, az fele mindenkor Magyar az más fele penig Szász legyen; ezen mod legyen s tartassák az több Céhbeli Tisztviselöknek választásában is, hogy tudnillik az két Nemzet között való edgyesség szerint Változzanak az Tisztviselök...".

A kolozsvári „két-natio" rendszerét minden erdélyi fejedelem betartotta. Mihai Viteazul tisztában volt az itteni közigazgatás sajátosságával, hiszen titkára az ismert költő és történész, a „szász natiobeli" Jacobinus János (1601 tavaszán: „Johann Jacobino, secretario Serenissimi principis cancellariae"). A román ország első egyesitőjének idejében Kolozsvár főbírái a következő személyek voltak: Stephan Pullacher (1599), Kathonai Mihály (1600) és Andreas Beüchel alias Stenczel (1601). Az utóbbit hiva-

talában Mihai Viteazul külön okmányban is megerősítette. A román fejedelem elleni orvgyilkosság értelmi szerzője Georgio Basta császári tábornok, ellensége volt a kolozsvári „eretnek" polgárságnak is. Mihai Viteazul idejében szereplő egyik kolozsvári főbírót, Kathonai Mihályt, Basta kivégeztette.

A kulturális és egyházi élet vonalán a városokban csak a reformáció után valósult meg az egyenjogúság. A városokban letelepedett magyar és más nemzetiségű katolikus vallású jobbágyok eleinte jobbára csak egy kápolnával vagy kisebb templom használatával kellett, hogy megelégedjenek. *Nagybányán* azonban már 1507-ben említik a magyar (Andrea de Azar predicatori Hungarorum) és a szláv (Sclavorum predicatoribus) prédikátorokat. A reformáció korában (1530—1550) pedig magyar nyelven szolgáló prédikátorokat találunk Kolozsváron, Nagyenyeden, Szászvároson, Brassóban, Szebenben és Besztercén. Összehasonlítás céljából megemlítjük, hogy a Felvidéken (a mai Szlovákiában) külön lelkészei voltak a német-, szlovák- és magyar anyanyelvű hiveknek Kassán, Lőcsén, Eperjesen, Kisszebenben, Bártfán és más városban is.

Nagyenyeden, ahol a XVI. században vegyesen éltek magyarok, szászok és románok, Tornyai Máté lelkipásztor 1597-ben megengedi, hogy a nagytemplomot felváltva használják a református magyarok és a luteránus szászok.

Szászvároson a főpap mellett egy magyar és egy szász segédpap vagy prédikátor u.n. altarista szolgált. Az 1580-as években például Georgius Salisfodiensis (Vizaknai) főpap mellett Leonard Untsch volt a szász- és Szegedi Lajos a magyar prédikátor. A XVII. századtól kezdve a szászvárosi nagytemplomot kizárólag a kálvinisták birtokolták. A református magyarok és luteránus szászok közös illetve kölcsönös templomhasználata Fogarason és Vizaknán is szokásos volt.

A *kolozsvári* magyarságnak hosszú időre volt szüksége amíg a szellemi- és iskolai élet terén is kivívta a teljes egyenjogúságot. Habár 1458 után a helyi politikai vezetésben egyaránt részesedett a két fél, a Szent Mihály székesegyház és az iskola ügyeinek igazgatása kizárólag szász kézben maradt. 1568-ban a magyar polgárság, Csáki Mihály kancellár támogatását élvezve, kivívta, hogy ezentúl a nagytemplomot és annak jövedelmét is közösen használják. Ebben az évben abban is megállapodtak hogy a szász nemzetiségű főpap halála után magyar lelkész töltse be ezt a tisztséget, majd utána ismét német ajkú következzék. Hazánk legradikálisabb protestáns felekezetét, az unitarianizmusba torkolló „kolozsvári vallást" Dávid Ferenc (eredetileg Franz Hertel sz.i.) és vele együtt két magyar valamint két szász prédikátor vitte diadalra. 1570-ben, a nagyváradi disputában Dávid Ferenc főpap mellett Georg Cracerus és Heltai Gáspár mint szász, Erdődi Gábor és Kozárvári Pál pedig mint magyar prédikátor vesz részt. Dávid Ferenc várfogsága és halála után (1579) Hunyadi Demeter személyében magyar, ezt követőleg 1592-ben az antwerpeni származású Johann Erasmus „szász" illetve német ajkú főpap lett a kolozsvári parókia vezetője.

A világi írásbeliség terén oly fontos szerepet betöltő kolozsvári városi jegyzőt is felváltva választották a magyar és a szász polgárok soraiból. „A tereh (teher) viselésére ő maga elég nem lészen és valami szolgát akar tartani — olvassuk a városi tanács 1582-ben hozott határozatában a városi jegyzőre vonatkozólag — idegen fiat ne fogadjon, hanem az városit; az magyar notárius szász szolgát tartson és az szász pedig magyart, ez okáért, hogy a jövendőben az ifjúság tanuljon, az egyik a másiknak succedálhasson tudásban ez jobb módon". A városi jegyzői hivatal élén a XVI—XVII. században kiváló értelmiségieket találunk, mint például Jacobinus János, Adam Erasmus, Lucas Trauzner, ifj. Heltai Gáspár szász, illetve nagylaki Tályai István, Literátus György, Diosy Gergely, Literatus Mihály vagy Árkosi Máté magyar polgárokat.

A *kolozsvári* városi iskola vezetése is a két nemzetiség egyenjogúságának elvén nyugodott. A városi iskolára vonatkozó 1525 és 1609-ben hozott szász-magyar „unió" tisztázta a rektor, tantestület és a szász valamint magyar coetusból vagy tagozatból álló tanulóifjúság viszonyát. A kolozsvári iskola élén felváltva állt magyar és szász, illetve német anyanyelvű rektor. A szászok és „németek" közül megemlítjük Dávid Ferenc, Christian Franken, Johannes Sommer, Johannes Femmich, Valentin Radecius, Ioachim Stegman, Jövendicsi András (Andreas Belleschdörfer), Rázmányi Péter, Valentin Baumgartner, magyar részről pedig Basilius István, Károlyi Péter, Hunyadi Demeter, Félegyházi Tamás, Bogáti Fazekas Miklós, Enyedi György, Szentmártoni Bálint és Göcs Pál rektorokat, illetve tanárokat.

Nyilvánvaló, hogy a több nemzetiségű *Kolozsvár* unitárius kollégiumát is egyaránt látogatták magyar és szász diákok. Igy például 1567-ben Károli Péter tanár tanitványai között említik Beregszászi Jánost, Szkoricza Mátét, a besztercei Lucas Kratzert, Gyulai Istvánt, Matthias Mediensis Transylvanust (egy medgyesi szász ifjút) és Temesvári Jánost. 1599-ben a kolozsvári unitárius főiskolában két német illetve szász lektor, a pomerániai származású Simon Fischer és Johann Broserus működött. Ebben az évben volt az iskola tanulója Martinus Dispensis, Gregorius Saliceus és Adamus Gischnerus szász diák is. Gischnerus, a kolozsvári polgárság egy részével, 1628-ban a református hitre tért át. Ez még bonyolultabbá tette a kétnyelvű de egy hitet valló, eddig unitárius vallású város vezetését. Azonban a kolozsváriak idővel ezt a kérdést is megoldották: ha református magyar volt a főbíró, úgy a királybíró unitárius szász kellett legyen és ha a főbíró református szász volt akkor a királybírót az unitárius magyarok közül választották.

A kolozsvári unitárius kollégiumban a XVII. század végéig szász és magyar „coetus" vagy tagozat volt. Wagner alias Mészáros János városi tanácsos 1632-ben például mindkét nemzetbeli coetusnak 100 forintot hagyatkozott. Idővel azonban a szász diákok száma egyre apadt; 1662-ben hét magyar diák mellett már csak két szász diákot említenek. a XVII. században ebben a kollégiumban — a mai Brassai Sámuel liceum ősében tanítottak — Rázmány Péter, Szebeni Keresztély (Chris-

tian Hermannstädter), Holdvilági György, Schyrmerus János szász „kollaboratorok" (lektorok) és ennek az iskolának volt legnevezetesebb rektora, az ugyancsak szász származású Jövedicsi András (Andreas Bellesch-dörfer).

*

Az évszázados magyar-szász együttélés természetszerűen sok vegyes házasságot eredményezett. A XVII. század folyamán számos kolozsvári „szász natiobeli" polgár anyanyelve már régóta magyar volt. Ugyanakkor azonban a brassói, nagyszebeni, besztercei magyar polgárság egy része, mondhatni ezek felfelé törekvő rétege beolvadt a szászságba.

Heltai Gáspár és Dávid Ferenc esetében is láthatjuk, hogy a XVI—XVII. században a magyar anyanyelvű kultúrát több szász származású polgár is gazdagította. Működésük nem volt elszigetelt eset, hiszen a XVII. század Kolozsvárjának magyarul író, de szász „natióju" krónikása ugyancsak megszemélyesítője volt ennek a folyamatnak. Segesvári Bálint, a Heltai féle nyomdát támogató Schässberger család sarja, az 1606—1654-i kolozsvári események legmegbízhatóbb tolmácsolója volt. Példájukat követte Broser Péter, Johannes Broserus kolozsvári szász prédikátor fia, aki szintén magyar nyelven jegyezte fel városa 1679—1695-es években történt eseményeit. Lintzeg János (1649-ben „az szasz nation levo szafar") majd 1663-ban kolozsvári főbíró krónikáját a XVII. század polgári öntudat megnyilatkozásának tekinthetjük. Munkálkodásukkal anyanyelvünk kultúráját gazdagította még Szakál (Barth) Ferenc és szász származású naplóíró is. A már említett Jövendicsi András (+1710) kolozsvári rektor, a katolizáló Habsburg önkényuralom ellen tiltakozó kolozsvári polgári ellenállás egyik vezető egyénisége volt. Fia, Kolozsvári Pál (1684—1731) fiatal korában II. Rákóczi Ferenc titkára. A kolozsváriakon kívül más erdélyi városbeli értelmiségiek szász származása is kimutatható. A kiváló enyedi professzor Dési Márton (1630—1691) édesapja segesvári szász kádármester volt. Az a tény pedig eléggé közismert, hogy Brassai Sámuel nagyapja, Johann Wellmes, brassói szász asztalos volt.

Természetesen nemcsak a szászok gazdagították az erdélyi magyar kultúrát, hanem a tétel fordítva is érvényes volt. Mindkét nemzetiség adott de ugyanakkor kapott is a másiktól. Két patinás szász értelmiségi család, a besztercei Bedeus (Bedő) és a Sigerus (Sigér) familia esetében bizonyítható módon kimutatható a magyar származás. A legjelesebb XVI. századbeli szász protestáns író, a botfalusi származású Damasus Dürr felesége szebeni magyar Pathai lány volt. Michael Forgats és Martin Bánfi brassói német nyelven író krónikások magyar eredetűek. Martin Bánfi (+1612) brassói timármester és naplóíró, édesapját a székelyföldi Baróton temeti el. Az erdélyi szász reformáció szebeni képviselője, Matthias Ramser alias Ramasi vagy Horvát, egyes adatok szerint ugyancsak magyar származású volt. Árkosi Veres Péter, a Honterus ala-

pította brassói gimnázium rektora, a barcasági protestáns értelmiség kimagasló képviselője. Élete alkonyán feketehalmi (Codlea, Zeiden) lelkész és már Petrus Roth néven szerepel. Johann Bakosch, szebeni szász krónikaíró édesapja pedig kecskeméti származású volt.

*

Az XVI—XVII. századbeli szász-magyar együttélést természetesen nem lehet idealizálni. Mint általában a feudalizmus-kori Erdély egész jogi felépítményének, úgy ennek az együttélésnek is megvoltak a maga korlátai. A városok vezetésében csak a három kiváltságos nemzet az u.n. „Unio trium nationum" vehetett részt és így ebből a románság — számarányától függetlenül — ki volt zárva. Brassóban például, ahol a bolgárszegiek a városi lakosság jó részét alkották, a románság csak az 1848-as forradalom előestéjén tudta kiharcolni azt, hogy a város vezetésébe részt vegyen.

A magyar-szász együttélés folyamán gyakoriak voltak a surlódások, pereskedések, akárcsak az események különböző szemszögből való értékelése. A helyi közigazgatásban, gazdasági- és művelődési életben hosszú ideig fennálló kölcsönösség az idő multával — egy pár kivételtől eltekintve — alábbhagyott sőt helyenként teljesen megszűnt. A kolozsvári vagy más erdélyi városból származó szász eredetű magyarok (Szakál, Sebesi, Zsombori, Ámend, Rázmány, Linnè stb.) az u.n. „szász-magyarok" mellett Erdély sok városában és falujában élnek „magyar-szászok" is. Igy például a Kőhalom vidéki Szásztyukoson ma is találunk magyar eredetű szász családneveket, mint Bakó (Bacco), Almási, Benkő (Benning), Bolhási, Czika, Dombi alias Menyhárdt, Gahn alias Puskás, Gáspár, Haydu, Kattona, Kelleman, Martzi, Paal, Szabados, Szabó, Szöcs, Thoth, Varga stb. Szászugrán azonban már csak néhány család- és helynév utal a XVII. században még szép számú magyar ajkú lakosságra.

A nemzeti ébredés majd a tőkés fejlődés következtében már csak a múlt emlékévé vált a reformáció-korabeli magyar-szász hajdani együttélés. Származásukat rég elfelejtve a „magyar-szászok" (pl. Sigerus, Korodi, Bedeus) a múlt században lezajlott nemzetiségi eseményekben már egyértelműen szászok, viszont a „szász-magyarok" (Brassai Sámuel, egyes kolozsvári, barcaújfalusi, zsombori stb. családok) pedig szívvel-lélekkel magyarok lettek.

A magyar-szász, illetve román-, magyar-, szász- és szláv együttélés lehetősége azonban nem lehet közömbös hazánk népe és nemzetiségei számára ma sem. Tanulságos kell legyen számunkra az, hogy a feudalizmus keretei között is lehetséges volt egy bizonyos demokratikus vonásokat is felmutató együttélés az élet minden vonalán. Már csak maga az a tény is jelentős, hogy hazánkban, a szocializmus építése folyamán, egyre jobban tudatosul bennünk a román nép és az együttélő nemzetiségiek testvériségének szükségessége.

DIN TRADIȚIILE CONVIEȚUIRII ȘI FRAȚIEI

Rezumat

Autorul studiului prezintă unele aspecte din tradițiile de conviețuire și frăție a poporului român și a naționalităților conlocuitoare dealungul secolelor XV—XVII.

Problematica tratată se referă în special la îndeplinirea diferitelor funcții administrative prin rotație, în conducerea orașelor pe baza compoziției naționale.

KIHÁGÁSOK, BÜNTETÉSEK, TÁRSADALMI ELLENTÉTEK A KÉZDIVÁSÁRHELYI SZŰCS CÉH ÉLETÉBEN

CSEREY ZOLTÁN

A jelen tanulmány a céhek életének egy kevésbé ismert jelenségével foglalkozik. Arra keresi a választ, hogy a XVIII. század végén és a XIX. században a kézdivásárhelyi szűcs céh mindennapjaiban hogyan viszonyulnak az emberek egymáshoz, feletteseikhez és a céhhez, mint intézményhez; a céhnek pedig milyen mértékben sikerült helytállni az igazságtétel és bíráskodás igen bonyolult feladatkörében.

A céhvezetők elsőrendű feladatát jelentette a rendfenntartás biztosítása, valamint a működési szabályzat és céhtörvények betartásának megkövetelése. Ezek a törvények és rendelkezések megszabták a céh tagjainak életvitelét, intézményesen gondoskodtak az idetartozók sorsáról halálukig. Akik nem akartak beleilleszkedni a céhek által megszabott keretekbe, nem tartották tiszteletben a közösségi élet normáit, vagy megkerülték a céh előírásait és szokásait, szembekerültek a céh igazságszolgáltató erejével. A céh tehát nem nézhette közömbösen a kihágók, a rendbontók, az erőszakoskodók, az összeférhetetlenek vagy tolvajok, közösséget bomlasztó tevékenységét. A céhvezetők a törvényeket jog és igazságérzéküktől függően gyakorolták, s a figyelmeztetéstől-megróvástól a megdorgálásig, a borban kirótt bűntetéstől a pénzbírságig a büntetések széles skáláját alkalmazták.

Ahogyan az egész társadalmi rend és annak jogintézményei, úgy az efajta igazságszolgáltatás sem épült az egyenlőségre, a gazdasági állapot és a társadalmi helyzet, a céhtagok között fennálló rendfokozat sok esetben befolyásolta az itélethozatalt. Az inasok és mesterlegények a pénzbírságon kívül testi fenyítésben is részesülhettek.

Az emberi kapcsolatokból eredő mindmegannyi torzsalkodás, veszekedés, egymás szidalmazása és sértegetése adta a legtöbb munkát az igazságtevő céhvezetőknek. Ezeknek a megnyilvánulásoknak igen sokszor az asszonyok — a céhbeliek feleségei, menyei, anyósai — voltak a főszereplői. A verekedések, a jóerkölcsök elleni vétségek, a lopás, a céhvezetőkkel szembeni tiszteletlenség, rágalmazás, céhtitok kibeszélése, gyűlésekről és más közös programról való hiányzás mind a céhszabályok megsértésének számított és a céh itélőszéke a kihágások természete és nagy-

sága szerint alkalmazta a bűntetéseket. A bűnvádi eljárást igénylő kirívó esetek a városi igazságügyi szervek hatáskörébe tartoztak, a céhvezetők ítéletei ellen is ezekhez lehetett fellebezni. A kézdivásárhelyi céhtagok peres ügyeit azonban nemcsak a céh és a városi magisztrátus intézte, hanem azokba a katonai parancsnokság is beleavatkozott, amikor csak szükségesnek vélte.[1]

Katonai büntetések

A céh tagjai, határőrökként is, állandó katonai szolgálattal tartoztak a császárnak. A helyi parancsnokság „katonai fegyelemmel" gyakorolta a hatalmát a katona-mesteremberek felett. Ezt az állapotot tükrözi egyébként az 1786. október 11-én kibocsátott rendelkezés is: „A nemes regiment, hogy annyival is inkább, mint katonavárosbeli céheket segíthesse és oltalmazza, privilégiumaikat megkívánta látni, látta és értette, ily kondicióval: hogy éljünk azokkal, mint eddig továbbvaló parancsolatig, de vissza ne éljenek azon privilégiumokkal. Az öregeket az ifjak, az elsőket és utolsók, nevezetesen a tisztségviselőket megbecsüljék és azoknak hasznos parancsolatjait megfogadják, minden céh dolgaiban azoktól függjenek, hogy testi büntetésre okot ne szolgáltassanak."[2]

A katonai hatóság tehát az elnyomás eszközévé vált, beavatkozott a céhek belügyeibe is: ítélkezhetett a céhtagok felett, katonai büntetéseket alkalmazva, mint az áristomot, és a vesszőzést. Jantsó Pétert a céh 1775-ben „megzálagolta", mert inasszegődéskor a céh törvényeit nem tartotta tiszteletben. Nevezett a kapitányhoz ment panaszra és hamis vádakkal illette a céh vezetőit, úgy hogy „a kapitány uram az utolsó szem láncra tetette a két nagyobb céhtisztet és ott szenvedtek egy fél nap"[3]. A céh ítéleteit az erősebb jogán a katonai vezetők tehát felülbírálhatták és belátásuk szerint akár a céh vezetőit is megbüntethették. Szöts Istvánt és fiát, Pétert, a céh 1777-ben „egzàmenre vette" réce és malaclopásért. A vádlott azonban nagyon indulatosan viselkedett és karomkodott, amiért a „militáris tiszturak" áristomba és ott vasba tették, s katonai parancsra a céh is megbírságolta Szöts Istvánt 1 magyar forintra. Kováts Bálint 1781. március 23-án — miután már több rendben kisebb kihágásokért büntették — súlyosabb cselekményt követett el. Ezúttal katonai büntetésben is részesült, a céhvel szemben pedig nyilvánosan javulást igért: „Ha nem a nemes társaságnak törvénye és igazságának rendje szerint élne, a nemes társaságtól végképp elrekesztetik". Fogadalmát azonban nem tartotta be, így mesterségének gyakorlásától ideiglenesen eltiltották. Kérésére a céh 1781. október 15-én másodszor is soraiba fogadta „olyan lekötéssel, hogy ha többé azon gonoszságba elegyítené magát, a nemes céhtől végképp elzárattasák és elrekesztessék". Az izgága ember lopás bűnével 1787-ben ismét a vádlottak padjára került, „a nemes regiment" „másodszor is megbüntette" a nemes céhnek a békesség ónusában adott egy német forintot és az egész céhet megkövette a céhmester uram házánál"[4].

Csiszár Sámuel mesterlegényt 1802-ben a regiment lopásért keményen megbüntette, apja pedig a céhet két veder borral „békítette meg". A mesterlegényt ez után is több rendben lopáson érték s miután 1806-ban szalmalopásba keveredett, a regiment újólag megbüntette: a céhnek négy veder bort fizetett, egyszersmind utolsó figyelmeztetésben is részesítették. Ugyanabban az évben Kováts József, Csiszár Sámuel, Nagy János, Sükös András, Jantsó Sámuel, Bodó János, Szöts István, Bodó Sámuel" egyenlő akaratból csináltattak egy különös levelet és mindnyájan szubszkribálták, mely levélben céhünk ellen való dolgok voltak megírva, ezen levél írásáért a batalion kommandó eleibe kerültek és megbüntették pálcával".[5]

1815-ben Molnár Péter a császári parancsolatot a franciák elleni kirukkolásra megszegte, őt is mindkét hatóság megbüntette, a regiment is és a céhnek tíz rhénes forintnyi, igen magas összeget kellett fizetnie.[6]

A céhrendfenntartás eszközei nem bizonyultak mindig eredményesnek, ilyenkor végső segítségül a céh e katonai hatóságokhoz folyamodott. „1841-ben mivel látja céhünk, hogy Molnár Ádámmal teljességgel nem bir hozta ezen határozást, mivel ha legszebben bánnak vele akkor sem engedelmeskedik, tehát meghagyatik ezennel, hogy tüstént haladék nélkül a kompánia kommandónak minden cselekedetét összevéve beadni céhmester uraimék el ne mulasszák".[7]

A céh vezetősége és a katonai parancsnokság közötti megértés a kölcsönösség elvét feltételezte. A céhnek bizonyos szolgálatokkal kellett a katonaság hatalmi támaszát viszonoznia. A céh többrendben borral kedveskedik a tiszteknek. 1816-ban a számadáskönyvbe ezt jegyezték be: „A tiszturak számára három kupa óbort vettünk".[8] 1831-ben ugyanez megismétlődik „Karácsony másodnapján a nemes céh akaratából a tiszturaknak küldetett három kupa óbor".[9] A honorárium egy másik fajtáját az jelentette, amikor a céh a katonaság részére, vagy a tiszteknek bérmentesen valamilyen szücsterméket készített. 1807-ben Molnár József, Jantsó János és Bodó Sámuel megjavították az ezredbeliek kozsókjait, s ezt a jegyzőkönyvbe „mint a nemes céhből valami különös szolgálatot tevők" megkülönböztetett helyen jegyzik be.[10] 1822-ben a céh saját költségén „a major úr bőreit kicsáváltatta, a hét darab 1,24 rénes forintba került.[11]

A katonaság nem válogatott az eszközökben, hogy céljait elérje. Attól sem riadt vissza, hogy a céh törvényeinek megkerülését követelje, ha éppen pártfogoltját akarta a céhbe bejuttatni: „Ezen regiment egész megelégedéssel tekintvén Nagy József, strázsamesternek eddig való szorgalmasan vitt katonai szolgálatjára, azt is tudván, hogy igen szegény állapotban vagyon, atyjától is kicsiségben árvaságban maradt el, kívánva rajta valami uton-módon segíteni, de minden más utak mostan el vannak zárva, hanem csupán a privilegizált becsületes céhnek azon segedelmeit kívánta megszólitani ezen regiment, hogy feljebb emlitett okokból és csupán a regiment tekintélyéért melyből senki is következtetést ne húzzon, jusst ne formáljon, a privilégium ártikulusai ezen példáért semmi romlást ne szenvedjenek, ezen becsületes és jóra menendő ifjat, aki még főtisztségre is léphetik, a bekövetkezendő karácsonyi gyűlésekben mesteri

jussokban beiktatni és inkorporálni, amennyiben lehet a költségben és megkímélni tartsák jóságos cselekedetnek és a kompániával és regimenttel tett hajlandóságnak".[12] Természetesen a katonai ajánlólevél meghallgatásra talált: Nagy József, 1822-ben az inasi és mesterlegényi időszak letöltése nélkül kerülhetett a céhmesterek soraiba!.

A katonaság jelenléte, más erdélyi városoktól eltérően, mind nagyobb befolyást gyakorolt a kézdivásárhelyi céhek belügyeire, korlátozva ezek önállóságát is. Mig a testi fenyítés máshol csakis az inasokra és mesterlegényekre róható büntetés volt, addig Kézdivásárhelyen a katonai hatalom ezt a megalázást a mesterekkel szemben is alkalmazta.

Veszekedések, torzsalkodások

A céh ellenőrizte a kötelékébe tartozó személyek magaviseletét a mesterség gyakorlása közben, valamint a magánéletben is. A céh élete tele volt feszültséggel, ellentétekkel. A mindennapi élet elkerülhetetlen jelenségei, a súrlódások, torzsalkodások, veszekedések napirenden voltak. A nézeteltérések, nem egyszer verekedéssé fajultak, gyakran a céhgyűlés egyébbel sem foglalkozott, mint a feljelentések és panaszok kivizsgálásával, orvoslásával. A szűcscéh 1649-ben kelt szabályzata kihangsúlyozta: „Ha az egyik mesterember a másik mesterembertől meggyaláztatik és illetlen szóval illetik egymást, annak bírsága egy forint és egy font viasz".[13] Az 1824-es felújított kiváltságlevél a céh itélőszékére bizta az elkövetett tett súlyosságának elbirálását és a büntetés kiszabását: „Az az ember, amelyik társát a céhgyűlésekkor vagy utcán, városban, fogadóban illetlen szavakkal mocskolná, vagy tettlegességhez folyamodna, ezen személy a céh által büntetendő".[14] Sokféle eset és körülmény idézte elő a felfokozott indulatok kirobbanását a meg-megújuló civakodásokat, a személyes ellentétek nyilvános sértegetésekben vagy szitkozódásokban való megnyilvánulását. A családokon belüli vagy idegen személyek közötti haragoskodások igen feszültté változtatták a látszólag békés céhéletet, amelyet csak elmérgesítettek a büntetések kiróvásakor alkalmazott megkülönböztetések is.

Molnár Józsefné menyével, Molnár Sámuelnéval 1807-ben több ízben is veszekedett, de a többszöri büntetés sem csendesítette le a két civakodó asszonyt, továbbra is csúnyán szidalmazták egymást, úgy hogy az ügy a századparancsnokságig jutott el, a céh pedig a következő büntetést alkalmazta: „A fent nevezett asszonyok céhünkből végképp kirekesztessenek, hogy sem egyszer sem másszor a céhvel semmi szinű dologban semmi bajuk ne legyen". Molnár Józsefné nem akarta tudomásul venni bűnösségét és 1817-ben instanciával fordult a céhhez, amelyben teljes ártatlanságát próbálta bizonygatni. A céh azonban megmaradt eredeti álláspontján, de elhatározta, hogy „tekintettel néhai urának céhünk mellett folytatott hivatalbeli szolgálataiért, amikor a könyörgő asszony meghal, a céh illő tisztelettel lenni el nem mulassza".[15]

Molnár Péterné 1819-ben csúnya veszekedések után bepanaszolta Molnár Ádámnét. A céh meghallgatta a panaszukat és céhbeli asszonyok-

hoz nem illő viselkedésükért mindkettőt négy forintra büntette.[16] A visszaesőket, a fegyelem és a céhszabályok gyakori megsértőit magas bírságokkal próbálták jó útra téríteni. A már említett Molnár Péterné ellen, a főcéhmesterné is panaszt emelt, akit minden ok nélkül megszidott, részegesnek nevezett. A vádló panaszát három tanúval is igazolta. Molnár Péternét a céh 12 forintra büntette, azzal a megjegyzéssel, hogy amíg a bírságot meg nem fizeti, céhbeli asszonynak nem tartatik, s az egész „a céhbeli asszonyokkal annyi bajoskodás nem volt, mint vele eddigelé"[17]. Molnár Péterné a kirótt büntetést nem volt hajlandó kifizetni, így 1820-ban a céh elhatározta: „Még azon érvényes itéletnek eleget nem tészen addig a nemes céh is lemond ökegyelméről olyan módon, hogyha meghalna a céh nem temetteti el."[18] A kiközösítés egyik legsúlyosabb formája volt az, amikor az elhunytat a céh nem tekintette saját halottjának és megtagadta tőle a céh tagjainak kijáró, nagy ceremóniájú temetési szertartást.

Hasonlóképpen ítélkezett a céh 1832-ben Sükös Andrásné felett is, aki ellen több felől is panaszt nyújtottak be: „Rút, mocskos, elszenvedhetetlen szavakkal szitkozódik." Viselkedése ellenkezett egy becsületes céhbeli asszony karakterével, a vádat hiteles dokumentumokkal bizonyították be. A bepanaszolt asszony többszöri idézésre sem jelent meg és a terhére rótt hibákat nem volt hajlandó elismerni „... ezért mint sok hibával teljes és moróza asszonyt a céh magának hagyta"[19]. Az összeférhetetlen, megrögzött veszekedő, hibáit be nem ismerő és kiszabott bírságot kifizetni nem akaró személyeket a céh kizárta soraiból.

Kováts Dániel és öccse, Kováts Imre 1820-ban részegen a város piacán, megtámadta Papp Lászlót, a támadókat fejenként hat német forintra büntették, és figyelmeztették arra, hogy hasonló eset előfordulásakor a céhből kizárják őket.[20]

1821-ben, öreg Jantsó József az öccsével támadt viszály ügyében a századparancsnoksághoz fordult, amely ezt a céh elé utalta. A céh úgy döntött, hogy mindkettőjüket hat forintra bünteti, tekintettel arra, hogy a céhgyűlés előtti tárgyalás folyamán is becsmérelték és leköpdösték egymást.[21] Ugyan ebben az évben, Jantsó Dánielt Jantsó József szidalmazásáért egy forint kézpénz és egy font viaszra büntették.

1822-ben, Moska Jánosnét, aki „fertelmes vén latornak" szidta az apósát, hat forint büntetésre ítélték azzal a meghagyással, hogy annak kiegyenlítéséig korlátozzák céhbeli jogait.[22]

1824-ben Bodó András, Jantsó Dánielhez ment és ott nagy lármát csapva, fenyegetések között hangoztatta, hogy „a belit kiontsa és a nyakára tekeri, mihelyt valahol megtalálja". Ezért négy forint pénzbírsággal sújtották.[23]

Jantsó Dánielt és feleségét, 1830-ban hat rénes forintra büntették, miután Zonda Zsigmond bizonyítása alapján megállapítást nyert, hogy szidalmazták Mágori Mózesnét.[24]

1832-ben Kováts Imrét és Nagy Józsefet nyilvánosság előtti veszekedésért fejenként egy forint és 36 krajcárra bírságolták.[25]

1834-ben Molnár Dávid és felesége panaszt emelt Molnár Péter és felesége ellen becsületsértésért: „... az urad beteges, mégis mindegyre malacozol, mint a gölye" mondották, s ezért hat német forintra büntették őket.[26]

1837-ben Szalatsi Kelement két kupa bor megfizetésére büntették Benkő Dániel szidalmazásáért.[27]

Kováts Istvánt 1854-ben három rénes forintra bírságolták, mert a céh székhelyén szidalmazta Jantsó Sámuelt.[28]

Verekedések

A veszekedések, valamint a mértéknélküli szeszesital fogyasztás gyakran verekedések okozójává váltak. Súlyosbító körülménynek számított, ha nyilvános helyen, különösen a céh házában veszekedtek. Az asszonyok olykor nemcsak a veszekedések kezdeményezői, hanem verekedések résztvevői is voltak. A verekedésekről, a vétkesek megbüntetéséről gyakoriak az utalások a céh jegyzőkönyveiben.

Szöts Sámuelt két magyar forintra büntették 1803-ban, mert Mátyás nevű testvérét kicsúfolta és megverte.[29]

1819-ben Molnár Péter a menyét, Molnár Mózesnét fejszével ütlegelte, ezért két forintra bírságolták. Ugyancsak ebben az évben Moska János a céh házában, a Szent János napi gyűlés alkalmával megrészegedett és a fölátómestert — amiért az rendreutasította — mellbeütötte. Bodó Ferencet a földre teperte és elszakította Jantsó Józsefnek a lajbiját. Csak nehezen sikerült lecsillapitani és eltávolítani a céh házától. Tetézett vétségeiért 12 forintra büntették.[30]

1835-ben Jantsó Jánosnét a céh hat magyar forintra büntette, mert a céhtagokat leértesítő „dékányt" pofon ütötte. Férje protestált az itélet ellen, de megalapozottság hiján nem vették figyelembe. „A büntetéshez Jantsó Jánosné nem állott, haragosan elment, amely morózusságáért a céh elvégzé, hogy halála esetén sem fog elmenni a temetésére, ha a büntetést meg nem fizeti".[31]

1847-ben Céhösszejövetel után Sükös András és Kováts Sámuel hazafelé menet összeverekedett és egymást „lekörmölték" amelyért mindkettőjüket három magyar forintra büntették.[32]

Molnár Ádám 1852-ben a város piacán megtaszigálta Molnár Dániel öreg mestert. Büntetése egy forint készpénz és egy font viasz volt.[33]

1853-ban öreg mester Szöts Sámuel Filis Mátyáshoz ment, de csak a feleségét találta otthon, akit megkarmolt és megtaszigált. Tettéért három forint 20 krajcár büntetést kapott. Ugyanazon évben Bodó József és Kasparik Jákob a város piacán összeverekedett és egymást szidalmazták. Mindketten három rénes forint és 20 krajcár büntetést fizettek.[34]

1854-ben Kováts Dénes és Bodó Áron, a céh házánál összevesztek és egymást megpofozták. A céh fejenként hat magyar forint büntetésre itélte őket.[35]

Szöts Ábrahám 1857-ben Bodó Áron ruházatát összemocskolta és sapkáját is elszakította. Büntetése egy forint kézpénz és egy font viasz, valamint kártérítés a sapkáért.[36]

Amint e fenti példákból is kitűnik, a céh nem nézhette tétlenül az eluralkodó erőszakoskodásokat, az egyre ismétlődő tettlegességeket, a testi sérelmeket és anyagi károkat okozó dulakodásokat. Előidézőit anyagi megrovásban részesítette. Különösen súlyosan büntették azokat akik a céh elöljáróit bántalmazták.

Az italozás okozta kihágások

A céh egyhangú, mindennapi életében a változatosságot és kikapcsolódást a gyakori mulatozások jelentették. Az inasszegődés, mesterlegénnyé válás, mesteravatás, céhmesterválasztás nem történhetett lakmározás, italozás nélkül. Alig volt céhgyűlés, összejövetel vagy temetés, melyek ne végződtek volna közös ivászattal. A mérték nélküli italfogyasztás gyakran vált kihágások okozójává. A részegségben elszabadult indulatok szóváltásokhoz, egymás sértegetéséhez és sok esetben tettlegességhez is vezettek. A céh nem szabályozta az italozás mértékét, de valahányszor kihágásra adott alkalmat, nem késlekedett megtorolni. Alább közlünk néhány esetet:

„1808-ban egyik céhgyűlés befejeztével Papp Márton és Papp László az italtól annyira megterheltették magukat, hogy Papp Márton az asztalra dülvén nyálát és taknyát csunyán kiszotyogtatta, innen fel sem tudván kelni, más vitte ki a füstházba. Papp Lászlóval együtt mindketten ott is háltak. Papp László még azt is merte cselekedni, hogy a céh tisztjei jelenlétében a céh ládájára is rávizelt, holott mikor ezt cselekedte, még nem volt olyan ittas. Ezen súlyos vétségükért egyenként 12 rénes forintokra büntették azzal a hozzátétellel, hogy ha még ilyen dolog előfordulna a céh többet rajtuk ne segítsen, hanem minden ellentmondás nélkül a felek céh nélkül maradjanak".[37] A céhládát mint hatalmi jelképet megkülönböztetett tisztelet övezte. A ládának vagy más céhszimbólumoknak megszentségtelenítése a legsúlyosabb kihágások közé számított.

„Papp László 1831-ben a Csiszár Sámuel asztalánál miután a borból és ételekből jól beszedett, ezzel meg nem elégedett, hanem a céh asztaláról zsebét és mejjét fehér kenyérrel megtöltvén azzal a céh házából kiment. A kislátó, Moska Jánost utánaküldvén, aki a kenyérdarabokat a mejjéből kiszedte és a nemes céh előtt megmutatta. Megbüntették két rénes forint és harminc krajcárra és még hozzáadá a céh, hogy ha még olyat cselekedne soha többé a Céh házához nem hivattatik, hanem az asztalokból porcióját a házához küldvén kapja meg."[38] Tehát az alkohol mértéknélküli fogyasztásának ellenállni nem tudó mesterembert a közös összejövetelekről való kizárással is megfenyegették.

Csiszár Sámuel 1836-ban az adventi gyülés alkalmával rendetlenül viselte magát: kalapját a céh házában a fején tartotta, elaludt és amikor

felébredt poharát is feldöntötte. Illetlen viselkedéséért két kupa borral bűntették.[39]

Jantsó János 1843-ban a Bodó Sámuel fiainak inasként való felvételekor rendezett összejövetelen megrészegedett és az asztalnál elaludt. Őt is két kupa borral bűntették. Ugyanezen alkalommal Szőts Dániel is megrészegedett, a nagy szakácskanállal evett, tolvajnak szidta a céhet és kérte vissza azt a pénzt, amit a céhnek fizetett. Viselkedéséért a jegyzőkönyvben fel nem tüntetett szankcióban részesült. A Szent János napi gyűlés után rendezett mulatságon is megrészegedett s az őt rendreutasító Jantsó Sámuelt úgy arcul ütötte, hogy a vér elöntötte.[40]

1857-ben Szőts Ábrahámot hat magyar forintra büntették, mert Jantsó Sámuel fiának a temetésén megrészegedett és garázdán viselkedett.[41]

Erkölcsi kihágások

A céh szigorúan őrködött tagjainak feddhetetlen erkölcsi élete fölött. Minden olyan cselekedet, amely a kor amúgy is szigorú erkölcsi szabályait megsértette és a céhszervezet jó hírnevén csorbát ejtett, megtorlásban részesült. A fentiek igazolására szolgáljanak az alábbi példák:

1806-ban „Kováts József céhmester felesége holmi ocsmány és bűnös dologba elegyedett és cselekedett Jantsó Mózessel. Kováts József megbékélt a nemes céhvel és fizetett feleségéért három magyar forintot, ugyanakkor Jantsó Mózes nem volt hajlandó megfizetni a megbékélését a céhvel. Ezen engedetlenségéért a mestersége fel vagyon fogva mindaddig, amig a céhvel meg nem békül. Viselkedéséből az tetszik ki, hogy csúfolódik az egész céhvel és nem akar neki engedelmeskedni.“[42]

1817-ben „öreg Papp László megbékült a céhvel a felesége iránt és fizetett egy veder bort azzal a hozzátétellel, hogy amely gyermekeket a felesége a házához vitt, azokat — megvallá céhünk előtt — hogy nem tartja magáénak sem egyszer sem másszor, és így eszerint a céh is ezen fattyú gyermekeket mint céhbeli mesterember gyermekeinek jövendőre nézve nem veheti, és nem is ismerheti.“[43] A céh ugyanis védekezett létszámának felduzzasztása ellen. A mesterember törvénytelen gyermeke nem részesülhetett a céhtagok számára biztosított kedvezményekben.

1822-ben „öreg Moska József a szolgálójának gyermeket csinált, mely tisztátalanságot céhünk nem szenvedhetvén el, a nemes céh megbűntette három veder borig“.[44]

1841-ben Nagy József azért fizetett a céhnek egy veder bort, mert felesége házasságkötésük előtt törvénytelen gyermeket szült. Ugyanebben az évben Sükös Ferencet is azért bűntették egy veder borral, mert más feleségének született tőle gyermeke. Sükös András mesterlegényt is egy fél veder borral bűntették, mert a főlátómester, Jantsó János szolgálóját anyává tette.[45]

Egy olyan intézménynél, mint a céh is, ahol az öregek és árvák, a nyomorultak és szerencsétlenek különös gondoskodásban részesültek, az

elaggott, tehetetlen szülőkkel szembeni rossz bánásmód, a velük alkalmazott erőszak és brutalitás, a közvélemény felháborodását váltotta ki, s szigorú büntetést vont maga után.

1814-ben „Bodó András ellen pansz tétetvén az édesanyjával való kegyetlenség dolgában, mely panasz céhünk előtt invesztigáltatván és a feladás megbizonyitódott, mely hibát maga is megismervén, nem tagadott, hogy kötelet akart az anyja nyakába vetni. Tettéért a nemes céh 18 rénes forintra büntete és emellett, hogy újra-eskedjék a céhbe".[46]

1824-ben öreg Moska József bepanaszolta a fiát, Moska Jánost, hogy megverte, feltaszította és az ingét is elszakította. A panaszolt a vádat nem is tagadta, a céh pedig három német forintra büntette.[47]

Lopások

A céh a lopások elkövetőivel szemben is teljes szigorral lépett fel. Ezt számos példa igazolja:

Szőts Péter fiát egy magyar forintra büntették 1777-ben, mert a városi erdőben a bíró lováról a kantárt eltulajdonította.[48]

1781-ben „Sükös András találtatott holmi lopásbéli dolgokban, hire kelvén céhmester uramék mindjárt hivatták és azon hibájáról a céh előtt meg is békélt."[49]

Szőts András Péter fia 1784-ben kukoricalopásba keveredett, továbbá többi pajtásaival Kantai Szőts István lovait a füveskertből elhajtották, amelyek közül egyiket el is árusították. Cselekményéért a kompánia is és a céh is megbüntette.[50]

1805-ben „Szőts Izrael holmi lopásban találtatott, úgy mint ezüstsótartót és drágaköveket, megbűntettetett nyolc forintokig, oly kondicióval, hogy ha jövőben is ebben találtatnék, céhünk nélkül maradjon. Ugyancsak nevezett 1807-ben is céhgyülés elé került holmi lopásnak dolgáért. Torjai Finta József hazahozatván őtet Brassóból, ellopta ennek egy pisztolyát, Kézdivásárhelyről Sebesi Józseftől egy pár csizma szárát, amely rossz cselekedetekért megbűntetett három veder borig." Visszaeső bűnös lévén a céh ismételten utolsó figyelmeztetésben részesítette: „hogyha még efféle hibába vagy csak a legkisebb akármi névvel nevezendő lopásbéli dolgokban találtatik a nemes céhből végképpen kirekesztessék, melyet a maga neve aláirásával megerősitette a fent nevezett személy. Mindezek ellenére nevezett ismételten lopásba keveredett 1828-ban is, azáltal, hogy Csiszér József halálakor az atyamester távollétében őt bizták meg a temetési szertartás megszervezésével, s a virrasztáskor a halottas háztól az elhunyt katonasapkáját és egy háromágú evővillát eltulajdonitott. Korábbi hibáit figyelembe véve, a nemes céh azon büntetést csapta ökelme fejéhez, hogy soha többé a nemes céh gyűléseibe be ne hivattassék. Mesterségétől és munkája árulásától el nem záratik, de a szinben úgy mint a sokadalmakban legvégén lesz a helye "[51]

Sükös András 1831-ben három forint büntetést fizetett azért, mert ittas állapotban a világtalan Molnár Imre házából dohányt és egy forint tizenkét krajcár készpénzt ellopott.[52]

Szalatsi Kelement 1835-ben egy forint készpénz és egy forint viasz bírságban részesítették, mert az 1834-es nagy tűzvész alkalmával a Benkő kapitányné „elpusztult életéről" ezüstkanalat lopott el. Ugyan ebben az évben Sükös József ifjú mestert a céh fél veder borral büntette, mert a Szőts Elek házából ellopott egy ezüst „huszast".[53]

1836-ban ugyancsak Sükös József ügyében ítélezett a céh, aki Bodó Dániel mészárostól bárányokat, Kováts Dániel kis-céhmestertől a céh számára megvásárolt bőrökből hármat ellopott. Összesen hat forintra bűntették azzal a figyelmeztetéssel, hogy ismétlődés esetén „derékasztalt" kell fizessen a céhnek.[54]

Nagy József fiát, Sámuelt 1837-ben hat magyar forintra bírságolták, mert Jantsó József öregmesternek a céh megbízásából elküldött bormennyiséget eldugta a céhmester pajtájába és társaival együtt megitták.[55]

Kováts Sámuelt 1844-ben hat forintra büntették, mert Molnár Józsiás istállójából egy láncot lopott.[56]

Kováts Sámuel feleségét 1847-ben két rénes forint és harminc krajcár büntetésre ítélték „valami lúd elorzásáért".[57]

A céh jegyzőkönyveinek tanúsága szerint a lopások nem voltak túl gyakoriak, ami egyben tükrözi az akkori időkben uralkodó erkölcsi állapotokat is. Az eltulajdonított tárgy a legtöbb esetben jelentéktelen, viszont a bűnös gyakran visszaeső.

A céh és vezetői elleni fegyelemsértések

A céh tagjai minden körülmények között tisztelettel és engedelmességgel tartoztak vezetőiknek. A rendelkezések és szabályzatok kihangsúlyozták a céhvel és előljáróival szembeni helyes magatartás szükségességét. Az ezredparancsnokság által 1786-ban kiadott rendelkezés is a szófogadatlanok és tiszteletlenek számára megtorlást helyezett kilátásba. A céh 1824-ben felújított szabályzata is kitér erre: „Minden mesterember kötelessége, hogy a választott céhmesterekkel illedelmesen viselkedjenek, különösen az ifjabb mestereknek be kell tartani pontosan a céhmester utasításait bűntetés terhe mellett".[58] A fegyelemsértések elég magas száma tanúsítja a tagok és vezetők közötti ellentéteket.

1802-ben a céh fél veder bor megfizetésére büntette Papp Lászlót, mert gyalázta a főcéhmestert.[59]

Bodó Andrást 1803-ban három magyar forintra büntették, mert a kiscéhmestert szidalmazta.[60]

Bodó Sámuelt 1808-ban egy kupa bor büntetéssel sújtották, mert a főlátómester szavát nem fogadta meg, nyakaskodott és „kacagásul vette parancsolatját". Abban az évben ugyancsak egy kupa borral bírságolták Csiszár Dániel ifjúmestert mert kijelentette, hogy „abból bizony a céh nem iszik".[61]

1815-ben Papp Lászlót három kupa borral büntették, mert a főcéhmesterrel megengedhetetlen hangnemben beszélt.[62]

1817-ben abból az alkalomból, hogy a főcéhmester bárányböröket vásárolt a céh számára, Bodó Ferenc „megalázó, csúnya szavakkal prostituálta a nemes céhet". Ezért tizenkét rénes forintra büntették.[63]

1819-ben a fent is említett Bodó Ferencet, mint visszaeső bűnöst kilenc rénes forintra büntették, a főcéhmester gyalázása miatt.[64]

Kováts Sámuel kislátómester 1820-ban a bárányhúsdaráló helyen gyalázta a céhet„ három német forintra büntették. Ugyanabban az évben Jantsó Dánielt három német forint bírságra ítélték, mert a céh házánál fenyegetőzött, „hogy a céhet törvény elé idézné az örményekkel folytatott perekért".[65]

1826-ban a Sükös András fiainak inasi asztalánál, a malacsütéssel Dezső Mózest bizták meg, aki a következőket mondta: „hogy kinek vagyon malaca, az hozza a céhmester uram házához". Feleselő szavaiért két kupa borra büntették. Ugyanabban az évben Jantsó János és Molnál József között vita támadt céhbeli rangsorolásuk tekintetében. A megsértődött Molnár József csúnya káromló szavakkal sértegette a céhet, ezért tizenkét rénes forintra büntették, továbbá „ha efféle izetlen sértést tenne ezután is, legutolsó mesterember fog lenni céhük társaságában".[66]

Kováts Imrét 1827-ben tizenhat krajcárral bírságolták, mert csúf szavakkal sértegette azokat, akik „az ő áruló helyét ujrairták a szinben".[67]

1828-ban Molnár Ádám és Sükös József vendégasztalánál „Szalatsi Kelemen Szotyori bíró urat rút szavakkal illette, a céhmesternét és másokat is lebecstelenített, a látómestereket és az egész céhet kisebbítette, kalapját feltette, Jantsó József öreg volt céhmestert nem egy, hanem több rendben lepökdöste, Kováts József atyamesternek a kalapját a fejibe beleverte és a tálakba belepökdösött. Ezen hibájaiért a céh tisztjei és némely öreg tagjai előtt egy veder bor bűntetése mellett megbékült, ha többet ilyen tetteket tészen, cselekszik és beszél, a céh gyűlésébe soha ne hivattassék, hanem az asztaladásokkor a porcióját házához küldve kapja meg".[68]

1829-ben Szőts Jánost azért bírságolták meg egy rénes forintra, mert Molnár Dániel öregmester poharát nem volt hajlandó megtölteni. Ugyanezen évben Sükös Andrásnét tizenkét rénes forintra bírságolták, mert csúnyán szidalmazta a céhet és azzal hencegett, hogy két kupa bornál többre úgy sem fogják megbűntetni.[69]

1831-ben Tóth István öregmester a céh házánál megkésve és borotválatlanúl jelent meg, amelyért tizenhat krajcárral bűntették. Hibáját be nem ismerte és a következőket mondotta: „Követem magamat én bizony egy krajcárt sem adok." A céh ítéletével szembeni magatartásáért bűntetését három rénes forintra emelték fel.[70]

1836-ban Jantsó János ifjúmestert egy rénes forint és tizenkét krajcárra büntették, mert a kiscéhmestert durva szavakkal sértegette. A büntetés jogosságát kétségbevonó és ezért a céh házától megbántottan eltávozó mesterember büntetését még harminchat krajcárral megtoldották.[71]

1839-ben Bodó Józsefet (Kuti) hat magyar forintra büntették, mert a céhet gyalázta és a házához látogató látómestereket megtámadta. Ugyanezen évben a céhmesterválasztáskor „Nagy Mózes, Bodó Dávid, Kováts István és Molnár Ádám összeegyeztek, hogy Jantsó József öregmestert húzzák ki a céh házából, mert a votumokat őkegyelme elvette a dékányon alulvalóknak. Az invesztigáció szerint a következő büntetést kapták: Nagy Mózes tizenkét magyar forintot, Bodó Dávid kevésbé volt hibás, hat forintot, Kováts István nyolc forintot és Molnár Ádám tizenkét forintot, mert Jantsó Józsefet céhháborítónak nevezte."[72] Az a tény, hogy a céhtagok választójogát csorbították, amint a fenti példából is kitűnik, fokozta a céhvezetőkkel szembeni elégedetlenséget és bizalmatlanságot.

Rendkivüli szigorral büntették a céhgyűlésen hozott határozatok megszegőit. Így például 1840-ben Molnár Józsiás panasszal fordult a céhhez, miszerint április hónapban befogadta műhelyébe bérfizetés ellenében Molnár Dávid mesterembert, aki augusztusig ott is lakott nála. Ekkor azonban Molnár Ádám unszolására otthagyta régi gazdáját és az utóbbihoz költözött. A céh határozata értelmében Molnár Dávidnak vissza kellett volna térnie Molnár Józsiáshoz. Molnár Ádám azonban dacolva a céh határozatával arra biztatta Molnár Dávidot, hogy maradjon csak továbbra is nála, mondván „eredj menj haza és dolgozzál, meglátom ki jön az én házamhoz, hogy téged onnén elvegyen." Molnár Ádámot felbújtásért 24 magyar forintra, mig Molnár Dávidot engedetlenségéért 12 magyar forintra büntették.[73] Ez az eset arra is rávilágít, hogy a csökkenő munkalehetőségek és a növekvő céhterhek még a mestereket is bérmunkára kényszerítették. A leszegényedett mester munkaerejét kénytelen volt eladni a tehetősebbeknek.

A céh határozatai nem minden esetben egyeztek meg a tagság véleményével. Ennek alátámasztására említjük Sükös András esetét, aki 1841-ben az egyik céh által hozott határozat kihirdetésekor hallhatóan mondta „ezen ítélet csak egy-két felső előlülő itélete".[74] Szókimondásáért három forintra büntették.

A XIX. század közepe táján mind gyakrabban tapasztalható a tagság önállósulási törekvése, a céh törvényeinek és határozatainak semmibe vevése. 1817. október 22-én gyűlésre ült össze a céh ifjabb Tóth Sámuel ügyében, aki olyan marosvásárhelyi mesterlegénnyel dolgoztatott a háznál, akit a céh eltiltott a mesterség gyakorlásától. Többszöri felszólitás után a céh elhatározta, hogy amig Tóth Sámuel nem veti alá magát a céh utasításainak „sem mesterségével, se személyileg társaságunkban nem tartozónak tekintjük". Kötelezték továbbá a céhvel szembeni 90 rénes forint tartozásának rövid időn belüli visszafizetésére.[75]

1846-ban Jantsó Sámuelt három alkalommal is a céh elé idézték, mesterlegénye ügyében, de ő a megjelenést mindannyiszor megtagadta és a legényt továbbra is magánál tartotta. Megbüntették két forint készpénzre és két font viaszra.[76]

Az agresszivitásáról közismert Molnár Ádám 1850-ben ismételten a vádlottak padjára került, mert Bodó József kiscéhmesternek az ingét le-

szaggatta és a kezét megharapta, amiért hat forint büntetés megfizetésére és az ing megtérítésére ítélték.[77]

Tizenkét magyar forintra büntették Kovács Tamást, mert 1861-ben, a Szent János napi gyűlésen Bodó József főcéhmestert szidalmazta.[78]

1867-ben Nagy József, a céh házától egy gyűlés után hazamenet huncutnak nevezte a főcéhmestert. Büntetése tizenkét magyar forint.[79]

1869-ben, a kislátómester arról panaszkodott, hogy midőn a levágott disznókért „az akccist" beszedte, Bodó János felesége csúnyán összeszidta, akit ezért hat magyar forintra bűntették.[80]

A kézdivásárhelyi céhes viszonyok válságát, a XIX. század kezdetétől, a céhtagok és céhvezetők közötti konfliktusok elszaporodása is jelezte.

Rágalmazások

A céhélet sokféle megnyilvánulása között foglalkoznunk kell a rágalmazásokkal, becsületsértési esetekkel is.

1825-ben, Bodó Ferencné hamis váddal illette Bodó Sámuelnét, ezért három rénes forint 12 krajcárra büntették.[81]

1826-ban, Szalatsi Kelement három német forintra ítélték, mert Csiszár Mózest letolvajozta.[82]

1836-ban, Molnár Mózesnét egy rénes forint 20 krajcárral büntették, mert hamisan esküdött a katonai parancsnokság előtt, Csiszár András csizmadia ellen. Ugyanabban az évben Csiszár Sámuel és Csiszár Dániel letolvajozták egymást, mindkettőt öt rémes forint és 20 krajcárral büntették, azzal, hogy ha az eset megismétlődik, a büntetést is megkétszerezik.[83]

Nagy Józsefet 1841-ben az előbbiekben már többször említett Molnár Ádám, acél ellopásával vádolta. A céh 15 napot adott az ügy tisztázására. Nagy József két hites személlyel bizonyította, hogy a kérdéses acél az ő tulajdonát képezte, míg Molnár Ádám csak egy személyt tudott állítani igaza bizonyítására, de ez sem tanuskodott hitelesen. A vád tehát alaptalannak bizonyult s ezért Molnár Ádámot 12 magyar forintra büntették.[84]

Jantsó Sámuel 1846-ban bepanaszolta Jantsó Jánost, hogy „nagy gyalázatos hírbe keverte volna miszerint szolgálójának bitangot csinált volna. Ezen gyalázatos hírt Jantsó János nem tudta igazán Jantsó Sámuelre bizonyítani és megbüntették két veder borig".[85]

Sükös András 1847-ben azért büntették meg három magyar forintra, mert Jantsó Sámuel öreg mestert letolvajozta. Ugyanabban az évben, hasonlóan büntették Sükös Antalt is, aki Jantsó Jánosnét rosszféleséggel gyanusította.[86]

1849-ben a fennt is említett Sükös Antal, Szotyori Sándornét is erkölcstelenséggel rágalmazta, noha annak erkölcsi feddhetetlensége közismert volt. Sükös Antalt, mint visszaeső rágalmazót 12 magyar forintra bírságolták.[87]

1850-ben, Nagy Mózes főlátómester a céh 12 öreg mesterét ok nélkül részegséggel rágalmazta, ezért 2 forint és két font viasz megfizetésére büntették.

1855-ben Kovács József öreg mester bepanaszolta Csiszár Mózest, hogy amikor a céh hirdetőtábláját hozzávitte, lakásáról kikergette „a panasz pontosan elővétetett, de a feladás egész merőben igazságtalannak kitetsző volt, céhünk öregmester Kováts Józsefet 12 magyar forintra büntette meg".[88]

Amint a fentiekből is látható, az alaptalan és bizonyíthatatlan rágalmak, a tisztességen és becsületen ejtett sérelmek jóvátétele sok gondot okozott a szűcs céh igazságszolgáltatóinak.

A céhtitok kibeszélése

A szűcs céh 1649-ben kibocsájtott kiváltságlevele külön pontban foglalkozik a titoktartással. Tilos volt a céh belső életének, a céhgyűlés határozatainak a kibeszélése. A céhlevél XVIII. szakasza a titoktartással kapcsolatban a következőket mondja: „Két forint és egy font viasz a bírsága annak a mesterembernek, aki céhbeli dolgokat illetéktelen helyen kifecseg."[89] De idővel, a körülmények változásai nyomán más büntetést is alkalmaztak. Így 1775-ben Csiszér Dánielt a céh fél veder borra büntette, mert a céh dolgairól idegen helyen beszélt.[90] Megesett, hogy maguk a céh előljárói éltek vissza hivatalukkal és a rájuk bizott titkokat kibeszélték. 1781-ben „ezelőtt mint egy harmadfél esztendővel a kézdivásárhelyi Nemes szűcscéh társaságának vigyázó okos látómesterei, észrevévén és megtudván bizonyosan, hogy akkori főcéhmester Kováts József hite és kötelessége ellen a céhnek titkait, vagyonát, költéseit idegen céhnélkül való emberekkel közölte." Az ügy kivizsgálására a városi tanács a bírót és a főcéhmestert bízta meg. Ennek eredményeként nevezettet egy néhány kupa bor megfizetésére ítélték.[91]

1808-ban öregmester Nagy Sámuel, egyházfi Benkő József házánál a bíró és más idegen mesteremberek jelenlétében „a céhben elvégzett dolgokat előhozván minden ok és szükség nélkül." Ezért hat magyar forintra büntették.[92]

1822-ben, „céhgyűlésekor holmi törvényes dolgot eligazítottak, mely eligazításokat Bodó András és Moska János mindjárt kibeszéltek. A nemes céh megtudván, ezen szókiviteléért mindkettőt három német forintra büntette."[93]

1836-ban, ugyancsak Bodó Andrást titok kifecsegése miatt két kupa borra büntették.[94]

A céhgyűlésekről és temetésekről való hiányzások és késések

A céh legfontosabb szerve az összes tagokat magában foglaló közgyűlés volt, melyet évnegyedenként, de szükség esetén bármikor összehívhatott a főcéhmester. A közgyűlés határozott a legfontosabb kérdések-

ben: döntött a peres ügyekben, ellenőrizte a céh anyagi helyzetét, felülvizsgálta az évvégi zárszámadásokat. A közgyűléseken kötelező volt a megjelenés. Elmaradni csak indokolt esetekben lehetett. Az alapos ok nélkül hiányzókat vagy késve megjelenőket büntették. Erről intézkedik a kiváltságlevél XVI. cikkelye is, amely kimondja „hogyha valamelyik mesterember táblajárására el nem megyen, a bírsága 32 pénz."[95]

1839-től mind gyakoribb a gyűlésekről elkésők megbírságolása. Az említett évben Tóth Istvánt, Kovács Imrét és Kovács Istvánt késésükért 16 krajcárral büntették meg.[96] 1840-től kezdve 8 krajcárt róttak ki a későn jövőkre: a jelzett évben is tíz személyt büntettek.[97] Ha a céh vezetői közül késett valaki, még szigorúbb volt a büntetés. 1844-ben Csiszár Dániel kiscéhmester és Jantsó Sámuel főlátómester egy forint és négy krajcárt fizetett, ugyanakkor, Molnár Péter atyamestert csak 32 krajcárral büntették.[98]

A gyűlésekről való távolmaradásért jóval nagyobb büntetést szabtak ki. Így 1849-ben a céhmester választásakor 8 személy nem jelent meg s ezért 3—3 forint büntetéssel sújtották őket.[99]

1850-ben haton hiányoztak a céhmester választásról, büntetésük fejenként két magyar forint és 30 krajcár volt.[100]

Kovács József öreg mestert 1853-ban, noha dékány által értesítették, háromszor nem jelent meg a „generális gyűlésekre", ezért három pengő rénes forintra büntették. Ugyanazon évben Csiszér Mózes is hiányzott három generális gyűlésről, melyért büntetése hét rénes forint és 30 krajcár volt. Ugyancsak 1853-ban Bodó József, Moska István, Molnár Dániel és Gáspárik Jakob egy-egy generális gyűlésen nem jelentek meg: fejenként két rénes forint és 30 krajcárt fizettek.[101]

Abban az esetben, ha valamelyik céhmester, céhmesterné, gyermekük, vagy alkalmazottaik közül inas, legény, cseléd meghalt, a főcéhmester táblát járatott, hogy minden céhtag értesüljön a halálesetről és necsak a temetésre, hanem az elhunyt ravatalánál virrasztás céljából is megjelenjék.[102]. Az elhúnytat a céh saját halottjának tekintette és gondoskodott tisztességes eltemetéséről. A temetéssel kapcsolatos kötelezettségeket az 1649-es céhlevél XIX. szakasza írta elő „ha a céhben halott esik, vagy mesterember hal meg, vagy asszony vagy pedig gyermek, vagy szegény ember mesterember házánál, a táblajárás a mesterembert ha hon éri a tettemnek temetésére ha el nem megyen annak bírsága 32 pénz."[103] Az 1824-es céhszabályzat 26. pontja pedig így szól: „ha mester felesége, gyermeke, inasa meghal a temetésre minden mester feleségestől megjelenni köteles, indokolatlan hiányzás esetén egy forintig büntetendő."[104] Az 1799. január 6-i céhhatározat a mesterlegények számára is kötelezővé tette a temetéseken való részvételt: „minden mesterlegény, akár idegen vagy céhbeli ember gyermeke, céhbeli embernek halotti agyanál köteles megjelenni, a temetésen ugyszintén".[105] 1808-ban határoztak a temetések lebonyolítását illetően is „ha valaki a céh részéről meghal, akár ember vagy asszony, az atyamester a testvívőket azelőtt való napon kijelöli, aki ez ellen vét mint szófogadatlan bűntessék meg egy forint és egy font viaszra, minden kifogás és kedvezés nélkül."[106] A halottas háznál való

virrasztást 1836-ban a következőképpen szabályozták: „a céh jónak látja a halotti háznál való kétszeri vagy háromszori virrasztást, azok az emberek, akik a sírt ássák azok csak egyszer kell virrasszanak."[107]

A céhtag elhalálozásától az eltemetésig történő szertartások, gyakorta a végtisztességtételre kötelezett személyek megbírságolásával végződtek. Így például 1808-ban, Kovács Dániel fiának temetésén Jantsó József és Szőts Izrael sírások a kellékeket (rúdakat és karikákat) nem szedték elő idejében, emiatt a halotti gyülekezet várakozni kényszerült. Mulasztásukért egy-egy kupa bort fizettek.[108] 1829-ben Szőts Sámuelt azért büntették meg két forint és 6 krajcárra, mert a halottas háznál káromkodott, és nem viselkedett céhbeli emberhez méltóan.[109] 1835-ben öreg mester Kovács József a dékány többrendbeli hivására sem jelent meg, hogy énekeljen a temetésen, ezért két kupa borra ítélték.[110]

1838-ban újólag szabályozták a temetéseken való megjelenést: „. . . ha valaki éneklésre nem jelenik meg, bűntetése egy kupa bor, ha temetésre meg nem jelenik akkor két kupa bor".[111] 1838-ban Sükös József temetésén az éneklésről hiányzó Csiszár Dánielt két kupa borral bűntették, míg ugyanezért a mulasztásért, Nagy Jánost és Nagy Józsefet egy-egy kupa borral.[112] 1847-ben, Kováts Istvánt két kupa borra bűntették, mert nem jelent meg egy temetésen csak úgy mint Molnár Bálintot, aki az atyamester utasítására nem ment el sírt ásni.[113]

1853-től kezdve újból áttértek a készpénzzel való bűntetésre. Így ebben az évben Tóth István öregmestert, mert egy temetésen nem vett részt 50 krajcárral büntették, Szőts Dávidot, aki két temetésről hiányzott egy rénes forint és negyven krajcárral büntették, míg Sükös Antalt, aki három temetésről maradt távol, két rénes forint és 30 krajcárral bírságolták.[114]

A céhvezetők kihágásai és büntetéseik

A céh törvényei az előljárók részére is kötelezőek voltak. A hatalommal való visszaélést, a céh vagyonának pontatlan kezelését az illetlen viselkedést, a feladatok elmúlasztását büntették. 1782-ben Kováts József főcéhmester tisztségének lejárta után sem helyezte vissza a céh ládájából kivett okmányokat, továbbá a céh tulajdonát képező hosszú asztalt is magánál tartotta és időközben „el is vágatta". Hibáit beismerve másfél veder bort fizetett.[115] 1805-ben, „Nagy Sámuel őkegyelme a céhtől céhmesternek választatván, ezen választásának nem engedelmeskedvén és céhünket házába be nem eresztvén, ezen cselekedetéért megbűntettetett két magyar forintra.[116] 1815-ben, Szőts Sámuel kiscéhmester nem ismerte el felettesének Jantsó József főcéhmestert. Az ügyet a céh megtárgyalta és miután Szőts Sámuel nem óhajtotta gyakorolni tisztét azt átruházták Csiszér Dánielre.[117] A következő évben bebizonyosodott, hogy amig tisztségét viselte, a korcsmából titokban bort hozatott a céh pénzén. Ezért nyolc rénes forintra büntették. Az 1819. június 26-án tartott céhgyűlésen Deső Mózes dékány megittasodott és a főlátónak nem engedelmeskedett. Vét-

ségéért hat rénes forintra büntették és a dékányságról is leváltották.[118] 1835-ben Kováts Dániel főlátómester házánál tartott gyűlésen Molnár Dániel főcéhmester ellen azt a vádat hozták fel, „minthogy a főcéhmester törvényes artikulusunkat és céhünket megvetette, ezen hónap 21-én teljes gyűlésünkön közsérelmül a céh ládáját megrugdosván, csunya szavakkal illetvén, továbbá felharagudott indulattal céhünk pénzét szerte öntötte. Ezen helytelen cselekedetét nem is tagadta. Megtekintve hasznos szolgálatát, a most elkövetett hibájáért céhünk 12 magyar forintra ítélte és ha továbbra is morrozuskodnék hivatalából elmozdítassék.“[119] Ezek szerint a céhnek volt bátorsága, hogy a céh vezetőjét hivatala gyakorlása idején magas pénzbírsággal sújtsa. 1839-ben Molnár Dániel főcéhmester panaszt emel Kovács Imre főlátómester ellen azért, mert a város piacán, őt minden ok nélkül szidalmazta. Bűntetése egy veder bor volt. Ugyancsak Kovács Imre, még abban az évben az adventi gyűlés alkalmával csúnyán beszélt Jantsó József öregmesterrel „az anyjának parancsoljon, ő nem veszi fel a szavát“. Ezért egy veder borral bűntették, mire a nevezett hivataláról lemondott s helyette más személyt választottak.[120] 1841. január 26-ra gyűlést hivtak össze Kováts Dániel kiscéhmester ügyében, aki „hogyha főcéhmesternek teszik az lesz jószívvel, de többé kiscéhmester nem lesz, mondta. A céh látva, hogy hivatalát nem válalta fel, elhatározta, hogy se egyszer se másszor semmi havatalra fel ne vevődjék.“[121] 1843-ban Nagy József kislátómestert a céh azért büntette meg 3 magyar forintra mert Jantsó Dánielnek a zsebébe sült tyúkhús darabokat dugott.[122] 1847-ben Nagy Jánost fél veder borral bűntették, mert kislátómesteri megbízásának nem tett eleget.[123] 1850-ben Szalatsi Kelemen kisdékányt egy forint készpénzre és egy font viaszra büntették, mert a céh többi előljáróit megsértette.[124]

A nyersanyag beszerzésével, a mesterség űzésével és az áru értékesítésével kapcsolatos kihágások s azok büntetése

A mesterek közötti szüntelen torzsalkodások, veszekedések, verekedések, lopások a céhéletet csak egyoldalúan világítják meg. A teljesebb kép érdekében szükségszerű megvizsgálni a nyersanyag beszerzése, a mesterség gyakorlása és a késztermékek értékesítése terén felmerült viszályokat, kihágásokat és büntetéseket is.

A XIX. század elejéig a kézdivásárhelyi szűcs céh is igyekezett minden mesterember számára azonos munkafeltételeket teremteni. Szigorúan megtíltottak mindennemű versengést az árak tekintetében, mindenkitől megkövetelték, hogy tartsa be a hagyományos munkamódszereket, szigorúan ellenőrizzék, nehogy valamelyik mester több nyersanyagot szerezzen be, mint a másik. Nagy gondot fordítottak az árú minőségének és az eladás körülményeinek szigorú körülhatárolására. A céh tehát nem türt eltérést a közös módszerektől sem a termelés, sem az értékesítés terén.[125]

A nyersanyag beszerzése többnyire a céh feladata volt, a megvásárolt bőrt egyenlő arányban osztották szét a tagok között. A céh nem mindig tudta kielégíteni a mesterek nyersanyag szükségletét, s ilyenkor mindenki egyénileg kísérelte meg a nyersbőr beszerzését. A szűcs céh törvényei azonban szigorúan tiltották a nyers illetve kikészítetlen bőrökkel való kereskedést. 1773-ban a céh határozatba foglalta, hogy a mesteremberekneк „csáválatlan bőröket eladni semmiképpen sem lészen szabad hogyha valaki csáválatlan bőrt ad el és ha nála megkapják maradjon a bőr a céhnek ha pedig nem, fizessen annyi számú pénzt amennyi árút eladott."[126] A nyersanyag beszerzésének feltételeit az 1777-ben kiadott rendelkezés is szabályozta: „ennek utána nem lészen szabad sem Brassóból sem egyéb helyről olyan sokszámú kozsok bőröket hozni, mint hoztak ennek előtte némely mesteremberek a többi mesteremberekneк nagy kárukra. Teljeséggel el nem tiltatik senki a Brassóból való bőrvételtől, de olyankor hozza, mikor a céhben nem találtatik és akkor is csak vagy két kozsokra való csávált bőrt hozhasson, csáválatlan bőrt pedig szabad lészen akármennyit és akárhonnét hozni és venni.[127] A nyersbőr vásárlása tehát szabad volt, tiltották viszont a nyers kikészítetlen bőr eladását. Így kísérelték megakadályozni a céhmesterek foglalkozásához nem illő, nem becsületes, munkanélküli többletjövedelemhez való jutást, továbbá biztosítani igyekeztek a bőséges nyersanyag ellátást minden tag számára. A céh akár büntetések alkalmazásával is igyekezett érvényt szerezni határozatainak. Nagy Dániel 1776-ban, négy csáválatlan bőrt adott el „a céh deliberátuma szerint ketteje a céhnek maradt, kettejét pedig visszaadták neki."[128]

1781-ben Csiszár Sámuel „a céhünk deliberátuma ellen hozott sokszámú csávált bárányбőröket de utoljára észrevévén céhünknek leköteleze magát, hogyha többször céhünknek kárára hozna akármennyi számú lenne is, mind vesszen a nemes céhnek."[129] Kovács József 1783-ban, a brassói országos „sokadalomból" egy téli kozsókot vásárolt, amelyet Kézdivásárhelyen tovább adott. Első kihágása lévén nem büntették meg.[130] 1795-ben a sepsiszentgyörgyi vásáron Bodó János és Bodó Sámuel nyers bárányбőröket adott el. Ezért két veder borral bűntették, azzal a figyelmeztetéssel, hogy ismétlődés esetén kizárják őket a céhből.[131] 1817-ben, többen a céh tagjai közül: Szőts Izrael, Bodó Ferenc, Kováts Dániel, Bodó András, Sükös András és Sükös József bárányokat nyúztak és bőreiket a céh tudta nélkül csáválatlanul idegen kereskedőknek eladták. A tettesek mindenike tíz-tíz rénes forint bírságot és minden eladott bőr után a céh javára még két-két garast fizettek, azzal a megjegyzéssel, hogy az eset megismétlődésekor 24 rénes forintot kell fizetniük.[132] 1819-ben Bodó András, Sükös András, Moska János bárányokat nyúztak és bárányбőröket vettek „egykézre". Bodó Andrást és Moska Jánost nyolc rénes forintra, Sükös Andrást pedig ennek felére bűntették, mert előre megvallotta minden erőltetés nélkül hibáját.[133] A nyersbőr eladásának megakadályozása érdekében a céh különböző intézkedéseket hozott: 1825-ben elrendelték: „senki egy bőrt nem adhat el nyersen ha egy garast a céhnek le nem fizet, a bűntetés pedig 12 rénes forint és a garasok ezen felül való megfizetése minden kifogás nélkül. Ha pedig valaki el akarja adni a nyersbőrt, jelentse a

főcéhmesternek és a céhtiszteknek, ha pedig a garast nem akarja megfizetni, a bőrt csáválja ki."[134] 1827-ben a nyersbőrök eladása miatt ismét bírságoltak. Molnár Ádámot egy veder borra bűntették, mert Tóth István mészárossal báránybőröket vittek Brassóba. Ugyanebben az évben Bodó Andrást öt rénes forintra bírságolták, mert a céh tudta nélkül 11 nyersbőrt adott el. Kovács Sámuelt és Nagy Mózest is 6 rénes forintra büntették, mert a céh tudta nélkül bőrt adtak el Brassóban.[135]

Nemcsak a nyersbőrökkel való kereskedelem volt tilos, hanem büntették bármilyen, céhen kivüli termék nyereséggel történő adásvételét is. Ezért büntették meg 1841-ben Jantsó Sámuelt, aki a „céhnek pravarikációjára idegen munkát vásárolván nyereségre, melyet árult a színben ezt konfiskálták és fizetett egy veder bort."[136]

A sapkákkal való kereskedelmet is büntette a céh egy korábban kiadott és 1815-ben megerősített határozat alapján: „a sapkáknak mástól való felszedése és árulása semmi szín alatt nem megengedhető, 12 rénes forint bűntetés mellett. Ezen sapkák árulását csupán a céh számára lészen szabad árulni és árultatni."[137] A céh a sapkák árulási jogát kisajátította: ezt mutatja Nagy József esete is, aki 1841-ben a céh számára megvarrás végett sapkáknak valót kapott, melyből egyet a maga hasznára „eloroszlott". 12 magyar forintra bűntették és a sapkát is visszavették tőle.[138] 1843-ban, Jantsó Sámuel volt főcéhmester „holmi obsitos katonát házához beültetvén és vele fehér sapkát varratván, több mint két hétig a céh hire nélkül. Céhünk észrevévén a polikár delektor erejével onnan elfogattuk és a keringő árestomba is tartatott. Jantsó Sámuel volt főcéhmester megbűntettetett a rendes komiszárius jelenlétében 24 magyar forintra."[139] 1858-ban Bodó Áron idegen lábsapkákat vásárolt és adott tovább, ezért 12 magyar forintra bűntették, „oly feltétel mellett, hogy egy céhbeli tagtársunknak sem szabad sem itthon sem sokadalomban idegen munkát árulni, vagy ha benne találtatik 24 magyar forintot fog fizetni". Ugyanebben az évben Jantsó Sámuel is idegen sapkát árult, bűntetése két forint és 30 krajcár volt.[140] 1872-ben Kováts Pál Brassóból, a céh tudta nélkül 33 darab lábsapkát vett, ezért 4 osztrák forintra bűntették. Az 1872-i országos vásár alkalmával, a céh saját lábsapkáit eladás végett kiosztotta tagjai között. Az ellenszegülőket 4 forintra bűntették.[141]

A céh nemcsak a szűcsmesterség űzéséhez szükséges nyersanyagok beszerzését ellenőrizte, hanem gondot fordított a szűcs termékek minőségének körülhatárolására is: a vállalt munkát jól és tisztességesen, hozzáférhető áron kellett elkészíteni, a vásárló közönség jogos igényei szerint, hogy a pénzéért mindenki jó árút kapjon.[142]

Ilyen elv szellemében fogant Bodó Ferenc négy rénes forintban megszabott bűntetése, aki 1819-ben egy subát rosszul bélelt.[143] 1822-ben Kovács Dánielt és Kovács Imrét hat-hat rénes forinttal bűntették, „mert a nemes céh parancsolatját áthágván abban a tekintetben, hogy megtiltattak vala, hogy szurokporral a süvegeket ne kenjék be, mivel azon dolog nem becsületes céhet illet és még a tiszta munkát is elgazolták."[144] 1827-ben Szőts Izraelt 32 krajcárral bűntették, mert Nagy Tamásnak a kozsókját nem készítette el határidőre, bár a bőrt 3 évig magánál tartotta.[145] Ez az eset

példázza, hogy a céh a határidők tiszteletben tartására is hangsúlyt helyezett, amint azt az 1824-es felújított kiváltságlevélben a 20. cikkely is kimondta: „ha valamely mester a munkát terminusra nem képes elkészíteni, a céhbeli előljáró terminust szabjon ki, ha addig sem készült el a munka, 30 krajcár bűntetést fizet a céhnek. Ha a vevővel így sem tudnak megegyezni az ügyet magisztrátus elé kell terjeszteni."[146] 1845-ben, hibásan elkészített bundáért Szőts János 32 krajcár bírságot fizetett.[147] 1867-ben, Bardócz Andrást és Kováts Gergelyt hat-hat forintra bűntették, mert „fehér bőrből való fekete sapkát árultak", Bodó Áron látómester ismételt figyelmeztetése ellenére.[148]

A mesterek egyik fontos tevékenysége volt az általuk készített termekek értékesítése, a város piacán felállított áruló színben és a környező helységek vásárain. Az állandó és legfontosabb értékesítési hely azonban Kézdivásárhely volt. Közös erőfeszítéssel 1807-ben hozzáfogtak egy új árulószín építéséhez. A komoly anyagi ráfordítás miatt a céh, a marcius 15.-i gyűlésen határozatot hozott, miszerint a szín építésében minden mesternek részt kell vállaljon saját maga vagy megfelelő munkaerő beállításával. Kivételt képeztek a katonai szolgálatot teljesítő személyek. A határozatot tiszteletben nem tartó személyeket három forinttal bírságolták.[149] Így 1808-ban Szőts Ferenc öregmestert és Török Ferenc ifjúmestert ezen címen büntették meg az említett pénzösszeg erejéig. Hasonló sorsra jutott Jantsó Sámuel is, akit dékány által rendeltek ki a szín építéséhez, de nem jelent meg.[150] A szín karbantartási költségeinek fedezésére, illetőleg pótlására a céh 1807 december 27.-i határozata értelmében minden újonnon belépett mester, ha a céhbeli mester gyermeke öt, ha idegen 10 magyar forintot, mint „színpénzt" tartozott fizetni.[151]

A vásárba járás, a mesterek letelepedése, elhelyezkedése és viselkedése a vásárban sok vitára adott alkalmat, de a rendetlenkedők ilyen esetben sem kerülték el a bűntetést. Így 1808-ban „a csíkszeredai sokadalomban az árulóhelyért valami beszéd indulván melyet Tóth Sámuel főcéhmester mint előljáró igazításba akarván venni ott helyben, öreg Jantsó Sámuel a rendelésnek nem engedelmeskedett és a főcéhmester parancsolatát lehurútta. Hibás viselkedéséért négy kupa borral bűntették."[152] 1836-ban, Sükös József ifjúmester a sepsiszentgyörgyi sokadalomban éjnek idején sátrakat és padokat rontott össze. Megbüntették két forintra és két font viaszra.[153] 1839-ben őszi sokadalom napján Nagy József a céh tisztjeit megszidta, mert színpénzbeli adósságának ki nem egyenlítése miatt árulóhely nélkül hagyták. Viselkedéséért egy forint és egy font viaszra bűntették.[154] Molnár Dávid 1850-ben panaszt emelt Bodó Sámuel öregmester ellen, hogy a karcfalvi vásáron nem a részére kijelölt helyen rakodott ki. Bűntetésül egy forint készpénzt és egy font viaszt fizetett.[155]

Kováts Imre főcéhmester 1850-ben az egyik gyűlésen szóvá tette, hogy egyes öregebb mesterek későn jönnek meg a vásárra, ezért a többiek sem tudnak idejében kirakodni. Ezért úgy határoztak, hogy a kirakodási rendet csak reggel 9-ig kell tiszteletben tartani, az addig meg nem jelent öregmesterek elveszítik előjogaikat.[156] Különben a kirakodási rend ezután is sok vitára és kellemetlenségre adott alkalmat. Ezért 1856-ban újból

megerősítették az árulási rendet: „mint itt helyben, mint sokadalmakban az áruló helyek miatt viszályok fordultak elő. Újra meghatároztatott, hogy a régi rend tartassék meg. Elkezdi a helyet a legöregebb és a második öreg fordul vele szembe és így folytatódjék.[157] Így az árulóhelyek elfoglalása a céhbeli besorolást követte: a legjobb helyeket a céh előljárói és az öregmesterek kapták, csak utánuk következtek a fiatalabb mesterek. 1866-ban ismét szabályozták az árulás körülményeit: „ha egy mester harmadmagával menne is az országos vásárba egy helynél többet el nem foglalhat, mind a hárman csak a mester helyén árulhatnak."[158] Az árulási szabályok megszegőit is bűntették. 1871-ben a brassói vásárban Gáspárik József és Kovács Gergely összekülömbözött. A vita eldöntésekor az utóbbit két osztrák forintra bűntették, mert jogtalanul foglalta el a társa helyét.[159] 1873-ban újból intézkedtek az árulóhelyek ügyében: „a társulat szabálya ellenére az országos vásárokon egyes mesteremberek több árulóhelyet foglalnak el és árulnak külön helyeken. Ezek bűntetése 4 forint."[160]

A céhrendszer 1872-ben történt hivatalos megszüntetése ellenére a kézdivásárhelyi iparostársadalom görcsösen ragaszkodott a régi szabályok és szokások fenntartásához. Erre utal az 1883-ban kiadott rendszabály is: „sokadalomban úgy mint városunk piacán mindenki egy helyet foglaljon el és azon áruljanak vagy maga vagy nője vagy segédje." Ezzel egyidejűleg az eddigi négy forintos bűntetést 12 forintra emelik: „Mind eddig, úgy ezután is az elsőség mind itthon, mind a sokadalomban az öregebb szaktársaké lesz."[161]

A XVIII. századi céhreformok igyekeztek véget vetni a céhek hatalmi túltengéseinek. 1729-ben, a céhbiztosi intézmény országos bevezetésével a városi hatóság felügyelete és ellenőrzése mellett működtek. Mária Terézia 1761. évi céh-kiváltság reformja alkalmával újból tisztázták a céhi jogállást, mint ahogy 1813-ban a céhek működéséről hozott újabb császári rendelkezés is leszögezte a céhszervezet kettős függőségét. A régi céhhatósági működésnek csak egyes csökevényei maradtak fenn: a mesterek és legényeik illetve inasaik közötti kisebb súrlódások, viszályok esetén döntöttek. Ilyen belső ügyekben a céh bírói széket tarthatott s két forintig terjedő bírságolási jogot gyakorolhatott. Ezt is csak úgy, hogy az ítélettel elégedetlen fél fellebbezhetett a városi tanácshoz. A céh tagjainak nagyobb vétségei kiváltképpen bűnügyei s a céhen kivülieknek a céhkiváltságokat esetleg megsértő gazdasági jellegű kihágásaik ügyeiben a céh-bíróság illetéktelen volt.[162]

A központi utasítások nem sokat változtattak a kézdivásárhelyi szűcs céh régi szokásait illetően. Az 1824-ben felújított működési szabályzat utal ugyan a céhbiztosi intézményre és ellenőrző szerepére, valamint a tagok azon jogára, hogy élhetnek a fellebbezés lehetőségével, a gyakorlatban azonban a céhek életében előforduló mindennemű ügyben továbbra is a céh rendelkezett. Így a megállapított két forintos bírságolási határt sokszoroson túllépték a céhek által alkalmazott bűntetések. A céh továbbra is megtorló intézkedéseket foganatosított olyan céhen kívüli személyekkel szemben, akik a céh kiváltságait megsértették. Elkobozták áruikat, megbírságolták a bárányból felvásárló személyeket, megtiltották a városban

és a Kantában élő kereskedőknek, hogy állatbőröket árusítsanak. A kontárokat pedig, akár céhen kívüli szűcsök vagy más mesterséget űzők (pl. szabók) voltak, szigorú ellenőrzés alatt tartották. Felléptek minden olyan cselekedet ellen, amely valamilyen formában mesterségük gyakorlását korlátozhatta volna.

A kézdivásárhelyi szűcs céh XVIII. század végi és XIX. századi történetében a társadalmi ellentétek kihangsúlyozódtak. A legélesebb ellentétek a céhtagok és a vezetők között mutatkoznak. Ezt mutatják a jegyzőkönyvekben feltünő legkülönfélébb sérelmek és panaszok. A szófogadatlanságtól és a tiszteletlenségtől a parancsok megtagadásáig, valamint a nyílt szembeszegülésig, a társadalmi ellentétek egész sora bontakozik ki. Egy széteső társadalmi-gazdasági forma haláltusája rajzolódik ki a dokumentumokból. A fejlődő társadalmi-gazdasági viszonyok erőszakos visszafolytása, az ősi szokásokhoz való csökönyös ragaszkodás, a fejlődés nyújtotta perspektivák nyílt visszautasítása jellemzi a céhek életének utolsó szakaszát. A céhtagok között eddig észlelt összhang és segítőkészség elsorvad, egymásban mindinkább az ellenfelet, a vetélytársat látják. A tagság nem akarja tudomásul venni, hogy a kiteljesedés útjai bezárultak. Noha első pillantásra úgy tűnik, hogy a céh valamennyi mesterember érdekét képviselte, valójában a céhszervezet is a kizsákmányolás szerve volt. Az ellentét nemcsak a céhvezetők és a tagság között mélyült el, hanem nyomon követhető a mesteremberek egymás közötti viszonyulásában is. A jegyzőkönyvek lapjai ellenségesebbnél ellenségesebb megnyilvánulásokról tanuskodnak. Nemcsak a veszekedések véget nem érő láncolatával találkozunk, de az ököljog érvényesítését, az indulatoknak tettlegességekben való levezetését, az önbiráskodást is gyakran kényszerülnek kivizsgálni illetve megtorolni.

A céh kötelékek lazulásának és a függetlenségi törekvések érvényesülésének tulajdonítható a céh reagálása, amely véget nem érő fenyegetőzésekben és figyelmeztetésekben nyilvánult meg. „Az utolsó figyelmeztetések" megismétlődése ugyanazon személy esetében rávilágítanak a tagság renitenskedő viszonyulására a céh törvényeivel szemben. Gyakoriak a látszatfigyelmeztetések: a gyűlések rendbontóit azokról való kizárással, az összejövetelek duhajkodóit pedig a közös szórakozásokról való kirekesztéssel fenyegetik; nem egy esetben helyezik kilátásba azt is, hogy az érintett mester vásárokon csak az utolsó áruló helyet kaphatja. Azonban a szankciók sem voltak mindig kivitelezhetők, mert a céh nem rendelkezett a végrehajtáshoz szükséges hatalommal. A kirótt bírságokat gyakran több év múltán sem egyenlítik ki, s még a céhtől igénybe vett kölcsönöket sem fizették vissza.

Tehetetlenségében a céh a katonaság segítségét és tekintélyét is kénytelen igénybe venni. A katonaköteles mesteremberre a katonai szigor bármikor lecsaphatott. Ez az intézmény pedig nem válogatott a módszerekben és eszközökben. A legmegszégyenítőbb, az emberi méltóságot leginkább megalázó testi fenyítéstől a vasbaverésig és bezárásig a középkorias bűntetések elszenvedői a céhtagok. Itt jegyezzük meg azt is, hogy a céh-

vezetőknek nem volt tekintélyük a katonai hatóságok előtt. Ezt bizonyítják az előljárókkal szemben is alkalmazott szigorú bűntetések.

A hagyományok és a céhereklyék elveszítik régi varázsukat. A céhszimbólumok misztikus ereje és tisztelete megszünik. A céhtagság együvétartozását jelképező kegytárgyak sem kerülik el a meggyalázást. A gyűlések ünnepélyes légkörét, a rendes öltözetben, külsőben való megjelenést felcseréli az ittasan, borotválatlanul, pontatlanúl megjelenő és állandóan elégedetlenkedő mester típusa. A hivatali tisztségek viselése már nem jelent anyagi hasznot és erkölcsi elismerést, annál inkább vesződést és időrablást. Nem véletlenűl utasítják tehát vissza egyesek a hivatali megbizatásokat, illetve kényszerűl a céh passzív magatartás miatt másokat tisztségükről leváltani. Előfordult az is, hogy a főcéhmesterségen kívül más tisztséghez egyáltalán nem ragaszkodó mesterembereket meneszteni kényszerültek. A kialakult hangulatot tükrözi annak a kiscéhmesternek a magatartása is, aki az alárendeltséget megunva, kijelenti, hogyha főcéhmester nem lehet, visszalép a közönséges céhtagok soraiba. A céh vezetésével szembeni elégedetlenséghez hozzájárult a „klikkek" kialakulása is. A XIX. század elejétől állandósul az a gyakorlat, hogy a négytagú céhvezetőségben az egyes tisztségviselők váltogatták egymást. A 12 tagú öregmesterek „kasztjába" bejutni is csak rendkívüli esetben lehetett. 1850-től az ifjúmesterek népes tábora is kettészakadt, kivált belőle egy újabb csoportosulás az úgynevezett „középifjak-é". A céhmesterek között tehát korszerinti megkülönböztetés is létezett. Legalól az ifjúmesterek, legfelől pedig az öregmesterek állottak.[163]

Az idegen árúk konkurenciája, a megváltozott életforma jóval nagyobb követelményeket állít a céhek elé, mint régen. Az évszázados szokások és módszerek maradivá, haladásgátlóvá váltak. A céhtagok a patriarkális céh-életforma legáltalánosabb szokásait sem tartották már tiszteletben, tömegesen késnek el vagy meg sem jelennek a céhek legfontosabb fórumán a céhgyűlésen. Ezt a folyamatot a felemelt bírságok sem tudják megállítani, mint ahogy a céh képtelen megakadályozni a közösséget ugyancsak összetartó ősi szokásról, a halotti ceremóniáról való indokolatlan hiányzásokat sem. Az emberek már nem érzik magukénak, érdekeik fenntartójának és védelmezőjének a céhet. A céhtagság már nem megtiszteltetés, hanem sok esetben teher. Teher, mert a céh megtiltja a céhen kívüli munkaerő alkalmazását, szigorú besorolást készít azokról a termékekről, melyeknek készítése és értékesítése a céh monopoliumát képezte. Az sem meglepő ezek után, hogy éppen a céhrendszer hivatalos megszűntetésének évében, vagyis 1872-ben az önérzetében megsértett mester önszántából lemond céhtagságáról: „Csiszár Mózes régi őseink emlékezetétől fogva fennálló céhális gyűléseinkbe úgy temetési szertartásainkra régtől nem vesz részt. Ezen kívül, polgári és egyházi törvényeink ellenére törvénytelen ágyból született magzatnak adott életet s az emberi gyarlóságból következett önfeledési hibát jóvá tenni, még eddig elé semmi jelét nem adta s ha sem a világi sem az egyházi törvény ennek jóvátételére illetőleg a becsületesség és törvényesség útjára téríteni nem voltak képesek céhünk tovább színlelni nem tudta. Felszólítatott, hogy hajlandó lesz-e

az irányába felhozottak jóvátételére. Kováts Dániel által felszólítatott, aki azon egyenes szókimondásával, hogy még egy pohár bort sem lesz hajlandó elkölteni a szóban forgó atyánkfiával, hogyha megtörtént hibáit jóvátenni magát ki nem nyilatkoztassa. Csiszár Mózes azt válaszolta, hogy a hibákat el nem ismeri hanem inkább sok jót tett a céh irányában mindaz által, a dolgok ily állásában céhünkben többet maradni nem kiván, én a céhen kívül megtudok élni, ezt felelve eltávozott."[164]

A céh örökös tőkehiányban szenvedett. A kiadások sokkal magasabbak és többfélék voltak, mint a bevételek. Nem csoda, ha a céh a büntetésekből származó összegeket jövedelme egyik fő forrásának tekintette. 1808-ban a 684 forint összbevételből 51 forint a büntetés-pénzekből származott, ami az összjövedelemnek több mint 7 százalékát jelentette. 1817-ben 72 forintot képezett a bírságokból befolyt összeg, mig 1819-ben a 892 forintnyi összjövedelemből 75 forint a büntetések részaránya, ami a jövedelemnek több mint 8 százalékát tette ki. Meg kell jegyezni, hogy csak hozzávetőlegesen lehet kimutatni, a pénzbüntetésekből ténylegesen befolyt összegeket, mert a megbírságolt személyek nem mindig fizettek a büntetés kiszabásának évében, hanem sok esetben csak több éves részletben. Esetenként a céh is megkönyörült a megbírságoltakon, csökkentette a büntetést. Jantsó Dániel 1831-ben a kilenc forintos büntetésből csak három forintot törlesztett, a többit a céh elengedte.[165]

A társadalmi rétegeződés gazdasági diferenciálódással párosult. A szegénysorsú mester, pártfogó hiányában képtelen mesterségét önállóan gyakorolni, ezért munkaerejét bérbe adja lehetősebb mestertársának, ahonnan azonban más munkáltatóhoz, már nem szegődhetett el. A feudális kötöttség, a jobbágyi kényszer átültetését jelenti ez a kézműipar területén.

A céhrendszer általános válsága tehát a kézdivásárhelyi céheket s közöttük a szűcs céhet sem kerülte el, de ennek tagjai minden nehézség és anyagi helyzetük romlása ellenére is ragaszkodtak az ősi életformához. Noha formálisan a céhek 1872-től ipartársukká változtak, a régi szokások háborítatlanul tovább éltek. Ugyanazok a szabályzatok igazgatták működésüket, mint századokkal azelőtt. Ugyanolyan munkamódszereket alkalmaztak, mint őseik és az új technika vagy fejlettebb eljárások bevezetéséről hallani sem akartak, úgyhogy a XX. század derekán végbement kisipari reformok, egy majdnem érintetlen középkorias világ végérvényes felszámolását jelentették Kézdivásárhelyen.

JEGYZETEK

[1] Cserey Zoltán. *Istoria breslei cojocarilor din Tg. Secuiesc la sfîrşitul sec. al XVIII-lea şi începutul sec. al XIX-lea.* Aluta. 1974—75., 87 l.

[2] Cserey Zoltán. *A kézdivásárhelyi szűcs céh gazdasági-társadalmi helyzete a XVIII. sz. közepén (1730—1756), a számadási jegyzőkönyvek tükrében.* Aluta, *1976—77.*, 136 l.

[3] A kézdivásárhelyi Szöts céhnek protokoluma az az jegyzőkönyve, melybe beiratnak mindennemű konsztituciók és törvényes igazitást akár deliberátivé a céh előtt akár békesség által véghez ment. Mely kezdödött iratatni ez mostan folyó 1773. esztendőben december 28-án Kézdivásárhelyen. 1775 január 26-i gyűlés határozata.

[4] *Ibidem.* 1781. október 15-i gyűlés.

[5] *Ibidem.* 1806. október 29-i gyűlés.
[6] Cserey Zoltán. *Istoria breslei cojocarilor...* 89 lap.
[7] A kézdivásárhelyi Szöts céhnek protokoluma, az a jegyzőkönyve melyben beiratnak mindennemű igazitás akár deliberátive a céh elött, akár békesség által véghez mentek. Kezdődött irattatni mostan folyó esztendőben, azaz 1806-ban 22-ik októberben. 1841 augusztus 15-i gyűlés.
[8] „Rátio, az 1816-ra a Szőts céh."
[9] „A Nemes Szöts céhnek az 1831-ik esztendőre szoló Ratioja."
[10] A kézdivásárhelyi Szöts céh protokoluma 1806—1873.
[11] 1822-ik esztendőre szoló ratioja a nemes Szőts céhnek.
[12] A kézdivásárhelyi privilégizált becsületes Szöts céhnek. Kézdivásárhely 1812. dec. 18-án.
[13] A kézdivásárhelyi szűcs céh privilégiuma. 1649. január 29.
[14] Artikulusok melyek a Királyi Főkormányzó Tanácstól a királyi szabad városban Kézdivásárhelyen levő céhnek kiadattatot. 1824.
[15] A kézdivásárhelyi Szöts céh protokoluma... 1806—1873. 1807 március 15-i gyűlés.
[16] *Ibidem.* 1819. május 22-i gyűlés.
[17] *Ibidem.* 1819. június 26-i gyűlés.
[18] *Ibidem.* 1820. évi gyűlés.
[19] *Ibidem.* 1832. advent gyűlés
[20] *Ibidem.* 1820. november 25. Advent gyűlés.
[21] *Ibidem.* 1821. január 20-i gyűlés.
[22] *Ibidem.* 1822. februári gyűlés.
[23] *Ibidem.* 1824. június 24-e. Szentjános gyűlése.
[24] *Ibidem,* 1830. szeptember 15-i gyűlés.
[25] *Ibidem.* 1832. július 7-i gyűlés.
[26] *Ibidem.* 1834. június 24. Szentjános gyűlése.
[27] *Ibidem.* 1837. január 1. gyűlés.
[28] *Ibidem.* 1854-es esztendő.
[29] A kézdivásárhelyi Szöts céh protokoluma... 1773—1806. 1803 február 19-i gyűlés.
[30] A kézdivásárhelyi Szöts céh protokoluma... 1806—1873. 1819 június 28-i gyűlés.
[31] *Ibidem.* 1835. december Advent gyűlés.
[32] *Ibidem.* 1847. november 27. Advent gyűlés.
[33] *Ibidem.* 1852. június 26-i gyűlés.
[34] *Ibidem.* 1853-ban.
[35] *Ibidem.* 1854-ben.
[36] *Ibidem.* 1857. december 25-i gyűlés.
[37] *Ibidem.* 1808. július 12-én.
[38] *Ibidem.* 1831. december 3-a Advent gyűlés.
[39] *Ibidem.* 1836. január 12-én.
[40] *Ibidem.* 1843. március 29-én.
[41] *Ibidem.* 1857. Szentjános gyűlése.
[42] A kézdivásárhelyi Szöts céh protokoluma 1773—1806. 1806. június 22-én.
[43] A kézdivásárhelyi Szöts céh protokoluma 1806—1873. 1817. március 10-i gyűlés.
[44] *Ibidem.* 1822. február 20.
[45] *Ibidem.* 1841-ben.
[46] *Ibidem.* 1814. június 26-a.
[47] *Ibidem.* 1824. június 24. Szentjános gyűlése.
[48] A kézdivásárhelyi Szöts céh protokoluma 1773—1806. 1777. szeptember 11-i.
[49] *Ibidem.* 1781. január 16-án.
[50] *Ibidem.* 1784. szeptemberében.
[51] A kézdivásárhelyi Szöts céh protokoluma 1773—1807. 1807. jan. 22-én.
[52] 1831. december 3-án Advent gyűlése.
[53] *Ibidem.* 1835-ben.
[54] *Ibidem.* 1836. augusztus 11-én.

[55] *Ibidem.* 1837. január 1-én.
[56] *Ibidem.* 1844. december 7-én.
[57] *Ibidem.* 1847. november 27. Advent gyűlés.
[58] Artikulusok melyek a Királyi Főkormányzó Tanácstól... 1824.
[59] Kézdivásárhelyi Szöts céh protokoluma 1806—1873. 1802. jún. 30.
[60] *Ibidem.* 1803. febr. 19-én.
[61] *Ibidem.* 1808. júl. 12-én.
[62] *Ibidem.* 1815. november 27-én.
[63] *Ibidem.* 1817. áprilie 19-én.
[64] *Ibidem.* 1819. január 16-án.
[65] *Ibidem.* 1820. június 24-én.
[66] *Ibidem.* 1826. január 8-án.
[67] *Ibidem.* 1827. november 17-én.
[68] *Ibidem.* 1828. június 28-án.
[69] *Ibidem.* 1829. június 27-én.
[70] *Ibidem.* 1831. december 3. Advent gyűlése.
[71] *Ibidem.* 1836. július 9-e Szentjános gyűlése.
[72] *Ibidem.* 1839. december 27-én.
[73] *Ibidem.* 1840. augusztusában.
[74] *Ibidem.* 1841. január 26-án.
[75] *Ibidem.* 1817. október 22-én.
[76] *Ibidem.* 1846-ban.
[77] *Ibidem.* 1850. november 30-a Advent gyűlése.
[78] *Ibidem.* 1861. június 22-én Szentjános gyűlése.
[79] *Ibidem.* 1867-ben.
[80] *Ibidem.* 1869. december 15. Advent gyűlése.
[81] *Ibidem.* 1825. dec. 7-én.
[82] *Ibidem.* 1826. június 24-én.
[83] *Ibidem.* 1836. november 8-án.
[84] *Ibidem.* 1841. augusztus 15-én.
[85] *Ibidem.* 1846. február 26-án.
[86] *Ibidem.* 1847. november 27-én.
[87] *Ibidem.* 1849. Advent gyűlés.
[88] *Ibidem.* 1850. június 22.
[89] A kézdivásárhelyi szűcs céh privilégiuma. 1649. január 29.
[90] A kézdivásárhelyi szűcs céh protokoluma. 1773—1806. 1775. jan. 26-án.
[91] *Ibidem.* 1781-ben.
[92] A kézdivásárhelyi Szöts céh protokoluma. 1806—1873. 1808. január 7-én.
[93] *Ibidem.* 1822. február 20-án.
[94] *Ibidem.* 1836. február 26-án.
[95] A kézdivásárhelyi szűcs céh privilégiuma 1649. január 29.
[96] A kézdivásárhelyi Szöts céh privilégiuma. 1806—1873. 1839-ben.
[97] „Ratio pro 1840."
[98] A nemes Szöts céh ratioja az 1844-es évre.
[99] A kézdivásárhelyi szűcs céh protokoluma 1806—1873. 1849. december.
[100] „Ratio pro 1850."
[101] A kézdivásárhelyi Szöts céh protokoluma 1806—1873. 1853-ban.
[102] Richter M. István. *Mesterek a céhvilágban.* Ethnographia 1—2 szám, Budapest, 1934, 55. lap.
[103] A kézdivásárhelyi szűcs céh privilégiuma. 1649. január 29.
[104] Artikulusok amelyek a Királyi Főkormányzó Tanácstól... 1824.
[105] A kézdivásárhelyi Szöts céh protokoluma 1788—1900. 1799. január 6-i gyűlés.
[106] *Ibidem.* 1808. április 2-án.
[107] *Ibidem.* 1836. október 11-én.
[108] Kézdivásárhelyi Szöts céh protokoluma 1806—1873. 1808. április 2-án.
[109] *Ibidem.* 1829. március 7-én.
[110] *Ibidem.* 1835-ben.
[111] Kézdivásárhelyi Szöts céh protokoluma. 1788—1900. 1838. június 25-e Szentjános gyűlése.

[112] A kézdivásárhelyi Szüts céh protokoluma, 1806—1873. 1838. júl. 4.
[113] *Ibidem.* 1847. november 27-én.
[114] *Ibidem.* 1853-ban.
[115] A kézdivásárhelyi szűcs céh protokoluma. 1773—1806. 1782. november 16.
[116] *Ibidem.* 1805-ben.
[117] A kézdivásárhelyi szűcs céh protokoluma 1806—1873. 1816. aug. 17-én.
[118] *Ibidem.* 1819. június 26-án.
[119] *Ibidem.* 1835. febr. 28-án.
[120] *Ibidem.* 1839. június 24-én.
[121] *Ibidem.* 1841. január 26-án.
[122] *Ibidem.* 1843. február 25-én.
[123] *Ibidem.* 1847-ben.
[124] *Ibidem.* 1850. november 30-a. Advent gyűlése.
[125] Kovács Géza. *A Zilahi céhek története.* Bukarest. 1958. 30—31 lap.
[126] A kézdivásárhelyi szűcs céh protokoluma. 1773—1806. 1773. dec. 27-én.
[127] *Ibidem.* 1777. február 22-én.
[128] *Ibidem.* 1776. május 9-én.
[129] *Ibidem.* 1781. decemberében.
[130] *Ibidem.* 1783. november 29-én.
[131] *Ibidem.* 1795. július.
[132] A kézdivásárhelyi szűcs céh protokoluma 1806—1873. 1817 július 27-én.
[133] *Ibidem.* 1819. június 26-án. Szentjános gyűlése.
[134] A kézdivásárhelyi szűcs céh protokoluma 1788—1900. 1825. febr. 5-én.
[135] A kézdivásárhelyi szűcs céh protokoluma. 1806—1873. 1827. jan. 13-án.
[136] *Ibidem.* 1841.
[137] A kézdivásárhelyi szűcs céh protokoluma 1788—1900. 1851. dec. 27-én.
[138] A kézdivásárhelyi szűcs céh protokoluma 1806—1873. 1841. júl. 17-én.
[139] *Ibidem.* 1843. március 29-én.
[140] *Ibidem.* 1858. december 27-én.
[141] *Ibidem.* 1872. február 24-én.
[142] Richter M. István: *Mesterek a céhvilágban.* Etnographia 1—2 szám. Budapest, 1934. 50. lap.
[143] Pro anno 1819. a nemes Szöts céh perceptuma és erogátuma.
[144] A kézdivásárhelyi szűcs céh protokoluma 1806—1873. 1822. febr. 20-án.
[145] *Ibidem.* 1827. november 17-én.
[146] Artikulusok, melyek a Királyi Főkormányzó Tanácstól... 1824.
[147] Ratio pro 1845-re.
[148] A kézdivásárhelyi Szöts céh protokoluma 1806—1873. 1867 Advent gyűlése.
[149] A kézdivásárhelyi Szöts céh protokoluma 1773—1900. 1807. március 15-én.
[150] A kézdivásárhelyi csűcs céh protokoluma, 1806—1973. 1808. január 7-én.
[151] A kézdivásárhelyi Szöts céh protokoluma 1773—1900. 1807. december 27-én.
[152] Kézdivásárhelyi Szöts céh protokoluma 1806—1873. 1808. április 2-án.
[153] *Ibidem.* 1836. november 8-án.
[154] *Ibidem.* 1839. november 23-án.
[155] *Ibidem.* 1850. június 22-én.
[156] *Ibidem.* 1850. június 22-én.
[157] A kézdivásárhelyi Szöts céh protokoluma 1773—1900. 1856 Advent gyűlése.
[158] *Ibidem.* 1866. Advent gyűlése.
[159] A kézdivásárhelyi Szöts céh protokoluma 1806—1873. 1872. febr. 24-én.
[160] A kézdivásárhelyi Szöst céh protokoluma 1773—1900. 1873. Advent gyűlése.
[161] Ibidem. 1883. február 5-én.
[162] Berlász Jenő: *A Pest-Budai céhes ipar válsága és a Ferencz-kori céh szabályozás.* Századok 1967. 3—4 szám. 572-ik lap.
[163] A kézdivásárhelyi Szöts céh protokoluma 1806—1873. 1872. júl. 29-én. Szentjános gyűlése.
[164] Dr. Szádecky Lajos: *Iparfejlődés és a céhek története Magyarországon.* Budapest, 1913. 204 lap.
[165] A nemes Szöts céhnek az 1831 esztendőre szóló ratioja.

ATRIBUȚIILE JURIDICE ALE BRESLEI COJOCARILOR DIN TÎRGU SECUIESC

Rezumat

Această lucrare abordează o problematică mai puțin studiată din viața breslelor, modul în care s-a desfășurat procesul de judecată în cadrul breslei cojocarilor din Tîrgu Secuiesc, la sfîrșitul secolului al XVIII-lea și începutul secolului al XIX-lea. Studiul analizează o serie de infracțiuni săvîrșite de membrii breslei și eforturile făcute de conducătorii acesteia de a face dreptate.

Orașul Tîrgu Secuiesc a făcut parte din sistemul de apărare a granițelor imperiului habsburgic, fiind sediul Regimentului Nr. 2. de Infanterie înființat în timpul împărătesei Maria Tereza. Meseriașii din oraș aveau dublă calitate, pe lîngă faptul că erau membri ai breslelor, făceau parte ca militari din Regimentul 2 de Infanterie. Autoritățile militare în repetate rînduri s-au amestecat în treburile interne ale breslei, uneori aplicînd și sancțiuni militare împotriva meseriașilor.

Infracțiunile săvîrșite erau multiple ca de exemplu: certuri, bătăi, infracțiunile cauzate de consumarea băuturilor alcoolice, infracțiuni împotriva bunelor moravuri, furturi, comportare necuviincioasă față de breaslă și conducătorii săi, calomnii, divulgarea secretelor breslei, întîrzieri și absențe de la adunările și înmormîntările organizate de breaslă, infracțiuni săvîrșite de conducătorii acesteia.

Un capitol aparte formează înfracțiunile comise cu prilejul procurării materiei prime în timpul exercitării meseriei și desfacerii produselor.

De fiecare dată după infracțiunea săvîrșită apare și pedeapsa aplicată de breaslă, care diferă de la caz la caz, începînd cu mustrare și avertisment, pînă la amenzi în bani sau în natură. În ultima instanță s-a aplicat și excluderea din rîndul membrilor breslei.

Deși legile breslei stipulau că abaterile mai grave trebuiau să fie judecate de către instanțele orășenești, în realitate în toate cazurile întîlnite, judecata a fost făcută de către instanța breslei.

Din cele relatate în lucrarea de mai sus reiese o accentuare a contradicțiilor sociale în sînul breslei cojocarilor, la sfîrșitul secolului al XIX-lea. Aceste contradicții se manifestau nu numai prin certuri interminabile, în unele cazuri chiar și prin încăierări la bătaie. Breasla este neputincioasă față de aceste manifestări. Ultimul avertisment este dat de mai multe ori aceleași persoane. Breasla nu dispunea de autoritate necesară pentru ca sancțiunile să fie executate; uneori ani de zile nu sînt achitate nici taxele impuse ca sancțiune. În ultima instanță breasla se adresează autorității militare, care aplică sancțiuni umilitoare, ca bătaia sau carcera.

Tradițiile și insemnele breslei pierd din vechea lor prestanță. Adunările, forurile cele mai importante ale breslei nu sînt frecventate cu regularitate. Ținuta ordonată a membrilor nu se mai respectă. Oamenii nu se mai străduiesc să obțină funcții de conducere în breaslă. În afară de funcția de stratoste, toate celelalte funcții sînt desconsiderate. Se petrece și o stratificare în sînul breslei. Pe lîngă corpul de conducere, format din patru persoane, găsim categoria celor 12 meșteri bătrîni. Pătrunderea în rîndul meșterilor bătrîni era extrem de dificilă. Începînd din anul 1850 gruparea numeroasă a meșterilor tineri s-a împărțit în două, prin formarea categoriei „tinerii de mijloc".

În cadrul breslei se petrece și o diferențiere economică. Meșterul sărac era nevoit să-și vîndă forța de muncă colegului său mai înstărit.

Asistăm, deci la procesul de descompunere a breslelor cojocarilor din Tîrgu Secuiesc. În pofida tuturor greutăților generate de contradicțiile interne, membrii breslei cojocarilor fac eforturi considerabile în vederea menținerii sistemului de breaslă, a relațiilor statornicite în sînul acestei comunități.

A TÁRSADALMI KÉRDÉS UDVARHELYSZÉKEN AZ 1848—1849-ES FORRADALOM IDEJÉN

EGYED ÁKOS

Az 1848-as erdélyi forradalom — mint általában a polgári forradalmak — mindenekelőtt arra vállalkozott, hogy megdöntse a feudális társadalmi berendezkedést, és kinyilatkoztassa a polgári társadalom eszméinek győzelmét. Ennek a törekvésnek a jegyében válhatott a forradalom mozgósító programpontjává — mint a feudalizmus tagadása — néhány olyan polgári eszme, mint a „törvény előtti egyenlőség", a „közös teherviselés", a „személyi-egyéni szabadság" és még több más eszme. Ezeknek a győzelme gyökeres átalakulást feltételezett: meg kellett szüntetni a feudális jogrendet s törvényeket, amelyek a rendiség szellemében a társadalmi hierarchia felső lépcsőin elhelyezkedő rendeket és osztályokat előjogokkal ruházták fel, viszont az alsóbb osztályokat jogtalanságban tartották, egyedeiket a személyi szabadságtól is megfosztották. Mindennek következtében a polgári forradalom szélesebben felfogott társadalmi kérdése Erdélyben magában foglalta a jobbágyság és zsellérség jogi felszabadítását, a nemesség és más társadalmi rendek előjogainak eltörlését. Erdély egyes területein emellett sajátos kérdések is felmerültek. Ugyanis az olyan tájegységeken, ahol a korábbi századok alatt nem fejlődött ki a teljes feudális társadalmi képlet és struktúra, a szabad középrétegek helyzetét is újra kellett rendezni. Ilyen területként tartották számon mások mellett a Székelyföldet, amelynek társadalma sajátos felépítésű, egyedi jellegű volt.

Kérdésünk az: hogyan nyilvánult meg Udvarhelyszéken az 1848-as polgári forradalomban a társadalmi kérdés, és hogyan próbálták megoldani. Témaválasztásunk nem önkényes: már a vonatkozó történeti források egyszeri átnézése felhívja a figyelmet Udvarhelyszék súlyos társadalmi kérdéseire a forradalom idején. Emellett már a kortárs publicisztika nem egyszer szemére vetette Udvarhelyszéknek, hogy annyira elfoglalta magát belső kérdéseivel, hogy a nemzeti szabadságharcban nem volt képes erejéhez mérten részt venni. Meg kell vizsgálnunk ennek okait, valamint azt is, hogy mennyire felelt meg a fenti állítás a valóságnak. De mielőtt ezeket a kérdéseket fejtegetni kezdenők, fel kell vázolnunk Udvarhelyszék társadalmát s a benne rejlő ellentétek természetét.

Udvarhelyszék társadalma a XIX. század első felében

Ismeretes, hogy a feudalizmus korának székely társadalom-fejlődése sokkal bonyolultabb jelenség volt, mint a klasszikus feudális társadalmaké. És korántsem csak azért, mert a székelység körében a feudális társadalmi formák képződése jóval az erdélyi hasonló formaképződés után ment végbe s akkor is csak fele útjáig jutott el, hanem elsősorban azért, mert *a székelység megtelepedésétől a Habsburg-foglalásig katonai funkciót töltött be* a középkori magyar állam, majd ez erdélyi fejedelemség keretében, *s társadalmának szerkezete és struktúrája is ennek megfelelően képződött.* Itt nem jöttek létre a hagyományos földművelő társadalmakra jellemző társadalmi formák (nemes-földesúr-jobbágy-zsellér), hanem a katonai szerepnek megfelelő társadalmi rendek (lófőrend, gyalogrend, vezetők), s csak ennek alárendelten és jóval később történt meg a feudális társadalmi kategóriák képződése is.

A feudalizáló történeti folyamat mindenesetre a Habsburg-foglalás után kissé felgyorsult, annál inkább, mivel a Rákóczi Ferencz-féle szabadságharc leverése után a székelységet megfosztották kollektív katonai funkciójától, s ezt követően a társadalmi fejlődés öntörvényű folyamata szabadabban bontakozhatott ki. E kései feudális jellegű fejlődés következményeként a XVIII. századi és a XIX. század eleji székely társadalom nem volt egyéb, mint a régi székely rendi társadalom és a később képződött feudális társadalmi formák összefonódása, pontosabban e társadalmi rendek hierarchikus egymásba való kapcsolódása. Ennek a társadalmi szerkezetnek a modelljét röviden az alábbiakban foglaljuk össze.

A székely társadalomszerkezetnek a XVIII. században és a XIX. század első felében a csúcsán már éppúgy a főnemesség grófi és bárói rendjét találjuk, mint Erdély megyés területein. Lefelé haladva, ezek után a székely primorság rendje következett, vagyis a főnemességnek az a rendje, amely már az öntörvényű belső társadalomfejlődés eredménye volt. A középnemesség ebben a társadalomban igen gyenge, viszont annál jelentősebb erőt képviselt a csak egy-két jobbágyos-zselléres kisnemesség, amellyel majdnem összeolvadt a nemesi osztály legalsó kategóriája, az egyházas nemesség. Ez utóbbi azonban legalább annyira kötődött a szabad székelységhez is, mint a nemesi osztályhoz.

A régi székely katonai társadalom rendjei: a hajdani primipilusok (lovagok) és pixidáriusok (gyalogok) a Habsburg-hatalom kezdetén az egyszerű szabad földművelő rend státusába estek vissza, bár előbbi társadalmi státusukat féltve őrizték, mint családi hagyományt. Ennek soraiban a gazdasági-társadalmi rétegződés törvényei az 1848-as forradalom idejéig már alapos munkát végeztek: köztük a cselédtartó, sőt zsellértartó családoktól a teljesen vagyontalan, szolgálatra kényszerülő családokig minden fokozat megtalálható volt.

Gazdasági funkciója szerint a Székelyföld földművelő társadalmához tartozott a jobbágyság is, de társadalmi-politikai helyzete folytán külön kategóriát alkotott: a jogilag és gazdaságilag, tehát személyileg is függő

parasztság kategóriáját. Függőségei a székely nemesi rendhez kapcsolták, de részben a szabad székely gazdákhoz is kapcsolódott. Földhasználatért az előbbieknek robot és más természetű szolgáltatásokkal tartozott.

A függőségben élő parasztság másik kategóriáját a zsellérség képezte. Ennek a székelyföldi zsellérségnek több külön rétegét kell megkülönböztetnünk: zsellérnek nevezték az úrbéres zsellért, de a szabad cselédet (szolgát) is. Éppen a bizonytalan fogalomhasznált és jogi helyzet miatt nagyon nehéz tiszta képet alkotni a székelyföldi zsellérségről.

A fenti modellhez hogyan viszonyul Udvarhelyszék társadalmának a szerkezete a XIX. század első felében?

A társadalmi hierarchia csúcsán levő székely főnemesség statisztikai arányait minden más rétegénél nehezebb meghatározni, mert erre a társadalmi kategóriára az összeírások általában nem terjedtek ki. Ezért csak részleges adatokból tudjuk arányait rekonstruálni, hogy az egész társadalom statisztikai arányaival összevethessük. Udvarhelyszék első komoly statisztikusa, Szigeti Gyula Mihály 1831-ben felsorolta az udvarhelyszéki főnemesi családokat; adatait az 1819—1820-ban készült Cziráky-féle összeírás alapján kiegészíttettük. Ezek szerint Udvarhelyszék falvaiban a nemesi kúriákkal s jobbágycsaládokkal bírtak a gr. Bethlen, Gyulai, Korda, Kornis, Mikó, Kemény, Révai családok, s az olyan bárói családok, mint a Daniel, Győrffy, Orbán, Toldalagi, Szentkereszti, Wesselényi.[1] A főnemesség körébe sorolta a statisztika a székely primori családokat (Ugronok, Matskásiak, Bírók, Henterek, Pálffyak, Gyárfások és így tovább). Ami a nemesi osztály arányait illeti: az udvarhelyszéki főnemesi és armalis nemesi családok számát egy 1844-es összeírás 857-ben állapította meg.[2] Az adózó egyházas nemesekét az 1821-es összeírás viszont 216 családra teszi[3]. (A családok számával kapcsolatban szükségesnek tartjuk megjegyezni, hogy sok esetben nagycsaládról van szó; a Bíró családról írta a korabeli statisztikus, hogy voltaképpen tíz kiscsalád tartozott hozzá!). Elfogadhatónak kell tehát tartanunk azokat az adatokat, amelyek szerint Udvarhelyszék társadalmának legkevesebb 8%-át a nemesi osztály s ezen belül, mintegy 6,70%-át a teljesen mentes jobbágytartó nemesi rend (egyes falvakban ez az arány meghaladta a 27%-ot) képezte. Ez a társadalmi szerkezet meghatározta a társadalmi struktúrát is: a társadalmi ellentétek egyik fő forrása abban keresendő, hogy a birtokos mentes nemesség Udvarhelyszék társadalmában túlfejlődött, s amint látni fogjuk, túlszaporodott a teljesen vagyontalan zsellérség is. A középrétegek viszont, éppen az előbbiek miatt csak nehezen tudtak megfelelni a rájuk nehezedő súlyos terheknek.

A székely szabad középréteg — a volt katonarendek — arányát az adóösszeírások alapján állapíthatjuk meg. Az 1821-es összeírás szerint 7341 család, vagyis a társadalom 57%-a ehhez a kategóriához tartozott.[4] Ez az arány kisebb, mint az, amelyet az 1848 eleji állapotokat tükröző választójogi kimutatás tartalmaz, eszerint ugyanis 61,55%-át[5] a szék társadalmának a régi katonarendűek tették ki. Mindenképpen ez volt az udvarhelyszéki társadalom legszámosabb osztálya, amelynek vállaira a terhek zöme nehezedett; s háborgott amiatt, hogy a mentes nemesi osztály előjogok birtokában, nem vesz részt a terhek hordozásában. Ezért 1848-ban

a szabad földművelő rendek egyik fő törekvése az eddigi mentes nemesekkel való teljes egyenlőség, valamint a közös tehervíselés megvalósítása lesz.

A társadalmi hierarchiában a szabad székely földművelők rendje után a jobbágyság következett. Az 1821-es adóösszeírás 2626 jobbágycsaládot, az összes családok 20,50%-át sorolta ebbe a kategóriába; az 1848-as összeírás pedig 2432 családot (22,43%) tartott jobbágynak. A függőségben élő parasztság másik kategóriáját a zsellérek alkották. Itt szeretnők megjegyezni, hogy a jobbágy és a zsellér közt a Székelyföldön nem volt olyan nagy kölönbség mint Erdély megyés területein. A zsellérek arányát 1821-ben az össztársadalom 7,28%-ában állapították meg, 1848-ban pedig 3,58%-ában. Ha az udvarhelyszéki zsellérkérdést a részadatok alapján vizsgáljuk meg, kiderül, hogy a fenti arányok kisebbek a valóságosoknál. Ugyanis az adótabellákban csak azokat a zsellércsaládokat tüntették fel, amelyek adót fizettek. A nem adózó zsellérkategóriák s az adó alól uraik által kivont családok kimaradtak a statisztikákból. Milyen zsellérekről lehetett szó?

Hogy a kérdést megközelíthessük, különbséget kell tennünk a jogi zsellér és a gazdasági zsellér fogalma között: az első esetben tipikus feudális társadalmi réteggel van dolgunk, a másikban viszont a szabad székely társadalom egyik rétegével. Ugyanis a Székelyföldön a jogi zsellér megfelelője volt annak a zsellérkategóriának, amelyet az erdélyi megyékben úrbéres zsellérnek neveztek, s amely az összes zsellértípusok közül a legközelebb állt a tulajdonképpeni jobbágysághoz. Főként azáltal, hogy — bár minimálisat, de olyan földet bírt, amelyik apáról fiúra öröklődött, akár a jobbágyföld, és amelyet nem is lehetett minden további nélkül elvenni a zsellér családtól. Ezeket a zsellércsaládokat az összeírások általában házas zselléreknek mondják, bár a két kategória nem fedte teljesen egymást; a házas zsellérek száma nagyobb volt, mint az úrbéres zselléreké. Mindenképpen ez a jogi zsellérség (úrbéri zsellér) volt az egyetlen olyan réteg, amely Udvarhelyszéken is többségében és rendszeresen adót fizetett; a más kategóriák rendszertelenül adóztak, többségük nem is szerepelt az adóösszeírásokban. Ezek voltak a gazdasági zsellérek.

A gazdasági zsellérkategóriákat nevezték házatlan zselléreknek, szerződéses, kurialista zselléreknek, valamint taxás zselléreknek. Velük a földtulajdonosok a legtöbbször ideiglenes megegyezésre léptek a személyileg is csak az írott vagy szóbeli egyezményben rögzített időre voltak helyhez és más személyhez kötve. Ezért a forrásokban néha ezeket a zselléreket (és ez igen jól fejezi ki a kérdés lényegét) *szabadmenetelű* zsellérekként jellemzik. Közelebb visz a kérdés belső összefüggéseinek a megértéséhez, ha megemlítjük, hogy az ilyen ideiglenes zselléri szolgálatra nem egyszer az elszegényedett szabadszékely, sőt nemesi származású székely is rákényszerült. De ettől a szolgálattól, amely pedig szolgai természetű volt, az illető család rendi természete jogilag mitsem változott. A fentiek miatt kell a székelyföldi zsellér fogalmát nagy óvatossággal kezelnünk.

A székely zsellérség meghatározása szempontjából nagy jelentőségű volt az illető zsellér által használt föld (telek) tulajdonjogi természetének. A székely úrbéres (általában házas) zsellér helyzete azért volt biztonságosabb, mert úrbéri jellegű földet használt, éppen úgy mint vármegyei társai; ezért aztán felszabadulása is hasonló módon történik. De az úgynevezett székely örökségeken lakó (jobbágy és) zsellér jogi helyzete teljesen sajátos volt. Mivel az udvarhelyszéki jobbágyok és zsellérek nagy része nem királyi vagy fejedelmi úrbéres adománybirtokon lakott, hanem székely örökség természetű birtokon, meg kell állnunk ennél a fogalomnál.

A székely örökség keletkezése visszanyúlik a földközösség bomlásáig; a közös földalaptól elkülönülő, örökölhetővé váló telket és birtokot nevezték székely örökségnek. Az ilyen örökség a katonai terhek hordozásának alapját képezte, ezért aztán mentes maradt mindenféle más szolgáltatástól (adó, közmunka és egyebek). A székely örökség jogilag is külön természetű birtok volt, hiszen a birtokló család magvaszakadása esetén sem szállott a királyra vagy fejedelemre, hanem a vérrokon vagy — ha ilyen nem volt — a szomszéd örökölte. Nos, az ilyen örökség-földek nem válhattak a székely jogszokás szerint úrbéri földekké, még akkor sem, ha jobbágyot vagy zsellért telepítettek rá. Ezeket az örökségeket a Székelyföldön egyszerűen allodiumoknak, majorságbirtokoknak tekintették; márpedig ez mindenhol az illető földbirtokos kizárólagos tulajdonát képezte.

Komplikálta az ilyen örökségeken lakó parasztok jogi helyzetét az a körülmény is, hogy az ilyen birtok után rendszerint nem kellett adót fizetni, márpedig az adózás a felszabadulás alkalmával egyik — sok esetben — döntő kritériuma volt annak, hogy az illető állami megváltás, illetőleg önmegváltás mellett szabadult-e fel.

Mivel a kérdést itt részletesen nem fejthetjük ki, legyen szabad csak egy falu, nevezetesen Bözödújfalu példájára hivatkoznunk. Itt öt székely „földesúr"-nak 12 zsellére volt, de törvényen bizonyították az előbbiek, hogy a zsellérek által használt föld székely örökség, melyeket mostani, vagy volt tulajdonosaik vásár útján szereztek szabad székely családoktól. Emiatt az ezeken lakó zsellérek ezekhez a telkekhez semmiféle tulajdonosi jogot nem formálhattak.[6] Egyébként, ha a funkcionalitás oldaláról közelítjük meg a kérdést, kiderül, hogy a kisnemeseknél, vagy egyszerű székely gazdáknál szolgáló zsellérek nagyobb része nem volt más mint gazdasági cseléd (szolga), vagy szegény földbérlő (részes); Az itt következő idézet, amelyet a *Honvéd* című lap 1849. május 30-án közölt, képet ad a székely zsellérkérdés természetéről. „Székelyföldön van egy székely gazda, szűk jószágon lakik, a szekerével alig fordulhat meg rajta. A falunak a másik oldalában is van egy kis jószága, melyet vagy vett, vagy [az] ősei, atyafiai halálakor osztályszerint jutott neki, vagy pedig felesége mint fiú-leány (az olyan leánygyermek, akinek nem volt fiútestvére, az örökösödés rendszerében fiú-leánynak számított) hozott. E kis jószágon is van egy háza, kettőben csak nem lakhatik, hát egybe lakót tett; az ilyen lakókat a Székelyföldön a régi idő ambíciója nevezte zsellérnek, aki, ha még egy kevés kukoricát vetett neki gazdája, hetenként két napot robotolt

érette, igaz, hogy abnormális szolgálat, de a Székelyföldön szűk a föld és nagy a népesség . . .“

Bár többféle zsellért tartottak nyilván, jogi természetétől függetlenül mindegyik jobbágy és zsellér ragaszkodik majd a felszabadulás idején az általa használt földhöz és belsőséghez, amelyeket viszont a tulajdonosok nagy része nehezen enged ki a kezéből. Ez az ellentét áll majd Udvarhelyszéken a forradalom idején a társadalmi kérdés kiéleződésének a hátterében.

Mindennek az alapja, amint láttuk, *a földkérdés volt.*

A források vallatása arról győz meg, hogy az akkori két- vagy háromfordulós határhasználat mellett, és a mezőgazdasági kultúra akkori fejlettségi színvonalán, Udvarhelyszéken viszonylagos túlnépesedés következett be. És ez a túlnépesedés valamiképpen minden társadalmi kategóriát érintett: a társadalom többségét képező székely gazdatársadalomban nagyon felszaporodott a nincstelenek száma, sok szabad család fia szolgált földbirtokosnál vagy gazdánál, sok elszegényedett szabad székely család vállalt zselléri szolgálatot. Szegényes gazdasággal rendelkezett a nemesség többsége is (a „hétszivafás“; „bocskoros“ nemes elnevezés is erre vall). A jobbágytelek elaprózódása is elérte a szélső határt, ezért a népszaporulat a nincstelen zsellérek számát növelte. Az udvarhelyszéki túlnépesedés kérdését feszegetve, nem feledkezhetünk meg arról a körülményről sem, hogy itt a régi nagy földtartalékok, a közös erdők és legelők is a minimálisra zsugorodtak össze; ezek nagy részét már régebben felosztották egymás között a falvak, majd a családok. Az apró falvak, amelyek Udvarhelyszéken jellemzők voltak, nem tudtak terjeszkedni. A családok tehát majdnem egészen csak a, minden más székely székhez viszonyítva szűkösebb földű saját gazdaságra támaszkodhattak. Ilyen feszültségek mellett nem csoda, hogy a 48-as forradalom újító eszméi Udvarhelyszék társadalmát gyorsan megmozgatták. De amint azt látni fogjuk, a kibontakozás nehezen és csak részben valósult meg, a rendkívül nehéz belső körülmények, illetőleg a súlyosbodó külső feltételek folytán.

A társadalmi kérdés a forradalom idején

Mit várt Székelyudvarhely és Udvarhelyszék társadalma a forradalomtól? Milyen belső átalakulások következtek be a forradalom kezdeti szakaszában?

Az európai, közelebbről a bécsi és a pesti forradalmak hírére már 1848. március 27-én tanácskozást tartottak Udvarhelyszék központjában, Székelyudvarhelyen, és ott elfogadták a széki közgyűlést előkészítő programot. A programpontok (amelyeken nem nehéz a pesti 12 pont hatását észlelni) természetesen a társadalmi kérdések mellett a nemzeti kérdésre, valamint a politikai szabadságjogok kérdésére is kiterjedtek. Az első pont a haza és fejedelem iránti hűséget hangsúlyozza, a második az unió mellett szól, a harmadik a sajtószabadság bevezetését sürgeti, egy másik „a nép felszabadítását és politikai jogokbani részeltetését“ kérte. E kér-

dések tárgyalása azonban meghaladja tulajdonképpeni témánkat; ezekkel más alkalommal szeretnénk foglalkozni. Ami a dolgozatunk címében is jelzett társadalmi kérdést illeti, a március 27-i előkészítő tanácskozás a következő pontokat tette magáévá: a) *közös teherviselés*; b) *a föld szabaddá tétele. Az állam a jobbágyokért kárpótlást fizet*; c) *törvény előtti egyenlőség.*[7]

A feudális jogrendet tagadó polgári eszmék, s ami még fontosabb: a jobbágyrendszer eltörlésének programja tehát visszhangra találtak Udvarhelyszéken, s a társadalom gyökeres és azonnali átszervezésére sarkallták az érdekelt társadalmi erőket. És ez nem csupán az értelmiség legjaváról, a haladó nemességről valamint polgári rétegekről mondható el, de elmondható a népről is, mind a városiról, mind a falvak lakóiról, hiszen ezek türelmetlenül követelték a számukra kedvezőeknek ígérkező átalakulásokat. Ezzel kapcsolatban foglalkoznunk kell az április eleji és a május másodiki székelyudvarhelyi tömegtüntetések eseményeivel.

Április elsején — bizonyosan a régi ellenzék kezdeményezésére — nagy néptömeg lepte el Székelyudvarhely város főterét s tüntetett a régi állapotok ellen s az új eszmék mellett. Ezekről az eseményekről rendelkezésünkre áll mind a korabeli hatósági jelentés, mind az *Erdélyi Híradó* beszámolója, tehát meglehetősen hű képet kapunk róluk. Mindenekelőtt jellemzőnek és sokatmondónak tartjuk azoknak a beszédeknek az érvelési rendszerét és tartalmát, amelyek végülis a nép megnyugtatására vezettek.

A szónok — a nép helyeslése mellett — a megbukott Metternich kancellár rendszerét mint „a nép zsírját szívó, az erkölcsöket megmérgező", „a hatalmat csak néhánynak kezébe összpontosító rendszert bírálta, amely a nép többi részére minden terhet rárakott. Megnyugodott a nép abban is, hogy (és itt érdemes megfigyelni a követelések konkrétizálódását) a hazában bekövetkező változások következtében „az urak is" hozzájárulnak a terhek viseléséhez: az útcsináláshoz, katonatartáshoz, fuvarozáshoz; a változások révén a nép „adója kisebb lesz". S olyan törvényeket fogadnak majd el, amelyek biztosítják hogy „a törvény előtt mindenki egyenlő legyen".

A korabeli források tanúsítják: a székelyudvarhelyi tüntetésen a nép radikális politikai és társadalmi változásokat igényelt. Több mint érdekes, hogy e kihívásra való válaszként, Pálfy János liberális haladó politikus és birtokos a nyilvánosság előtt tett fogadalmat; ő „boldognak nyilvánította magát, hogy ezután nem fog hereként élni az ország javából (javaiból), hanem annak terheit hordozva, annak jólétét a köznéppel együtt munkálhatandja".[8] Este a tanuló és iparos ifjúság együtt járta be az utcákat, miközben Petőfi forradalmi dalait énekelte; korábban az ilyen közös fellépés elképzelhetetlen volt. Este (francia modell szerint) „népes lakoma volt a város nagytermében". S milyen jellemző a kialakuló politikai hangulatra, hogy mindenfele a „polgártárs" megszólítás járta...

Ha az április elseji tömegtüntetést az *Erdélyi Híradó tükrében*, a beszámoló struktúrája alapján próbáljuk értékelni, meg kell említenünk, hogy a „nép", „néptömeg", „köznép" kifejezés tíz alkalommal fordul elő s mindig pozitív összefüggésrendszerben, értésre adván azt, hogy a feu-

dális rendi világ helyén egy új, demokratikus világ fog épülni, amelynek központi célja nem más, mint a nép felemelése. Természetesen nem feledkezünk meg a szabadelvű ideológia korlátairól; nem vagyoni, csak törvény előtti egyenlőség valamint a politikai szabadságjogok egyenlőségére gondolt a vezető osztály. De a sok százados rendiség után, amelyben a születési előjogok életreszólóan meghatározták az egyén helyét a társadalomban, s a társadalom hierarchikus szerkezetét — a gondolkodásnak, mentalitásnak ez a változása: forradalmi változás volt.

Ez, valamint a forró hangulatu tömegtüntetések, a külföldről és Erdélyből érkező hírek nem maradtak hatás nélkül a kiváltságos rendekre sem. Ha a már említett esetet, azt ti., hogy Pálfy János a tömeg előtt vállalta a demokráciát s ítélte el a rendiséget, elszigetelt kivételnek is felfoghatjuk, az április 3-án, Székelyudvarhelyen tartott széki közgyűlés határozata már vitán felülivé teszi állításunkat: a pillanat hatása alatt a kiváltságos rendek hajlandónak mutatkoztak a társadalom demokratikus átszervezésében részt venni, a néppel együttműködni. A fő ok azért mégis a népi megmozdulásoktól való félelemben keresendő. A mindjárt ismertetendő határozat indoklása szószerint kimondotta: „E nemes szék rendei — *nehogy a nép felizgatott kedélye csak puszta igéreteket lásson, s nehogy a kivitelig békétlenkedni kezdhessen*“ elhatározták, hogy *„a mai napon kezdve adó és minden közterhek aránylagos hordozásában tettlegesen részt venni kívánnak“*.[9]

Az erre vonatkozó dokumentum Udvarhelyszék történetében annyira fontos, hogy szükségesnek tartjuk egészében közölni. Ime:

Körlevél a dullóknak!

Udvarhely, Szentgyörgy hava 14-én 848

Köröztesse járásában s általános köztudattá juttatás végett igtattassa helységenként jegyzőkönyvbe azt:

1-ör, hogy a Nemes Szék Rendei jelen év és hónap 3-án tartott közgyűlésükben a kiváltságos nemesség azon önkéntes ajánlatához képest, mi szerint azon naptól fogva már a törvény előtti egyenlőséget kimondotta, s ilyetén a nemzeti lobogó alatt eskűvel is biztosított honfiúi ajánlata a Rendek által elragadtató ihletéssel fogadtatott —, határozottan mondották ki azt, hogy Udvarhelyszék Rendei közt azon naptól fogva egyenlőség vagyon törvény előtt és mindenki: adót, katonaélelmezést és minden közterheket fizetni, hordozni birtokaránylag egyformán kötelezteti.

2-or. Ugyenezen közgyűlésen a grófi, bárói és nemesi megkülönböztető címeknek törvényhatóságunkban megszüntetése határoztatott oly móddal, hogy szintúgy magános, mint hivatalos megszólítás ezután különbség nélkül az hivatal neve után téjendő, csupán úr kitétel legyen“.[10]

Az a tény, hogy a szék rendjei — s éppen ez eddigi kiváltságos nemesség kezdeményezésére — ilyen határozatot hoztak, a belső társadalmi feszültség fokozódására vall; s a határozatnak — amit láttunk — az lett

volna a funkciója, hogy a mozgalmak további erősödését és az esetleges kitöréseket, megelőzze. A feudális címekről való önkéntes lemondás szintén ezt a célt kívánta szolgálni. Mivel azonban a nép elvárásai nem teljesültek gyakorlatilag és azonnal, a mozgalmak egyre konkrétabb követelésekkel léptek fel.

A kisebb eseményeket elhagyva, szólnunk kell a május másodikai újabb tüntetésről.

1848. május másodikán már nemcsak Székelyudvarhely s a közelebb fekvő falvak népe vett részt, mint az áprilisi mozgalomban, hanem a távolabbi vidék is. „Minden járás saját nemzeti lobogó alatt gyült be iszonyú csapatokban. Némely járásból puskákkal fegyverkezve; másból nagy sereg lovasság". Ilyen nagy tömeg, írja a szemtanú, még soha sem gyűlt össze Székelyudvarhelyen, s ami még fontosabb volt, ott többséget alkotott a szabad székelység, és nem hiányzott a jobbágyság sem; „És a nép nem volt kiváltságos; megjelentek itt a jobbágyfalvak is tömegestől".[11]

Hivatalosan a követválasztás (a képviselőket követeknek nevezték akkoriban) adott alkalmat a nép összegyűlésére, de ezentúl is léptek: mármár rendkívüli tisztújítás történt, mert a nép a régebbi népszerűtlen tisztségviselők lemondását követelte. Különösen az Ugron-dinasztia (az Ugron család talán a legnépesebb primor család volt a székben, s igen sok falvában jobbágy és zsellértartó birtokos) ellen tüntettek, sürgetve Ugron Lázár királybíró és Ugron Gáspár megyei pénztárnok távozását.

Közben a mozgalom kilép szigorún helyi kereteiből: leszedik a Habsburg-hatalom jelképeit s a kétfejű sasok mellett elégetik a Habsburgok erdélyi uralmát maximálisan kiszolgáló Jósika Samu kancellár képmását. Mindez már, akárcsak Erdély egyes más részein a habsburgok erdélyi hatalmának kérdéskörét érintette.

Ilyen előzmények után szinte természetes, hogy követekül az erdélyi országgyűlésre olyan szabadelvű politikusokat választottak, mint ifj Bethlen János, aki jobbágyai egy részét már 1847-ben örökváltság-alapon felszabadította, és Pálfy Jánost, aki — amint azt fennebb láttuk — a birtokos nemesek közül elsőként foglalt állást a társadalmi átalakulások mellet, üdvözölve a rendi kiváltságok eltörlését. Emellett mindketten hívei voltak a függetlenségnek.

A negyvennnyolcas forradalom társadalmi programja tehát Udvarhelyszéken határozott elvekben és célkitűzésekben nyilvánult meg, és a társadalom szinte egyöntetű fellépése révén úgy tűnt, hogy a rendeket és osztályokat elválasztó falak lerombolása, a polgári egyenlőség elveinek lerakása itt a belső erők egyetértésével s könnyebben fog megtörténni, mint máshol. Azt lehetne mondani: a forradalom első heteiben a társadalmi kérdések megoldását a székely székek közül Udvarhelyszéken igényelték a leghatározottabban; és itt látszott a legtöbb hajlandóság a kiváltságos rendek között, annak békés megoldására.

Azonban az első biztató lépések után megtorpanás következett be. Egyrészt azért, mert az erdélyi Főkormányszék, mihelyt tudomást szerzett az udvarhelyszéki határozatokról leiratban figyelmeztette a széket az erdélyi országgyűlés vonatkozó határozatainak a bevárására,[12] mint-

egy óva attól, nehogy túlságosan radikális megoldásokra vállalkozzanak: hasonló leiratok törvényhatóságok részéről is érkeztek. A belső jobboldali ellenzék is fellépett: az Ugron családok megbízásából agitátor (vagy agitátorok?) járta a szék falvait s a tervezett változások „veszélyességére" hívta fel az illetékesek figyelmét; új követeket kell választani, akik nagyobb mérsékletet tanúsítanak majd az egyenlőség megvalósítása kérdésében, mint a mostaniak.[13] Mindezek következtében Udvarhelyszék kiváltságos rendjei és vezetői, félredobva előbbi önkéntes, valóban előremutató elkötelezettségeiket, egyre jobban, erősebben kezdtek ragaszkodni előjogaikhoz, pontosabban csak annyit voltak hajlandók engedni, amennyit kikényszerítettek tőlük.

A közteherviselés elvét ugyan megszavazták, de amikor az 1848-as évre kivetett adómennyiség újbóli, igazságosabb felosztása napirendre került, a volt adómentes nemesek többsége vagy teljesen visszautasította az adó egy részénél elvállalását, vagy csak minimális részt volt hajlandó magára vállalni. Lássunk néhány adatot.

A homoródszentmártoni járás volt kiváltságos nemessége a kirótt adó kifizetését nem tagadta meg, de már a homoródszentmártoni Bíró család az „adózó polgárokat egy fillérrel sem volt hajlandó segíteni".[14] Bardóc fiúszékben az adóbegyűjtő végigjárta a nemeseket, de „önkéntes vállalkozókat" (ti. adófizetőket) sehol sem talált.[15] Az etédi járás nemessége hasonló módon viszonyult az adózás kérdéséhez.[16] Ez az elutasító vagy időhúzó álláspont a nemesség, valamint adózó rétegek (szabad székelyek, jobbágyok) közti ellentétet növelte. Dályában, ahol az adózás terheit 54 szabad székely s 28 jobbágycsalád viselte, s viszont a mentes családok száma 30-ra rúgott (26.78%), a faluközösség gyűlésbe hívta a külön közösséget alkotó kiváltságosokat, s a birtok terjedelme szerint való adókivetést szorgalmazott. Mivel a 30 család közül csak kettő volt hajlandó adózni, a falusbíró, aki végső soron felelt az adó begyűjtéséért, kénytelen volt „elköttetni" a nemesség állatait.[17] Lokod helységben az történt, hogy a nemesek ugyan elvállaltak valamennyit a kirótt adóból, de a faluközösség kevesellte azt, s ezért vagyon arányában újra kirótta az adót.[18] Erzsébeten a nemesek kijelentették, hogy nem fognak adót fizetni, úgy a véckeiek is, aminek az volt a következménye, hogy „itt a székelység is addig nem fizet", ti. amíg a volt mentesek nem adóznak.[19]

Súlyosbította a szék helyzetét az a körülmény, hogy a továbbiakban ez az adóügy kimondott politikai-katonai kérdéssé vált; amikor 1848 nyarán az adószedés mellett a katonai toborzások is megkezdődtek, amiben az udvarhelyszéki székelység egy része valamiféle jogsérelmet látott, ilyen nyilatkozatok hangzottak el: eddig, ha adót, katonát adtunk, katonának nem hajtottak, most adót is, katonát is kell fizetnünk, mégis katonának hajtanak mindnyájunkat; ezt bírni nem lehet. Ha a kiváltságosak most katonának mennek is, mit ők (ti. a nép) nem mind hiszik, de azok adót eddig sem fizettek és most sem; így a szegénység áll kettős terü alatt".[20] Az eredmény pedig az lett, hogy 1848 szeptemberében a honvéd sereg számára elrendelt falvankénti összeírásokat számos közösség részben vagy egészben megtagadta (Atyha, Pálfalva, Farkaslaka,

Szentlélek, Malomfalva, Bogárfalva, Lengyelfalva) s hangoztatták, hogy nem a minisztériumnak, hanem a császárnak engedelmeskednek.[21] Látható, hogy itt már egy igen bonyolult jelenségről van szó: a társadalmi kérdés összefonódott a nemzeti kérdéssel s az előbbi tisztázatlansága és megoldatlansága akadályává vált a nemzeti érzés és eszme terjedésének, amelynek persze elsősorban azért kell különös fontosságot tulajdonítani, mert Erdély ekkor már a háború küszöbén állt.

A nemesség és a nép közti ellentétek más formában is kifejezésre jutottak. Homorodalmásról azt jelentették 1848 nyarán, hogy a karácsonyfalvi és almási nemesek nem vesznek részt — épp úgy, mint ahogy régen nem vettek részt — az ott gyakorlatozó dragonyos század elszállásolásában.[22]

A fenti példákból kitűnik, hogy a 48-as forradalomban a közös teherviselés eszméje az egész társadalmat érintő kérdés volt, s mert gyakorlati megvalósítása sokkal nehezebbnek bizonyult, mint elvi kinyilatkoztatása, a társadalmi ellentétek erősödéséhez vezetett, annyira, hogy egy időre a forradalom nemzeti aspektusait is háttérbe szorította ezen a vidéken. (Ezt egyébként megkönnyítette az a tény, hogy a Metternich-i rendszer alatt a nemzeti irányú nevelés a nép körében elmaradt.) Ennek pedig súlyos következményei az agyagfalvi székely nemzeti gyűlést követően, az osztrák Generál Commandónak a forradalom elleni általános támadásakor mutatkoznak majd meg. Udvarhelyszéken jórészt a társadalmi ellentétek nagyfokú kiéleződése miatt éppen az ellenkezője történt annak, ami történt Háromszéken 1848 őszén: Udvarhelyszéken a társadalom atomjaira hulott szét, Háromszéken a társadalmi egység megszilárdult, a szék funkcióképessége a legnagyobb fokot érte el. Az udvarhelyszéki események ilyetén alakulásához hozzájárult a jobbágy- és zsellérkérdés rendezetlensége is. Éppen ezért ki kell térnünk rá.

A jobbágyrendszer eltörlése az 1848-as forradalom első számú kérdése volt Erdélyben. Erre mutatott az is, hogy az erdélyi mozgalom különböző irányzatai: a kolozsvári liberális magyar nemesi mozgalom, a Marosvásárhelyen tanuló román, magyar és szász jogászifjúság már március végén megfogalmazták a jobbágyfelszabadítás halaszthatatlanságát. Amint láttuk ez a kérdés Udvarhelyszék március 27-i tanácskozásán is fő helyen szerepelt.

A felszabadulást a fentiek mellett a parasztmozgalmak is sürgették; a jobbágyság és zsellérség robotmegtagadó mozgalmai Erdélyben már április elején elkezdődtek. A forradalom menete s eredményessége szempontjából, a Habsburg-ellenes harc érdekében, az ideális megoldás a jobbágyrendszer, de legalább a robotoltatás azonnali megszüntetése lett volna. De több, mint két hónapnak kell még eltelnie addig, amíg az erdélyi országgyűlés Kolozsváron 1848. június 6-án törvényt szavaz meg a jobbágyrendszer eltörléséről, amely aztán június 18-án lép életbe. Erdélyben jogilag ekkor dőlt meg a feudális rendszer. A kolozsvári országgyűlés határozatát Udvarhelyszék követségének titkára, ifj. Pálfy Sándor lelkes üzenetben hozta Udvarhelyszék közönségének tudomására: nagy-

szerű, „a szabadság s jogegyenlőség megtestesülése“ napjának mondja június 6-át.[23]

Témánk szempontjából az a fontos: milyen jobbágy- és zsellérkategóriákra terjedt ki a felszabadító törvény hatálya?

Tény, hogy a törvény egyértelműen felszabadította az úrbéres jobbágyokat és zselléreket, de minden más kategóriát függőségben hagyott.[24] A Székelyföldet illetően az volt a kérdések kérdése: mi lesz a székely örökségeken lakó parasztok sorsa? Nos, a törvény szövege erre vonatkozóan nem volt eléggé világos; a IV. törvénycikk 6. paragrafusa a székely örökséget allódiumnak nyilvánította, ami azt jelentette, hogy a rajtuk élő parasztságot nem szabadította fel, bár meg kell jegyeznünk, hogy eredetileg csak a székely örökségeknek arról a formájáról volt szó, amelyet határőrkatonák (Csík-, Háromszék és Bardóc fiúszék) tartottak, illetőleg más székekben a székely gazdacsaládok.[25] Ennek megfelelően a földesúri függőségben élők éppen olyan feltételek mellett szabadultak volna fel, mint a megyékbeli sorstársaik. De rövid néhány hét alatt e paragrafus olyan értelmezést kapott, amely a földesúri jobbágyság és zsellérség nagy részét is székely örökségeken lakónak nyilvánította. Ilyenformán aztán Udvarhelyszéken is a volt függőségben élő parasztság nagyobb részére nem alkalmazták a felszabadító törvényt. Ez újabb táptalaja lett a társadalmi kérdések elmérgesedésének, ami kihatott Udvarhelyszék magatartására a szabadságharc idején.

Az udvarhelyszéki jobbágyok és zsellérek felszabadulásának első állomása kétségkívül 1848. július 18-a volt. A rendelkezésünkre álló adatok alapján úgy látjuk, hogy ekkor a függőségben élő parasztság többsége — akárcsak Erdély más részein — itt is abba hagyta a robot szolgáltatását.[26] De az esetek többségében a volt jobbágy- és zsellértartók a felszabadulást nem ismerték el. Talán némi fényt vet a hangulatra s az elkövetkező küzdelmekre az a példa is, hogy június 18-án, a jobbágyság alól való felszabadulást ünneplő parasztokkal Udvarhelyszéken csak egy földesúr, ifj. Bethlen János ürített poharat.[27] Az udvarhelyszéki jobbágyok és zsellérek egy másik része az agyagfalvi székely nemzeti gyűlés határozata következtében szabadult fel; más kategóriák az utána következő zavaros időkben hagyták abba a szolgálatot. A szék területén a társadalmi harcok tulajdonképpen ekkor érték el csúcspontjukat. Helyszűke miatt itt csak néhány — de úgy hisszük eléggé meggyőző — esetre hivatkozunk.

Közvetlenül Székelyudvarhelynek a Habsburg-hatalom csapatai által való elfoglalása előtt, 1849. november 17-én Udvarhelyszék katonai parancsnoka a dullókhoz intézett felhívásában írta, hogy „székünk falvai(nak) lakosai által több helyeken, több egyének: vératyánkfiai lakjószágai megrohantattak, javaik feldulattak, kiraboltattak“.[28]

A későbbi vizsgálatok kiderítették a konkrét eseteket is s hogy a mozgalom méreteit érzékeltessük, a következőkben felsoroljuk a forrásainkban megnevezett azon helységek neveit, ahol a jobbágyság és zsellérség, valamint a hozzájuk csatlakozott szabad székelység, megtámadta az udvarházakat és kastélyokat.

Bencéden 1848 novemberében Pálfy Elek udvarházát dúlták fel, Betfalván Szentiványi Lászlóné Ugron Zsuzsánna udvarát, valamint a Bíró család udvarházát. Az előbbinél az iratokat is megsemmisítették (s a levelesládát Jakab György zsellérnél találták meg, darabokra vágva). Hasonló mozgalmak zajlottak le Bögözön (itt Ugron István udvarházát dúlták fel), Ábrahámfalván (Derzsi Lőrinc udvarát fosztották ki), Agyagfalván (Antal Imre lakát), Árvátfalván, Dályán (Ugron József udvarát), Derzsen (Bodor Pálné udvarházát), Fiatfalván (a Pálfy család udvarházát), Homoródszentmártonban (a Bíró család udvarházát, valamint Kovács Farkas haszonbérlő és Martonffy Mihály udvarházát), Homoródszentpálon, Kénesen, Kisgalambfalván (itt a Lukács-féle udvart), Korondon (a Toldalagi-jószágot), Küsmödön, Magyarzsákodon (Horváth Ignác, Horváth János — kastélyát), Martonoson, Musnán, Nagygalambfalván (Fronius Imre udvarát), Patakfalván (a Ferenczi család udvarházát és a Magyari családét), Tartsfalván, ahol a „birtokosok jószágai puszta kietlenné váltak", Szentmihályon, Véckén (amely a forrás szerint „roppant erőszakos falu").[29]

A földesúri udvarházak, ingó javak, erdők megtámadása és pusztítása majdhogy általános volt Udvarhelyszék falvaiban. Nem hagyható szó nélkül, hogy több helyen az ellenséges katonaság és a falusi nép együtt támadott.

Kétségtelenül ezek a jobbágy- és zsellérmozgalmak, amelyekhez a szabad székelység szegényebb rétege is csatlakozott, a lehető legroszszabbkor következtek be, hiszen 1848. novemberében megbénították Udvarhelyszék társadalmát abban, hogy védekezzék a Habsburg-hatalom nevében támadó General Commande csapatai ellen. De az sem vitás, hogy a parasztmozgalmak nem kis mértékben a jobbágy- és zsellérfelszabadítás elhúzódása, felemás jellege miatt következtek be. Dályában például Forró János és Márton jobbágyok úgy nyilatkoztak, hogy „a nemes emberek okai annak, hogy Szentháromság napján (június 18-án) a jobbágyok felszabadulása fel nem olvastatott".[30]

Az udvarhelyszéki mozgalmak híre és kérdése rövid idő múltán, már 1849 februárjában a közvélemény elé került s a szabadságharc leveréséig nem került le napirendről. Sokat cikkeztek róla a korabeli lapok, felelős személyek nyilatkoztak. A közvéleményt a mozgalmak okai érdekelték elsősorban, de mindig konkrét okokra gondoltak; természetesen téves úton haladva, mert itt egy bonyolult jelenségről van szó. Nevezetesen arról, hogy a társadalmi ellentétek olyan fokot értek el, amely nem vezethetett máshova, csak a nyílt kitörésekhez. Ha szabad úgy mondani: a paraszti osztályharc törvénye nyilvánult meg bennük.

A mozgalmak 1848 novemberében és decemberében zajlottak le; ezt követően az általános feltételek gyökeresen megváltoztak: Bem tábornok sikeres téli-tavaszi hadjárata után Udvarhelyszék is a magyar forradalom zónájává vált. És ezáltal a szék társadalma új feladatok előtt állt.

A szélesebb közvélemény ekkor azt várta Udvarhelyszéktől, hogy a magyar forradalom Habsburg-ellenes szabadságharcát minden erejé-

vel támogassa. Nos, ennek a várakozásnak a szék megfelelt: egyéb hozzájárulásairól itt nem beszélve, *1849. májusáig 7000 katonát adott Bem hadseregébe.*[31] Amikor a cári intervenció megkezdődött, az udvarhelyszéki katonák ott voltak a kárpáti szorosokban. Ekkor a külső támadás szükségessé tette a belső társadalmi egység szilárdítását.

*

Következtetésként megállapíthatjuk, hogy a forradalom biztató kezdeti sikerek után nagyon nehezen tudott megbírkózni a társadalmi kérdéssel Udvarhelyszéken. Mégis a feudális rendi törvények eltörlése, a polgári társadalom alapvető szabadságeszméinek törvénybe iktatása, a jobbágyfelszabadítás kimondása itt is véget vetett a feudális rendnek, győzelemre juttatta a haladást jelentő polgári társadalmi rendszert.

Dolgozatunk elején azt kérdeztük: melyik társadalmi osztály, rend mit várt a forradalomtól, most azt vázoljuk fel, hogy mit nyertek ezek a társadalmi kategóriák. A legtöbbet nyerte az úrbéres jobbágyság és zsellérség, amely végre lerázhatta magáról a feudális szolgáltatások terhét s tulajdonába vehette az általa használt földet. Ugyanakkor az egész jobbágyság és zsellérség előtt megnyílt az út a felszabaduláshoz, bár a székely örökségeken lakók (vagy azon lakónak nyilvánítottak) később az önmegváltás módszeréhez voltak kénytelenek folyamodni. A volt székely földművelő rend a közös teherviselést és a nemesi renddel való teljes egyenjogúsítást érte el. A nemesség a látványos vesztes, de a veszett robot már amúgy is béklyó volt a haladás útjában. Egyébként a volt nemesség vezetőszerepét a társadalomban továbbra is megőrizte, éppen az erdélyi polgári forradalom sajátosságai és a forradalmat követő politikai rendszerek miatt. Végül nem feledkezhetünk meg arról sem, hogy a hazai civilizáció fejlődésében 1848 mérföldkő volt: a feudalizmus hosszú évszázadai után, hosszú idővel mérve, Erdélyben a kapitalizmusra jellemző technikai haladás, a művelődési intézmények, a szellemi élet fejlődése meggyorsult.

JEGYZETEK

[1] *Nemzeti Társalkodó* 1831, 1—3. szám; Magyar Országos Levéltár, Budapest, G.T.P. Conscriptio Czirakyana.

[2] Jakab Elek, Szádeczky Lajos: *Udvarhely vármegye története.* Bp. 1901. 550.

[3] Csetri Elek, Imreh István: *Stratificarea socială a populației din Transilvania la sfîrșitul orînduirii feudale* (1767—1821). *Populație și societate* (Szerk Ștefan Pascu), Cluj 1972, 139—238.

[4] Csetri és Imreh adatait a nemesség adatainak az adózó családok számához való hozzáadásával, és ennek a kategóriának az arányok számításába való bevonása által, módosítottuk.

[5] Állami Levéltár Sepsiszentgyörgy. F. Apor, fasc. XVIII.

[6] Állami Levéltár Kolozsvár-Napoca. F. Udvarhelyszék levéltára. 1854—2590. sz

[7] *Erdélyi Híradó* 1843. április 6.

[8] Uo. április 24.

[9] Állami Levéltár Kolozsvár-Napoca. F. Udvarhelyszék levéltára. 1848. 1—724 dos. 339.

[10] Uo. Politikai iratok. 1848. 656. sz.
[11] *Erdélyi Híradó* 1848. május 18.
[12] Állami Levéltár Kolozsvár-Napoca. F. Udvarhelyszék levéltára. Adminisztrációs iratok, 3. csomag.
[13] Uo. 1—23 csomag, 8. doszár.
[14] Uo. Politikai iratok 1848. 1215.
[15] Uo. 1113.
[16] Uo. 1111.
[17] Uo. 1270.
[18] Uo. 1199.
[19] Uo. 1270.
[20] Uo. Adminisztrációs iratok 1848, 1—23. csomag, 3. doszár.
[21] Uo. A kormánybiztos iratai 1848, 1—225. csomag.
[22] Uo. Politikai iratok 1230.
[23] Uo. 1052.
[24] Corpus Jurius Hungarici. 1540—1848. erdélyi törvények. Bp. 1900. 673—676.
[25] Vö. Egyed Ákos: *Vázlatok a jobbágyfelszabadítás és zsellérkérdés történetéről Háromszéken* (1848—1896). Aluta 1971, 252.
[26] Állami Levéltár Kolozsvár-Napoca. F. Udvarhelyszék levéltára 1854, fasc. 51, 804. sz.
[27] „Ifjú Bethlen Jánost azért vesszük ki sok más székely földesurak közül (értsd: jobb színben tüntetik fel), mert egyfelől ő tavaly midőn zselléreinek a felszabadulást kihirdették, azoknak búcsúlakomát adott, s maga is velük együtt mulatott; *más senki Udvarhelyszéken* (Kiemelés E.Á.) (Honvéd 1849. május 7.)
[28] Állami Levéltár Kolozsvár-Napoca. F. Udvarhelyszék levéltára. A kormánybiztos iratai 1848, 1—255; Uo. 1849. adminisztrációs iratok. 6. sz.
[29] Az Udvarhelyszéki levéltárban található következő állagok (fondok) alapján: A kormánybiztos iratai 1848, 1849; Politikai iratok 1848; Adminisztrativ iratok 1848; Úrbéri iratok 1854.
[30] Uo. Politikai iratok 1404.
[31] *Honvéd* 1849. május 16.

PROBLEME SOCIALE ÎN SCAUNUL ODORHEI ÎN TIMPUL REVOLUȚIEI DIN 1848—49.

Rezumat

Autorul se ocupă de ascuțirea contradicțiilor sociale în satele și orașele Scaunului Odorhei în preajma și în timpul revoluției burghezo-democratice din 1848. În prealabil însă, schițează problemele speciale ale populației secuiești, referindu-se în special la Scaunul Odorhei. Deși în această societate predomina elementul liber de orice dependență feudală, totuși circa 25—30% din populație era format din iobagi și jeleri. Eliberarea acestora a constituit și în Scaunul Odorhei o importantă problemă socială. Dar și aplicarea legilor cu privire la egalitatea în fața legilor suportarea comună a sarcinilor obștești și a altor principii burghezo-democratice au necesitat lupte perseverente pe mai multe planuri din partea poporului și a conducătorilor progresiști ai revoluției.

SOZIALE PROBLEME IM STUHL ODORHEI WÄHREND DER REVOLUTION VON 1848—1849

Auszug

Der Verfasser beschäftigt sich mit der Zuspitzung der sozialen Gegensatze in den Stadten un Dörfern des Stuhls Odorhei vor und wahrend der bürgerlich-de-

mokratischen Revolution von 1848. Vorher aber umkreißt der szekler Gesellschaft indem er sich vor allem uf den Stuhl Odorhei bezieht. Obzwar in dieser Gesellschaft das von jeder feudalen Abhängigkeit freie Element vorherrschte, dennoch waren 25—30% der Bevölkerung Leibeigene und Sadler. Die Befreiung dieser stellte auch im Stuhle Odorhei ein wichtiges Problem dan Auch die Anwendung der Gesetze bezüglich der Gleichheit vor dem Gesetz, der gemeinsamen Tragung der öffentlichen Lasten und andere börgerlich-demokratischen Prinzipien benötigten beharrliche Kampfe auf mehreren Gebieten seitens des Volkes und der fortschrittlichen Führer der Revolution.

GYERGYÓI ADATOK AZ 1848—1849-es ESEMÉNYEK ISMERETÉHEZ

TARISZNYÁS MÁRTON

Az 1848—1849-i események világtörténelmi jelentősége közismert. Hazánk történetében ezen események központi helyet foglalnak el. Az erdélyi forradalom célja 1848-ban a társadalmi és nemzeti felszabadítás volt.[1] E fontos dátum mélyen belevéződött népünk emlékezetébe. Bármerre megyünk országunk területén, a legtávolabbi vidékeken és a legfélreesőbb helyeken is fellelhetők az 1848-as forradalom emlékei.

Gyergyóban is számos apró mozaik került felszínre. A forradalom gyergyói eseményeinek végleges értékelése még nem történhetett meg, mivel még hosszas és részletes kutatásokra van szükség. Éppen ebben az irányban akarja a kérdést előbbrevinni a jelen adatközlés is, amelynek anyaga tulajdonképpen másirányú kutatások során került felszínre és amely éppen a források szétszórtságánál és változatosságánál fogva nem vállalkozhat a kérdés átfogó elemzésére. Ehelyett igyekeztünk a forrásokban szétszórt, itt-ott elfekvő adatokat összegyűjtve felvázolni néhány érdekes problémacsoportot, mint például: az 1848—1849-es gyergyói események vázlatos áttekintése; a gyergyóiak a szabadságharc távolabbi hadszínterein; a forradalom anyagi támogatásának néhány gyergyói vonatkozása; az osztrák megtorlás gyergyói vonatkozásai.

Az 1848 márciusi események híre hamar eljutott Gyergyóba. A hírek megszerzésének több módja volt. A forradalom híreit a lakosság, főként az alsóbb néprétegek a legnagyobb lelkesedéssel fogadta.

A Székelyföldre visszatérő kancellisták a csíksomlyói tanulóifjúság körében kifejtett felvilágosító munka után 1848 április első napjaiban, pontosabban április negyedikén Csiksomlyóról Gyergyó felé távoztak, amint arról a főkirálybírói jelentés is megemlékezik.[2]

Ugyanezen napokban Adorján Imre csíki származású marosvásárhelyi táblai írnok a borvizet áruló (valószínűleg gyergyói) székelyekkel találkozva, tőlük üzente meg, hogy ne mozduljanak a katonasággal.[3]

A forradalmi eszmék és hírek közvetítésében fontos szerepet játszottak a gyergyószentmiklósi örmény kereskedők, akik állataik, tutajaik értékesítése az ipari cikkek beszerzése végett gyakran keresték fel Pest, Bécs, Lipcse, Prága és más közép-európai városok piacait. Tevé-

kenységükre is érvényes a nagy román tudós, Iorga, Nicolae megállapítása, miszerint a kereskedelem nemcsak egyszerű árucsere, hanem egyben a szellemi termékek cseréje is.

1848 tavaszán Csík, Gyergyó és Kászon székek élén Bálásy József főkirálybírót találjuk, Gyergyószék alkirálybírája az alfalvi Mikó Mihály, csíki katonai parancsnok Schridning Nándor ezredes, majd Dorscner Ferenc alezredes, a huszárság ezredese Zsombori Sándor, a gyergyószentmiklósi határőrzászlóalj parancsnoka Csernkó (mások szerint Csernikßo) őrnagy volt.[4]

A márciusi lelkesedést hamar követte az osztrák reakció aknamunkája, amely a tömegekben igyekezett kételyeket ébreszteni a forradalom ügyével szemben, a román és magyar népi tömegeket egymás ellen hangolni, sok esetben sikerrel, mert sokan váltak tétóvázóvá. A nemesi vezetés arra törekedett, hogy a tömegek forradalmi hangulatát levezesse, kedélyeit csillapítsa, a forradalmi eszmék élét elvegye. Ezért a széki tisztviselőket, úgymond a tömegek felvilágosítására, kiküldték a falvakba. Az 1848. április 15-én tartott girás gyűlés kérte, hogy a székelyeket ne vigyék külföldre.[5] Ugyanakkor minden faluba polgári és katonai biztosokat küldtek.

1848 májusában Gál Sándor és Berzenczey László megkezdték a nemzetőrség számára való toborzást. Júniusban az ezirányú tevékenység fokozódik. Gál Sándor javaslatára a június 15-i girás gyűlés elrendeli a szegedi táborba való szállást. Júliusban a csíki székely határőrezred Mészáros Lázár hadügyminisztertől azt a parancsot kapta, hogy „az ezred egyik zászlóalja hadi lábra emelt létszámmal (századonkint 200 fő) menetkészen tartassék, hogy bármely időben érkező parancs esetén késedelem nélkül útrakelhessen".[6]

Ez elég nagy áldozatot követelt. Még 1846-ban a legénység nőtlen tagjaiból egy zászlóaljat állítottak össze és Bukovinába vezényelték. Ezért sok családapát kellett az új zászlóaljba besorolni. A zászlóalj hat századból (kb. 1200 ember) állott. Az 5. és 6. század Gyergyóból került ki. Az 5. század legénységét a gyergyófalvi 9. és a gyergyószentmiklósi 10. századból, a 6. századét pedig az alfalvi 11. és a ditrói 12. századból válogatták össze. Az indulásra augusztus elején került sor Csíkszeredából.

Ezzel párhuzamosan gyorsan peregtek az események. Júniusban sor került a forradalmi zászlók kitételére. De továbbfolyt az osztrák tisztek és bérenceik aknamunkája is. A hagyomány szerint a ditrói század letépte a forradalmi zászlót.

A nemesi rend, valószínűleg félve a tömegek haragjától, még a júniusi (15-i) girás gyűlésen lemondott előjogairól, kijelentve, hogy kész a néppel a közterhekben osztozni. A girás széki gyűlés ekkor népgyűléssé, a székely katonaság pedig nemzetőrséggé alakult át. Gyergyóból Mikó Mihályt küldték Pestre követnek.

Egyes esetekben történtek bizonyos forradalmi tömegmozdulások. A hagyomány szerint Szárhegyen a népi tömegek ekkor irtották ki „az Urak Csereerdejét", amely a Szármány hegy oldalán terült el és amely-

nek területét 1716-ban Lázár Ferenc úgy szerezte meg, hogy egy termés hasznára elkérte a falutól. Ekkor azonnal cseremakkal vetette be. Amig ez teljes termőre fordult, közel egy és egy negyed század telt el.

1848. október 16- és 17-én került sor az agyagfalvi nemzetgyűlésre,[7] amelyen a csíkiak, gyergyóiak zászlók alatt tömegesen vettek részt. A gyűlésen a székely lakossággal együtt részt vettek a gyergyószentmiklósi örmények is.

A gyűlés idején két aggasztó esemény történt. Puchner tábornok, Erdély osztrák katonai parancsnoka elrendelte a székely katonaság lefegyverzését. Urbán császári alezredes pedig Toplicára figyelő csapatot küldött. Ugyanakkor az osztrák tisztek igyekeztek a marosmenti falvak lakosságát a gyergyóiak ellen hangolni. Az osztrákok a Gyergyó elleni támadásra készültek. A támadás veszélyének legjobban kitett Ditró és Remete lakói, támogatva más falvak lakóitól is, megszervezik a védelmet. Ugyanakkor békeköveteket küldenek az osztrák táborba. A követeket elfogták. Azonban egy tiszt megmentette életüket, amikor Veress István becsületszavát adta, hogy nem lesz bántódása, ha velük a gyergyói táborba jön tárgyalni vezetőikkel.[8] Ekkor Várhegyről Ditró felé indultak. Közben a gyergyói tábor hírét vévén a követek elfogásának, a Maros mellett nyomult előre, mire az osztrák tiszt övéihez futott vissza. A székely tábor pedig, megszalasztva az osztrákokat, kisebb csatározások után Szászrégenig hatolt előre. Ebben a hadjáratban a gyergyói sereget a híres remetei medvevadász, Bernát Imre vezette. A régeni táborozás árnyoldala volt, hogy az abban résztvevők jelentős része idejének jelentős részét a zsákmányolásra fordította. Ezt a csorbát később a piskii csatában köszörülték ki.

A régeni táborozás után Gyergyóban aránylag csend volt. Az 1848 őszi időszak egyik igen jelentős mozzanata volt, hogy Salámás és Várhegy községek lakossága Boér Áron papjuk vezetésével a ditrói mezőre felvonulva, Ditró és Remete lakóival közösen tett esküt a forradalomra. Ezt Gyergyó lakossága nagy lelkesedéssel fogadta.

Ezalatt Dorscner császári alezredesnek sikerült a katonákat a polgári lakosság ellen uszítania és Csíkot, valamint Gyergyót majdnem teljesen lefegyvereznie.[9]

A forradalom ügye Gyergyóban Bem győzelmeinek hatása alatt 1849 elején vesz újabb lendületet. Ekkor a hagyomány szerint éppen Alfaluban tartózkodó Gál Sándor, aki az ottani Veres iskolában lakott, Gyergyószentmiklósra jön és a jelenlegi múzeum épületében, letartóztatja az osztrák tiszteket, élükön Csernikó őrnaggyal, biztosítva a kedvező feltételeket a forradalmi tevékenység újbóli kibontakoztatására. Dorscner ezredes ekkor megszökött.[10]

Gál Sándor Csík, Gyergyó és Kászon széket négy katonai területre osztotta. A Gödemesterházán állomásozó császári csapatokat rajtaütésszerüen ártalmatlanná teszi. Mozgósítja egész Csíkszék lakosságát. Ennek eredményeként 10 000 csíki áll fegyverben, akik Háromszéken és más helyeken veszik ki részüket a téli hadjáratból.

Az események részletezése, éppen a bevezetőben vázolt okok miatt túlhaladná a jelen adatközlés kereteit. Ezért csak a legfontosabb események vázolására szorítkozunk.

1849 tavaszán, amikor híre jön a cári csapatok betörésének, Gyergyóban is megerősítik a legfontosabb pontokat, köztük a piritskei tetőn levő katonai őrállomást. Az itteni erődítési munkálatokat június 8. és 9. napjain személyesen Gábor Áron őrzi ellen.[11] Ugyanekkor készenlétben áll Gál Sándor csapata. Az ellenállást nagyban gyengíti egyes tisztek lázadása, akiket június 16-án haditörvényszék elé is állítanak.

Az 1848 nyarán gyorsan pergő események során ismeretes a forradalom ügyének hanyatlása. Gyergyóban a helyzet július utolsó és augusztus első napjaiban válik világossá. Clam Gallas osztrák tábornok csapatainak sikerült behatolnia Csíkba, elvágva a gyímesi szoros őrségének visszavonulási útját, Csík felé, illetve elszakítva a Csíkból Udvarhely felé visszavonuló csapatoktól. A gyímesi csapat ekkor a hegyeken át az Olt feje, az Egyeskő, vagy a Gyílkos tó érintésével felvág Gyergyószentmiklósra, ahol egyesül a tölgyesi és piritskei szorosok Magyari Ferenc őrnagy parancsnoksága alatt álló csapatával, augusztus másodikán, harmadikán Alfaluba vonulnak, negyedikén az ágyúkat a Bucsin környéki hegyekben elásták, a csapat pedig szétszéledt.

Gyergyóiak a szabadságharc számos közeli és távoli hadszínterén feltűntek. Nagyobb tömegekben a háromszéki harcokban találjuk őket 1849 tavaszán és nyarán. Szétszórtan számos alakulatban résztvesznek. A legszámosabban azonban az 1848 augusztusában az Alföldre vezényelt zászlóaljban tevékenykednek. E zászlóalj és a székely huszárezred egyik százada, amelyben szintén sok gyergyói volt Alvinc érintésével halad az Alföld felé.[12] Utóbbi helyen felesküdnek az 1848-as törvényekre, majd Új-Aradra mennek. Innen Török Becsére vonulnak, ahonnan három helyre osztották szét őket, mégpedig Versec, Feketics és Verbász helységekbe. A gyergyói századok nagyrészt az utóbbi helyre mentek. Ott védőművek készítésével és előőrsi szolgálattal foglalkoztak. Szeptember 20-án a hadi tanács elrendelte a szenttamási sáncok ostromát, amiben a gyergyóiak is derekasan kivették részüket. Ezután a zászlóaljat Arad városába rendelték, ahol a várban levő katonaság fékentartása volt a feladatuk. Majd az Alföld különböző pontjain harcoltak. Itteni tevékenységük felderítése a további kutatások feladatát képezi.

A még 1846-ban Bukovinába vezényelt zászlóalj sorsáról, viszontagságairól nem kerültek kezünkbe még adatok. Ugyancsak a további kutatások tárgyát kell hogy képezze az osztrák birodalom területén szétszórtan állomásozó alakulatokba besorozott gyergyóiak sorsa, akiknek egyrésze a szabadságharchoz tudott csatlakozni, másrésze azonban az állomáshelyek szétszórtsága, távolsága miatt nem tudott a forradalmi erőkkel érintkezésbe jutni. Így például a gyergyószentmiklósi Solyom Albert csak 1856-ban 14 évi, 3 hónapi és 5 napi katonai szolgálat után szerelt le és tért haza szülőföldjére.[13]

A szabadságharcban résztvevő gyergyóiak közül elsőnek kell megemlítenünk a Gyergyószentmiklóson 1815-ben született Földváry Károly

nevét, aki Damjanich János délvidéki seregében, mint a tábornok helyettese működött.

A gyergyószentmiklósi születésű Czárán Albert a piskii csatában, mint tüzér tűnt ki, amiért Bem tábornoktól érdemrendet is kapott.

Gondolatmenetünk egy következő állomását képezi a forradalom ügyének érdekében a gyergyóiak által nyújtott anyagi támogatásra vonatkozó adatok ismertetése. Ez a kérdés már a forradalmi események kibontakozásával együtt felvetődött. Az anyagi támogatásra éppoly szükség volt, mint a forradalomban való tevékeny részvételre. Ugyanakkor figyelembevéve a néptömegek korábbi helyzetét, amelynek a forradalom általi megváltozását a tömegek jelentős része kellőképpen tudta értékelni, erre a támogatásra számítani is lehetett.

Az első ilyenirányú megnyilvánulásokra már 1848 nyarán sor került. Elkészítik a nemzeti színű zászlókat és méltóképpen igyekeznek ellátni, segíteni Kossuth kormányának vidékünkre küldött embereit. 1848. június 16-án a nemzeti zászlók kitételekor a helyi örmény közönség 42 forint értékű munkát végeztetett. Fleischer szabóval, majd a zászlók kitételekor újabb összegeket áldozott.[15]

A szélesebbkörű anyagi támogatás kérdése augusztusban tevődött fel élesebben, amikor Gyergyószentmiklóson és környékén széleskörű gyűjtést indítanak pénz és más természetű anyagi javak gyűjtésére. A gyűjtést az Újfaluban lakó Végh András alkirálybíró irányította. Szeptemberre már jelentős összegek gyűltek össze. E hó másodikán Vákár Jakab átadta Végh Andrásnak „az örmény közönség által a haza szükségire gyűjtött 134 forintot".[16]

Az anyagi támogatás változatos formáira jellemző, hogy 1848 szeptemberében Gyergyószentmiklóson bált rendeztek, amelynek jövedelmét a forradalmi sereg felszerelésére adták át.

Nagyobbarányú gyűjtő tevékenység bontakozott ki 1848 késő őszén és 1849 elején. Novemberben az itt toborzott Kossuth huszárok felszerelésére jelentős összeget fordítottak és élelmiszerrel, takarmánnyal látták el őket.[17]

1849 elején került sor a fémtárgyak gyűjtésére. A gyergyószentmiklósi és tekerőpataki közönségek közös megegyezéssel az egyik tekerőpataki harangot átadták ágyúöntés céljaira, azzal a feltétellel, hogy a háborús idők elteltével közösen vásárolnak új harangot. Ebből kifolyólag a két község közt hosszú évekig tartó per keletkezett.[18]

1849 elején a lakosság körében is széleskörű gyűjtés folyt. Többek közt február harmadikán a helyi örmény közönség Baló Károly csíkszeredai várparancsnoknak átadott 241 font és 24 lat súlyú ólmot, és jelentős mennyiségű golyóbist a szükséges töltetekkel együtt.[19]

A fémgyűjtési akció egyik jellegzetes megnyilvánulása volt a szárhegyi Tatárdomboknál folytatott ásatás. Ekkor „Az itt érdekelt halomnak Remete felőli oldala két helyt salétromkeresés végett felásattatván, ottan sok vasfegyver darabokat kaptanak.[20]

A helybeli örmény közönség számadósai közt szerepel, több a forradalom támogatásával kapcsolatos kiadás. 1848 február negyedikén Karát-

son Antalnak a besorolt katonák Szentgyörgyre viteléért fizetnek tizenöt forintot, február hetedikén pedig „a szegény újoncok útiköltségekre" és ruházatokra fizetnek négy forintot." Márciusban pedig a közönség fizeti a környéken toborzó jágerok (vadászok) költségeit.[21]

Az anyagi támogatás változatos formái közt talán a legjelentősebb volt Gyergyószentmiklós közönségének azon gesztusa, amidőn Lapos és Bernát havasokat tizezer arab forintért tíz évre zálogba adta és a teljes összeget a honvédsereg támogatására fordította.[22] Itt említjük meg, hogy Gyergyószentmiklós város levéltára anyagában az 1848—1849-es évek anyagából ellentétben a többi évek elég gazdagnak mondható okmánytermésével, csak ez az egyetlen okmány található. Feltevésünk szerint vagy az osztrák hatóságok kobozhatták el az anyagot, vagy pedig a szabadságharc bukásakor az osztrák hatóságok megtorlásától való félelemben a helyi vezetőség megsemmisítette.

A szabadságharc leverése után azonnal bekövetkezett az osztrák megtorlás, amelynek számos gyergyói vonatkozása ismeretes. Ez a forradalom résztvevőinek meghurcolásában, sok esetben kivégzésében, vagy anyagi hátrányban nyilvánult meg.

Az anyagi retorzió legelső megnyilvánulása a székely határőrezred javainak (ruházati és lóbeszerzési alapok) elkobzása volt. A javak értéke 120 000 aranyforintot tett ki.[23]

A forradalmi kormány által kibocsájtott bankjegyeket elkobozták és a községek piacain nyilvánosan elégették. A lakosság bízva a forradalom ügyének újbóli fellendülésében, nagyon sok Kossuth bankót elrejtett. Még az 1900-as években is nagyon sok ház gerendái közül kerültek elő Kossuth bankók.

Az anyagi megtorlás egyik formája volt a lakosság megterhelése, különböző, a katonaság részére történő szolgáltatásokkal. Ezek közül legsúlyosabbak a fogatok igénybevétele, a katonaság élelemmel, takarmánnyal való ellátása és a beszállásolás volt.[24] Például vágómarhát kellett Csíkszeredába hajtani, 1849. augusztus 30-án 43 véka zabot, szeptember 11-én 360 portio szénát visz öt fuvaros Csíkszeredába 41 forint fizetség ellenében. Október 6-án ismét 82 véka zabot, vágnivaló teheneket kell, hogy küldjön az örmény közönség. Emellett számos esetben vették igénybe a természetbeni munkaerőt is, például mészárosokét. Ezt csak egy alig 200 családból álló közösségtől kívánták, de ez fényt vet a többi közösségtől megkivánt szolgáltatások mértékére is.

Az anyagi megtorlásoknál még súlyosabb volt a személyi jellegű megtorlások sorozata. Egyik általános intézkedés volt az este 9 és reggel 5 óra közti kijárási tilalom bevezetése, amelynek betartását katonai járőrök ellenőrizték. A tilalom megszegőit súlyosan megbüntették.

1849 augusztusában megkezdődtek a letartóztatások, kínzások, kivégzések. Tamás alezredest és Sándor Lászlót Csíkszeredában felakasztották. Gyergyószentmiklósról halálra ítélték Magyari Ferenc és Lezsák Lajos őrnagyokat, Lakatos Lőrinc római katolikus és Jakobi Sándor örmény katolikus segédlelkészeket.[25] Büntetésüket kegyelem útján várfogságra változtatták át. Jakobi Sándor Kufsteinben halt meg, A töb-

biek hosszabb szenvedés után megszabadultak. Magyari Ferencről és Lezsák Lajosról egyes források azt állítják,[26] hogy őket kivégezték. Azonban Magyari Ferencet 1864-ben Gyergyószentmiklóson találjuk, mint jegyzőt, Lezsák Lajosról pedig ismertté vált, hogy büntetését az olmützi börtönben töltötte. Itt a visszaemlékezések[27] szerint valóságos kis kantint rendezett be zárkájában. Utánozhatatlan aromájú dohánykeverékei és papramorgói nagy kelendőségnek örvendtek. A rászorulóknak némi pénzt is kölcsönzött. Így minden olmützi visszaemlékezés szeretettel idézi fel alakját, sőt egyik rabtársa Berzsenyi László rajzban örökítette meg alakját. 1856 júliusában rabtársaival együtt számára is eljött a szabadulás napja és megnyílt az olmützi Katalin bástya kapuja.

Fentieken kívül még számos gyergyóit hurcoltak meg az osztrák hatóságok, amelyeknek embervadászatait Dániel Imre vezette.[28] Elfogták többek közt Mészáros Antal gyergyószentmiklósi esperest, Merza Antal örmény plébánost, Kedves Tamást, Puskás Ferencet és másokat, akik hosszabb-rövidebb ideig tartó vizsgálati fogság után szabadultak csak meg. Az üldözések hatása alatt Andrási Antal alfalvi lelkész főbelőtte magát.

Az elnyomás elleni tiltakozás sajátos formáját választotta a gyergyóújfalvi Végh Márton, aki 13 évig nem mozdult ki lakásából és akit „az alkotmány remetéje" névvel illettek.[29]

Az osztrák elnyomás változatos formái közül még csak egyet említünk meg. A forradalom leverése után az iskolákban csak német nyelven tanítottak. Tilos volt a magyar nyelv használata, még a gyermekek egymásközti érintkezésében is. Az egyik gyergyószentmiklósi német tanító egy szamarat ábrázoló képet akasztott a magyarul megszólaló gyermek nyakába, akinek azt addig kellett hordania, amíg felfedezte hogy egy másik gyermek magyarul beszélget. Ekkor ennek nyakába akaszthatta.

Fentiek során csak néhány apró mozaikot ragadtunk ki az 1848—1849-es forradalom gyergyói eseményeinek sorozatából. Az itt ismertetett adatok nagyrészt másirányú kutatásaink során kerültek napvilágra. Hangsúlyozni kívánjuk, hogy különösen gyergyói viszonylatban a források meglehetősen szegényesek, és ezért még alapos, elmélyült kutatásokra, a problémák alapos mérlegelésére van szükség, hogy e korszak eseményeinek reális gyergyói leírását adhassuk. Még idő előttinek tartjuk a kérdésben való végleges állásfoglalást, hiszen azt még nagyon alapos levéltári, könyvtári és néprajzi kutatásoknak kell megelőznie és nagyon sok kérdés beható vizsgálata szükséges az 1848—1849-es gyergyói események történetének megírásához. Jelen adatközlésünkkel szerettünk volna hozzájárulni a kérdéscsoport tisztázásához.

JEGYZETEK

[1] *Istoria României*, Bucureşti, vol. IV. 113.

[2] Benkő Samu: *A helyzettudat változásai.* Csíki ifjúsági mozgalmak 1848 tavaszán. Bukarest, 1977. 259.

[3] Uo. 262.

[4] Orbán Balázs: *Székelyföld leírása*... Pest, 1869. II. 158.

[5] Endes Miklós: *Csík, Gyergyó és Kászon szék* (Csíkvármegye) *földjének és népének története*, Budapest, 1939. 270. és köv. 1.

[6] *Kiss Antal 1848-as honvéd őrnagy naplójából.* Közli a Gyergyói Hírlap, 1898. november 13. I. évf. 7. sz.

[7] Az agyagfalvi székely nemzeti gyűlés méltatását lásd Fazekas János: *Az agyagfalvi székely nemzeti gyűlés, 1848. október 16—17, című tanulmányát.* A Tanulmányok a romániai együttlakó nemzetiségek történetéből és együttműködéséről a román nemzettel. Magyar nemzetiség c. kötetből. Szerkesztik: Bodor András, Demény Lajos, Imreh István... Politikai Könyvkiadó, Bukarest, 1976. 232—280.

[8] Orbán: II. 158.

[9] Uo. 158.

[10] Uo. 158. és Endes: 276 és köv. 1.

[11] Bözödi György közlése az Utunk hasábjain.

[12] Kiss Antal i.m. i.h., és ua. lap. 1899. II. évf. ápr. 15. és 23.-i számaiban, valamint ua. lap 1899. jan. 22. II. évf. 4. sz. közlése Gyergyói honvédek 1848—1849-ben címmel, továbbá Vakár P. Artúr szóbeli közlései.

A korábban az Alföldön harcoló zászlóalj, 1849 tavaszán visszakerül Csíkba, Csík-Taplócán újjáalakul, harcol a kökösi hídnál, majd az Uzon és Köröskörnyéki harcokban vesz részt. A fegyverzet az első időszakban nagyon hiányos volt, vadászfegyver is kevés embernek jutott.

A visszaemlékezések kiemelik Ferenczy György nevét, aki fiatal tisztiiskolásként már 1847-ben segédkezik Gál Sándornak a katonai szabályzatok magyarra fordításában. Az agyagfalvi gyűlés után a csíkiakból, gyergyóiakból alakított 82. zászlóaljban századparancsnok lett (fiatal kora ellenére is) Segesvár, Szeben, Gyulafehérvár, Zalatna, Déva környékén harcolt.

Vákár P. A. közlése szerint a gyergyószentmiklósi örmények közül, többek közt nemzetőrök voltak Merza Kristóf, Cziffra Ferenc, Vákár Ferenc, a Nádas, Jakabffy, Csiky és Lázár családok egyes tagjai, valamint Karácsony János (Gábor Áron egykori csíksomlyói osztálytársa, barátja és a tanulásban vetélytársa).

[13] Solyom Albert katonai elbocsájtó levele a Gyergyószentmiklósi Múzeum birtokában.

[14] Vákár P. Artúr (1879—1959) közlése.

[15] Örmény plebániai levéltár-Mercantil forum iratai. jelzet nélkül. (Ö. pl. lt.)

[16] Uo.

[17] Uo.

[18] Gyergyószentmiklós város levéltára-Kolozsvár, Állami levéltár.

[19] Ö. pl. lt.

[20] Benkő Károly: *Csík, Gyergyó és Kászon szék leírások*... Kolozsvárt, 1853, II. 155.

[21] Ö. pl. lt.

[22] Gyergyószentmiklós város levéltára, Csíkszereda, Állami levéltár, 1849.

[23] Orbán: II. 129.

[24] Ö. pl. lt.

[25] Orbán: II. 158 és Endes: 414. és köv. 1.

[26] Dávid József: *Székelyföld írásban és képben*, Budapest, 1942.

[27] Nagy Csaba: *Az olmützi kazamaták foglyai.* Új Tükör, 1978. október 8. IV. évf. 41. sz. 10. l.

[28] Orbán: II. 155. és Endes: 314—320.

[29] Orbán: II. 147.

A szüleiktől hallottak alapján egyes szóhagyományokat közöltek:

özv. Mihálydeák Pálné sz. Drótos Mária, 1856—1954.
Berec Márton, 1867—1943.
Vákár P. Artúr, 1879—1958.
Tarisznyás Lújza, 1890—1962.

DATE CU PRIVIRE LA EVENIMENTELE DIN 1848—1849 ÎN GHEORGHENI

Rezumat

Autorul lucrării de față tratează în sumar evenimentele din Scaunul Gheorgheni a revoluției burghezo-democratice din 1848—1849, participarea populației acestui ținut în marile bătălii din Transilvania, precum și sprijinul material acordat de populația locală cauzei revoluției.

MIȘCAREA MUNCITOREASCĂ DIN JUDEȚUL COVASNA ÎNTRE ANII 1900—1910

KOZÁK ALBERT

Avîntul industrial de la sfîrșitul sec. al XIX-lea continuă într-un ritm rapid și în primul deceniu al secolului al XX-lea. Acest fenomen este oglindit prin creșterea numărului întreprinderilor mari industriale, a numărului minerilor precum și prin creșterea producției industriale extractive și de prelucrare a materiilor prime. În intervalul 1900—1910 numărul întreprinderilor pe ansamblul industriei s-a mărit cu 65,8%.[1] Dezvoltarea industrială nu s-a desfășurat în mod proporțional, unele regiuni ca Banatul, comitatele Brașov și Sibiu dezvoltîndu-se în ritm rapid, altele însă ca Maramureșul, Sălajul, Bistrița Năsăud, Tîrnava Mare și Tîrnava Mică, Trei Scaune, Ciuc ș.a. au rămas în urmă, cu toate că în aceste regiuni existau importante materii prime, atît de necesare industriei.

Capitalul străin — în special cel austriac, maghiar, german, francez și belgian — profitînd de înapoierea economică, de mînă de lucru ieftină și de bogățiile naturale ale Transilvaniei, caută să cucerească poziții tot mai însemnate în diferite ramuri ale industriei. Ca urmare, un număr de 24 întreprinderi mari, reprezentînd 61,9% din totalul societăților industriale pe acțiuni erau dominate de capitalul austriac, german, francez și belgian. Capitalul străin a transformat Transilvania în sursă de materii prime, dezvoltînd în special ramurile extractive și cele producătoare de semifabricate.[2]

Ca o consecință firească a dezvoltării industriei a crescut și numărul muncitorilor. Numai într-un deceniu numărul proletarilor industriali din Transilvania a crescut de la 130.000 la 200.000.[3]

Consecință a exploatării duble, a claselor dominate autohtone și a burgheziei străine — în special austriece — condițiile de viață, de muncă și de salarizare a maselor muncitoare erau deosebit de grele. Toate acestea au determinat creșterea combativității maselor, au stimulat inițiativa și spiritul revoluționar. La începutul secolului XX în multe centre din Transilvania, luptele revendicative ale proletariatului au luat proporții mari.

Județul Trei Scaune se situa printre acele regiuni care erau din cele mai înapoiate în privința dezvoltării industriei și în special a indus-

triei mari. Ramura predominantă a economie era agricultura, alături de care au apărut cîteva ramuri industriale, care erau legate de prelucrarea materiei prime ca: industria textilă, de exploatare și prelucrare a lemnului, precum și exploatarea cărbunelui la Căpeni, în bazinul Baraoltului. Însă, și în continuare, cea mai mare pondere în economia județului o avea mica producție meșteșugărească, numărul țesăturilor, tăbăcarilor, curelarilor, tîmplarilor, măcelarilor, cismarilor, cojocarilor, etc. fiind foarte ridicat.[4] La începutul secolului al XX-lea se găseau în județul Trei Scaune un număr de 2969 de ateliere meșteșugărești, fără nici un angajat, 695 de ateliere cu cîte un muncitor, 311 ateliere cu cîte doi muncitori, 205 ateliere cu un număr de 3—5 lucrători. Sînt înregistrate la această dată doar 53 de întreprinderi la care lucrau cîte 6—10 muncitori, 12 întreprinderi cu 10—20 muncitori și 7 întreprinderi cu peste 20 de muncitori.

Industria textilă, una din ramurile industriale relativ dezvoltate, era reprezentată prin fabrica de țesut *Klinger* din orașul Sfîntu Gheorghe și o mică fabrică de postav din aceași localitate.[5]

Exploatarea lemnului avea cel mai mare centru la Covasna, unde lucrau peste 500 de muncitori în cadrul Societății pe acțiuni a Industriei silvice din Ardeal.[6]

Criza economică din anii 1900—1903 va afecta marea majoritate a întreprinderilor. Ca urmare a situației create în ultimul an al crizei, Fabrica de țesături „Klinger" din Sfîntu Gheorghe, neavînd posibilități favorabile de desfacere a produselor, a fost nevoită să-și reducă mult capacitatea de producție — semnalează Raportul Camerei de comerț și industrie din Tîrgu Mureș. Mărfurile finite vor fi valorificate prin voiajori comerciali și livrări către armată.[7] Scăderea producției, înrăutățirea situației muncitorilor și a raporturilor de muncă vor duce la izbucnirea a numeroase conflicte dintre patroni și muncitori.[8] Din această cauză, muncitorii inițiază numeroase acțiuni pentru a stăvili pauperizarea maselor populare și de a lichida extinderea șomajului. Emigrările în regiunile învecinate, precum și în diferite țări ale Europei sau în Statele Unite ale Americii, numai în anul 1904 s-au ridicat la cifra de 7036, cifră ce reprezintă numărul persoanelor plecați din localitățile din zonă.[9]

În perioada anilor 1906—1907 se constată o redresare și în viața economică a județului, interval în care o serie de întreprinderi vor reuși să-și mărească producția și să găsească noi modalități de valorificare a produselor. În anul 1907 Fabrica de țesături „Klinger" are 677 muncitori[10] și lucrează cu toată capacitatea. Noua redresare economică va duce la dublarea producției unor întreprinderi. Crește producția și la Fabrica de țigarete din Sfîntu Gheorghe, care în anul 1907 lucra cu peste 300 de muncitori. Semne de mărire a producției se constată și la alte întreprinderi și fabrici din județ. Producția atelierelor de tîmplărie, țesătorie, pielărie, încălțăminte, etc. — în general mica producție meșteșugărească, va cunoaște o înviorare în primul rînd, datorită comenzilor venite din partea armatei.[12]

Transformările specifice și înviorarea economiei, nu vor rămîne fără ecou nici pe plan social. Dezvoltarea producției industriale capitaliste a fost însoțită de un proces continuu de agravare a situației sociale a maselor muncitoare. La începutul secolului al XX-lea, exploatarea muncitorimii se intensifică: patronii, în goana lor după profit ridicat, vor mări durata zilei de lucru de la orele 5 dimineața, pînă la 7 seara, munca ce trebuia prestată fiind deosebit de grea. Este grăitor în acest sens faptul, că un muncitor forestier, de exemplu, de la Societatea Industriei Silvice din Ardeal, în 1906, primea pe o zi de muncă numai 70—80 de creițari[13]. La toate acestea s-au mai adăugit și alte greutăți, ca inexistența măsurilor de protecție a muncii, a asistenței medicale, ș.a. Raportul Camerei de comerț și industrie din Tîrgu Mureș, consemnează în anul 1906, ca principala cauză a înrăutățirii situației maselor populare și a demoralizării generale" ... pauperizarea populației, datorii, necazuri cauzate de pe urma proceselor pierdute ...[14]

Începutul secolului al XX-lea, marchează și pe teritoriul fostului județ Trei Scaune, ca urmare a intensificării exploatării capitaliste și a consecințelor nefaste ale crizei economice, o puternică înviorare a luptei proletariatului local, care organizează numeroase acțiuni de luptă pentru satisfacerea unor condiții mai bune de muncă și de trai, pentru asigurarea unor drepturi politice, pentru emancipare, pentru crearea unor condiții, care să asigure posibilități de organizare politică și profesională.

Mișcarea muncitorească din județul nostru are legături organice cu celelalte centre economice ale țării. O circulară ministerială din 1898 arată că „... de organizațiile județene din Brașov aparțin organizațiile județene din Brașov, Ciuc, Făgăraș și Trei Scaune"[15], demonstrează faptul că muncitorimea din județul nostru se afla în faza de formare a organizațiilor sale, ceeace va duce, odată cu dezvoltarea procesului de industrializare capitalistă, la extinderea și perfecționarea acestora.

În această perioadă muncitorii și socialiștii din județ au primit un ajutor prețios din partea reprezentanților Reginalei Brașov, de care aparțineau cît și din partea Partidului Social Democrat din Ungaria. Reprezentații muncitorilor, meseriașilor din Sfîntu Gheorghe și Tîrgu Secuiesc sînt prezenți la Congresul sindicaliștilor ardeleni din Brașov, care a avut loc între 3—4 iunie 1900. Cu asemenea ocazii, muncitorii din județul nostru, prin reprezentanții lor, ajung în contact cu ideile socialiste ale vremii. Delegații, odată întorși acasă, desfășoară o vie activitate propagandistă și organizatorică, împărtășind și folosind experiența celorlalte centre muncitorești.

Exploatarea crîncenă a maselor populare, creșterea nemulțumirii acestora, vor ajunge la încordarea maximă în perioada anilor 1903—1907, cînd în toată Transilvania se manifestă un puternic avînt al luptelor muncitorești, determinat de ascuțirea contradicțiilor dintre clasele stăpînitoare și masele populare, precum și de intensificarea exploatării naționale din cadrul Imperiului austro-ungar. Această perioadă se caracterizează prin izbucnirea a numeroase greve și demonstrații, inițiate de muncitorii din fabrici și ateliere. Astfel la 11 mai 1903, intră în grevă

lucrătorii pantofari de la majoritatea breslelor din Tîrgu Secuiesc. Printre revendicările pe prim plan se situau cele de ordin economic, cerințe, care trebuiau să contribuie la ridicarea nivelului de trai. Între delegația muncitorilor și a patronilor au loc, cu asistența autorităților industriale, numeroase tratative de conciliere. Patronii sînt nevoiți pînă la urmă să accepte revendicările muncitorilor, nefiind altă alternativă, decît închiderea atelierelor.[16]

Printre manifestările specifice ale luptei proletariatului din această perioadă o trăsătură caracteristică o constituie inițierea unor acțiuni de grevă generală pe ramuri de producție sau pe localități. O asemenea acțiune are loc în luna iunie 1903, la care au participat lucrătorii brutari din 50 de ateliere din Brașov, Sf. Gheorghe, Covasna, Hălchiu, Rîșnov și Cristian.[17] Brutarii organizează un comitet de grevă, care formulează, următoarele revendicări: zi de muncă de 12 ore (inclusiv pauză de masă); salar pe săptămînă de minim 8 coroane și maximum 13 coroane; săptămînal un spor de 10 coroane pentru procurarea de alimente; repaus duminical; asigurări pentru cei care participă la grevă, că nu vor fi concediați[18], etc. Patronii refuză să satisfacă revendicările, ceeace va duce la izbucnirea grevei în 2 iunie 1903. Toți lucrătorii brutari din localitățile Sfîntu Gheorghe și Covasna se declară solidari cu greva pe ramură. Muncitorii se mențin ferm pe poziții și ca urmare patronii sînt nevoiți să accepte revendicările lor, greva fiind încetată la 13 iunie 1903.[19]

Peste un an, la 5 februarie 1904, declară grevă lucrătorii zețăriei din cadrul topografiei „Jókai" din Sfîntu Gheorghe. Revendicările lor de reducere a duratei zilei de muncă de la 10 la 9 ore și mărirea salariilor, nu au fost acceptate de patroni. Direcțiunea întreprinderii a cerut intervenția autorității industriale, care a sprijinit înfrîngerea grevei, prin concedierea greviștilor și angajarea, din alte localități, a unor muncitori. Zețarii au continuat însă lupta, au difuzat manifeste în rîndul locuitorilor din oraș, în care au arătat scopul luptelor, îmbunătățirea condițiilor de viață, luînd în același timp poziție împotriva spărgătorilor de grevă.[20]

Una din cele mai importante acțiuni muncitorești de la începutul secolului a fost greva generală a feroviarilor din aprilie 1904 din Transilvania.[21] La această amplă acțiune de luptă, care a paralizat timp de cîteva zile (20—25 aprilie) întreaga circulație feroviară și a afectat capacitatea de producție a numeroase întreprinderi industriale, au participat, alături de miile de lucrători de la căile ferate din Transilvania și feroviarii din Brașov, precum și cei din Sfîntu Gheorghe[22]. Cauzele acestei greve au la rădăcini condițiile social-economice deosebit de grele ale muncitorilor feroviari, ca de altfel ale întregului proletariat, la începutul secolului al XX-lea, cînd dezvoltarea capitalistă a economiei, a adus cu sine intensificarea exploatării maselor populare.

Lucrătorii căilor ferate aveau condiții de muncă și de viață deosebit de grele: mai ales în urma măsurilor reacționare, care loveau în organizațiile muncitorești și încercau să întărească aparatul represiv. Într-un comentariu al ziarului „Gazeta Transilvaniei" se arată că: „De mult funcționarii impiegației drumurilor ferate ungare de stat se plîng că sînt rău

salarizaţi, că în schimb trebuie să facă servicii foarte grele, împreunate cu mari încordări se mai plîng că ar fi rău trataţi şi terorizaţi".[23]

Într-adevăr, feroviarii munceau neîntrerupt 24—36 ore, iar salariile nu puteau să satisfacă nici cele mai elementare ale necesităţilor vieţii. Pe deasupra, în comparaţie cu ceilalţi feroviari din Austro-Ungaria, cei din Transilvania erau cel mai prost plătiţi. Salariile lunare ale acestor muncitori, care activau în diferite meserii de la calea ferată: mecanici de locomotivă, fochişti, frînari, etc. reprezentau numai jumătate din minimul de nivel de trai stabilit în general, pentru familiile de muncitori (18—22 de florini, faţă de 35—40 florini). Nu era mai bună situaţia nici a funcţionarilor inferiori de la căile ferate, salariile lor fiind mai mici decît ale altor funcţionari, care lucrau în alte domenii de activitate, aflate în slujba statului. La toate acestea se adaugă şi faptul că muncitorii feroviari nu beneficiau de concedii, nu se bucurau de asistenţa socială, cu toate că accidentele de muncă erau frecvente.[24] Astfel feroviarii, ca şi celelalte categorii ai muncitorimii s-a ridicat în primul rînd pentru îmbunătăţirea condiţiilor de muncă şi viaţă. În anii 1901 şi în anii următori — pînă în primăvara anului 1904 — feroviarii au înaintat petiţii şi memorii guvernului, explicîndu-şi revendicările legitime, cerînd în primul rînd îmbunătăţirea salarizării. Totodată în cadrul unor adunări largi organizate de feroviari, au fost ridicate şi probleme ale organizării lor.[25]

În vederea coordonării luptei revendicative a feroviarilor a fost organizat, la Budapesta un Comitet cultural de acţiune pe întreaga ramură a transporturilor de cale ferată, constituindu-se comitete locale de acţiune în toate centrele de cale ferată din Transilvania.[26]

Caracteristic luptei feroviarilor a fost înaltul spirit de organizare la Braşov, în ziua de 29 martie 1904 a avut loc o adunare a salariaţilor feroviari, unde s-a ales comitetul local de acţiune, compus din 38 membri, în care intrau pe lîngă micii funcţionari (conducători tehnici, controlori) şi unii muncitori feroviari, comitetul avînd sarcina de a coordona acţiunile feroviarilor din Braşov şi de a reprezenta centrul de localitate la manifestaţiile organizate de către Comitetul central de acţiune.[27] Asemenea acţiuni organizatorice au avut loc şi la Sfîntu Gheorghe, unde lucrătorii feroviari şi întreg personalul gării, în cadrul unor adunări şi întruniri vor manifesta adeziunea lor largă faţă de cauza dreaptă a mişcării pe ramură din Transilvania.[28]

Încercările guvernului reacţionar de a împiedica declanşarea grevei generale, nu au dus la rezultatele aşteptate şi astfel la 19 aprilie 1904, pe baza hotărîrii Comitetului central de aciţune feroviarii şi-au părăsit locurile de muncă, vestea declanşării grevei răspîndindu-se cu iuţeală în întreaga Transilvanie. În dimineaţa zilei de 20 aprilie, greva a cuprins mii de salariaţi ai căilor ferate. Organele de presă ale vremii remarcă amploarea grevei, la care participă peste 36.000 de salariaţi, care s-a ridicat la luptă datorită refuzului guvernului de a satisface revendicările drepte ale lucrătorilor.[29]

Solidarizîndu-se cu cauza generală a mișcării feroviarilor din Transilvania, intră în grevă și lucrătorii centrului de cale ferată din Sf. Gheorghe. Refuzul guvernului de a satisface cerințele feroviarilor, interzicerea consfătuirii generale de ramură din 20 aprilie 1904, etc. au fost motivate pentru care salariații centrului feroviari din Sfîntu Gheorghe participă la greva generală. Ziarul local „Székely Nemzet" într-un articol intitulat „Greva feroviarilor" subliniază faptul că problema reglementării salariilor a provocat nemulțumiri în rîndul tuturor feroviarilor, motiv pentru care „... în gara din Sfîntu Gheorghe, deja azi dimineața a început greva salariaților feroviari... trenurile nu mai circulă"[30]. Întreaga desfășurare a grevei dovedind spiritul organizatoric și solidaritatea revoluționară a feroviarilor locali. În dimineața zilei de 20 aprilie a avut loc în gara din Sfîntu Gheorghe o adunare a salariaților căilor ferate din localitate, la care au participat circa 45 de persoane: mici funcționari din gară, manipulanți, cantonieri etc., care au analizat situația creată și au hotărît participarea lor greva generală.[31]

Autoritățile, pentru a întimida pe participanții la grevă, au trecut la ocuparea de către armata a întregii rețele a căilor ferate, a gărilor și a instalațiilor, mascînd acțiunea lor cu pretextul apărării bunurilor statului, deși acțiunile greviștilor nu au dat loc la dezordine sau stricăciuni materiale. Unități armate din Regimentul 2 Husari a luat sub pază linia de cale ferată de la Brașov pînă la Sighișoara, iar patrulele din Regimentul 24 infanterie honvezi, supravegheau linia ferată Brașov—Sfîntu Gheorghe, gările Brașov și Sfîntu Gheorghe fiind de asemeni controlate de armată.[32]

Guvernul reacționar fiind conștient de solidaritatea feroviarilor și nereușind să slăbească rezistența greviștilor, a trecut la măsuri drastice. Astfel, a fost promulgat decretul imperial excepțional semnat de împărat, care prevedea chemarea în serviciul militar de la căile ferate a tuturor rezerviștilor din armata austro-ungară.[33]

Măsurile de reprimare însă nu au putut înfrînge hotărîrea greviștilor de a rămîne ferm pe poziții și astfel trenurile nu au putut fi repuse în circulație. Din această cauză guvernul a hotărît folosirea armatei și formarea de trenuri militare.[34] Dar nici aceste măsuri nu au dus rezultatele așteptate de către guvern, feroviarii continuînd cu aceeași fermitate lupta. Guvernul este nevoit să treacă la măsuri extreme. La 23 aprilie 1904, poliția arestează pe cei 13 membri ai Comitetului cultural de acțiune pe ramură. Se trece la alegerea unui nou comitet, care se va compune din funcționari docili, supuși autorităților burghezo-moșierești. Noul comitet, în dimineața zilei de 25 aprile 1904 a lansat un apel de încetare a grevei, care a fost expediat și difuzat în toate gările.[35] Astfel după 6 zile de solidaritate, la 26 aprilie și feroviarii din Sfîntu Gheorghe vor fi nevoiți să reia munca, traficul din gara orașului revenind la normal.[36]

Cu toate că a fost înfrîntă, greva feroviarilor a fost o puternică încleștare de clasă îndreptată regimului burghezo-moșieresc. Sub puternica

presiune a opiniei publice, guvernul a fost nevoit să renunțe la intenția sa de a condamna pe conducătorii mișcării greviste.[37]

Greva generală a muncitorilor de la căile ferate din Transilvania din anul 1904, a dovedit maturitatea, spiritul combativ și organizatoric al acestor salariați. Prin adeziunea lor deplină la greva generală a feroviarilor din Transilvania, lucrătorii de la căile ferate din Sfîntu Gheorghe, au demonstrat un înalt spirit de solidaritate revoluționară, prin acesta lupta lor înserîndu-se în rîndul luptelor revendicative ale oamenilor muncii pentru cucerirea unor condiții mai bune de viață și de muncă.

Printre acestea se incadrează și greva muncitorilor constructori din Sfîntu Gheorghe, care s-au desfășurat sub semnul luptei pentru revendicări economice. Într-un raport al Camerei de comerț din Tg. Mureș, din 1904 se preciza: „Moda generală a grevelor a ajuns aici și tocmai la muncitori tîmplari, printre care a găsit un mediu fertil. Aproape la fiecare lucrare de construcție mai mare tîmplarii au organizat greve pentru mărirea salariilor și reducerea timpului de muncă.[38]

Luptele greviste din anul 1904 au scos în evidență necesitatea organizării proletariatului din județ. În acest sens au loc numeroase manifestări și întruniri publice, la organizarea acestora aducîndu-și contribuția și Secțiunea din Brașov a Partidului social-democrat. Astfel, în ziua de 21 august 1904, a avut loc în orașul Sfîntu Gheorghe (în localul de vară al restaurantului „Vajna") o adunare populară, organizată din inițiativa socialiștilor din Brașov, cu scopul creării unei organizații politice a muncitorilor din Sfîntu Gheorghe.[39] Partcipanții la adunare, circa 120 de persoane, au subliniat necesitatea organizării politice a muncitorilor într-un partid socialist, capabil să conducă lupta proletariatului. Cu ocazia acestei ședințe comitetul de organizare a anunțat hotărîrea unanimă a celor prezenți, de a înființa și la Sfîntu Gheorghe organizația locală a Partidul social democrat din Ungaria.[40] În aceste condiții se crează posibilitatea răspîndirii ideilor socialiste în cadrul muncitorilor din Sf. Gheorghe și localităților din zonă.

Șirul luptelor greviste vor continua și în perioada anilor 1905—1907, la acțiunile revendicative participînd un număr tot mai mare de muncitori. Organul de presă local „Székely Nemzet" într-un număr al său nota: „Greva s-a transformat în boala cea mai lipicioasă a epocii noastre, care bîntuie în toată lumea îndeosebi în orașele mici, unde autorităților sînt neajutorate în fața unor asemenea mișcări, care pot să se transforme în adevărate anarhii".[41]

În anul 1905 se desfășoară greva muncitorilor de la șantierul de construcții din Sfîntu Gheorghe, care la 19 aprilie vor înceta lucrul. Greviștii vor prezenta patronilor o serie de revendicări, care erau cuprinse într-un program de 15 puncte, printre care: reducerea timpului de lucru, mărirea salariilor, etc. După mai multe tratative, care au durat 10 zile, muncitorii au reușit să obțină acordul scris al patronilor, de a satisface marea majoritate a revendicărilor.[42]

Tot în anul 1905, în luna august declară grevă muncitorii constructori de la Fabrica de țigarete din Sfîntu Gheorghe, care cereau îmbună-

tăţirea condiţiilor de muncă şi salarizare. Din relatările contemporane se poate afla, că în cadrul muncitorilor constructori erau mulţi lucrători minori. Şi cu această ocazie, patronii au fost nevoiţi să accepte cererile legitime ale muncitorilor.[43]

Grevele muncitorilor feroviari, constructori şi a celorlalte categorii cuprinse nu rămîn fără ecou nici în sînul lucrătorilor agricoli, care în luna mai a anului 1905 intră în grevă pentru condiţii mai bune de muncă, pe moşia grofului Olech János. Prefectul oraşului la solicitarea moşierului, pentru înfrîngerea greviştilor trimite jandarmi şi astfel lucrătorii agricoli sînt nevoiţi să-şi reia munca.[44]

În perioada anilor 1906—1907 sînt semnalate puternice acţiuni de luptă ale muncitorilor forestieri de la Covasna. Asemenea acţiune va izbucni în luna iunie a anului 1906, la stabilimentul Societăţii Industriei Silvice din Ardeal la Covasna, unde cei aproape 500 de muncitori declară grevă pentru mărirea salariilor. Între reprezentanţii conducătorii întreprinderii şi ai muncitorilor au loc tratative de conciliere, care se termină cu satisfacerea unor revendicări ale muncitorilor forestieri.[45]

Anul 1907 marchează aceleaşi lupte ale muncitorimii purtate pentru obţinerea unor revendicări economice. Pentru mărirea salariilor intră din nou în grevă, la începutul lunii mai 1907, muncitorii de la stabilimentul Societăţii Industriale Silvice din Ardeal, care însă va fi înfrîntă, un număr foarte mare de muncitori fiind concediaţi.[46] În aceeaşi perioadă se desfăşoară o acţiune de luptă şi la Tîrgu Secuiesc, unde calfele din atelierele de croitorie cer îmbunătăţirea condiţiilor de muncă şi viaţă.[47]

Paralel cu desfăşurarea grevelor şi a altor manifestări de luptă ale proletariatului judeţului nostru, se acordă atenţie deosebită şi problemelor organizatorice a muncitorilor precum şi a ridicării conştiinţei politice. Printre acestea notăm adunarea lucrătorilor din construcţii din Sfîntu Gheorghe din 7 aprilie 1907, la care a participat şi secretarul organizaţiei P.S.D. din Braşov, Húsvéth Vilmos. Cu ocazia acestei adunări s-a hotărît respingerea normelor de muncă şi salarizare stabilite de patronii muncitorilor constructori şi s-a ales un comitet format din 6 membri, care să participe la tratativele cu patronii.[48] Tot la Sfîntu Gheorghe va avea loc şi adunarea tipografilor din Sfîntu Gheorghe, Tîrgu Secuiesc şi Miercurea Ciuc, întrunire la care delegatul P.S.D. din Braşov, va vorbi tipografilor adunaţi despre necesitatea organizării lor în asociaţii de breaslă.[49]

La începutul lunii septembrie al aceluiaşi an au să se organizeze în sindicate muncitorii zidarii din Sfîntu Gheorghe. Acţiunile organizatorice ale muncitorilor de la începutul secolului nostru, dovedesc creşterea maturităţii politice şi ideologice ale muncitorilor, a conştiinţei de clasă şi a experienţei dobîndite în focul luptelor revendicative.

Puternicul avînt revoluţionar din primul deceniu al sec. XX a însemnat în acelaşi timp şi o perioadă în care alături de revendicările economice încep să apară şi unele probleme politice, care odată cu procesul organizării în diferite nuclee muncitoreşti, vor constitui cauzele manifestărilor revoluţionare iniţiate de proletariatul şi alte pături sociale inte-

resate cu dobîndirea unor drepturi democratice. Perioada ce va urma va marca continuitate în lupta maselor populare, port drapelul acestor încleştări sociale va continua să fie muncitorimea, forţa cea mai consecventă a luptei pentru libertate şi progres.

NOTE

[1] *Din istoricul formării şi dezvoltării clasei muncitoare din România pînă la primul război mondial*, Ed. Politică, 1959, p. 482, 485.
[2] *Din Istoria Transilvaniei*, vol. II., 1961, p. 271.
[3] Fodor şi L. Vajda, *Contribuţii la istoria mişcării sindicale din Transilvania* (1848—1917), Ed. Consiliului Central al Sindicatelor Bucureşti, 1957, p. 51.
[4] *Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Tîrgu Mureş*, 1904, p. 55, 57, 59, 71—72.
[5] *Ibidem*, p. 57, 59.
[6] Brassói Lapok, anul XII., nr. 138 din 20 iunie 1906, p. 4.
[7] *Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Tg. Mureş*, 1904, p. 57.
[8] *Ibidem*, p. 55.
[9] *Ibidem*, p. 8.
[10] *Ibidem*, 1907, p. 51—53.
[11] *Ibidem*, 1906, p. 66—67.
[12] *Ibidem*, p. 56, 59, 70.
[13] „Brassói Lapok", anul XII. nr. 138 din 20 iunie 1906, p. 4.
[14] *Raportul Camerei de comerţ şi industrie din Tîrgu Mureş*, 1904, p. 15.
[15] *Mişcarea muncitorească din România*, 1893—1900, Editura politică, Bucureşti, 1965, pag. 315.
[16] „Székely Nemzet", anul XXI, nr. 72 din 15 mai 1903, p. 3. Brassói Lapok", anul nr. 112 din 15 mai 1903, p. 3.
[17] „Brassói Lapok", anul IX, nr. 126 din 4 iunie 1903, p. 4.
[18] *Ibidem*, nr. 127 din 4 iunie 1903, p. 3.
[19] *Ibidem*, nr. 138 din 16 iunie 1903, p. 3.
[20] „Székely Nemzet", anul XXII, nr. 18 din 6 februarie 1904, p. 2.
[21] Augustin Deac, *Greva generală a feroviarilor din Transilvania din 1904*, în Istoria luptelor greviste ale proletariatului din România, Bucureşti, Editura Politică, 1965, p. 48.
[22] Arhivele Statului Braşov, Fondul Prefectura judeţului Braşov.
[23] Gazeta Transilvaniei, anul LXVII, nr. 77 din 8/21 aprilie 1904, p. 1—3.
[24] Augustin Deac, op. cit., p. 44—45.
[25] *Ibidem*, p. 45—46.
[26] *Ibidem*.
[27] „Brassói Lapok", anul X, nr. 43 din 22 februarie 1904, p. 5.
[28] „Székely Nemzet", anul XX, nr. 58 din 22 aprilie 1904, p. 2.
[29] Ziarul „Adevărul", din 29 mai 1904; „Gazeta Transilvaniei", nr. 77 din 8/21 aprilie 1904, p. 1.
[30] „Székely Nemzet" anul XXII. nr. 57 din 20 aprilie 1904, p. 3.
[31] *Ibidem*, nr. 58 din 22 aprilie 1904, p. 2.
[32] „Brassói Lapok", anul X nr. 95 din 26 aprilie 1904, „Gazeta Transilvaniei", anul LXVII, nr. 81 din 13/26 aprilie 1904, p. 2.
[33] „Gazeta Transilvaniei" anul LXVII, nr. 80.
[34] *Ibidem*, nr. 81 din 13/26 aprilie 1904, p. 2.
[35] *Ibidem*, nr. 83 din 14/27 aprilie 1904, p. 3.
[36] Székely Nemzet, anul XXII, nr. 26 aprilie 1904.
[37] Augustin Deac, op. cit., p. 67, „Brassói Lapok", nr. 231 din 9 oct. 1904, p. 4. nr. 278 din 4 decembrie 1904, p. 5.
[38] „Székely Nemzet", anul XXII, nr. 57 din 20 aprilie 1904, p. 3, nr. 58.
[39] „Brassói Lapok", anul X, nr. 122 din 24 aug. 1904, p. 4.

[40] *Ibidem.* „Székely Nemzet", anul XXII, nr. 123 din 22 aug. 1904, p. 3.
[41] „Székely Nemzet", anul XXIII, nr. 59 din 29 aprilie 1905, p. 3.
[42] *Ibidem,* nr. 60 din 23 aprilie 1905, p. 3, nr. 64 din 29 aprilie 1905, p. 3.
[43] „Brassói Lapok", anul XI, nr. 186 din 17 august 1905, p. 4.
[44] *A magyar munkásmozgalom történetének válogatott dokumentumai,* Szikra, Budapest, vol. III, 1955, pag. 340.
[45] „Brassói Lapok", anul XXII, nr. 138 din 20 iunie 1906, p. 4.
[46] „Székely Nép" anul XXV. nr. 62 din 4 mai 1907, p. 3.
[47] *Ibidem,* nr. 80 din 22 iunie 1907, p. 3.
[48] *Ibidem,* nr. 51 din 9 aprilie 1907, p. 4.
[49] *Ibidem,* nr. 70 din 28 mai 1907, p. 3.
[50] *Ibidem,* nr. 108 din 3 septembrie 1907, p. 3.

ETNOGRAFIE
NÉPRAJZ

EREDMÉNYEK ÉS FELADATOK A ROMÁNIAI MAGYAR NÉPI ÉPÍTÉSZET KUTATÁSÁBAN

KÓS KÁROLY

A romániai magyar nemzetiség népi kultúrája kutatását elemző rövid előadásomban[1] nem állt módomban érdemlegesen tárgyalni a néprajz egyes területein elért eredményeket. Ez azonban nem jelenti azt, hogy nem kínálna tanulságot az egyes kutatási területeken végzett eddigi tevékenység, és újabb törekvések közelebbi vizsgálata. Különösen sok tanulságot rejthetnek azok a fontosabb kutatási területek, amelyeken immár nemzedékek óta komolyan dolgozó és publikáló kutatók jelentős eredményeket értek el.

Nálunk ilyen vizsgálatra érdemes mindenekelőtt a népi építészet kutatása, mint a romániai magyar néprajzi kutatásban elsőrendű helyet foglaló klasszikus kutatási terület. A téma népszerűsége a szakember számára magától értetődő, hiszen bármely társadalom emberének elsőrendű törekvése, hogy szükségleteinek s igényeinek minél megfelelőbb környezetet keressen, illetve alakítson maga körül. Ily módon az ember magaalakította környezetének különböző elemei a népi építészet objektumai — épületcsoportok (település, utca, udvar stb.), a családi telek különféle épületei, közösségi épületek, határbeli építmények és szerkezetek — legkifejezőbben tükrözik az őket létrehozó életmódot, tapasztalati tudást, társadalmi és kulturális viszonyokat. A néprajzon belül ezért tett szert nálunk is olyan nagy jelentőségre a népi építészet kutatása.

Annál különösebbnek tűnhet, hogy a népi-etnikai sajátosságok iránti érdeklődés első korszakában, a múlt század első felében és közepe táján a népi építészet a figyelem körein kívül maradt. Míg a népköltészet vagy akár a népviselet is az etnikai sajátosságok kimutatására alkalmas eszköznek mutatkozott (bizonyság erre a számos népköltészeti gyűjtés vagy népviseleti képeskönyv), a népi építészetnek mégoly „mutatós" alkotásai is észrevétlenek maradtak; a korabeli útleírásokban és útinaplókban is legfennebb véletlen és felületes említésükkel ha találkozunk. Még a népélet első tudatos vizsgálóinak az 50-es és 60-as években megjelent munkáiban is jó, ha futotta a népi építészet egyes vonásainak néhány szavas leírására.[2] Alig a következő évtizedekben, a néprajz tárgykörének fokozatos körvonalazódásával iktatódik az építészet is a kutatási témák sorába.

A népi építészet iránti érdeklődés a múlt század közepe táján kezdődő háziipari, illetve népművészeti „mozgalmakat" követően mutatkozik. E mozgalmak eredeti célja megszüntetni a saját ipar felkarolásával és továbbfejlesztésével a nyugati, főleg ausztriai ipartól való függőségi helyzetet. Ennek érdekében az 50-es és 60-as években Erdély nagyobb városaiban (pl. Kolozsváron, Marosvásárhelyen) rendszeressé válnak a házi- és kisipari kiállítások, míg a 70-es és 80-as években hasonló erdélyi termékek, sőt egyes népi építészeti alkotások is már nemzetközi kiállításokra is eljutottak.[3] A hazai ipar fejlesztése céljával keletkeztek ez években a helyi erőforrásokat és kiaknázási lehetőségeket tárgyaló egyes munkák[4], s a hagyományos háziipar és népművészet iparművészet szintjére emelésének szándéka hozta létre 1878-ban a marosvásárhelyi és tíz év múlva a kolozsvári művészi ipariskolákat és múzeumokat. 1879-ben létesült a rövidesen népművészeti gyűjteménynek is helyet adó első önálló múzeum Sepsiszentgyörgyön.[5] De találkozunk ez időben a hagyományos háziipart kenyérkereső foglalkozássá alakító érdekes egyéni kezdeményezésekkel is.[6]

A saját helyi természeti és emberi tényezőkből, tapasztalati tudásból, mesterségi és ízlésbeli hagyományokból kiinduló iparfejlesztési törekvés egyik erőteljes ágára, az „iparművészeti mozgalomra" a század végefelé nagy hatással volt egyrészt az angol prerafaelita irányzat, amely a tőkés nagyipar lelketlen sorozatgyártmányaival szemben meghirdette „az apák művészetéhez való visszatérés" programját[7], másrészt pedig a rég lejárt történeti stílusok ismételgetésével (eklekticizmus) szakító, új kifejezési formát kereső szecessziós irányzata. Mindkét program — visszatérés a régi forráshoz, illetve új forma keresése — egyaránt erősítette a népi alkotói hagyományok feltárására és megismertetésére irányuló törekvést. A népi alkotói hagyományokban ismerte föl egyre több művész, iparművész és tervező építész azt a kiapadhatatlan forrást, amelyből merítve lehetségessé válik az óhajtott új, emberies tárgyi környezet megteremtése.

Figyelemre méltó a magyar értelmiségi köröket mindenfelé megmozgató eme törekvésekben és akciókban az erdélyiek elsőrendű szerepe. Ezt látjuk a népi építészet kutatása területén is. Amellett, hogy már az 1873-as világkiállításon is az erdélyi népi építészet feltűnő szerepet kapott, a magyar népi építészet tanulmányozásának kezdeményezése is innen indult ki és a sepsiszentgyörgyi rajztanár művészettörténész, a Székely Múzeum munkatársa, Huszka József nevéhez kapcsolódik. Huszka munkája a székely ereszes házról és galambdúcos kapuról[9], amely a magyar szakirodalomban első ízben próbálkozott valamely népi építészeti alkotás elemzésével, az építészek és kutatók körében egyaránt nagy feltűnést keltett, felfokozta az érdeklődést a hasonló alkotások iránt, kétséges kutatói módszere és merész hipotézise[10] pedig egyenesen provokálták a rendszeres kutatás elkezdését. Ma már világos, hogy az első részletes vizsgálatokat és alapos elemzéseket a népi építészet terén Huszka munkájának megjelenése és a körülötte kialakult viták váltották ki.[11]

A Huszka-könyv kezdeményező-kihívó szerepe mellett — akárcsak a tárgyi néprajz és népművészet más területein — a kutatás századforduló-

táji megindulása egy gyakorlati körülménnyel is magyarázható: a kutatási eredmények *rendszeres* közlésének biztosításával. 1890-ben indította el a néprajz kolozsvári professzora, Herrmann Antal az „Ethnográphiá"-t, szintén az ő szerkesztésében jelent meg 1898—1903-ban a néprajz kolozsvári folyóirata is, az „Erdély Népei", 1900-tól pedig megjelenik a Jankó János által szerkesztett tárgyi néprajzi folyóirat, a „Néprajzi Értesítő". Jankó, akit ugyancsak Herrmann indít el kutatóútján, megalkotója az első magyar (kalotaszegi majd aranyosszéki) néprajzi monográfiáknak, amelyeknek már építészet fejezetei is vannak, nemsokára pedig megszervezi a „Néprajzi Falu" kiállítást[12], a Néprajzi Értesítőben állandó helyet biztosít a népi építészeti dolgozatoknak és kisebb írásoknak. A hasonló jellegű dolgozatok megfelelő közlésének fontos — technikai vonatkozású — feltétele volt a szükséges rajzok fotozinkográfiai úton való sokszorosításának ugyancsak ekkortájt történő bevezetése (a korábbi kézi metszésű ducokkal való nyomtatás helyett).

A magyar ház eredetéről folytatott száraz viták helyét ilyenformán felválthatják a közvetlen felmérésekkel, alap- és szerkezeti rajzokkal dolgozó kutatások. Így jelentek meg elsőként Szinte Gábor alapos morfológiai dolgozatai a székely házról, csűrről és kapuról,[13] majd valamivel később Szinte László dolgozata az erdélyi haranglábakról.[14] Szinte Gábor első munkáját, amelyben sikeresen rekonstruálja a székely ház alaprajzi, szerkezeti és alaki fejlődését, rövidesen követik a más vidékeken végzett népi építészeti kutatások beszámolói is.[15] Még a század elején jelentkeznek első dolgozataikkal a magyar népi építészet ugyancsak Erdély felől induló olyan újabb kutatói is, mint Bátky[16], Viski[17], Cs. Sebestyén[18] és mások, kiknek munkássága nyomán az építkezés kutatás földrajzi és tematikai vonatkozásban egyaránt kiszélesedik, s meghaladva a korábbi alaktani leírást, kialakul a következő évtizedek kultúrföldrajzi, illetve művelődéstörténeti szempontú vizsgálati módszere.

Még a század első évtizedében megjelennek Malonyai Dezső és munkatársai népművészeti vállalkozásának Kalotaszeg, illetve a Székelyföld, Torockó és Hétfalu népművészetet bemutató, első kötetei[19], amelyeknek a házat, kaput és templomot nagyszerű képanyag kíséretében tárgyaló fejezetei alkalmasak lesznek arra, hogy az akkor induló fiatal építészek és iparművészek figyelmét fokozatosan ráirányítsa a népi építészet művészi értékű sajátosságaira.

Az erdélyi magyar népi építészet kutatása eme első korszakának komoly tudományos tartását példázza az együttélő és szomszédos népek hagyományos építészetének megismerésére irányuló törekvés is. Így az ez években jelenik meg Moldován Fehér-megyei, Téglás István Beszterce-Naszód megyei, Orosz Jád-völgyi románok közt végzett kutatásainak[20] a népi építészetet is érintő, Pávai és Schmidt román népi ipari szerkezeteket ismertető[21], valamint Păcala román parasztudvart[22], és Szinte Gábor román fatemplomokat első ízben tárgyaló dolgozatai.[23] Az erdélyi szász és sváb építkezést ismerteti a korszakban Semayer és Balásy, illetve Czimmermann[24]. De akad a bánsági bolgár háznak is kutatója Czirbusz személyében.[25] Mindezek világosan tükrözik azt a helyes tudományos fel-

mérést, miszerint a környező etnikumok régi építészetéről való tájékozódás nélkül a saját etnikum népi építészetének jellemzése is elképzelhetetlen.

*

A következő, két világháború közti korszakot két fő irány jellemzi: a) még az első világháború előtt elkezdett vagy be is fejezett kutatások eredményeinek folytatólagos közlése, valamint b) a népi építészet múltjával kapcsolatos adatok gyűjtése különböző levéltári kutatások és műemlékvizsgálatok során.

Az első kategóriába tartoznak, mindenek előtt Cs. Sebestyénnek a galambdúcos kapu alaktanával, földrajzi elterjedésével és eredetével foglalkozó dolgozatai és a Krassó-Szörény megyei román házról írott nagy munkája[26], illetve Bátkynak az építkezésről, Györffynek a településformákról készült összefoglalásai, és Viskinek a kapuról írott jegyzete.[27] Az újabb helyszíni kutatások (hivatásos etnográfusok és szakfolyóiratok híján) majdnem teljesen szünetelnek. Ha csak nem számítjuk a terepen és szakirodalomban való dokumentációt nem használó, főleg művészi benyomásokon alapuló alkalmi írásokat — kivéve a székely házzal és kapuval kapcsolatos néhány újabb adalékot.[28] Csupán Debreceninek a haranglábakról, Vámszernek Szakadát településéről[29], Haáz F. Rezsőnek a székely ványolóról, vagy Haáz Ferencnek a kapufaragásról közölt írásai teszik a korszak népi építészetkutatása egész termését.

Debreczeni haranglábakról írott munkáit rövidesen követte Balogh Ilona fatorony katalógusa[30], majd Herepei és Szabó T. haranglábakkal kapcsolatos levéltári adatainak közlése[31], Szabó T. levéltári adatainak egy másik, a kapukra[32], és egy harmadik a régi kalotaszegi épületekre és településre vonatkozó[33] csoportja. A többnyire népi mesterek emelte falusi nemesi és egyházi faépületekre vonatkozó levéltári adatok értékesen egészítik ki a tulajdonképpeni néprajzi kutatásokat, segítve ezt egyes felülről jött hatások megállapításában és a rekonstruált fejlődéskép évszámos kiegészítésébe. A Szabó T. nyelvtörténeti szempontból végzett több évtizedes levéltári kutatás során kijegyzett adatok végre teljességükben közlésre kerülnek. Szótörténeti tára rendre megjelenő köteteiben[34], amelyek a népi építészet kutatása szempontjából is figyelemre méltó művelődéstörténeti értékű szövegrészek és adatok gazdag tárházai; erre mutat pl. a galambbúgos kapukra vonatkozó levéltári adatok egy, a korábbinál is teljesebb gyűjteményének közlése.[35]

*

A második világháború óta eltelt évtizedek kutatómunkája az előző korszakéval összehasonlíthatatlanul előnyösebb körülmények közt indult. A helyükön maradt magyar etnográfusok eredményesen dolgozhattak a kolozsvári egyetemen, akadémiai vagy múzeumi keretben, bár az első 20—25 év kutatómunkája termésének feldolgozására és publikálására jó-

részt jelen évtizedünkben került sor, mikoris a magyar nyelvű könyvkiadás átszervezésével és a folyóiratok gyarapodásával ennem is megteremtődtek a feltételei. A romániai magyar néprajzi munka eme objektív feltételei mellett, a népi építészet kutatására ösztönző hatással volt a román kutatók eredményes munkássága is, amely már az 50-es évek végén ismertté vált R. Vuia beszámolójából[36], főleg pedig közvetlenül P. Petrescu és munkatársai összefoglaló munkájából[37], Gr. Ionescu kötetéből[38], valamint P. Petrescu[39], P. H. Stahl[40], Fl. Stănculescu és munkatársai[41] és mások értékes tanulmányokban testet öltött nagyszerű munkásságából.

A román kutatók tevékenységében — egyebek közt — már korán megfigyelhető volt egy törekvés, amely a magyar kutatókra is bátorítóan hatott: a kevésbé ismert vidékek népi építészetének következetes sorravétele. Így aztán alulirottnak a háborút követő években különböző kevésbé ismert vidékeken végzett tájékozódó gyűjtései nyomán az 50-es években — az Akadémia által biztosított kereteket kihasználva — lehetővé vált Kászon (1952), a csángóság (1953), Szilágyság (1954) és Kiskükűllő vidéke (1955) magyar népi építészetének alapos helyszíni kutatása.[42] Már a helyszíni kutatásokból eredő jegyzetanyag feldolgozására készülve felmerült — a rendelkezésre álló szakirodalomban való tájékozódás mellett — a román népi építészet egyes sajátos formái közvetlen tanulmányozásának igénye is. Az általános tudományos érdeklődés mellett tehát ilyen közvetlen érdek is indokolta két román ácsközpont (Bedecs, Meziád)[43], a 60-as években pedig — fiatal román és magyar munkatársak kíséretében — Vîlcea és Dorohoi környéke[44] román népi építészetének tanulmányozását. Időközben módot kerestünk egyes szász vidékek (Székás-mente, Medgyes és Segesvár környéke) népi építészetével való közvetlen ismerkedésre is.

Ugyancsak még a felszabadulás utáni első periódusra esnek a népi építészet fogalmával, kutatási módszerével és technikájával is kapcsolatos különféle kísérleteink és javaslataink. Így még a 40-es évekre esik a település és építkezés témaköréből kiinduló városnéprajzi kutatásunk, a népi építészet egyes kérdéseit a paraszt ácsok felől megközelíthető vizsgálataink, vagy sikeres kísérletünk egyik falucsoport építkezése két évszázados fejlődésének a helyi levelesládák adatai alapján való rekonstruálására.[45] A következő évekből datálódik a komplex szabadtéri múzeum koncepciójának kidolgozása, javaslatunk a rajz nagyobb mértékű és módszeres alkalmazására a néprajzkutatásban, beleértve a népi építészet kutatást is, kísérletünk az életmód változásoknak az anyagi kultúrában, elsősorban az építészetben való tükröződése módszeres vizsgálatára[46], stb.

Jelenkorunk eme első periódusában a körülmények folytán a munka jórészt egyetlen — bár alkalmilag fiatalabb gyakorlók által is segített — kutatóra hárultak. A 60-as években aztán már jelentkeznek újabb kutatótársak is népi építészetünk különféle aspektusainak vizsgálatával, kiknek tevékenysége a 70-es években már kisebb-nagyobb közleményekben is mutatkozott. Ezek sorában mindenek előtt Vámszert[47], a fiatalabbak közül pedig Tarisznyást[48] és Kónyát[49] említjük meg; mindhárman elsősorban a

településformákat vizsgálják, különböző szempontokból. Az előbbiek kutatói tevékenységét egészítették ki más szakemberek — pl. Nagy, Antal, Gönyey, Márkos, Dankó és mások — alkalmi vizsgálatai, gyűjtései.[50]

*

A munka sajátossága révén a 70-es éveket külön fejlődési szakasznak tekinthetjük, hiszen akkor történik az előző évtizedekben foganatosított kutatások anyagának közlésre való előkészítése és lehetőleg teljességükben való egymásutáni publikálása. Emellett, részben épp e munkák megjelenése által is bátorítva, az újabb kutatómunka területén is lendület mutatkozik, bizonyos mértékben, az egyre intenzívebb népi műemlék összeírásokhoz, a felkutató és helyszínen vagy szabadtéri múzeumban való elhelyezésükhöz és gondozásukhoz kapcsolódik.

A 70-es évek néprajzi szakirodalmára egyetlen tekintetet vetve is kitűnik a publikációs tevékenység páratlan eredményessége, beleértve a népi építészetet is. A mintegy 50 dolgozat egy része alapos helyi megfigyelésen és rajz-dokumentáción alapuló, s ugyanakkor megfelelő tudományos apparátust is kihasználó tanulmány, más része egy-egy táj népi építészetének monográfiája[51], kivételesen a kérdés egyetemes néprajzi kitekintésű tárgyalása.[52] E munkák egyik jellegzetessége az építészet fogalmának a korábbinál szélesebb értelmezése, amelynek szemléleti alapja, hogy az építészet bármely objektumának teljes megértése csakis a többivel összefüggésben, a nagyobb struktúrákon, egységeken belül vizsgálva lehetséges, s ugyanakkor a nagyobb egységek a maguk egészükben szintén a kutatás objektumai, hiszen mind bizonyos helyi konvenciók szerint rendezett építészeti megvalósítások.

A népi építészet e szélesebb értelmezése jut kifejezésre egyes település, utca, zsákutca, piactér, cinterem vagy telek formákat elemző dolgozatokban[53], amellett, hogy — természetesen — továbbra is folyik az egyes épületkategóriák -ház[54], kapu-[55], vagy különböző épületelemek[56] vizsgálata is. Ugyanakkor rendszeressé vált ez években a népi építészet egy másik fontos oldalának, az építésnek (építőanyag, technológia, építő munka menete és megszervezése) tanulmányozása.[57] Rendszeresebbé válik a népi ipari építmények, szerkezetek vizsgálata is, mégha a publikálás várat is magára. Nem tévedünk, ha ez utóbbi aspektusok — az építés, a népi ipari szerkezetek, valamint a teljes udvarok — iránti érdeklődés erősödését egyes szabadtéri múzeumok tevékenysége és megvalósításai hatásának is tulajdonítjuk.

Újabb népi építészeti tanulmányaink elemző referátumai nem mulasztják el kidomborítani a kutatói érdeklődés olyan vonásait sem, mint az időbeni és térbeli változások, a természeti környezettel, gazdasági, társadalmi és kulturális adottságokkal való összefüggések, valamint a funkcionalitás iránti erőteljes figyelem.

A kutatási eredmények rendszeresebb közlése, mint már jeleztük, a hazai magyar népi építészet vonatkozásában is a könyvkiadás 1969. évi átszervezésével, s ennek során a nemzetiségi kiadó, a Kriterion létesülé-

sével, egyes folyóiratainknak, (pl. a Művelődés, Korunk) a népi kultúra irányába történő fokozottabb tájékozódásával, valamint újabb közlési fórumok — a Sepsiszentgyörgyi Múzeum évkönyve, s az itteni napilap, vagy a szatmári és váradi lapok kulturális mellékletei, 1976-tól pedig a néprajzi dolgozatok rendszeres közlésére hivatott Népismereti Dolgozatok kötetsorozat indulásával vált lehetségessé. E közlési lehetőségek kezdettől visszahatnak a kutatómunkára is, ösztönözve és elmélyítve, tervszerűbbé téve azt.

E feltételeknek tudható be, hogy a népi építészet terén 4—5 nemzedéke által végzett kutatómunka egész termésének (kb. 2500 oldal) mintegy harmada az utolsó (70-es) évtized megvalósítása. Íme, egyetlen mennyiségi mutató, de nem kevésbé kifejező, mint amit a minőség tekintetében már fennebb láttunk.

*

A hazai magyar népi építészet-kutatás időbeli alakulásának, fejlődésének tömör vázlatát követően ideje, hogy — akár néhány szempontból ugyancsak tömören — elemezzük az eddigi kutatási eredményeket a maguk összességükben is. Mindenek előtt igen tanulságos lehet, és nagyon fontos a kutatómunka továbbfejlődése szempontjából is az eddigi munkák tematikus megoszlása.

Az ez alkalomból készített kimutatásunk szerint 24 önálló dolgozat, illetve fejezet (kb. 600 oldal) a maga teljességében — rendszerint a település — és telekformát is beleértve — valamely táj vagy falu népi építészetét tárgyalja. Ilyenek pl. Jankó, Lázár, Bátky, Malonyay vagy Viski, újabban pedig Kós némely munkái.[58] A különböző épületek közül a kaput (néha kerítéssel együtt) ugyancsak 24, többnyire kisebb munka tárgyalja: Huszka, Szinte Gábor, Cs. Sebestyén, N. Bartha, Haáz Ferenc, Szabó T., Kós és mások közlései (nem számítva itt valamely vidék vagy falu népi építészetét egészében tárgyaló nagyobb munkák kapuval foglalkozó fejezetét). 19 dolgozatot, vagy nem építészeti tanulmány fejezetét, vagy alfejezetét szerzője: Györffy, Haáz F. Rezső, Szabó T., Tuzson, Kós, Molnár István, Vita és más kutató a népi ipari építményeknek és szerkezeteknek szenteli, de 16-ra megy a település- és telekformákkal foglalkozó dolgozatok száma is, Györffy, Vámszer, Kós, Kónya és mások írásai.

Megemlítendő, hogy a legfontosabb épület, a lakóház, bár kezdettől kutatóra talált, mindeddig csupán 14 dolgozatot vagy fejezetet kapott, Huszka, Jankó, Szinte Gábor, Bátky, Malonyay. Cs. Sebestyén. Thoroczkay-Thurinszky, Kós és Kónya kutatásai eredményeként. Még kevesebb, 13 kisebb közleményben vagy fejezetben foglalkozik újabban az építéssel vagy egyes vonatkozásaival (anyag, technika, építőmunka és szervezés) Kós, Bíró, Kerezsi, Molnár J., Kónya, Vámszer vagy más szerző. A közösségi épületeket (inkább csak a haranglábat) 12 dolgozatban vagy nagyobb fejezetben tárgyalja Szinte Gábor, Szinte László, Malonyai, Debreczeni, Balogh, Herepei-Szabó T., Kós és más újabb kutató, míg egyes

épületelemeknek, részleteknek csupán 10 közlemény jut, Bátky, Horger, Szinte Gábor, Viski, Cs. Sebestyén, Kós és G. Olosz tollából.

A falun kívüli (határbeli) épületeket ismertető 8 közlés jobbára egy-egy újabb, pásztorkodással, szénégetéssel, stb. foglalkozó dolgozat fejezetei,[59] míg az udvarbeli gazdasági épületekkel 7 dolgozatban vagy nagyobb fejezetben foglalkozik Szinte Gábor, Gönyey és Kós.

*

A népi építészet fogalmáról alkotott kétféle felfogás — a jó részt csak a díszes kapura, házra és haranglábra, főleg ezek alakjára és dekoratív részleteire szorítkozó régi, de máig is létező „népművészeties", valamint a népi épületek minden kategóriáját s az épületek csoportosítását, építését és funkcióját is tanulmányozó újabb, néprajzias koncepció — tükröződik a szabadtéri részlegekkel rendelkező múzeumok épület-telepítésében is.

Így pl. az elsőnek múzeumba hozott eredeti népi épületek is a már az 1860-as években „felfedezett" monumentális és díszes faragású galambdúcos kapuk voltak. Legelőször a sepsiszentgyörgyi Székely Múzeum telkére kerültek ilyenek, majd később példáját követte a székelyudvarhelyi, csíkszeredai, és alsócsernátoni múzeum is, ilyenformán megmentve e jellegzetes kaputípus majd minden székelyföldi változatából egy-egy több évszázados példányt. A kolozsvári és bukaresti szabadtéri múzeumok első objektumaival egyidőben ugyancsak a sepsiszentgyörgyi múzeum hozott be telkére elsőnek egy régi csíki ereszes házat; ezt követően aztán a csíki háztípusból a csíkszeredai és bukaresti múzeumok is beszereztek egy-egy példányt, a Kolozsvári Erdélyi Néprajzi Múzeum egy kászoni, az alsócsernátoni múzeum pedig háromszéki változatokat telepített szabadtéri részlegébe.

Alig az 1950-es évektől vált szokássá — a bukaresti Muzeul Statului példájára — teljes udvarok és — az Erdelyi Néprajzi Múzeum példájára — népi ipari szerkezetek múzeumokba telepítése. Így elsőnek épp e két múzeum szabadtéri osztályain részesült — a különböző vidéki román és más nemzetiségű parasztudvarok mellett — egy-egy csíki, illetve kászoni magyar épületcsoport (teljes udvar) is. Nyilvánvaló, hogy az épületek kijelölését, múzeumba való áttelepítését, megfelelő csoportosításukat és berendezésüket alapos kutatómunka előzte meg.[60] A régi típusú torockói hidraulikus vasverő Kolozsvárt való felállítását követően a székelykeresztúri, szebeni, gyergyószentmiklósi és szatmári múzeumokba is kerültek figyelemre méltó magyar népi ipari installációk, egy torockói kapaverő Szeben, egy-egy hidraulikus lisztelő malom, ványoló, magtörő és csertörő, két vízifűrész, egy olajprés, valamint két erdei kaliba — csupa csíki és udvarhelyszéki népi hagyományos szerkezetek — pedig Székelykeresztúr és Gyergyószentmiklós múzeumaiban kerültek felállításra, egy-egy Szatmár vidéki borsajtó pedig Kolozsváron és Szatmáron nyert szabadtéri múzeumi elhelyezést.[61]

Egyes szabadtéri részleggel is rendelkező múzeumaink keretében tanulmányozás tárgya más magyar néprajzi tájak más tárgykategóriák és változatok múzeumba való képviseletének kérdése. Minden esetre az eddigi romániai magyar népi építészeti szakirodalom elsőrendű segítségül lehet a múzeumok szabadtéri részlegei fejlesztési tervének kidolgozásában. Múzeumban történő megörzésre kínálkozik például egy-egy sajátos háromszéki, udvarhelyszéki, Kis-Küküllő vidéki, kalotaszegi és szatmári teljes udvar, egy vízerővel működő korondi fazekas műhely, egy érmelléki szárazmalom és borpince, egy Kis-Küküllő vidéki vagy szilágysági harangláb, egy Enyed-vidéki cinterem bejárat és más sajátos objektumok. Ugyanakkor viszont a különböző múzeumok szabadtéri részlegein folyó földerítő, szelektáló és áttelepítő munka nagyban hozzájárulhat a hazai magyar népi építészet kutatásához, különösen az építés-technikai ismeretek kiegészítéséhez.

*

Már az eddigiek során is egyes vidékek, tájak nevével többször találkoztunk, míg másokéval ritkábban vagy egyáltalában nem; ami semmiképp sem véletlen, hanem tájaink népi építészete különböző fokú ismeretével áll kapcsolatban. Míg a Székelyföldet, Torockót vagy Hétfalut a magyar néprajz számára már Orbán „fölfedezte", Kalotaszeget pedig egy emberöltővel később Jankó,[63] sok más magyar lakósú tájat, falucsoportot rendszeresen, egyes esetekben egész napjainkig elkerültek a kutatók, a népi építészet kutatói is. A különböző tájaink népi építészete ismeretének fokát vizsgálva nem vesszük tekintetbe azt a negyedszáz munkát, amely a magyar vagy erdélyi magyar népi építészettel általánosságban foglalkozik,[64] e munkák könnyedén átugranak azokon a tájakon, ahonnan nincsenek adatok, mivel ott még a szerzők sem végeztek kutatásokat. Vizsgálatunk tehát csupán a helyszíni kutatások eredményeit közlő munkák számbavételére terjed ki.

Mindenekelőtt szembeötlő, hogy míg a Székelyföld tájai építészetével több mint 1000 oldalt kitevő 64 dolgozat (Huszka, Szinte, Viski, Malonyai, Cs. Sebestyén, Szabó T., Kós és mások munkái) foglalkozik, addig az összes többi vidék — hol a hazai magyar lakosságnak több mint kétharmada él — népi építészetét csak alig valamivel több munka tárgyalja. De ugyanakkor még a Székelyföld egyes tájai népi építészetének kutatásánál is roppant aránytalanságokat látunk: míg Csíkból 21 (276 oldal), Háromszékből meg 15 (240 oldal), Marosszékről pedig éppen csak néhány kisebb írásból értesülünk. Már ennyiből is kiolvasható egy figyelemreméltó szabály: a népi építészet magyar kutatói előszeretettel vonzódtak az egyszerűbb, világosabb szerkezetű, egységesebb és hagyományosabbnak tűnő fenyőborona építkezésű hegyvidékekhez (Csík, Felső-Háromszék), elhanyagolva a kevés lombhullató erdejű vagy éppen erdőtlen s ilyenformán vegyes anyagból (sár, vessző, nád, szalma stb.) komplikált szerkezettel építő vidékeket, melyeknek építkezése nem is oly mutatós (gyakran rögtönzés jellegű) és nehezebbben is tanulmányozható.

Csík és Háromszék után Kalotaszeg magyar népi építkezéséről jelent meg legtöbb, összesen 10 dolgozat vagy fejezet (217 oldal) Jankó, Bátky, Malonyay, Szabó T. és más kutatók munkáiként, míg Udvarhelyszék népi építészetét (mint már láttuk), csupán 7 kisebb dolgozat tárgyalja. Bihar és Torockó népi építészetéről 6—6 dolgozatot (kb. 100—100 oldal terjedelemben) közölt Györffy, Viskó, Kós, illetve Orbán, Jankó, Malonyay, Thoroczkay-Thurinszky és mások, a Szilágyság és Szatmár magyar építészetéről pedig 5—5 dolgozatban vagy fejezetben (összesen kb. 40—40 oldal terjedelemben) tájékoztat elsősorban Debreczeni és Kós, illetve Bátky, Györffy és Kós. A Kis-Küküllő vidéke népi építészetét idáig csupán alulírott két dolgozata (kb. 100 oldal) ismerteti. Két fejezet (40 oldal) tájékoztat a moldvai csángóság, s egy-egy közlés vagy fejezet Enyed vidéke, Aranyosszék, Hétfalu és néhány különálló település — pl. Szakadát falu, Déva és Kolozsvár földműves negyedei stb. — magyar népi építészetéről.

*

Népi építészetünk kutatásának nemzedékeken át tartó folyamatát követve — a korszakonként más-más munka- és publikációs lehetőségek szerint alakuló termékenység, valamint a tematikai és táji érdeklődés változásai mellett — jelentős változások figyelhetők meg a kutatás tárgyának meghatározása és tudományos megközelítése vonatkozásában is.

Ha az 1880-as évekig a népi építészet csupán felületes említésre érdemesült egyes útleírásokban vagy úti naplókban s legfennebb a háziipar kapcsán terelődött díszesebb népi épületekre is a figyelem, a század vége felé már egyes lelkes művészeket, műemlékkutatókat, sőt néprajzosokat is közelebbről érdekelni kezdte a népi építészet, bár a rendszeres népi építészetkutatás csak századunk első éveivel kezdődik el. A kutatás eme első korszakát, kétségtelenül helyes első lépésként, a tényanyag lehető pontos regisztrálása és az alaktani leírások jellemzik, a kor pozitívista irányával is egyezően. A két világháború közti évtizedekben Romániában a magyar néprajznak nem lévén hivatásos kutatója, nem érvényesülhetett a korszak Bátky, illetve Vuia által képviselt kultúrföldrajzi iránya sem, viszont egyes oklevél- és műemlék-kutatók a népi építészet művelődéstörténeti szempontú vizsgálatában hasznosítható számos értékes adatot és részletet tártak fel.

A második világháború után, az új feltételeket — intézményi keretek, hivatásos néprajz-kutatók, publikálási kilátások, stb. — kihasználva a magyar nemzetiség népi építészetének kutatása új lendületet kap. Az új kutatói lendület nem csupán mennyiségi eredményeket hoz, hanem a népi építészetről való új felfogásban és új kutatási módszer körvonalazódásában is mutatkozik. A népi építészet a néprajz egyik rendkívül jelentős és összetett kutatási területeként értékelődik. Az egyes közösségek emberének sajátos gazdasági, társadalmi és szellemi tevékenységével, életével és szükségleteivel szoros kapcsolatban alakult népi építészet létrehozóját egy időben szolgálja és tükrözi. Nyilvánvaló, hogy az így ér-

telmezett népi építészet jóval meghaladja a korábbi, csupán néhány „mutatós" épületre korlátozódó érdeklődést. Mai felfogásunk szerint a népi építészet a településen belüli és határbeli bármilyen rendeltetésű épületet, ezek elhelyezését, különféle együtteseit, sőt az egész település szerkezetét, rendezését is jelenti. Ez azt is jelenti, hogy rég meghaladott az egyes kész épületek önmagukban való megfigyelése és leírása: az épületeket felépítésük folyamatában, és az összes többivel való fejlődési, térbeli és funkcionális kapcsolatában — viszonyában tanulmányozzuk.

Ilyenformán megszünt a kutatási módszer kettőssége is, az „építész" és a „tudós" munkájának sosem találkozó váltakozása vagy párhuzamossága. A kétféle megközelítés szerves egységben találkozik a népi építészet kutatására valóban felkészült néprajzkutató érdeklődésében és munkájában. A népi építészet objektumai térbeli elhelyezésének, anyagának, szerkezetének, alakjának az előállító (építő) munka menetének és megszervezésének, védelmi, gazdasági és társadalmi szerepének, kulturális-szellemi és esztétikai vonatkozásainak, s feltételek — funkciók (rendeltetés) — megoldások kölcsönös összefüggésének egyidőben történő tanulmányozása — ime ez a tudományos igény, amelynek teljesítése csakis a komplex kutatói módszer helyes alkalmazásával lehetséges. Úgy tűnik — s ezt megerősítik egyes elemző recenziók is —, hogy egyes esetekben (pl. Kászon és Kis-Küküllő vidéke népi építészetének tanulmányozása esetén) már sikeresen nyert alkalmazást ez az új és igényes módszer.

*

A kutatómunka mérlege — a munka folytatásának száz éven át való követése, majd a teljes eredmény s mennyiségi és minőségi szempontból való értékelése — lehetővé teszi számunkra, de ugyanakkor kötelez is arra, hogy most a kutatás következő lépéseire gondoljunk. A nemzedékek során át fölhalmozott kutatási eredmények folytán elérhető közelségbe kerül a hazai magyar nemzetiség népi építészete szintézisének lehetősége. Ugyanakkor azonban, közelebbről elemezve az eddigi eredményeket, olyan aránytalanságok, egyoldalúságok és hiányosságok is mutatkoznak, amelyek még késleltetik a jelentős tudományos cél, a szintézis megalkotását. Nyilvánvaló, hogy az egész további kutató munkának e különféle hiányok fokozatos kiküszöbölésére kell irányulnia. Ebből következnek a közelebbi évek konkrét feladatai is.

Kétségkívül egyik elsőrendű probléma a néprajz a nagy jelentőségű, széles és összetett fejezetével foglalkozni szándékozó gyűjtők, kutatók megfelelő szakosodása. Egyelőre konkrét kiindulásul szolgálhat néhány újabb alaposabb népi építészeti tanulmány elemzése tematikai és módszertani szempontból, lett légyenek ezek helyszíni kutatáson alapuló, vagy tisztán elméleti munkák. Már ennyiből is kitűnik majd, hogy a módszeres kutatásnak több szakasza van: írásban és rajzban történő adatgyűjtés-lejegyzés, amely alapulhat közvetlen megfigyelésen (a település szerkezet, az épületcsoportok rendszere, a különböző épületek elhelye-

zése, anyaga, szerkezete és alakja), illetve az építőkkel (az építés módjáról és megszervezéséről) és a használókkal (az épületek és épületcsoportok céljáról, szerepéről, használatáról) történő beszélgetésen. Az ilyen (megfigyelésen és beszélgetésen alapuló) adatgyűjtés képezi a kiinduló alapot a kutatói munka további szakaszai felé, mint amilyenek: az alaktani leírás, a fejlődési és térbeli változatok (tipologia), az összehasonlító vizsgálat, a gazdasági, társadalmi, kulturális és esztétikai elemzés, stb.

Tekintetbe véve, hogy az egyes kutatások nemcsak önmagukban értékelődnek, hanem a közös nagy cél, a romániai magyar népi építészet szintézisénél való használhatóságuk szempontjából is, elsőrendű fontosságú a kutatói szempontok és alkalmazott eljárások egységesítése, amely lehetővé teszi a különböző kutatások eredményeinek minél tökéletesebb egybevetését. Ennek érdekében is sürgős feladat egy tájékoztató elkészítése és sokszorosítása, a következő tartalommal: a) a kutatási terület példákkal is illusztrált részletes témavázlata; b) alapvető szabályok a rajzban történő lejegyzés és értelmezés módszerének egységesítésére (helyszínrajzok, épületalaprajzok, hossz- és keresztmetszetek, szerkezeti rajzok, dekoratív részletek, távlati rajzok készítése); c) az építészeti stílusok és a jellegzetesebb erdélyi provinciális változások (jellegzetesen építészeti részletek, elemek is) rövid képes ismertetése; d) építészeti szakszótár (irodalmi, köznyelvi és népi terminusok és kifejezések jegyzéke); e) szakbibliográfia (a romániai magyar népi építészetet érintő munkák; válogatás az együttélő és szomszédos népek építészetét ismertető könyvészetből; elméleti, módszertani munka stb.).

A néprajz klasszikus módszerének (recens jelenségek megfigyelése s egymással összevetése kikövetkeztethető fejlődési rendnek) relatív kronológia), az állapotok és változások pontos datálásával (abszolut kronológia) történő kiegészítésére rendszeresebbé kell válniok az erre alkalmas, részben interdiszciplináris vizsgálatoknak. a) Ilyen mindenekelőtt a falvakra is kiterjedő műemlék összeírások során talált évszámos népi épületek felvétele és felmérése. b) A vizsgált településnek főleg a közösségi, de más épületeire is, különösen az építőanyagok beszerzésére és az építőmunkára, helyi és vándor mesterekre egy vagy több évszázados adatokat is találhat már maga a néprajzkutató is terepmunkája közben, a helyi levéltárakban és családi levelesládákban. A datált épületek mellett az ilyen írott feljegyzések is nagyban segítik a helyi népi építkezés múltszázadi nagy átalakulását, pontos időrendjének rekonstruálását (l. pl. a Kis-Küküllő vidéki népi építészeti tanulmányokat). c) Ugyancsak a népi építészet kutatóira vár Szabó T. Attila Szótörténeti Tára köteteiből a falusi épületekre és építésre vonatkozó levéltári adatok kijegyzése és különösen a falusi egyházi és nemesi, valamint a paraszti építkezés közti újkori kapcsolatok közelebbi tisztázásához való felhasználása. d) A népi építkezés fejlődése még korábbi, középkori századaiba történő behatolást segíthetik majd elő a mongolok, majd a törökök és tatárok beütései nyomán pusztán maradt egykori magyar lakosú falvakat feltáró ásatások. Mindegy 600-ra tehető az ilyen régi írott dokumentumokban említett és

a határneveinkben is fentmaradt, a szájhagyomány révén és a még látható építkezési nyomok segítségével jobbára azonosítható „pusztafaluk" száma. Már az eddigi felszíni vizsgálatok és próbaásatások leletanyaga is arra mutat, hogy a régész — néprajzos összefogással megejtendő feltárások számos részlettel segítik majd a településformák és építkezés fejlődése egyes régi szakaszainak közelebbi megismerését.

*

A további kutatások egyik fő törekvése a népi építészet különféle oldalainak ismeretében mutatkozó fokozati különbségek, aránytalanságok eltűntetésére irányul. Így pl. egyik kutatói feladat a mindeddig mellőzöttebb épületkategóriák rendszeresebb tanulmányozása, mint amilyenek: a) a határbeli építmények (esztenák, karámok, itatókutak, határpásztor és szénégetőkunyhók) stb; b) a belső telken levő gazdasági épületek (állatok védelmére, termények tárolására); c) a népi ipari építmények és szerkezetek (vízzel, széllel, állati vagy csak emberi erővel működtetett szerkezetek, használható anyagok és kész termékek előállítására szolgáló égető kemencefélék); d) közösségi épületek (népi mesterek által épített régi templom, harangláb, iskola, magtár, borpince, községház, fogadó, kovácsműhely, falukapu, híd, palló stb.). Ugyanakkor jelentőségéhez méltó figyelemben kell részesülnie az épületek elhelyezésének, az épületegyütteseknek, a környezet alakítása rendjének. Amellett, hogy az egyes épületek — megépítésük, rendeltetésük és esztétikai értékük — a maguk teljességében csupán egymáshoz való viszonyításukkal értelmezhetők, maguk a különböző épületcsoportok (struktúrák) — udvarok, piacok, zsákutcák, utcák, teljes településformák — is hagyományos közösségi konvenciók tiszteletben tartásával keletkezett tényleges építészeti alkotások.

Az eddigi kutatómunka földrajzi megoszlásában mutatkozó egyenlőtlenségek kiküszöbölésére hivatottak az eddig jobbára vagy teljesen elkerült néprajzi tájakon végzendő kutatások. Láttuk, hogy míg egyes tájakon (pl. Csík, Háromszék, Kalotaszeg) kezdettől folytak kutatások, más vidékek (pl. Kászon, Kis-Küküllő stb.) népi építészetével csupán az újabb kutatások során ismerkedtünk meg, egyéb tájak, falucsoportok népi építészete pedig még ezután „felfedezésre" vár. Kétségtelen, hogy a különböző rendeltetésű épületeket egyenként véve nem látunk minden néprajzi tájon önálló típusokat. Viszont a helyi természeti, gazdasági és történeti feltételeknek megfelelő változatokat mindenfelé találunk, a különböző rendeltetésű épületek csoportosításában, s az egész település szerkezetében, az utca és faluképben szintén megkülönböztethetők táji változások. Szükség van tehát a romániai magyar népi építészetnek az ötvenes években elkezdett tájankénti komplex vizsgálatának folytatására, kiterjesztve a kutatást olyan vidékekre, falucsoportokra is, mint pl. Hétfalu, Erdővidék, Aranyosszék, Nyárádmente, Mezőség, Szatmár, Érmellék, Arad környéke, a bánsági telepes falvak, stb.

Természetesen e feladatokkal való sikeres megbírkózásnak van egy alapvető feltétele, éspedig a kellő kutatógárda. E tekintetben számításba jöhetnek mindenek előtt a különböző múzeumokhoz, főleg az említett szabadtéri részleggel is rendelkezőkhöz beosztott szakemberek, kiknek feladatkörébe tartozik az intézet tevékenységi körzetébe eső magyarság népi építészetének is megfelelő ismerete. A kutatás másik intézményes keretéül kínálkozik a bukaresti Ethnológiai és Dialektológiai Intézet, amelynek munkatervében szerepel a Románia Néprajzi Atlasza számára a település és építkezés témakörökben mintegy 50 magyar lakosú kutatóponton végzendő adatfelvétel is. E tervek megvalósulása esetén sem nélkülözhető azonban a helyi önkéntes kutatók munkája, amelynek már az eddigi eredmények egy jelentős része is köszönhető.

*

A maga teljességében értelmezett népi építészet a néprajz nagyjelentőségű kutatási területe, amennyiben az adott etnikum sokoldalú alkotása de egyben pontos tükrözője.

Eme általános érvényű tény felismerése, valamint a kutató elődök megvalósításai és a kortárs román kutatók eredményes munkássága együttesen ösztönöztek egyes hazai magyar kutatókat is népi építészetünk eddiginél rendszeresebb vizsgálatára. Az utóbbi három évtized folyamán elért mennyiségi és minőségi eredmények időszerűvé tették a vázlatos áttekintést a kezdetektől napjainkig folyó kutatási eredményekről, amelyeknek kritikai számbavétele, különféle tanulságai a legalkalmasabb kiindulási alappal szolgálnak a munka további lépéseihez. Mindenesetre immár látástávolságba került a romániai magyar népi építészet összefoglaló tárgyalásának lehetősége, erélye lévén arra, hogy a hazai magyar néprajzkutatás egyik első nagyjelentőségű megvalósítása legyen. Fontos fejezeteként a tervezett nagy műnek, a romániai magyarság néprajza szintézisének.

A romániai magyar népi építészet kutatás eredményességéhez a nemzetiségi tudományosság, önismeret és művelődés érdekei mellett országos érdekű elvárások is fűződnek. Amellett, hogy a feltárt ismeretek újabb inspiráció forrásként kínálkoznak a hazai tervező építészek számára, és konkrét alapul szolgálhatnak a típus-tervek táji változatainak kiegészítéséhez, valamint egyes vidékek település rendezési terveinek elkészítéséhez, a hazai magyar népi építészet kutatás méltó módon kiegészítheti a román népi építészet értékes eredményeit, hozzájárulva így a népi építészet országos szintű ismeretének egyre teljesebbé tételéhez.

JEGYZETEK

[1] Kós K. 1978.

[2] Így pl. Kőváry L. 1893. 38. (Megjegyzés a háromszéki ház tájolására); Kőváry L. 1854 (II. 71—?) (népi épület részletek az udvarhelyi vár mögött). Dobsa L. 1854 (487: (Általános észrevételek az Arad- és Biharmegyei parasztházakról). De a népi építészettel kapcsolatban rendszerint még Orbán is megelégszik futólagos meg-

jegyzésekkel és fényképek után készíttetett fametszetek mellékelésével). Orbán B. 1868—1873. 1, 19, 105, 169, 187, 219; II. 28, 79; IV. 15, 28, 66, 92, 195, 208; V. 61, 76, 110, 113—119, 122; VI. 139—140, 143, 343, 384, 399).

[3] Kresz M. 1968. 1—10 Az 1873 évi bécsi világkiállítás keretében 3 erdélyi parasztház is szerepelt: egy román ház Krassó-Szörény vidékéről, egy száz ház Nagy-Küküllő vidékéről és egy magyar ház Csíkból.

[4] Kozma F. 1879.

[5] Kós K. 1957—58. 190—191.

[6] Mureşan, P. 1972.

[7] Kőrösfői-Kriesch A. 1904.

[8] Vő Mikes I. 1965.

[9] Huszka J. 1895.

[10] A környező vidékek és népek köréből szükséges összehasonlító dokumentációs anyag hijján a Háromszéken talált ereszes házat és galambdúcos kaput az akkortájt publikált iráni (szasszanida) és más keleti építészeti emlékekkel hasonlította össze és rokonította.

[11] A székely ereszes ház származása és rokonsága körüli vitáról (a vonatkozó bibliográfia kíséretében) l. Vajkai A. 1948.

[12] Jankó J. 1892. 55—70; 1893. 90—109; 1898.

[13] Szinte G. 1960, 1905, 1909—1910.

[14] Szinte L., 1842.

[15] Szabó I. 1903, K. Fodor J. 1904, K. Kováts J. 1908, Szilády Z. 1908, Thoroczkay-Thurinszky P. 1912, Téglás I. 1914, Györffy I. 1911, 1915.

[16] Bátky Zs. 1907.

[17] Viski K. 1911. 19, 17, 1929.

[18] Cs. Sebestyén K. 1905.

[19] Malonyai D. 1907, 1909.

[20] Lázár J. — Weinrich F. — Moldovan G. 1899, 823—49, Téglás J. 1909, Orosz E. 1910.

[21] Pávai V. F. 1908. 823—49, Schmidt T. 1911.

[22] Păcală, V. 1909.

[23] Szinte G. 1913.

[24] Semayer V. 1900, Balásy D. 1905, Czimmermann P. 1900.

[25] Czirbusz G. 1903.

[26] Cs. Sebestyén K. 1923—24, 1930, 1939, 1941, 1944, etc.

[27] Bátky Zs. 1930, 1934, 1941; Viski K. 1941; Györffy I. 1935.

[28] Lükő G. 1932. N. Bartha K. 1933.

[29] Debreczeni L. 1933, 1935; Vámszer G. 1940; Haáz F. R. 1931; Haáz F. 1942.

[30] Balogh I. 1935.

[31] Herepei J. — Szabó T. A. 1939.

[32] Szabó T. A. 1939c. 1939d, 1940a.

[33] Szabó T. A. 1939a, 1940b.

[34] Szabó T. A. 1975.

[35] Szabó T. A. 1977.

[36] Vuia, R. 1960.

[37] Petrescu, P. 1955.

[38] Ionescu, Gr. 1957.

[39] Petrescu, P. 1969, 1974.

[40] Stahl, P. H. 1958, 1960.

[41] Stănculescu, Fl. és munkatársai 1956, 1957, 1958, 1959.

[42] E kutatások eredményeiből a közelebbi években csupán részletek közlése volt lehetséges. (Kós K. 1954, 1956a, 1964), a teljes dolgozatok publikálása csupán a 70-es években volt lehetővé.

[43] Kós K. 1956b, 1973.

[44] Kós K. 1972a, 1976d.

[45] Kós K. 1964.

[46] Kós K. 1958b, 1972c, 1979.

[47] Vámszer G. 1957—58.

[48] Tarisznyás M. 1957.

[49] Kónya Á. 1969.
[50] Nagy J. 1945; Antal I. 1957; Gönyey S. 1957; Márkos A. 1958; Dankó I. 1968.
[51] Kós K. 1972f, 1974a, 1976b, 1978a; Vámszer G. 1977d.
[52] Kós K. 1975.
[53] Czegő Z. 1970; Földi I. 1971; Kónya Á. 1972; Kós K. 1971, 1973; Molnár I. 1978: Sylveszter L. — Incze L. — Plugor S. 1972; Duka J. 1978; Vámszer G. 1970, 1971.
[54] Kónya Á. 1971b, 1971c, 1974; Kós K. 1971; Vámszer G. 1977c.
[55] Haszmann P. 1976; B. Nagy M. 1972; Salló I. — Kardalus J. 1977.
[56] Gazdáné Olosz E. 1973; Haszmann P. — Haszmann J. 1976.
[57] Bíró B. 1974; Kerezsi A. 1973; Kónya A. 1970, 1971a, 1974; Kós K. 1972a; Vámszer G. 1977d. etc.
[58] Itt és a következőkben nem utalunk külön a szerzők egyes munkáira, csupán akkor, ha a bibliográfiába fölvett cím nem utal világosan a tartalomra.
[59] K. Csilléry K. — Kallós Z. 1966; Földes L. 1961; Kós K. 1947, 12—16, 1976b. 124—7, 1978. 69—70; Márkos A. 1958; Vámszer G. 1977a.
[60] A bukaresti Muzeul Satului-ba telepített csíki udvar kijelölése G. Focşa alulírottal végzett, majd B. Zderciuc kutatásai nyomán történt; az Erdélyi Néprajzi Múzeumba telepített kászoni 1678-ból datált ház és melléképületek kiválasztása alulírott kutatásai alapján és V. Pascu segítségével valósult meg.
[61] Eme építmények és installációk földerítő kutatásai és beszállítása Molnár I. és Kós K. mellett C. Bucur, V. Butură, Gazda K. Haszmann P., János P., Iurasciuc, Kovács D., Miklóssy V., Sainelic, Székely Z., Tarisznyás M. és mások munkája volt.
[62] Orbán B. 1868—1873. VI.
[63] Jankó J. 1892.
[64] L. pl. Balogh I. 1935; Bátky Zs. 1941; Barabás J. 1967; Debreczeni L. 1929b; Herepei J. — Szabó T. A. 1939; Hofer T. 1972; Kós K. 1976a; Viski K. 1941. stb

REZULTATE ŞI SARCINI ÎN CERCETAREA ARHITECTURII POPULARE MAGHIARE DIN ROMÂNIA

Rezumat

Una dintre cele mai discutate probleme ale cercetării etnografice maghiare din România este arhitectura populară, care în mod pregnant reflectă relaţiile sociale culturale ale populaţiei. Autorul prezintă mai întîi istoricul cercetării făcute de către mai multe generaţii, tratează tematic şi împărţirea geografică a lucrărilor de specialitate şi la urmă apreciază rezultatul definitiv din punct de vedere calitativ. Învăţămintele servesc drept punct de plecare pentru continuarea cercetării, din care va rezulta sinteza arhitecturii populare maghiare.

BIBLIOGRÁFIA

Rövidítések:

AL — Aluta (Sepsiszentgyörgy)
AnMET — Anuarul Muzeului etnografic al Transilvaniei (Cluj-Napoca)
Ethn. — Ethnographia (Budapest)
MT — Megyei Tükör (Sepsiszentgyörgy)
Műv. — Művelődés (Bukarest)
NÉ — Néprajzi Értesítő (Budapest)
ND — Népismereti Dolgozatok (Bukarest)
SCIA — Studii şi Cercetări de Istoria Artei (Bucureşti)

ANTAL IMRE
1957 *Adalékok Gyímesközéplok monográfiájához.* Csíki és Gyergyói Múzeumok Közleményei, 20—31.
* * *
1976 *Atlasul etnografic al României.* Chestionar Nr. 1. Buc.

BALÁSY DÉNES
1905 *Az erdélyi szász ház és udvar típusa.* NÉ, 319—20.

BALOGH ILONA
1935 *Magyar fatornyok.* Bp.

BARABÁS JENŐ
1973 *A székely ház alaprajzi fejlődéséről.* Népi Kultúra — Népi Társadalom, 35—38.

N. BARTHA KÁROLY
1933 *A kötött kapu faragása és állítása Bágyban.* NÉ, 17—20.

BÁTKY ZSIGMOND
1930 *Magyar tűzhelyek és háztípusok.* NÉ, 113—137.
1934a *Házvidékek és kultúrmozgalmak Kelet—Közép Európában.* NÉ, 17—26
1934b *A tiszaháti tőkéskapu.* NÉ, 53—56.
1937 *Ragfa és szarufa.* NÉ, 340—345.
1944 *Építkezés. A Magyarság Néprajza,* Bp. 17—26 cd. 2.

BEREY KATALIN
1978 *Népies törekvések és a népi építészet kutatása a század első felének építészetében.* Ethn., 434—441.

BÍRÓ BÉLA
1974 *Bodos és kőművesei.* MT, jan. 20.

BORBÍRÓ VIRGIL
1951 *A magyar háztornác.* Építünk, 35—42.

K. CSILLÉRY KLÁRA — KALLÓS ZOLTÁN
1966 *A gyimesi csángók „szullái".* Néprajzi Közlemények, 1—2, 25—31.

CZEGŐ ZOLTÁN
1970 *A névtelen tanya.* MT, okt. 18, 25, nov. 1.

CZIMMERMANN FERENC
1900 *Sváb ház Kálmándon, Szatmár Megyében.* NÉ, 50—55.

CZIRBUSZ GÉZA
1903 *Délmagyarországi bolgárok háza és viselete.* NÉ, 201—208.

DANKÓ IMRE
1967 *Érdekes gyűjtemény és kiállítás a székelykeresztúri Múzeumban.* Múzeumi Közlemények, 1, 61—64.
1968 *Új háztípus a romániai népi építészetben.* Ethn., 119—121.

DEBRECZENI LÁSZLÓ
1929a *Erdélyi református templomok és tornyok.* Kolozsvár.
1929b *Arta populară maghiară ardeleană.* Transilvania. Banatul, Crişana, Maramureşul. I—III. Buc. II, 1211—21.
1935 *Szilágyság fatornyairól.* Szilágysági Református Naptár 54—63.
1933 *Kalotaszegi tornyok Szilágyban.* Szilágysági Református Naptár 101—110.

DÉKÁNI KÁLMÁN
1915 *Az erdélyi patakmalom részeinek nevei.* Ethn., 57.

DOBSA LAJOS
1854 *Vázlatok utamból.* Hölgyfutár. 437.

DUKA JÁNOS
1978 *Csíkszentlélek tizeseiről.* ND, 186—194.

E. I.
1886 *Székely ház a budapesti országos kiállításon.* Székely Egyleti Naptár, 71.

ERŐSS JÁNOS
1969 *A bélafalvi olajütő.* Al. 287—290.

FERENCZI ISTVÁN
1978 *Településrégészet és népismeret.* ND, 15—24.

K. FODOR JÁNOS
1904 *A szászfenesi székelykapu.* Erdély, 177.

FÖLDES LÁSZLÓ
1961 *Esztena und Esztena. Genossenschaft bei den Szeklern.* Bp. 283—306.

FÖLDI ISTVÁN
1971 *Századelő a régi udvartereken,* 1—52 MT, jan. 26, júl. 8.

GÖNYEI SÁNDOR
1957 *Kalotaszegi jármas csűrök.* Ethn., 504—511.

GUNDA BÉLA
1954a *A népi építkezés kutatásának módszere.* Magyar Tud. Akadémia Nyelvtudományi Közleményei, 3—4 sz. 93—78, 101.
1954b *A magyar népi építkezés kutatása a két világháború között és annak kritikája.* Magyar Tud. Akadémia Társadalomtört. Oszt. Közleményei 1—4. sz. 373—84, 405—7.

GYÖRFFY ISTVÁN
1915—1916a *Szatmár megyei aszalók.* NÉ, 105—129, 99—114.
1915b—16b *Dél Bihar falvai és építkezése.* NÉ, 104—129, 1916. 99.
1935 *Telekformáink.* Földrajzi Közlemények, 226—231.

HAÁZ FERENC
1942 *Udvarhelyszéki famesterségek.* Közlemények az ENM Érem- és Régiségtárából, 119—188 (165—172).

HAÁZ FERENC REZSŐ
1931 *A székely ványoló.* NÉ, 55—62.

HANTOS GYULA
1934 *Kétvízközi majorok.* Kolozsvár.

HASZMANN PÁL — HASZMANN JÓZSEF
1976 *Csernátoni faragott mestergerendák.* MT. szept, 11.

HEREPEI JÁNOS—SZABÓ T. ATTILA
1949 *Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez. I. Fatemplomok és haranglábak.* Kolozsvár

HOFER TAMÁS
1972 *A magyar kettős udvarok kérdéséhez.* Ethn., 29—31.

HORGER ANTAL
1902 *Csíki székely ablakrácsozatok.* NÉ, 137—141.

HUSZKA JÓZSEF
1895 *A székelyház,* Bp.
1898 *A magyar ornamentika.* Bp.

JANKÓ JÁNOS
1893 *Torda, Aranyosszék és Torockó magyar (székely) népe.* Bp. *Kalotaszeg magyar népe.*

1896 *Az ezredéves országos kiállítás néprajzi faluja.* Bp.

IONESCU, GRIGORE
1957 *Arhitectura populară românească.* Buc.

KABAY BÉLA
1971 *Fehér kőfaragói.* febr. 12. Utunk.

KEREZSI ANDRÁS
1973 *Polyáni mesterek, mesteremberek.* MT, jún. 26.

KISS BÉLA
1944 *A hétfalusi csángó magyarok művészete.* Havi Szemle 115—6, 178—9, 182—4, 246—7.

KOZMA FERENC
1879 *A Székelyföld közgazdasági és közművelődési állapota.* Bp.

S. KOVÁTS JÓZSEF
1908 *A székely ház és udvar a Gyergyói medencében.* Kolozsvár.

KÓNYA ÁDÁM
1969—70. *Kis település-lexikon.* MT, jan. 7—1970. aug. 8.
1970 *A hermányi kő.* MT, nov. 22.
1971a *Népi építőmesterek világából.* MT, márc. 21, júl. 25.
1971b *Amit a csernátoni völgy kínál.* MT, szept. 26.
1971c *Bikfalvi öreg házak.* MT, dec. 5.
1972 *Hagyományaink sorsa és az új falukép.* MT, nov. 26.
1974 *Házépítés Bikfalván 1829-ben.* MT, márc. 24.
1974—75 *Népi udvarházak Bikfalván.* Al. 347—367.

KÓS KÁROLY (építész)
1929 *A székely ház.* Emlékkönyv Székely N. Múzeum 50 éves jubilleumára. Sepsiszentgyörgy, 647—659.
1944 *A székely népi építészet.* Mérnöki Továbbképző Intézet 25. füzet, Bp.
1944 *Erdély népi gazdasági építészete.* Erdély Mezőgazdasága. Kolozsvár, 376—413.

KÓS KÁROLY
1954 *Elemente de arhitectură şi decorative pe valea Casinului.* SCIA nr. 3—4, 254—260.
1956a *Népi kapufaragásunkról.* Műv. 10. 36—37.
1956b *Centrul de dulgheri Bedeciu.* Activitatea Muzeelor, Cluj, 199—79.
1958a *Városnéprajzi kutatások Kolozsváron.* Igazság, okt. 19.
1958b *Az Erdélyi Néprajzi Múzeum szabadtéri osztálya.* Igazság, máj. 31.
1957—58 *Herrmann Antal. Importanţa lui în mişcarea etnografică.* AnMET, 183—203.
1964 *A Kis-Küküllő menti magyar népi építkezés (XVIII—XIX. századi adatok). Ethn.*, 299—308.
1971 *Egy vasműves község: a régi Torockó.* Művelődés, 6. sz. 37—43.
1972a *Az építkezés megszervezéséről.* Igaz Szó, 226—3.
1972b *Torockói vasművesség.* Népélet és néphagyomány, Bukarest, 226—9.
1972c *Desenul ca metodă de înregistrare şi de interpretare în etnografie.* Revista Muzeelor, 4, 309—15.
1972d *Népi szőlőművelés Szászmuzsnán.* Népélet és Néphagyomány. Bukarest, 108—33.
1972e *Régi parasztház és lakásbelső Vîlceaban.* Népélet és Néphagyomány. Bukarest, 108—33.
1972f *Építkezés.* Kászoni székely népművészet. Bukarest, 11—96.
1973 *Fekete-Kőrös völgyi jegyzetfüzetemből. Ház és udvar.* Bihari Napló, okt. 19.

1974a *Lakóház, lakásbelső.* Szilágysági magyar népművészet. Bukarest. 58—102 (77—79).
1974b *Agyagmunka.* — Szilágysági Magyar Népművészet. Bukarest. 58—102. (77—79).
1975 *Egyetemes néprajzi jegyzetek. IX. Építkezés, lakás.* Művelődés 6. sz. 13—15.
1976a *Fekete-Kőrös völgyi gyűjtés. — Tájak, falvak, hagyományok.* Bukarest, 12—79 (20—48).
1976b *Csángó néprajzi vázlat.* — Tájak, falvak, hagyományok. Bukarest. 103—217 (170—198).
1976c *Csíki fazekasfalvak és fazekasságok.* — Tájak, falvak, hagyományok. Bukarest, 218—76 (253—8).
1976d *Régi parasztlelek, ház és lakásbelső Dorohoiban.* — Tájak, falvak, hagyományok. Bukarest, 277—325.
1976e *A romániai magyarság néprajzáról.* ND, 6—29 (20—2).
1978a *Építkezés.* Kis-Küküllő vidéki magyar népművészet. Bukarest, 13—98.
1978b *Cercetări în cultura populară a naţionalităţii maghiare din România.* AnMET, 17—22.
1978c *Lápos vidéki szénégetők és szénégetés.* ND, 64—62. (69—70).
1979 *Részletek az avasújvárosi népi életmód változásvizsgálatához.* Korunk Évkönyv, 58—66.

KŐRÖSFŐI KRIESCH ALADÁR
1914 *Ruskinról s az angol praeraffaelitákról.* Bp.

KŐVÁRY LÁSZLÓ
1893 *Erdély földe ritkaságai.* Kolozsvár.
1854 *Erdélyi tájképek és régiségek. V. Udvarhelyi vár.* Erdély Képekben. II. 71—2.

KRESZ MÁRIA
1968 *A magyar népművészet felfedezése.* Ethn., 1—36.

LÁZÁR ISTVÁN-WEINRICH FRIGYES-MOLDOVÁN GERGELY
1899 *Alsófehér vármegye monográfiája.* Nagyenyed, 1, 2, 465—1048, (476—87, 681—84, 823—49).

LÜKŐ GÁBOR
1932 *Székely házak.* NÉ, 77—81.
1936 *A moldvai csángók.* Bp.

MALONYAY DEZSŐ
1907 *A magyar nép művészete.* I. Bp. 63—143.
1909 *A magyar nép művészete. II.* Bp. 51—174. 306.

MÁRKOS ANDRÁS
1958 *Homoródalmási szállások.* Ethn., 437—47.

MIKES ILDIKÓ
1965 *A századforduló művészete.* Székesfehérvár.

* * *
1957 *Milyen legyen a falusi középület?* Műv., 11, 41—43, etc.

MOLNÁR ISTVÁN
1971 *A kő feldolgozása Kézdipolyánban.* Al., 347—78.
1971—73 *Problematica muzeelor etnografice cu expunere pavilionară şi în aer liber.* Masă rotundă. AnMET, 115—6.
1974 *A hazai zsindelyfaragás térbeli-időbeni alakulásának néhány vonása.* Székelykeresztúri Múzeum Emlékkönyve, Csíkszereda, 327—44.

MOLNÁR JENŐ
1978 *Földrajz és néprajz.* ND, 7—14.

MUREŞAN, POMPEI
1965—67 *Contribuţii la studiul aşezărilor şi construcţiilor ţărăneşti din Cîmpia Transilvaniei.* AnMET, 139—90, (165—89).
1972 *O iniţiativă interesantă acum trei sferturi de veac.* Centenarul Muzeului Orădean. Oradea, 459—60.

NAGY ELEK
1856 *Szatmár megye a Szamos partjáról.* Budapesti Hírlap, 177—178.

NAGY IMRE
1908 *A székely ház és annak berendezése.* Székely Nép, nr. 143.

NAGY JENŐ
1945 *Téglaégetés a zilahi Mice völgyében.* Erdélyi Múzeum, 246—49.

B. NAGY MARGIT
1970 *A székelykapu eredete és múltja.* A reneszánsz és barokk Erdélyben. Bukarest, 73—84.

G. OLOSZ ELLA
1973 *A kovásznai deszkakivágásokról.* MT, jan. 28.

ORBÁN BALÁZS
1868—1873. *A Székelyföld leírása.* I—IV. Pest. Budapest.

OROSZ ENDRE
1910 *Egy ősi háztipusról.* Erdély, 151—2.

PĂCALĂ VIKTOR
1909 *A resinári parasztudvar és havasi gazdálkodás.* NÉ, 102—118.

PÁVAI V. FERENC
1908 *Mészégetés Nyírmezőn és Felsőorbón.* NÉ, 179—203.

PETRESCU, PAUL
1969 *Arhitectura.* Arta populară românească. Buc.
1974 *Arhitectura ţărănească de lemn din Romania.*

PETRESCU, PAUL és munkatársai
1955

PÓLYA JÓZSEF
1863 *Magyar stil az épitészetben.* Falusi Gazda, II. nr. 28.

SALLÓ ISTVÁN — KARDALUS JÁNOS
1977 *Porţi şi garduri din judeţul Harghita.* Mercurea Ciuc.

SCHMIDT TIBOLT
1911 *Olajkészités és eszközei a hunyadmegyei oláhoknál.* NÉ, 59—67.

SEMAYER VILIBALD
1900 *Az erdélyi szász paraszthäz.* NÉ, 19—26.

CS. SEBESTYÉN KÁROLY
1905 *A háromszéki Szentföld székelyháza.* NÉ, 1—6.
1909 *A gyimesi csángóház.* NÉ, 190—200.
1923—24 *A székelykapu földrajzi elterjedésének újabb adatai.* Ethn., 40—42.
1930 *A székelyház eredetéhez.* NÉ, 54—56.
1939 *A székely kapu pálmafája.* Ethn. 296—99.
1947 *Krassó-Szörény vármegye paraszthäza.* Kolozsvár.
1941 *A székely ház eredete.* NÉ, 36—90.

1945 *Talpfa.* Ethn., 48—52.
1956 *Die Széklertore în Siebenbürgen. Hessische Blatter für Volkeskund.* 83—107.

STAHL, PAUL H.
1958 *Planurile caselor româneşti ţărăneşti.* Sibiu.
1960 *Porţile ţărăneşti la români.* SCIA, nr. 2.

ST. Ö.
1869 *Szénégető kunyhó Erdély havasán.* Hazánk és Külföld, 11.

STĂNCULESCU, FL., GHEORGHIU, AD., STAHL, P., PETRESCU, P.
1956—1959 *Arhitectura populară românească.* I—IV. Buc.

SZABÓ IMRE
1903 *A dévai csángó-székely telepesek lakása és lakásberendezése.* NÉ, 208—21

SZABÓ T. ATTILA
1938 *A bábonyi népi építkezés néhány emléke.* Erdély, 19—22.
1939a *Bábony története és települése.* Kolozsvár. 17—26.
1939b *A homoródi székely fűrészmalom szókincse.* Magyar Nyelv, 125—7.
1939c *A galambúgos „székelykapu".* Pásztortűz, 271—5.
1939d *Levéltári adatok faépítészetünk történetéhez. II. Székely kapuk és faházak.* Kolozsvár.
1940a *Levélkapuk és tőkés- vagy sorompóskapuk erdélyi okleveleinkben.* Ethn., 93—4.
1940b *A kalotaszegi házépítés történetéhez.* Ethn., 94.
1977 *A galambbúgos nagykapu az erdélyi régiségben.* Ethn., 302—7.
1975 *Erdélyi magyar szótörténeti tár.* I. Bukarest.

SZILÁDY ZOLTÁN
1908 *Miriszló község tárgyi néprajzának vázlata.* NÉ, 35—40.

SZINTE GÁBOR
1900a *A székely ház.* NÉ, 101—12.
1900b *Tyúkrepítő.* NÉ, 128.
1903 *A székely csűr.* NÉ, 1—23.
1910 *A kapu a Székelyföldön.* NÉ, 1909, 40—55, 97—101, 167—78, 1910. 27—31.
1912 *Egy háromszáz éves székely ház.* Székely Egyleti Évkönyv, 48.
1913 *Kolozsmegyei fatemplomok.* NÉ, 1—31.

SZINTE LÁSZLÓ
1913 *Erdélyi fatemplomok és haranglábak.* NÉ, 279—85.

SZŰCS SÁNDOR
1943 *A sárréti nádház és élete.* NÉ, 133—49.

TARISZNYÁS MÁRTON
1957 *Adatok Gyergyószentmiklós településtörténetéhez.* Csíki és Gyergyói Múzeumok Közleményei, 32—42.

TÉGLÁS GÁBOR
1914 *Galambbúgos kapuk Tordán.* NÉ, 124—7.

THOROCZKAY-THURINSZKY PÁL
1912 *Az erdélyi paraszthéz ismeretéhez.* NÉ, 94—103.

TÓTH JÁNOS
1961 *Népi építészetünk hagyományai.* Bp.

TÓTH KÁLMÁN
1978 *Építészmérnökök és a népi építészet.* 1930—1950. Ethn., 426—32.

VAJKAI AURÉL

1948 *A magyar népi építkezés és lakóház kutatása.* A magyar népkutatás kézikönyve, II. Bp. 14—15.

VÁMSZER GÉZA

1940 *Szakadát.* Kolozsvár.
1957 *Date etnografice cu privire la bârloagele şi pivniţele din Transilvania locuită la începutul sec. al XX-lea.* AnMET, 303—9.
1970 *Kézdivásárhely különleges települési formája.* Al, 387—408.
1971 *Csíkszereda településtörténete és különös települési alakja.* Al, 303—21.
1977a *A csíki juhászat.* Életforma és anyagi műveltség. Bukarest, 55—59 (61—68).
1977b *Népi kismesterségek és ügyeskedések Csík, Gyergyó és Kászon falvaiban.* Életforma és anyagi műveltség. Bukarest, 100—177. (106—25).
1977c *Adatok a XX. században még lakott erdélyi barlanglakásokról.* Életforma és anyagi műveltség. Bukarest, 200—205.
1977d *Csíkszereda és településtörténete és településformája.* Életforma és anyagi műveltség. Bukarest, 209—16.
1977e *Az udvartér — Kézdivásárhely régi településformája.* Életforma és anyagi műveltség. Bukarest, 217—22.
1977f *Adatok a csíki falvak települési rendszeréhez.* Életforma és anyagi műveltség. Bukarest, 259—84.

VISKI KÁROLY

1911 *Adatok a székely népi építkezés ismeretéhez.* NÉ, 99—127.
1917 *Szalontai porta leltára, 1738-ból.* NÉ, 180—2.
1929 *Adatok a székelykapu történetéhez.* NÉ, 89—109.
1931 *Makkos fazáraink.* NÉ, 21—55.
1941 *Díszítőművészet.* A Magyarság Néprajza, ed. 2. I—IV, Budapest, II. 226—344 (303).

VITA ZSIGMOND

1978 *A népi szőlőművelés hagyományai Nagyenyed vidékén.* ND, 51—63.

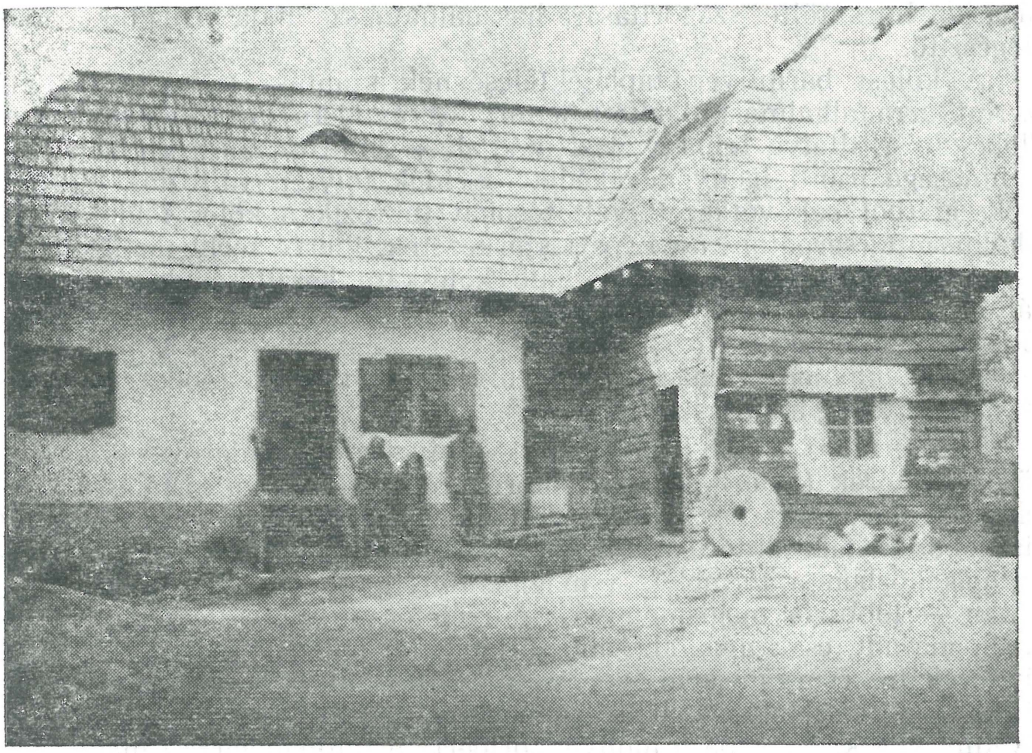
VUIA, ROMULUS

1937 *Le village romain de Transylvanie et du Banat.* Buc.
1960 *A román település- és lakáskutatás legújabb eredményei.* Műveltség és Hagyomány, 35—66.

A CSERNÁTONI KÖLESHÁNTOLÓ MALOM*

MOLNÁR ISTVÁN

A Csernátonokon (Alsó-, Felső-) átfolyó Nagypatak menti sok kicsi vízimalom tanulmányozása közben 1963-ban bukkantam rá egy olyan 1863-ban épített „kétköves" malomra, amelynek gyűjtésem idején már nem létező egyik kövén kb. a 40-es évek vége feléig kölest is hántoltak, s azt az ottlétemkor még használatban levő másik kővel — ha szükséges volt — meg is darálták. Ez az Orosz Dávidné féle malom[1] (1. ábra), amelyben az 1960-as években jobbára csak a Kollektív Gazdaságnak, illetve tagságának őröltek árpát, kukoricát.[2]

1. ábra. Az Orosz-féle malom épülete.

E kicsi patakmalom-reliktum — egykor betöltött hivatása révén — a népi ipartörténet kutatásában jelentős dokumentumnak tekinthető. Vizsgálata a tárgykör ismeretanyagát fontos adatokkal egészíti ki. Megismertet egy olyan házilag megkonstruált népi ipari szerkezettel, amelyiknek az egyik hagyományos népi ételféleség, a köleskása előkészítésében — az adott időszakban — fontos funkciója volt.

A malom kőpadjának homlokgerendájára bevésett felirat pedig egy olyan népi birtoklás történeti sajátosságot rögzít, amelyből kitűnik — amit különben az emlékezet is megőrzött —, hogy a családi tulajdonban-kezelésben levő malmokkal egy időben közösségi tulajdonú-kezelésű „malomgazdaságok" is léteztek.[3] (2—3. ábra.)

Tekintettel arra, hogy a köles a régi parasztgazdaságok egyik olyan gabonafélesége volt, amit ma már nem termesztenek, ezért — hajdani termesztése és felhasználása emlékének megőrzéséért — a feldolgozási módjában-, -eszközeiben bekövetkezett változásokat időbeni folyamatosságukban szükségesnek vélem nyomon követni.

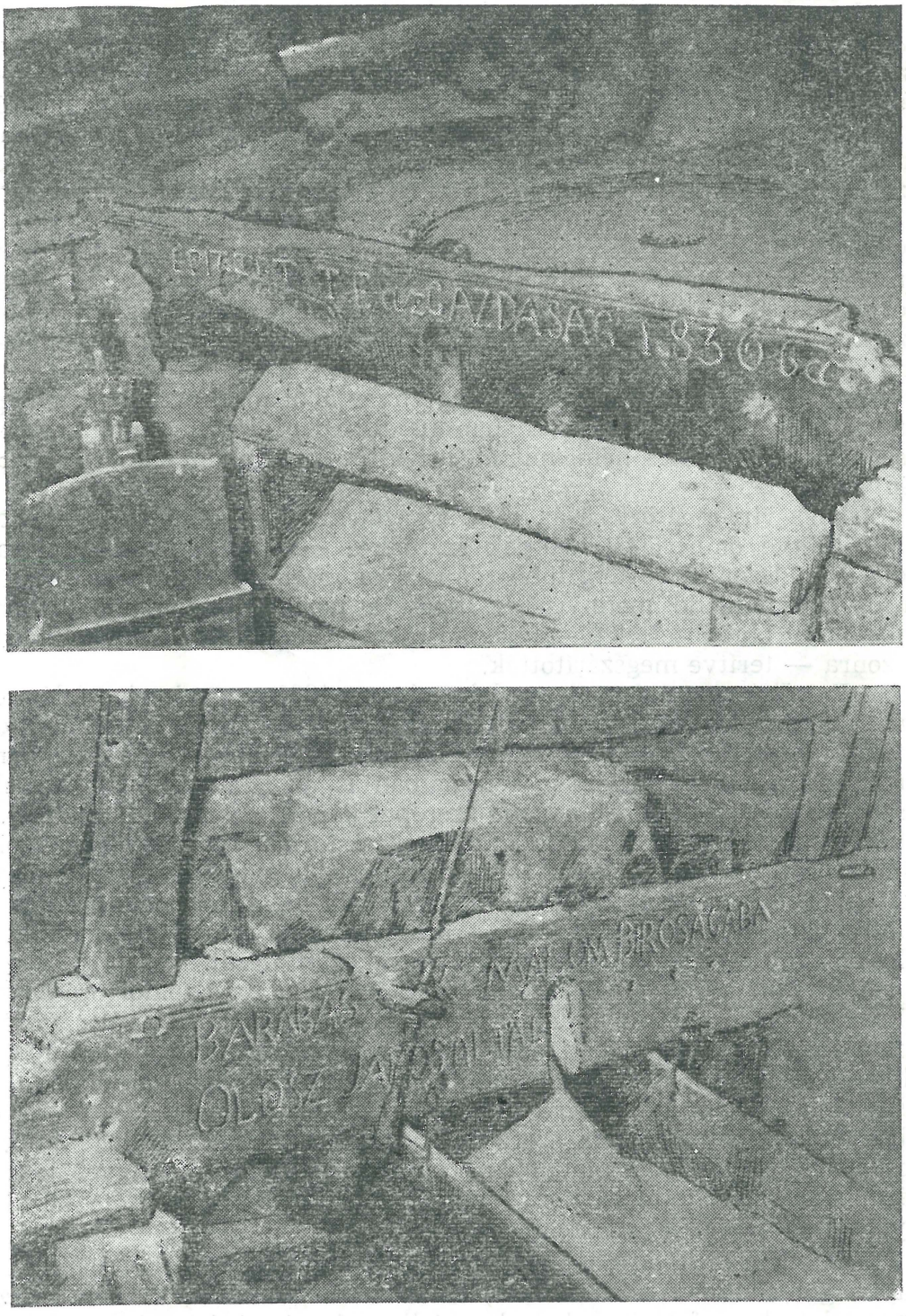
A kölest (termesztett köles — Panicum miliaceum) — ezt a keleti származású ősi gabonafélét — a mi tájainknak különösen a szélsőségesebb időjárású területein termesztették, mert rövid tenyészideje miatt még nyár elején is egyéb, esetleg kifagyott más gabonafélék pótlására vethető volt. A Felsőháromszéki-medence falvainak lakossága is ezért kedvelte, s sokféleképpen hasznosította: magja baromfi- és emlős állat elesége, kásának megtörve, darálva s péppé főzve kenyérpótló, disznóvágáskor hurkatöltet szaporítására használható, szalmája pedig takarmánykiegészítő.

A kölest bármilyen táplálékféleségnek szánták, felhasználási célja szerint arra alkalmassá kellett tenni, fogyasztásra elő kellett készíteni. Előkészítési, illetve felhasználási módjai — aszerint, amilyen mértékben a minősége iránti igény növekedett — idők folytán változtak. Ezeket a szükségletből bekövetkezett változásokat tükrözik a köles feldolgozására alkalmazott csernátoni népi ipari szerkezetek, illetve technológiák is.

A sokféleképpen felhasználható köleskása készítésének — egymást váltóan — kétféle módja volt: kezdetben „külü"-vel (kölyű) törették, később meghántolták.

A patakmalom vízhajtotta külyűivel való töretési módot az 1910-es évek vége feléig alkalmazták.[4]

A töretéshez a kölest kezdetben — mivel a cséphadaróval kivert mag közé sok törek (kalász- és szalmatörmelék) vegyült — rostálással, „szeleléssel" elő kellett készíteni. A kicsépelt magból két-három kupányit disznóbőr rostába öntöttek, s a rosta köröző mozgatásával „megkarélták". Karélás közben a törmelék a magmennyiség tetejére felrázódott, s azt onnan — többször megismételve a műveletet — rendre leszedték. A rostában maradt, csak a darabosabb törmeléktől megtisztult köles közül aztán, vékába csurgatásával — „szélmentébe" állva — a polyvát, apró törmeléket „kiszelelték", majd a magot zsákba töltve „a kásás mónárhoz töretni" vitték, vagy ha a molnár „őrlőért" a faluban járt, a maga szekerével vitte el.

2.—3. ábra. A malomkőpad felirata:
ÉPITTETTE az GAZDASÁG 1836 ba / BARABÁSAK MALOMBIRÓSÁGÁBA / OLOSZ JÁNOS ÁLTAL

Olyan esetben, amikor a távolabbi falvakból maga a termelő — akár „hátaló ember", akár szekeres gazda — vitte a kölest a malomba, s töretését sürgős szüksége miatt meg kellett várnia, a molnár „beszállást" — elszállásolási lehetőséget — is biztosított: volt szín a szekérnek, istálló a lovaknak, s a gazda, mint régi ismerőse a molnárnak — ha éjszakára is a malomban kellett maradnia — annak lakóházában tölthette el a várakozási időt, hasonlóan a „hátaló ember" is. Olyankor aztán, amikor a töretés nem volt sürgős, akkor a zsákokat a malomban hagyták, s a megegyezett időre vagy utána mentek, vagy pedig egyéb örleménnyel együtt a molnár vitte haza. A malomban hagyott zsákokat a szokásos módon „hót szén"-nel a zsákokra írt névkezdőbetűkkel jelölték meg vagy pedig a zsák vásznába szőtt csíkok száma, színe, mintája képezte az ismertető jelt.[5]

A töretésért járó vám mennyisége nagyjából megegyezett a más gabonafélék után vettekével: általában 10—12-ed rész volt a molnár járandósága, de ha a köles nem volt eléggé kitisztítva, akkor ennél többet is igényeltek.

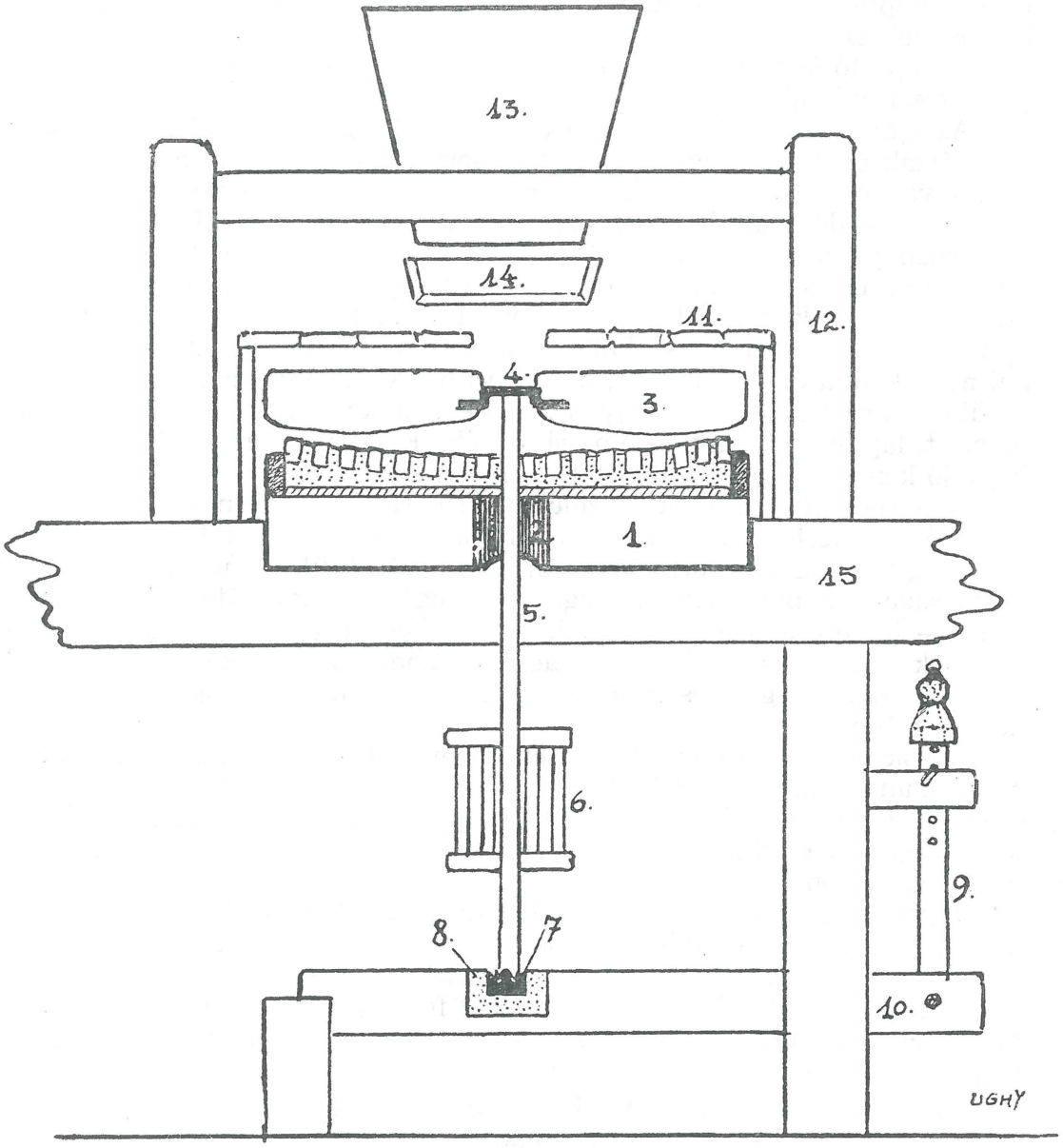
A haza vitt megtört kását aztán a gazdasszony — attól függően, hogy állati- illetve emberi táplálléknak szánták-e — vagy úgy hagyta, vagy pedig másodszor is, esetleg többször is újra „szelelte". Az ételek készítésére felhasználandó mennyiséget, hogy a portól megtisztuljon, vízben többször is „kiöblítették" — megmosták — majd „durgára" — csepűvászonra — terítve megszárították.

A Felsőháromszéki-medence lakossága az 1920-as évek vége felé azonban az eddig előállított köleskásánál jobb minőségűt igényelt. Ennek oka — amint az emlékezet is mondja — az volt, hogy ebben az időszakban a városi, de a falusi polgárság konyháiban is az ízletesebb kásás ételek készítésében a rizs egyre nagyobb szerepet kapott, de mivel a vidék népe akkor még jórészt az önellátó gazdálkodási forma kötöttségében, szokásainak világában élt, s ezért táplálkozásában is inkább a hagyományos ételféleségeihez ragaszkodott, kásás ételeit egy ideig még nem a rizshasználatra való áttéréssel javította — drágább volta miatt is —, hanem a köleskása minőségének jobbá tételével igyekezett elérni.

A javított minőségű köleskása iránti igény miatt a feldolgozására alkalmazott eszközöket, a feldolgozás módjait is meg kellett változtatni: a a feldolgozás gyakorlatában eddig még nem alkalmazott olyan új gépi felszerelést kellett megalkotni, amellyel a kölest — meghántolásával — kásás ételféleségek készítésére alkalmasabbá lehetett tenni. Ezt az új, régebbi eszközt felváltó gépi szerkezetet aztán a molnár házilag kimódolt mesterkedéssel — ipari malmokban müködő hántolók megfigyelése nyomán — úgy készítette el, hogy malmának a két örlőszerkezete közül az egyiket hántolónak alakította át.

Kezdetben egyszerűbb, gyengébb eredményt adó, kevésbé tartós alkalmatosságot tudtak csak készíteni, de aztán a gyakorlat közben szerzett tapasztalattal, a falusi molnárokra jellemző alkotó készséggel, leleményességgel a nagyobb termelékenységű, tartósabb szerkezeteket is meg tudták alkotni.[6] (4. ábra.)

Az átalakítással nem kellett a szerkezet eddigi felépítését megváltoztatni, hanem csak a malomkőpár fekvő- ún. *sirittó-kövének* a felületét kellett úgy módosítani, hogy azon a garatból rácsurgó kölest a felső *folyókő* (fogókő) ne zúzza össze, csupán csak „sirítse" — forgassa. A hántolás munkafolyamatát is ezért „siríttés"-nek nevezték, „sirítettük a kölest" —

4. ábra. A köleshántoló szerkezetének vázlata:
1. siríttőkő, *2.* köldök, *3.* folyókő — forgókő, *4.* perpence a köldökkel, *5.* korongvas, *6.* korong, *7.* szappan, *8.* cserpenyő, *9.* könyidíttő, *10.* vaspalló (a malomvas emelésére, sülyesztésére), *11.* kéreg, *12.* garattartó járom, *13.* garat, *14.* tejke, *15.* kőpad.

mondták. E munka végzésére a fekvőkő kemény, merev felületét egy puhább, rugalmasabb ún. „koptató réteg"-gel vonták be.

A bevonat elkészítéséhez a malomkőpár alsó, fekvő kövét ágyából ki kellett venni. Hogy ezt megtehessék, a garatot és a köveket övező kérget, majd a folyókövet a malomvasról — tartótengelyéről — le kellett szerelni. Az így kiszabadított alsó követ helyéről kiemelték, s hogy felületére a koptatóréteget akadálytalanul felverhessék, egy asztalmagasságú bakkra helyezték.

A koptató két „rendbéli" rétegből állt: alapozásból és a tulajdonképpeni koptatórétegből.

Az alapréteg anyagát vízben áztatott kék agyagpalából „vacskolták" — gyúrták össze, s az így előkészített nem túl sűrű péppel a kő felületét újjnyi vastagon — egyenetlenségeinek eltüntetéséért — besikárolták. Az erre felrakandó második réteg anyagát már keverték: a kék agyagpala cseberben péppé oldott masszájába — a kezdeti kísérletezéskor — tépett csepűt raktak „sűrűn", s azzal „olyan keményre gyúrták, mint a kemény szilvaíz".[7] Amikor ezzel elkészültek, két markukban „gobolyékok"-at gyúrtak, s súlyos „csapásokkal" az alaprétegre ráverték, majd tenyerükkel nyomkodva és igazítva kb. három újjnyi vastagságú réteggé képezték. Felületét, hogy egyenletes legyen „megléniázták" — gyalult léc vízbe mártogatott lapjával ütögetve símává tették. Ezt követően a réteg tetejét, hogy jó kemény legyen, „szalmatűzzel" megégették.

A kiszárított rétegnek a szélét a kő kerülete mentén kb. egy újjnyi szélességben teljes vastagságában lefaragták, s az ennek helyére illeszthető négyzetesre faragott mogyorófa kávával körülabroncsozták. A káva vastagsága a koptatóréteg vastagságánál egy újjnyival „telpébb" — törpébb — kellett legyen. Ez a faabroncs — szorításával — a tömör réteg szélének a hántolás közbeni letöredezését akadályozta meg.

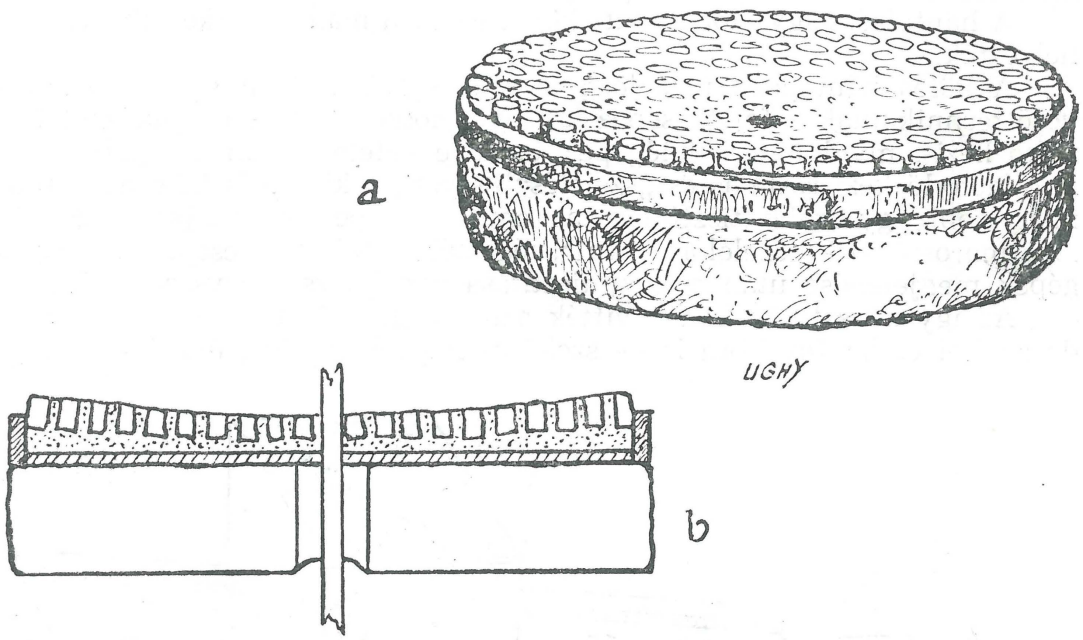
A hántolóréteg elkészítése után a követ ágyába, a kérget és a garatot helyükre illesztették.

A sok munkával elkészített csepűs bevonat azonban „gyenge tartása" miatt hamar elkopott, „három hétig ha ment, akkor elváslott". Ezért a 40-es évek elején helyette a siríttőkövet tartósabb, nagyobb szilárdságú, jobb termelési eredményt biztosító „kihasznált náddugókból" rakott hántolórétegggel vonták be.

Egyszeri berakáshoz kb. két véka dugóra volt szükség, s ezt a mennyiséget leginkább az italmérésekből, vendéglőkből gyűjtötték össze. Bármilyen vastagságú dugó megfelelt a célnak, de mert hosszúságuk különbözősége miatt egyenlő vastagságú réteg felrakására nem voltak alkalmasak, ezért előzőleg egyforma, kb. 4 cm-es méretűekre kellett igazítani, vágni.

A dugók előkészítését befejezve, megkezdték a koptatóréteg felrakását. Ez esetben is réteget készítettek. A kő felületére vékony felsikárolt — kiegyenlítő, de kötőrétegül is szolgáló — alaprétegre egy második, kb. három újjnyi vastagságú — a koptatóréteg dugóinak „ágyát" képező — csak tiszta kék agyagpalából gyúrt réteget vertek fel, s utána kissé homorúan lesikárolták. Amikor ez a másodig agyagréteg alighogy csak meg-

szikkadt és az alapra sikárolt réteggel „kötött", akkor a kő peremén belül — ugyanúgy, mint a csepűs réteg készítésénél — körbe faragták és a védő mogyorófa kávával megabroncsozták. Az így elkészített alapágyba aztán — állandóan nedvesítve azt — megkezdték a szorító kávától a kő közepe felé haladóan a hántolóréteg dugóinak körkörös berakását. (5. a. ábra). Ehhez ugyancsak kék palából egy deszkalapon képlékeny „kötő-

5. ábra. a A siríttőkő dugós hántolórétegének körkörös kiképzése. *b.* A hántolóréteg dugóinak berakási módja.

agyag"-ot gyúrtak. Az első, külső kör kezdő dugóját közvetlenül a káva belső széle mellé az alaprétegbe nyomták, de csak olyan mélyen, hogy teteje a káva fokánál legalább egy ujjnyival magasabb maradjon. A következő dugót egyik kezükbe fogták, s oldalát a másik kezük ujjai közé csípett kötő agyaggal körülkenve a kezdő dugó mellé ragasztották olyan módon, hogy az az alapba sülyesztésekor egy kicsit a kő közepe felé dűljön. A második és a következő körök dugóit azonban — a közép felé haladva — az első kör dugóihoz viszonyítottan 1—2 mm-el mélyebbre sülyesztették és így a hántolóréteg felületét homorúvá képezték ki. (5. b. ábra).

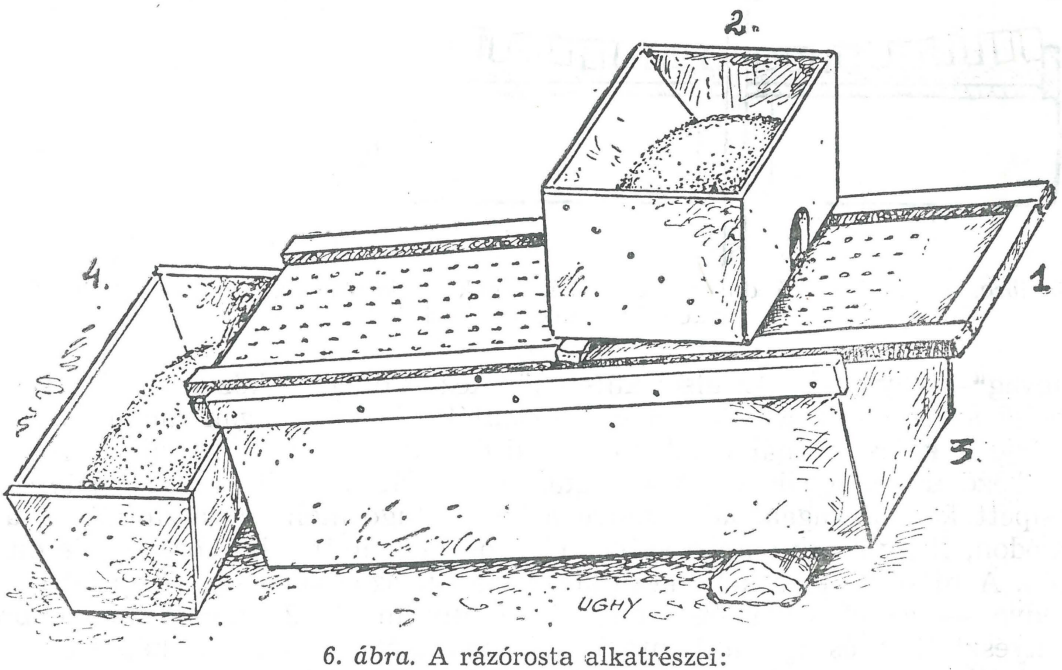
A hántolóréteg peremét azért kellett a középen levő szintjénél „menedékesebben felhúzni" — magasabbra emelni —, mert az örlőszerkezet felső forgóköve — működési sajátosságával — a siríttőkőre hulló kölest annak a perem felé „verte" — sodorta ki, s ott az „emésztő"-t — a munkateret gyorsabban és jobban koptatta. A homorú felrakási mód következtében aztán a kopási folyamat csak fokozatosan terjedt a közép felé, s ezért a siríttőkő hosszabb ideig maradt munkaképes. „A koptató, ha állandóan is ment, fél esztendeig eltartott".

A körök dugóit lehetőleg pontosan, egyforma magasságba és dűlésszögben igyekeztek az alaprétegbe ágyazni, de a gondos munka ellenére sem sikerült azokat úgy elhelyezni, hogy a felületen egyenetlenségek ne maradtak volna. Ezeknek kiegyenlítéséért az egész felületet híg agyagpéppel — csak éppen a hézagokat, magasságbeli különbségeket kitöltve — vékonyan besikárolták, s hogy az egész réteget tartóssá tegyék gyenge, lassú szalmatűzzel kellő keménységűre szárították.

A hántolásra így előkészített követ aztán a malomszerkezetbe visszahelyezték.

A köles hántolását megelőző tisztító eljárások is a századelő magverő technikáinak a fejlődéséhez kötődve módosultak. A cséphadarót felváltó kézi-, majd lovascséplőgépek üzembe vétele idején a régebbi, sok időt igénylő kézi rostálás és „szelelés" helyett, a kicsépelt kölesnek eredményesebb, gyorsabb tisztítását az említett gépek munkáját kiegészítő „masinarostával — szelelőrostával" végezték. Később, a cséplőszekrényes gépek megjelenése után a mag tisztítása a csépléssel egyszerre történt.

Az így kitisztított kölest vitték aztán a gazdák a hántoló malomba, de a vitel célját továbbra is — szokásos hagyományőrzésükkel — a régi

6. ábra. A rázórosta alkatrészei:
1. rostalap, *2.* garat, *3.* ocsús-láda, *4.* magláda.

kölyűs törőszerkezetekkel végzett munka emlékéhez kötötten nevezték meg: „Visszük a kásás mónárhoz a kölest töretni".

A gépeken átrostált kölest azonban meghántolása előtt még egyszer át kellett rostálni, mert aközt még sok olyan kölesszemnél kisebb „rabcsont" — (repce), más gyommag és léhás szem maradt, amit sem a masinarosta, sem a cséplőszekrény nem tudott kiválasztani. Ezt az utólagos magtisztítást a molnár szintén egy magakészítette szerkezet-együttessel, a

rázórostával végezte el, amelynek négy alkotórésze volt: a *rostalap*, a *garat*, a *magláda* és az *ocsús-láda*. (6. ábra).

A *rostalapot* 2 m × 50 cm-es méretben fekete bádoglemezből szabták ki, majd lécszegvastagságú lyukasztóval sűrűn, sorosan átlyuggatták. Ezt követően széleire — merevítőnek — léckeretet szegeztek. A két hosszanti oldal és az egyik rövidebb „fej"-nek nevezett bütűoldal léceit sarkainál összeplattolták és a bádoglap felső felületére, a másik rövid oldal „talp"-nak nevezett lécét viszont a fonákjára, alsó felére szegezték. A felületre szerelt keretoldalakkal — rostáláskor — a garatból a rostalapra hulló kölesnek egyrészt a leszóródását akadályozták meg, másrészt a magláda felé való lecsúszását irányították. A fejléc egyúttal a rostalap „rázó-fogantyú"-ját képezte. A talpléc pedig „akasztó"-ként szolgált, amely a rostalap végének a magláda fölé való felhúzását akadályozta meg, nehogy a rostálandó kölesnek egy része az ocsú közé hulljon. Az oldallécek felületére — a rosta fejétől számítottan 50—60 cm-re keresztben ún. *garattartó* lécet rögzítettek.

A *garat* kb. 60×50×40—45 cm méretű, deszkából összeállított ládafélеség volt, amelynek egyik hosszanti oldallapját a két bütűoldal közé ferdén úgy szegezték be, hogy alsó élvonala a láda másik, függőlegesen álló oldallapjának az aljához csatlakozzék. A függőlegesen álló oldal alsó szélébe, közepén, egy kicsi „kifolyólik"-at vágtak. A garat belsejének elhegyesedő alsó sarkait, hogy bele öntött köles azokba ne szoruljon be, s a kifolyóhoz csúszhasson, egy-egy háromszög alakúra vágott deszkadarabbal ferdén — a bütűoldalaktól a lyukig — mindkét felőlről kibérelték.

Az *ocsús-ládát* a rostalapnál rövidebbre méretezték, kb. 160×50×40 cm nagyságúra. Hosszanti oldalainak felső széleit — kivülről részegezve — 2 m hosszúságú lécekkel keretezték úgy, hogy a lécek fele szélességükkel a ládaoldalak élvonalai fölé emelkedjenek, s ezáltal egy olyan „csúszóágy"-at képezzenek, amelybe a rostalapot — rostáláskor — beilleszthetik.

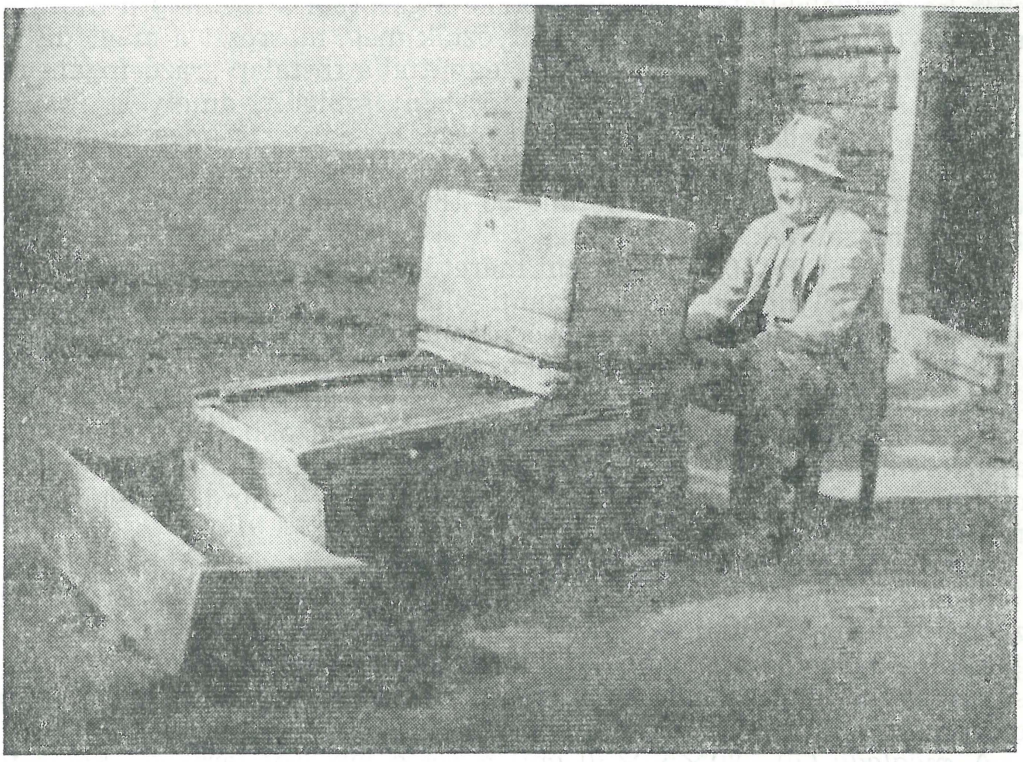
A *magláda* (70—80×50×30 cm) a rosta lapjáról lerázódó köles felfogására szolgált.

A rázórosta eszközegyüttesének külön álló részeit használathoz a következő módon rakták össze: (7. ábra)[8] az ocsús-ládát az egyik vége alá tett rönkdarabbal vagy nagyobb kövekkel alátámasztották, majd a felső felén levő csúszóágyba beillesztették a rostalapot, ennek keretére helyezték rá a garatot olyan módon, hogy bütűdeszkáinak hátsó alsó sarkai a garattartó lécre támaszkodjanak, kifolyólikas oldala pedig a rostalap feje felé forduljon. Az így elhelyezett garat az alsó ferdén fekvő rostalap állásához viszonyítottan vízszintes helyzetbe került. A magládát aztán az ocsús-láda földre támaszkodó bütűjéhez a rostalap vége alá tették.

Az összeállítást követően a molnár az újra tisztítandó kölest a garatba öntötte, leült a rosta fejének irányába tett kicsi székre, két kézzel megfogta a fejlécét, s ezzel a rostát és a rajta fekvő garatot egyszerre — „apró, sűrű rángatással", húzással taszítással — mozgatva belőle a kölest folyamatosan kirázta, s ugyanakkor meg is rostálta. Rostálás közben a

köles közt levő apró gyommagvak, a léhás apró szemek a rosta lyukain át az ocsús-ládába hulltak, s az egészséges szemek pedig fokozatosan — viszonylag tisztán — a magládába rázódtak. A magládából aztán a kölest vékába, s így mérve zsákba, az ocsús-ládába gyűlt hulladékot pedig — „apró jószágnak szánt szemelésre" — tarisznyába töltötték.

A rostálást befejezve a kölest „siríttésre felöntötték" a garatba, majd a malomszerkezet fekvő siríttőköve és a felette forgó folyóköve közti

7. *ábra.* Az összeállított rosta használati módja.

hézagot „hántolásra beállították": a folyókövet a „könyidíttő"-vel — a kő emelésére, sülyesztésére szolgáló szerkezeti elemmel — annyira megemelték, hogy az a kölesszemeket a hántoló felületre ne szorítsa rá, hanem csak „könnyedén sirítse" — forgassa. A követ körülvevő kérget aztán deszkákkal leborították — lefedték —, mert hántolás közben a „kásaszemek a folyókő súrolása (csak érintő dörzsölése) miatt erősen szöktek".

Az újonnan szerelt koptatószerkezet munkáját „próbajáratással" kezdték. Ezzel egyrészt a hántolófelület szilárdságát figyelték meg, másrészt pedig „bejáratását" végezték. Az új hántolóréteg ugyanis — mivel felülete még nem volt egyenletesre kopva — kezdetben gyenge eredménnyel működött, a „felöntésnek" — kölesmennyiségnek — csak egy részét, legfennebb egy tizedét hántolta meg. Ezért teljesítő képességét fokozni kel-

lett, amit a felrakott réteg további kellő mérvű koptatásával értek el úgy, hogy az egyszer már részben „megsirített" kölest egymást követően a garatba többször újboli hántolásra felöntötték. De akkor is, amikor a hántoló már be volt járatva, a felöntést néhányszor meg kellett ismételni, mert a héj az egész magmennyiségről — különösen abban az esetben, ha nem volt kellően kiszáradva — egyszeri hántolással „nem sirült mind le". „Ha a köles száraz volt, akkor kétszeri lejáratással megtisztult".

Minden egyes hántolási „menet" után a lisztelőládába hulló kölest — mielőtt újra felöntötték a garatba — lehámozott héjától kitisztították: „masinarostával kiszelelték". Az utolsó szeleléssel a hántolt köles készítése befejeződött. Ha aztán a gazda annak egy részét valamilyen ételféleségnek szánva meg akarta daráltatni, akkor azt a molnár az egyéb gabonafélék őrlésére fenntartott másik „kövön" megdarálta.

A köleshántolás vámja, mivel „sok baj volt vele" a más gabonákból vett mennyiségnél jóval nagyobb volt: részben a sokféle, sok időt igénylő munka, részben pedig a malomba vitt köles tisztasága szabta meg. Ha nem tartalmazott sok idegen magot, akkor a köles a malomba vitelekori — tehát még az ottani utólagos rostálása előtti — mennyiségnek a fele volt. Ha viszont sok volt az idegen mag közte, akkor a molnár a malombeli rostálás után maradt tiszta kölesmennyiséget számította vámalapul, s ennek is fele képezte a járandóságát. „Így is megérte (a gazdának), mert egy mázsa hántolatlan köles küssebb árú volt, mint egy fél mázsa tiszta köles".

*

A fentiekben közölt adatokkal azokat a technikai szerkezeteket és termelési módokat ismertettem amik, illetve amelyek a kölesnek, ennek az ősi gabonafélének idők folytáni feldolgozásában egymást felváltották. Leírásukkal elsősorban az adott időszakra jellemző népi technikai műveltségnek a teljesebb megismerése válik lehetővé, de egyúttal azok a gazdasági-, társadalmi hatótényezők is megállapíthatók, amelyek a táplálkozásban jobban felhasználható köleskása előállításához szükséges eszközváltásokra ösztönzőleg hatottak. Végül pedig, a csernátoni kölesfeldolgozó eszközöknek, -módoknak az ismertetése kapcsán, a mezőgazdasági kulturnövény-változtatásoknak az az általános gyakorlati módja is — ténybizonyítékként — megállapítható, miszerint egy olyan gabonafélének a termesztése, amelynek a hajdani népi gazdálkodásban lett légyen bármilyen fontos rendeltetése is csak addig él, amig a mezőgazdasági kultúra fejlődése jobb fajták fokozatos elterjesztésével fölöslegessé nem teszi.

JEGYZETEK

* Ezt a dolgozatot a csernátoni néprajzi múzeum alapítójának, néhai Haszmann Pálnak az emlékére szentelem, aki az 1960-as évek elején a Nagypatak menti vízimalmok tanulmányozásában — helyismeretével és szakmai tájékozottságával — szíves önzetlenséggel és sok biztatással támogatott.

[1] Az Orosz-féle malmot gyűjtésem idején *Orosz Simon*, akkor 63 éves molnár és a ma már nem élő testvére *Orosz Mihály* főmolnár mutatták be. A köleshántoló szerkezetét, a hántolást előkészítő tisztító-rosta alkotó elemeit, s az ezekkel végzett munkafolyamatokat elmondásuk és szemléltetésük nyomán tudtam rekonstruálni. A türelemmel adott segítséget ez úton is megköszönöm a még élő 78 éves Orosz Simonnak.

[2] A malom kőpadját feliratos homlokgerendájával együtt, és a megmaradt szerkezeti elemeket, 1976-ban a csernátoni néprajzi múzeum megszerezte, s a szabadtéri részlegében — az eredeti malomház hű másában — szándékoznak közelebbről, rekonstruálni.

[3] A csernátoni patakmalmok birtoklási-, tulajdonváltoztatási-, öröklési sajátosságaira ez alkalommal nem térek ki. Ezeknek ismertetésére egy készülőben levő tanulmányban kerül majd sor.

A hajdani malomgazdaság által építtetett közös tulajdonú malom mikor és milyen módon került az Orosz Dávid, illetve Orosz Dávidné elődjeinek egyéni tulajdonába, ezideig még nem lehetett megállapítani. Az Orosz család nem azonos a szintén háromszéki Olosz családdal, tehát a kőpad feliratán olvasható malomépítő Olosz János neve esetleg csak olyan feltételezést enged meg, hogy az Olosz családnak is lehetett valami része a „gazdaság"-ban, de valószínűbb az, hogy Olosz János, mint neves korabeli — 1836-ban élő — mester csak a gazdaság megbízásából építette a malmot.

A malmot a lakosság többféle néven: hol Oroszok-, hol Sorbányok-, hol Gere malmának nevezte, és emlegeti még ma is. A Sorbány elnevezés Orosz Dávidné leánykori nevéhez — Sorbán — kapcsolódik. Oroszné családját ragadványnévvel „Pávások"-nak is nevezték (annak idején sok pávát tartottak), s ezért a család sem a Sorbány, sem a Pávás elnevezést „nem szerette". A malomjelző Gere név onnan ered, hogy Orosz Mihályt, más apai kapcsolat révén, Gere Mihálynak is nevezték.

[4] A kölyű leírását, mivel az az általánosan ismert típusoktól semmiben nem különbözik, ez alkalommal nem ismertetem.

[5] A kölesnek malomba vitele, haza vitele és a zsákok megjelölése a hántolás időszakában is az itt leírtak szerint történt.

[6] A néprajzi irodalom köleshántoló malomszerkezetről kevés anyagot közöl. **Pongrácz Pál,** *Régi malomépítészet* (Műszaki Könyvkiadó, Budapest, 1967.) c. művében — a malomtípusok ismertetése, rendszerezése során — bővebben foglalkozik egy szarvasi köleshántoló malommal, amit **Nagy Gyula** *Az utolsó szárazmalom* (Népr. Ért. XXXVIII. évf. 1956. 83—118 p.) c. tanulmánya nyomán közöl. A Nagy Gyula által leírt 1906-ból származó lóhajtású szárazmalom köleshántolója már eleve, teljes konstrukciójában erre a célra készítődött. Megalkotói hivatásos — különböző típusú malmokat építő — cseh mesterek voltak (Pongrácz, 39. p.), s így az általuk megalkotott köleshántoló ipari szerkesztésű-, rendeltetésű gépezetnek tekinthető. A csernátoni patakmalom köleshántolója viszont — egyszerűbb szerkezeténél fogva — különbözött a bonyolultabb konstrukciójú szarvasitól. Alkotója nem új szerkezetet épített, hanem — a szövegben leírt módon — a meglevő gabonaőrlőjének csak egyik szerkezeti elemét — a fekvő-követ — módosította úgy, hogy azzal hántolni lehessen. A módosított szerkezet azonban csak a köles hántolását végezte el, a lehántolt héjtól, a közte levő gyommagvagtól, léhás szemektől a hántolással egyidejűleg nem tudta kitisztítani. A tisztításra külön szerkezeteket: géprostát és saját konstrukciójú rázórostát alkalmaztak.

A csernátoni köleshántolót és a munkája kiegészítésére alkalmazott rosta-együttest — mivel ezeket a molnár maga készítette el — a népi ipari szerkezetek közé sorolhatjuk.

A köleshántolásra szolgáló szarvasi, inkább ipari jellegű, és a csernátoni kisipari konstrukciójú, -rendeltetésű köleshántolók mellett tájainkon egy olyan ősi formájú hántoló-szerkezet is létezett, amelynek munkavégző szerkezeti eleme, alkatában, a csernátonihoz hasonlított. **Ion Vlăduțiu,** *Etnografia românească* c. művében (Editura Științifică, București, 1973. 228. p.) megemlíti, hogy Moldova déli tájain, ahol a kölest szintén ősi időktől fogva termesztették, a lakosság főképpen Karácsony előtt két hétig — kizárólag emberi táplálék készítésére — egy egyszerű

ún. „föld daráló"-t (rîşniţă de pămînt") alkalmazott, s ezt az emlékezet nyomán sikerült rekonstruálnia. „A daráló egyetlen kerek alakú darabból készült, de nem kőből, hanem agyagba kevert vadkender csepűjéből, ami kötőanyagul szolgált. Ezt egy szeggel egyenesen a ház agyagpadlójára rögzítették, az ágy lába mellé vagy alá és a „hădărag"-gal (darálórúd) forgatták. A „pîrpîriţa"-n (középen levő keresztfőn) a padló és a daráló kereke közé átcsurgatott köles a surlódással meghántolódott és azt a „chilug"-ban (faköpű, famozsár) megtörték".

[7] A szarvasi köleshántoló koptatórétegének az anyaga is más volt, mint a csernátonié és a moldovaié: az agyag összetartására, szilárdítására nem csepűt, hanem állati szőrt alkalmaztak.

[8] A 7. ábra a rázórosta darabjainak csak az összeállítási- és munkábavételi módját szemlélteti, de nem mind eredeti alkatrészekkel. Egyedül a rostalapnak a maradványa tekinthető eredeti darabnak, a három ládát az egykori rostaegyüttes ez alkalommali összeállításának szemléltetésére a melléképületekből szedték össze. De a képen látható rostalap sem azonos szerkesztésű a szövegben — elmondás nyomán — leírttal, egy régebbi, más munkamódszerrel használt rostaegyüttes-változatnak lehetett a tartozéka. A rostalapot ennél nem az ocsús-láda oldalának peremére szegezett csúszóágyban mozgatták, hanem egy különálló, a láda tetejére helyezhető keret peremlécei közé helyezték, s az ugyanerre a keretre rögzített garat alatt — tehát nem azzal együtt — mozgatták. (A képen a rostalap alatt látható görgőt sem egy régebbi, sem a későbbi rostalapnál nem alkalmazták, csak azért tevődött fel ez alkalommal, hogy azon mozgatva a rostalapot, működésének a módját érzékeltessék.)

A fényképeket *Molnár Kálmán*, a rajzokat *Ughy István* keresztúri múzeológusok készítették. A 3. sz. jegyzetnek a malom tulajdonosaira vonatkozó adatait ifj. Haszmann Pál, a csernátoni múzeum jelenlegi vezetője volt szíves utólag közölni. Mindhármuk segítségét ez alkalommal is hálásan megköszönöm.

DIE HIRSEMÜHLE VON CERNAT (BEZIRK: COVASNA)

Zusammenfassung

Anlässlich der Studienhalber ausgeführten Untersuchungen auf dem Gebiete der Wassermühlen von Cernat im Jahre 1963 endeckte der Verfasser eine im Jahre 1863 erbaute Mühle, bei welcher zur Zeit der durchgeführten Forschungen ein Bauelement fehlte. So wurde die Mühlanlage in den 1920-er Jahren al-s Hirseschälmühle umgebaut. (Fig. 1—4.) Aus diesem Grunde stellt diese kleine Mühle ein bedeutsames Objektiv auf dem Gebiete der historischen Untersuchungen des Volkshandwerkes dar. Durch die Veröffentlichung des vorliegenden Materials wollen wir unsere heutigen Kentnisse auf diesem Gebiete vervolständigen.

Der Hirse wurde schon in früheren Zeiten in den Bauernwirtschaften als ein bedeutsames Nahrungs-, sowie Futtermittel angebaut. Anfangs erfolgte die Hirsebearbeitung mit den traditionellen Volkstechnischen Installationen, der Stampfe. Durch diese Methode konnte der Hirse nicht genügend gereinigt werden und war auch qualitätsmässig minderwertig. Deshalb entsprach er den stets anwachsenden Ansprüchen der Bevölkerung nicht. So sah sich der Mühler genötigt ein anderes Mittel zur Entschälung und Reinigung des Hirses-, um den Ansprüchen der ländlichen Bevölkerung folgezuleisten-, zu erfinden, da der Hirse dem Bauern den Reis ersetzte, welcher bedeutend teuerer war.

Da durch die manuel betriebene dreschart im Hirse viele Fremdkörper verblieben, wurde zum Zweck der Reinigung ein Sieb, welches aus vier Teilen bestand, angefertigt: 1. Der Trichter, durch welchen die ausgedroschene Hirse aufgeschüttet wurde, 2. Das eigentliche, mit einem holzrahmen versehene Sieb, welches sich unter dem Trichter befand, 3. Ein Behälter, in welchen die geregnigte Hirse floss, und 4. Ein Behälter für die durch das Sieben ausgeschiedene Fermdkörper. (Fig. 6—7)

Anfangs war die Reibungsfläche der Schälanlage mit einem Gemisch von Ton, Wasser und Hanfwerg bestrichen. Diese Masse (Teig) wurde auf die oberläche des unteren Mühlsteines gestrichen. Damit die erhärtete auf den Stein gestrichene Schichte während der Arbeit nicht zerbreche, wurde sie mit einem Reifen aus Haselnussgerte versehen. Später wurde diese Tonschichte mit Strofeuer gebrannt um sie so wiederstandsfähiger zu machen.

In anbetracht der relativ raschen Abnützung der auf den Stein aufgetragene Tonschichte in umgafähr zwei bis drei Wochen, ersetzte man später das beigefügte Hanfwerg-Gemisch durch Korke. Zuerst wurde auf die oberfläche des unteren Mühlsteins eine 2—3 fingerdicke Masse aus Tonschiefer gestrichen. Auch diese versah man mit einem Reifen aus Haselnussgerte. Nachher schnitt man die Korke zu gleichmässigen Dimensionen, welche dan kreismässig von aussen nach innen zu 2/3 in die Tonpaste gedrückt wurde. Jeder Korkenkreis var nach innen um je 1—2 mm. tiefer gesetzt als der jeweils äussere. (Fig. 5. a., 5. b.) Diese so entstandene konkave Fläche versah man dann mit einer dünnen Tonschichte, welche abermals mit Strohfeuer gebrannt wurde. Die so erhaltene Arbeitsfläche war viel wiederstandsfähiger als die frühere und dauerte bis zu einem halben Jahr.

Um die Entschälung des Hirses zu erzielen war eine Reglierung des Abstandes zwischen dem sich drehenden oberen Stein und dem fixen unteren Stein notwendig. Diese erzielte man durch ein zu diesem Zweck gebauten Reglirungsystems, durch welches der Abstand zwischen den beiden Steinen auf die gewünschte Weise eingestellt wurde um die Hirsekörner nicht zu zerquetschen.

Um eine entsprechende Leistung der Schälanlage zu erreichen bzw. den entsprechenden Abstand zu erhalten wurde die Hirse des öfteren aufgeschüttet bis das Produkt qualitätmässig entschprach.

Nach jedem Arbeitsgang durch die Schälanlage wurde die Hirse durch ein handbetriebenes, rotierendes Sieb von der Spreu gesäubert. Damit war die Hirseschälung beendet.

Das vorliegende Dokumentationsmaterial soll uns abschliessend die technische Bildung des Volkes aus der ersten Hälfte des XX. Jahrhunderts vorführen und in diesem Zusammenhang die fortschreitenden Methoden der Hirsesschälung zeigen.

MOARA DE MEI DIN CERNAT (jud. COVASNA)

Rezumat

Cu ocazia studiilor efectuate în domeniul morilor de apă din Cernat, în anul 1963, autorul a descoperit o moară construită în anul 1836, la care unul din mecanisme, inexistent în momentul cercetărilor, fusese transformat pentru descojirea meiului în jurul anului 1920 (fig. 1—4). Din acest motiv această moară mică se consideră un obiectiv important în domeniul cercetărilor istoriei meșteșugurilor populare și cu publicarea materialului putem complecta cunoștințele noastre actuală din specialitatea respectivă.

Meiul a fost cultivat în gospodăriile sătești din timpuri străvechi ca un fel de completare importantă a grăunțelor și a fost întrebuințat atît la alimentația umană, cît și la complectarea furajelor animalelor. La început prelucrarea meiului a fost efectuată cu tradiționala instalație de tehnică populară, cu piua. Deoarece cu acest mijloc nu s-a putut curăța meiul în suficientă măsură și grăunțele fiind sparte nu au corespuns preparării unor mîncăruri mai pretențioase din păsat-pretențiile populației rurale (cu privire la alimentație) fiind în continuă creștere. Pentru satisfacerea pretențiilor mereu crescînde, morarul a fost nevoit să inventeze un mijloc cu care s-a putut coji și curăța meiul ca să înlocuiească orezul — la care avea acces mai greu populația din mediul rural.

Din motivul că după treierișsi meiul era amestecat cu diferite semințe de buruieni, pe lîngă semințele malformate, mai ales în timpul utilizării batozei cu acționare manuală și cu cai s-a construit un ciur de întrebuințat după treieriș, care avea patru elemente principale:

1. placa de tablă perforată și întărită la margini cu rama de șipci;
2. coșul (gîrliciul) ce s-a așezat pe deasupra ciurului la ciuruit;

3. lada pentru grăunțele curate;
4. lada pentru ciuruieală, respectiv pentru impurități (Fig. 6, 7).

La început, suprafața lucrătoare a descojitorului a fost îmbrăcată cu o masă preparată din cîlț muiați și amestecați cu argilă albastră înmuiată în apă. Acest aluat a fost muruit, (aplicat) pe suprafața pietrii inferioare a morii, și ca să nu crape stratul aplicat în timpul acționării, meseriașii vremii au montat jur împrejur un cerc din alun, îngust decît stratul. După aceea masa a fost arsă cu foc de paie, ca să fie mai rezistentă.

Ținînd cont de faptul că stratul de lucru aplicat pe piatră s-a uzat relativ repede în timp de 2—3 săptămîni, mai tîrziu s-a înlocuit preparatul din cîlț cu altul, combinat din dopuri de plută. Pe suprafața de lucru a pietrii inferioare s-a aplicat un strat de 2—3 degete grosime, o masă preparată numai din argilă albastră. S-a încercuit stratul cu un cerc din alun. După aceea plutele tăiate la o dimensiune uniformă s-au băgat pînă la 2/3 în pastă în formă de cerc, începînd de la cordon către centrul pietrii, fiecare cerc fiind aplicat mai adînc cu 1—2 mm. față de cel exterior (fig. 5. a, 5. b). Pe urmă suprafața concavă, astfel alcătuită a fost lutită cu un strat subțire și uscat cu foc de paie. Stratul de lucru astfel pregătit a rezistat și cîte o jumătate de an.

La efectuarea descojirii meiului a fost necesară reglarea distanței între piatra superioară rotativă și cea inferioară fixă, ce s-a realizat cu ajutorul regulatorului, ridicînd piatra superioară la o distanță convenabilă de aceea inferioară, ca să nu zdrobească semințele.

Mecanismul cu suprafața de tocire astfel preparată a trebuit să fie rodat pînă la capacitatea completă de lucru. La prima tură s-au descojit numai circa 10% din grăunțe. În timpul rodajului s-a reîntrodus meiul din nou în coș (gîrliciu) de cîteva ori, pînă la realizarea descojirii dorite. După realizarea capacității perfecte de lucru meiul — mai ales dacă n-a fost uscat complet — s-a reîntrodus în coș de 2—3 ori, pentru descojire.

După fiecare descojire s-a curățit meiul de coajă trecîndu-l printr-un ciuruitor cu ventilație acționat manual. Cu această fază de lucru s-a terminat operația de descojire a meiului.

Prezenta lucrare a fost publicată deoarece oglindește cultura tehnico-populară din prima jumătate al sec. al XX-lea, și motivele care au determinat schimbarea și perfecționarea metodelor de descojire a meiului.

CSALÁDI MUNKAMEGOSZTÁS FELSŐRÁKOSON

GAZDA KLÁRA

A munka fogalmába a hagyományos paraszti értelmezés szerint egyaránt beletartozik a konkrét termelőtevékenység, s az azt megkönnyíteni, eredményessé tenni igyekvő kultikus cselekedetek sora. A dolgozó nép életének e döntő fontosságú eleme számos társadalmi vonatkozást hordoz magában. Mint a közösség értékrendjének, erkölcsi tartásának alapja, meghatározó szerepet tölt be az emberi kapcsolatok alakulásában és azok rendszerében, így a párválasztásban, a család tagjainak egymáshoz való viszonyában, a gyermeknevelésben. Eszerint a munka végzésére létrejövő szűkebb vagy tágabbkörű közösségek, ill. az idők folyamán állandósuló, rendszeressé váló munkaszervezeti formák nemcsak gazdasági, hanem társadalmi intézmények: találkozási, szórakozási alkalmak is, melyek kiváló keretet biztosítanak az anyagi és szellemi műveltségjavak továbbadására, áthagyományozására.

Nem csoda, ha a néprajztudomány fiatalabb ága, a társadalomnéprajz egyre fokozottabban kezd felfigyelni e kérdéscsoportra. A munkaszervezeti formák mibenlétét, megválasztásuk ok-okozati összefüggéseit a magyar szakirodalomban a legteljesebben Szabó László taglalta.[1] Szabó abból az alaptételből kiindulva, hogy az egyén életmódjának, birtoklásának és gazdálkodásának keretet adó legkisebb egysége a család, a munkaszervezeten belül családi és a család körét meghaladó munkaformákat különböztet meg. Utóbbiak alapulhatnak mellérendeltségi (népi társasmunkák) és alárendeltségi (feudális vagy kapitalista jellegű) viszonyon. Megválasztásukat több tényező befolyásolja: a munkaeszközök fejlettségi foka, a történelmi, földrajzi és társadalmi környezet, az etnikai sajátosságok és interetnikus kapcsolatok, a családszervezeti problémák, sőt bizonyos fokig a véletlen is.[2] Ennek összefüggéseire keres választ Kolozsvár környéki kutatásai során dr. Kós Károly is.[3]

Bár Szabó László kijelölte a téma monografikus elemzésének szempontjait, átfogó munkák helyett, esetleg azok előzeteseiként eddig csupán csak részlettanulmányok láttak napvilágot.[4] Ilyen a jelen dolgozatom is, mely az erdővidéki Felsőrákoson vizsgált munkaformák egyikét, a családi munkákat tárgyalja.[5]

A falu és lakói

Felsőrákos Erdővidék központi településétől, Baróttól 5, a Brassó—Segesvár közötti fővasútvonaltól szintén 5 (állomása Ágostonfalva), a régi Miklósvár fiúszék falvai felé vezető országúttól 2,5 km-re fekszik. Egykor itt vezetett keresztül a Háromszéket Udvarhelyszékkel összekötő út, amely később 6 km-rel arrább, Vargyasra helyeződött át. A falu szomszédaitól eltérően nem a székely székekhez, hanem Felsőfehér vármegyéhez tartozott, tekintve, hogy lakóinak túlnyomó többsége a vargyasi Danielek jobbágya, zsellére volt.[6] A jobbágyfelszabadítás után ez a viszonylagos társadalmi egység annyiban módosult, hogy három népesebb, életmódjában egymástól csak részben különböző vagyoni állapotú réteg alakult ki: a nincstelen *zselléreké* (10—15%, 1944-ben 20 család); a kevésföldűeké, akiket pár holdas birtokuk nem tartott el (kb. 10—15%), és a *középparányosoké* (kb. 60%), akiknek többsége éppen csak megélt a földjéből. Nagybirtokos mindössze 3 volt a faluban.[7]

Foglalkozás szempontjából a lakosság még egységesebb volt. A századforduló táján a legtöbben (92%) mezőgazdaságból éltek.[8] Érthető: a határ *hegyes* (dombos) volt ugyan, de jó minőségű, elég kiterjedt (1782 hold) szántóterülettel, s az állattartáshoz elegendő kaszálóval, erdővel. Ezért az első világháború előtt kevesen jártak ki a faluból, nem *széjjedtek széjjel;* legföljebb kapálni, répaásni jártak át néhányan a szomszédos Barótra vagy a közeli szász falvakba, így Höltövényre, Botfaluba. Ugyanakkor kaszálni, aratni még idegenből, főképpen Száldobosról is jöttek szegényebb emberek. A rákosiak terményfeleslegüket: fölös gabonájukat, állataikat, állati termékeiket és megfont kenderüket a baróti, ajtai, szentmártoni, kőhalmi, alsórákosi, korondi, udvarhelyi és brassói vásárban értékesítették, *ménlócsitkókért* pedig a *bojárok* a faluba is kijöttek. Az ipari termékek egyrészét, így a textilneműeket és egyszerűbb faeszközöket házilag előállították, többségét azonban városból — Barótról, Brassóból, Kőhalomból — kellett megvenniök, mivel a faluban kevés iparos élt: egy-két kovács, *csizmadia reperáló,* szabó, kőműves. A mesterek szolgáltatásait pénzben fizették.

A környékbeli természeti és gazdasági adottságok a mezőgazdasági munka mellett néhány járulékos foglalkozást tettek lehetővé.

A helybeli cigányasszonyok gyűjtögetett vadgyümölccsel: málnával, eperrel, szederrel, mogyoróval házaltak Baróton, s árujukért *kőttséget* (élelmet) kértek. Férfiaik *seprűt* és *kast* kötöttek, amit ugyancsak főznivaló nyersanyagok, vagy *törökbúza* ellenében értékesítettek (egy fáskosarat karimájáig kellett csöves kukoricával megtölteni). Néhány kevésföldű gazda a határban forró *Mária borvíz* értékesítése révén jutott mellékkeresethez: azt *évegekbe* dugaszolva, *kóboros* szekéren Alsórákosig, Kőhalomig is elvitte. Más, a „napjait szekerességgel tőtögető" férfiak Udvarhelyre fuvarozták a rákosiak piacra szánt gazdasági terményeit és faluról-falura Bölönig a meszet, amit pár *jó erős* gazda három-három napszámos segítségével mázsaszámra égetett.

Jó pénzforrás volt a *kökény virágzás*akor a Kormosban, *vető-* és *emelőhálóval* folyó halászat, a szekérszámra kifogott halat ugyanis Erdővidék folyótól távolabb eső falvaiban élelmiszerért vagy pénzért szívesen megvették. Mind a mészégetés, mind a halászat és vadászat jogszokásait az erdőbirtokosság szabályozta. Többen foglalkoztak telenként villahajlítással, gereblye, kerék és szekérkészítéssel, de termékeiket helyben kevesen vásárolták meg, mivel „Rákoson mindenki tud mindent". Végül azok a 15 éven felüli fiatal legények, akik *elszakatkozhattak*, mert otthon a gazdaságban tudták nélkülözni munkaerejüket, kőbányába jártak, az alsórákosi *Kecskés*be, vagy ölfát vágtak a *Rika* vagy a *Hagymás vágte*rein, illetve a vasúton fejszével *silper*eket (vasúti talpfa) hasogattak, sőt kevesen Brassóban a gyárakban vállaltak munkát.

Mindezen foglalkozások közül a családi munkamegosztás szempontjából elsősorban a gazdálkodás érdekel bennünket.

A munkák megszervezése a családban

A felsőrákosi családok túlnyomó többsége emlékezet szerint kislétszámú volt. A fiatalok ugyanis ritkán maradtak az öregekkel *egy kenyérön*, osztatlan gazdaságban, s akkor is legföljebb csak az egyik gyermek családja, ha *egyezni tudott* velük. A szaporulat is alacsony volt, s az anyagi helyzettől függött: hogy a vagyon ne oszoljék, a nagygazdáknak rendszerint csak 1, a középgazdáknak 1—4 gyermekük volt; annál több (akár 8—10 is) csak néhány szegény pásztorcsaládban született.

Így ritka volt az a gazdaság, amelyik fölös munkaerőben tobzódott, legtöbbször még a szükséges sem került ki. De azért az egy fedél alatt élők igyekeztek maguk megbírkózni a feladatokkal. A munkák elosztása a gondosabb házastárs — rendszerint a férfi — három nemzedék együttélése esetén az öregebb, tapasztaltabb gazda feladata volt, az tervezte el minden egyes hétre, hogy ki mit csináljon, „ha az idő belé nem szól". A családtagok erejük, a munka jellege, s az abból következő helyi hagyományok valamint a családi és egyéb körülmények szorítása szerint kaptak feladatot. A 8 éves *gyermök*öt már igénybe vették, a 12 éves már rendszeresen dolgozott a mezőn, a 15 éves pedig már majdnem mindenhez értett. Ha öreg volt a háznál, az is addig dolgozott, ameddig csak tudott. Típikus gyermekmunka volt szántáskor a betanulatlan igásállatok vezetése, később a magos kender, ill. a búzatábla őrzése; öreg férfiaké a kézicséplés. Az idős asszonyokra a gyermekgondozást, főzést bízták, mert ezekhez nem kellett sok erő. Annál több a kaszáláshoz, erdőléshez, amit azért lehetőleg fiatal vagy javakorabeli férfiak végeztek; de ha azok hiányoztak — pl. háború idején — az asszonyok is rákényszerültek. Noha a legtöbb gazdasági munkában a férfiak és nők egyaránt részt vettek, a férfiakat tartják a *kenyérkeresők*nek. A kenyérkereső tevékenységét többre értékelték az *asszonydolog*nál, azaz a házimunkánál. Ebbe viszont a férfiak nem igen kapcsolódtak bele, mert meg is szólták volna érte: aki

mosni, varrni, főzni tudott, *női alkotásúnak* mondták, azt pedig, aki orsót, guzsalyt vett a kezébe, *Kati férfinek* csúfolták.

Ha csak a szükség törvényt nem bontott, igyekeztek a megszokott rendet betartani.

A földművelő munkák megosztása

A *jó kenyeres* Rákoson a *ganyézás, szántás, vetés* és *bornálás* a gazda dolga volt. A trágyát, hogy később ne legyen baj vele, a nyár eleji *munkaközön* (tavaszi vetés és kapálás között) avagy a *szénacsinálás* után, szekéren vitte ki az *ugarra* (az 1950-es évekig, az mtsz. megalakulásáig *hármashatár* rendszerben művelték a földet), s ott *honcsokokba* (csomó) lehányta. A 12—13 éves gyermek már egyedül megrakta és le is ürítette a szekeret, tehát önállóan dolgozott, de csak *vasvillával*, mert az első világháború előtt használt *favillát* csak felnőtt bírta fel. Szántás előtti napon a család együtt *elterítette* a csomókat. Az ugart háromszor szántották, azt tartván, hogy' három szántás három karima kenyér, egy szántás egy karima kenyér". *János nap* környékén (jún. 24), amint a föld megázott — száraz földbe nem ment bele az eke — a gazda *megugarolta*, kb. egy hónap eltelte után *zabaratáskor forgatta*, majd a búzacséplés lejárta után *Szentmihály* (szept. 30) vasárnapja előtt sor került a *vetési szántás-bornálásra*. Mindhárom szántás egyformán sekély volt, mert ezesetben a föld úgy *megkészült*, mint a hamu, míg mély szántás esetén *felszaggatódott, honcsokos* lett volna, s ilyenkor a rögöket a család tagjainak külön el kellett volna *verniük*. A szokásosnál is sekélyebbre szántották az oldalas helyek *forogványos* (agyagos) talaját. A *szikán* (hitvány, lágy) földet fagerendelyes *szebeni*, a homokosat *cili* (Semmerhalter) féle *váltósekével*, az egyenes terepet pedig *balogekével üttették essze*, vagy *kétfelé*, aszerint, hogy a széle volt-e *lemaradva* vagy a közepe, illetve merrefelé lejtett. Ha az igába fogott ökör, tehén, bivaly, vagy ló *nem járt meg* magára, „még nem vót bétanulva". *béröske* 8 év körüli gyermek oldalról *ostorral riasztotta*, vagy elölről a barázdában vezette. A gazda távollétében vagy ottlétekor tanulásképpen a 12 éves fiú, néha lány is, az ekeszarvát fogta, a 15 éves pedig már önállóan is szántott. A vetést csak 16—18 éves korban tanulta meg a nagylegény, de ezt a kényes munkát lehetőleg a legtapasztaltabb családtag, maga a gazda végezte; mivel a nyakába akasztott *zsákból* a búzát úgy kellett elhintenie, hogy se túl sűrűn, se túl gyéren ne keljen. Ezalatt a gyermek etette az állatokat; majd a *lebornáláskor* ostorral hajtotta azokat. Egy nap csak annyit szántottak, amennyit bevetettek és le is boronáltak, mert féltek, hogy megváltozik az idő.

A leendő *tavaszhatárt* kétszer szántották: aratás után — ez volt a *torlóbuktatás*, és április végén Szentgyörgy naptól május 9—10-ig *vetés alá*. A kukoricát az első világháború előtt a szántatlan földre hintették, s úgy *szántották be*, majd újra *szórtak* egy rendet és beleboronálták, hogy ha egy része kifagy, maradjon úgy is. Az 1920-as években eke után sorba kezdték vetni, és mert ehhez a munkához már kevesebb szakértelem kel-

lett, bárki, gyermek, öreg egyaránt végezhette. A kukorica tábla szélébe az asszony fehér, közepibe pedig 1—2 sor tarka *fuszulykát* ültetett. Aki ezt *restellte* megtenni, megszólták. Végül 1—2 hét múlva a gazda elhintette az árpát, zabot is.

A jó termést nemcsak gondos talajműveléssel, a vetőmag csiraképességének kipróbálásával és szakszerű vetéssel, hanem kultikus cselekedetekkel is biztosítani igyekeztek. Így a vetéshez fogó gazda megemelte a kalapját, s fohászkodott: „Istenem, adj áldást munkám után". A mák elszórásakor ezt mondták: „Akár legyen, akár ne." A földreszórt kendermagot pedig így biztatták: „Nőjj nagyra, mint Bara!" A kendert vető férfitől azt kérdezték: „Felhúztad-e jól a gagyádat?" — mert azt tartották, attól nő fel a kender is magasra.

2—3 héttel a vetés után a gazda kiment a határra *megvizsgálni*, hogy kelt a vetemény? Ha gyérnek ítélte, még rozsot boronált bele, vagy a búza közé *árpát*, *tavaszbúzát* vetett, hogy a burján *el ne ölje*. Legrosszabb esetben, ha nagyon gyéren kelt, újraszántotta a földet. Így aztán ritkán lett *tövises* a búza, nem igen kellett *szúrkálóvas*sal *gyomlálni*. Ez egyébként annak a családtagnak jutott volna, ki éppen *érközött* (ráért).

A *veteményös* (kert) felásása, *beültetése* (főként borsót, hagymát, fokhagymát, ugorkát, káposztát termesztettek) és *megtakarítása*: gyomlálása, kapálása, valamint a virágoskert gondozása asszonyi munka volt, amit alkalmanként 8—10 éves gyermek, nagyleány, öregasszony is végezhetett.

A kukorica háromszori megkapálása és *megfiókolása* hosszú időt vett igénybe, ezért azt az asszonyok, 10—12 évesnél nagyobb gyermekek és férfiak végezték. Az 1930-as évektől fokozatosan tért hódított a *lókapa*, mellyel a sorok közét *meghuzatták*.

Mikor már *szemzett* a búza, a gyermekeket *pitymallodás*kor és estefelé kiküldték a határba, hogy míg a harmat elszárad, ill. besötétedik, kicsi *haranggal* vagy *csergetővel* *őrözzék*, *kerüljék* a búzatáblát, s a madarakat „haj hó veréb!" kiáltással elriasszák. Öregek is láttak el hasonló feladatot, s ezt a célt szolgálták a vetésbe állított csóvák, sőt a falu köré, gyűrű alakba vetett rozs is, amit a madarak nem szerettek, s amit *csergetőnek* neveztek.

Aratni *Jakab nap* (júl. 25) táján kezdtek, mihelyt valamelyik táblában *megpirosodott*, *jó zsengére* ért a búza. Fokozatosan sorra vették az északosabb oldalakat is. A gazdák földjei ugyanis — lévén, hogy a tagosításba a rákosiak nem egyeztek bele — a kollektivizálásig szétszórtan, apró parcellákban helyezkedtek el. A búza után a rozs, majd az árpa, s legvégül a zab következett. Előzőkkel *István királyig* (aug. 20), rossz időben is végeztek, a zabot *Kisasszony napja* (szept. 8) körül aratták.

Az első világháború előtt mindenki *sollóval* aratott. Az 1920-as években, néhány nagyobb gazda meghonosította az *alvidéki szászoknál* látott *kasza rendszert*, mert úgy találta, hogy azzal szaporább a munka, s a szalma is több. A lakosok többsége azonban sokáig *leszólta* az új módszert, mondván, hogy a kaszától *elromlik*, *elperjésedik* a föld, s a szem is elvesz, míg a sarlóval végzett munka *tiszta*, a kéve *büteje* egyenes, a

rakás szép. Az idősebb nemzedék még az mtsz-ben is kitartott a sarló mellett, arra esküdve, hogy jövedelmezőbb a vele való munka, mivel azt egy személy is elvégezheti, s így a kereset nem oszlik. Az asszonyok különben sem szerettek kasza után szedni. Az eszköz megválasztása a gabona minőségétől is függött: a *dőttes bossót*, búzát sarlóval vágták, mert a kasza *esszezuválta*, a *gyenge*, *gyér* búzát viszont mindenki kaszával aratta. E vetélkedésre csak az utóbbi öt évben a C_{12}-es kombájnok megjelenése tett pontot.

Mivel az aratás sürgős munka volt, rendszerint az egész család résztvett benne; legföljebb az egyik asszony maradt otthon *délebédet* főzni. A gyermekeket, főként azért vitték, hogy *szokjanak*. A legkönnyebb teendőt a *kötélvetést* a 8 éves már elleste; a 10—12 éves viszont már aratgatott is, megmutatták, hogy fogja a búzát, *hajtsa rea* a sarlóra, s ha baleset érte biztatták: „no, immár megtanolsz aratni, mer elvágtad a kezedet". Egyébként sarlóval aratáskor nem mindig osztották meg a feladatokat. Sokszor valamennyi arató (12 évesnél idősebb családtag) egyaránt *elé* is *vetette*, s a földre terítette a *kötelet* (azaz vágott egy-egy *tincs* hosszúszálú búzát *esszesirítette* a szálakat, fejüknél 2—3 szállal megtekerte és kétfelé nyitotta) *vágta* is a gabonát, s *markot* is *hajtott*, vagyis 4—6 maroknyit tett a kötélre, sőt *be* is *kötözte* a kévét. Utóbbi nehezebb munka volt, mert a nem elég szoros kötelű kéve szekérre *vetéskor elduvadt*, azaz kihullott belőle a megszáradt marok, s ezért ezt rendszerint vállalta a gazda vagy a fiúgyermek. Ilyenkor mindannyian arattak, s míg a férfi egy kévét bekötött, a nő kötelet vetett, s egy markot vágott bele.

A *kaszával aratás* férfimunka volt. Tetszés szerint, volt aki *reja vágta* az álló gabonára vagy *levágta* a földre. A kaszára illesztett *kicsi gereblye* vagy *meghajtott* (hajlított) *vessző* szépen *hajtotta* a gabonát úgy, „hogy a büte mind egyfelé, a feje mind másfelé nézett". Ha csak kéttagú volt a család, az asszony kötelet vetett, majd 1—2 *rend* levágása után közösen kézzel vagy sarlóval összeszedték és *felkötözték*. Gyakrabban 4 személy dolgozott együtt: a *kaszás*, a *kötélvető* (anyós vagy anya), a *marokszedő* (az asszony) és a *kötöző* (após). A *földre levágott* gabonát is kévébe kötötték, csak akkor *takarták fel* és *rakták buglyába*, ha *erős gyenge*, kicsi volt az.

Estefelé vagy felhős időben, hogy az eső szét ne verje, már délig *kézen esszehordták*. (Ha gyermek volt, az *gyűtött*, *kerekített* 18 kévét egy helyre, s a gazda vagy *aki érte* (ráért) *rakásba tette: a fenékkévére* négy *rendben* négy *keresztet* rakott, végül is a *tetőkévével befedte*. A 18 kévés *rakást kalongyának* is nevezik, tekintve, hogy a XIX. századi 30 kévés kalongya feledésbe merült. Ha *nyessebb* (nyers) volt a zab, *gullába felállogatták*, hogy száradjon ki, ne *ereszködjön* meg, ne *fújja meg magát*, ne *penészedjön meg*. A megázottat is *felverték*, hogy száradjon, mert hanem megzöldült s kikőtt. Ha meg túl száraz volt a learatott gabona, minden kévét *lábba raktak* s csak reggel tették rakásba. A rakások a *torlón* sorban helyezkedtek el, hogy a hordáskor szekérrel ne kelljen kerülgetni.

Augusztus vége felé a megszáradt gabonát *esszehordták*. A házi csépelés idején — a múlt században — s ritkább esetben később is ha az elég

tágas volt, a csűrbe rakodtak. Ilyenkor a hordásra elégséges volt a család munkaereje. A gazda *kétágú kévehányó villá*jával a szekérre *hánta* a kévéket, ahol a *rakó* (felesége vagy 10—12 évesnél nagyobb gyermeke) irányítására figyelve úgy rakta azokat, hogy majd a *csűf ódal*okon bejőve se *suvadjon* el a szekér.

A rozsot az utóbbi időkig hazahordták és zsúpnak, illetve *asztagfödél*nek kézicséppel kicsépelték. A zabot is csak újabban adták gépbe. Mégis, „rég kiment a divatból", hogy a gazda a fiával csépelje, *szórólapát*tal elévesse a csűr *lepucolt fődjé*re, *vágógerebjé*vel *felvágja*, felezővel *elseperje* (lefelezze a polyvát), mert e munkát rendesen idegenekre bízták.

A közös határbeli veteményeket — paszulyt, mákot, stb. a *megszabadított* napokon szedhették; a kukorica betakarításának csak október elején jött el az ideje. Ilyenkor a falu apraja-nagyja kint volt a földeken, s a határ két nap alatt *le* is *fogyott*. Előbb kitépték a paszulyt, amit később otthon cséppel vagy sulyokkal az asszonyok kicsépeltek, illetve a tarkáját kézzel kibontották; majd a csöveket törték, szedték a vállukra vetett zsákba, öntötték a *pólyahordó kas*ba, majd abból a szekérbe. Végül sarlóval a *kóró*kat is learatták, *felkötözték*, s hazaszállították. Otthon a *csutiká*ról (torzsa) *kézibontó*val a család valamennyi tagja egyaránt *morzsolta* a szemeket. Hasonlóképpen, ha a téli nagy hidegben nem mehetett sehova, a gazda is *huzogatta*, takarította az asztalra töltött lencsét, paszulyt is.

Az állattartással kapcsolatos munkamegosztás

Az 500—600 ökrös Felsőrákoson a jószágot *tavaszi kihajtás*tól az az *őszi berekedésig* kilenc pásztor *ügyelte*. Csordában legeltek az ugaron, tarlón és a legelőn a juhok, disznók is. A *makkos disznó*k december végéig, a *ridegek* pedig egész télen kint jártak.

Így az állattartással kapcsolatos gondok a családra leginkább télen és koratavasszal hárultak. Nyáron legfeljebb egy-egy marhát hízlalásra tartottak otthon. A nagyállatok általában a férfi, a disznót és majorságot az asszony gondozta. Szükség esetén a családtagok helyettesítették egymást. Több helyen a *ganyékihányás*t és *aljazás*t rendszeresen a 10—12 éves fiúgyermek kapta feladatul, „s mihelyt felérte", kefével, vakaróval *pucolta* is a marhát. Takarmányként szénát, sarjút, kevés rázottal, szalmát, kórót vagy kukoricalevelet tettek a *jászol*ba, vagy cseberben polyvát áztattak, amibe répát reszeltek. A fejés inkább asszonyi munka volt. Az állatok őrzésére csak télen és koratavasszal, ill. igázáskor került sor.

Munkamegosztás a szénamunkában

Az első világháború előtt a rákosiaknak kevés szénatermő területük volt. A réti kaszálókat fokozatosan a Baróti Dánéroktól vásárolták. Ettől kezdve ritka volt az a család, amelyik maga is meg tudott bírkózni a sürgős szénamunkával. Ilyen helyen a gazda 12—13 évesnél idősebb fiával le-

kaszálta a füvet, a család többi tagja, öregek, gyermekek pedig *takaróvillával megforgatta, merekébe* (3 villányi egység) *feltakarta*, majd másnap ismét elterítette, s végül 2—3 rázásra azt buglyába rakta.

Munkamegosztás az erdőlésben

A kiterjedt erdőségek közkezelés alatt álltak. Az *erdőbirtokosság* közös telekkönyvben tartotta számon, hogy kinek hány *erdőjoga* van s az arra járó *faosztás*okat (1 holdra 1 terű: 4—5 szekér fa) *taxa* lefizetése ellenében az *erdőgazda* tudtával, a kiparcellázott erdőrészből lehetett kivágni. Az *erdőlés* férfi munka volt, 16—18 éven felüliek végezték. A gazda nagypénteken, mielőtt a fa *mezgéje* feljött, fejszével vagy fűrésszel, fia, felesége segítségével kivágta, *felkészítette*, s csomókba, *ölekbe* összerakta a mésszel, *hóttszén*nel megjegyzett fát, amire nyáron át őr vigyázott. Haza csak betakarodás után, a *bészabadított* napokon lehetett hordani, de a fa tulajdonosa köteles volt előzőleg szekérutat nyitani hozzá. A *tilalmas erdőlés*t bűntették. Nyáron *hullafát, gyértés*t (gyérítés által vágott szárazfát) cédula ellenében bárki kapott.

Munkamegosztás a házi- és kendermunkában

A mindennapos sepergetés, ágyvetés, mosogatás, fa- és vízhordás, meg a főzés *asszonymunka* volt, amit dologidőben lehetőleg az öregasszony vagy leánygyermek végzett. A család nőtagjai hetenként *megsúrolták* a *faedényt*, lapítót és padlódeszkát, vagy a tapaszos földet annyiszor *síkálták* — hintették meg homokkal és polyvával, ahányszor *felromlott*. Kéthetenkint 10—12 kenyeret sütöttek, 4—6 hetenkint *szapultak*. Pünkösdre belülről-kívülről kimeszelték a házat, sőt Szent Mihály (szept. 30) vasárnapjára kívülről is megtapasztották. Gyermekre rendszeresen az udvarseprést és az aprófa behordását bízták.

A kenderrel kapcsolatos munkák javarészét az asszonyok végezték, de vetni, áztatni, matollálni, a fonalat a szövőszékre *feltekerni, felhajtani* a férfiak segítettek.

12 éves korától, ha az iskolából kikerült, a leány minden munkát igyekezett megtanulni, mert a legényeket könnyen lebeszélték a lusta leányról, aki „még a házat se tudja kiseperni".

Téli időben az *ezörmestör férfiak* megjavították a szerszámokat, megtisztították az ekét, taligát, szekeret, *degenyet*tel (keréksár) megkenték a kerékfejet, tengelyt, sárga sárral a fentőket, hogy a fa ne *vásoljék* meg, villát hajlítottak, gereblyét, kaszanyelet faragtak, egyszóval előkészültek a mezőgazdasági munkákra.

*
* *

A kislétszámú családok azonban nem tudtak minden létfenntartással kapcsolatos munkával megbírkózni. Ráadásul erejüket időnként betegségek, öregség és más természetű bajok gyengítették. Meg aztán a falusi ember életében az *idő* (időjárás) volt a gazda. Így legtöbben reászorultak a külső segítségre is. Ez alapulhatott kölcsönösségen, így a *ganyézó-, zabaratő-, búzahordó-, cséplő* (géppel cséplés esetén)-, *házépítő-, kútásó-, fonalforraló* (fonalfehérítő), *szapulló-* és *paplanvarró kaláka;* kölcsönös szívességen: mint a lakodalom, temetés, disznóölés esetén a szomszédok segítsége; vagy alárendeltségi alapon, mint a napszámos munka, részes munka és ledolgozás. Előbbiek azonos, utóbbiak egyenlőtlen vagyoni helyzetet feltételeztek. Végül az együttdolgozásnak más indítékai is lehettek: így a szórakozás — a *fonó, tulufosztó kaláka* esetén, és a közösség érdekeinek szolgálata a közmunkák révén. Ezek összefüggéseit egy következő dolgozatban tárgyalom.

JEGYZETEK

[1] Szabó László 1967, 219—235; 1968.
[2] Szabó László 1968, 157.
[3] Kós Károly, dr. 1969, 231—236; 1972, 81—96.
[4] Ilyenek korábbról: Szendrey Ákos 1938, 273—286; Fél Edit 1940, 361—379; Kresz Mária 1944, Kodolányi János ifj. 1963, Szabó László 1965, 133—158; Janó Ákos 1966, 517—527; Nagy Benjámin 1967, 82.
[5] A családi munkamegosztást tárgyal a szakirodalmunkban Fél Edit 1941: Morvai Judit 1965; Jávor Katalin 1966. és Gazda Klára 1978.
[6] Egyed Ákos, 1974—1975, 82—83.
[7] Csíki Ferenc 70 éves gazdálkodó, egykori birtokossági elnök szíves közlése.
[8] Magyar Statisztikai Közlemények, Új sorozat.

SZAKIRODALOM

EGYED ÁKOS
1974—1975 *Erdővidék társadalma a XVIII. század közepén.* Aluta VI—VII. Muzeul Sf. Gheorghe — Sepsiszentgyörgyi Múzeum, 73—84.

FÉL EDIT
1940 *A társaságban végzett munkák Martoson.* Néprajzi Értesítő XXXIII 361—379.
1941 *Kocs 1936-ban.* Budapest.

GAZDA KLÁRA
1978 *Munkába nevelődés Esztelneken.* Népismereti Dolgozatok. Bukarest.

JANÓ ÁKOS
1966 *A társasmunkák és kendermunkák társas jellege Szatmárban.* Ethnographia LXXVII. 4. 517—527.

JÁVOR KATALIN
1966 *A parasztcsalád munkamegosztása egy nyírségi faluban.* Közlemények a debreceni Kossuth Lajos Tudományegyetem Néprajzi Intézetéből. 19. Debrecen.

KODOLÁNYI JÁNOS, ifj.
1963 *Segítséggel végzett munkák két ormánysági községben.* Néprajzi Közlemények VIII. 2—4, 361—368.

KÓS KÁROLY, dr.
1969 *Vechi forme de muncă agricolă în cîteva sate din jurul Clujului.* Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei pe anii 1965—1967. Cluj 231—236.
1972 *Kalákák és egyéb munkaformák a régi Bodonkúton.* Népélet és néphagyomány. Bukarest 81—96.

KRESZ MÁRIA
1944 *A gyermekkor és ifjúkor néprajza egy kalotaszegi faluban.* Kézirat. Néprajzi Múzeum Etnológiai Adattára. Budapest.

MORVAI JUDIT
1956 *Asszonyok a nagycsaládban.* Budapest.

NAGY BENJÁMIN
1967 *A társadalmi szervezet befolyása egy palóc falu építkezésére.* Műveltség és hagyomány I—II. Debrecen. 67—96.

SZABÓ LÁSZLÓ
1965 *A paraszti munkaszervezet és társasmunkák a Zempléni hegyvidéken.* Néprajzi Értesítő XLII. 133—157.
1967. *A népi társasmunkák kutatása.* Ethnographia. LXXVIII. 219—235.
1968 *Munkaszervezet és termelékenység a magyar parasztságnál.* A Damjanich János Múzeum Közleményei 15—18. Szolnok.

SZENDREI ÁKOS
1938 *A népi társasmunkák és összejöveteleik.* Ethnographia. XLIX. 273—286.

DIVIZIUNEA MUNCII LA GOSPODĂRIILE ȚĂRĂNEȘTI DIN RACOȘUL DE SUS

Rezumat

Munca, ca activitate productivă are un rol hotărîtor în formarea raporturilor între oameni. Formele de organizare ale muncii crează condiții pentru continuarea culturii tradiționale, materiale și spirituale. Literatura de specialitate face diferență între muncile organizate în gospodăriile țărănești și acelea care ies din cadrul acestora. Lucrarea de față analizează organizarea muncii în familie și referirile sociale ale acesteia în Racoșul de Sus.

CSÍKBÓL ELŐKERÜLT ALAKOS KÁLYHACSEMPÉK

DEMÉNY ISTVÁN PÁL—JÁNOS PÁL—KRISTÓ TIBOR

A csempekályhák, valamint a csempéből készült tűzhelyek a XV. századtól kezdődően válnak otthonossá Erdélyben.[1]

A hűbéri társadalmi tagozódás ezen a területen is lehetővé tette, hogy számos kúria és néhány kastély is épüljön, bár később az állandó hadakozások, török-tatár dúlások valamint a népi felkelések tüzében ezek döntő többsége megsemmisült.

A lerombolt és felégetett kúriák valamint a kastélyok feltárására rendszeres ásatások nem folytak, de több-kevesebb töredékes és szórványanyag így is előkerült a csíkszentsimoni Kőházdombról, a csíkszentimrei Henter- és Sándor-kúria környékéről, a csíkszentkirályi Andrási kastély telkéről, valamint az Apor-kertből, a csíkszeredai Mikó-vár környékéről, a szenttamási Abafi-kastélyból, továbbá a cibrefalvi udvarházból. Az utóbbi környékéről nem kevesebb, mint ötféle sajátos díszítésű csempét tartunk számon.

A csempekályhák elterjedésével a csempekészítés az agyagművesség egyik fő ágává, sőt a csempék díszítése révén sajátos művészeti ággá is vált.

Mivel a csempe drága volt, és kevesen értettek a készítéséhez, a Székelyföldön csak a kastélyokban és a kúriákban honosodhatott meg. 1515-ben már általánossá válhatott, hiszen a viszonylag későn megerősödött Andrásiak szentkirályi kastélyából több alakos csempe is fennmaradt. Később a mesterséget a falusi fazekasok is eltanulták, így kialakult a kályhásmesterség. Ezzel együtt a csempekészítés elterjedt. Némely fazekasközpontban, pl. Csíkmadarason még századunk első felében is készítettek paraszti csempét. Ezekkel a csempékkel nálunk csupán a szabadtűzhely füstfogóját vették körül, így alakult ki a gócalja, sódalja majd a kályhának megfelelő cserepes.

A figurális díszítésű kerámialapok faldíszítményül is szolgáltak, erre mutat a finomabb kivitelezés, a ráma összeolvadása a négyszögletű csempetesttel, valamint az a tény, hogy néhány darab nem mutatja a kályhába való beépítés nyomait. Mázas, színes csempeburkolatos helyiségek voltak a későbbi bokályos szobák is. Ezekhez hasonló díszítésű kerámialapokat használtak Moldvában, Havasalföldön, Lengyelországban, Litvániában, Magyarországon és másutt.[2]

A Csíkból előkerült csempék nemcsak történelmi, hanem művészettörténeti dokumentumok is. Díszítményeik rokonságot mutatnak a korabeli kelet- és középeurópai nagy csempekészítő központok motívumvilágával, amelynek itt sajátos helyi változatai jöttek létre.

Az egyes motívumok elterjedése azt bizonyítja, hogy a dúcokat nemcsak másolták, hanem eredeti formájukban is elterjedtek. A több felé dolgozó mesterlegények, vándormesterek a dúcaikat magukkal vitték.[3]

A csíki medence viszonylag távol esett a központi csempekészítő műhelyektől. Ez a csempék szerényebb kidolgozásában is meglátszik. Noha a nagy központokban már a XV. században készítettek nemcsak mázas, hanem áttört, csipkézett csempéket, a csíki figurális csempék többségükben mázatlanok maradtak s díszítésük csak domborműszerűen jelentkezik de egyetlen esetben sem áttört kivitelezésben.

A drága és nehezen beszerezhető máz helyett a csempék ékesítését a csillámpor szolgálta, amely azt is elősegítette, hogy a csempetest könnyebben leváljék a dúcról. Szerényebb lehetőségeinkkel magyarázható az is, hogy míg nyugatabbra már 1400 körül megjelenik a gótikus áttört díszítésű kályhacsempe, vidékünkön ez a díszítő eljárás viszonylag későn s csak a reneszánszra jellemző kivitelezésben jelentkezik.

Fig. 1.

E csempék korának megállapítása mindenekelőtt azért nehéz, mert hiányoznak a rendszeres ásatások. Támpontul csupán két 1515-ös évszámú példány szolgál. A többit csak az ábrázolásmód, a stílusjegy, az ábrázolt alakok fegyverzete és ruházata alapján lehet az időben valamennyire elhelyezni.

A XVI. századi erdélyi csempéket általában három fő csoportba oszthatjuk: a gótikus hagyományokat őrző alakos csempék, az olasz reneszánsz jellegzetességeit bizonyos keleti hatással egyesítők és a geometrikus díszűek csoportjába.[4] Ez a felosztás érvényes vidékünkre is.

Felsorolt csempéink mázatlanok és csillámosak.

Az alakos díszítésű csempék egyik csoportja a XV. századi „lovagcsempékre" vezethető vissza. A Csíkszeredai Megyei Múzeum legrégibb ilyen jellegű évszámos csempéje 1515-ből való, ez még hűen követi az eredeti lovagcsempe rajzát. Gótikus keretben balfelé vágtató páncélos,

kopjás, sarkantyus lovagot ábrázol díszesen felszerszámozott lovon. A lovag sisakján ékes tolldísz, pajzsán egy madár alakja rajzolódik ki. Az évszám a csempe alsó részén található. A csúcsíves boltív fölötti részt az eredeti gótikus építészeti elem leegyszerűsítéséből származó ornamentika tölti ki. A csempe méretei: 32×23 cm. (1 fk.).

Ilyen mintájú csempét először Holl Imre közölt, a Hargita megyei Siklódról.[5] A kettő mérete azonban nem egyező. Nem azonos dúcról valók. Holl szerint a siklódi csempe az 1454—57 között készült lovagalakos áttört csempék hatását tükrözi.[6] Ott a lovag pajzsát oroszlán díszíti. A kettő közötti átmenetet bizonyára a vajdahunyadi várból előkerült hasonló lovagcsempe képviseli.[7]

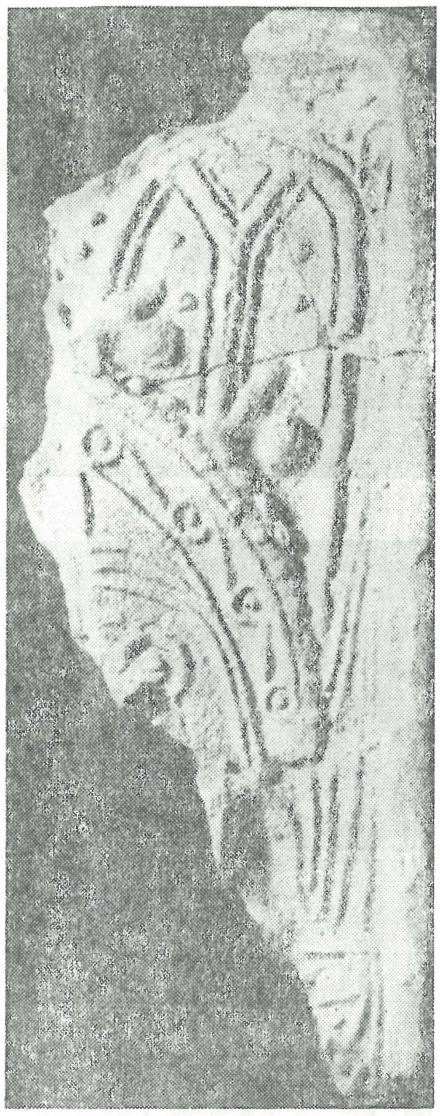

Fig. 2a.

A Csíkszeredai Megyei Múzeum egy kiegészített darabbal és még három töredékkel rendelkezik, (2/a, b, c fk.) a csíkszentkirályi Karimósarkáról.

Ugyancsak 1515-ös évszám látható egy ezzel lényegében megegyező mintájú kiegészített csíkszentkirályi csempén is, amely azonban kisebb méretű (23,5× 18 cm). Ezen a lovat az ismeretlen mester nagy, kidomborodó pontsorral vette körül. Hasonló díszítő pontok láthatók a keret mentén és a felső gótikus díszek között is. (3. fk.)

Az előbbiekhez hasonló, de elmosodóttabb rajzú és mindenképp egyszerűbb kivitelezésű az a csempetöredék, amelyik jobbra lovagló, kopjás, páncélos lovagot ábrázol. A gótikus dísz már síma (4. fk.)

A csempe rajza szintén az 1454—1457 között készült lovagcsempékre vezethető vissza, amelyek sorában jobb felé vágtató alakos változat is volt.[8]

Ez az egyszerűbb változat a sorozatos átmásolás eredményeként születhetett.

Díszesen felszerszámozott, jobbra lépő ló és a lovas magas sarkú csizmába bújtatott lába látható egy 24,5 cm széles töredéken. A lószerszám a fent ismertetett csempéken láthatókhoz hasonló. (5. fk.)

A lovagcsempék egy későbbi vidéki utánzatának maradványa az a töredék, amelyen a gótikus elem és a bal felé forduló sisakos alak is kezdetleges ábrázolású. A fején csúcsos, rostélyos sisak látható tolldísszel. (6. fk.).

Az eddig ismertetett csempék a csíkszentkirályi Karimósarkán kerültek elő az egykori Andrási-kastély helyén, ahol az évszám hiteles tanúsága szerint 1515-ben már főúri díszű csempekályha állt. A szórványosan több helyről előkerült töredékes anyag arra utal, hogy hasonló díszes kályha Csík udvarházaiban több is akadt. A kastély 1575 után pusztult el, miután utolsó tulajdonosának Andrássy Péter királybírónak, aki a Békes Gáspár-féle támadásban részt vett, „örökös hűtlenség vádja miatt összes javaitól" megfosztva menekülnie kellett.[9]

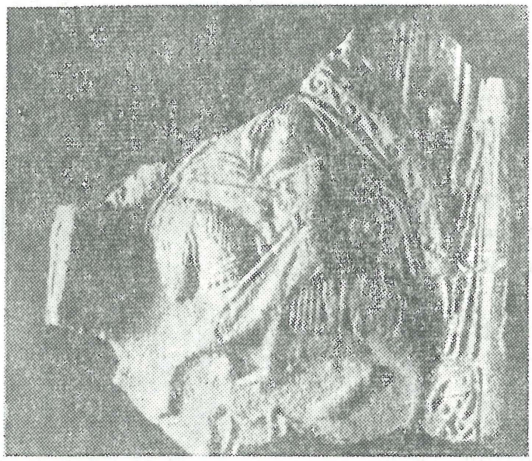

Fig. 2b.

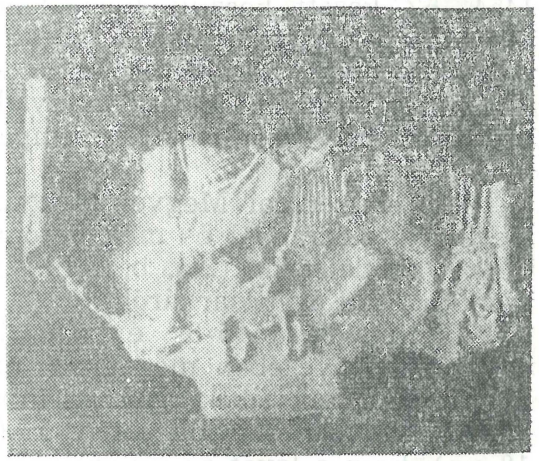

Fig. 2c.

Fig. 3.

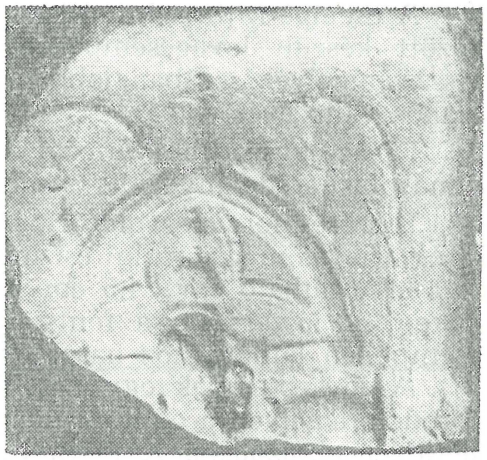

Fig. 4.

A lovagcsempék hatására több más alakos csempe is készült, fokozatosan leegyszerűsödött gótikus felső keretdísszel. E folyamat nyomait mindeddig Csíkszentimrén és Gyergyószárhegyen sikerült fellelnünk.

Csíkszentimréről egy kopjás lovast ábrázoló csempe középső része került elő, amelyen a lovas vállig és a ló — hátsó lábait kivéve — csaknem teljesen kirajzolódik. A lovas jobb kezében fogja a kantárt és bal kezében a kopját. (7. fk.) A szárhegyi Lázár-kastélyból előkerült kiegészí-

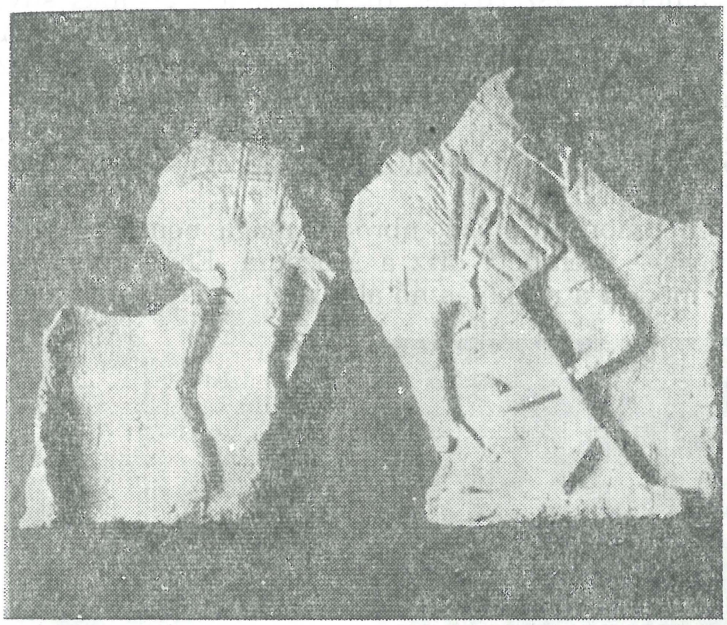

Fig. 5.

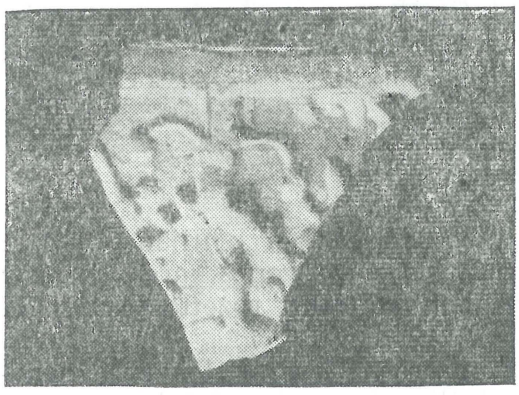

Fig. 6

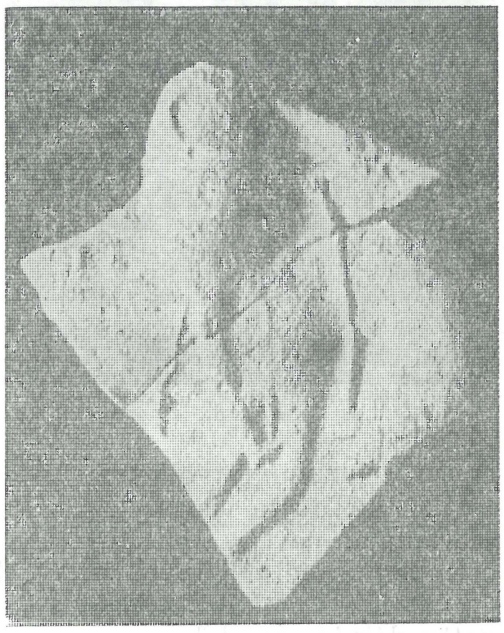

Fig. 7.

tett csempe a szentimreivel egyazon dúcról készült. Az eltérés mindössze annyi, hogy a szárhegyi változat vásznas technikával készült (Gyergyószentmiklósi Múzeum ltsz. 10.) Mindkettő a lovagcsempék kései XVI. századvégi változatának tekinthető. Ugyanis a lovas alakját még gótikus keret övezi, de a harcos már nem páncélos, tolldíszes süvege van, kezében sem súlyos tornalándzsát tart, csak könnyű kopját.

A lovagcsempéken kívül Csíkszentkirályról még olyan alakos díszű is előkerült, amely egyszerű keretben ugyancsak tollas süvegű, mentés, csizmás nemest ábrázol kezében hosszú egyenes karddal. A csempe elgörbült, rajta másodlagos égés nyomai lelhetőek fel. Mindez arra enged következtetni, hogy tűzvész pusztíthatta el a kastélyt. A csempe méretei: 23,5×17 cm (8. fk.) Ez is az Andrási kastélyból került elő, feltehetően szintén 1515 és 1575 között készülhetett, de egyszerűbb kidolgozása más mester munkájára vall.

A csíkszentsimoni Kőházdombról a maga nemében ritkaság számba menő „sólymár — csempét" őriz a Múzeum. Ennek alsó része hiányzik, de szerencsés módon a rokolyás nő ábrázolása majdnem teljes. Csuklójáról

Fig. 8.

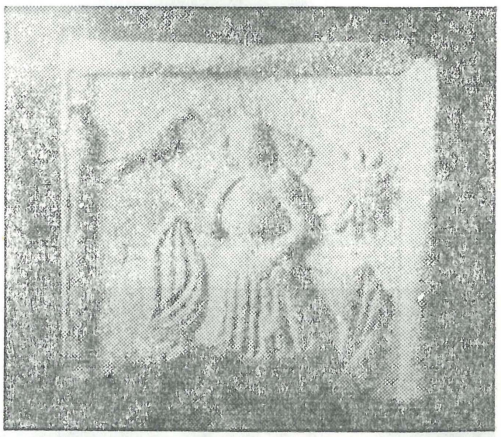

Fig. 9.

egy-egy hosszú fátyolkendő leng alá, jobb keze hüvelyk ujján sólymot tart. A kéz rajza viszonylag kidolgozott. Bal kezét egyenes kard vagy tőr markolatán tartja. Mellette vállmagasságban kettőzött rozetta (Nap?). A csempe méretei: 15,5×15 cm. (9. fk.)

Érdekes alakábrázolásos a Csíkszentimréről (Pálszeg) előkerült csempetöredék is. Az alakos csempén két férfi áll csíkos, bő nadrágban és ma-

gas sarkú csizmában. Lábuknál tükörszerűen megfordított 608-as szám olvasható. Minden bizonnyal 1608. A csempe bal oldalán egyenlőszárú kereszt és felírat töredéke látható. (10. fk.) (. . . 12γA+)

A csíki ásatag csempék másik érdekes csoportját a naiv ábrázolású alakos díszítésűek alkotják. Ide tartozik a Csíkszentimréről (Pálszeg) előkerült négyzetes csempe, amelyen a Szent György legenda egy igen szokatlan ábrázolása látható. Bal felé tartó, túlzottan megnyúlt testű lovas egyik kezével kopját döf egy felágaskodó, gyíkszerű sárkányba, a másik kezével pisztolyt szegez az előtte ugyancsak fegyveresen álló gyalogosra, akit a sárkány hosszú farka U alakú keretbe foglal. Sajnos a csempe nagyon kopott, a lovas lába egyáltalán nem látszik, süvegének is csak körvonalai sejlenek. A gyalogos fején kalap, öltözete derékban átkötött, függőleges csíkozású felsőruha, s ugyanolyan bő nadrág, csizma. Megfigyelhető, hogy a naiv készítő az anakronisztikusan szerepeltetett pisztolyt mennyire kihangsúlyozottan ábrázolta. Az egész képen érdekesen keveredik a naiv ábrázolás és egy bizonyos fokú tudatos kompozíció. A csempe méretei 20,5×20,5 cm. (11. fk.)

Fig. 10.

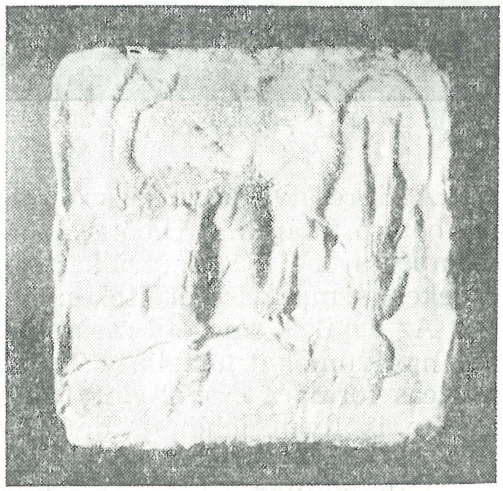

Fig. 11.

Szintén primitív ábrázolásmódú a cibrefalvi (Csikszentmihály) udvarház egyik csempéje is. Egyszerű keretben jobb felé tartó lovast ábrázol. A lovas dereka aránytalanul hosszú, a fején tolldíszes sisak, egyik kezét a csípőjén tartja, a másikkal a ló sörényét markolja. Mindkét válla elölnézetben látszik. Az alak jobb csípején szíj (esetleg ügyetlenül ábrázolt kard) vehető ki. Vállán átvetve zászlós kopja, annak nyelén kis gömb szol-

gálja a biztonságosabb fogást. A ló díszesen felszerszámozott teste aránytalanul hosszú, a feje viszont nagyon kicsi. A ló teste részben lepattogzott, a lábai kopottak. A nyak és a szügy vonalán díszes hámszerszám nyomai jelentkeznek. A csempe felső felén az üres mezőt hat különböző díszítő jegy ékíti. Feltételezett szimbolikus jelentésük tisztázásra vár. A csempe méretei 23,5×20 cm. (12. fk.)

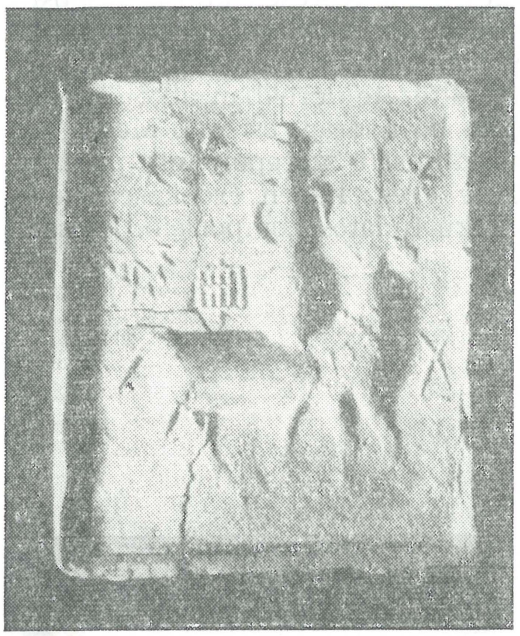

Fig. 12.

Fig. 13.

A cibrefalvi udvarházat 1694-ben égették fel a Csíkba Lóvész irányából betörő tatárok.[10] Ebből valamint az ábrázolt fegyverzetből kiindulva a csempét a XVII. századinak tekinthetjük. Az udvarház környékéről más érdekes csempék is kerültek elő.

Az egyik kisméretű csempe szimbolikus, mitológikus, esetleg heraldikus motívumokat tartalmaz. Napot, Holdat, két nyolcágú csillagot és fekvő nyolcas formára csavarodott kígyót. A holdsarló emberarcú, valószínűleg a Nap is ilyen lehetett, de ennek belső felülete lepattogzott. Méretei: 18,5×14 cm. (13. fk.)

Valószínűleg XV. századi minta után készült a háromtornyú kastélyt ábrázoló csempe. A bástyaépület, középső toronycsúcsát nagy méretű kereszt díszíti; a fióktornyokon zászló leng. A mező felső sarkában csillag körvonalai rajzolódnak ki. Méretei: 24,5×17 cm (14. fk.) Ettől némileg eltérő háromtornyú kastélyokat ábrázoló csempéket már az 1408 utáni évekből ismerünk.[11]

Bizonyára sarokkiképzési szándékkal született az egyetlen aszimmetrikus díszítésű csempe is. Jobb oldalt életfa, balról görbülő inda, a felső

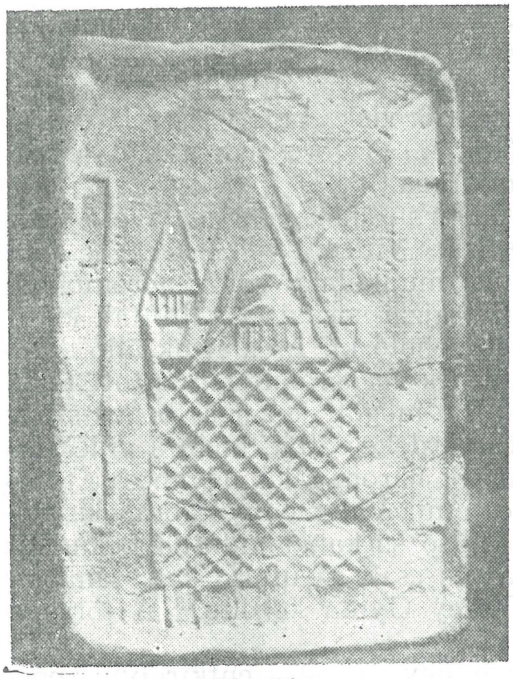

Fig. 14.

Fig. 15.

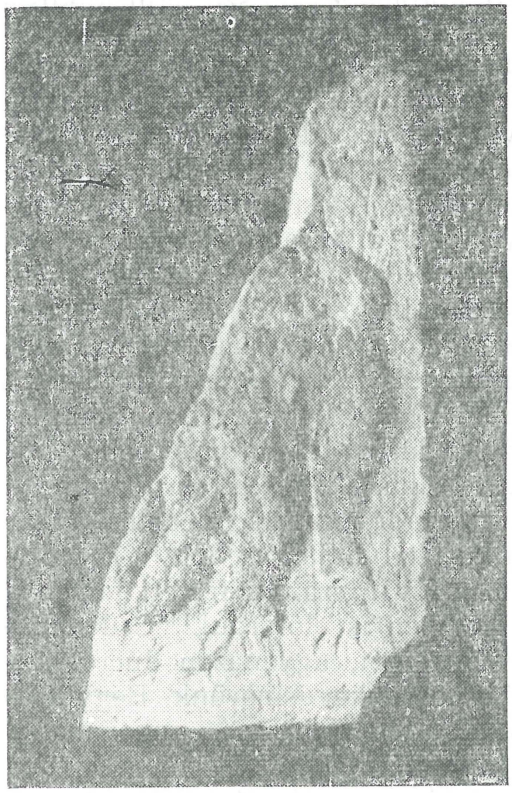

Fig. 16.

Fig. 17.

sarokban egy vékonyabb indán két levél, alul tüske és levél látható. A csempe deformálódott, méretei: 24×16 cm. (15. fk.)

Kivitelezésben és ábrázolásban a fentiektől egyaránt elüt a csíkszentmihályi Sándor-kúriából előkerült csempetöredék, amely egy oroszlán két hátulsó lábát és farkát ábrázolja. (16. fk.) Az oroszlán a XV.—XVI. századi csempekészítők egyik kedvelt motívuma.[12]

A Sándor-kúriából és a cibrefalvi udvarház környéki téglavető gödrökből előkerült csempék egybegyűjtője Szőcs Vince.

A csíkszeredai Mikó-vár helyreállítási munkálatai során a romokból került ki a csempetöredék, amelynek állatrajzai sok vitát váltottak ki. A csempe felső részén négy életfa-ábrázolás vehető ki. Az alattuk álló szarvas agancsa mintegy ötödik. Közvetlenül a szarvas alatt elnyújtott testű kecskeforma állat látható, bojtos farokkal, e mögött két ágas-bogas szarv és két patás láb töredékes vonala. Alattuk érdekes állat, talán a vidékünkön egyáltalán nem honos gazella. A másik három állat ugyancsak töredékes rajza ragadozókra enged következtetni. Valamennyi ábrázolás kiváló kivitelezésű. A csempetöredék bal felső sarkában mintha bekarcolt évszám maradványai jelentkeznének, sajnos csak az utolsó két számjegy olvasható ki: 12. A csempét először Vécsey Gyula közölte.[13] A töredék 24 cm magas. (17. fk.)

Nagyon régi motívum örződött meg egy, a csíkszentkirályi Aporkertből előkerült, csempén is: a kettős farkú sellő. Körbe rajzolt farkait fogó, koronás és hosszú hajú Melusinát öt forgó rozetta díszíti. E motívum már a XIV. században előfordult kályhacsempén.[41] Türén (Kalotaszeg) XV. századi változata került elő.[15] Ezeken a sellőt egyszerű keretben ábrázolták. A csíkszentkirályi változat kerete díszesebb és a szirén egy központi kiemelkedő korong alakú felületen helyezkedik el. Ez a kiemelkedés a moldvai hîrlău-i és bălinești templomok falba épített, ugyancsak korong alakú kerámiadíszeire emlékeztet, de ott a koronás sellők rozetta nélküliek.[16] Hasonló csempe a XV. századi suceavai fejedelmi udvar gótikus kályháján is volt.[17] E motívum a XVII. századi festett famennyezeteken is előfordul.[18] Csíkszentkirályról két, ugyanazon dúcról készült, töredéket ismerünk. Begyűjtőjük Csiszér Imre. A rekonstruált csempe méretei 25×21 cm. A korong alakú kiemelkedés átmérője 16,5 cm

Fig. 18.

(18. fk.). Ez az egyetlen csíki figurális csempetípus, amelyben fehér máz lelhetők fel.

*
* *

A csíki figurális csempék számos változata az alábbiakra enged következtetni:

— ezek csak egykori kastélyok és udvarházak helyéről kerültek elő, mint azok megmaradt tartozékai, csakis nemesi jellegű kályhákhoz tartozhattak, amit az is bizonyít, hogy nem ismeretesek népi változatai;

— az a tény, hogy többféle technikával készült sokféle csempe került elő, annak is bizonyítéka, hogy vidékünkön már a XVI.—XVII. században létezhettek csempekészítő központok;

— a további kutatásokat, az esetleges csempekészítő központok feltárását csak a szakszerűen végzett ásatások segíthetik elő.

JEGYZETEK

[1] Kós, 146. Dunăre, 165.
[2] Cantacuzino, 1970, 59. Báthy, 121. Drăguț, 33.
[3] Popa, 60.
[4] Voit-Holl, 50—51. Iliescu-Pușcașu, 11.
[5] Holl, 270. lap, 98. kép, 39. jegyzet.
[6] Holl, 252, 264—266, 81. kép.
[7] Holl, 269.
[8] Holl, 80. kép.
[9] Endes, 86—88.
[10] Orbán, II. 73.
[11] Holl, 40. 53. kép.
[12] Holl, 7. kép, Iliescu-Pușcașu, 16. kép.
[13] Vécsey, 7.
[14] Holl, 27.
[15] Kós, 168. kép.
[16] Drăguț, 12. és 15. kép.
[17] Popa, 57.
[18] Wilhelm, 16. és 23. kép.

BIBLIOGRÁFIA

BÁTHY GÁZA: *A XVII. századi sárospataki falicsempék rekonstrukciós problémái.* Múzeumi Műtárgyvédelem, 1975, 2. 121—130.

BUNTA MAGDA: *Az erdélyi habán kerámia.* Bukarest, 1973.

CANTACUZINO GH. I.: *Cercetările archeologice de la biserica din Brădet-Argeș și problema datării monumentului.* Bul. Monumentelor Ist. XXXIX., 1970. 2., 56—59.

CANTACUZINO GH. I.: *Vechea mănăstire a Moldoviței în lumina cercetărilor archeologice.* Bul. Monumentelor Ist. XI. 1971, 3., 79—84.

DRĂGUȚ, VASILE: *Ceramica monumentală din Moldova — opera de inspirată sinteză.* Rev. Monumentelor, XLV., 1976. 1.

DUNĂRE, NICOLAE: *Colecția de cahle a Muzeului Etnografic al Transilvaniei.* Anuarul Muz. Etn al Trans. pe anii 1957—58. Cluj, 1958., 157—175.

ENDES MIKLÓS: *Csík-, Gyergyó-, Kászonszékek (Csík megye) földjének és népének története 1918-ig.* Bp. é.n. (1937).

ÉRI ISTVÁN: *A kisvárdai vár kályhacsempéi.* Folia Archeologica. VI. 1954. 146—152.

GAZDA KLÁRA: *Figurális kályhacsempék a Sepsiszentgyörgyi Múzeum gyűjteményében.* Aluta. I. Sfîntu-Gheorghe. 1969., 281—286.

GEREVICH, LÁSZLÓ: *The Art of Buda and Pest in the Middle Ages.* Bp. 1971.

HAMPEL (JÓZSEF): *A Nemzeti Múzeum régiségtár gyarapodása.* Arch. Ért. 1894. 261—271.

HOLL IMRE: *Középkori kályhacsempék Magyarországon. I.* Budapest régiségei. XVIII. 1958. 211—300.

HORLER MIKLÓS: *Budapest műemlékei. I.* Bp. 1955.

ILIESCU, ANA — PUȘCAȘU, VOICA: *Plăci ceramice descoperite în cursul cercetărilor de la cetatea Făgăraș.* Bul. Monumentelor Ist. XXXIX. 4. 1970. 11—16.

KÓS KÁROLY: *Népi kandallók és kályhacsempék az erdélyi magyarság körében.* in. *Népélet és néphagyomány:* Buk. 1972. 134—190.

MÉRI ISTVÁN: *Figurenverzierte ofenkacheln volkstümlichen charakters aus dem mitteralterlichen Ungarn.* Acta Archeologica. XII. 1960. 331—360.

NEKUDA, V. — REICHERTOVA, K.: *Středověká keramika v děchách a na moravě.* Moravskě Museum V Brně. Musejni' Spolek V Brně 1968., 342—347., 391—407.

ORBÁN BALÁZS: *A Székelyföld leírása.* Pest, 1869. II. 73.

PARÁDI NÁNDOR: *Későközépkori kályhacsempe negatívok.* Folia Archeologica, IX. 1957., 179—186.

PÉTER VAS FERENC: *Családi tűzhelyeink.* Hargita Kalendárium. 1979.

POPA, RADU: *O casă domnească din secolul al XV-lea lîngă cetatea Sucevei.* SCIV. tom 20., 1969, 43—66.

RÁTH GYÖRGY: *Az iparművészet könyve.* Bp. 1905.

SLĂTINEANU BARBU: *Plăci de ceramică românească din sec. al XVII-lea.* Rev. Ist. Rom. VIII. 1938. 56—68.

SLĂTINEANU, BARBU: *Ceramia feudală românească și originile ei.* (Buc.) 1958.

VÉGH OLIVER: *A kalotaszegi fazekasság.* Bukarest, 1977.

VISKI KÁROLY: *A székely népművészet. Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum ötvenéves jubileumára.* Sepsiszentgyörgy, 1929, 411—437.

VOIT PÁL — HOLL IMRE: *Anciens carreaux de pocle hcngrois.* Bp. é.n. (1963).

WILHELM KÁROLY: *Festett famennyezetek.* Bukarest.

ZRÍNYI, ANDREI: *Olarii din Tîrgu-Mureș și produsele lor.* Marisia. V. 1975., 93—111.

CAHLELE CU ORNAMENT FIGURAL DIN ZONA CIUCULUI

Rezumat

Autorii arată, că în zona de cercetare cahlele au apărut în secolul al XV-lea în castelele și curii secuiești, iar mai tîrziu olarii locali au învățat tehnologia producerii cahlelor.

Cu ocazia demolării curiilor din zona Ciucului, au fost descoperite cinci feluri de cahle cu ornamente specifice: Una datează din 1515, iar celelalte pot fi identificate pe baza portului personajelor ilustrate pe ele.

Cahlele din sec. al XVI-lea sînt de trei tipuri, unele cu motive figurale prezintă urmele stilului gotic, altele imbină specificul renașterii italiene cu influențe orientală, iar cele din grupul al treilea au ornament geometric.

În partea a doua, autorii analizează tipurile de cahle figurale și constată faptul că în această zonă încă din sec. XVI—XVII au funcționat centre de confecționare a acestora.

ASPECTE PRIVIND FOLCLORUL PĂSTORESC DIN HARGHITA ŞI VOINEŞTI — COVASNA

NICOLAE BUCUR

Bogăţia folclorului şi a artei populare din judeţul Harghita, uimitoarea lui varietate desfăşurată sub pecetea unică — fie că e vorba de cîntec sau dans, de doină sau baladă, de port sau cioplituri, de case sau datini — simplitatea şi tinereţea sa perpetuă reprezintă, la un loc, izvorul şi chezăşia creaţiei pentru toţi slujitorii culturii noastre fiind astăzi valorificate prin toate formele activităţii artistice şi cultural-educative de masă.

Acest meleag este păstrătorul unui nesecat „sipet" de comori folclorice româneşti, secuieşti, de întrepătrundere ceangăieşti cu centre de iradiere specifice, cu evidente împrumuturi moldoveneşti.

Din tezaurul creaţiilor şi tradiţiilor populare o parte importantă o constituie cele legate de *păstoritul şi creşterea animalelor*. Zonele Topliţa, Gheorgheni, Ciuc, Văile Ghimeşului şi Bistricioarei, acoperite cu păduri, poieni şi cîmpii au oferit o largă posibilitate pentru dezvoltarea diferitelor ramuri ale păstoritului. O bună parte a obiceiurilor legate de *păstorit* se referă la apărarea animalelor contra pericolului cauzat de urşi, lupi şi de alţi „duşmani". Cînd turmele plecau la păşunat (15—20 aprilie) în comunele din aceste zone, dar nu numai aici, mînatul animalelor se făcea printr-un lanţ „ferecat cu un lăcăt"; — explicaţia ne-o dau bătrînii satelor: „cum verigele lanţului sînt legate una de alta, astfel să fie şi turma — mereu împreună". După „legarea şi ascunderea" foarfecei de tuns oile simbolizînd legarea lupilor, are loc aprinderea focului de la stîne, aşa cum se petrecea aidoma în timpurile străvechi la Tulgheş, Bilbor, Lăzarea şi în alte comune.[1]

La Siculeni-Ciuc, înainte de plecarea turmelor la păscut se obişnuia ca oaia să fie stropită şi unsă cu o cîrpă muiată în apă sărată pentru ca — aşa cum susţineau localnicii — „să dea mai mult lapte"!

Un obicei interesant păstrat în amintirea bătrînilor satelor din Ciuc în momentul mînării turmelor la munte este şi acesta: unul dintre gazde şi soţia baciului, dacă era tînără, iar dacă nu de fata lui cea mai mare — stropeau baciul şi pe ceilalţi păstori, în momentul ieşirii acestora pe poartă, cu o cană (alte ori în glumă cu o căldare) cu apă rece.

Motivația acestei credințe este legată de urarea unui belșug în: ploaie, iarbă și „aldămaș" (în lapte, caș, miei) precum și o „atenționare" a păstorilor de-a fi lucizi, vigilenți, să nu adoarmă cînd animalele de pradă vor veni să atace turma.[2]

Un important eveniment legat de oierit, păstrat pînă azi într-o serie de localități ale județului este cel legat de *tunsul oilor* (mai, iunie). Ziua

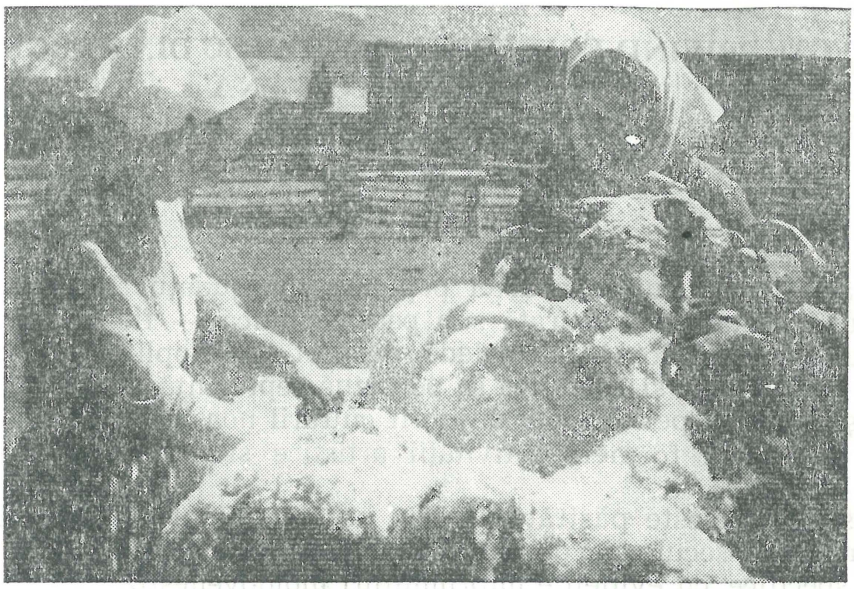

Fig. 1.

comună de tuns în satele și comunele din Ciucul de Sus și Jos se fixa după 25 mai (după ziua lui Orbán). Nu înainte, pentru că deobicei în această perioadă este rece și așa cum se susține și azi în satul Armășeni, în jurul datei respective: „Orbán megrázza a szakállát" (havazik), adică: „Orbán își scutură barba" și va ninge, vremea rece ținînd uneori și șase săptămîni.[3]

La această amplă manifestare unde în trecut participau copii, tinerii, bătrînii, bărbații și femeile cu toții aducîndu-și efectiv contribuția la alegerea oilor din marea turmă pentru a fi tunse, tunsul propriu zis, cîntărirea lînei și transportarea acasă etc., era urmată de prînzul comun — compus din merindele și băutura adusă de fiecare gospodar. La ospăț baciul „punea spre consum" proprietarilor de oi un rotocol mare de caș. Tot acum pentru munca ce va fi depusă în cursul anului primea din partea gospodarilor „porția" de caș și șeful stînei, iar păstorii „palinca" promisă. În final, după amiază, avea loc petrecerea cîmpenească de la stînă, care ținea pînă seara, întoarcerea la vetrele caselor făcîndu-se cu cîntec și veselie.

Mai de mult lăutarii erau nelipsiți la acest obicei, cărora li se alăturau în chip firesc flăcăii și fetele cu jocurile lor tradiționale. Acest obicei și-a pierdut conținutul vechi, rămînînd în organizarea socială a satelor simple practici economice, care vor primi poate — cu trecerea

timpului — noi forme de manifestare. Cu alte cuvinte, datorită procesului evolutiv socio-economic și mutațiilor intervenite în domeniul ideologiei, „obiceiurile au trecut treptat de pe planul cu dominantă rituală, pe planul cu dominantă ceremonială, și trec astăzi pe planul de spectacol".[4]

Zonă de interferență dintre Ardeal și Moldova, *Valea Ghimeșului*, locuită de ceangăi, cuprinde o serie de localități depărtate una de alta: Lunca de Sus, Lunca de Jos, Valea Întunecoasă, Trei Fîntîni, Valea Rece, Puntea Lupului, Poiana Fagului, nume toponimice cu rezonanță de baladă păstorească. Aceste locuri ideale pentru păstorit a atras, de-a lungul vremurilor, proprietari de turme din Moldova, Țara Bîrsei și a Făgărașului, precum și secui din scaunul Ciucului, care au găsit aici, în pășunile mănoase condiții prielnice de a-și practica meseria. Așezările omenești de aici, pînă la 1825 nici nu figurau ca fiind sate sau comune, ci doar locuri de pășunat și fîneță închiriate de iobagi și șerbi. Aceștia își confecționau *sălasele* (construcții provizorii cu o singură cameră și mobilier foarte modest) în funcție de peregrinările cu turma.[5] Iată de ce în Valea Ghimeșului, în munții Sibiului și în alte locuri din zona carpato-dunăreană se păstrează așa numitul „păstorit cu două sălașuri". Pe Valea Ghimeșului și astăzi gospodarul are alături de „casa mare" și un așa zis „pui de casă", în care locuiește cu toată familia, cele două construcții edilitare fiind o dovadă acestui vechi sistem de păstorit amintit.

Oamenii acestor locuri sînt păstrătorii unor creații folclorice orale (cîntece, strigături-chiuituri), expresie a unui plin vital nedezmințit, ce vin să înfățișeze structura stenică a gîndirii și simțirii ghimeșenilor. Viața de păstori se reflectă cu pregnanță în obiceiuri și mai ales în cel legat de *nuntă*, dealtfel foarte asemănător cu cel întîlnit în unele zone din Moldova sau Muntenia. Nunta în toate elementele ei mai păstrează în aceste locuri ceva din ritualul absolut de altădată. Localnicii simt cu toată ființa lor că acest moment al întemeierii unui nou cămin poartă în sine ceva grav, solemn.[6] Vornicii se prezintă la casa miresei cerînd de la părinții acesteia „floarea" pe care o dorește „stăpînul" lor; urmează o tîrguială, tatăl miresei îi pune pe vornici chiar la niște „munci", ca să vadă dacă sînt vrednici să aibă grijă de o asemenea floare, după care alaiul se îndreaptă spre casa mirelui unde are loc nunta. Darul de nuntă „din bătrîni", ce constituia cîndva un vas plin cu alimente, în special făină (pe atunci scumpă pentru păstori), devine doar un simbol fiindcă azi el este suplinit cu obiecte casnice și de podoabă.

Dintre obiceiurile pastorale de muncă menținute și astăzi în cîteva zone ale Carpaților Orientali — în particular în zona Toplița-Căliman, Ceahlău-Ciuc — este cel legat de *sîmbra oilor* (într-una din duminicile următoare mînării oilor la munte se adună la stînă toți asociații însoțiți de familia lor și petrec) și *măsura oilor* (cantitatea de produse ce trebuie să o primească stăpînul de oi este stabilită în funcție de cantitatea de lapte pe care o dădeau propriile sale oi la măsuratul laptelui după suirea la stînă)[7]. La Subcetate Corbu, Bilbor, Tulgheș tunsul oilor (iunie) este urmat în aceeași lună de *„măsura laptelui"* la vaci, iar toamna se face

„*sama vitelor*", adică fiecare gospodar își ia vitele și coboară cu ele în sat, la iernat.

Nota caracteristică a obiceiurilor, (ca și cel al *tunsului oilor*, așa cum arătam) — îl constituie petrecerea colectivă care constă în faptul că fiecare dintre stăpînii de oi se consideră obligat să închine un pahar cu fiecare gazdă în parte, iar toți stăpînii de oi împreună se consideră obligați să cinstească pe ciobani.[8]

Străvechiul obicei *măsura oilor* s-a „împămîntenit pe aceste locuri" așa cum aveau să ne spună ciobanii de pe culmile mărețe ale Giurgeului și Călimanului. Un mod specific de viață cu tradiții adecvate, cu norme de viață și obiceiuri, cu legi nescrise și preocupări distincte, păstrate prin grai viu de bătrînii locului, alcătuiesc o parte din universul culturii locale.

Acest obicei a fost mai recent cercetat și valorificat de un colectiv de pe lîngă așezămîntul de cultură din Toplița, în toată bogăția lui, pentru ca în viitoare manifestări culturale, să răspundă nevoii oamenilor de cunoaștere a străbunelor obiceiuri. Iată-ne de pe acum „invitați" la obiceiul *măsura oilor*, al cărui loc va deveni scena, iar modul de pre-

Fig. 2.

zentare și realizare — spectacolul. Desigur în această schimbare de planuri, de la cel al ceremonialului la cel al spectacolului, nimic nu se pierde din vedere pentru a se reda atmosfera, firescul, autenticul: (costumația tradițională a păstorilor, instrumentele de cîntat).

Și acum, ca pe vremuri „Se adună de prin sate / Fetele frumos gătate / Tineri și bătrîni se adună / Oameni plini de voie bună / Cîntă, joacă și cinstesc / Obiceiul strămoșesc).

Din mijlocul celor „veniți la stînă, cu mic cu mare“ nu putea să adreseze invitație, decît gazda — „mai marele baci“:

Vă rugăm pe dumneavoastră
Să veniți la masa noastră
Să mîncați și să cinstiți
Și bine să vă simțiți
Vă poftim la noi la stînă
Să petrecem împreună
Sus în vîrful munților
La „măsura oilor“!

Dansurile locale, interpretate de feciori și perechi (Varvigeanca, De-a bota, Boiereasca, Peste botă, Sîrba ciobanilor, Bătuta, Învîrtita, Roata stelelor) însoțite de strigăturile specifice, păstrează ritmul și coloratura „ca pe vremuri“. Așa reiese dealtfel și din mărturisirea baciului:

„Cinstiți oaspeți și săteni
Oameni mîndri topliteni,
Jocu-i din bătrîni lăsat
Noi așa l-am apucat.
Pe la noi așa se joacă
Doi cu doi și fac și roată
Dar după un joc așa frumos
Hai cu toții să stăm jos.“

La acest joc contribuie și taraful compus doar din instrumentele tradiționale, acel țambal portativ sprijinit pe corpul instrumentistului, vioara, braci (contoră), fluierul și doba. Cîntecele de grup și solo, sau cele interpretate la fluier ori caval unduie pe linia melodică „de altădată“, dînd o tentă de lirism și frumusețe spectacolului.

Textul unei astfel de melodii „Cîntecul fluierașului“, interpretat de un grup de fete a fost cules de Marcu Alexandru (Subcetate).

Zi bade cu fluiera
Ca la noi la Toplița,
Zi bădiță ca la stînă
Să se facă brînza bună.
Zi bade cu fluiera
Să se coacă smeura
Pe unde-s izvoarele
Să-ți adăpi tu oile.
Zi bădiță ciobănaș
Zi frumos din fluieraș
Să răsune peste sate
S-audă mîndrele toate.

Din Moglănești la Vîgani
Din Vale pînă-n Zencani,*
Să se adune mîndrele
De prin toate satele
Să vină și mîndra ta
Să nu mai duci dor de ea.

Cîntecul *Frunzuliță ca iarba*, cîntată de ciobani pe melodie de „straier", este „motivul" semnificativ pentru creatorul popular de-a sugera prin versuri simple descrierea portului popular din această zonă:

„Frunzuliță ca iarba
Frumușică-i mîndra mea
Cu cercei și cu basma
Cum se poartă-n Toplița
Șurțuri cusute cu flori
Așa-i mîndra-n șezători
Poate tot cu floricele,
La gît șire de mărgele,
Iar la secerat de grîu
Cu pringitoarea prinsă-n brîu
Bundița de miel, cu flori,
Și cămașa cu fodori.
Fața ei ca un bujor
Inima plină cu dor,
Așa-i mîndra tot cu flori
Și cu gîndul la feciori,
Așa e mîndruța mea
Tot cu gîndul la badea.

De-a lungul anilor spiritul mereu înnoitor al creatorilor populari și-a pus amprenta peste textele din spectacolul „Măsura oilor", predispoziția creatoare a contemporanului realizînd firește selectarea și, oarecum prin aceasta, revalorificarea obiceiului. Iată cum piesa folclorică transmisă din moși-strămoși, ajunge să fie „lucrată" de comunitatea locală, exemplu servindu-ne și acest fragment cules de Morar Vasile din Toplița, el însuși azi un creator popular:

Baciul: Să trăiți cinstiți săteni
Oameni mîndri topliteni,
Bine ați venit la stînă
Să petrecem împreună
În munții Călimanilor
La măsura oilor.
S-avem o vară frumoasă
Și bogată și mănoasă;
Departe fie de noi

Lupii care mîncă oi.
Oile fie ferite
De primejdii și ispite.
Sănătoși să fim și noi
Și să îngrijim de oi
S-ajungem cu bine toamna
Să putem împărți roada.
Să iasă brînza pe oi
Și sîmbria pentru noi.

sau constatarea:

Baciul: S-au adunat aici la stînă
Să petrecem împreună
Feciorii și fetele
De prin toate satele
Din Toplița, Varvigi, Sărmaș
Bilbor, Corbu, Gălăuțaș*
Și bătrîni și babele
Să-și mai schimbe vorbele.
Fetele frumos să cînte
Toată lumea să le-asculte.

Păstoritul, ca fond de viață este prezent și în *obiceiurile de anul nou*, cînd flăcăii satelor umblă cu capra. O serie de tineri de pe Văile Mureșului și Bistricioarei îmbracă și azi mantia împodobită cu fîșii de hîrtie colorată, purtînd pe cap acea alcătuire de lemn cu coarne și cu un fel de bot pe care îl face să clămpăne. În timp ce capra execută un dans specific, unul din flăcăi „strigă" acest text:

Ța, ța, ța căpriță ța,
Și cu lapte și-a fătat,
De la munte te-am adus,
Ți-am dat paie, n-ai mîncat
Ți-am dat fîn, l-ai aruncat.

(La Subcetate)

Capra fiind mofturoasă este pedepsită spre mulțumirea privitorilor (și a spectatorilor, pentru că obiceiul „trăiește" în repertoriul formațiilor artistice de amatori), în special al copiilor.

Aceste obiceiuri fiind parte integrantă permanentă și neeliminabilă a modului de trai al oamenilor, făcînd parte dintr-un sistem de viață care nu a fost pînă acum schimbat, *continuă să-și păstreze, în mare parte,* funcțiile și formele vechi. Dar sensurile străvechi — cum arătam — au căpătat azi, prin transpunere scenică valențe contemporane.

Obiceiurile tradiționale puse în valoare cu funcții și forme noi în spectacol deschid perspective de înțelegere a valențelor pe care obiceiu-

rile populare în general pot să le aibă, pot să le trezească în sufletul omului contemporan — tocmai prin această readucere la suprafață a valorilor permanente ale tradiției noastre folclorice.

Viața pastorală își găsește ecoul și în multe creații orale de cu totul altă factură.

Într-o veche doină de cătănie din Toplița creatorul anonim exprimă înălțător acel specific „dor" al poporului față de locurile și ocupațiile sale tradiționale. Tînărului întrăinat chinul sufletesc îi este sinonim cu dorul de mamă, de „codru frățior" și „stîna cea de oi":

Plînge-mă mamă cu dor,
Că ți-am fost voinic fecior,
Și de grijă ți-am purtat,
Ogorul ți l-am lucrat.
Dar de cînd m-am cătănit,
Viața mi s-a otrăvit,
Că slujesc în țări străine
Și tot plîng gîndind la tine.
Mult mi-e dor măicuță, dor
De cel codru frățior
Și de stîna cea de oi
Și de cîntec de cimpoi.[9]

Cu gîndul la lumea pe care a lăsat-o, ciobanul plecat la armată deplînge starea chinuitoare de aici, preamărind viața patriarhală, în mijlocul turmelor, ca în acest cîntec:[10]

Mult mi-e dorul ne-mpăcat
Și mă-ndeamnă la păcat;
Să mă las de cătănie
Și să fug la ciobănie
Ori ce-o fi cu mine, fie!

sau în strigătura:

Decît tînăr și cătană,
Mai bine la oi cu peană!
Din cătane nu te lasă,
Dar din codru vii acasă

unde ciobănia în conflict cu cătănia apare direct exprimată.

Dragostea față de natura în care ciobanul își petrece mai tot timpul, ori față de îndeletnicirile păstorești sînt exprimate în acest, mai nou, cîntec din Subcetate:

Vino iute primăvară
Să mă sui la munte iară,
Sus la munte la făget

Că mă arde doru-n piept;
Să umblu cu vitele
Prin toate pădurile
Și să cînt cu fluiera
Din zori pînă-a însera.
Oile merg sara-n strungă
Ca ciobanii să le mulgă,
Să facă urdă și caș,
Să trimită la oraș.
N-a trecut o săptămînă
Vin băcițele la stînă
Cu desagii încărcați
Cu plăcinte și cîrnați.
Cu dragoste și cu dor,
Să le dea ciobanilor.
Sînt cioban din Subcetate,
Îs înalt și lat în spate.
De nimica frică n-am
Că-s fecior de varvigean.*
Mama m-a 'nvățat de mic,
Să n-am frică de nimic,
Nici de urdă și jîntiță,
Nici de gură de băciță.

Dar, poate cea mai semnificativă creație folclorică păstorească păstrată pînă azi pe meleagurile harghitene este și această variantă a Mioriței, pe care o reproducem în forma în care am întîlni-o la Toplița:

Colo-n sus la munte-n sus
Sînt vreo trei turme de oi
Și vreo trei păcurărei
Numai unu-i străinel
Și pă ăla l-o mînat
Să bată oile-n sat.
El oile le-o bătut
Lui gre lege i-o făcut
Or să-l pușie, or să-l taie
Or capu să i-l ieie.
El din grai așa-o grăit:
„Pe mine nu mă pușcați
Numai capul mi-l luați
Și pe mine mă-ngropați
În strunguța oilor
În jocutul mieilor
Și pe mine nu puneți

Nici lut, nici pămînt
Numai draga gluga mea
Cînd vîntul o trăgăna
Fluierișca mi-o cînta".

Este de notat că deși variantele cunoscutei balade nu sînt așa de răspîndite în Harghita ca în alte zone ale țării, numai în zona limitrofă zona Valea Gurghiului au fost culese 35 variante,[11] piesa citată de noi prezintă interes și pentru faptul că o serie de elemente s-au păstrat, altele primind coloratură locală atît de explicabilă în asemenea situații. Iată deci că și în varianta toplițeană ciobanul e trimis să „bată oile-n sat"[12], fără vreo altă precizare, iar imaginea poetică „Și pe mine nu puneți / Nici lut, nici pămînt / Numai draga gluga mea" apare și în subtipul *„Trei păcurărași pe munte"*[13]: „Pe mine pămînt nu puneți / Numai sfînt gluguța me".

Confruntînd varianta toplițeană cu cele din monografia publicată de Adrian Fochi (Miorița, Tipologie, circulație, geneză, texte), sau cu cele din zona Văii Gurghiului putem sesiza că acesteia îi lipsește acel final caracteristic și atît de frecvent întîlnit în numeroase variante din alte zone ale țării: jelania oilor pentru stăpînul lor, ori „bocetul" naturii.

Balada harghiteană a rămas, cu alte cuvinte, la această gravă exprimare, mult simplificată cei-i drept, a veșniciei: „Cînd vîntul o trăgăna / Fluierișca mi-o cînta", amintindu-ne de clasicele versuri pline de semnificații poetice a versiunii notată de Alecsandri.[14]

Cu privire, deci la finalul poemului mioritic se impune următoarea precizare: dacă sentimentul eternizării e sugerat în varianta toplițeană prin neîntrerupta cîntare la fluier, declanșată de eternul suflu al vîntului, în varianta Alecsandri eternizarea este de natură erotică: ciobanul mioritic devine etern prin înfăptuirea actului nupțial.[15]

Expresie necesară a unui plin vital nedezmințit, strigăturile ori cîntecele de joc, se constituie într-un tablou policrom înfățișînd structura stenică a gîndirii și simțirii omului din popor. Frecvența strigăturilor apare deosebită și la jocurile ciobanilor din *Voinești-Covasna* — numiți prin aceste locuri mocani — în care instrumenul muzical obișnuit e fluierul, instrument cu modulație armonioasă deosebită și cu o amplitudine redusă și interesantă a sunetului. Cu cît orchestrația jocului se amplifică, cu atît și rolul strigăturilor se reduce în mod firesc. De bucurie sau de necaz, omul simplu, în vîrtejul jocului, „strigă" sau „cîntă", accentuînd astfel ideea de sincretism a creației folclorice. Strigăturile auzite în iarna anului 1965 de la ciobanii Olteanu Vasile și Balea Grigore nu sînt legate direct de mișcările dansului, — aici expresia deosebită o capătă stările sufletești ale dansatorilor, sentimentele lor de dragoste sau ură, de mîndrie, de ironie sau de compătimire față de alții, gîndurile lor despre soartă și lume.

Oamenii acestor locuri își exprimă dragostea de viață, atașamentul față de meseria lor, față de mediul natural în care trăiesc, vorbind elogios de ocupația tradițională, păstoritul:

M-a făcut mama la stînă
Ușurel și bun de gură.
M-a făcut lîngă coșar,
Tocmai bun de călușar.
Mîndri-s feciorii la noi,
C-au crescut pe lîngă oi.
Ș-au crescut pe lîngă stînă
Ș-au mîncat brînză cea bună.

Sau:

Pe la noi, pe la mocani,
La trei case cinci ciobani,
Pe la noi, pe la oieri,
La o casă feciori, trei,
Toți înalți și subțirei
Mor fetele după ei.

Considerate mai mult cîntece, și în părțile locului, unele piese devin mesaje de dragoste, ori reflecții în legătură cu iubirea menite să fie înțelese numai de anumite fete sau flăcăi și să creeze între ei o comunitate sufletească:

Joacă mîndruța mea bine,
Și mă-nvață și pe mine,
Că de cînd eu am plecat,
Am uitat și de jucat,
Am jucat doar lîngă stînă,
Cînd făceam brînza cea bună.
Am jucat doar cu măciuca,
Lîngă oi doar cu tătuca.

((Informator: Popică Nicolae, 60 ani, 1965)

Sau:

De cînd la oi am plecat,
Și fietili m-au uitat,
De cînd la oi eu m-am dus,
Feti de sama mea nu-s.
Și oi pleca la alți-n sat,
Că la noi s-au măritat.

(Informator: Balea Grigore, 56, ani, 1965).

Spre deosebire de cîntecele mai vechi în care păstorul își descria viața grea din trecut am întîlnit la Voinești, pe acest picior de plai, cum era și firesc, oglindirea noilor relații sociale, noua concepție despre muncă și viață, gîndurile, idealurile, optimismul și elanul omului liber. În acest sens este demn de relevat *Cîntecul pentru mocani* auzită de la Olteanu Ion azi, în vîrstă de 54 ani.

Constanta etică a cîntecului este optimismul, bucuria de a-ți demonstra ție și altora că viața este frumoasă și că trebuie trăită, aceasta, dintr-o convingere intimă, ancestrală.

Mocanii de pe la noi
Se pricep grozav la oi,
Vara cît e de zăduf
Bagă brînza la burduf.
Să vi la vară în *Goru*
Mănișca și *Penteleu**
Să vezi ce brînză fac eu;
Că dau cașul la *răvar**
Ajutat de mînzărar,
Să trimitem la oraș
Brînză de burduf nu caș.

Ideile nobile de libertate, pace și înțelegere între oameni, își găsesc ecoul în creația folclorică pastorală contemporană. Desprindem din același *Cîntec pentru mocani*, versurile:

Ciobanilor le mai place
Ca-n lume să fie pace.
Să nu mai fie război
La munte puține ploi,
Să cînte fluierul lui
Mulțumiri Partidului.

Izvor inepuizabil de sensibilitate și gîndire, folclorul păstoresc, care de-a lungul secolelor s-a transmis din generație în generație se constituie într-o dimensiune esențială a devenirii spirituale a poporului nostru.

Organizarea Festivalului și concursului interjudețean al *folclorului păstoresc „Mioriția"* la Toplița unde sînt invitați, din doi în doi ani, interpreți din toată țara și care în 1980 va ajunge la a treia sa ediție, precum și ampla manifestare anuală *Nedeia mocănească* de la Voinești-Covasna au drept scop păstrarea și valorificarea tradițiilor folclorului păstoresc. Punerea în valoare pe această cale a cîntecelor și obiceiurilor păstorești este dovada vie a integrării cîntecului, obiceiului popular tradițional în prezentul zilelor noastre, oferind acea viziune optimistă și

senină asupra lumii, esențială oricărui moment sărbătoresc al spectacolelor folclorice, iar pe plan general acea punte de legătură dintre tradiție și contemporaneitate.

* Moglănești, Vîgani, Vale, Zencani sînt cartiere aparținătoare orașului Toplița.

* Toplița, Varvigi (denumirea veche a localității Subcetate), Sărmaș, Bilbor, Corbu, Gălăuțaș — localități din județul Harghita.

* varvigean — locuitor din Varvigi (denumirea veche a localității Subcetate)

* Goru, Mănișca, Penteleu sînt piscuri în pădurea Comandău.

* răvar: lemn crestat cu care se frămîntă cașul pentru brînză.

[1] Cf. Nicolae Bucur — *Folclorul expresie a bogăției vieții spirituale a poporului nostru, viabilitatea creației folclorice în județul Harghita*, în Útmutató táncoktatók, néptáncgyűjtők részére (Îndrumar metodic pentru instructorii de dans și culegători de folclor), 1973, C.J.C.E.S. Harghita, pp. 36—37.

[2] Vezi pentru această parte vol. *Életforma és anyagi műveltség, Néprajzi dolgozatok, gyűjtések, adatok*, (Studii etnografice) de Vámszer Géza, Editura Kriterion 1977, cap. A csíki juhászat — Babonák, hiedelmek (Păstoritul în Ciuc — Superstiții, credințe) pp. 92—94.

[3] *Idem* cap. *A csíki juhászat — A nyirás* (Păstoritul din Ciuc — Tunsul) pp. 88—90.

[4] Cf. Mihai Pop, *Obiceiuri tradiționale românești*, C.C.E.S. și Institutul de cercetări etnologice și dialectologice, București, 1976, p. 183. Pentru întreaga discuție cap. De la obiceiuri străvechi la spectacolele contemporane, pp. 174—191.

[5] Vezi pentru această problemă cap. *Gyímesi csángók* (Ceangăii din Ghimeș). pp. 194—199 în vol. citat, de Vámszer Géza.

[6] Nunta de aici are asemănări cu cea din satul Livezi (comuna Mihăileni), prezentată sub toate aspectele ei în vol. Livezi — Harghita Pagini de creația folclorică a unui sat, de Nicolae Bucur, C. Costin, editat de C.J.C.E.S. Harghita și C.J.I.C.P.M.A.M., 1972, cap. C. Nunta la Livezi, pp. 68—90.

[7] Cf. Ion Vlăduțiu, *Etnografia românească*, Editura științifică, București, 1973, p. 265; p. 424.

[8] *Ibidem*, p. 424.

[9] Catrenul subliniat este citat de Ovid Densusianu (în loc de măicuță, apare *mămucă*) în vol. Viața păstorească în poezia noastră populară, Ediție îngrijită și prefațată de Marin Bucur. Editura pentru literatură, 1966, p. 271, menționîndu-se și sursa de unde este luată: Familia, XX, 601.

[10] Cf. Ovid Densusianu, opera citată, p. 244. În cîntecul citat de Densusianu (Familia, XX, 501) versurile sînt identice cu piesa din Toplița, doar primul și ultimul vers prezintă modificări de nuanță: „Mult mi-e dor și nempăcat (...) Orice ar fi cu min-să fie".

[11] Cf. Folclorul Văii Gurghiului (I), Folclorul obiceiurilor calendaristice. 1. *Colindatul și colindele* de Ion Taloș, p. 581, în Marisia, studii și materiale VI., Comitetul de cultură și educație socialistă al județului Mureș, Muzeul județean Mureș, Tîrgu Mureș, 1976.

[12] *Ibidem*, p. 582. În subtipul „Colo, colo, după deal", opt variante precizează același lucru.

Vezi și Adrian Fochi, Miorița *„Tipologie, circulație, geneză, texte"*. Cu un studiu introductiv de Pavel Apostol, București, Editura Academiei R.P.R. (1964) p. 712. În colindă (CCCVII) versurile apar astfel: „Și pe ăla l-o mînat / Să bată oile-n jos"., deci aproape identic cu varianta citată de noi, doar în loc de „oile-n sat", apare „oile-n jos".

[13] Vol. citat, Marisia, p. 582 (Notația conform satelor din Valea Gurghiului: Adrian, Orșova, Larga, Glăjărie).

În vol. lui Adrian Fochi pp. 712—713, în *Colindă* (CCCVII) și *Cîntec ciobănesc* (CCCIX), versurile apar astfel: „Pe mine pămînt nu puneț, / Făr dragă gluguța mea"; respectiv „Nu puneț pămînt cu iarbă, / Numa gluga me hai dragă".

[14] „Fluieraș de fag, / Ce cîntă cu drag; / Fluieraș de soc, / Ce cîntă cu foc; / Fluieraș de os, / Ce cîntă duios..."

Cf. Versiunea Vasile Alecsandri în Poezii populare ale românilor, Editura pentru literatură, București, 1968.

Vezi și *Miorița*, apărut în șase limbi (română, engleză, franceză, germană, rusă, spaniolă), Editura Albastros, București, România în colaborare cu Comisia Națională pentru U.N.E.S.C.O. în Anul internațional al cărții, 1972. Cu comentarii la volum și la disc ale prof. univ. dr. Zoe Dumitrescu-Bușulenga.

[15] Cf. Miorița, de Pavel Ruxăndoiu, în Limbă și literatură, Societatea de științe filologice din R.S.R., București, 1972, nr. 3, cap. Analize și texte, p. 435.

Kivonat

A szerző a pásztorkodás folklórjának továbbélését, a napjainkban történő megújhodását és funkcióváltását elemzi a csíki, toplicai és a gyergyói medence, a gyímesi és Bistricioara völgye, valamint a Kovászna megyei Vajnafalva különálló, ám ugyanakkor sokoldalú hatásnak és kölcsönhatásnak is kitett területén.

A tanulmány első felében a szerző a júhtenyésztéssel, így a juhkihajtással és a juhnyírással kapcsolatos szokásokról ír, majd az esküvői szokások, továbbá a „sîmbra oilor" és a tejmérés „măsura oilor" következnek. Különösen az utóbbit elemzi a szerző részletesen, rámutatva a régi szokások funkcióváltására, arra hogy az eredetileg rituális szokások fokozatosan látványossággá és népünnepéllyé válnak. Ezek az ősi szokások szívósan megmaradnak, mert állandó jelleggel szerves részét képezik a pásztorok életmódjának, de ugyanakkor mai funkciót kapnak. Ezáltal a felszínen maradnak a néphagyomány értékei.

A tanulmány második felében számos, a pásztorkodással kapcsolatos népdalszöveget közöl, valamint a híres Miorița egy toplicai változatát. A népdalok a régi hagyományos formában új tartalmat fejeznek ki. Megfigyelhető a változás a régi, szomorú, vágyódó daloktól a mai, életkedvet, optimizmust sugárzó kifejező szövegekig.

A toplicai és a vajnafalvi fesztiválok hozzájárulnak a hagyományos értékek megőrzéséhez és napjaink életében való beillesztéséhez.

Résumé

L'auteur analyse la survie, la renaissance et le changement de fonction de nos jours de la bergerie dans les bassins de Ciuc, Topliţa et Gheorgheni, dans les Vallées de Ghimeş et de Bistricioara, ainsi qu'à Voineşti du département de Covasna, endroits isolés, mais toutefois exposés à de multiples influences et influences réciproques.

Dans la première partie de l'étude il décrit les coutumes liées à l'élevage, à la sortie et à la tonte des moutons, puis les coutumes nuptiales, la „sîmbra oilor" et la „mesure des montous", c'est — à — dire la mesure du lait.

L'auteur analyse particulièrement à fond celle-ci, en montrant que les coutumes initialement rituelles sont devenues petit à petit des spectacles, des fêtes populaires. Ces anciennes coutumes se sont maintenues durablement, parce qu'elles constituent une partie organique de la manière de vivre des bergers, en revêtant de même une nouvelle fonction. Ainsi survivent les valeurs de la tradition populaire.

Dans la seconde partie de l'étude on publie de nombreux textes des chansons populaires liées à la vie des bergers, ainsi qu'une variante de Topliţa de la célèbre ballade Miorița. Les chansons populaires sous l'ancienne forme traditionnelle expriment un nouveau contenu. On remarque la mutation des anciens textes tristes, langoureux en textes qui irradient l'optimisme, la joie de vivre.

Les festivals de Topliţa et de Voineşti contribuent à la sauvegarde de ces valeurs traditionelles et à leur intégration dans la vie d'aujourd'hui.

EGY FIÁTFALVI MESEMONDÓ AZ 1810-ES ÉVEKBEN

FARAGÓ JÓZSEF

A mesekincset az emberiség gyermekkorától napjainkig világszerte a mesemondók alkották, őrizték meg, fejlesztették tovább és hagyományozták nemzedékről nemzedékre — vagyis mesemondó nélkül nem volt és nincs élő népmese. Annál különösebb, hogy miközben a meséket szórványosan már az ókorban kezdték írásba foglalni, a mesemondók nevét nem örökítették meg: ez a szokás nagyon későn, még a rendszeres mesegyűjtés kezdetei után is csak lassan és fokozatosan kezdett tért hódítani, majd végül tudományosan kötelezővé válni. Így a múltból százszorta több mesét, mint amennyi mesemondót ismerünk.

Nálunk Kriza János volt az első, aki 1863-ban, *Vadrózsák* című népköltési gyűjteményének jegyzetei közt három székely mesemondó: Róka Tamás, Pucok Geci és Fa Miska nevét dicsérőleg megemlítette. „E beszéd-költők — írta róluk — egyszerű szegény »széköly embörök«, többnyire napszámosság vagy kézi munkájok után élők, de azért nem csekély hatásuk van az ő jóízű szájokon áhítattal csüggő népre."[1]

Kriza jegyzeténél korábbi adatokra csak régebbi kéziratokban, levéltári kutatások révén számíthatunk, vagy pedig olyan nyomtatott forrásokban, amelyek mindezidáig elkerülték a folkloristák figyelmét. Utóbbi vonatkozásban máris be szeretnék mutatni egy „kézi munkája után élő" mesemondó „szegény széköly embört" a Székelykeresztúrral tőszomszédos Fiatfalváról az 1810-es évekből. Így hát folklórkutatásunk gyarapítása végett most egyszerre fél évszázaddal korábbi múltba megyünk vissza, sőt, míg a *Vadrózsák* három mesemondójának Kriza lényegében csak a nevét rögzítette, addig a mi fiátfalvi „beszéd-költőnk"-ről remek kis irodalmi portréval rendelkezünk.

Ismereteink forrása egy útleírás: *Székelhoni utazás a két Homoród mellett Jánosfalvi Sándor István által. 1838-tól 1846-, 1858-ig,* kiadta Benczédi Pál 1942-ben.[2] Sándor István műve a korabeli székely néphagyományok igazi — eddig még kiaknázatlan — kincsesbányája. Minket ezúttal 6. fejezetében a *F[első], Rákosonhálás és estvéli idő töltés* című alábbi része érdekel, 1846 novemberéből: „Megérkeztünk estére jókor Rákosra, mert későre is indulván, csak addig szándékozánk, minthogy itt egy kis baja volt Kovács úrnak. Legelőbb az Asztalos Ferenc házát

néztem meg, ki már meghalt vala. Azután beszállván ennek csaknem szomszédjában egy Gáll Mihály nevű gazda esmerősünkhez, ott igen mulatságos esténk volt, mert a középrend leányocskáknak itt ez estve a gazda ilyen életű leányának során guzsajossági gyűlésökön lévén, azok előbb igen szépen énekeltek, azután pedig egy székelykeresztúri volt tanuló s híres beszédmondó (így hívják a parasztok a népregét: beszéd), Hindsi tantványa többféle beszédmondással mulattatta nemcsak az ifjakat, de még minket értelmesebbeket is, kik tudós komolyságot különben is már eleget szoktunk hallani. Többek közt szép volt egy fonák értelmű hiperbolás beszéde, és egy eladó székely leánynak kérői előtti magaviselete, melyeket tárgyválasztás okáért nem restellett[em] leírni."

Sándor István — legalábbis Benczédi kiadása szerint, az eredeti kézirat ugyanis ma már hozzáférhetetlen — a mesemondó nevét (nyilvánvalóan ragadványnevét) kétféleképpen írta: *Hindsi* és *Hintsi*. Ejtése mindkettőnek *Hincsi*. Molnár Kálmán székelykeresztúri múzeológus volt szíves kérésemre földeríteni, hogy ma Fiátfalván és messze környékén akár a magyar nyelvű cigányok közt sehol ilyen vagy ehhez hasonló személynév nem ismeretes, írás- és ejtésmódjára, valamint előfordulására tehát a mai névadás nem nyújt támpontokat.

Ámde lássuk tovább a szerzőt:

A guzsalyas után „... a társaság eloszolván, mi is lefeküdtünk. Míg aludtunk volna, kérdé Kovács úr az ágyban:

— Ki volt az a fennebb említett keresztúri beszédmondó Hindsi?

Melyre én, mint éppen ezen Hintsi idejében ott tanult ember, a nálamnál sokkal idősebb Kovács úrnak ezt a felvilágosítást adám:

— Volt — mondék — Fiátfalván, Székelykeresztúr mellett egy kipedrett bajuszú s ügyes copfos csizmadia, Hintsinek hívták. Ez a gimnáziumnak kiváltságos foldozó vargája lévén, csaknem egész, nemcsak ártatlan és senkinek sem vétő, de valóban az oskolára nézve hasznos életét ott töltötte el. Éspedig úgy, hogy egyszerre kétféle mesterségével két hasznot hajtott magának, mert Hindsi p.o. míg varrta valamelyik [diák] csizmáját, addig beszédet is mondott nékik, s azért külön bért kapott, de soha senkitől se csalt, hanem jó és sokkal több hasznot hajtó tapintatánál fogva mindig reáhagyta, amit önként akartak adni, s ha nem adtak, azért sem mutatott kedvetlenséget, mert megjött máshol. A hosszas idő alatt latinul is sokat tanult meg, úgyhogy rossz konyhastílussal akármit megmondott, ami előfordult a közönséges élet körében. Mikor átalvetőjével, melyben minden műszere volt, jött bé a kollégiumba, csak kiáltotta:

— Na! Cuius non bonus calceus? Des huc ut sarciam! [Na! Kinek nem jó a lábbelije? Add ide, hogy megfoltozzam!]

Ekkor ha odaadta valaki, ő letelepedett és dolgozni kezdett, a tanuló pedig ott állott félmezítláb, míg megvarrotta. Ő pedig ekkor ismét felkiáltván:

— Na! Da panem, dico fabulam! [Na! Adj kenyeret, mondok mesét!]

Ha prenumeráltak [előre fizettek] reá, bár csak szóval is: oly csaknem mindenkor újabb beszédeket vagy népregéket mondott, mintha

amennyi ezeregyéjszaka és ezeregynap mind összeolvadt volna. Sőt olyakat, melyek ezek sorába is bátran beillettek volna, éspedig mint végire jártunk, többire önmaga költötteket is. Imé, hol hever sokszor a szép tálentum és találós jóízlésű ész! De csodálkozzunk-e, midőn tudjuk, hogy a) a cigány napkeleti fajta, és b) a muzsikára is legfőbb hajlammal, legfőbb ízléssel és így valóságos költői szellemmel bír. A tanultabb diákoktól és sok könyvből sok ritka és bajosabb szavakat is megtanulván Hintsi, nagyon sokat kínozta vélük főleg az udvarhelyi református diákokat, kiknek ezekkel közönséges helyen többször lehúzta arcájuk bőrét s tudatlanoknak láttatta a csodálkozó köznép előtt, ha egy pohár bort nem adtak neki; de nem volt részeges. A gimnázium előre célul tette volt fel, hogyha meghal, az egész tanuló személyzet ki fog menni végtiszteletére. De ebben szerencsétlen volt szegény, mert egy nyári férián [szünidőben] halálozván meg, az oskola eloszolva volt, s csak nehány ott volt tanuló tehette az egész képében szándéklott végtiszteletet."

Sándor István (1804—1879) önéletrajzi jegyzetei szerint Székelykeresztúron 1816-ban kezdte meg tanulmányait.[3] Mivel előbb már Torockón tanult, valószínű, hogy Keresztúron folytatólag a kilencből a négy-öt felsőbb évfolyamot: a „conjugalista, etymologista, syntaxista, poëta és rhetor" osztályt[4] végezhette. Ez az időszak 1816-tól 1820-ig, esetleg 1821-ig tarthatott. Ilyenformán Hincsi mesemondó pályája az 1810-es évtized második felét föltétlenül átfogta, de az is bizonyos, hogy nemcsak pontosan és kizárólag Sándor István tanulóéveire korlátozódott, hanem a jelzett négy-öt évnél sokkal hosszabbra nyúlott.

Ritka szerencse, hogy ily korai időszakból, amidőn a magyar mesék összegyűjtésére még senki sem gondolt, napjainkra öröklődött Sándor Istvánnak a magyar szakirodalomban nemcsak a jelenleg ismert legelső, hanem az egész XIX. században páratlan és kitűnő, személyes élményekkel és emlékekkel átszőtt hiteles jellemzése a fiátfalvi foltozóvarga pályájáról, mesemondó képességeiről és gyakorlatáról. E ritka szerencse még ritkább ráadása pedig, hogy a szerző Hincsinek két meséjét „sem restellette leírni".

Az egyik, a „fonák értelmű parabolás beszéd" így hangzik:

„Mikor apám legelőbb megházasodott s elvette mostohaanyámat, négy véka héján egy köböl búzát vittünk a malomba kalácsnak a lakodalomra négy ökörrel, melyek közül kettő nem a miénk s kettő a másé volt, s vasas talpú szekéren, mely egészen fakó volt. De a malom elment volt hazulról, s csak a molnár volt otthon. Felszúrtam hát nyírfavesszőmet az ökröm elejibe s a malom után mentem, s hát egy hegyre ment volt eprészni.

Míg a malommal hazajöttem, felszúrt nyírfavesszőmből egy nagy jegenyefa vált. Felnézek reá, s hát fészket látok. Gondolom, leveszem, mi benne van, de hogy hágjak fel. Leoldom istrangom szekeremről, hogy a fa tetejéhez megkötvén, felhágjak rajta, de nem ér fel; fogom kétrét, hát jól felér, s vége még meghajlott a földön. Felhágok s dugom kezem a fa oldalába a tetején, de hát nem fér bé, dugom a fejem, hát jól béfér. Belerakom a seregélyfiakat a kebelembe s ki akarok jőni, de hát nem

tudok. Gondolom, mit csináljak? S eszembe jut: „Te bahó! Hiszen kicsi fejszéd otthon a favágón van, menj haza, hozd el s vágd ki magad.“ Hazamentem hát, elhoztam, kivágtam fejemet a likból, de hát a seregélyfiak elkaptak s egy tó felett vittek. Valami mosóasszonyok meglátván kiáltottak:

— Ó jé! Né miféle ez?

Én azt gondoltam, azt kiáltják: „Te bahó! Oldd el derekadan a szíjadat!“ Én eloldám, a seregélyek kiszabadulván, elrepültek, én pedig a tóba esvén, akkora halat csaptam ki, hogy tizenkét legény vasrudakkal akarta kiemelni, hogy hazavigye, de egy leskelődő pendejetlen cigánygyermek odaosonkodik s inge aljába felkapván, elfutott vele, s hurubájában az ajtón küjjel megsütötte.

Én a malomba visszamentem, s hát addig a szolga a négy teli zsákot béfogta s a négy ökröt a szekérre tette s úgy vitte haza, engem nem várhatván. Mondék én:

— Ó te bahó! Mit csinálsz? Hiszen a négy ökröt fogd bé s a zsákokat tedd a szekérre.

— Elég bahó vagy te — felel a szolga —, mert sehol sincs a fejed. Tapasztom a tomporám, s hát nincs ott a fejem. Visszamegyek a malomba, s hát a fejem szalmatekercsből lábat csinált magának, s úgy csákjádzik a jégen aratáskor. El akartam venni tőle fejemet, de nem tudtam hozzáférni a jég miatt. Meggyújtottam hát ezt s úgy vevém el fejem, hogy hazamenjek a lakodalomra, de anyám már meg is sütötte a kalácsot, míg a néki való liszt hazaérkezett volna, s hazamenvén, úgy ada nékem is egy darabot, melyet vacsorakor jóízűen megettem frustokra a már akkor el is ment vendégek között.[5]

Erre jót röhögtem egyet, azután emberünk így kezdé a mást is:

Volt egyszer egy székely gazdának egy már régtől fogva férjhez mehető, különben formás nagy leánya, de tyúkszemű s kevéssé együgyű is. Ennél fogva már ha különben elég látói voltak is, de mind ott hagyták. Történt egykor, hogy viszont idegen legény látók menvén hozzá, az asszony tanakodni kezdett leányával: mit csináljanak, hogy a tyúkszeműség ki ne ismerszedjék? S feltalálják, hogy a leány vegyen a kezébe egy selyem varrótűt, s egyszer lehajolva a földre, tehesse, mintha azt ott kapta volna stb.

Letelepedvén tehát a legények, diskurálni kezdenek. Ezalatt a leány is jobbra, balra nyüslet s fitoktatja ügyességét, s mikor jó alkalmatosságát látja, csak lehajol a földre s felkiált:

— Jaj anyám né! Egy selyem varrótűt kapék a földen!

A legények figyelni kezdenek s látván valóban a felvett tűt a leány kezében, sugdosni kezdének egymásnak, hogy a bizony nem tyúkszemű, csak rágalmazás volt.

— Kérjük meg néked.

De mi történik? Az anya kiborítja a megfőtt puliszkát az asztalra, hogy vendégeit is jó szívvel lássa, s felteszen egy fekete fazakat amellé

és ismét kifordul a konyhára. A leány ezalatt bejővén a házba, meglátja a fazakat a tyúkszemivel, s azt gondolván, hogy a fekete macska hágván fel, odakapja a seprűt, ezt mondván:

— Kácc le onnan, ne baksi!

Úgy leüté onnan a tejesfazakat, hogy tüsténT széjjelmenyen. Az anya bejön, meglátja a kárt, de leányát nem igen szidja a legények előtt, hanem inkább mentegetni kezdvén, monda Zsuzsinak:

— Zsuzsi te! Eredj, hozz sóstejet bé a puliszkához!

Azonban a legényekhez fordulván monda hozzuk:

— Van nekünk egyéb is, Istennek hála. Sóstejünk két nagy dézsával is van.

Ekkor a leány visszadugván fejét az ajtóban, kérdé nagy hanggal anyjától:

— Anya, melyik dézsából hozzak? Abból-e, melyikbe a bakmacska beléesett volt, vagy a másikból?

Az anya elszégyelvén még jobban magát, most már nem mentegette leányát, mert nem lehetett, hanem csak irult-pirult és suttogva pirongatta a leányt. A leány is látván, hogy talán hibázott, helyre akarta hozni a legények előtt kedvességét s kérdé anyjától:

— Anya, fölöltözzem-e? Felvegyem-e az újoton új ingemet, melyet minap az apám rongyos gatyájából csinált kend nékem?

— Hadd el, fiam! — szólt szomorúan az anya —, mert már jól felruháztad magad...

A legények látván ezeket, kiosontak az ajtón, mintha csak úgy mentek volna ki, s a kapufától vettek búcsút. A leányt pedig nőül soha senki sem kérte meg, még áldott Jézusa meg nem kérte s el nem vette."[6]

Hincsi portréja, azon kívül, hogy irodalmunkban az első és az egész múlt században egyedüli, ismét meggyőz arról, hogy a mesemondás formái és lehetőségei úgyszólván végtelenek. Valóban: mindazok a mesemondók, akiket a gyűjtők kezdettől napjainkig több-kevesebb figyelemre méltattak, ennek a végtelen változat-sornak soha meg nem ismétlődő, mindig újabb meg újabb megvalósítói. Mert hiszen mesemondó iparosokról, mesteremberekről eddig is világszerte sokat hallottunk, sőt — közelebbről — azt is tudtuk-forma, hogy a falusi suszterájokban a politizálástól a viccig bőven tenyésznek a prózai elbeszélő műfajok, mégis váratlan és meglepő látványt nyújtanak azok a mesehallgatók, akik félmezítláb állva figyelik a mesemondó szavát.

Sándor István leírásában a mesehagyományozásról is érdekes támpontokat nyerünk. Hincsi, mint láttuk, Székelykeresztúron az 1810-es évek második felében gyakorolta a mesemondást (első mesemondó); Sándor a meséket jó negyed századdal később, Felsőrákoson egy másik, meg nem nevezett „híres beszédmondó"-tól hallotta (második mesemondó), aki azokat Hincsitől tanulta; végül Sándor István a Felsőrákoson hallott meséket a maga szavaival jegyezte le (harmadik mesemondó), miközben friss felsőrákosi élményeibe egykori székelykeresztúri emlékei is belejátszottak. A pillanatfelvétel tehát a mesehagyomány háromféle mozgá-

sát, változását, fejlődését jelzi: Hincsi meséi térben Székelykeresztúrtól Felsőrákosig terjedtek; időben az 1810-es évektől 1846-ig öröklődtek, a hagyományozás fonalán pedig három szájon mentek át. A három mesemondó közül a második az elsőtől tanult, a harmadik pedig az elsőt meg a másodikat egyaránt ismerte-hallgatta.

Mindez azonban csak csepp a tengerből, illetőleg a mesehagyományozás végtelen folyamatának egyetlen rövid, szerencsésen felvillant pillanata. Sajnálatos, hogy külön az 1810-es évtizedből nincsenek adataink a Székelykeresztúri Unitárius Gimnázium tanulóinak földrajzi megoszlásáról, a Gimnázium első évszázadának összesítő adatai azonban — amelyekben az 1810-es évek adatai is benne vannak — sejtetik a mesehagyományozás határtalan lehetőségeit. 1793—1895 között a Gimnáziumban összesen 3353 diák tanult. Íme, honnan verbuválódtak ezek, „csak az unitárius ekklézsiákat számítva": a Kolozs-Dobokai kör 2 egyházközségéből; az Aranyos-Tordai kör 5 egyházközségéből; a Küküllői kör 8 egyházközségéből; a Maros-kör 8 egyházközségéből; a Keresztúri kör 30 egyházközségéből; a Homoród-kör 18 egyházközségéből; a Felső-Fehér-kör 5 egyházközségéből; a Háromszéki kör 9 egyházközségéből. Összesítve: 92 egyházközségből 2641 unitárius diák, vagyis a diákok teljes létszámának 78,73%-a. A további 21,27%, vagyis 712 diák nem volt unitárius vallású, és semmi kimutatásunk nincs szülőhelyükről, az azonban bizonyos, hogy az unitárius vallás vonzköre nélkül szóródásuk talán még nagyobb lehetett, vagyis a fenti földrajzi megoszlást föltétlenül tovább tagolták és színezték-gazdagították. Végül még egy adat: az összlétszám 5,6%-a, vagyis a Gimnázium 191 tanulója nem magyar: 96 német és 95 román anyanyelvű volt.[7]

Ha föltételezzük, hogy Hincsi esetleg Székelyudvarhelyen a Református Kollégium diákjainak szintén mesélt — ami Sándor István megjegyzése alapján nem igazolható —, akkor hasonló, de a diákok református vallása folytán további falvakra és vidékekre kiterjedő számításokat végezhetnénk.

Hogyan is vélekedett Kriza idézett jegyzetében a *Vadrózsák* mesemondóinak hatásáról? „Hírök-nevök ha nem is hét országra, de hét falura bizonyosan szól." Hincsi esetében hét falu helyett legalább hét megyéről beszélhetünk: hallgatói az egykori Szolnok-Doboka megyétől Háromszék megyéig terjedő nagy területről verbuválódtak, majd hazatérve, a tőle hallott meséket — a felsőrákosi példához hasonlóan — otthoni környezetükben bizonyára sokfelé és sokan tovább terjesztették. Még az sincs kizárva, hogy román és német ajkú hallgatói esetleg saját anyanyelvükre is átdolgozták, miáltal a mesekincs egy másik szakadatlan körforgását, az interetnikus kapcsolatokat munkálták. Ezeknek a mesemondó tanítványoknak aztán mindenfelé újabb meg újabb rendbéli tanítványaik támadtak, mert a mese terjedését csakis a fény terjedéséhez lehet hasonlítani: a fényforrástól a tér minden irányába szétterjedő fény valamennyi pontja maga is forrássá válik és a fényt minden irányban tovább szórja.

Noha Hincsinek a legóvatosabb számítás szerint is százakra menő hallgatói közül személy szerint ma csak a névtelen felsőrákosi mesemondót, valamint Jánosfalvi Sándor Istvánt ismerjük, egy tény bizonyos: az ő meséi épp úgy feloldódtak a nagy közösségi mesekincsben, mint ahogy teste is szétporladt a mindannyiunkat magába ölelő anyaföldben. Nevét a szájhagyományozás törvényei szerint az újabb mesemondó nemzedékek, a fizika törvényei szerint pedig a temetői fejfa sem őrizte meg — annál méltányosabb, hogy e törvényeken kívül és fölül a magyar mesemondás történetében áldozzunk néhány sort emlékének.

JEGYZETEK

[1] Kriza János: *Vadrózsák.* Székely népköltési gyűjtemény. Kolozsvár 1863. 545.

[2] Jánosfalvi Sándor István: *Székelyhoni utazás a két Homoród mellett* I—II. (Erdélyi ritkaságok, 7—8.) Sajtó alá rendezte Benczédi Pál. Kolozsvár 1942. Az idézendő részek a II. kötet 67—72. lapján; a helyesírást és a központozást lényegtelenül modernizáltam. — Sándor István útirajzát már megjelenése után, 1944-ben méltattam (*A Székelyföld két régi kutatója.* Erdélyi Helikon XVII. 49—50.), de csak most, harmincöt év múltán jutottam hozzá, hogy legalább erre a részére nyomatékosabban felhívjam folklórkutatásunk figyelmét.

[3] Darkó Sándor: *Sándor István emlékezete.* Keresztény Magvető XV (1880). 143.

[4] Sándor János: *A székelykereszturi Unitárius Gymnasium történelme.* Székely-Keresztúr 1896. 213.

[5] Tipológiailag AaTh. 1882A. *Man Caught in Log...* és Berze Nagy János 1961.** *Hazudó mese.* A) *Égben járás.*

[6] Tipológiailag AaTh. 1456. *The Blind Fiancée.* Berze Nagy Jánosnál hiányzik.

[7] Sándor János, i.m. 211—212.

UN POVESTITOR DIN FILIAȘ DIN ANII 1810

Rezumat

În istoria folclorului maghiar, numele povestitorului apare pentru prima oară în opera lui Kriza János. Autorul atrage atenția asupra unei consemnări recente, aflată într-o operă de literatură, privind un povestitor de meserie cismar, care de deseori povestea elevilor Gimnaziului din Cristurul Secuiesc.

Acești elevi români, maghiari, germani din 9 județe întorcîndu-se acasă au răspîndit povestile auzite în gimnaziu, fapt ce a adus la crearea unor legături interetnice. În felul acesta a auzit și scriitorul acestei opere în urmă cu trei decenii o poveste ajunsă la Racoșul de Sus.

A SZÜLETÉSSEL KAPCSOLATOS NÉPSZOKÁSOK CSERNÁTONBAN ÉS IKAFALVÁN

MIKLÓS JOLÁNTA

A születéshez, az élet első szükségéhez, a családi élet legfontosabb eseményéhez számos régmúltban gyökerező, anyáról leányra hagyományozódó, az idők folyamán jelentőségét vesztett vagy átértelmezett és mára már többé-kevésbé feledésbe merülő szokás, hiedelem kapcsolódik. Ezek életrehívója az újszülött élete és jövője iránti — az adott közegészségügyi viszonyok közepette nem kis mértékben indokolt — aggodalom. Lejegyzésük révén betekintést nyerünk az egykori, kellő természettudományi ismerettel még nem rendelkező közösség életért folytatott küszködésébe, s ennek révén életszemléletébe, gondolkodásmódjába.

Mivel a témára vonatkozó, meglehetősen gazdag szakirodalom[1] a Sepsiszentgyörgyi Múzeum gyűjtőterületét éppen csak érinti[2], érdemesnek láttam Ikafalván és Csernátonban lejegyzett adatokkal gazdagítani azt.

Már a leányélet alkalmat adott a leendő gyermekkel kapcsolatos jóslásokra: Csernátonban úgy tartották, hogy korai bő havivérzés bő gyermekáldást jelent. Később a lakodalomban, a templomba indulástól a nászéjszakáig egymást érték a varázslatok, tilalmak, szabályok az új pár vágyainak, kívánságainak analógiás, jelképes előterjesztései. A cél a bő gyermekáldás, a könnyű szülés, a gyermek kívánt nemének, egészségének biztosítása, a meddőség, elvetélés, koraszülés megakadályozása volt.

A *meddőség* természetes okául azt tartották, hogy a házastársaknak „nem pászol" a vérük, és mindent megpróbáltak a megszüntetésére: imádkoztak, bőjtöltek, alamizsnát osztogattak, és különféle varázsló cselekedeteket hajtottak végre. Ha ezek mind nem segítettek, a gyermeket kívánó asszonyt „senki sem szólta meg, ha a szomszéd kakasának a kukorékolását meghallgatta. Ez elintéződött szó nélkül, csak hogy gyermek legyen a családban."

Az *elvetélést,* koraszülést bizonyos nehéz testi munkák elkerülésére vagy azok meghatározott módon való elvégzésére vonatkozó tilalmakkal próbálták megakadályozni. Ezek többsége tapasztalaton alapult. A nehéz testi munka, mint a favágás, kőtörés (Ikafalván asszonyok is résztvettek

ebben a munkában), meszelés, tapasztás ugyanis természetes oka lehetett a vetélésnek.

A *magzatelhajtást* az ókori Rómában nem tekintették büntetendő cselekedetnek, a kereszténység viszont már emberölésnek minősítette. Míg a római jogban sokáig az a felfogás uralkodott, hogy a magzat az anya testének egy része, mellyel szabadon rendelkezhet, Csernátonban — ha csak az anya egészsége vagy gazdasági okok nem követelték — a magzatelhajtást bűnnek tekintették. Még a század elején is „meghordozták az ilyen asszonyt a faluban, mindenki szeme láttára, s a homlokára volt írva, hogy gyermekgyilkos".

A magzatelhajtás és az „egyke" problémája szorosan összefügg egymással. A csernátoni és ikafalvi családok mind több gyermekesek. Az „egykés" törekvés határozottabban csak századunk harmincas éveiben jelentkezett Ikafalván sokkal hangsúlyozottabban, mint Csernátonban. Fő oka a birtokok aránytalan megoszlása. A néhány holdnyi földdel rendelkező parasztember azért igyekezett családjának szaporodását megakadályozni, nehogy birtokát gyermekei között fel kelljen darabolnia. „Régen is volt olyan, aki csak egyecskét, kettőcskét hagyott meg, főleg a módosabbak, hogy ne oszoljon a birtok. Ilyenkor elment az asszony a falu öreg bábájához, az ismerte mindennek a módját." Ettől kezdve többféle manipulációval és magzatűző növényekkel kísérleteztek, amelyek közlésétől eltekintek.

A *terhesség* tudatosodásának első pillanatától kezdődően az anyára vonatkozó tilalmak, szabályok, varázslatok, jósjelek is megszaporodtak. A táplálkozásra vonatkozó tilalmak vagy szabályok részben a gyermek fejlődését elősegítő természetes követelmények, részben reális alapot nélkülöző analógiás jellegű intelmek:

„Viselős asszony ne egyen meleg cipót, mert a gyermek füle kikel."

„Nyúlhúst ne egyen, mert rossz alvó lesz a gyermeke."

„Egrestől, szedertől szőrös testű lesz a gyermeke."

„Szilvát enni tilos, mert ikrei lesznek" (analógiás tilalom).

„Ha hordozó asszony farkastályogos [farkas marta] húst eszik, a gyermeken megmarad a marás jele. Ha mégis megette, farkasmarta csontot kell a gyermek első feredővizibe vetni, s attól meggyógyul."

A terhes asszony étrendjében mindig jelentős helyet foglaltak el a magvas termények (gabonafélék) és gyümölcsök. A nép tudatában a mag az élet alapja volt, ha földbe került, növény, ha asszonyba, gyermek válik belőle. Népmeséinkben például a meddő asszonynak babszemtől születik gyermeke. A gyermekre vágyó meddő királynőnek félbevágott almára kell ülnie, s ettől gyermeke születik. Ennek az ősi hitnek halvány nyomai Csernátonban és a környező falvakban egyaránt fellelhetők, mert ha meddőségről van szó, mindig felmerül az ősi képzet, hogy a gyermekáldást előidézheti meddőség esetén a gyümölcsök és gabonamagvak (kenyér) bőséges fogyasztása. Az asszonynak az ételre, főleg gyümölcsre vonatkozó kívánságát azonnal teljesítették, hogy nem ő, hanem maga a gyermek kívánja azt. Az állapotos asszony lopását nem tekintették bűn-

nek, különösen ha az élelemre korlátozódott, de bizonyos ételfélék, gyümölcsök vagy virágok ellopásának analógiás következményeket tulajdonítottak. Például a csernátoniak szerint „Aki tököt lop, annak kopac gyermeke lesz". „Szegfűt, vagy rózsát lopni, s azt köténybe dugni nem szabad, mert a gyermek testin jel marad." Az ikafalviaktól hallottam, hogy „aki állapotosan kását lop, s a kötényibe teszi, annak a gyermeke kásafokadékkal (piros pattanásos kiütés) születik." Ilyenkor az ikafalviak a gyermeket a nagypataki tudóshoz vitték, aki embert, állatot gyógyított ráolvasással, kuruzslással.

Az asszonyok különösen féltek a megcsodálástól, mert a néphit szerint ennek tulajdoníthatóan hoznak a világra szörnyszülötteket. Az egyik csernátoni adatközlő szerint „X-nénak azért született nyúlszájú gyermeke, mert megcsudálta a nyulat, s elfelejtette leköpdösni". Mások szerint: „Ha kígyót látsz, köpdösd le, s gondolj a terhedre, hanem a gyermeked későn indul meg". „Aki megcsudálja állapotosan az öreg embert, annak ráncosképű, *aggos* gyermeke lesz, az ilyent nem lehet helyrehozni". Ezek a tilalmak, szabályok különben általánosan ismertek egész Háromszéken. Több adatközlő a szőrös testű csecsemőt *ebagos gyermek*nek nevezi. „Az ilyennek az anyja viselősen kutyába vagy macskába rugott". Az ebagos gyermek gyógyítására Csernátonban a következő tanács öröklődött: „Húsvét nagyhetin, amikor béveted a kenyeret, forrósítsd meg az azsagot (szénvonó), s azzal égesd le a gyermek testiről a szőrt." Ez a gyógymód Ikafalván és Albisban ismeretlen.

A terhes asszony ruházkodására, testápolására vonatkozó szabályok többségét a higiéniai követelmények hívták életre: „Kilenc hónap alatt, amíg hordoztam, sem álló, sem folyóvízben nem fürödtem, mert úgy tanultam az öregektől, hogy aki fürödik, annak a gyermeke víz által hal meg."

„Várandós asszony télen jó meleg gyapjú rokolyába jár, hogy melegbe legyen a gyermek."

„Aki titkolta az állapotát, s leszorította a testét, az nyomorékot szült."

Végül meg kell említenünk, hogy az állapotos asszonyt, akárcsak a tisztuló nőt, tisztátalannak tartották. E néphitnek halvány nyomai még ma is fellelhetők. A várandós asszonynak nem szabad kovászt kevernie, káposztát vagy uborkát savanyítania, mert hitük szerint az elromlik; a kútból vizet húznia, mert „az megvarasodik". Az ilyen nem vállalhatott keresztanyaságot, nem esküdhetett vagy nem tanuskodhatott. Ugyanakkor bizonyos megtisztító és termékenyítő erőt tulajdonítottak nekik. Ma is élnek Csernátonban öreg asszonyok, akik „húsvét nagypéntekén" a pincét állapotos asszonnyal sepertetik, hogy béka ne legyen benne." Vagy: „fiatal termő-fa első gyümölcséből állapotos egyen, hogy a fa később bőven teremjen." Érdekes, hogy a nép, ezen logikailag egymásnak ellentmondó szokások lényegén nem elmélkedett, hanem mindegyiket a megfelelő helyen, az adott körülményeknek megfelelően betartotta, gyakorolta.

A mai fiatal asszonyok ebből már semmit sem tartanak be, de a szokásokat anyáiktól, nagyanyáiktól ismerik.

A gyermek nemének, sőt a születendő gyermekek számának előzetes meghatározására számtalan, a szülők kívánságait jelképesen elővetítő hiedelem alakult ki. Tekintettel arra, hogy a múltban az anyagi javak termelésében az alapvető feladat a férfire hárult, a szülők elsősorban fiúgyermekre vágytak. Íme, néhány jósjel, mely alapján fiút jövendőlnek a várandósnak:

„Ha a viselős asszony arca fótos, fia lesz." (Ikafalva)

„Ha a hasa hamar lerokkan, fia lesz." (Ikafalva)

„Aki vasat lel az úton, fiúra várhat." (Csernáton, Ikafalva).

„Ha hegyes hassal hordoz, fiút szül" (Csernáton, Ikafalva).

„Aki szülésre menet cigánnyal találkozik, annak fia születik, mert a cigány szerencsét hoz a házhoz." (Csernáton).

A leánygyermekre vonatkozó jósjelek a következők:

„Ha gyümölcsöt, vagy virágot lelsz az úton, leányod születik (Csernáton, Ikafalva).

„Ha álmodban edényt vásárolsz vagy sütkölőzöl, leányra várhatsz." (Ikafalva)

„Leánya lesz annak, akinek nem foltos az arca, s kerekbe hordja a terhit" (Csernáton, Ikafalva).

„Akinek ég a mejje az ételtől, szép hosszú hajú leánya lesz" (Csernáton, Ikafalva).

Egy másik Csernátonban hallott érdekes jóslás: „Amikor a szövő lefogy a szövőszékről, a viselős asszony lekapja a hasajót, kiül vele az útra, ha emberrel találkozik fia lesz, ha asszonnyal, akkor leánya születik." Ezt országszerte a románok is ismerik. Ikafalvi adatközlők szerint a régi falusi bábák már az első gyermek születésekor megjósolták a következők számát: „ahány csomó van a köldökzsinóron, még annyi gyermeke születik az asszonynak."

A *szülés* és az azt követő szertartások levezetése a bába feladata volt. Milyen a bába szerepe az egykori falu életében? — tevődik fel a kérdés. A XIX. sz. derekáig kevés olyan törvény vagy rendelkezés létezett, mely a szülésznői gyakorlatot szigorúan szabályozta volna. A bábák teendőiket hosszú időn át minden szakképesítés nélkül, tapasztalat alapján szerzett, hiányos ismeretekkel végezték. Természetes, hogy a rendellenes, nehéz szülések levezetésekor a babonának és varázslásnak tág tere nyílott. Talán ezzel magyarázható, hogy bába és boszorkány fogalmak hajdanában majdnem egyet jelentettek. A megbízható, ügyeskezű bábák iránt nagy volt a kereslet. Vidékre, falvakra századunk elején még ritkán került szakképesített szülésznő. Csernáton ilyen szempontból kivételes helyzetben volt, mert már a századfordulótól kezdődően többékevésbé tanult bábák működtek. Nem így Ikafalván, ahol hosszú időn át nélkülözték a szülésznőt, és szükség esetén a szomszédfalusi (futásfalvi) bábához szaladtak segítségért. Ha a távolság miatt nem érkezett meg kellő időben, a szomszédasszony is megtette a magáét. A század elején működő futásfalvi Virág Anna, Nádméz Károlyné, Kiflis Anna bábákról az ikafalviak nagy elismeréssel nyilatkoztak annak ellenére, hogy azok a

legminimálisabb szakképesítéssel rendelkeztek, és emiatt módszereik az anyára és gyermekére többé-kevésbé károsak voltak.

Az asszonynál, amint az első szülési fájdalmak megkezdődtek, a férj azonnal bábáért vagy valamilyen hozzáértő szomszédasszonyért sietett. Ezzel időlegesen megszűnt a szerepe, mert a szobába csak a gyermek megszületése után léphetett be. A bába munkához látott. Nehéz, lassú szülés esetén szénafőzetet forró téglára öntve az altest felmelegítésével gyorsította a szülést (Csernáton, Ikafalva). Általában az asszonyok ágyban fekve szültek. Csernátonban olykor a gerendába erősített kötélbe kapaszkodva szültek. A szülőágyat előzetesen maga az asszony vagy a bába készítette elő: friss szalmát rakott az ágy aljába, s ezt lepedővel takarta le. A beteg párnája alá fokhagymát, imakönyvet és patkószeget tett védekezésül a rontó szellemek ellen. A szülés befejeződése után a bába elvágta a köldökzsinórt sarlóval vagy ollóval, *elvette* (kivette) a mását, szüntetgette az anya fájdalmait, igyekezett eltüntetni az arcán levő májfoltokat, majd megfürösztötte a gyermeket. Ezeket a momentumokat természetesen egy egész sor, az anyára és gyermekre vonatkozó jóslás és varázslás kísérte, amelyeknek ősi jellegén a kereszténység alig tudott valamit változtatni. A lakosság katolikus és protestáns része között ugyanazokat a hiedelmeket találjuk. A köldökzsinórnak például varázserőt tulajdonítottak, pertlivel megkötötték s gondosan eltették a gerendába. A gyermek későbbi élete során felhasználták jóslásoknál, varázsló cselekedeteknél. Hogy mennyire hittek a köldökzsinórral való jóslásban, azt az egyik idősebb bába vallomása is bizonyítja: „akárhol segédkeztem a szülésnél, szigorúan meghagyták, hogy a köldökzsinórt ne dobjam el. A gerendába dugták, s ha felnőtt a leány, kezébe adták, hogy jó szövő-fonó legyen, a fiúnak pedig, hogy jó iparos." Egy másik szerint „ha nehezen tanult beszélni a gyermek, a kezébe adták, s attól megszólalt; ha pedig betegség érte, azzal bedörzsölték, s meggyógyult."

Az eltávolított *másá*nak (méhlepény) szépítő hatást tulajdonítottak, s ezért az asszony arcát bekenték vele. Ehhez annyira ragaszkodtak az asszonyok, hogy ha vonakodott volna a szülésznő, távozása után a család nőtagjai mégis megtették volna. Csernátonban a méhlepényt rendszerint a *csepegés* (eresz) alá ásták el, hogy a gyermek a házhoz mindig visszavágyjon. A hiedelem szerint ez az alapja a honvágynak. Ikafalván termékenyítő erőt tulajdonítottak neki, a trágyadombra temették, hogy elősegítse a következő évi bőséges termést.

Mindezen varázsló cselekedetek elvégzése után a bába elégette a szülőágy szalmáját, melyet tisztátalannak hittek, attól tartva, hogy rontást hozna állatra, emberre egyaránt. Azután tiszta ágyba fektette az asszonyt, majd megfürösztötte a gyermeket.

Az *első fürösztés* nagy jelentőséggel bír az újszülött életében, jövőjének formálásában. A vízbe analógiás alapon különféle dolgokat tettek: „tejet, hogy jó alvó legyen a gyermek, virágot, hogy szép arca legyen, pénzt, hogy gazdag legyen". Fürösztéskor arccal lefelé fordítva helyezték a csecsemőt a teknőbe azért, hogy a rontó szellemek meg ne láthas-

sák, s csak a vízbetétel után fordították a hátára. Azt tartották, hogy a gyermek első fürdetéskori viselkedése utal a jövőjére. Például „ha igen kapaszkodik a bábára fürösztéskor, már a hat hétben meghal." Az első fürösztő vizet szépítőszerként is használták az anya foltos arcának tisztítására. Naplemente után nem szabadott kiönteni, mert „szerencsétlenséget hozna a gyermekre, s elvesztené az álmát is. Csak a csepegés alá önthették ki egy gödröcskébe. Az első fürösztés után Csernátonban a gyermeket először cigányné rokolyájába tekerték, hogy szerencsés legyen". Erről a szokásról ikafalviaktól nem hallottam. Hogy a gyermek az élete folyamán pazarló ne legyen, az apja használt ingéből készített pelenkába, ingecskébe öltöztették. Fürösztés után piros fejtővel a sapkájában (igézés ellen) az anya mellé tették, ahonnan csak keresztelés után került a bölcsőbe.

A csecsemő táplálását, *gondozását* számtalan szabály, varázsló eljárás szabályozta. Ápolásában legnagyobb gondot a szoptatás jelentette, mely elsődlegesen befolyásolta a gyermek fejlődését. Az első tejet, melyet Csernátonban és Ikafalván népiesen *fecstej*nek neveztek, *boszorkányos*nak tartották. Anyatejet csak két nap után kapott a gyermek, addig *ánizsos teá*val táplálták. Nagypénteken nem kezdtek szoptatni attól félve, hogy szerencsétlenséget hozna a gyermekre. Az anya szoptatás előtt a mellbimbóját megnyálazta, és először a jobb mellét adták a gyermeknek, „nehogy balog legyen". Az anyák nagyon féltek a tej elvesztésétől, és ennek megelőzésére különböző szabályokat tartottak be. Idézek néhányat közülük: „Szoptatás közben fordíts hátat az idegennek, nehogy eligizze a tejedet."

„Semmit ki ne adj a házból, amíg szoptatsz, mert ellopják a tejedet." „Amíg a hat hét ki nem telik, egyik szoptatós a másikat ne látogassa, s ha igen, ne üljön az ágyra, mert rea ragad a tej."

A csernátoniak szerint megtörtént az is, hogy a fiatal szoptatós anya, akinek kevés teje volt és hitt a tejelvitel babonájában, szándékosan rá-ült a másik szoptatós ágyára, majd észrevétlenül elosont. Ily módon ellopta az anya tejét. Ezt a következő babonás eljárással próbálták visszavenni: „Mindkét anya egy kenyérszeletre fejte a tejét, azt kettétörték és megették. Így az elvivőnek megmaradt, a másiknak pedig visszajött a teje."

A betegasszony életmódját, viselkedését, környezetéhez való viszonyulását a szülést követő időszakban is a szabályok és tilalmak egész sora határozta meg. Tisztátalannak tartották, tekintetének rontó hatást tulajdonítottak. Ezért hat hétig távol kellett tartania magát a falutól. A csernátoni hat hétig nem mehetett sehová, senki sem örvendett volna látogatásának. Ilyenkor tisztátalan, és megrontja a környezetét. Az anya erős tilalom alatt állt. Nem szabadott gyomlálnia, kapálnia, forrásról vagy kútról vizet húznia."

Ebben az időszakban gyermeket, anyát egyaránt védtek a *szépasszony*októl, *boszorkány*októl, akik éjszaka *kicserélik* a kereszteletlen gyermeket, *megszorongatják* a beteg asszonyt. Elhárításukra fokhagymát, patkószeget, imakönyvet tettek az anya párnája alá, a gyermek fekvőhelyéhez

pedig seprűt támasztottak. A csernátoni öregasszonyok a következőket mesélték: „Amíg meg nem keresztelték a gyermeket, egy percig sem hagyták magára, nehogy megváltsák a rossz szellemek. A váltott gyermek sokat sír, elváltozik az arca, beteg. Rendszerint csak a nagypataki tudós segíthetett az ilyenen.“ A tudós azt mondta: „Vedd elé a sulykot, csavard reá a váltott gyermek pelenkáját, vidd fel a hiúba, dugd bé a gerezd alá, s kiálts háromszor: ezt szoptassátok, ne az én gyermekemet.“

Amíg a gyermekágyas asszony tisztátalansága miatt a hat hétben nem hagyhatta el a házát, a rokonság, a legközelebbi szomszédok, komaasszonyok látták el megfelelő táplálékkal. Ezt a szokást Csernátonban régen *radinán*ak, újabban *bubalátás*nak nevezik. Ikafalván a rokonság *látni* megy a betegasszonyhoz. Amikor az asszony megszüli a gyermeket, már az első héten a jó szomszédok, rokonok, s az, aki meg akarja keresztelni a gyermeket, *látni visz*. A csernátoniak kétféle radinát vittek a beteg asszonynak: *kisradinát* közvetlenül a szülés utáni első napokban, ez könnyebb ételekből állt, majd a szülés után egy hétre a *nagyradinát*: húslevest, paprikást, kürtőskalácsot, pálinkát.

A látogató asszonyok egész sor babonás cselekményt hajtottak végre, hogy az anya felépülését és a gyermek fejlődését meg ne zavarják. Például: „tisztuló asszony radinába nem mehetett, ha elment, a gyermek orrát, lábát megfogdosta, hogy ne verjen ki rajta az ótvar“. „Ha szoptatós asszony radinát vitt egy gyermekágyasnak, búcsúzáskor néhány csepp tejet fejt a másik ágyára, miközben ezt mondta: „sem tejed, sem álmod nem kell.“ A látogatók távozáskor cérnát szakítottak a ruhájuk aljáról és a gyermekre dobták „álmot hagytak neki“. A pálinkás üveg dugóját az ágy alá hajították, hogy az anyának ne legyenek görcsei.

A néphit szerint a *keresztelő* az ember első szükséglete volt. A kereszteletlen gyermeket a rontó erők hatalmukba vehették, „a szépasszonyok kicserélhették“, csak az ágy elé tett seprű, a párna alatt a fokhagyma, imakönyv és más elzáró módok őrizhették ideiglenesen a gonosztól. Ezért sürgették a keresztelő megtartását. „Régen a szülés utáni negyedik, ötödik napon, de legkésőbb a hat hétben a keresztelőt megtartották. Manapság már nem olyan fontos, addig húzzák-halasszák, hogy némely gyermek a lábán megy el a paphoz.“ A keresztelőt olyan fontosnak tartották, hogy „kereszteletlen haldokló csecsemőt az otthoniak is leöntötték hideg vízzel, s nevet adtak neki szükség esetén, hogy ne menjen pogányul a másvilágba.“ Ezt *száraz keresztelő*nek nevezték. Keresztelés előtt a gyermeket nem szólították néven, csak *picik*énak, hogy a szépasszonyok tudomást ne szerezzenek róla, ki ne cseréljék. Névadásnál az első fiúgyermek az apa, leánygyermek az anya nevét örökölte. Ez az oka a családban gyakran előforduló azonos keresztneveknek, s ez tette szükségessé a ragadványneveket. A többi gyermekek a nagyszülők iránti tisztelet jeleként örökölhették azok nevét, de névadáshoz a kalendáriumot is gyakran igénybe vették.

A keresztszülőket Csernátonban és Ikafalván nem a gyermek szülei választották meg. Aki keresztvíz alá akarta tartani a gyermeket, igyekezett elsőnek radinát vinni, és ezután el is kérte. Visszautasítani nem

illett. Rendszerint a közeli rokonságból vagy szomszédságból vállalkoztak komaságra. Ha fiút kereszteltek, úgy az apa közeli rokonai, ha leányt, akkor az anya testvére vagy legközelebbi barátnője kérte a gyermeket. A komaság a két család közt nem csak lelki kapcsolatot, hanem családi összetartozást jelentett. Ettől kezdve a komák a kalákában és más munkaalkalmakkor kisegítették egymást, a jelentősebb családi eseményekre, ünnepségekre hivatalosak voltak. A keresztszülők szerepét csak házastársak vállalhatták el, jegyespárnak a néphit szerint nem volt tanácsos komaságot vállalnia, nehogy viszonyuk felbomoljon. A komaság anyagi kötelezettségekkel járt. A keresztanya megvásárolta a kicsinek a *keresztelő-ruhát*, melynek tartozékai a *pelenkák, rékli, ingecske, csepesz* és *paplan*. A *csipkés donyha* és *selyem szemtakaró* Csernátonban és Ikafalván 30—40 éve jött be a divatba. Ugyancsak a keresztanya feladata a római katolikus keresztelő szertartásokhoz szükséges *korozsma* megvásárlása és előkészítése. Ez két méter fehér gyolcsból és egy szál fehér gyertyából állt. A gyolcsot rágöngyölítették a gyertyára, majd kék vagy rózsaszín pántlikával csokorra kötötték. Mindkettőnek jelképes értelme volt. A fehér gyolcs a csecsemő ártatlanságát, a gyertya a hit világosságát jelentette.

A komaasszony a keresztelő napján időben előkészítette a gyermeket a szertartásra: megfürdette, felöltöztette, az ajándékba kapott holmikba, sapkájába piros cérnát tett igézés ellen, majd elindult a bába kíséretében, karján a gyermekkel a templomba. Útközben figyelték a gyermek sorsát előrevetítő jeleket. Például kutyaugatás, lónyerítés szerintük vészjósló jel, „ha macska fut át az úton, a gyermeknek nem lesz szerencséje az életben, de ha cigánnyal találkozik, szerencsés lesz.“ A keresztelő szertartás megőrizte a vízbemerítés ősi szokását, mely minden nép hite szerint gonoszűző, megtisztító hatással bírt. A vízbemerítés, az első fürösztés rítusához kapcsolódhatott valamikor, s ennek átvétele a keresztelés. A keresztelő szertartás alatt mindenki a gyermeket figyelte. Ha sírt, vagy a keresztanyjába kapaszkodott, azt mondták, korán meghal (ugyanezzel a babonás hiedelemmel már a fürösztésnél is találkoztunk). A templomból hazafelé a bábaasszony vitte a gyermeket. A házba „pogányt vittünk, keresztényt hoztunk“ mondással léptek be, majd megáldották a gyermeket és anyát. Már várta őket a terített asztal. „A keresztanya amúgy pólyáson meghengergette a gyermeket a terített asztalon, s azt mondta: „Munkálkodjál szorgosan, hogy asztalod mindig gazdag legyen. Légy kedves ember előtt is, mint isten előtt.“ Az ebéden a komapáron kívül a rokonok, jószomszédok, bábaasszony, sőt még a pap is résztvett. Üres kézzel senki sem jelenhetett meg. Csernátonban és Ikafalván a *félkézradinás kas*ba egy tyúkot, két liter bort, egy liter köményes pálinkát, kürtőskalácsot vagy *tepsziát* (cserép tepsiben sütött kerek kalács) vittek a vendégek. Az ebéd befejeztével búcsúzáskor legutoljára maradtak a szoptatós asszonyok, pár csepp tejet fejtek az anya ágyára, ruhájukból cérnát szakítottak, álmot hagytak a kicsinek. A tejelviteltől való óvakodás és az álomhagyás különben az asszony kiszabadulásáig kötelező volt.

A *kiszabadulás* vagy *egyházkelő* időpontja Csernátonban és környékét hat hét letelte. Hat hét után az asszony első útja a tempolmba vitt, misét hallgatott, majd a papnak tojással és tyúkkal fizetett. Egyes vidékeken az anya a bába vagy asszonybarátnői kíséretében, karján a díszesen felöltöztetett gyermekkel ment avatódni a templomba. Csernátonban és általában egész Háromszéken ez a szokás teljesen leegyszerűsödött. Az anya, bába és barátnők nélkül, egyedül ment a templomba, sőt még a gyermeket sem vitte magával. Cél a megtisztulás, a tilalmak alól való feloldódás, mely elsősorban a ház körüli munkában korlátozta. A kiszabadulás után a betegágyát rendszerint felszámolták, a gyermeket pedig bölcsőbe tették.

A kisgyermek későbbi élete során is sok szabállyal, tilalommal, babonával találkozunk, mely meghatározza ápolását, az anyatejtől való elválasztását, táplálását. A szemmelveréstől és igézéstől való félelem, melytől a keresztelő után is óvni kellett a gyermeket, számtalan kuruzsló eljárását, gyógyítási módot feltételezett. Ezek részletezésére nem térek ki, mert nem kapcsolódnak a szorosabb értelemben vett születéssel kapcsolatos szokásokhoz. Összegyűjtésük, feldolgozásuk egy újabb dolgozat alapjául szolgálhat.

A Csernátonban és Ikafalván megismert szokások és hiedelmek a folklórterület más pontjain is ismeretesek voltak.

BIBLIOGRÁFIA

1. MARIAN SIMION FLOREA, 1892 — *Nascerea la români.* Bucureşti.
2. VĂCARU MARIA, 1969 — *Contribuţii la studiul obiceiurilor din Munţii Apuseni. Obiceiuri legate de naştere.* Anuarul Muzeului Etnografic al Transilvaniei. 1965—1967. Cluj.
3. VLĂDUŢIU ION, 1973 — *Etnografia românească.* Bucureşti.
4. SZENDREY ZS.—SZENDREY Á., 1937 — *Szokások.* Magyarság Néprajza. Budapest.
5. Dr. RAPCSÁNYI JAKAB, 1933 — *Az anyaság története.* Budapest.
6. VAJKAI AUREL, 1943 — *Népi orvoslás a Borsa völgyében.* Kolozsvár.
7. CSISZÁR ÁRPÁD, 1968 — *Szemmelverés és igézés.* A nyiregyházi Jósa András Múzeum évkönyve. 11; 161—179.
8. WLISLOCZKINÉ DÖRFLER FANNI, 1893 — *A gyermek a magyar néphitben.* Ethnográfia. 4 : 107—116; 208—224.
9. WLISLOCZKINÉ DÖRFLER FANNI, 1896 — *Nyál és köpés a magyar néphitben.* Ethnográfia. 7 : 460—463.
10. LUBY MARGIT, 1934 — *Bábalelte babona.* Budapest.
11. TEMESVÁRY REZSŐ, 1899 — *Előítéletek és babonák a szülészet körében Magyarországon.* Budapest.
12. HOPPÁL MIHÁLY—TÖRÖL LÁSZLÓ, 1975 — *Népi embergyógyítás. Szülészet bábaság.* Orvostörténeti közlemények. 28—34. Budapest.

JEGYZETEK

[1] Marian 1892, Văcaru Maria 1969, Szendrey Zs-Szendrey Á. 1937, Dr. Rapcsányi Jakab 1933, Vajkai Aurél 1943, Csiszár Árpád 1968, Luby Margit 1934.

[2] Temesváry Rezső (1899) Háromszéken kitöltött kérdőíveket is feldolgozott.

OBICEIURI POPULARE LEGATE DE NAȘTERE ÎN COMUNELE CERNAT ȘI ICAFALĂU (județul COVASNA)

Rezumat

Dintre categoriile de datini și obiceiuri, cele ce însoțesc momentele de căpătenie din viața oamenilor, nașterea a constituit și constituie o preocupare de studiu pentru specialiștii din domeniul etnografiei și folclorului, lucru datorat în mare parte varietății și particularităților legate de acest moment din diferitele zone etnografice ale țării.

Lucrarea de față își propune pe baza investigațiilor întreprinse să surprindă aspectele esențiale legate de obiceiurile practicate la naștere în microzona etnografică ce se constituie din așezările rurale Cernat și Icafalău din județul Covasna

Obiceiurile legate de acest eveniment în microzona studiată erau cunoscute atît de locuitorii ei, cît și în așezările vecine, iar informațiile ce stau la baza lucrării nu sînt tratate comparativ cu alte zone etnografice, lucru ce va constitui tema unei lucrări viitoare.

A ROMÁN NÉPI ÉLET JÓKAI ANEKDOTÁIBAN

VITA ZSIGMOND

Jókai munkáiban kezdettől fogva jelentős helyet kaptak az anekdoták, az adomák. Utazásai folyamán egypár szóval jegyezte fel az útközben hallott adomáknak egy-egy jellegzetes mozzanatát, majd mint a Vasárnapi Ujság, az Üstökös szerkesztője megszervezte, irányította a gyűjtőmunkát és közölte a népi szellemet legjobban kifejező adomákat. „Eddigelé harmadfélezer eredeti magyar adomát volt alkalmam közrebocsátani. Közel ezerre megy és folyvást növekszik a közlésre várakozók száma." ... Mindez nem csinált és gyártott munka, hanem egyenesen a magyar nép humorának felhivatlan megnyilatkozása" —, mondta akadémiai székfoglaló beszédében.

Jókai a népi élet legjellegzetesebb megnyilatkozásait látta meg az adomában, „mely egyént, osztályt, népfajt, kort és néha egész nemzetet jellemez." Különbséget tett a magyar és német népi adomák alakjai és szelleme között, rámutatott arra, hogy a magyar nép legélcesebb adomái azok, „miket saját sanyarú viszonyai költöttek". Ezek után megemlítette a közmondásokat valamint a tréfás népmesék kedvelt alakját, Csalóka Pétert is. Ezt a mesét még gyermekkorában halotta az apjától és le is jegyezte.

Észrevette, hogy az adomákban a szegény „ügyefogyottak" sokszor megtalálják a módját, hogy megmondják az igazságot a hatalmasoknak, és a csak tettetett együgyűséggel boldoguljanak. Természetes ezért, hogy erdélyi utazásai folyamán különösképpen megtetszettek neki az ötletekben oly gazdag és, szellemes székely adomák valamint a román nép adomái is.

Jókai számos kiadásban megjelent adomagyűjteményét (*A magyar nép adomái.* Pest. 1856.) és annak bővített változatát (*A magyar nép élce szép hegedűszóban.* Pest. 1872.) ma már nem önálló irodalmi alkotásokat, hanem inkább mint a folklór körébe tartozó fontos és jellemző munkákat kell értékelnünk. György Lajos ezért méltán ismerhette fel Jókai anekdotáiban a kor hangulatát, „egy történeti időszak külső és belső életét" a magyar humor ötletességével megelevenítve. Ma is helyt álló a következtetés: Ő az első tudatos és tervszerűen dolgozó gyűjtője a magyar nyelvterület valamennyi tájékáról tízezerszámra feléje özönlő nép-

anekdoták rengeteg tömegének. A leghelyesebb módszerrel dolgozott... Jókait adomafaló szenvedélyének kielégítésében a munkatársak egész serege támogatta. Nem könyvekből, hanem élő forrásokból szedte össze, dolgozta át és csoportosította típusokba anyagát".[2] Ugyanezt igazolta napjainkban Lengyel Dénes is, és jellemző példákkal mutatta be Jókai anekdotaformáló művészetét.[3]

Jókai 1853-i és 1858-i erdélyi utazásai alkalmával került érintkezésbe a falusi értelmiséggel, a birtokosokkal, de megszállt egyszerű falusi embereknél is. Érdeklődése a magyar és a román nép életére egyformán kiterjedt. Megtanulta a legszükségesebb román szavakat és kifejezéseket, meghallgatta a román nép életéről szóló történeteket, azokat a mondásokat, amelyek egy egész társadalom életfelfogását, gondolkozását fejezték ki.

Gyűjteménye Mátyás királyról szóló anekdotákkal és tréfás népmesékkel kezdődött, ezektől megkülönböztette a népi életet megelevenítő, rövid, csattanós és igaz történeteket, s lejegyezte őket. Adomáit a következő három fő csoportra osztotta: táj-, osztály-, és fajadomák.

A fajadomákat szintén három csoportra osztotta: „czigány-, oláh-, és zsidó-adomák", külön csoportot képeznek a „székely-adomák." A fenti felosztásból kitűnik, hogy Jókait a román nép élete különösen érdekelte, és a román népnek a korabeli életre, annak visszásságaira, igazságtalanságaira élesen rávilágító, humoros vagy meglepő hatású megnyilatkozásait mindig lejegyezte. Jókai ugyanis a nép gondolkozását látta meg az anekdotákban, és éppen ezért tartotta őket érdekeseknek és lejegyzésre méltóknak. A komikusan ható mondások legtöbbször a nép magatartását fejezték ki a Bach-korszak elnyomó rendszerével vagy pedig a mindenkori közigazgatással és az uralkodó osztállyal szemben. Jókai tudta azt, hogy a magyar nép „legélcesebb adomái azok, miket saját sanyarú visszonyai költöttek, s némely közülök egész kort rajzol." Ilyenszerű adomákat hallott Erdélyben a román néptől is.

A román népi életből vett adomákat, anekdotákat tehát elsősorban a „faj-adomák" fejezetben kell keresnünk. Ebben a részben *A magyar nép adomái* című gyűjteményben a következő három román vonatkozású adomát találtuk: *A csigák, Az útlevél, A prókátor.*[4] Ezekhez járul még az *Osztály-adomák* között *a hős borbély,*[5] amely Pintye Gregor (Gligor) haláláról szól, és az *Elegy* című fejezetben az *Anachronizmus.*[6] Az 1872-i kiadásban a fentieken kívül Jókai még három román népi vonatkozású anekdotát tett közzé. Ezek a következők: *Más a kéz, más a kasza, Csej muná, na mincsuna* és *Rossz atyafiság.*[7] Eszerint Jókainak nyolc anekdotája kapcsolatos a román népi élettel, és ezek közül egyeseknek nemcsak román alakjai vannak, hanem egyúttal a korabeli társadalmi kérdésekre is rávilágítanak, a román népnek a korabeli hatóságokkal vagy pedig vagyonos szász családokkal való ellentéteire.

A Pintye Gligor haláláról szóló anekdota a múlt század közepén általánosan elterjedt és Jókaitól is több ízben feldolgozott betyár, — rablótörténetek sorába tartozik, de semmi köze sincs a román balladák ismert, népszerű hőséhez. Ismeretes, hogy a múlt század közepén Arad-

és Hunyad megyében rablók, banditák, útonállók állandóan veszélyeztették az utasok életét, a vármegyei hatóságok sokáig hiába üldözték és adtak ki elfogatási parancsot ellenük. Innen merítette Jókai a Fatia Negra történetét, és a rablóvilág elleni hosszas küzdelmekre később visszatért *A lélekidomár*ban.

Ezen a sziklás, vadregényes vidéken a betyárok, a haramiák ellen sokáig hiába harcoltak a hatóságok; a nép rejtegette őket, egykori hősi harcaikról, elfogatásukról és kivégeztetésükről balladákat költött. Különösen népszerű volt a kuruc világ román betyárvezére, Pintye Gligor, Nagybánya környékén számos népballada őrízte meg a nevét és tetteit. Pintye Gligor csapatával 1703-ban Rákóczi seregéhez csatlakozott, elfoglalta Nagybányát, és a monda szerint Nagybánya ostromakor „meglövetett".[8]

Jókai azonban valószínűleg nem a román néptől, hanem bencenci házigazdáitól, Lázár Kálmánéktól vagy pedig útitársaitól hallotta a haláláról szóló történetet. Pintye Gligor halálának itt elbeszélt története ugyanis nem is emlékeztet a népballadákra, és akármelyik haramiavezérre talál, aki „Hátszeg vidékéig, Nagyváradig nyugtalanította a tulajdonosokat, a merészsége minden fogalmat felülmúlt. Legnagyobb hetivásár idején keresztül mert menni Déva piaczán, s senki nem merte bántani."

A történet eszerint Déva környékéhez fűződik, és az tűnik ki belőle, hogy a híre Nagyváradtól egészen Déva és Hátszeg vidékéig terjedt el. A „tulajdonosok", a birtokosok, a kereskedők mindenütt féltek ettől a haramiától, akit nem követtek betyárok, hanem egyedül ment végig Déva piacán. „Kezében irtóztató botot viselt vas bunkóval. Egy ütés elég lehetett belőle akárki fiának." Ez a leírás a Fatia Negra mintájára, Nopcsa Lászlóra is szinte talált, róla is azt beszélték, hogy vasbottal jár, és lesujt arra, aki nem áll félre előle.

Ugy tűnik tehát, hogy Pintye Gligor itt megelevenített alakjába a dévai hagyomány egyes elemei keveredhettek. Mint magányos és félelmetes haramia jelenik itt meg, akivel senki sem mer szembeszállni. A borbélylegény, aki borotválja elvágja a nyakát, hős lesz, mert „így mentett meg (. . .) egy vágással két országot."

A Jókai története eszerint a népballadai felfogással éppen ellentétben a veszedelmes haramiavezér életét egy merész vágással kioltó borbélylegényt tekinti hősnek, mert a fosztogatásoktól megmentette a városi lakosokat. A történetnek azonban így is van népi íze: a borbélylegény még merészebb, mint a félelmetes haramia (nem betyár!), váratlan merészsége meglepetést okoz, és most már ő a hős, míg a haramia, aki amikor „a buzogánya után kapott, már akorra nem ott volt a feje, ahol maga akarta" —, komikus figurává válik. A haramia ezúttal ellentétbe került az egész társadalmi renddel, és Jókai most már a haramia-, a rablóvilággal végképpen leszámoló, megszilárdult társadalmi rend szemével nézi és írja meg a történetet. Számolnunk kell a továbbiakban is azzal, hogy Jókai sokszor a papoktól, a falusi és kisvárosi értelmiségtől hallotta

az anekdotáit, a népi életről szóló történeteit, de a népnek egy-egy jellemző mondása mindig megragadta, és azt pontosan lejegyezte.

Ezt követik a 196—198. oldalon a román népről szóló anekdoták. Ezek közül kettő *(A csigák, Az útlevél)* az utazással, kereskedéssel járó kalandokról, kellemetlenségekről szól. Ezek a nép tudatlanságát, együgyűségét tükrözik, ami a korabeli viszonyokkal függött össze.

A lugosi boltoshoz üres csigaházakkal beállító karánsebesi román paraszt azzal vigasztalja a boltost, hogy: „nem tesz semmit [...], nem fáznak azok már meg." Nem is sejtheti azt, hogy a csigákat meg lehet enni, azt hiszi, hogy csak a csigahéjra van szüksége a boltosnak.

Az útlevél című anekdota az Erdély és Magyarország közötti közlekedési nehézségekre világít rá, egy olyan korszakban, amikor útlevél kötelezettség volt. A mărişeli román paraszttól Csucsánál kérik az útlevelét, és visszatérítik, mert az nincs neki, de nem is tudja megérteni, hogy mit kérnek tőle. Azzal megy haza, „hogy Csucsánál már vége van a világnak, mert őneki azt mondták, hogy nem lehet odább menni." — A népi tudatlanság ezúttal az állami hatóságokkal való összeütközésben nyilatkozik meg komikus formában. A mărişeli román ember ugyanis még sohasem járt nyugat felé a maga világán túl, és ezért nem érti meg azt, hogy határok választanak el egymástól embereket, akik egymásra vannak utalva, s a munkájuk, legfontosabb életérdekeik összekapcsolnák őket. Mégsem közlekedhetnek szabadon. Számára Mărişel, a havas világa és annak környéke egységes világ. Ott semmi sem választhatja el az embereket, és szabadság van. Ezt a szabadságot viszi át képzelete az egész világba, ahol az megszűnik, ott szerinte vége van a világnak. A havasi ember komikusan ható megnyilatkozása mögött tehát egy ősi világkép, a világ egységének és az emberiség teljes szabadságának a hite rejlik.

A negyedik anekdotában *(A prókátor)* azt beszéli el Jókai, hogy a román parasztnak pöre volt, és be kellett mennie a városba az ügyvédhez, de elfelejtette, hogy mi a címe, hogy kell megszólítani. Ezért így állított be hozzá: „— Dumnye! Kend az az ember, aki pénzért szokott hazudni?" Jókainak ez az anekdotája is a nép gondolkozására jellemző, igaz történet. A nép magatartását, a nép kemény ítéletét fejezi ki, a hatóságok, a korabeli törvénykezés egész világa felett, amelyben csak az ellenségét láthatta.

Talán még kevésbé ismert, és rendkívül előre mutató Jókainak az *Anachronizmus* című anekdotája, amelyben valósággal felfedezi a tanulatlan román, népi festőket, és egészen meglepően ír le egy román szentképet. Az előzőkhöz hasonlóan ez sincs egy meghatározott helyhez kötve, Jókai általánosan jellemzőnek találhatta, és habár csak egyetlen román szentképet látott, mégis jellemző képet adott a falusi, népi festők életéről. „Erdélyben a művészet csak télen virágzik —, írja — nyáron kapál, arat, mert ott még külön osztálya nincs ezen tudománynak, s csak a bennszületett hajlam képezi a festőt." Jókai egyszeriben felismerte az erdélyi népi, naív festők életmódját, és a kép értékét, jellemző vonását

is mindjárt meghatározta egy mondattal: „A leleményesség benne a fődolog."

A kép azt ábrázolja „mint menti meg az angyal Izsákot, a midőn Ábrahám fel akarja áldozni." A népi festő a korabeli élet alakjait mutatja be a képen, és a jelenetet a falusi élet valósága alapján képzeli el. Ábrahám és fia, Izsák, ezért „zsinoros dolmányban vannak öltözve, egy angyal pedig oda fenn a felhők között, kap egy sajtárt a kezébe s leönti vele Ábrahám puskáján a lőporos serpenyőt."

Jókainak a kép ötlete, eredeti beállítása, komikus és mégis meglepő, sőt meggyőző hatása, a primitív festő képzeletének természetes, közvetlen megnyilatkozása tetszett meg, és a kép tömör leírása után ezt határozottan ki is fejezte: „A kivitel gyönge —, írta — hanem az inventio sokat ér." A primitív kép eszerint Jókai számára nem valami nevetséges, furcsa különlegesség, hanem eredeti alkotás, amelyre érdemes felfigyelni.

Jókainak ez a végső, értékelő megállapítása azt mutatja, hogy a nép alkotásaiban nemcsak komikumot látott, hanem megtetszett neki az ötletességük is, ezért jegyezte le azt is, amit a nép beszédében, a népi élet megnyilatkozásaiban eredetinek és jellemzőnek talált. Ezért folytatta az adomák, anekdoták gyűjtését 1856 után is, *A magyar nép adomái* 1857-ben már új kiadásban jelent meg, 1872-ben pedig napvilágot lát *A magyar nép élce szép hegedűszóban* című gyűjteménye, és ez azután kisebb változtatásokkal és bővítésekkel még tizenkét kiadást ért meg 1914-ig.

A magyar nép élce szép hegedűszóban című gyűjtemény különböző kiadásaiban a következő anekdotákat vette Jókai a román nép életéből: *Más a kés, más a kasza, Csej muná, na mincsuná* és *Rossz atyafiság*. Ezek közül az első a román-szász érintkezési területről való, feltételezhető ezért, hogy Jókai még a Szászváros melletti Benvencen jegyezte le a magját. A szász gazda elégedetlen azzal, hogy a szegény román napszámosa nagyot vág a kenyérből, de nem jól kaszál, és azt mondja: Hej Lupuj! Lupuj! Be jól vág a te késed az én kenyeremben! de rosszul vág a te kaszád az én rétemben!" A gazda és a napszámos között ellentét feszül, de ez az ellentét a kés- és a kaszavágás szembeállításával humorban oldódik fel. Az anekdotát egy ötletes, szellemes mondás teszi humoros hatásúvá, a hallgatói bizonyára jól mulattak rajta.

Társadalmi ellentéteket vehetünk észre a *Rossz atyafiság* című anekdotában is. Eszerint a román paraszt ittasan, káromkodva szidja a hasonló nevű szolgabírót, aki a rokonságról bizonyára nem akart tudni. Amikor kérdőre vonják, akkor azzal védekezik, hogy semmire sem emlékezik, mert részeg volt. De amikor a szolgabíró egy borjút ígér neki, hogy elhallgattassa, arra másnap bezzeg emlékezik, és felmegy érte. Erre a szolgabíró negyvenet csapat reá, és ezzel egyszer s mindenkorra leszoktatja a káromkodásról, a panaszokról, az igazságtalanságok elleni lázongásokról. Semmivel sem lehetett volna jobban jellemezni, hogy a nép hallgatását, szolgai engedelmességét hogyan érték el a korabeli hatóságok, a bírók vagy szolgabírák.

Rokon témájú ezzel a *Székelynek álmodni sem szabad* című anekdota. A paraszt mindkettőben fellázad a szolgabíró, a hatóságok ellen, és ittasan vagy az álmára hivatkozva szidja őket. A megtorlás nem késik: a székelynek megtiltják, hogy álmodjék, a román parasztot pedig jól elverik a hajdúk.

A nép gondolkozására még jellemzőbb a *Csej muná, na mincsuná* című anekdota. A címet adó utolsó mondatát Erdély-szerte mindenütt jól ismerik a románok és a magyar nép is, de Jókai írta le először magyaros helyesírással, és ő vitte azt be a magyar köztudatba is.

Az anekdota valószínűleg Hunyad megyei eredetű. Jókai azt beszéli el, hogy Muntye Pava temetésén a pópa azzal vígasztalja a hallgatóit, hogy a megboldogult egyenesen a mennyországba ment fel, „s ott micsoda jó dolga van". Az ostoba emberek ne ragaszkodjanak ezért a földi javakhoz, mert hiszen a paradicsom várakozik reájuk. Erre így kiált fel a valósághoz ragaszkodó, józan román paraszt: „Csej muná, na mincsuná."[9] (Ami a markodban, azaz igazság).

Jókai liberális felfogása, amely a vallási vakbuzgóságot és azzal együtt a szabad gondolkozás korlátozását mindig elítélte, itt is határozottan megnyilatkozik. A való élet talaján állott ő is, mint a nép, és a nép boldogságát is a földi valóságban kereste. Jókai ezért örömmel hallja és jegyzi meg a nép felkiáltását, amely az anyagi, a földi élet elsőrendű fontosságát hirdeti, és elutasítja az egyház ígérgetéseit. Szinte drámaian ütközik itt össze az egyházi felfogás, a túlvilági élet hite a népnek a jobb, biztosabb anyagi életért való küzdelmével. Az anekdota a nép igazságát fejezi ki, és azt a gondolatot adja, hogy annak végül mégis érvényesülnie kell.

Jókai dialektikusan, párbeszédes formában mutatja be a paraszti és az egyházi vagy a feudális világ összeütközéseit, és olykor egymás ellen feszülő ellentéteit. Az anekdota természete megkívánta azt, hogy az ellentétek humoros formában, egy-egy jó mondásban oldódjanak fel, ez azonban nem jelenti azt, hogy elrejti az igazságot, sőt határozottan reá is mutat, és a Jókai felfogás szerint előkészíti egy boldogabb társadalom kialakulását, amelyben a nép elkeseredését, lázongásait kiváltó hatalmaskodások megszűnnek és megszűnik az az elfogult, bigott egyházi felfogás is, amely a parasztságot tudatlanságban akarta tartani. Jókai anekdotái ezért kiegészítő részét képezik egész művének, és a múlt századbeli népi élet sok jellemző megnyilatkozását őrizték meg számunkra.

JEGYZETEK

[1] Jókai Mór: *Cikkek és beszédek.* 3. kötet. II. rész. Budapest, 1968. 346—347 és 343.

[2] György Lajos: *A magyar anekdota története és egyetemes kapcsolatai.* Budapest. 1934. 57—58.

[3] Lengyel Dénes: *Jókai Mór.* Budapest. 1970. 73—79.

[4] *A magyar nép adomái.* Pest. 1856. 196—198.

[5] *A magyar nép adomái.* Pest. 1856. 176—177.

[6] *A magyar nép adomái.* Pest. 1856. 258.

[7] *A magyar nép élce szép hegedűszóban.* Összegyűjté Jókai Mór. (3. bőv. kiadás.) Pest. 1872. 193—196.

[8] Domokos Sámuel: *Pintye Gligor alakja a mondákban és a betyárballadákban.* Filológiai Közlöny. 1979. 3—4. sz. 423.

[9] Vöő István: *Dicţionar de proverbe român—maghiar.* Bucureşti. 1978. 1178.

VIAŢA ŢĂRĂNIMII ROMÂNE REFLECTATĂ ÎN ANECDOTELE LUI JÓKAI

Rezumat

În activitatea literară a romancierului maghiar Jókai ocupă un loc de seamă anecdotele culese de la popor şi publicate într-un volum apărut în 1872. O seamă de anecdote, culese de la poporul român cu ocazia călătoriei în Ardeal demască neajunsurile vieţii din acele timpuri, exprimă judecata poporului şi discordanţa între popor şi clasa exploatatoare.

SEPSISZENTGYÖRGY HELYNEVEI

GYÖRBIRÓ PÁL, IMREH BARNA, KISGYÖRGY ZOLTÁN

1. A kezdeti Sepsi székely Szék, a későbbi Sepsi-, Kézdi- és Orbaiszék egyesüléséből alakult Háromszék- és a mai Kovászna megye székhelye, Sepsiszentgyörgy, a vasútvonal megépítése (1891—1897) előtti időben az Olt folyótól nyugatra elég távol terült el, ős- és ókori település helyén,[1] a Debrenpatak mindkét partján. Belsőségeikkel a lakosok kelet felé a folyó árterületéig terjeszkedtek csak, s még a múlt század elején is a Debrenpataktól déli és északi irányba alig két-háromszáz méterig nyújtózott a város, egyfelől a mai Bodok-szálló környékéig, másfelől a Vojkán-utcáig.

Szemerja városrészt — akkor egészen különálló falut — két kilométernyi mezőrész választotta el az anyavárostól, s a két település 1880-ban egyesült.

Az első merész és jövőbe tekintő közeledést a két helység között a *Stabális-* vagy *Lábasház* (a mai Állami Levéltár a park és az ortodox katedrális között) megépítése (1756) jelentette, messze mindkét település magjától, lakatlan mezőben, a hetven évvel azelőtt a mai park helyébe költöztetett barompiac délkeleti részén. A katonai célra épített emez első sepsiszentgyörgyi emeletes ház mellé kvártélyházak és mellékhelyiségek is épültek, s ezeket követték sorban az új városközpontnak kiszemelt akkori barompiac és kirakóvásártér (a mai egész park) lassú körülépítése: a Székház (1832), a Kórház (1852—54), a Városháza (1854—56), az Árulóház vagy Bazár néven emlegetett óratornyos ház (1868 körül), a Mikókollégium épülete (1870—76; 1891—92), és természetesen ezeknek a középületeknek a közeit kitöltő kisebb-nagyobb magánházak.

Közben *Szemerja* is terjeszkedett, kezdetben a róla elnevezett patak mindkét partján keleti irányba, míg elérte a Szentgyörgy—Ilyefalva—Brassói országútat s egyben az Olt árterületének nyugati szélét, mely a falu további bővülés-irányát gátolva, az újabb építkezések északi irányt követtek, az országút két oldalán, míg a múlt század közepe táján, inkább második felében a két település a Szövőgyár és Múzeumnál elérte egymást.

Ma a város fekvését egészen másképpen kell meghatároznunk, mint azt az első mondatban tettük: Sepsiszentgyörgy az Olt folyó *mindkét*

partján fekszik, Árkos, Gidófalva, Komolló, Szentiványlaborfalva, Sepsiszentkirály, Előpatak, Hídvég és Bölön községek határai között.

A vasútállomás kezdettől kínálta a környéken való megtelepedést, napjainkban pedig az építéstechnika győzedelmeskedvén a települést gátló körülményeken, az árterület is, de a szemerjai temető meg a Kórház-utca közötti magas terasz is négy-, tíz-, tizenkétemeletes tömbházak erdejévé változik, az Olt balpartján pedig le Kilyénig gyárváros épül, temérdek lakóházzal, a jobb parton is.

Ahhoz, hogy az Oltot a településterjeszkedés átlépje és a mai keleti határát a Szépmezőn elérje, jó két kilométer utat kellett megtennie, és ez az út több mint egy évszázadig tartott.

2. Városunk nevét először a pápai tizedszedők lajstroma említi 1332-ben, ilyen összefüggésben: Michael Sacerdos de *S. Georgio* . . .[2], ami *Sanctus Georgiust*, Szent Györgyöt jelent, annak a szentnek a nevét, kiről az első helyi keresztény templom és erről a helység a nevét kapta. A sorrendben következő írásos névelőfordulás 1407-ben már magyarul, *Zent Giorg* formában történik[3]; az az oklevél pedig, mely először jelzi a település város voltát, 1461-ben *In opido Zenth Gewrg* kelt,[4] s mindkét névleírás olvasta: *Szent György*. A sok Szentgyörgy nevet viselő helységtől való megkülönböztetésül kapta a *Sepsi* előnevet, annak a székely közigazgatási Szék-nek a nevét, melyben feküdt. A *Sepsiszentgyörgy* névformával 1459-ben találkozunk először, így: *Sepsij Zenthgijerghzeke*[5] — itt tehát a Széket is Sepsiszentgyörgyről nevezték.

Szemerja nevét szintén a pápai dézsmajegyzékben láthatjuk először, *Sancta Maria* formában. 1407-ben már *Zentmaria*-nak,[3] s még a 18. században is gyakran említik okleveleink *Szent Máris Asszony* néven. Az 1567 évi regestrumban *Zemerya* néven találjuk 23 kapuval.[3]

3. A város levéltári forrásokból gyűjtött helyneveit az akkori Háromszék megye csaknem valamennyi helységének helyneveivel együtt Bogáts Dénes tette közzé 1929-ben az előfordulási évvel, de minden magyarázat nélkül.[6] Külön sorolja fel Sepsiszentgyörgy 69 és Szemerja 77 helynevét. Jelen gyűjtemény Bajkuj József 68 éves, Csákány András 48, Daragics Illés Mihály 72, Kapricza József 68, Palkó József 70, Papp Sándor 70, Sütő László 66, Sütő Lászlóné 58, Veress Sándor 82, Vitális Sándor 81 éves földművesek, és Benedek János 71, Csavar Endre 66, Gödri Zoltán 78, Imreh András 60, Kisgyörgy Benjámin 38, Kisgyörgyné Sikó Irén 66, Nagy B. János 60, Nagy B. Sándor 64, Sztrója Demeter 66 éves, másfoglalkozásúak és a határt jól ismerők adatszolgáltatásából, a telekkönyvi és levéltári (ideértve Szabó T. Attila Erdélyi Helynévtörténeti Adattárának Sepsiszentgyörgyre és Szemerjára vonatkozó helynévanyagát) kijegyzésekből állott össze, és címszóban 787 helynevet sorol fel kiejtés szerint betűrendben. A címszókba fel nem vett tőhelynév-származékok és régi utcanevekkel[16] együtt mintegy ezer helynévvel számolhatunk ebben a gyűjteményben. (Megjegyezzük hogy mivel gyűjteményünk két — régen különállt település helyneveit tartalmazza, egyes helynevek mindkét helyen előjönnek, s mivel pl. a Világlátó, Epres stb. párhuzamos elnevezések más-más területre vonatkoznak, külön vettük fel.)

4. Mit mondhatunk el előljáróban e tekintélyes számú helynévről, melynek segítségével az itt lakók tízezer holdnyi (5800 hektár) felerészben művelhető, felerészben erdő és belsőség területű határukban eligazodtak?

Elsősorban a helynevek adásának, képzésének változatos gazdagsága ragadja meg figyelmünket. A térszíni formák, személy és családnevek, a termesztett növények, fák, állatok nevei, a talaj minősége, a területnek a naphoz való állása, források, patakok, folyók, tavak, mocsaras helyek, utak, ösvények, tréfás vagy tragikus események stb. mind alkalmasnak bizonyultak arra, hogy e település lakója leleményes módon meghatározza, ismertté tegye határa legkisebb részét is.

5. A helynevek sejtetni engedik azt is, hogy milyen nép lehetett az, mely mai ismereteink szerint itt először adott nevet a határ egyes részeinek. A *Debren* patak- és határnév az orosz szótár szerint völgyet, völgyszorost jelent, tehát szláv eredetű, a *Vojkán, Csernapuszta* és *Piliske* társaival együtt. Ezek népiségtörténeti kérdésben tájékoztatnak. Bogáts említi forrásmegnevezés nélkül, hogy „a város magvát *Bolgárszeg*nek hívták",[7] de említett helynévgyűjteményében[6] ilyen helynevet nem közöl, sőt várostörténetének a bevezetőjében,[7] hol több háromszéki település bolgár eredetét bizonygatja, a szentgyörgyi Bolgárszeget meg sem említi. Ma a város Bolgárszeg nevű részéről senki sem tud, ilyen elnevezést az oklevelekben sem kaptunk.

6. A közlekedési utakban beállott változásokról is tudósítanak helyneveink. Pl. a sokat emlegetett *Bölöni országút*, mely a mai köztemető és a vízművek mellett vezetett a dombélen fel, a hegyeken keresztül Bölönbe s egykor fő közlekedési út volt, ma használaton kívül van. A városba a keletre fekvő falvakból, de Brassó felől is az út az Olton keresztül a hajdani Gyuribá malmánál, a mai enyvgyárnál, a régi hídon vezetett, helyneveink ezt nevezik *Nagyhíd*nak. Ezen átkelve értek a legrégibb ismert baromvásár helyére, a *Vásármezőre*. Ez a híd jelentőségét már akkor elvesztette, mikor 1906-ban elkészült kissé lejjebb a vashíd, melyet viszont az 1976-ban épült hatalmas vasbetonhíd helyezett használaton kívül.

A helynevek során sokszor előforduló Angyalosi-út, -útszökő, -útáltalkelő, -útvállasz a régi Nagyhídon átkelve vezetett keleti irányba Angyalos felé, s az Eprestetőre kiérve *vált* el a Gidófalvi úttól (innét az *Útvállasz* helynév). Folytatását Akojháti-útnak nevezték. Ma ezen a részen ilyen közlekedési útnak nyoma sincsen sem Angyalos, sem Gidófalva felé.

7. A piac helyváltozásairól is helyneveink szolgáltatnak biztos és pontos adatokat. A kirakóvásár legrégibb ismert helye a Vártemplom alatt, a parókiától az Erege-utca kezdetéig terjedő szűk téren volt, de itt állott a falu-városháza is, melyet pár éve bontottak le. (A régi Daczó-utca és a Régi Piac sarkán).

A baromvásárt az említett Vásármezőről 1690 körül telepítették a mai a mai park egész területére, sőt azt azt nyugatról határoló teraszra, s keletre a színház, Mikó és Lábasház helyére is, mely hatalmas (kb. 10 Ha), addig lakatlan mező, *Borjújáróhely* nevet viselt. Hatvan évvel

később, 1749-ben a Vár alatti szűk térről a kirakodóvásárt is a Barompiacra költöztették, de a régi helyét ma is Piața Veche — Régi Piacnak nevezik. A mai Strand-utca régi Vásármező-utca neve is az Olt melletti ősi barompiac emlékét őrzi. A baromvásárt az idővel városközponttá lett mai park helyéből csak a század elején vitték a hegyre, az Őrkő alá, honnét az ötvenes években Kilyén mellé telepítették. (Csak futólag említjük meg, hogy a város vásártartását Brassó századokon át féltékenyen akadályozta, s ezért keményen kellett Sepsiszentgyörgynek harcolnia.)

8. A székely települések *tizes* rendszerű beosztására is találunk bizonyítékokat helyneveinkben. Bogáts még három *Tiz*-ről tud csupán: *Erege-tiz, Felszeg-tiz* és *Forrók-tiz*iről, mi a levéltári anyagban találtunk még kettőt, az *Alszeg-* és *Közép-tiz*et, s ezzel — gondoljuk — a város összes *Tiz*ei ismertté váltak. Szemerjának Tizét az okmányokban nem találtuk, viszont *tizedese* volt, az utolsót, az öreg Szabó Dánielt a ma élők közül még sokan ismerték.

A nyíl-osztásos gazdálkodási rendre a Benedekmezei kaszáló — és a későbbi Hegybeli pityóka — nyílak emlékeztetnek.

A külsőséget, a határt pedig *fordulókra* osztva művelték, használták. A bizonytalan régiségben két fordulóra vagy nyomásra volt osztva a határ szántó része, de a 17. században már három fordulóról beszélnek a források:1. *A Gidófalva felől való vagy Felső forduló határról,* 2. a *Kilyén felől való vagy Alsó fordulóról* és 3. az *Árkos vagy Erdő* felől való forduló határról. Ez utóbbit *Templom feletti határnak* is nevezték. — Szemerjának is megvoltak a maga forduló határai: 1. *Kilyén felől való vagy Alsó,* 2. *Erdő felől való, Csere alatti* vagy *Középső* és 3. *Felső forduló határ.* — A fordulós gazdálkodási rendszert az 1892—1897 években megvalósított *tagosítás* szüntette meg. Ez és méginkább a szövetkezeti mezőgazdasági rend a helynevek tömeges használatból való kiiktatásához és elfeledéséhez vezet.

9. Pár azóta kihalt család nevét őrzik a *Csenti*halma, *Dola*csere, *Ipacs*pataka, *Kuna*hidja, *Petőcs*pataka stb. helynevek előtagjai. Ezek a családnevek a székely lustrákban mind megtalálhatók.

10. Következtethetünk a helynevekből a lakosság *népesedéstörténeti* viszonyaira, arra, hogy miért volt évszázadokon keresztül olyan kis népességű ez a város? (1849. december 29-én még csak 1130 férfi és 1207 nő, együtt 2337 volt a lélekszám,[8] s visszafelé menve még kevesebb.) Bár ismerjük a város lakóinak többszöri tömeges pusztulását (1658—1661-ben több mint ezer embert öltek meg a törökök-tatárok, az 1717—1718 évi elképzelhetetlen szárazság után fellépő pestis ismét felét vitte el a népnek), mégis nem csak ez volt a népességszaporodás egyetlen gátló oka, hanem az is, amiről a *Libóc,* az *Erege* utcanevek, a *Nagytó, Pázsintostó, Sóstó, Csigolyás, Kisszék, Nagyszék* stb. vízrajzi helynevek árulkodnak. Ki gondolna ma arra, hogy a régi Libóc-utca környéke, az Újpiac, a Textil- és Cigarettagyár helye valamikor tócsás libalegelő, míg az Erege-utca, a Csíki-negyed egész területe mocsaras, vizenyős talaj volt, tehát termékenytelen. Az erdő alatti magas terasz pedig jórészt sovány, rosszul termő

földekből állott, így a városnak termékeny mezőgazdasági földje nagyon kevés, úgyszólván csak a Szépmező volt, s e szántóföldekből is a jobbik és nagyobb rész a Daczó családé, a város fejlődésének ez első számú akadályáé volt. Ezért nem tudott itt egy erős kisgazda társadalmi réteg kialakulni, amely fogyasztói minőségben segíthette volna a kisiparos és kereskedő osztály kifejlődését, s ezzel a demográfiai fellendülést is. A Daczók és kisebb birtokos társaik, hogy kivonják magukat a városi adózás alól, kúriájukat és nagyszámú jobbágyaik telkeit *falu*-nak minősítették és a Szék igazgatása alá helyezték, s így állott elé az a különös helyzet, hogy Szentgyörgy *falu-város* volt. Persze nem elkülönülve területileg vagy utcák szerint, hanem vegyesen. A határt azonban mind e különbözőségük ellenére egyforma szokás és törvény szerint művelték, használták. (Érdekes, hogy a vidékről betelepedett lófők és gyalogok is inkább a falusi státust vállalták; ilyen beköltözött család 1740-ben huszonöt volt.[9])

11. *Törvényfa, Akasztófa, Égetődomb, Nyakvágókő* helyneveink az igazságszolgáltatás középkorba visszanyúló módozatairól beszélnek, bár ma szinte senki sem tud ilyen nevű helyekről. Érdekes megemlíteni, hogy a halálosítélet végrehajtásának Európaszerte kialakult akkori nemeit egy ilyen kicsi városkában is gyakorolták, ami azt jelentette, hogy a közönséges bűnözőt felakasztották, a hitújítókat, „boszorkányokat" megégették, a halálraítélt nemesnek elvágták a nyakát.

Szaladaszalóhely helynevünk olvastán értetlenül áll meg a mai ember, mi lehetett az a *szalad,* amit megaszaltak? Ezzel a kihalt szláv eredetű köznevünkkel a sörfőzés alapanyagát, a *csiráztatott árpát* nevezték a régiségben s ennek szárítására — egy tanúvallatás szerint 1750-ben — „két Szalad Aszaloja volt a Városnak egyik a Debren Kapujánál, a másik Szemerja felé az hol most a Barom Piatz vagyon", s a szalad olyan fontos közszükségleti cikk volt, hogy „Minden kalongyával kepéző Gazda ember tartozott az egyházi alkalmazottaknak árpából készített hat véka Szaladdal, melynek harmada a Mesteré" volt (1709).[10] Városunk szaladaszalói 1750-ben már a múlté voltak, csak fundamentum köveik emlékeztettek egykori létükre, és ma felhívják az ipartörténész figyelmét arra, hogy a sör ipari előállítása manufaktúra szinten városunkban a 18. század legelején kezdődött.

Több kihalt köznevünket őrizték meg helyneveink. Pl. az okmányokban másutt is gyakran felbukkanó *'elve'* (jelentése: túl) szavunkat az *Asottkútelve, Hidelve, Oltelve* és a hátrább ismertetendő *Eregély* helyneveink, a *'borbát'* (gyors, sebes, itt meredek) szavunkat a *Borbátbérc, Borbáttető,* az *'áj'* (völgy) régen elfeledett köznevünket a *Nagyáj, Törökcsicsaj,* és a *'szék'* (mocsár) ilyen jelentését elvesztett szavunkat pedig a *Kisszék, Nagyszék, Székszélye, Székkapuja, Székhalma, Székidomb, Székalmakebele* szépenhangzó helyneveink tartották fenn. Viszont a *Székhatára* helynév 1586-ban az *Aklosbérci* szomszédságában, minden valószínűség szerint *Sepsiszék határsávját* jelölte a hidvégi erdőknél.

Megemlítjük két ismeretlen jelentésű helynevünkkel kapcsolatban az oklevélíróknak azt a máshelyről is ismeretes igyekezetét, mely szerint

a számunkra értelmetlen helynévnek értelmet kívánnak adni. Az egyik a valóban rejtélyes *Velesz, Vellesz, Vélész, Vélec, Verlez, Villisz* formákban előjövő szántóföld-név, melyet 1767-ben *Vén Létz*-nek értelmezett a leíró. Mi inkább arra gondolunk, hogy az Út-*vállasz* helynév utolsó tagja önállósulván (Vallasznak is írták) ment át etimológiai rontással a mellette levő földekre (valóban a Vellesz az Útválasz szomszédja) és jelentése az idők során elmosódva, írták és nevezték azt a helyet olyan bő változatban. — A másik, ugyancsak a Szépmezőn fekvő szántó *Nagykép* neve, melyet a 17. században *Nagy Kép alias Nap Kő*-nek jegyzett az oklevél írója. A *Kép* köznév Bogáts gyűjteményében több mint tízszer fordul elő helynév-képzőként: Kép-bánya, Kép-kötele, Kép-láb, Kép-mege, Képmezeje, Balás-képe, Csonka-kép, Kántor-képe, Peles-kép, és 1761-ben Lemhényben: *Kép vagy Kápolna* formában. Ez utolsó adat sejteti, hogy talán a határ e részében feszület, *kő*-feszület volt felállítva és a *feszület-képtől* nyerte a körülötte levő hely a nevét. (A kép-pel képzett helynevek többsége római katólikus egyházzal bíró községekből való.)

12. Az *erege* köznév eredetére, jelentésére és utcanévvé változására a környéken lakó idősebbek határozott választ adnak. De a megkérdezett fiatalok is helyes ösztönnel, kis gondolkozás után ráéreznek a lényegre, hogy itt *eregetésről, eresztgetésről* van szó.

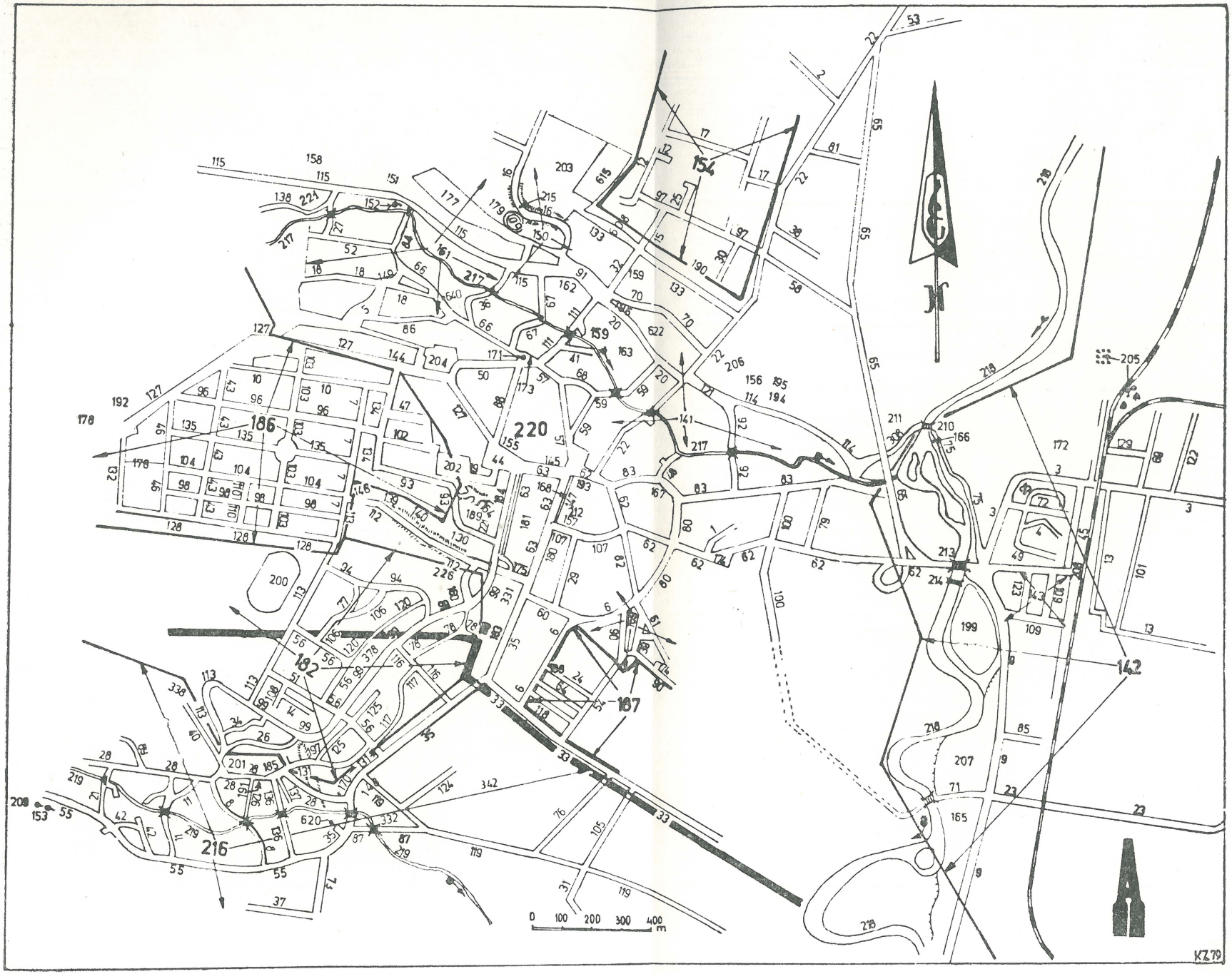
Az *erge, erege* köznévből képzett helyneveink értelmezésével több kiváló nyelvészünk foglalkozott, köztük Szabó T. Attila is.[11] Meghaladná a mi nyelvészeti tudásunkat ezzek a kérdéssel érdemében foglalkozni, de a kérdést és a sepsiszentgyörgyi erege-előfordulást, annak helyszíni körülményeit ismerve, megkíséreljük a szó eredete és jelentése tisztázásához a következőket elmondani.

Szabó T. Attila előbb jelzett cikkében (a továbbiakban csak az oldalszámot idézzük) az *erge* szó köz- és helynévként való előfordulására gyűjteményéből bő adalék-anyagot közöl az Alsó- és Közép-Szamos vidékéről, de a Bogáts-gyűjteményben előforduló sepsiszentgyörgyi *Erege, Eregély*ről is megemlékezik és azt az ergével egy eredetű és jelentésű szónak tartja. A felsorolt hely és köznévi adalékok alapján megállapítja (idézünk): *erge* köznevünknek a XVII. század elejétől kezdve csak 'patakocska, ér: alveolus' jelentése volt (idézet vége). Mi a sepsiszentgyörgyi *Erege*előfordulás és a helyszíni körülmények ismerete alapján úgy látjuk, hogy itt az *erege* jelentése valóban *alveus, alveolus,* de a szónak olyan értelmében, ahogyan az alveust Finály Henrik A latin nyelv szótárában (1884) magyarázza: öblös, hosszúdad üreg, mélyedés, teknő, medence, csónak, hajó, vízmeder, folyamágy. Ennek megfelelően tehát a mi *erege* szavunk jelenti magát az árkot, mélyedést, mely elvezette az időszakos vizet.

Ballagi Mór Új teljes magyar és német szótára (1890) még ismeri az *erge* szót *ergecső* összetételben, és közli *ergető, ergetyü* változatát is, ami ami ugyancsak hosszúdad üreget, mélyedést jelent, melyen a kitermelt fát az erdőn a meredek hegyoldalon *leeregetik* (Holzbahn, Erdbahn).

Városunkban az Erege-utca közelében ér, patakocska nem volt, nincs ma sem, tehát régen Erege néven ismert patak sem létezett. (374). Ha-

Aluta X—XI. Planşa figura 58 între pagina 300—301.

CHILIENI
KILYÉN
0 0,5 1km
KZ 79

nem a Vojkán-utca, mely a Temetődombról egy hosszúdad, teknőszerű völgyecskén jön le, és amelyre az Erege-utca merőlegesen ment rá (ma metszi), igenis esőzéskor, hóolvadáskor bőven zúdított vizet a mélyebben fekvő helyekre, s ilyenkor az utca lakói kapával-lapáttal *eregették* a tócsákban meggyűlt vizet. 1949-ben az utcanevek rendezésekor a városi Tanácshoz beadott egy javaslatot olvassuk (idézünk): A Kálvin-térről kiinduló s jelenleg *Romană* néven szereplő utca kapja vissza évszázados elnevezését, az *Erege-utca* nevet. Nevét onnan nyerte, hogy valamikor mocsaras hely volt és az ott levő vizeket igyekezett a nép el *eregetni*, ill. lecsapolni (idézet vége).[12] Ma az utca és környéke lakói is ugyanezt adják magyarázatul az utcanév keletkezését illetően.

Ha szabad *erge, erege* köznevünk ilyen jelentését elfogadnunk, a szó eredetének a kérdése is megoldódik és Szabó Dénesnek a szó szláv nyelvből való kölcsönvétele s a magyarban ilyen alaki fejlődést feltételezése: jeruga — jërge — ërge — erge is elesik (382—3).

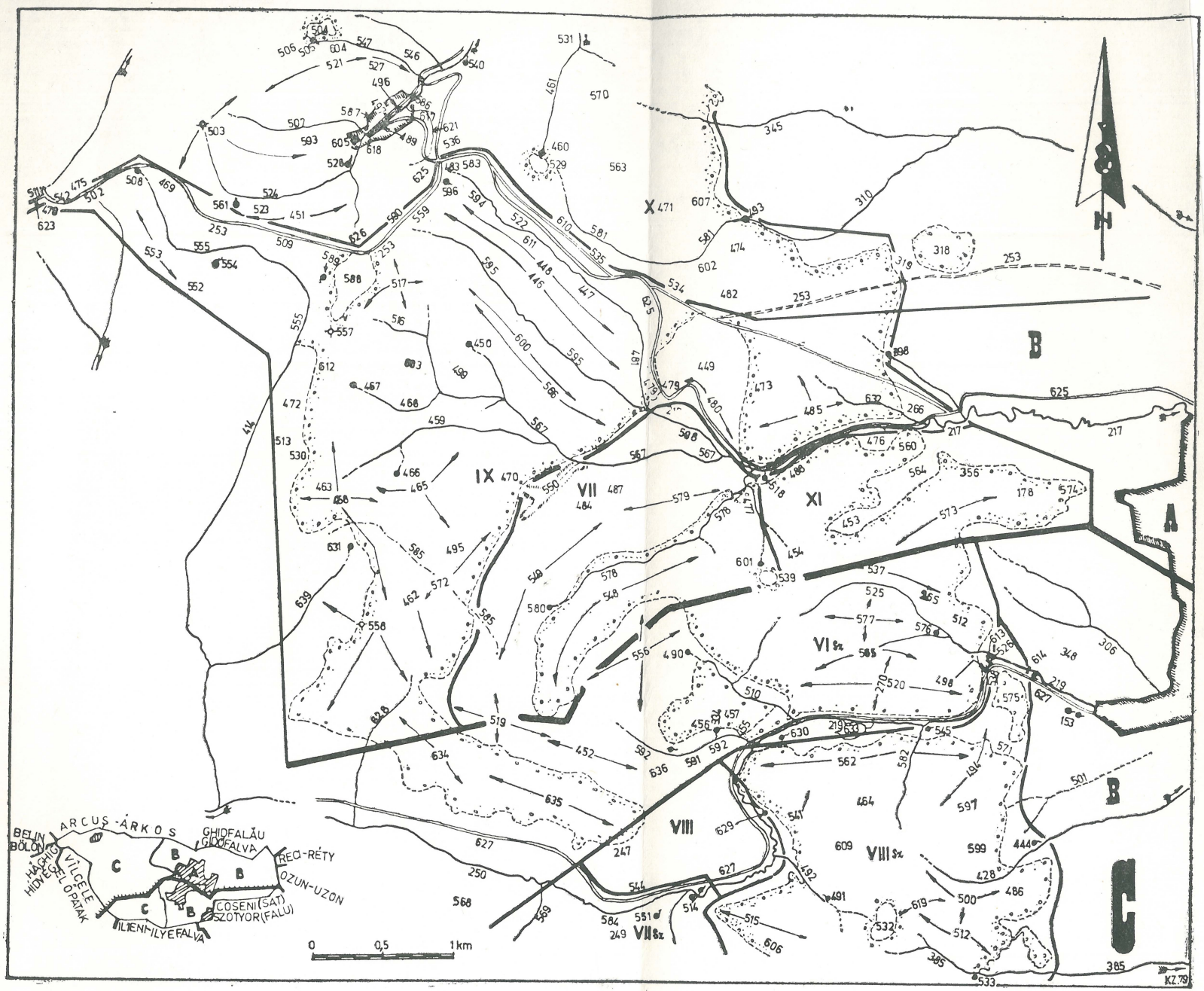
Erege szavunk eszerint az *ereget, erget* igénkből származik, s jelenti az időszakos vizet elvezető, mesterségesen mélyesztett vagy vízmosott árkot, hosszúdad mélyedést, melyben helyenként hosszasabb ideig is megállhatott a víz.

13. Ezek után ismertetjük e gyűjtemény előállítására és kezelésére vonatkozó tudnivalókat.

A dolgozat elkészítésének gondolata a térképeket rajzoló Kisgyörgy Zoltáné. A helyszíni gyűjtésbe ő vezette be Györbiró Pált, aki helyi születésű lévén, jó határismerő, és aki a helynevek gyűjtését, helyrajzi meghatározását, a telekkönyvi helynévanyag kiírását végezte Kisgyörgy Zoltánnal együtt. A levéltári helyneveket gyűjtötte és a bevezető tanulmányt írta Imreh Barna.

A helyneveket a címszó arabszámával három térképen helyeztük el. Az *A.* betűvel jelzett térkép a *belsőség,* a *B.* a *mező* és a *C.* az *erdő* területről készült. A *B.* és *C.* térképeken a könnyebben való tájékozódás érdekében — mint kisebb területi egységeket — feltüntettük a tagosított határ dülőit.[13] Tettük ezt egyrészt hagyományőrzés szempontjából is, hisz ez a dülőbeosztás — rövidesen — az új kataszteri térképek elkészítésével érvényét veszti s az agrártörténeti értékű névanyag megmentése feladatunk. A területi alegységnek számított dűlőket római számokkal jelöltük, a régi Szentgyörgynél I—XIII.-ig, Szemerjánál I.Sz.—VIII.Sz.-ig, és Szemerja szépmezői határánál I/a.Sz.—II/b.Sz.-ig. A város belterületét is alegységekre osztottuk. Ezek egybeesnek a városnegyedekkel. Jelölésükre a városrész nevének kezdőbetűjét használtuk (pl. Ó. — Óváros, Út. — Újtelep). Ezeket a tájékozódást szolgáló betűket és számokat a címszó után szögletes zárójelben adjuk, pl. [A.Sz26] vagy [B.II.344] vagy [C.VII.Sz.555]. — A kerek zárójelbe tett kisbetűk a terület talaj és gazdálkodási viszonyaira vonatkoznak. Ezeknek feloldását és a római számokkal jelzett dűlők nevét a rövidítések mutatójában közöljük.[14] Az évszámok időrendben a helynév írásos előfordulásának idejét tüntetik fel s az évszámok utáni betűszerinti idézetek a helynév leírási módjára, a

Aluta X—XI. Planșa figura 60 între pagina 302—303.

terület akkori gazdasági és helyrajzi meghatározására vonatkozó és más adatokat tartalmaznak. Az idézetek forrását és más bibliográfiai adatokat a 15. számú jegyzetben tüntettük fel, s azokat az idézet évszáma alapján találja meg az olvasó.[15] Az utcák régi, különböző időszakokban való elnevezéseit (melyek címszóként nem szerepelnek) — szintén helytörténeti meggondolásból — betűrendben adjuk, minden régi utcanév után odaillesztve azt a számot, melyet az utca mai neve visel.[16] Az utcák sorszámot betűrendbeni következésük szerint kaptak, pl. az 1-es számot az Arany János-u., a kettest az Arcuşului — Árkosi-utca viseli, és í.t. Csillaggal azt a helynevet jelöltük, mely a nép ajkán nem él.

Dolgozatunk Szabó T. Attilának a helynévtörténeti tanulmányok szerkesztésével kapcsolatban megállapított elvei szerint készült.

14. És most lássuk az egyes helyneveket betűrendben.

*AKASZTÓFA (A.Ó. 139) (b) 1750: Tudom azt is, hogy a Szent Györgyi *Akasztófa* nem ott volt régenten az hol most van hanem azon a nagy Víz Mosáson alol, melly hellyet ma a Szemerjaiak bé kerteltenek s ők bírják, t.i. a Szentgyörgyi Székely Lászlo Uram földinek belső lábján volt az *Akasztofa*. U.o.: Ott tudom és ott értem lenni mindenkor a szent györgyi akaszto fát a hol most vagyon t.i. a két nagy Víz Mosás között a hegyen. — Helye előbb a Múzeum kertje megetti dombon, később a volt Ujvárossy-kert nyugati részén volt. (L. Megyei Tükör 1978. XI.11.sz.)

*AKASZTÓFAGÖDRE (A.Ó. 140) (u., be.) 1750: *Akasztofa Gödre* (á). 1814: A Barom Piatz határa Délről a Víz Mosás Nagy Árok, mely a Hegyről bé jött *Akasztofa Gödrinek* is neveztetik. — Ezen a nagy vízmosásos gödrön vezet a hegyre a Kórház-utca (A.Ó. 112).

*AKLOSBÉRC. 1586: Tudom hogj vagjon Rezek az kazalo heljben Zent gieorgj jozagokhoz vicinussa egj felöl *zék határa* más felöl az *Aklos berczy*.

AKOJHÁTI ÚT (B.II. 637) — Az Angyalosi útnak egy más neve. Eltűnt út.

ALSÓ HATÁR (B.III.Sz. 222) 1767: *Also Határ*. — Ma Oltfelőli határ.

ALSÓ VAGY KILYÉN FELŐL VALO HATÁR (B.III. 223) (sz) 1767: *Also vagy Kilyén felől valo Határ* (sz). — Szentgyörgyi hármas forduló egyike.

ALSÓLÁB (B.IV.Sz. 224) (be) — Ide épült a Szemerja IV. városnegyed.

ALSÓNAGYRÉT (B.III. 225) (k) — Gergelyfalvától K. terül el.

*ALSÓSZÉPMEZŐ (B.XIII.,V. 418) 1786: Az *Also Szép Mezőben* a Sziget nevü hellyen a Záton elöt (sz). — Az Olt árterülete. Felsőszépmező az Olttól K., a magasabb teraszon terül el.

*ALSÓVÁPA (B.XII. 228) (k) 1650 körül: Az *Also Vápában* (sz). 1675: Árkos felöl valo határban *Also Vapa* nevü helyben (sz). 1755: *Also Vápán* (sz). 1764: Az Erdö felöl valo fordulo Határban az *Also Vápában* (sz). 1767: *Az Also Vápában* (sz).

*ALSZEG (A.Ó. 141) (be) 1767: Az *Alszegben* vic. Északrol a Vásármezeje, Délről a Debren pataka (jobbágytelek).

*ALSZEGTÍZ (A.Ó. 206) (be) 1786: Curialis hely *Alszeg tiz*ben in vic. Északrol az Ország Uttya, Délről a Szentgyörgy között fefollyo Debren Pataka (be). — A város öt ismeretes *Tíz*-e közül az egyik.

ANDORNYAK (C.IX.446) (e) 1897: *Andornyak* (e). — *Középbércnek* is hívják.
ANDORNYAK PATAKA (C.IX. 447) 1897: *Andornyak-patak.*
*ANDRÁD-UCCA. 1843: Orvos Doktor Andrád Sámuel özvegye a Csiki utcában van, ezért régen ezt *Andrád-utcának* is hívták.
ANDRÁS ERDEJE (C.IX. 448) — András családnévből keletkezett.
*ANGYALOSI ÚT KÖZÖTT. 1762: Gidofalva felöl valo fordulo Határban Az *Angyalosi ut között* (sz).
*ANGYALOSI ÚTRA JÖVŐ (B.II.231) 1623: ... az Angyalosi utra jövöben (sz). 1650 körül: Gidofalvi határra megyen lábbal az *Angyalosi utra jő Véggel* (sz). 1786, 1795: A Felsö Szép Mezőben az *Angyalosi* Utra jövöben (sz).
*ANGYALOSI ÚTSZÖKŐ (B.II.229) 1762, 1767, 1815: *Az Angyalosi ut Szökőben* (sz). 1815: ...az *Angyalosi által szököbe* (sz). 1843: ...az *Angyalosi utat* által szökö Lábban Vellesz felé a két ut között (sz).
*ANGYALOSI VÁLASZÚT (B.II.230) 1756: Az Angyalosi vállasz ut közöt (sz). 1762: Az Angyalosi Valasz ut (sz).
ARANY JÁNOS-UCCA (A.Ö. 1) — 1956-ban nyitották a régi Szénapiacon.
ARATÁSMEZŐ (B.XII. 232) (sz) — Aratáspusztának is nevezik.
ARCUŞULUI-ÁRKOSI-UCCA (A.Ö. 2) 1767: ...ab Occidente vero Sepsi Szent György között Brasso felől az Árkos felé felmenő Ország Uttya. — Ez az országút a Gyuribá malmánál lépte át az Oltot, és tartott Csík felé. A negyvenes években kezdettek itt építkezni, s kapta az Árkosi-utca nevet.
ARMATA ROŞIE — VÖRÖSHADSEREG-UCCA (A.Á. 31) 1944-től napjainkig viseli ezt a nevet. Visszafelé menve az utcanevek ismertetésénél, Gyertyánffy-hősök és Görgey Arthur neve volt 1940 és 44 között, azelőtt General Todicescu (1920—40), Görgey Arthur-utca 1920 előtt.
ASZTAGOSKERT (B.III.Sz. 233) (k). 1816: Asztagoskert (sz).
AVASAJJA (C.IX. 480) (le) — A Nádaspatak torkolatával szembeni oldal n.
AVASPUSZTA (C.IX. 449) (le). 1892: Az *Avasban* a régi Marhacsapáson 17 ezer tölgy, 3000 fürtös juhar csemete ültettetett, melynek 95 %-a meg is fogant. — Nevezik még Csipkéstónak, Kerektócsipkésinek, Csordadéllő pusztának, Szélesparlagnak is.
AVÎNTUL — LENDÜLET-UCCA (A.Á.4). — 1972-ben nyitották.
*ÁGASHAVAS. 1586: Ágas havasba is Zent Georgy határába (e).
*ÁGASÚT (B.XII. 234). 1762: Az Árkos felé fordulo Határban az Ágas ut. 18. sz.: Templom felett az Ágas Utnál (sz).
*ÁGASÚT KÖZÖTT (B.XII. 235) (sz). 1762: az *Ágas ut között* (sz).
ÁLLOMÁS (A.Á. 208). — A város vasútállomása.
ÁLLOMÁSNEGYED (A.Á. 142) (be). — A város egyik lakónegyede az Epres tetőn, 1976-ban kezdették építeni.
ÁLLATKERT (C.X. 617). — Sugárfürdőn létesítették az 1950-es években.
*ÁRKOSIGYEPŰ (B.XII. 236). — 1702: *Árkosi gyepü* (sz).
*ÁRKOSI HIDRAMENŐ (B.XII. 237). 1762: Az Árkosi hidra menőben (sz).
ÁRPÁDFORRÁS (C.IX. 450). — Édesvizű forrás a Nádaspatak fejében.
ÁRVAHÁZ (A.Sz. 226) (é). — Ma a kórház egyik részlege.
ÁRVAHÁZTAGJA (B.IV.Sz. 238). — A Karl Marx-u. alsó környéke (be).
ÁSOTTKÚTELVE (C.X. 451) (e). — L. Mogyoroskúton túl levő helyek neve.
BACÓCSIGOJÁS (B.III.Sz. 239) (sz, k, le). 1816: *Baczocsigojás* (k).

BAGJOS (B.IV. 240) (sz). 1623, 1696, 1815, 1898: *Baglyosban, Bagjosba* (sz). 1650 körül: *Bagliosra* megyen. 1762, 1767, 1786: Az Also Határban A *Baglyosban* (sz).

BAJKÓ-TELEP (A.Á. 143). — Ipari rakterület volt az Állomás mellett.

*BALAZSIA. 1886: *Balazsia* (e).

BARABENCITAGJA l. Ökrösoldal.

BAROMHEGY. (A.Ò. 144).

*BAROMPIAC (A.Ò. 181) (ma a Park). 1749: a Szent György várossa Birája és lakosi által Daczo Uram ellen promovalt Instantiaja a *Barom Piatz* nevü helynek Possessioja végett. 1750: Régenten még a Tökölyi járása előtt a Sz. Györgyi *Baromvásár* nem itt (t.i. a mai Park helyén, szerzők megj.) hanem a Daczo Uram kapuja elöt le egy darabig, fel a Császár Mihály joszágáig gyakoroltatott. E pedig puszta volt, *Borjujárohely*... Attol fogva itt szokott Celebraltatni le az Égető Dombig és a Nyak Vágo Kőig... U.o.: 65 éve a Vásár Mezőn volt a *Barom Piatz* akkor hozták ide kiterjedt Szemerja felé az Égető Dombig, bé a Kertekig. U.o.: ...látám hogy jönek ki az be függő Árkok felé az *Barom* Piatzon. — A mai Piața Libertății-Szabadságtér egész területe és közelkörnyékére terjedt ki.

BAROMVÁSÁR (B. 616). — Ma a barom vásárt Kilyén és az Olt között tartják.

BAROMPIAC (A.Ò. 144) — Az Őrkő alatti régi baromvásártér neve. Ma beépített terület.

BARTALIS FERENC-UCCA (A.Ò. 5) 1940-től napjainkig, Pădurii (Erdő)-u. és Piatra Paznică (Őrkő-u. 1920—1940, Erdő-u. 1920 előtt. — Bartalis Ferenc a Makk-féle összesküvés tagja volt, s 1854-ben az Őrkő alatt Váradi Józseffel együtt kivégezték.

BATRI PUSZTÁJA (C.VI.Sz. 452) (le). — *Batrinának* is mondják. Család n.

*BAXA KÚT. 1586: zent georgy határijban az *Baxa kutha* (k). — Olvasata és jelentése *Baksa* lehet.

BAZÁR (A.Ò. 145) (é). — A város jellegzetes óratornyos épülete, *Árulóháznak* épült 1868-ban. Volt az idők folyamán iskola, törvényszék stb. Ma a földszintjén üzletsor, emeletén képtár van.

BÁNKI DÓNÁT-UCCA (A.Ò. 6) 1944-től napjainkig. Tisza István és Lajos király (1940—44), Simion Bărnuțiu (1920—40), Rét- és Gernád-utca 1920 előtt. — Bánki Dónát (1859—1922) az elektromos porlasztó feltalálója.

BÁNYA MELLETT (B.III.Sz. 243) (sz). 1623: *Bányánál* (sz). 1703: ...az Sepsi Széki Szemerjai Olton tul valo Határban az *Bánya melet* (sz). 18. sz.: Szemerjai lábban Bányánál (sz). — Eprestetői homokbányáról nevezték el a helyet.

*BÁNYAÖSVENYKELŐ. — 1732: also határban *Bánya ösveny kelőben* (sz).

BÁRÓ MAJORJA (B.XII. 242) (sz, k). — A br. Szentkerszthy család volt birtokos Szentgyörgyön.

BEDEHÁZILÁB (B.II. 244) (sz). 1650 körül: Bedőházi Határban... az Oltra megyen (sz). 1693, 1695, 1696, 1738, 1762, 1767, 1811: A Gidofalva felöl valo Határban A *Bedőházi Lábban* (sz). 1898: *Bedeházi láb* (sz.) — Bedőháza nevű falucska még 1575-ben is tengődött az Olt balpartján, Árkossal szemben. (Orbán Balázs, 48). Az azután teljesen elpusztult falu az itt először megtelepedett Bedő családról kaphatta nevét. Ma Bedeházaként emlegetik. 244 sz. alatt l. TT. dűlőnévként is.

BEDEHÁZI MÁLOM (B.II. 245). 1767: Az Also Határban a *Bedeházi malomnál* (sz) — Régészeti lelőhely, ásatásokat végzett itt: László Ferenc, Székely Zoltán, Kurt Horedt.

*BEKEHIDILÁB (B.II. 246) (sz). 18. sz.: Gidofalva felől a Bekehidi Lábba (sz). — A híd a Martonospatakán van, a Gidófalva-angyalosi út vezet át rajta.

BELSŐHEGYOLDAL (C.VIII. 247) (sz. k). — Benedekmezein van.

BENDI (B.III.Sz. 248) (sz, k). 1698: A Szemerjai Réten a Csigojásba a

BENDI nevezetü hellyben (sz). 1724: Csigolya előtt valo hatarban *Bendi* nevü helyben (k). 1762, 1881, 1898: Bendi (k).

BENEDEKMEZEJE (C.VII.Sz., VIII 249). 1407: *Benedek* unokája Ilona Zent Mária határában levő malmát Daczó Lászlónak adja. — 1663: Benedekmezeje. — 1685: *Benedek mezőn*.... az Patak mellett (k). — 1689: *Benedek mezején*.. a Borák füve között... a Nagy ut mellet (k). — 1755: *Benedek Mezein* is a rendes nyil kiadatik (k). — U.o.: *Benedek Mezein* a *Forrok lábján* (k). — 1896: Pataki Áronnak örökös taxára eladott *Benedek mezei nyilföld* (k). — Az Előpataktól Szentgyörgy felé nyúló terjedelmes mezőség az 1407. évben említett, a 14. században élt *Benedek*től vehette nevét.

BENEDEKPATAKA (C.VII.Sz., VIII. 250). — A Szemerjapataka felső szakasza.

BENKŐKERT (B.V. 251) (be) — A Lenin-út É. oldalán épülő tömbháznegyed helyének neve régi tulajdonosáról. Itt állott az egykori vámház.

*BERTALAN TELEK (A.Ò. 146) (be). 1894: ...a *Potsa-utca* megnyitásához Kolcza Gábor az általa megvásárolt ún. *Bertalan féle telekből* a szükséges területet átengedi. — A Kórház-u. felső részéről van szó.

BERZEI-GÓLYA-UCCA (A. Út. 7) 1944-től napjainkig. 1940—44 között Szent István-u. — 1935-ben nyitották.

*BÉLDI-TELEK (A.Ò. 147) (b). — Erre a telekre épült a Mikó-kollégium. Helyén állott a Veres-fogadó.

BÉLMEZŐ (A. RSz. 148) (be). 1577: ...két Daczo nevezetü Emberek perlettenek *Bél-Mező* nevezetü helly felett, mellyet Sz. Maria Asszony falvi Határban elkerteltenek és felszántottak volna (sz). 1734: ...az Olt vizén egy hid az *hosszu Bél Mezőnek* az külső lábján, melynek vic. az Sz. Györgyi az Szemerjai határ között az Pál Patakán felyel, az mely kijáro hely és ut vagyon az Killyeni Avasra (sz). — U.o.: Az *nagy bélmezön* (sz). — U.o.: Az *kis Bélmezö* (sz). — 1753: ...a *rövid Bél mezö* (k). — A helynév előtagja 'belsőt' jelenthet, közel a faluhoz.

*BIKACS 1689: *Bikaczban* (be). — 1696: Ereghelyben az kit Bikacznak is hinnak (sz). — 1699: Bikáts nevü helyben.

BIKAHEGY (A.Ò. 149) (be). — Az Örkő alatti régi Barompiac É. oldala.

*BIKAJ, BIKAI. 1767: Bogáts említi, helye ismeretlen. Bükkalj lehet.

BIRÓNÉ PUSZTÁJA (C.XI. 453) (le, e).

BIVALASTÓ PUSZTÁJA (C.XI. 454) (e, le). — *Bivajbőgőpusztának* is nevezik.

BODOR KRIPTÁNÁL (C.VI.Sz. 455) (e) — A Bodor család temetkezési helye volt, az épület elpusztult.

BODOR KÚT (C.VI.Sz. 456) (f). — Bodor Tivadaré volt a hely, s a bővizű forrás látja el ivóvízzel a Cigarettagyárat.

BODORTANYA (C.VI.Sz. 457). — Bodor Tivadar tanyájának helye.

BODOS (C.IX. 458) (e).

BODOSAJJA (C.IX. 462) (e).
BODOSKÚTTYA (C.IX.631) (f).
BODOSPATAK (C.IX. 459) (p).
BODOSTETŐ (C.IX. 463) (e, hgy).
BOKORTANYA (B.II./b.Sz. 313).
*BOGLÁRSZEG (A.Ò. 150). — Bolgárszeg városrész nevet csak Bogáts említ, forrás nélkül.
BOLYAI JÁNOS-UCCA (A.RSz. 8) 1944-től napjainkig. Hunyadi János (1940—1944), Florilor-Virág-u. (1920—40), Ipacs- és Báróné-uccája 1920 előtt.
*BONG. 1885: Bong. — Helye ismeretlen.
BONYHA FORRÁSA (C.X. 460). — Sugárfürdőtől K. fekszik.
BONYHA PATAKA (C.X. 461). — Az előbbi forrás pataka.
BORACSERE (C.VI.Sz. 635) (e). — A szemerjai Bora családé volt.
*BORÁKFÜVE (k). — 1689: ... a *Borák füvében* (k).
BORBÁTTETŐ, *Borbátbérc, Borbáterdő* (C.VIII.Sz. 464). — 'Borbát' kihalt régi magyar szó, jelentése gyors, sebes, meredek volt.
*BORBÉJI KASZÁLÓ (B.XII. 252) (le, tn).
BORJÚJÁRÓHELY l. Barompiac.
BORONAHÍD (C.IX. 465) (e). — 1896: *Boronahid* és más erdőrészekből 36 040 darab tölgytörzset ad el a város J. F. Zeibeg nagyszebeni kereskedőnek.
BORONAHÍDCSORGÓ (C.IX. 466) (f). — Édesvízű forrás neve.
BORONAHÍD FEJE. — 1788: Debrenpataka eredetét veszi... Andor Nyaka fejiről, Hidelveről és *Boronahid fejiről.*
BORVÍZFELETT (A.Ò. 151) (tn). 1761: Felszegben az Észak felől valo oldalon in vicin. N. Nyogott felől a Communitas borviz feletti omlásos pusztája.
BORVÍZ (A.Ò. 152) (f.) — Gyengébben szénsavas, kénhidrogénes ásványvízforrás a Debrenpatakban.
BOTNÉ KÚTTYA (C.IX. 467) (f). 1897: *Botné-kutja,* (f). Édesvízű forrás neve.
BOTNÉPATAKA (C.IX. 468). — Az Andornyak-patakba ömlik.
BÖLÖNIÚT (B.C.XII., IX. 253). — Régen Szentgyörgyöt kötötte össze Bölönnel. A Vártemplom gödrin megy ki a városból.
BÖLÖNIKÖVES (C.IX. 469) (u). — Az előbbi út Görgő alatti szakasza.
BÖLÖNIÚTON INNENI DŰLŐ (C.IX. 470). — A IX. sz. erdei dülő neve.
BÖLÖNIÚTON TÚL LEVŐ DŰLŐ (C.X. 471). — A X. sz. erdei dülő neve.
BRAŞOVULUI — BRASSÓI-UCCA (A.Á. 9) 1944-től napjainkig. Kilyéni út 1940—44, A. Lăpuşneanu 1920—40, Kilyéni-út 1920 előtt.
BRAZILOR — FENYVES-UCCA (A.Út. 10). — 1944-ben nyitották.
BUDAI NAGY ANTAL-UCCA (A.RSz. 11) 1944-től napjainkig. Szász Károly, Kereszt- és Fráter György-u. 1940—44, Crucii-Kereszt-u. 1920—40 között és Kereszt-ucca 1920 előtt.
BUKKÓ (B.III.Sz. 254) (p). — A Szemerjapatak egy gátja a falun alól.
BÜDÖSKÚT (A.C.RSZ. 153) (f). 1818: A Büdös Kutnál levő puszta Sessio. — Kénhidrogénes édesvizű forrás, két jól megépített csorgóval, Szemerja erdőfelőli végén, az út mellett.
CĂMINULUI — OTTHON-SÉTÁNY (A.Cs. 12). — 1975-ben nyitották.
CEFERIŞTILOR — VASUTASOK-UCCÁJA (A.Á. 13) 1944-től napjainkig. Vasútasok-u. (1940—42), Baross Gábor-u. (1942—44).

CENTRALEI — HŐKÖZPONT-SÉTÁNY (A.Sz. 14). — 1972-ben nyitották.

CERBULUI — SZARVAS-UCCA (A.Cs. 15). — 1974-ben nyitották.

CETĂŢII — VÁR-UCCA (A.Ò. 16) 1944-től napjainkig. Vár-u. (1940—44), Cetăţii (1920—40), Vár-u. és Várgödre 1920 előtt.

CENE (B.V. 225) (be). 1686: also réten *Czene* nevü helyben (k). 1728: *Szila* vagy *Czene* nevü helyben (k). 1755: A Város rétin *Czeneben* (k). 1767: *Czenébe* (k). — Ma *Cine* néven ismert, itt épült fel a Június 11. negyed.

CIGÁNYSZÖKTETŐ (C.IX. 472) (e). — A szentgyörgyi és előpataki erdők határövezete. Nevét onnan kapta, hogy a város erdejéből engedély nélkül fát gyűjtögető cigányok, ha az erdőőr rajtakapta, itt könnyen átszökhettek az előpataki (semleges) területre, ahol nem vonták őket felelősségre.

CIGÁNYTEMETŐ (B.II.Sz. 256) (le). — A szemerjai szájhagyomány szerint pestisben meghalt 17 kóborcigány számára jelölte ki ezt a helyet temetkezési célra a város vezetősége. A Büdöskút felett van.

CIMITIRULUI — TEMETŐ-UCCA (A.Ò. 19) 1944-től napjainkig. Kovács Gábor-u. (1940—44), Cimitirului (1920—40), és Temető-ucca 1920 előtt.

*CINTEREM. — 1818: Czintermen tul (sz). U.o.: Az Also Lábban a Czinteremre jövöben (sz).

CIOCÎRLIEI — PACSIRTA-UCCA (A.Ò. 20) 1965-től napjainkig. Rákóczi Ferenc (1944—65), Bocskay (1940—44), Regina Elisabeta (1920—40), Templom és Régipiac-ucca 1920 előtt.

CIŞMELEI — CSORGÓ-UCCA (A.RSz. 21) 1944-től napjainkig. Csorgó-u. (1940—1942), Csokonai Vitéz Mihály (1942—44), Gheorghe Şincai, Funădură, Dragoş Vodă (1920—40) és Csorgó-ucca 1920 előtt. Felszeg-u. 1910 körül.

CIUCULUI — CSÍKI-UCCA (A.Ò. 22) 1964-től napjainkig. Malinovszky (1944—1964), Gróf Csáky István-u. (1940—44), Ştefan cel Mare (1920—40), Csíki-ucca 1920 előtt. — 1843-ban Andrád-uccának is nevezték. L.o.

CÎMPULUI — MEZŐ-UCCA (A.Ò. 17) 1944-től napjainkig. Mező és Benedek Elek (1940—44), Cîmpului (1920—40) és Mező-ucca 1920 előtt.

CÎNEPII — KENDER-UCCA (A.Ó. 18) 1944-től napjainkig. Bod Péter (1940—1944), Cînepii (1920—40) és Kender-ucca 1920 előtt.

CONSTRUCTORILOR — ÉPÍTŐK-UCCÁJA (A.Á. 23). 1974-ben nyitották. Bekötő út.

CRÎNGULUI — ÁG-UCCA (A.Up. 24) 1949-től napjainkig.

CRINULUI LILIOM-SÉTÁNY (A.Cs. 25). — 1972-ben nyitották.

CSÁSZÁR GYULA ERDEJE (C.IX. 473) (e).

CSEGELY (B.III. 257) (sz). 1623, 1650 körül: *Csegelyben* (sz). 1675: Kilyén felöl valo határban *Czegely* nevü helyben (sz). 17. sz.: *Csegely Lábján* (sz). 1738: *Csegely Uttyánál* (sz), u.o. *Csegelyben* (sz). 1762: *Csegelly* (sz). 1767: *Czegében*, u.o.: *Tsegellybe* (sz). 1813: *Tsegelyben*. 1898: *Csege* (sz). — Az Állomástól K. a Szépmezőn van.

CSETEKÚT (f). — Valahol a Benedekmezején van.

CSENTIHALMA (B.XII. 258) (sz). 1611: *Czienti halmánál* a Felső határban (sz). 1680: *Csentihalma* (SZ). 1698: *Csentikapuja*. 1708: *Csenti halmánál* (sz). 1752: *Csenti*. 1755: *Tsenti halma lábján* (sz). 1795: A *Tsenten* által szöki az utat, Miklos föld mellet (sz). 1834, 1898: *Csenti* halma. — A Kökönyespatak jobb partján levő földek neve, talán családnévből.

CSERE ALATT VALÓ HATÁR. 1611: *Csere alatt valo határban* (sz). — A szemerjai hármas forduló határ egyike *Erdőajjának* is nevezték.

CSEREAJJA (B.II.Sz. 259) (e, k, sz). 1756: A *Csere* nevezetü helyben (sz).

CSERE MELLETT. 1756: *Csere mellett* (sz). 17. sz.: A *Csere melet* (sz).

CSEREOLDAL (C.X. 474) (e).

CSERESZNYÉS PUSZTÁJA (C.XI. 475) (e).

CSERNAPUSZTA (C.XI. 476) (le). — A Magyarósnyaka egy részének neve.

CSIGOJÁS (B.III.Sz. 260) (k). 1685: *Csigolia eleot* (l). 1687: Szemerjai Réten a *Csigojásban* (k). 1732: A *Csigolya előtt* valo Határban Also Lábban (sz). 1762: A Szemerjai Réten a *Csigojásban* a Bendi nevezetü hellyben (k).

CSIGOJÁS (B.V. 241) (k). 1901: Csigojás Vásármezeje végén.

CSÍKI NEGYED (A.Cs. 154). — Új lakónegyed 32 tömbházzal, öt utcával.

CSIKLONPATAKA (C.VII. 477). 1897: *Csiklom árkában* barnaszén telep a hetvenes években táratott fel.

CSIPÁN (sz). — A Csíki-út és az Olt közötti határrész neve a Hosszúban.

CSIPKÉS, CSIPKÉSPUSZTA, CSIPKÉSTÓ l. Avaspuszta.

CSISZLIK (B.III. 261). — Az Olt folyó egy fürdésre alkalmas szakasza.

CSORDADÉLLŐ (B.V. 643) (le). 1690: az *Csorda dellőt* attuk szalogban... vic. ab una az Olt vize (le). 1756: *Tsorda dérlő* (k). 1762: *Dellő* nevezetü helyben vic. Napkeletről az Olt folyamattya. U.o.: A *Tsorda Dellő* nevezetü hellyben a Szigetben (k). 1897: *Csordadellő-puszta* (k).

*CSŐSZKERESZT. — 1623: *Csősz keresztiben* (sz). 1676: *Csőszkereszt.* — Helye ismeretlen.

CSUCSAJ (C.IX. 478) (e). — A Havadtető alatti erdő neve, kb. *csúcs-ajja* jelentéssel.

CSUSZÁJ, CSÚSZFŰ (C.IX. 479) (le, e). — A Debrenpatak balparti részén csúszós talajú hely neve.

CSÚSZFŰPATAKA (C.IX. 481). — A Debrenpatak Csúszfű alatti szakasza.

DACZÓHAVAS, DACZÓAVAS (C.X. 482) (e). — Családnevet őriz.

*DACZÓ-UDVARHÁZ (A.Ó. 156). 1786: Curialis hely Alszeg tizben. 1941:

*DACZÓ-KÚRIA. — A század elején lebontott népi-barokk épület volt. Fényképét l. Orbán Balázs: Székelyföld képekben 45.

*DACZÓ JÓZSEF UR EGRE (B.Ó. 262) (k). 1771: A Daczó József Udvarháza mellett levő *Eger* alsó véginél, Vásármezeje nevü helly Vicinumjában a Kőház kerttől fogva egészen keresztül az Oltig a Város tartott határkertet. 1786: A malmon fellyel vic. Nk. az Olt, Nny. a Daczó József *Ur Egre* É. a jobbágyok földei, D. a puszta vagyis Vásár Mezeje.

*DACZÓKERT. — 1767: Kaszáló a *Datzo Kert*ben.

*DACZÓ KUTTYÁN BELŐL. 1686: ...az *Daczo kuttyán belöl* az Szemerjai lábban az *Keresztje melet* (sz).

*DACZÓ PUSZTÁJA (A.Ó. 155) (be). 1750: Azon Barom Piatz nevü hellynek Széllyében volt valami darab puszta helly, melly *Daczo pusztájának* hivatott.

*DANKÓ-UCCA. 1668: Danko utca. — Elhelyezni nem tudjuk.

DE ALULUI — DOMB-UCCA (A.Sz. 26). — 1974-ben nyitották.

DEBREFŐ (C.IX., X. 483) (e). 1349: *Debrefw.* — A Debrenpatak forrásvidéke.

DEBREN (B.XII. 264) (le, sz, e). 1611: Az Felsö Határban *Debrenben* (sz). 1622, 1756, 1762, 1767, 1811: *Debrenben* (sz). 1762: Az Árkos vagy Erdő felöl valo fordulo

Határban a *Debren*be (sz). — A hasonnevű patak völgye és két oldala neve. Szláv eredetű szó, völgyet, völgyszorost jelent.

DEBRENTETŐ (B.XII. 263) (le, tn). 1756: *Debren tetejin* (sz). 1767: *Debren* oldalán (sz).

DEBRENUTTYA l. Sugási-út.

DEBRENPATAK (A., B., C. 217). 1788: Az falu között lefollyo patak neve *Debrenpataka*, az eredetét veszi három hellyekről, u.m. Andor Nyaka fejiről, Hidelvéről és Boronahid fejiről, szakad az Oltba a falutol fél láb földnire távol levő Olton levő Malomnál. — 1897: *Debren pataka.*

DEBRENKAPU (B.C.XII. 266). 1750: A Városnak két Szalad Aszaloja volt egyik a *Debren Kapujánál.*

1. DECEMBRIE 1918. — DECEMBER 1-UCCA, (A.Á. 123) 1979. február elsejétől. Turturelor — Gerle-u. (1975—79), Csutak Vilmos és Kölcsey Ferenc-u. (1940—44), Andrei Mureşanu 1920—1940-ig.

*DEMETER VÖLGYE (B.XII. 271) (sz). 1623:... az *Demeter völgyében* (sz). 1650 körül: *Demeter Völgyében* (sz). 1767: A Templom vagy Erdő felöl való Határban a *Demeter völgyibe* (sz). U.o.: Itt Sepsi Szentgyörgyön az Vojkány és *Demeter Völgye* felöl fefollyo kis árok mely egyenesen beszolgál és folly a Kökönyes Pataka árkába. — Ma *Döröngöző árok.*

DEPNER-TAG (B.II/b.Sz. 315) (sz). — Az itteni tanyát és tagot egy időben Depner Péter bérelte, s a maga nevét rajta hagyta.

DÉLFELŐLI LÓRÉ (C.VII. 484) (e, le, k). — A VII. sz. tagosítás utáni erdei dülő neve. — A helynév Ló-rét-ből keletkezhetett.

DÉLREMENŐ (B.II. 267) (sz).

DISZNÓPIAC (A.Á. 207)* (be). — Ma beépített terület.

DÓLACSERE (C.IX. 485) (e). — A kihalt Dóla-családról kapta nevét.

DÓLACSEREÁRKA (C.IX. 632). — Időszakos vízfolyás neve. l. Gémpatak.

DOSULUI — HÁTSÓ-UCCA (A.Ó. 138).

DÓZSA GYÖRGY-UCCA (A.RSz. 28) 1944-től napjainkig. Zrinyi Miklós-u. (1940—44), Sava Brancokici (1920—40) és Nagy-ucca 1920 előtt. *Dögkert* (B.III.Sz. 269) (k).

*DÖLLŐFŐD. 1752: a Templom felet valo határban a *Döllö* mellett nevü helyben (sz). U.o.: a *Döllö földek* mellet nevü hellyben (sz). 18. sz.: Szigetben *Döllö föld* (sz). U.o.: A Szemerjai kert megett vagy *Döllö föld* (sz). — Döllő-földnek talán a 'dült', oldalas helyeket nevezték.

DÖRÖNGÖZŐÁROK. — A Demetervölgye újabb neve.

DUMITRU PETRESCU-UCCA (A.Ó. 29) 1944-től napjainkig még viselt Progres, Nicos Belojannis, Vasile Luca nevet is. Jókai és Szabó Dezső-u. (1940—44), Nicolae Iorga (1920—40), Tankó- majd Jókai-ucca 1920 előtt.

EGER (B.V.Sz. 272) (k). — Libalegelő a Szemerjapatak falun felüli részén.

EGER (B.V. 645) (k). 1747: Az Sz. Györgyi *Egerben* (k). 1803: Szent Györgyi Olt hidján fellyül az *Eger mege.*

EGERELEJE (B.III.Sz. 275) (k). 1898: Egereleje (k).

EGERKUTTYA (B.VI.Sz. 276) (f). — A Kis-zubogóval szembeni f. neve.

EGERREMENŐBEN (B.V. 273) (sz). 1650 körül: Az *Egerre menőben.*

EGRESFELETT. 1767: A Szemerjai felső lábban az Egres felett (sz). — L. Melegoldal.

*EHÉDITELEK (A.Ó. 157) (be). 1896: *Ehédi telek.* — E telekre épült a Mikó tanoda déli szárnya, gondnoki lakással együtt.

*EKLÉZSIA (C.VIII.Sz. 486). — Egyházi erdő a Gerébcsere mellett.

ELEVILOR — TANULÓK-UCCÁJA (A. Cs. 30). 1975-ben nyitották.

ELŐPATAKI-ÚT (C. 627). — Műút Előpatak falu és gyógyfürdő felé.

EMLÉKMŰNÉL (A.Á. 205) (tn). — A Gyertyánffy hősök (1848—49) emlékműveinek helye. Az egyik a berecki vasútvonal elágazásánál levő fenyvesben volt, a másik a csíki vasúttól nyugatra, a katonai gyakorlótéren. Ez utóbbi oszlop volt és a tömegsírt jelölte. Az előbbi a harc színhelyét.

ENERGIEI — ENERGIA-UCCA (A.RSZ. 31). 1976-ban nyitották.

EPRES (B.III. 442) (sz). — A Szépmezőnek az állomástól K. eső része.

EPRES (B.V. 277) (sz). 1762: A Szemerjai határban az Felső Lábban *Epres* felett (sz). 1767: A Szemerjai Határon a felső Forduloban az *Epresen* (sz). 1881: *Eprés* (sz).

EPRES (B.I/aSz. 644) (sz). 1672: *ebres* nevü helben az Olt bal partján (sz). 1751: Epres nevü hellyben... az Olt felől (sz). 1756: *Epres* felet. 1765: Az Olt vizén tul a Szép Mező nevezetü helyben *Epres* lábnak a döllein (sz).

EPRESKERT (A.Ó. 158) (gy). 1899: *Epreskertben* (be). — Gyárfás Jenő festőművész atyjának eperfás kertjét nevezték így, a Sugási-úton.

EPRESTETŐ (B.III. 278) (be, sz). — Az Olt sepsiszentgyörgyi szakaszának balparti magaslatát nevezik így. Régészeti lelőhely, ásatásokat végeztek itt dr. László Ferenc, Csutak Vilmos, dr. Székely Zoltán. A város egyik lakónegyede (Állomásnegyed) itt épült fel 1976—9-ben.

ERDŐAJJA (B.II.Sz. 279) (sz, k, le). — A tagosítás előtti neve Csere vagy Erdő alatt való határ volt, a szemerjai hármasforduló határ egyike.

ERDŐ FELŐL VALÓ FORDULÓ HATÁR (B.XII. 280) (sz, k, le, tn). 1767: Erdö felöl valo felsö Határ. U.o.: Erd: felöl valo forduloban. — A szentgyörgyi hármas forduló egyike. Hívták Templomfeletti-, Árkos felőli- vagy Felső forduló határnak is.

EREGE. — 1815, 1818, 1848: *Erege* (be). 1834: Erege Tizibe (be). 1823, 1834: *Erege* nevü Uttza. — Az *erege* köznév eredetét és jelentését a bevezető tanulmányban behatóan tárgyaltuk (l. o.), itt csak azt jegyezzük meg, hogy míg vizsgálódásunk súlypontja az *erege* formára esett, addig a szó ebben az alakban mindössze 6—7-szer, és csak a 19. századtól fordul elő, addig az Eregély formával már a 17. század elején találkozunk, s ebben és a következő 18. században közel félszázszor említik az oklevelek. Azután lassan kiesett a használatból, az *eregét* viszont egy utcanév napjainkig fenntartotta.

*EREGE-TIZ (A.Ó. 159) (be). 1767: Székely Boldisar Ur lakott az *Eregely* tiz Szerben a Debren patak melléki nemesi funduson (be). U.o.: a Város részen az *Eregej tizben* (be). U.o.: a falu részen Eregej tizben a falu közepiben (be). 1834: *Erege Tizibe* Eregely nevü Uttzában (be). 1767: falu részen az *Eregej tizben*, vic. Délről Debren pataka (be). — A *Tiz* kiterjedése egyenlő lehetett az *Eregély* jelölte területtel, s a más négy *Tizzel* együtt a város-falu egy-egy közigazgatási egységét képezte.

EREGE-UCCA (A.Ó. 32) 1944-től napjainkig. Erege és Benedek Elek (1940—1944), Romană (1920—40) és Erege-utca 1920 előtt. — 1823, 1834: *Erege nevü uttza.*

1818: Felszegben az *Erege utszában* (!). A 17.—18. században nem *Erege*, hanem *Eregej, Eregély* néven szerepel ez az utca.

*EREGÉLY (A.Ó. 159) (be). 1633, 1660: *Eregeli.* 1666:... öröksegh *Eregély* nevü helyben (be). 1667, 1669, 1679, 1680, 1685, 1757, 1770: *Eregely* nevü helyben. 1696: *Ereghelyben* az kit *Bikacznak* is hinnak (sz) 1753: Tüz ütve ki a Belső Piatzon... az *Ergely* nevü Puszta helyen Celebráltaték a Sokadalom. 1765:... az *Eregély* nevezetü részében a városnak az Észak felől valo Soránn véggel rug a mezőre (be). 1813: ... vicinussa Nap Nyugotrol az *Eregellybe* bé menő Utza (be). — Szabó T. Attila gondolata, hogy a szentgyörgyi *Eregély* hely-, tiz- és utcanév az *erege* köznévből képződött a már említett *elve* ('túl', 'túl levő') kihalt szavunkkal, ilyen fejlődési sorral: *Eregeelü — Eregél — Eregély,* és jelölte az *Eregén túl* fekvő helyeket. Valóban az Erege-utca a mai *Csíki* (tömbház) *negyedbe* vezet, az *Erege-elve* egykor mocsaras helyébe, innét nevezték *Eregélyi* (az Erege elvébe vivő) *utcának.*

*EREGÉLY-UCCA (A.Ó. 32). 1636, 1686, 1714, 1752, 1798: *Eregej uttza,* 1648: *Ereghely utza.* 1650 körül: Joszágát tudom... az *Eregelyi Utzában* (be). 1781: *Eregeles nevü uttya.* 1755: ...in plata vulgo *Eregely* (u). — Az *Erege-utca* (beleértve folytatásaként a *Sólyom-utca* Debrenpatakig terjedő szakaszát is) egykori neve.

ERŐSOLDAL (C.XI. 488) (e). 1728: Sz. Egyház erdeje is Az *Eröss oldal.* 1755: *Szent Egyház Erösse* és Orotás Erdejei. 1842: Az Eklesia erdejének északi oldalán levő rész szerint tisztás, rész szerint bokros hely mely régi nevezte szerint *Szentegyház erőssinek* hivatik.

ERZSÉBETKÚT (C.X. 489) (f). — Szénsavas borvízforrás Sugásfürdőn.

ESZTENAKÚT (C.VI.Sz. 490) (f). — Édesvízforrás a Gyilkosárok fejében.

*ÉGETŐDOMB (A.Ó. 160) (be). 17. sz.: A magam örökségének végén alol és Király Sigmondné tanorokja fele végében a puszta, kinek határa az *égető domb* felöl egy négy szegü lapos lefeküt kő (k). 1750:... az *Égető Dombtol* fogva fel Sz. Györgyig... (sz). U.o.:... az *Égetö Dombtol* fogva bé egyenesen a Kovásznai Uram Joszágáig Sz. György disponalt azon Barom Piatzbol. U.o.: Tudom hogy a Barom Piatzot Az *Égető Dombon* fojo Viz Mosás és Ároktol fogva Szent György Várossa és Falu fel szántá kölesnek. U.o.: A nagy Pestis előtt az *Égető Dombtol* fogva az Ország Uttya két felét... felszántották. Én mindenkor Barom Piatz és *Égető Dombnak* hallottam lenni ezen helyet. — L. Megyei Tükör 2119. sz.

*ÉR (k). 1728: Szomszédja belől az *Ér.* — Elhelyezni nem tudjuk.

FABRICII — GYÁR-UCCA (A.RSz. 33) 1944-től napjainkig. Simion Bărnuțiu és Arany János (1920—40. és 1940—44), Szövőgyár (1911—1920), Gyár 1910.

FAKÚT (C.VIII.Sz. 491) (f). — Édesvízforrás, Veress Gyuláné erdeje alatt.

FAKÚTÁRKA (C.VIII.Sz. 492) (p). — Az előbbi forrás pataka.

FALKABIKKÚTTYA (C.X. 493) (f). — Édesvízforrás nagy hozammal.

FARBÜKK 1767: Nagy áj vagy *Farbük* nevezetü helyben (k). 1818: a Nagy ajj vagy *Farbik* nevezetü helyben szomszédjai Nk. a szentgyörgyi Rét Délen az Árapataki Csere, Északon a Hidvégi Erdő (k).

FARKASÖSVÉNY (C.VIII.Sz. 494) (e). — A Galickáshidtól a Borbáttetőre vezető ösvény és a környéki erdők neve.

FARKASVEREM (B.V. 281) (k, le) 1818: A Csere alat valo forduloba *A Farkas Veremnél* a Kert megett (sz). — Egy más Farkasverem a Felsőláb dülőben van

FÁBIÁNERDEJE (C.IX. 495) (e). — A helynév előtagja családnév.
FÁCLIEI — FÁKLYA-UCCA (A.Sz. 34) 1974-ben nyílt utca neve.
16 FEBRUARIE — FEBRUÁR 16-UCCA (A.Ó. 35) 1963-tól, Sztálin-sétány (1944—1963), v. H. Miklós (1940—44), Bul. M. S. Regina Maria (1921—40), Bul. Regele Ferdinand I. (1920—21) és Sétatér-utca 1920 előtt.
FELMENŐ (B.XII. 282) (sz, k). 1681: Árkos felöl valo határban *Felmenőben.* (sz). 1767: Csere alat valo Határban a *Felmenö*ben (sz).
FELSŐ FORDULÓ HATÁR. 1767: Szemerján a *felsö fordulo Határba.*
FELSŐLÁB (B.V.Sz. 283) (sz, k, be). — A Sportcsarnoktól Ny. elterülő földek neve.
FELSŐNAGYVÁPA (B.XII.284) (sz, k). 1898: *Felső nagy vápa* (sz).
FELSŐRÉT (B.XIII. 285) (k). — Az Olt jobb partján az árkosi határból a nagyhídig terjedő rétek neve.
FELSŐSÉTATÉR l. Piața Libertății.
FELSZEG (A.Ó. 161) (be). 1762: Szent Györgyön *fel szegben* a Hegedűs Pista lakhelye felé.
*FELSZEG-TIZ (A.Ó. 162) (be). 1767: A *Felszeg tizben* vic. Északrol a Vásármezeje Délröl a Debren pataka (be).
FELSZEG-UCCA (A.Ó. 36) 1944-től napjainkig. Felszeg- majd Nagy Sándor (1940—44), Miron Costin (1921—40), Felszeg- majd Colțul de sus (1920—1921) és Felszeg-szoros 1920 előtt.
FERIKEFORRÁS (C.X. 496) (f). Más nevén Lacina borvízforrás Sugásfürdőn, az Állatkert bejáratával szemben.
FERMEI — FARM-UCCA (A.RSZ. 37). 1955-ben nyitották.
FÎNTÎNEI — KÚT-UCCA (A.Ó. 38). 1956-ban nyitották.
FÎNULUI — SZÉNA-UCCA (A.Ó. 39). 1964-től napjainkig. Bem József (1940—64), Vasile Lucaci és dr. Ioan Rațiu (1920—40), Széna-u. 1920 előtt.
FLORILOR — VIRÁG-UCCA (A.RSz. 40) 1944-től napjainkig. Ipacs- és Szapolyai János-u. (1940—44), Florilor — Virág-u. (1920—40), Ipacs-u. (1911—1920) és Alszeg-utca 1910 előtt.
*FORRÓÉKLÁBJA. 1755: Benedek mezein a *Forroék lábján* (k).
*FORRÓK-TIZE (A.Ó. 163) (be). 1767: A *Forrok tiziben* (be). — Az öt városti között az egyiknek neve, az angyalosi Forró családról, mely a 15., 16. században itt is birtokolt.
*FORRÓSZEGE (A.Ó. 163) (be, k). 1747: *Forro szegiben* az Olt marton (k). 1762: Szent Györgyön egy puszta Curialis helly *Forro Szege* nevü puszta Sessioja mellett. 1786. Azon hellyel a *Forro szegiben* az Olt martoa vic. N. Keleten az Olt.
*FOSZTÓ. 1761: Foszto. — Elhelyezni a térképen nem tudjuk.
FŐKÚT (C.X. 497) (f). — Szénsavas ásványvíz Sugásfürdőn. Régen Kossuth-kút nevet viselt.
FUNDĂTURII — ZSÁK-UCCA (A.Ó. 41) 1964-től napjainkig. Dakó-u. (1940—1944), V. Onițiu (1920—40), Dakó-utca 1920 előtt. — Nevét az utcácska helyét adományozó Dakó Jánostól kapta.
FURCII — VILLA-UCCA (A.RSz. 42) 1940-től napjainkig. Vasile Conta (1921—1940) és Villa-u. 1920 előtt.
FURUJÁSPUSZTA (B.VI. 286) (le). — Furujás mezejének is hívják.
*FÜGEKERT (A.Ó. 164) — A helynév Füger nevű tulajdonosáról ered.

FÜZESKERT (B.II.Sz. 287) (k). 1885: *Füzeskert* (k). — A Gerébpatak mellett van, és röviden *Füzesnek* is nevezik.

GALICKÁSHÍD (C.VIII.Sz. 498) (h). — "Galickába" rakott boronákból épült híd neve, Előpatak felé.

GAROAFEI — SZEGFŰ-UCCA (A.Út 43). 1952-ben nyitották.

GÁBOR ÁRON-TÉR (A.Ó. 44) 1944-től napjainkig. Kovács Gábor-tér (1940—1944), Piața Avram Iancu (1920—40) és Kovács Gábor-tér 1920 előtt. — Kovács Gábor 1848-ban a város országgyülési képviselője volt.

GÁT (C.VI.Sz. 334) (e, le).

GÁTFEJ (B.III.Sz. 288) (sz). 1808: *Gátt Feljben* (k). 1818: A *Gátfej* nevezetü helyben (k). — A Szemerjapatak és Malomárok elágazásánál.

GÁTLÁSOK (C.IX. 499) (e, ú). — A mély, csak egy szekérnyom szélességű erdei úton a közlekedés "gátlásokat" szenvedett.

GĂRII — ÁLLOMÁS-UCCA (A.Á. 45) 1944-től máig. Állomás-u. 1940—44-ig.

GERÉBCSERE (C.VIII.Sz. 500) (e). 1767: A Csere alatt valo fordulo Határban Sz. Király felöl A *Geréb Cseréje* alatt, vic. egy felöl a Geréb Kutja patakja, másfelöl a határra járo Ut (sz). U.o.: A Szemerjai *Geréb Cseréje* (e). — A nagybirtokos Geréb család emlékét őrzi.

GERÉB KÚTTYA (B.C.II.Sz. — VIII.Sz. 444) (f). 1767: a *Geréb Kutja* (f) 1818: *Geréb Kuttyánál* a Havadra hagoba (sz). — *Sanyika kúttyának* is nevezik.

GERGEJTANYA (B.III. 289). — A Szépmezőn az országút hatos km. kövénél fekvő tanya és birtok neve volt tulajdonosáról, Nagy Gergelyről, *Gergelyfalvának*, később *Rednikfalvának* is nevezték.

*GÉMPATAK. 1693: *gem patak* nevü helyben (sz). l. Dólacsere árka.

GÉMVÁRA (B.XII. 290) (tn). 1680: *Gém vára*. 1795: Erdő felöl valo Határban *Gem várann* (sz). U.o.: *Gem vára* alatt (sz). — Régészeti lelőhely.

GIDÓFALVA FELŐL VALÓ FORDULÓ HATÁR (B.II. 291) (sz). — A szentgyörgyi hármas fordulóhatár egyike, nevezték *Felsőfordulónak* is.

GHIOCEILOR — HÓVIRÁG-UCCA (A.Út. 46) 1944-től napjainkig. Azelőtt *Oncsatelepnek* nevezték.

GÖDÖRKARÉ (C.IX. 502) (e). 1717: Gödörkaré (e). — A Magoshegy gerincé.

GÖDÖRKARÉ (B.VSz. 293) (sz). — Nevezték *Nagy Ferenc gödrinek* is.

GÖDÖRSZÖKŐ (B.XII. 292) (k, le). 1691: Árkos felöl valo Határban *Gödör szökö* nevü helyben vic. az erdő (sz). 1756: *Gödör szököbe* (sz). 18. sz.: Templom felöl valo határba *Gödör Szököben* (sz). 1821: *Gödör Szökö*. Az itteni mezei út egy kurta, meredek kaptatóján csak nekiszökéssel tudták az állatok a terhet kihúzni.

GÖRGŐ (C.X. 503) (e, hgy). 1897: *Görgő* (e). — Sugásfürdő felett egy 1017 m. magas hegy neve.

GÖRGŐKERT (C.X. 506) (k, e).

GÖRGŐKERT KÚTTYA (C.X. 505) (f). — Sugásfürdő felett f. neve *Vadászok kúttyának* is nevezik.

GÖRGŐPATAK vagy *Görgőverme árka* (C.X. 507) (p). 1897: *Görgő-patak*. — A Sugáspatakba ömlik a Vallatónál (C.X. 605).

GÖRGŐPUSZTA (C.X. 504) (e). — Befásított kaszáló a Görgőkert mellett.

GRĂDINARILOR — KERTÉSZ-UCCA (A.Ó. 47). — 1949-ben nyitották.

GŐZLŐ (C.X. 618), más néven *Mofetta*. Száraz széndioxid gázkitörés Sugásfürdőn.

GYÁRFÁS JENŐ-UCCA (A.Ó. 48) 1957-től napjainkig. Tudor Vladimirescu (1944—57), Gyárfás-u. (1940—44), Matei Basarab (1920—40) és Szeszgyár-utca 1920 előtt. Gyárfás Jenő (1857—1925) festőművész itt született.

GYÁRFÁS-UCCA. 1747: All Szegben Gyárfás Ferencz Uttzája végén. Ugyan ott a patakra menöben egy puszta joszág a *Gyárfás utza* végén.

GYERTYÁNOSKÚT (C.IX. 508). — Hidegvízű édesvízforrás.

GYÉKÉNYES (C.IX. 509) (e).

GYILKOSÁROK (C.VI.Sz. 510) (e, tn).

GYÖRBIRÓBÁNYA (A.A. 165). — Homokbánya az Olt és Kis-u. szögletében. Régebbi neve: *Babosbánya.*

GYÖRBIRÓFÜRDŐ (A.Ó. 640) (f, é). — Kénhidrogénes vizű fürdő a Május 1.-utcában.

*GYURIBÁMALMA l. Karácsonymalom.

GYÜMÖLCSKÖZE (B.XII. 294) (sz). 18. sz.: Templom felett, *Gyümölts között* (sz).

*HALASTÓ. 1756: Különös *Halasto* helye volt néhai Székely Mihály Urnak, mely még az Attya néh. Székely Ferencz Ur idejiben pusztult volt el itten a falu felsö végin vic. Délen a patakra béjáro kis utza.

HALOM (B.II./bSz. 295) (sz). 1693: az *halomnál.* 1704: az also határba az Daczo János Uram *halmán* ... az Olt felöl (sz). 1665, 1762, 1767, 1786, 1721: *Halomnál* (sz). — Szépmezői határrész neve.

*HATÁR. 1689: *Határ* nevü helyben (sz). U.o.: Alsо Lábban kivül, *Határ* nevü helyben (sz).

HAVAD (B.II.Sz. 296) (sz, k). 1666: Havad nevü helyben (sz). 1767: Szemerjai *Havad tetőn* (sz). 1818: *Havadon* (sz). U.o.: *Havad előtt* (sz). U.o.: *Havad Homloka* (sz). — Két Havad van, az egyik Szemerján a Gerébpatak mellett, a másik a következő címszó alatti.

HAVADTETŐ (C.IX. 511) (hgy, e). — A Baróti hegység legmagasabb csúcsa, 1019 méter. 1349: *Howad.* 1816: *Havad tető* (e).

HATÁRSZÉJ l .Kéniszéj. 1881: Szemerján *Határszél* dülöben (sz).

HAVASHÁGÓ vagy *Avashágó* (B.VIII.Sz. 619) (e, hgy).

HÁTSÓ BODOS (C.IX. 513) (e). — A hidvégi határszélen.

HÁRNICIEI — SZORGALOM-UCCA (A.Á. 49). — 1976-ban nyílt utca neve.

HEGY (B.VSz.,VI. 297) (sz, k). — Ebben vannak a *Hegyiláb* és *Hegyinyil* nevü helyek.

*HEGYINYÍL (be) az *Újtelep* régi neve. A pityóka termesztésének szorgalmazásakor a 18. sz.-ban itt a gazdáknak nyilföldet osztottak.

HEGYOLDAL (B.VSz. 298) (sz, k). 1611: Vagyon Szent Marian ben valo joszág *Hegyoldal* nevü helyen, melynek vic. körül falu Helye, Délröl Ország Ugya (be).

*HEGY-UCCA. 1857: *Hegy-utca.* — A mai Váradi József-u. régi neve.

HIDEGKÚT vagy *Hidegforrás* (C.VII.Sz. 514) (f). 1765: A *Hideg kuton* felyül .... amint a Benedek mezejiről az erdő között valo völgybe (sz).

HIDEGKÚT GERINCE (C.VIII.Sz. 515) (e, hgy).

HÍDELVE (C.IX. 517) (e). 1788: *Hidelve* (e).

HIDELVE ÁRKA (C.IX. 516). 1788: *Hidelve árka.* U.o.: *Hidelve kutja* (f).

HONVÉDKÚT (C.XI. 518) (f). — Édesvízü f. katonasír közelében.

HOREA—CLOȘCA—CRIȘAN-UCCA (A.Ó. 50) 1944-től napjainkig. Attila (1940—1944), Andrei Șaguna (1920—40) és Attila-hegy 1920 előtt.

HORGAS (B.III. 299) (sz). 1623: Az *kishorgasban* (sz). 1650 körül: Gidófalva felöl valo Határban az *Horgasba* (sz). 1693: az *Horgas lábján* (sz). 1652: felsö határban az Szép mezön a külseo *Horgosban* (sz). 1762, 1767, 1881, 1898: *Horgasban* (sz).

HORVÁTTANYA (B.XII. 300). — Az épületet Kolozsvári-Vigand Ede tervezte Gyárfás Jenő, festőművész unokaöccsei, Horváth István tanár és Sándor festőművész részére, a Kökönyespatak mellé. Környékét hívják *Tanároknál* és *Tanárok völgyének* is.

HASSZÚ (B.XII. 301) (sz, k). 1623: Az *Hoszszuba* (sz). 1625: Csigolia eleot valo *Hoszszakban* egi Parlagh. 1650 körül, 1693, 17. sz., 1738, 1786: Árkos felöl valo Határban az Hosszuban (sz).

HOSSZÚBÉRC (C.VI.Sz. 520) (e, tn). — A szemerjai Középhegy gerince.

HOSSZÚHÁGÓ (C.X. 521) (e, hgy). — Sugásfürdőtől ÉNY.

HOSSZÚKAPUJA. 1786: *Hosszu kapujánál* vic. N. Keleten a Kökönyes pataka.

HOSSZÚLÁTÓ (C.IX. 522) (ú). — A Sugási műút egyenes szakasza a Nagypiliske alatt, rajta a tekintet *hosszan* előre futhat.

HOSSZÚMEGE (B.XII. 302) (sz).

*HULAKERT. 18. sz.: Also Határban Hula kerti előtt (sz).

INFRĂȚIRII — TESTVÉRISÉG-UCCA (A.SZ. 51). — 1956-ban nyitották.

ILYEFALVI-ÚT (B.III.Sz. 440). — Műút Ilyefalva, Brassó felé.

INGÓBÉRC (C.X. 523) (e).

INGÓBÉRCPATAKA (C.X. 524) — A Görgő D. oldalából ered.

INCETANYA (B.XII. 303) (sz, le, k). — Az előtag családnév.

IPACS (B.V.Sz. 304) (k, sz). 1810: *Ipats.* — Kihalt családnevet őriz.

IPACSMART (B.V.Sz. 305) (tn, le).

IPACSPATAK (B.V.Sz. 306). 1835: Az *Ipacs* és Szárazpatak (k).

IPARINEGYED l. Állomásnegyed.

IRINYI JÁNOS-UCCA (A.Ó. 52) 1944-től napjainkig. Nagy Sándor és Cserey Jánosné-u. 1940—44-ig, Petru Rareș (1920—40) és Zsák-u. 1920 előtt.

IRMOSÁRKA, IRMOSPATAKA (C.VI.Sz. 525) (á, p). 1728: Szt. Egiház erdei a Kurta hegy és Közép hegy kik között *Irmos árka* vagyon.

ITATÓHELY (C.VI.Sz. 526) (p). — Csordaitató a Szemerjapatakon.

IZVORULUI — FORRÁS-UCCA (A.Ó. 53). — 1966-ban nyitották.

*JÁRBIK, JÁRBIKAJ (k). 1765 körül: A Benedek mezején a Sz. Györgyi határon tudunk a *Jár bikaj* nevezetü helyben ... vic. N. Nyugatról az Árapataki járbik (k). — Sz. Királyon 1688: *Járszállás.*

JÁDZÓMEZŐ (C.X. 529) (le). — Sugás felett van.

JENŐFORRÁS (C.X. 528). — Kishozamú szénsavas ásványvíz forrás Sugásfürdőn, Gyárfás Jenő nevéről, kinek villája a f. felett van ma is.

JÓGOS (C.X. 527) (e). — Nevezik *Jódos*nak is.

JÓZSEF ATTILA-UCCA (A.RSz. 55) 1949-től napjainkig. General Cambrea (1944—49), Gödri Ferenc-u. (1940—44), Prințul Carol (1921—40), Vîlcele-Előpataki-u. (1920—21) és Szemerjai főucca, majd Előpataki-út 1920 előtt.

JÚNIUS 11. -NEGYED l. Újpiac-negyed.

11. IUNIE — JÚNIUS 11-UCCA (A.Úp. 54). — 1957-ben nyílt utca neve.

KAKASCSIGOJÁS (B.II.Sz. 307) (sz, k).

KARÁCSONYMALOM (A.Á. 166). — más nevén *Gyuribámalma*, a volt tulajdonos Karácsony György neve után, ki kiváló ismerője volt az Olton való régimódi, u.n. „táplós" halászatnak. (L. Milleniumi Emlékkönyv 222. o.).

KARL MARX-UCCA (A.Sz. 56) 1944-től napjainkig. Cserey Jánosné és Nagy Lajos király-u. (1940—44). — 1938-ban nyitották.

KASZÁRNYA l. Méntelep.

KATOLIKUS TEMETŐ (A.Ó. 202). — Ma egészében a város belterületén van.

KATONA-ÚT (B.V. 303). — Az Olt-utca Olt előtti szakasza, a katonák szedték rendbe az első világháború után.

KATONNYA (B.C.XII. 309) (le, tn, e). 1904: Katonnya nevü erdőrészben. — 1924-ben csatolták Szentgyörgyhöz katonai lőtér céljára. Eredetileg árkosi terület volt.

KATONNYAPATAKA (B.C.XII. 310). 1897: *Katonya-patak*. — A Piliskepatak alsó folyását nevezik így. A Kökönyespatakba torkollik.

KAVICSOS, a Kurtahegy folytatása, l. Kistőkés.

*KÁNTORI KASZÁLÓ (B.XII. 311) (le). 1924: *Kántori kaszáló*. — Szintén Árkos határából jött át katonai célra. Az unitárius egyház tulajdona volt.

KÁPOLNA (B.II.Sz. 312) (sz, k). 1666: az Oltárszerben az *Kápolna* felett (sz). 1765: A Szurdok alat a *Kápolna arrán* (sz). 1818: A *Kápolna* alatt levö Döllö Föld (sz). U.o.: Kápolnán (sz). 1881: Kápolna (sz). Állítólag itt valamikor kápolna állott, a közelében levő *Oltárszer* helynév is ezt bizonyítja. A hely *Kutas* nevet is viselt.

KÁSÁSERDŐ (C.VI.Sz. 634) (e). — A Kásás család emlékét őrzi.

KENDERKERT (B.III.Sz. 314) (be). 1701: *Kenderkert* (sz). 1732 körül: *Kender kertben* (k). 1685: Az *Kenderes kertben* (sz). 1811: Erdő felöl valo fordulo Határban *Kenderes Kertbe* (sz).

KEREKFŐD (B.V. 316) (sz, k). 1786: Kerek Föld Also Szépmezön a Rétre kimenő Lábba (sz). — Ez a szentgyörgyi határban van.

KEREKFŐD (B.II.Sz. 317) (k). 1805: *Kerekföld*. — Ez Szemerján van.

KEREKALMAFA (C.IX. 530) (e).

KEREKERDŐ (C.XII. 318) (e).

KEREKERDŐKAPUJA (B.C.XII. 319) (le, tn, k).

KEREKHEGY l. Magoshegy.

KEREKTÓCSIPKÉSE l. Avaspuszta.

*KERESZTFÁNÁL. 1685: *Keresztfánál* (sz). 1687: Szép mezőn valo Felső határban az *Keresztfánál* (sz). 1689: Az Uzoni uton kivül a *Keresztfánál* (sz).

KÉTÁROKKÖZE (B.V.Sz. 320) (le).

KERTMEGE (A.Ó. 190) (be) 1650 körül: Az Árkos felöl valo fordulo Határban *Kert megett* (sz). L. Vojkánmege.

KERTMEGE (B.II.Sz. 321) (sz, be). 1611: Csere alat valo Határban *Kertmege* nevezetű helyben (sz). 1685: Az Szent Péter patakán alol egi feold az Szék Kapuián feljel *Kert megett* (sz). 1666, 1689, 1898: *Kert megett* (sz). 1881: Szemerján *Kert megett* (sz).

KERTREJÖVŐ (B.II.Sz. 322) (sz). 1611: *Kertre jövő* (sz). 1732 körül.

KERTRE JÖVÖBEN (sz). 1767: Csere alatt valo Határban Kertre jövöben (sz). — A szemerjai MTSZ. istállók feletti földek neve.

*KESELYÜSFŐD (sz). 1676: *Keselyüs föld* (sz). — A kihalt Keselyős család nevét tartotta fenn. Elhelyezni nem tudjuk.

KEVERGETŐ (C.X. 531) (e). — A Görgőpuszta és ez a város határának legészakibb része.

KÉNIPUSZTA (C.VIII.Sz. 532) (le). — Ezt a helyet a szemerjai Erdőbirtokosság cserébe adta más erdőkkel kaszálóval és bejáró úttal a kilyénieknek a Szépmezői szántókért.

KÉNISZÉJ (B.III.Sz. 323) (le).

KÉNIÚT (B.III.Sz. 324) (u). — A kilyéni csorda ezen járt a cserébe kapott volt szemerjai helyekre. *Csordajáróútnak* is nevezték.

KÉTÁROKTÓ (B.V.SZ. 325) (le).

KÉTORSZÁGÚTKÖZE (B.XII. 326) (sz, le, k, tn).

*KÉTÚTKÖZÖTT. 1843: Vellesz felé a *két ut között* eső szántoföld.

KÉZDIVÁSÁRHELYI ÚT BALOLDALÁN LEVŐ PARCELLA (B.II. 327) (sz).

KICSIKÚT (C.VIII.Sz. 533) (f). — Kedvenc kirándulóhely.

KICSI-UCCA (A.RSz. 620). 1881: Szemerján *Kicsi utca.*

*KIHÁGÓLÁB (B.XII. 328) (sz). 1766: Erdö felöl valo Határ Vojkánban az *kihágo lábban* (sz).

KILYÉN FELŐLI HATÁR (B.IV. 329) (sz, k). — MTSZ. dülő neve. *Kilyén felől való forduló határ* nevű határrész, mint a hármas fordulók egyike, volt a szentgyörgyi és szemerjai mezőben is. *Alsó* fordulónak is nevezték.

KILYÉN FELŐL VALÓ HATÁR (B.II./b.Sz. 441) (sz). — A Szépmezőn cserébe kapott szemerjai határrész neve.

*KILYÉN FELŐLI KURTA (sz). TT. Elhelyezni nem tudjuk.

KILYÉNI AVAS ALATT. 1765: A *Kilyéni avas alatt* (sz, k).

*KILYÉNI TANOR KAPU (B.III.Sz. 330). 18. sz.: Az Also Határban *Killyéni Tanor Kapunál* (sz).

*KIRÁLY SIGMONDNÉ TANOROKJA (A.Ó. 331) (be). 17. sz.:...a *Király Sigmondné tanorokja* fele végében a puszta, kinek határa az *égetö domb* felöl egy négy szegü köv (k).

*KIRUGÓ. 1885: *Kirugo.* — Elhelyezni nem tudjuk.

*KISÁROK. 1767: az Vojkány és Demeter völgye felöl lefolyo *kis Árok* mely egyenesen beszolgál és folly a Kökönyes pataka árkába.

*KISGÁTON. 1755: *Kis Gátont* Pap és Mester birják (k). — Érdekes helynévképződés esete áll fenn. A Gát helyragos alakja lett helynévvé: *Gáton*, s ehez ragasztják a tárgyragot.

*KISHID (A.RSz. 332) 1738: Kender földetske a *Kis Hidnál* (sz).

KISHORGAS (B.III. 333) (sz). 1680: Gidofalva felöl valo Határban *Kis Horgasban* (sz).

KIS JÁNOS HARANGÖNTŐMŰHELYE (A.Ó. 167) (é). — Emléktáblával ellátott ház az Olt-utcában. Itt Gábor Áron négy darab hat fontos ágyút öntött.

KISKÖVES (C.X. 535) (u). — A régi Sugási út szakasza a Nagy Piliskén.

KISLIKIPATAK (C.IX. 414). — Más néven Pîrîu Vîlcele — Előpataki p.

KISPILISKE (C.X. 534) (e, hgy). — A Verőfény (610) megetti erdős magaslat neve.

KISSUGÁSFEJ (C.X. 536) (e).

KISSUGÁSPATAKA (C.X. 617) — az Állatkerten foly át.

KISSZÉK (B.III.Sz. 335) (sz, k). — Szemerján alól az Olt árterülete egykori mocsaras helye neve, a *Nagyszékkel* együtt. L.o.

KISTÓ (B.III. 336) (sz) TT. 1751: béllesz nevü hellyben a *kis tonál* (sz). 1767: Gidofalva felöl valo fordulo Határban *Kitsiny To lábján* (sz).

KISTŐKÉS (C.VI.Sz. 537) (e). — *Kavicsosnak* is nevezik.

KOLCZAKERT, l. Újvárossy-kert.

KOLCZAGÖDÖR (B.V.Sz. 340) (le, tn). — Az Ipacspatak gödrének neve. Régebben Nagy Ferenc birtoka volt, róla *Nagy Ferenc tagjának ,— gödrinek, Nagyfődnek* is nevezték.

KOLCZATAG (B.V.Sz. 339) (sz, k, le). — Az Ipacspataka környékét jelöli.

KOLCZATANYA (A.R.Sz. 338) (é). — Volt egy *Kolczatanya* a Szépmezőn is, a vasútvonaltól É., a gidófalvi határszélen. Az elsőnek tulajdonosa Kolcza Gábor, a másodiké K. Sándor volt.

*KOPACRÉT (B.II.Sz. 341) (k). 1762: A szemerjai határon a Kopatz rész Kertre menöben In vic. ab Occidente a *Kopatz Réten* levö szénafüvek.

*KOPÁRSZÉJ. 1762: *Kopárszéjj.* — Elhelyezni nem tudjuk.

KORONCA (A.RSz. 342) (be). 1881: Szemerján a *Koroncza* (k).

KORZÓ (A.Ó. 168). — 1897-ben készített aszfaltjárda, mely a Székely-Mikó Kollégium D. sarkától kezdve a Városháza ÉNY. szegletéig 184 m. hosszúságban 5 m szélesen, ettől pedig egészen a Külső Libóc-utca sarkáig 110 m. és a házak állása szerint 1,80—2,50 m. szélességben, összesen tehát 374 m. hosszú. A közönségnek egyszerre a legkedveltebb sétáló helyévé, korzójává vált.

KÓSAGÖDRE (B.V.Sz. 343) (k). 1808: *Kósáné.* — Családnevet őriz.

KOSSUTH LAJOS-UCCA (A.Ó. 57) 1940-től napjainkig. Reg. Carol I. (1920—1940), Iskola és Posta-u. 1920 előtt. — 1857-ben *Piatz-utca.*

KOVÁSZNAI-TELEP. — A *Libóc* városrész újabbkori neve. A Kovásznai Gábor tulajdona volt a hely, s ő a harmincas években felparcellázta és eladta.

KŐBÁNYA (C.VIII.Sz. 538) (b). 1901: *Kőbánya.* — A Szemerjapatak völgyében van, a Galickáshiddal szemben.

*KŐHÁNYÁSOLDALA. 18. sz.: Templom felett *Kőhányás oldalán* Döllő (sz).

KŐHÁZKERT (B.V. 642) (k). 1771: A Daczo Jozsef udvarháza mellet levő Eger also véginél Vásármezeje nevü hely vicinumjában a *Kőházkerttől* egészen keresztül az Oltig a város tartott határkertet. 1786: Az egész Curialisnak vagyis *Kőházkertnek* egész hason fele. — Nevét a kőből épült Daczó-kúriától nyerte.

*KŐHID. 1728: A *Köhid* nevü helyen... szomszédja belől az *Ér* (k). — Elhelyezni nem tudjuk.

KÖKÖNYES (B.XII. 344) (sz, k, le, tn). 1623, 1650 körül: Kökönyesre menöben (sz). 1676: *Kökönyes torka* (sz). 1650: *Kökönyes mentiben* (sz). 1710: *Kökenyesre menőben* (sz). 1767: *Kökényes oldalán* (sz). 1795: Az Erdő felöl valo Határban a *Kökönyesre menőben* (sz). 1847: *Nagy Kökönyesre menőben* (sz). 1892: *Kökönyes tető.* — A helynév a kökényből keletkezett.

KÖKÖNYESPATAKA (A.B.C. 345). 1710: Árkos felöl *Kökönyes patakra* menöben (sz). 1747: *Kökönyes pataka* mellett le jövö hosszuban (sz). 1786: Hosszu Kapujánál vicinussa N. Keletre a *Kökényes Pataka* (r). 1795: A *Kökönyes pataka* Kaszálo helly (k). — A Nagypiliske alatt ered, határt képez Árkos és Szentgyörgy között egy jó szakaszon, átvágja a város É. csücskét és az Oltba ömlik.

KÖKÖNYES-UCCA (A.Ó. 58). — 1954-ben nyitották.

KÖLCZEPUSZTA (C.VI.Sz. 539) (le). — Családnevet őriz.

*KÖLESKERT (A. RSz. 170) (be). — A mai Marx Károly és Dózsa György utcák eleje közötti beépített terület, a szemerjaiak kölestermő helye volt.

KÖNNYEZŐFORRÁS (C.X. 540). — Mésztufa lerakodásos f. a Bonyha oldalában. Számtalan apró cseppben húll alá, mintha könnyezne.

KŐRÖSI CSOMA SÁNDOR-UCCA (A.Ó. 59) 1975-től máig. Băilor — Fürdő-u. (1964—75), Ady Endre (1944—64), Bethlen Gábor (1940—44), Sico — Sikó-u. (1920—21), Cipariu (1921), Mihai Viteazul (1922—40), Sikószoros és Gernád-u. 1920 előtt. — 1905-ben a Sikó család adományozta a helyet az utca megnyitására a hídig, a többi részt Gernád kertésztől vásárolta a város.

KÖVES, KÖVESTETŐ (C.VIII.Sz. 541) (e). 1762: *Köves* (e). 18. sz.: Also fordulo Határban *Kövesben.* — Itt vágott át régen rövidítés céljából a Szemerjáról Előpatakra vezető országút.

KÖZBÉRC (C.IX. 542) (e). 1349: *Kuzepberch.* — Már a 14. században ezen a bércen ütközött Szentgyörgy, Árapatak, Hídvég, Bölön és Árkos határa, a *Bérc közép*en állt. Itt vezetett a Bölöni régi országút, mely a csúcs aljánál *(Csúcsaj 478)* elágazik Hídvég felé, s a nem székely székben lakó hídvégiek ezt *Székejútnak* nevezik.

KÖZÉPBÉRC l. Andornyak (C.IX. 446).

KÖZÉPHATÁR (B.III. 346) (sz). — A III-as sz. MTSZ. dülő neve.

KÖZÉPHEGY (B.XII. 641) (sz). 1623, 1738, 1767: *Közép hegy alatt* (sz). 1650 körül: *Középhegyen* (sz). 1680: Gidófalva felöl valo Határban *Középhegy oldalán* (sz). 1738: a *Középső hegy alatt* (sz). 1898: *Közép hegy* (sz). — A Víztartály környéke viseli ezt a nevet.

KÖZÉPHEGY (C.VI.Sz. 270) (e).

KÖZÉPLÁB (B.IV. 347) (sz). 1622: *Keozep labban* (sz). 1623: Az *Közép lábban* (sz). 1738, 1762, 1767: Kilyén felöl valo határban *Közép lábban* (sz).

*KÖZÉP LIBOCZ UTZA 1856-ban említetik. Ma November 7 utca.

*KÖZÉPTIZ (A.Ó. 622). 1786: Szöts István joszága melyis vagyon *Közép Tizben.*

KÖZKÚT (A.Ó. 171). — Kút a Május 1 utca sarkán. L. Kúttér.

KÖZTEMETŐ (A.Ó. 203). — A Várgödrétől ÉK. fekszik.

KRIZA JÁNOS-UCCA (A.Ó. 60) 1944-től napjainkig. Gr. Apponyi Albert majd Arany János-u. (1940—44), Războieni-u. (1920—40), Lakatos-u. 1920 előtt.

KUKUJÉ (C.VI.Sz. 636) (le). — Egykori tulajdonosa ragadvány-nevéből keletkezett helynév.

*KULAKERT (sz). — A Kula család nevét őrzi. Valószínű a Vizremenőben volt.

*KULLYUKERT (k). — 1767: Az Also Határban a *Kullyu kerti* kaszálo. 18. sz.: Also Határban... *Hula kerti előtt* (sz). — Kula-, Kullyu-, Hulakert helynevek valószínű egyazon területet jelölnek.

*KUNAHIGGYA. 1885: *Kuna hidja.* Nem tudjuk hol volt.

KURTA (B.II/b.Sz. 543) (sz). 1623, 1650 körül, 1786: az also határba az *Kurtában* (sz). 1635: az Szép Mezön az *Kurtában* (sz). 1623: Az *Kis Kurtában* (sz). 1732: Kilyén felöl az *Kurta* nevü lábban (sz). 1755: *Kurta* nevü hellyben (sz).

KURTABÉRC (C.VI.Sz. 265) (e).

KURTAHEGY (B.C.V.Sz. 348) (sz, k, le). — A helynév által jelölt terület versenypálya motorkerékpározók részére.

KUTAS (B.II.Sz. 349) (sz, k). 1611: *Kuttas* nevü Hellyben (sz). U.o.: *Kutasszere.* 1650 körül: *Kutas szere* (sz).

KUTASPINCEHEJ. 1881: *Kutaspincehely* Szemerján (sz). L. Pincehely.

KÚTTÉR (A.Ó. 173). — Nevét az itt lévő egykori közkúttól kapta.

*KÜLSŐHEGYOLDAL (C.VII.Sz. 544) (sz). — Benedekmezei helyet jelöl.

KÜLSŐHORGAS (B.III. 350) (sz). 1767, 1786: Felsö vagy Gidofalva felöl valo Határban *Külsö Horgasban* (sz).

LABORVÖLGYE (B.III. 351) (sz, k). 1701: Szép Mezön... *Labor völgje* kareyan (sz) 1898: *Labor völgye* (sz). — A laborfalvi határral szomszédos hely neve.

LÁBASHÁZ l. Stabálisház.

LÁBÁZTATÓ BORVÍZ (C.VIII.Sz. 545) (f). — Az Előpataki-út balpartján egy 3×2 méteres borvízes medence, melyben a szemerjaiak reumás lábukat kurálták. Ma romokban van. *Rosszborvíz*nek is nevezték.

LÁZÁR MIHÁLY-UCCA (A.Ó. 61) 1944-től napjainkig. Tisza István, gr. Apponyi Albert és Vörösmarty-u. (1940—44), Gh. Pop de Băşeşti (1920—40), és Rét-u. 1920 előtt. — Lázár Mihály a város szülötte (1898—1941) baloldali harcos és mártír volt.

LENIN-ÚT (A.Ó. 62) 1944-től napjainkig. Gr. Teleki Pál 1940—40-ig, Contele Irimie Mico, Gen. Averescu, Horia, Cloşca, Crişan, Gen. Moşoiu, I. C. Brătianu, I. G. Duca (1920—40), Kossuth Lajos-tér, Gr. Mikó Imre-utca, Vasút-u. 1920 előtt.

LEPEDUSKERT (B.XI. 352) (sz, k). — A helynév előtagja családnév.

LÉVAIKERT (C.X. 546) (e). — Családnevet őriz.

LÉVAIPATAK (C.X. 547). — A Görgőpuszta (504) D. részén ered.

LIBACSÁRDA (A.R.Sz. 209) (é). — Falatozó a Pacéoldalon, a Büdöskút felett, 1979-től „Vadász csárda" a neve.

LIBERTĂŢII — SZABADSÁGTÉR (A.Ó. 63) 1940-től napjainkig. Piaţa Regina Maria (1920—40), Megyeház-u. 1920 előtt. — A Park és azt körülölelő négy utca neve. L. Barompiac.

LIBÓC (A.Ó. 169) (be). 1803: S. Sz. Györgyi puszta Joszág mely vagyon a *Libotzban* Vic. egy felöl a Rétre kijáro Uttza. 1828—44: a Piatz szerén a Huszár Regiment Stabális Háza mellett *Libotz* felé bé menő utza. — Háromszéken gyakran használt helynév, tócsás, libalegelő helyeket jelölt pl. Angyaloson, Besenyőn, Ikafalván, Kilyénben, Lisznyón, Szentléleken, Zabolán stb.

LIBOC-UCCA (A.Ó. 82). 17. sz.: Ház hely Szemeria felöl mint brassoba le mennet a csikiak, egy felöl vicinusa a *libocs* uczára le menő Szoross. 1802: Az *Libotz Uttzában*. 1818: a Város also részíben a *Libotz Uttzában* (be). — Volt Belsőliboc-, Középliboc- és Külsőliboc-utca. Ma November 7-u. nevet visel.

*LÓKERT (B.V. 354) (k). 1747: *Lo kert* nevü helyben (k). 1756: A *Lo kert eleje* nevü helyben (k). 1786: A Szent Györgyi Rétnek also felin a *Lo Kert*... vic. N. Keletről az Olt (k).

LÓKÖTŐ (B.III.Sz. 353) (k, tn). 1714, 1881, 1898: *Lokötő* (k).

LOMBOS (C.VII. 548) (e). 1897: *Lombostető* 721 m. magas.

LÓRÉPATAKA (C.VII. 550) (á). — A Nádaspatakba vezető á. neve.

LÓRÉPUSZTA (C.VII. 549) (le). — A helyet *Lóréfarkának* is hívják, s a hely eredeti neve *Ló-rét* lehetett.

LÖVŐDE (B.XII. 445) (tn, le).

LUKÁCSKÚT (C.VII.Sz. 551) (f). — Édesvízű f. a Szemerjapatak jobb partján.

LUNCA OLTULUI — ÚJ-KÖRÚT (A.Ó. 65). — 1972-ben nyílt az Olthídtól kissé Ny. a Brassóból Csík felé irányuló forgalom számára.

MACSKAPONK (B.III.Sz. 355) (be). — Szemerján alul a transzformátor épülete van ezen a helyen.

MAGOSHEGYIFORRÁS (C.IX. 554).

MAGOSHEGYOLDALA (C.IX. 553) (e).

MAGOSHEGYPATAKA (C.IX. 555). 1897: *Magoshegy-pataka.*

MAGOSHEGY (C.IX. 552) (hgy, e). — A térképen *Kerekhegy* (950 m) néven szerepel.

MAGYARÓSNYAKA (b.C.XI. 356) (e, k, le). 1680: Erdő felöl valo fordulo Határban *Magyaros nyakán* (sz, k). 1689: *Magyarós nyaka.* 1767: *Mogyoros Nyakon* (k). 18. sz.: Templom felöl valo Határban *Magyaros Nyakán* (sz).

MAGYARÓSZEG (B.XI. 357) (e). 1568: Daczo Pál birta az *Mogioro Zeget* (e). 1568: *Magyarószeg* (Bogátsnál). 1818: Magyaró Szegben (k).

1. MAI — MÁJUS 1-UCCA (A.Ó. 66) 1944-től napjainkig. Székely Mózes-u. (1940—44), M. Eminescu (1920—40), Székely-utca 1920 előtt.

MALMON ALÓL (B.V. 359) (sz). 1692: Kilyén felöl valo határban az *malmon alol* az halomra jövöben Czenében az Olt vize felöl (sz). 18. sz.: Also Határban a Malmon alol (sz).

MALMONFEJJEL (B.V. 360) (k). 1677: az *malmon felyel* (sz). 1786: A *Malmon fellyel* vic. N. Keletröl az Olt nap nyugotrol a... Datzo Josef Ur Egre. Délröl a Puszta vagyis a Vásármezeje (r). L. Gyuribá malma.

MALOMÁROK (B.III.Sz. 358) (k).

MALOMGÁT-UCCA (A.Ó. 67) 1044-től napjainkig. Tompa Mihály és Malomgát-u. (1940—44), Mărășești (1920—40), Malomgát-szoros 1920 előtt.

MALOMNÁL. 1767: Az Also Határba A Malomnál (sz). — A szemerjai Olton levő malomról van szó.

*MALOMÚT (k). 1689: *Malom utban* (sz). 1698: *Malomut.* 1728: A *Malomutban* Szemerján. 1881: *Malomut* (k).

*MARGITPATAKA. 1586: zent georgy hatarijban az Baxa kutba vala... vic. egifelöl *Margit pataka* (k).

MARHACSAPÁS l. Avaspuszta.

MARINKAPUSZTA (C.VI.Sz. 556) (le).

*MARKOS MOLNA. 1702: ...vic. ab una az Kilyéni erdölö ut az Belsö és Külsö Rakottyán az Sárhid felöl az *Markos Molnának.* — Moln=malom.

MARTINOVICS-UCCA (A.Ó. 68) 1944-től napjainkig. Gőzfürdő és I. Rákóczi György-u. (1940—44), Tudor Vladimirescu (1920—40), Könyök-u., I. Rákóczi György és Bethlen Gábor-u. 1920 előtt.

MECANICILOR — GÉPÉSZ-UCCA (A.Á. 69). — Nevét 1950-ben kapta.

MECKÉNKERT (B.XI. 361) (sz, k). — Családnévből keletkezett.

MEDVEFEJ (C.IX.557) (e, hgy, le). 1897: *Medvefej-pusztája,* 872 m. magas.

MELEGOLDAL (B.V.Sz. 274) (e). — A Kurtahegy déli oldala neve.

MESERIAȘILOR — MESTER-UCCA (A.Ó. 70) 1964-től napjainkig. Benedek Elek-u. (1944—64), Daczó-u, (1940—44), Vasile Lupu (1920—40), Olá és Daczó-u. 1920 előtt.

MESSZELÁTÓ MELLETTI PARCELLA (B.II. 362) (sz). — Az MTSZ. egyik mezőrésze.

MÉNTELEP (A.Á. 172) (be). — 1904-ben létesült, ma katonai laktanya. L. Kaszárnya.

MÉSZÉGETŐ (C.IX. 558) (e). — Régebbi térképeken *Mősziget* néven említik. Itt valamikor mészégetés folyt.

MÉSZÉGETŐÁRKA (C.IX., VI.Sz. 628). — Időszakos vízfolyás neve a Kásás tanya megett.

MÉSZÉGETŐPATAKA (C.IX. 639). — Az Előpataki patak mellékárka.

MICÁ — KIS-UCCA (A.Á. 71). — 1966-ban nyitották a Brassói-úton.

*MIHÁJKERT. 1885: *Mihájkert.* — Az árkosi Mihály család kertje a Mikó mellett K. volt.

MIJLOCULUI — KÖZÉP-UCCA (A.Á. 72). — 1955-ben nyitották.

MIKLÓSFÖLD (B.XII. 363) sz, k). 1975: A Tsenten általszöki az utat *Miklosföld* mellett (sz).

MIKLÓSPATAKA (B.XII. 364) (p, sz, k, le). 1650 körül, 1767, 1795: *Miklos Patakába* (k, sz). — Ma itt van az Állami Mezőgazdasági Farm.

MIKLÓS PÉTERNÉ KERTJE (C.IX. 559) (e).

MIKLÓSPUSZTA (le). — A Marinkapusztának egy részét nevezik így.

MINERILOR — BÁNYÁSZ-UCCA (A.RSz. 73) 1944—től napjainkig. Brassói és nb. v. H. Miklós-út (1940—44), Gh. Lazăr-u. (1920—40), Brassói és Ilyefalvi-út 1920 előtt.

MIORIŢEI — BÁRÁNYKA-UCCA (A. Úp. 74). — 1956-ban nyílt utca neve.

MOGYORÓS (C.XI. 560) (e).

MOGYORÓSKÚT (C.X. 561) (f). — *Ásottkútnak* is nevezik.

MOLNÁR ÁRON FÉLE HELY (B.XII. 365) (sz).

MORII — MALOM-UCCA (A.Á. 75) 1940-től napjainkig. Todicescu (1920—40). Malom-u. 1920 előtt.

MUNCITORILOR — MUNKÁS-UCCA (A.RSz. 76) 1944-től napjainkig. Kőrösi Csoma Sándor-u. 1940 és 44 között.

MUZELOR — MUZSÁK-SÉTÁNYA (A.Sz. 77). — 1976-ban nyílt utca neve.

MUZEULUI — MÚZEUM-SÉTÁNY (A.Sz. 78) — 1973-ban adott név.

*NAGYÁJ. 1767: Nagy áj vagy Farbük nevezetü helyen (k). — A völgyet jelentő kihalt 'áj' szavunkat őrzi e helynevünk is.

NAGYÁRNYÉK (C.VIII.Sz. 562) (e).

NAGY ELEK GYÜMÖLCSÖSE (B.II.Sz. 307). — 30 Ha. gyümölcsös.

*NAGY FERENC FÜVESKERTJE. 1762: *Nagy Ferenc Füves Kerti* nevezetü jószág (be). L. Vaskert.

NAGY ELEK TANYÁJA (B.II.Sz. 366). — 1800-tól viseli ezt a nevet.

*NAGY GERGELY PUSZTÁJA (le). 1874: ...Petőcsárka nevü erdőrészben, hol Szentgyörgyről Előpatakba vivő ut a *Nagy Gergely pusztáját* átvágja. L. Kölczepuszta.

NAGY GYÖRGY-UCCA (A.Ó. 79) 1944-től napjainkig. László Ferenc és Ady Endre-u. (1940—44), Axente Sever (1920—40), Bank-u. 1920 előtt. — László Ferenc dr. Mikó-kollégiumi tanár, régész, múzeumigazgató (1873—1925), Nagy György baloldali politikus, országgyülési képviselő (szül. 1879) volt, mindketten a város szülöttei.

NAGYHÍD (A.Ó. 210) (é). 1749: A Szentgyörgyi *Nagy Hidon* fellyül és a T. Daczo Ferencz Ur Egresin alol Vásármezeje nevü Helly. — Ez a híd volt a város főbejárata az Olt balparti vidékéről, a *Gyuribá malma* mellett. *Régi fahidnak* is nevezik.

*NAGYKÉP (B.III. 368) (sz). 1665: az otontul az felseo határban az nagy *Képnél* (sz). 1650 körül, 1695, 1795, 1811: *Nagy Képnél* (sz). 17. sz.: A *Nagy Kép alias nap kő* (sz). 1738: Gidofalva felöl valo Határba A *Nagy Képnél* (sz). 1786: A Felsö Szép Mezön *Nagy Képnél* (sz). — E helynév — mint azt a bevezetőben bővebben kifejtettük — régen a határban felállítani szokott feszület-képtől nyerhette keletkezését.

NAGY LAJOSNÉ PUSZTÁJA (C.VII. 519) (le).

NAGYPILISKE (C.X. 563) (e, hgy). 1897: *Piliske-tető*, 812 m. magas.

NAGYPUSZTA (C.XI. 564) (le). — A *Bírónépusztája* egy részének neve.

NAGYSZÉK (B.III.Sz. 369) (r). 1693: *Nagy szék* (k). 1881: *Nagyszék* Szemerján (k). 1898: *Nagy szék* (k). — A helynév utótagjában ismét egy itteni jelentésétől megvált szavunkkal találkozunk: *'szék'* köznevünk ugyanis a régi magyarságban mocsárt, vizenyős helyet is jelentett.

NAGYTÓ (B.III. 370) (sz). 1623: az *Nagy tonál* (sz). 1650 körül: Az *nagi To* mellet (sz). 1611: Az Also Határban az *Nagy Teo* lábján (sz). 1650 körül: Az *Nagy Ton* kül (sz). 1696: Felső határban az *nagy ton* kül levö helyben (sz). 1708; A *Nagh Tonál* (sz). 1797: A *Nagy Ton* belöl (sz). — Az idézetekből az tünik ki, hogy *Nagytó nevü* hely mind az Alsó, mind a Felső határban volt.

NAGYTŐKÉS (C.VI.Sz. 565) (e).

NAGYUTRAJÖVŐBEN. (sz). 1652: A Czigolya elöt valo határban az Nagy Utra jövöben (sz).

NAGYVÁPA (B.XII. 337)) (sz, k). 1650 körül: *Nagy Vápa Tetein* (sz). 1738: Árkos felöl valo Határban *Nagy Vápában* (sz). 1762: *Nagy Vápa* tetején (sz). 1695: Debrecenben *Nagy Vapa* nevű helyben (sz).

*NAGY VÍZMOSÁS l. Akasztófa gödre.

NÁDAS (C.IX. 566) (e). — A Nádaspatak É. oldalának neve.

NÁDASPATAK (C.IX. 567). 1897: *Nádas-patak.*

NÁJMANTANYA, NÁJMANTAG (B.XII. 371) (be, sz, k). — A hely Neumann szeszgyárosé volt.

NICOLAE BĂLCESCU-UCCA (A.Ó. 80) 1944-től napjainkig. Zsigmond király-u. (1940—44), Plevnei (1920—40) és Major-utca 1920 előtt.

NOUĂ — ÚJ-UCCA (A.Ó. 81) 1964-től máig. Kós Károly-u. (1958—64).

7 NOIEMBRIE — NOVEMBER 7-UCCA (A.Ó. 82) 1944-től napjainkig. Arany János-u. (1940—44), Horia—Cloşca—Crişan-u. (1920—40), Liboc-u. 1920 előtt.

*NYAKVÁGÓKŐ (A.Ó. 175) (be). 1750: A *Nyak Vágo kövön* kivül melly az mostani Ország Uttya mellett volt. — Kivégzőhely volt.

NYÁROS (C.VI.Sz. 568) (le). 1689: *Nyárosban* (sz). 1818: *Nyáras* völgybe (k).

NYÁROSPATAK (C.VI.Sz. 569). 1705: Nyáros pataka (p).

*NYERGESFÖD (B.XII. 372) (sz). 1786: Az Árkos felöl valo Határba Közép hegyen vic. N. Keletről *Nyerges föld* (sz).

NYIR, NYÍRES (C.X. 570) (e). 1516: *Nyires* Sarokba (k). — A Kökönyespatak forrásvidékét nevezik Nyíresnek.

NYÚLTELEP, NYÚLTANYA (B.III. 374) (be). — Az 1941-ben itt létesített nyúltenyésztésről a helyet ma is így nevezik.

NYÚLTANYÁN BELÜL LEVŐ PARCELLA (B.III. 373) (sz). — Az MTSZ. egy mezőrészének elnevezése.

OLT folyó az A. és B. térképen a 218-as számot viseli, mintegy hat km. hosszúságban öntözi a város területét, s ezen a szakaszán három híd van rajta.

*OLTELVE. 1685: *Olt elve* az felsö lábban (sz). — 'Elve' (túl) kihalt szavunkat őrzi e helynév.

OLTFELŐLI HATÁR (B.III.Sz. 443). — A szemerjai MTSZ. III. sz. dűlőjének neve.

OLTÁRSZER (B.II.Sz. 377) (sz). 1666: Az *Oltár Szerben* az Kápolna felett (sz). 1695: Csere alatt valo Határban *Oltár szerben* (sz). 1685: *Oltár szerben* (sz). U.o.: *Oltár szegben* (sz). 1881: *Oltárszer* (sz). — A valamikor ezen a helyen állott kápolna nyomai ma is kitapogathatók.

OLTMELLETTI HATÁR (B.XIII. 376) (sz, k). — Az MTSZ egy határrészének neve.

OLTRAMENŐ (B.II. 375) (sz). 1762: A Gidofalva felöl valo Határban az *Oltramenöben* a Gödörben (sz). 1795: *Oltra menöben* (sz).

OLTULUI — OLT-UCCA (A.Ó. 83) 1964-től napjainkig. T. Vladimirescu-u. (1944—64), Mátyás király (1940—44), Cuza Vodă (1920—40), Olt-utca 1920 előtt.

OMLÁS (A.Sz. 378) (be). — A Haladás-u. melletti kis sportpálya helyét nevezték így.

ONCSATELEP (A.Út. 176) (be). — Az Országos Nép- és Családvédelmi Alap által épített öt ikerlakás övezetének neve az Őrkő alatt.

ORBÁN BALÁZS-UCCA (A.Ó. 84) 1944-től napjainkig. Br. Apor Péter-u. (1940—1944), Militară (1920—40), Katona-utca 1920 előtt.

*OROTÁS. 1728, 1755: *Orotáson* (sz, k, e).

OROTVÁNY (C.VIII.Sz. 571) (le). 1818: az Orotvány nevű helyben (k).

OROTVÁNYOLDAL (C.VIII. Sz. 575) (e).

ORSZÁGUTTYÁRAJÖVŐ (B.III.Sz. 379) (sz). 1834: Szemerjai Határon Szék Alma nevü helyben az *Ország Uttyára jövöben* (r).

ÓTEMETŐ (A.Ó. 177). — A Református temetőnek egy másik neve.

*ÓVÁRERDŐ (C.IX. 572) (e). — Az Óvári család nevét őrzi.

ÓVÁROS (A. 220). — Az egy évszázaddal ezelőtti Sepsiszentgyörgy neve.

OZUNULUI — UZONI-ÚT (A.Á. 85) — 1956-ban nyílt út neve.

ÖKRÖS (B.II.Sz. 380) (sz). 1681: *Eokreos alatt* (sz). 1728: *Ökrös ajja* (sz). 1735: az *Ökrös, allya* alatt valo föld (sz). 1767: A Csere alatt valo Határban Az *Ökrös alatt* (sz). 1881: *Ökrös ajja* (sz).

*ÖRDÖGSZÖKTETŐ helynevet Bogáts közli év nélkül, helye ismeretlen.

ÖRKŐ (A.B.C. 178) (b, e, tn). 1669: *Örkö*. 1795: Az Erdő felöl valo Határban Az *Örkönél* (sz.). 1897: *Örkő* 641 m. magas. — Magassága rohamosan fogy a nagymérvű kőfejtés miatt, a tetején volt régészeti lelőhelyet egészében elhordták már. Nevét a csúcsán állott megfigyelő alkalmatosságtól nyerhette.

ÖRKŐELEJE (C.XI. 574) (e, be). 1896: A Magashegy, Világító, Lóré, *Örkőeleje* és *Örkőmege* nevü erdőrészben 8500 drb. két éves lucfenyő, 4500 drb. erdeifenyő, 5500 tölgycsemete és húsz Hektóliter cseremakk ültettetett el. — Az osztrák önkény itt végeztette ki Váradi József és Bartalis Ferenc vértanúkat azért, mert hazájuk felszabadítását tervezték.

ÖRKŐMEGE (C.XI. 573) e(). 1885. *Örkőmege* (e).

ÖRKŐ-UCCA (A.Ó. 86) 1944-től napjainkig. Őrkő és Bartalis Ferenc-u. (1940—44), Piatra Paznică (1920—40) és Örkő-utca 1920 előtt.

*ÖSVENY. 1821: *Ösvenyben* (sz). — Ugyanazt a helyet jelölheti, mint a Papösvénye. L.o.

PACÉ (C.VIII.Sz. 575) (le, tn). — Régen a diákság és más gyermekek kedvenc szánkázó, újabban síző helye. Van Kispacé és Nagypacé, rajta sífelvonó és lesikló pálya, sőt Libacsárda újabban VADÁSZ-CSÁRDA nevű falatozója.

*PAD. 1690: Az *Pad* tetejin (sz). — A szemerjai határban kell keresni a helyét.

PAPCSERÉJE (B.II.Sz. 381) (e, k). 1767: A *Pap cseréje* megett (k).

PAPFÖLDSZERE (B.II. 382) (sz). 1650 körül: *Papföldszere.* 1728, 1738, 1786: Gidofalva felöl valo fordulo Határban *Pap földe szeriben* (sz). 1813, 1821: *Pap szeribe* (sz).

PAPKÚTTYA (C.VI.Sz. 576) (f). — Édesvizű f. az Irmosárokban.

PAPOKERDEJE (C.VI.Sz. 577) (e). — Egyházi e. a lelkészek tüzifával való ellátására.

PAPÖSVÉNYE (alsó) (B.XII. 383) (sz, k). 18. sz.: *Pap ösvényibe* az Árkos felöl valo Határban (sz).

PAPÖSVÉNYE (felső) (B.XII. 384) (sz, k). 1623: *Pap ösvényén fellyel* (sz). 1676, 1755: *Pap ösvenyiben* (sz).

PAPÖSVENYIREMENÖBEN. 1696: *Pap ösvenyire menöbe* (sz).

PAPRÉTTYE (B.III.Sz. 621) (r).

PARK (A.Ó. 181). — A Mikóval és Színházzal szembeni részét, az addigi kirakóvásár helyét a húszas években parkosították, a katolikus templom környékét és a Sétateret 1896-ban. 1690 előtt Borjúárohely volt, attól kezdve közel két évszázadon át Barompiac.

PÁLPATAKA (B.C.II.Sz. 385). 1689: *Pál patakára menöben* (sz). 1881: *Pálpataka* Szemerján (p). — D. a város területének határpataka.

*PÁSZTORKÚTTYA. 1715: Sas mezeje nevü helyben az *Pásztor kuttyáig* (sz).

*PÁZSINTOSTÓ (B.XIII. 386) (r). 1786: Árkos felé a Szénefü lábján a *Pásintos Ton* (r).

*PÁZSINTÚT (B.XIII. 387) (u). TT.

PĂRĂULUI — PATAK-UCCA (A.RSz. 87) 1940-től napjainkig. Titu Maiorescu (1920—40) és Patak-u. 1920 előtt.

PĂCII — BÉKE-UCCA (A.Ó. 88) 1949-től napjainkig. Mureşalul Tito (1944—1949), Mikes Kelemen (1940—44), Vasile Alecsandri (1920—40), Új-utca 1920 előtt.

PĂDURII — ERDŐ-UCCA (A.RSz. 89) 1944-től napjainkig.

PESCARILOR — HORGÁSZ-UCCA (A.Ó. 90) 1940-től napjainkig.

PETŐCSPATAK (C.VII. 578). 1874: *Petöcs-patak* árokfeje. 1897: *Petőcs-patak.* — A kihalt Petőcs család nevét őrzi.

PETŐCSKÚTTYA (C.VII. 580) (f).

PETŐCSPUSZTA (C.VII. 579) (le).

*PIACSZER. 1704: az *Piatz szeren* (be). 1831: *Piatz Szeren* egy jószág (be). — Ezt a jószágot 1829-ben *Szigeti Gyula Mihály*, a tudós udvarhelyi professzor vásárolta meg leánya, Nagy Ferenc gidófalvi papné számára. (A professzor Önéletírása az Áll. lt. F. 65. nr. 10. fasc. 7. jelzet alatt van.) A vásárolt telken később a Háromszéki Takarékpénztár székháza állott.

*PIAC-UCCA. 1857: *Piatz Utza.* — A mai Kossuth Lajos-utcát nevezték így, mert a piacra vezetett.

PIAŢA VECHE — RÉGIPIAC-TÉR (A.Ó. 91) 1964-től napjainkig. Pţa. Kálvin-tér (1940—64), Pţa. Unirii (1920—40), Kálvin-tér 1920 előtt. — 1750-ig e téren volt a kirakóvásár s *Belsőpiac* nevet viselt. 1755: Vagyon a *belsö piatzon* az Ecclesianak egy Háza.

PILISKEPATAKA (C.X. 581). — A Katonyapataka felső folyásának neve.

PILISKETETŐ. 1897: *Piliske-tető* 812 m. magas az Adriai-tenger szine felett. — Szláv eredetű helynév. l. Nagypiliske.

PINCEHELY (B.II.Sz. 388) (sz, k). 1611: *Pintze Helly* nevezetü hellyben (sz). 1665: Csere alatt valo Határban az *pintze helibe* (sz). 1689: Pincze helyben (sz). 1698: Pincehely. 1762, 1767: Pintze nevü Hellyben (sz). — L. Kutaspincehely.

PITYÓKAHEGY (B.VI. 389) (sz). 1807: *Pityoka hegyen* (sz). — A krumpli termesztésének szorgalmazásakor itt nyilosztással kaptak a földmüvelők helyet.

PODULUI — HÍD-UCCA (A.Ó. 92) 1964-től máig. Roosevelt (1944—64), Honvéd 1940—44), Dorobanți (1920—40) és Honvéd-u. 1920 előtt.

PÓKAPATAKA (C. VIII.Sz. 582). — A kihalt Póka család nevéből keletkezett pataknév.

*PORND (A.Ó. 211) (be). 1650 körül: ... ezeknek az lábjok az *Porondra* megyen.

PORUMBEILOR — GALAMB-UCCA (A. Út. 93). — 1964-ben kapta nevét.

PRESEI — SAJTÓ-UCCA (A.Sz. 94). — 1970-ben nyílt utca neve.

PRIETENIEI — BARÁTSÁG-UCCA (A.Á. 95). — 1976-ban nyitották meg.

PRIMĂVERII — TAVASZ-UCCA (A.Út. 96). — 1944-ben nyílt utca neve.

PRINCIPALĂ — FŐ-UCCA (A.Cs. 97). — 1972—3-ban keletkezett utca neve.

PRIVIGHETORII — FÜLEMILE-UCCA (A.Út. 98). — 1944-ben nyílt utca neve.

PROGRESULUI — HALADÁS-UCCA (A.Sz. 99). — 1970-ben nyílt utca neve.

PUSKÁS TIVADAR-UCCA (A.Ó. 100) 1944-től napjainkig. Petőfi Sándor-u. (1940—44), Vămii és I. G. Duca-u. (1920—40) és Vámház-u. 1920 előtt.

RAFAJRÉT (B.XII. 390) (TT) 1650 körül: *Rafaj Réti* elöt (sz). 1747: *Rofaj Réttye* (r). 1898: *Rofaj rét* (r). — A helynév az árkosi Raffai-család nevéből keletkezhetett.

*RAKOTTYA. 1689: Also *Rakottya* nevü hellybe (f). 1693: also *Rakottyás*ban (sz).

RAVASZLIK (C.IX. 583) (e). 1896: A *Ravaszlik*oldal stb. helyeken a város eladott 36040 tölgytörzset Zeibeg nagyszebeni kereskedőnek.

RÁCTANYA (C.VII. 584) (be). — A Benedekmezein volt tanyát tulajdonosáról nevezték el.

RÁJMESTANYA (B.II/b.Sz. 624). — A volt tulajdonos (Reimesch) nevét őrzi a helynév.

RECOLTEI — TERMÉS-UCCA (A.Á. 101) 1976-ban nyílt utca neve.

REDNIKTANYA l. Gergelytanya.

REFORMÁTUS TEMETŐ (A.Ó. 177).

*RÉGIERDŐLŐÚT (B.I. 391). — 1750: Az hol most a Barom Piatz vagyon az mint az *erdőlŏ Ut* vagyon a két Viz mosás között. U.o.: ... a *régi Erdölö utig* felszántották. — Az Újvárossy-kerten fel Ny. irányba vezetett a helynév jelzette út az erdőbe.

RÉGIPIAC l. Tîrgului — Piactér címszó alatt.

RÉGISZEMERJA megkülönböztető elnevezés az újonnan épült Szemerjanegyeddel (Cvartal Simeria) szemben.

RÉGIVASHÍD (A.Á. 214). — 1906-ban épült, 1976-ban a használatból kiiktatták, mellette felépülvén az impozáns új vasbetonhíd, az Olt folyón.

RÉT (B.V. 392) (le, r, be). 1898: *Rét*, u.o. *Rétláb.*

RÎNDUNICII — FECSKE-UCCA (A.Út. 102). — 1964-ben nyílt utca neve.

RÓKALIK (C.V.Sz. 512) (á).

ROMÁN TEMETŐ (A.Ó. 204). — Görögkeleti temetőhely a régi templom körül.

ROZELOR — RÓZSA-UCCA (A.Út. 103). — 1944-ben nyílt utca neve.
SALCÎMILOR — AKÁCOS-UCCA (A.Út. 104). — 1944-ben kapta nevét.
SANYIKAKÚTTYA l. Gerébkút.
SASKERT (B.I. 393) (be). — A Sas család nevét őrzi.
SASMEZEJE (sz, k). 1715: *Sas mezeje* nevü helyben ... az Csere alatt valo határ az *Sas mezeje oldalán* (sz). — Szemerjai helynév, a Sas családtól ered ez is. *Sásmezejének* is mondják.
SÁNDORBOKRA (B.I. 394) (be). — A helynév előtagja családnév. Itt új tömbháznegyed épül.
SÁNDOR GÉZA MALMA (B.IV. 395) (é, be, sz). — Ma is működő malom.
*SÁRHÍD (sz). 1813: *Sárhíd*. 1702: *Sárhíd* felől (k).
SÁROSÚT (C.IX. 585) (e).
SĂLCILOR — FÜZES-UCCA (A.RSz. 105). — 1944-ben nyílt utca neve.
SĂNĂTĂȚII — EGÉSZSÉGÜGYI-SÉTÁNY (A.Sz. 106), 1944-ben nyitották.
ȘCOLII — ISKOLA-UCCA (A.Ó. 107) 1964-től napjainkig. Petőfi Sándor-u. (1944—64), gr. Mikó Imre (1940—44), Gen. Moșoiu (1920—40) és Gr. Mikó Imre-utca 1920 előtt.
SCURTĂ — RÖVID-SÉTÁNY (A.Sz. 108). — 1972-ben nyílt utca neve.
SEPSISZENTGYÖRGY. 1459: Sepsij Zenthgijergh. 1492: Sepsy Zent Gyewrgh. 1579: Sepsy Zent Gheorgy. 1609: Sepsi Zentgiörgy. 1614: Sepsi Zentgjörgj. 1850: Sepsi Szent György. 1902: Sepsiszentgyörgy. — A város a templom védőszentjének a nevét viseli, a név előtagja pedig a Szék neve. Lakossága 1849-ben *2337* fő volt, 1879-ben: *5142*, 1900-ban: *7131*, 1910-ben: *8630*, 1930-ban: *10,818*, 1979-ben pedig az *50,000*-et meghaladja a lélekszám.
SÉTATÉR l. Park.
SFÎNTU GHEORGHE. 1850: Szint George. 1854: Sepsi Sîn Jiorz, U.O.: Siepsi-Sînt-Georgiu. 1919: Sepși-Sângeorgiu. 1921: Sfântu Gheorghe.
SIKÓKERT, SIKÓTAG, SIKÓKÚT (B.XII. 397) (le, k, sz, gy, f). — A nagybölönisepsiszentgyörgyi Sikó vagy Sykó család Debrentető mögötti birtokrészének nevei.
SIKÓK-UCCÁJA. 1840-ben itt volt Mihály József serfőző háza falusi részen. — Az utcanév a mai Kőrösi Csoma Sándor-utca (A.Ő. 59) egyik szakaszát jelölte.
SIKÓLÁB (B.III. 396) (sz).
SILOZULUI — GABONARAKTÁR-UCCA (A.Á. 109) 1964-től napjainkig. Józsa Béla-u. (1949—64), Csutak Vilmos (1940—49), Andrei Mureșanu (1920—40).
SOARELUI — NAP-UCCA (A.Út. 110). — 1944-ben nyílt utca neve.
ȘOIMULUI — SOLYOM-UCCA (A.Ó. 111) 1964-től napjainkig. Károli Gáspár (1940—64), Dimitrie Cantemir (1920—40) és Palló-utca 1920 előtt.
SORBÁNKÚTTYA (B.XII. 398) (f). — Családnevet őriz. Az Állami Mezőgazd, farm istállóit ez a forrás látja el ivóvízzel.
SÓSBORVÍZ (C.X. 586) (f). — Konyhasós, szénsavas, nemhasznált ásványvíz Sugásfürdőn. Ma romokban van.
SÓSMEZEJE. 1765: a Kilyéni Avas mellett ... vic. Délről az irt Kilyéni Avas Északon a *Sos mezeje oldala*. — Talán a *Sasmezeje* lesz.
SÓSTÓ (B.XII. 399) (le, k). 1693: az *Sos tobeli* föld (sz). 1708: Az *Sos toban* (sz). 1767: A Templom vagy Erdő felöl valo határban a *Sos Toban* (sz). 1874: *Sosto* nevü Lábban (sz). — Talán itt is a Sas családnevet ferdítették Sos-ra.

SPITALULUI — KÓRHÁZ-UCCA (A.Ó. 112) 1949-től napjainkig. Petru Groza (1944—49), Kórház és Potsa-u. (1940—44), Grigore Alexandrescu (1920—1940) és Potsa-utca 1920 előtt. — Potsa József a város tevékeny főispánja volt. Az utca a régen Akasztófagödrinek nevezett mély vízmosásos árok fenekén vezet fel a Hegyre.

STABÁLISHÁZ (A.Ó. 180) (é). 1755: Felséges Asszonyunk ugy kéván, hogy edgyik *Stabilis* Quartély a Kglmetek Várossába épitessék... Azon *Staabalis házban* kortsoma ne tartassék. 1769: In Anno 1756 amidön a Sepsi Szent Györgyi *Stabális ház épült.* 1767: A *Stabális házban* Markalis Székek, Generális Gyülések tartattak. 1774: Vice Colonellus Tsanádi Sámuel Ur... a *Stabális Házban* lekván. 1792: A *Stab* mellett valo Kertben (be). 1828: a Piatz szerén a Huszár regiment *Stabális Háza* mellett Libotz felé bé menö utza. — A határőr katonaság rizalitos és árkádos, klasszicista stílusú parancsnoki épületét, a város első emeletes házát *Lábasháznak* is nevezik. A halálraitélt Váradi és Bartalis utolsó éjszakájukat a földszinti DK. sarokszobában töltötték. (L. a kiugró részen elhelyezett emléktáblát.)

STADION (A.Sz. 200). — Labdarugó pálya és korszerű sportcsarnok a Szemerjanegyedben.

STADIONULUI — STADION-UCCA (A.Sz. 113) 1974-től napjainkig, azelőtt Szemerjai-u.

STRANDULUI — STRAND-UCCA (A.Ó. 114) 1964-től napjainkig. Mikes Kelemen-u. (1044—64), Árpád-u. (1940—44), Bogdán Vodă (1920—40) és Vásármező-utca 1920 előtt.

SUGÁSFÜRDŐ — BĂILE ŞUGAŞ (C.X. 587). — Klimatikus- és gyógyfürdőhely a várostól 9 km. távolságra. 1870-ben kezdettek itt épitkezni.

ŞUGAŞULUI — SUGÁSI-ÚT (A.Ó. 115) 1944-től napjainkig. Sugási és Rákóczi Ferenc-u. (1940—44), Petru Maior (1920—40) és Borvíz-utca 1920 előtt.

SUGÁSI-ÚT (C.IX.,X. 625). — Korszerü aszfaltút a várostól Sugásfürdőig, régen *Debrenútjának* nevezték.

SÜTŐTANYA, SÜTŐTAG (B.III. 400) (é, be, sz, gy). — Székely humorral *Sütőfalvának* is nevezték. A Sütő család tulajdona volt.

SZABADFÖLD (B.XII. 401) (sz, k). 1749: Árkos felöl a *Szabad* nevü helyben (sz). 1755: *Szabadfődek* között (sz). 1811: Erdőfelöl valo Határban *Szabad Földbe* (sz). — Rendszerint annak a darabka rétnek, legelőhelynek a neve volt, mely a helység határszélén vagy a település mellett feküdt a főút két oldalán, ahol az idegen lovát szabadon legeltethette, s maga pihenhetett. Az ilyen vendégfogadó helyeket *Király szabadjának* is nevezték. Később magántulajdonba kerültek.

*SZALADASZALÓHELY (A.Ó. 221) (be). 1750: A Városnak két *Szalad Aszaloja* volt az egyik a Debren Kapujában, a másik Szemerja felé az hol most a Barom Piatz vagyon. U.o.: A Szalad Aszalot is értem romlásában. U.o.: kijöttünk a *Szalad Aszalo* helyre. — Szalad szláv eredetű szavunk a csiráztatott árpát jelölte. Eredeti jelentésére ma nem használt eme köznevünket itt helynév, másutt családnév tartotta fenn. (L. Megyei Tükör 2190. sz.)

SZÁRAZÁROK (B.C.II.Sz. 501). — Időszakos vízfolyás.

SZÁRAZPATAK (B.V.Sz. 402) (k). 1835: Az Ipacs és *Száraz patak* esztendőként valo széna jövedelmét a Communitas templom épitésre átadja.

SZÁRMÁNYKÚTTYA (C.X. 589) (f).

SZÁRMÁNYPATAKA (C.IX. 595). — Az Andornyakpataka mellékvíze.
SZÁRMÁNYPUSZTA (C.X. 588). — Ma ültetett fenyős.
SZÁRMÁNYI KÖVES (C.X. 590) (u). — A Bölöni-út itteni szakaszának neve.
SZÁRMÁNYTETŐ (C.X. 626). — 1897: *Szármány-tető* 898 m. magas.
SZÁSZ MÓZSI SÁNCA (B.VI. 403) (e). — Az Őrkő-erdő és a Hegy határsánca.
SZÁSZOKERDEJE (C.VIII.Sz. 591) (le). — A szemerjai Erdőbirtokosság szászoknak adta volt el, innen a neve.
SZÁSZÖLÉSÁRKA (C.VI.Sz. 592) (á). — A hagyomány szerint itt öltek meg egy szász marhakereskedőt. *Batrinaárkának* is nevezik.
*SZEGELET. 1767: Az Also Határban a *Szegeletben* (k). — Talán a *Szeget* név helyett irt Szegeletet a leíró.
SZEGET (B.V. 405) (le, k). 1646: Also *Szegetben* (sz, k). 1677: *Szegetben* (sz). 1692: *szeget* nevü helyben az Csenében (k). 1815: *Szegetbéli* kenderföld (sz). — Az Oltparti rétek neve a Vashídtól a Sándor Géza malmáig.
SZEGET ÉS RÉT (B.V. 406) (sz, r). 1898: *Szeget és Rét* (sz). — A tagosítás utáni V.sz. dülő neve. (TT).
SZEGETKAPU (BőV. 407) 1821: *Szeget Kapun* belölI (sz).
SZEMERJA — SIMERIA (A.RSz. 216). — A község *Szentmária* neve koppott az idők folyamán *Szenmárja — Szemerjává*. 1567-ben már *Zemerya*, de tovább, még a 18. században is felváltva használják a *Zent Maria* és *Szemeria-Szemerja* névformát. L. Szentmária.
SZEMERJAI CSORGÓ (C.VIII.Sz. 630) (f).
SZEMERJAI HÍD. 1767: A *Szemerjai Hidnál* (sz).
SZEMERJAI LÁB (B.IV.408) (sz). 1693, 1696, 1697, 1762, 1795: *Szemerjai lábban* (sz). 1803: Szemerjai Szép Mezön levő ugy nevezett *Szemerjai lábban* (sz).
SZEMERJAI TEMETŐ (A.RSz. 201). — A református templom körül terül el.
SZEMERJAI TÓ (C.VIII.Sz. 633). — Földdugással 1970 körül létesített halastó az előpataki-út négyes km. kövénél.
SZEMERJANEGYED — CVARTAL SIMERIA (A.SZ. 182) (be). — 1968 után létesített tömbház-lakónegyed.
SZEMERJAPATAKA (A.RSz. 219). — A Benedekmezején eredő, Szemerján átfolyó és Kilyénnel szemközt az Oltba torkolló patak neve. Valamikor malom is volt rajta, a falun felül és alul is.
SZEMVÍZ (C.X. 593) (f). — Szénsavas, kénhidrogénes ásványvíz Sugásfürdőn. A nép szembántalmakban gyógyhatásúnak véli. *Barabás-forrásnak* is nevezik.
SZENDREIFORRÁS (C.IX. 596) (f). 1896: dec.22.-én a városi tanács javaslatára a képviselőtestület elhatározta, hogy vízvezetéket létesít s utasította a városi tanácsot a Szendrei patak (és forrás KZ. megj.) vegyelemzésére. — Évtizedeken át ez a f. látta el a város egy részét ivóvízzel. Nevét a Szendrei családról kapta.
SZENDREIPATAK (C.IX. 594). — L. Szendreiforrás.
SZENTEGYHÁZERDEJE (C.VIII.Sz. 597) (e).
SZENTEGYHÁZERŐSSE l. Erősoldal.
SZENTEGYHÁZFELETT (B.XII. 487) (sz). 1650: *Szent Egyház felet* (sz). 17. sz.: Az Oton innen *Szentegyház felett* (sz).
SZENTGYÖRGY FELŐLI HATÁR (B.I/a.Sz. 409) (sz). (TT). — A szemerjai hármashatár egyike volt

SZENTIVÁNYI UTON BELŐL (B.III. 410) (sz). 1762: A *Szent Iváni uton belöl* (sz).

SZENTIVÁNYIUTSZÖKŐ (B.III. 411) (sz). 1622: Az Also határban az *Szent Iványut szeokeoben* (sz). 1650 körül: *Sz. Iváni ut Szököben* (sz). 1795: A *Szent Iváni ut Szökö* lábra valo menöben (sz).

SZENTKIRÁLYISZÉJJ (B.III.Sz. 412) (sz, k).

SZENTMÁRIA (A.RSz. 216). 1332: *Sancta Maria.* 1407: *Zent Maria.* 1559: *Zentmariaazzon.* 1611: *Szent Maria.* — A község Szentmária neve lassan, (a reformáció térhódításak következményeként) Szemerjává változott. L. Szemerja.

*SZENT PÉTER-PATAKA. 1685: *Szent Péter patakán* alol... az Szék Kapuján fellyel (sz). 1818: *Szent Péter* Hidgyán küjjel a *Patakra* menöben (sz). — A patakot későbbi tulajdonosáról *Gerébpatakának*, újabban *Tókpatakának* nevezik. L.o.

*SZÉKEJÉKTANOROKJA (be). 17. sz.: vic. a patak felöl is *Székejék tanorokja* (k). — Valahol a Szemerjapatak mellett, az akkori falu alsó részén levő tanorok neve, a tulajdonos családról.

SZÉKEJÚT (C.X. 623). — A Bölöni-útba Hidvég felől vezető út neve. L. *Közbérc* (C.IX. 542).

SZÉKELY MIKÓ KOLLÉGIUM (A.Ó. 212) (é). — Ma Matematika-Fizika Liceum. Épült 1870—76-ban a Ny. szárny, és 1891—92-ben. D. szárny, a székely nép és Mikó Imre adományából. A városi tájékozódásban egyszerűen *Mikó* a neve.

SZÉKELY NEMZETI MÚZEUM (A.Ó. 183) (é). — Ma Megyei Múzeum. Épült Kós Károly tervei szerint 1910—1911-ben.

SZÉKHALMA (B.III.Sz. 413) (r, sz). 1611: *Székalmában* (sz). 1685: *Szék alma Kebelében* (sz). 1700: *Székhalma* (sz). 1705: *Székalma kebele* (sz). 1834: Szemerjai Határon *Szék Alma* nevü helyben az Ország Utyára jövöben (sz). 1881: *Székhalma* (sz). — A helynév előtagja *mocsaras helyet* jelentett a régi magyarságban, az utótag vegyesen, de többször fordul elő 'alma' alakjában. Újabban a közérthetőbb 'halma' formát használják, s valószínű ez lehetett az eredeti: a vizenyős helyből kiemelkedő kebelszerű domborulatot jelölte.

SZÉKHÁZ (A.Ó. 184) (é). — Három*szék-háza* vagy Megyeháza 1832-ben épült klasszicista stílusban. Homlokzatán Gábor Áron forradalmár szabadságharcos domborművű emléktáblája látható. Ma az épületben a Megyei Könyvtár székel.

*SZÉKIDOMB. 1689: *Széki dombon* (sz). 1762: *Székidomb* (sz).

*SZÉKKAPUJA. 1685: Szent Péter patakán alol... az *Szék Kapuian* fellyel Kert megett (sz).

*SZÉKSZÉJE (B.III.Sz. 415). 1689: *Székszélyben* (sz). 1753: *Székszéje* (sz). — Székszélye, Székkapuja, Székidomb és Székalma-Székhalma helyneveink által jelzett területek mind a *Nagyszék* (B.III.Sz. 369) szélén, kapujában, dombján, halmán vannak, tehát az egykori *nagy mocsár*nak (ma is sok vizenyős hely van itt) jelentették a *szélét, kapuját, dombját, halmát* és *kebelét*, vagyis belső, középső részét.

*SZÉLESPARLAG l. Avaspusztája.

SZÉNAFŰ (B.XII. 416) (r, sz). 1650 körül: *Szénafü* be menöben (sz). 1675: Árkos felöl valo Határban *Széna füben* (k). 1680: szent György réten *széna fü* nevü helyben (k). 1767: *Szénafübe* (k). 1898: *Szénafü lábja.*

SZÉNAPIAC. l. Újtér.

SZÉNÉGETŐKÁRKA (C.IX. 593) (á, e).

SZÉPMEZŐ (B.II., III., IV., I/a., I/b. 417) (sz, kU). 1493: *Zepmezew*. 1692: *Szépmező* (sz). 1786: a *Szépmezön* a Felsö Lábban (sz). — Szépmezőnek nevezik a Sepsiszentgyörgytől K. Rétyig és D. Kökösig lenyúló termékeny, valóban *szép mezőt*, az Olt és Feketeügy háromszögében.

SZÉPMEZŐI HATÁR (B.IV. 419) (sz). — Az MTSZ. parcellája.

SZÉRŰ MELLETT LEVŐ PARCELLA (B.IV. 420) (sz). — MTSZ. parcella.

SZÉRŰSKERT (B.III.Sz. 421) (k).

*SZIGET (r). 1641, 1696, 1762, 1786, 1795: *Sziget* nevü helyben (k). 1650 körül: *Szigetben* (k). 1786: Az Also Szép Mezöben a *Szigetben* (k). 1786, 1795: A *Szigetben* (sz).

*SZIGETKAPUJA (k). 1767: *Szigeth Kapuján* belöll (sz). 1786: *Sziget Kapujánál* (sz).

*SZILA. 1728: *Szila* vagy Czene nevü helyben (k).

*SZILON (B.XII. 422) (k). 1677: az *Szilon* felet (sz). 17. sz.: A *Szilon* fél hold (sz). 1849: *Szilony* (sz).

SZOROS (A.RSz. 137) (be). — A hagyomány szerint a Bara család nyitotta templombajáró ösvénynek.

*SZŐLŐDOMB, SZŐLŐMÁL helyneveket Bogáts említi.

SZURDUK (C.VIII.Sz. 599) (e).

SZURDUKAJJA (B.II.Sz. 423) (sz). 1689: *Szurdok alatt* (sz). 1767: Sz. Király felöl a *Szordok alatt* (sz).

TANÁROKNÁL l. Horváth-tanya.

TANORKAPU (B.I. 424). 1732: felsö határban az *Tanorok kapun* küjjel. 18. sz.: Also Határban Kilyéni *Tanor Kapunál* (sz).

TANOROK. 1675: Az *Tanoroknál* vic. egyfelöl az Rétre bé járo falu közönséges uczája (sz). 17. sz.: Tanorokban ugyan Szoros mellet, alol ennek is a Szoros határa alol Székejék házhellye a patak felöl is Székejék *tanorokja* Kis Mihály telekje és *tanorokja* fele.

TÁNCSICS MIHÁLY-UCCA (A.Sz. 116). — 1944-ben nyílt utca neve.

TEILOR — HÁRSFA-SÉTÁNY (A.Sz. 117). — 1972-ben keletkezett utca.

TEKENYŐS ÚT (C.IX. 600). L. Gátlások.

TEMETŐ MELLETTI DŰLŐ (B.XII. 425) (sz, k). — MTSZ. dülő neve.

TEMPLOM FELETT (B.XII. 426) (le). 1738: *Templom felett* (sz).

TEMPLOMHEGY (A.RSz. 185) 1728: Vagyon a Papi Parochia a Templom hegye alat vic. mind két felöl az Ország Uttya (be). — Itt a Vártemplomról van szó.

TETVESKÚT (C.VII. 601) (f). Édesvíz.

TEXTILIŞTILOR — SZÖVŐMUNKÁSOK-UCCÁJA (A.Úp. 178). — 1976-ban nyílt utca neve.

ŢIGARETEI — CIGARETTAGYÁR-UCCA (A.Sz. 119) 1964-től napjainkig. Kőrösi Csoma Sándor (1940—64), Al. Lăpuşneanu (1920—40) és Kilyéni-utca 1920 előtt

TINERETULUI — IFJÚSÁG-UCCA (A.Sz. 120). — 1972-ben létesült utca neve.

ŢÎRGULUI — VÁSÁRTÉR (A.Ó. 121) 1944-től napjainkig. Gábor Áron-tér. (1940—44), Piaţa Carmen Sylva (1920—40) és Gábor Áron-tér 1920 előtt.

TISZTÍTOTTCSERE (C.X. 602) (e).

TISZTVISELŐTELEP (A.Út. 186) (be). — 1935-ben kezdették építeni ezt az új városrészt az Örkő DK. lábánál. Újtelepnek is nevezik.

TOAMNEI — ŐSZ-UCCA (A.Á. 122).

TÓ (A.Á. 199). — Mesterséges tó az Olt balpartján, a betonhíd mellett vízisportok céljára. Télen jégpálya.

TÓKHIGGYA (B.II., III.Sz. 427). — Az Ilyefalvi-út hídja a Tókpatakán. Péterpatak- és Gerébpatak-higgyának is nevezték.

TÓKPATAKA (B.C.II., III.Sz 428). 1685, 1708: *Szent Péter pataka.* — Szent Péter-, Péter- és Geréb-pataka nevet is viselt.

TOLVAJOK ASZTALA (C.IX. 603) (e, szikla). — Asztal alakú szikla a Bodos nevű erdőben.

*TOMPA DŰLŐ (sz). 1795: Kilyén felöl valo Határban *Tomp döllön* (sz).

*TORMÁSKERT (sz.) 1705: *Tormás kert.* — Elhelyezni nem tudjuk.

TOROKÁRKA (B.XII. 429) (k).

*TŐKÉS. 1885: Tökés. — Hollétét nem tudjuk.

TÖRÖKCSICSAJ (B.XII. 430) (e). 1702: *Törökcsicsaj* (e). 1924: *Törökcsicsaj* (le). — Az árkosi unitárius egyháztól vásárolták a helynévjelzette területet katonai gyakorlótér céljára.

*TÖRVÉNYFA l. Akasztófa.

TURTURELOR — GERLE-UCCA 1979.II.1.-től az utca neve: 1. Decembrie 1918.

TUTUNULUI — DOHÁNY-UCCA (A.RSz. 124) 1944-től napjainkig. Császár Bálint (1940—44), Regală (1920—40) és Császár Bálint-utca 1920 előtt. — Császár Bálint, a város szülötte (1826—1892) és híres polgármestere, országgyűlési képviselője volt, akiről Mikszáth a János király figuráját mintázta Két választás Magyarországon c. könyvében.

*TYÚKOSDOMB. 1690: *tyukos dombon* (sz). — A térképen elhelyezni nem tudjuk.

ÚJHÍD (A.Á. 213). — A régi Vashíd helyett és melléje az Oltra 1976-ban épített vasbetonhíd neve.

ÚJPIAC (A.Úp. 188). — A város 1972-ben a Június 11-negyedben nyílt új napi piacterének neve.

ÚJPIAC-NEGYED (A.Úp. 187). — Ezt a hivatalosan *Június 11-negyed*nek nevezett városrészt 1972-ben kezdették építeni.

ÚJTELEP l. Tisztviselőtelep. Régebben Szt. István, még az előtt *Hegyinyíl* volt a neve.

ÚJTÉR (A.Ó. 174) (be). — A Lenin-út könyöki, kiszélesedő része, ahol ma a Gábor Áron és Nicolae Bălcescu mellszobrai állanak. Ebből a négyszögű térből nyilt az Arany János-utca. Viselt a tér Deszka-, Fa-, Mészpiac nevet is.

ÚJVÁROSSYKERT (A.Ó. 189) (be). — Az Újvárossy József adományozta 200 hold erdő (Karatna-Volálban) árából vásárolta meg a „Kolczakertet" (5 hold 411 n.öl) az egyház 1911-ben egy új gimnázium építése céljából, s hálából a kertet „Újvárossy-kertnek" nevezték el. A felső része a húszas években a kollégium sport telepe, városunk első labdarugó pályája volt. Az alsó, Sétatér melletti soron leányinternátus épült. Az egész „kert" utcákkal szabdalt beépített terület lett.

UMBREI — ÁRNYAS-UCCA (A.Sz. 125).

*ÚTVÁLASZ (B.II. 638) (sz). 1623: Az *Ut válaszon belöl* (sz). 1696: *Ut Valas bütüi* (sz). 1767: Gidofalva felöl az *Ut Válaszon kivül* (sz). U.o.: Az *Ut Vállasz bütüjénél* (sz). 1795: Az *Ut válaszon belől* (sz). 1811: Az *Ut Vallasznál* (sz). 1821: *Utválasz* (sz). — A Méntelep mögött, ahol az út Angyalos és Gidófalva

felé *elvált*, nevezték a helyeket Útválasznak. Röviden *Válasznak* és *Vallasznak* is mondták, s talán ebből a ferdítésből keletkezett *Vellesz, Vélész* (l.o.) helynév.

*UZONI ÚTON. 1672: az felsö lábban az Szép mezőn az *Uzoni uton kivül* (sz). 1685: *Uzoni uton* (sz). 1767: Szép Mezön ... *Uzoni uton belöl* (sz).

ÚTŐKERT l. Vojkánmege. — A kert az Ütő családé volt.

ÚTŐRÉTTYE l. Ökrösajja.

VADÁSZOKKÚTTYA (C.X. 604) (f). — A Lévai p. forrásvidékén van.

VAJNAFALVA (B.III.Sz. 431) (t). — Az 1611-ben Kovásznáról Szemerjára honosodott Vajna család nevét őrzi a helynév.

VALLATÓ (C.X. 605). — Fürdőmedence Sugásfürdőn. Rendkívül hideg vize miatt a néphumor. *Vallatónak* nevezte el.

VARGA (A.RSz. 126). — A szemerjai templom és temető felé egy útrövidítő *Szoros* (100.) neve volt, a Varga családról. Ma nem létezik.

VASHÍD (A.Á. 214) l. Régi vashid.

VASKAPU (C.VIII.Sz. 606) (e).

* VASKATA. 1728: *Vas-kata* nevü erdő — Az egyszer előforduló erdőnév Vas Kata emlékét tarthatta fenn.

VASKERT (A.RSz. 191) (be). — A szemerjai Templomhegy DK. oldalának neve. L. Nagy Ferenc füveskertye.

VASÚTRAMENŐ (B.II. 432) (sz).

VASZITANYA (B.II. 433) (sz). — A Szépmezőn az országút és vasút között állott Stanciu Vaszi tanyája, nagy birtoka közepén.

VÁRADI EMLÉKMŰ (A.Út. 192). — Azt a helyet jelöli, ahol 1854-ben Váradi József és Bartalis Ferenc székely vértanúkat kivégezték. L. még Őrkőeleje.

VÁRADI JÓZSEF-UCCA (A.Ó. 127) 1940-től napjainkig. Lascăr Catargiu és Obor de Vită (1920—40) és Váradi József-utca 1920 előtt. — 1857-ben Hegy-utca volt a neve.

VÁRGÖDRE (A.Ó. 215). — A Vártemplomtól É. egy mély árok neve, melyben a Vár-utca települt.

VÁROSI BÉRPALOTA (A.Ó. 193). — Épült 1896—7-ben. A Dohánygyár ebben kezdte meg müködését. Ma a Városi Néptanács székháza.

VÁROSMAJOR (A.Ó. 194) (be). — A városgazdaság központjának neve volt.

VÁRTEMPLOM (A.Ó. 179). — A református egyház 15. században épült, többször renovált, átalakult műemlék-temploma, ovális várfal között.

VÁSÁRMEZEJE (A.Ó. 194) (be). 1767: *Vásár mezején fellyel* in Vicinitatibus ab Oriente a *Vásár mezeje*, vagy is a Daczo Jozsef Ur Udvarháza Kapuja eleje, a Meridie az Templom felé fel járo Ország Uttya, a Septemtrione a Datzo Josef Ur Csürös kerti mellet eljáro Országos Ut az Eregély felé, ab Occidente Vero Sepsi Sz. György között Brasso felöll az Árkos felé fel menö Ország Uttya. 1771: A Daczo Josef Ur Udvarháza mellett levö eger also véginél, *Vásár Mezeje* nevezetü helly. 1786: A malmon feljel vic. N. Keleteröl az Olt, N. Nyugaton a Daczo Josef Ur Egre, Északon a jobbágyok, Délen a puszta vagyis *Vásár Mezeje*. — A baromvásárt a Vásármezőről 1690-ben hozták a Borjujáró helyre, vagyis a Park mai egész területére, melyet attól kezdve Barompiacnak neveztek.

*VELLESZ, Vélész, Vélecz, Velesz, Villisz, Vallasz, Béllesz, Verlez, Vén Létz. 1622: az *Verlezben* (sz). 1623: *Verlesben* (sz). 1650 körül: *Vellesben* (sz). 1675: *Véllész* nevü helyben (sz). 1701: *Vellesz, Villisz* (sz). 1702: *Villisz* (sz). 1740: *Vélész* (sz). 1762: *Velesz* (sz). 1751: *Béllesz* nevü helyben a Kis tonál (sz). 1767: *Vén Létzbe* (sz). 1821: *Vélész* (sz). 1840: *Véleczben* (sz). 1843: *Vellesz* fele a két ut között (sz). — E sok formában és sokszor említett helynév által jelölt terület az Angyalosi utválasz közelében lehetett, s talán a Válasz, Vállasz ferdült Velleszszé. L. még Útválasz.

VERESKÚT (C.VIII.Sz. 629) (f). — Édesvizű f., nevét a Veress családról kapta.

VERESS GYULÁNÉ ERDEJE (C.VIII.Sz. 609) (e).

VERESTAG (B.XI. 434) (sz, k). — A Veress családé volt.

VERII — NYÁR-UCCA (A.Á. 129). — 1944-ben nyílt utca neve.

VERŐFÉNY (C.X. 610) (e). — Délnek fekvő oldal neve.

VERŐFÉNYÁRKA (C.X. 611). — Verőfénypatakának is nevezik.

VESZÍTŐÖSVÉNY. — Rövidítő gyalogút a Közbércről az árkosi Mélyárkon át Bölönbe. (Az ezen menő veszít az út hosszából.)

VICTOR BABEŞ-UCCA (A.Ó. 130). — 1965-ben csinált utca neve, a kiváló orvos-professzorról. Az utca felvezet a volt Újvárossy-kertbe.

*VIGÁNÓ (A.Ó. 196). 1816: Joszágot mely vagyon S. Szentgyörgyön a városháza háta megett a bé járo uttcza és Rákosi sogor Uram szomszédságában a rajta levö *Vigáno* nevü kortsomával. — A régi városháza a Régipiac-tér (91) alsó bütüjén, a Mester- és Pacsirta-utca közötti részen volt, egy nagyon gyenge zsindelyes épület, melyet 1976-ban bontottak le.

VIITORULUI — JÖVŐ-UCCA (A.Sz. 131). — 1973-ban nyílt utca neve.

VILÁGLÁTÓ (C.IX. 612) (e). — A Szárványpuszta és a Medvefej közötti magaslat neve.

VILÁGLÁTÓ (B.V.Sz. 435) (le). — Szép kilátást nyújtó magaslat neve.

VIORELE — IBOLYA-UCCA (A.Út. 132). — 1944-ben nyílt utca neve.

VÍZREMENŐ (B.II. és IV. 436) (sz). 1611, 1650 körül, 1762: *Vizre menöben* (sz). 1623: *Vizre jövöben* (sz). 1738, 1756: Gidofalva felöl valo határban *Vizre menöben* (sz). — Oltmelletti földek neve.

VÎNĂTORILOR — VADÁSZ-UCCA (A.Út. 128). — 1944-ben nyílt utca neve. Az Út. déli szélén az egy házsoros utcát jelöli.

VÍZTARTÁNYNÁL (B.XII. 227) (é, le). — A régi ivóvízgyüjtő medence körüli földek neve, a Debrentetőn.

VOICAN — VOJKÁN-UCCA (A.Ó. 133). 1964-től napjainkig. Csaba-u. (1940—1944), Călugăreni (1920—40) és Vojkán-utca 1920 előtt.

VOJKÁN (A.Ó. 608) (be) (TT). 17. sz.: Az Oton innen egy öreg hold *Vojkánban* vic. a Templom felöl az határ kert (sz). 1738: Árkos felöl *Vojkánban* (sz). 1766: Erdö felöl valo Határban *Vajkanban* az kihágo Lábban (sz).

VOJKÁNMEGE (A.Ó. 190) (be) (TT). — A helyet Kertmeginek és Útőkertnek is nevezték, az Útő családról.

VÖLGY (A.Sz. 197) (á). 1762, 1881: Szemerjai *Völgyben* (sz). 1818: *Völgy* nevezetü Hellyben (sz).

VÖLGYHÁT (B.I. 437) (sz). 1623: *Völgy Karéjon* (sz). 1743: felsö lábban a Szent Györgyi határra menöben a *Völgyháton* (sz). 1767: A Szép Mezőn a Szemerjai also Lábban a *Völgy háton* (sz).

VOJKUJTAG (B.XI. 438) (sz, k). — Családnévből keletkezett.

VULTURILOR — SAS-UCCA (A.Út. 134). — 1944-ben nyílt utca neve.

*WELLENREITER MAJOR (A.Ó. 198) (é). — Wellenreiter János gőz-sörfőzdéje állott ezen a helyen, ma a Múzeum telke. (A sörgyár képét l. az 1899-ben megjelent Háromszék vármegye c. Emlékkönyv 180. lapján.)

ZÁTONY (B.V. 439) (sz). 1728: A Kis *Záton*ban (k). 1786: Az Also Szép Mezöben a Sziget nevü helyben a *Záton* elött (sz).

ZORILOR — HAJNAL-UCCA (A.Út. 135). — 1944-ben keletkezett utca neve.

ZÖLD PÉTER-UCCA (A.RSz. 136). 1944-től napjainkig. Gál Sándor és Bolyai Farkas-u. (1940—44), Prinţul Carol-u. (1920—40). — Zöld Péter a „Mádéfalvi veszedelem" egyik kiemelkedő személyisége, a székelység szervezője volt.

ZUBOGÓ (C.VIII.Sz. 613) vagy *Nagyzubogó*. — Szemerján az Egerben a Galickáshidnál fürdésre alkalmas hely neve.

ZUBOGÓ (C.VIII.Sz. 614) vagy *Kiszubogó*. — Az előbbihez hasonló hely az Egerkútjával szemben.

ZSIDÓTEMETŐ (A.Ó. 615). — A Vojkán-utca felső végénél, a Köztemető (203) alatti temető és k. neve.

JEGYZETEK

[1] Székely Zoltán: *Sepsiszentgyörgy története a középkor végéig* Sepsiszentgyörgy, 1948.

[2] Orbán Balázs: *A Székelyföld leírása*. III. 38.

[3] Orbán Balázs *Toldásai* a Székelyföld leírása III. k. 30. lapjához. Imreh Barna gépirat-másolata (1958) a Múzeum levéltárában.

[4] Székely Oklevéltár. I. k. 191—192.

[5] U.o. 182

[6] Emlékkönyv a Székely Nemzeti Múzeum 50 éves jubileumára. 1929. 68—9.

[7] Sepsiszentgyörgy. Székelyföld irásban és képben. 1941. 265.

[8] Állami Levéltár. Sepsiszentgyörgy. Gödri Ferenc gyűjteménye. Fond 77. Fasciculus 32. 60—61. lap.

[9] U.o. fasc. 28. 27. l.

[10] Sepsiszentgyörgyi református egyházközség lt. I. 15. Urbarium.

[11] Szabó T. Attila: *Anyanyelvünk életéből*. 1970. 374 és 378—383. l.

[12] Állami Levéltár. Sepsiszentgyörgy. Primăria oraşului. Fond 14. Străzile.

[13] Telekkönyvi Hivatal. Sepsiszentgyörgy. Birtokrészlet lajstrom az 1892—1897 évekből, és a tagosított határ térképei.

[14] *Rövidítések:* Á — Állomásnegyed, á — árok, b — bánya, be — belsőség, Cs. — Csíkinegyed, D. — dél, déli, délen, e — erdő, é — épület, É. — észak, északi, északon, f — forrás, gy — gyümölcsös, h — híd, hgy — hegy, k — kaszáló, K. — kelet, keleti, keleten, l. — lásd, le — legelő, lt. — levéltár, n — név, nevű, neve, Ny. — nyugat, nyugati, nyugaton, Ó. — Óváros, p — patak, RSz. — Régi Szemerja, sz — szántó, Sz. — Szemerjanegyed, sz. — század, t — tanya, tn — terméketlen, TT — tagosítási térkép, ú — út, Úp. — Újpiacnegyed, Út. — Újtelep.

A tagosított határ területi alegységei: I: dülő: Belsőség, II: Gidófalva felőli határ, III: Középhatár, IV: Kilyén felőli határ, V: Szeget és Rét, VI: Hegy, VII: Délfelőli Lóré, VIII: Benedek mezeje, IX: Bölöni úton innen, X: Bölöni úton túl, XI: Magyarósnyak, XII: Kétországút köze, XIII: Szénafű. Eddig a szentgyörgyi határ. — *Szemerján:* I.Sz.: Belsőség, II.Sz.: Erdőalja, III.Sz.: Oltfelőli határ, IV.Sz.: Alsóláb, V.Sz.: Felső láb, VI.Sz.: Középhegy, VII.Sz.: Benedekmezeje, VIII.Sz.: Nagyárnyék, I.a.Sz.: Szentgyörgyfelőli határ, II.b.Sz.: Kilyén felőli határ.

[15] *A levéltári idézetek évszámszerinti forrásai:*
1349: Székely Oklevéltár. I.56—57. l.
1407: Orbán Balázs Toldásai a Székelyföld leírása III.k.192. lapjához. Imreh Barna másolata (1958) a Múzeum levéltárában.
1493: U.o., a 37. laphoz.
1577, 17. sz., 1803: Állami Levéltár. Sepsiszentgyörgy. (tovább: Áll. lt.) *Múzeum Törzsgyűjteménye.* Fond 75. fasciculus 9,13.
1611, 1834: Áll. lt. *A szemerjai Vajna család lt.* F.65. nr. 120.
1635, 1738, 1749, 1750, 1752, 1753, 1760, 1761, 1762, 1767, 1768, 1769, 1786, 1795, 1810, 1829, 1840, 1843, 1845, 1857, 1874: Áll. lt. *Gödri Ferenc gyűjteménye.* F. 77., fasc. 18, 19, 20, 28, 29, 30, 31, 33.
1650, 1766, 1813, 1815, 1816, 1817, 1821, 1829, 1831, 1832, 1834, 1840, 1843, 1847, 1856: Áll. lt. Sepsiszentgyörgyi Nagy cs. lt. F. 65. nr. 11.
1680, 1703: Áll. lt. *Szemerjai Hamar család lt.* F. 65. nr. 93.
1755, 1842: *Sepsiszentgyörgyi református egyházközség lt.* I.14.
1835, 1881, 1886: *Szemerjai református egyházközség lt.* C. csomó.
1897: Áll. lt. *Ocolul Silvic.* Fond 162.
1568, 1578, 1586, 1622, 1623, 1641, 1656, 1665, 1666, 1671, 1672, 1675, 1677, 1681, 1685, 1686, 1687, 1689, 1690, 1692, 1693, 1695, 1696, 1698, 1699, 1701, 1702, 1703, 1704, 1708, 1715, 1728, 1732, 1734, 1745, 1747, 1749, 1751, 1752, 1756, 1765—1796, 1767, 1799, 1818, 1828: *Szabó T. Attila Erdélyi Helynévtörténeti Adattár.*
1896: *A lécfalvi Györbiró-család* lt. Györgybiró Pálnál.
Az idézet nélküli, de évszámos helynevek forrásai:
1676, 1698, 1705, 1712, 1719, 1761, 1762, 1767, 1813, 1816, 1835, 1885: *Bogáts Dénes gyűjteménye.* L. a. 6. jegyzetet.
1894—1907: *Gödri Ferenc polgármesteri jelentései 1894—1907.*
1904, 1924: Árkosi unitárius egyházközség 1900—1941 évi jegyzőkönyve.

[16] *Címszóként nem szereplő régi utcanevek és az újonan keletkezett utcák magyar neve, az utcák mai számával:* Ady Endre-utca (59, 79), Akácos-u. (104), Alszeg-u. (40), Arany János-u. (33, 60, 82), Apor Péter-u. (84), Apponyi Albert-u. (60, 61), Gr. Alexandrescu-u. (112), V. Alexandri-u. (88), Attila-u. (50), Axente Sever-u. (79), Ág-u. (24), Állomás-u. (45), Árkosi-u. (2), Árnyas-u. (125), Árpád-u. (114), Gen. Avarescu-u. (62), Bank-u. (79), Barátság-u. (95), Baromhegy-u. (127), Barompiac-u. (127), Baross Gábor-u. (13), Bartalis Ferenc-u. (5), M. Basarab-u. (48), Bányász-u. (73), Bárányka-u. (74), Báróné-u. (8), S. Bărnuțiu-u. (6, 33), N. Belojannis-u. (29), Bem. József-u. (39), Benedek Elek-u. (32, 70), Bethlen Gábor-u. (59), Béke-u. (87), Bocskai-u. (20), Bod Péter-u, (18), Bogdan Vodă-u. (114), Bolyai Farkas-u. (136), Borviz-u. (115), S. Brancovici-u. (28), Brassai Sámuel-u. (133), Brassói-u. (73), I. C. Brătianu-u. (27, 62), Gen. Cambrea-u. (55), D. Cantemir-u. (111), Carmen Sylva-u. (121), Pr. Carol-u. (55, 136), R. Carol-u. (57), L. Catargiu-u. (127), Călugăreni-u. (133), Cipariu-u. (59), V. Conta-u. (42), M. Costin-u. (36), H. C. Crișan-u. (62), Crucii-u. (11), Cuza Vodă-u. (83), Csaba-u. (133), Csáky István-u. (22), Császár Bálint-u. (124), Cserey Jánosné-u. (52, 56), Csíki-u. (22), Csokonai Vitéz Mihály-u. (21), Csorgó-u. (21), Csutak Vilmos-u. (109, 123), Daczó-u. (70), Dakó-u. (41), Dohány-u. (124), Domb-u. (26.), Dorobanți-u. (92), Dragoș Vodă-u. (21), I. G. Duca-u. 62, 100), Reg. Elizabeta-u. (20), Előpataki-u. (55), Egészségügyi sétány (106), M. Eminescu-u. (66), Erdő-u. (5, 89), Eroi Sovietici-u. (63), Építők-u. (23), Fáklya-sétány (34), Felszeg-szoros (36), Fecske-u. (102), Reg. Ferdinand-u. (35), Ferma-u. (37), Florilor-u. (8, 40), Forrás-u. (53), Fő-u. (97), Fülemile-u. (98), Fürdő-u. (59), Fűzes-u. (105), Galamb-u. (93), Gábor Áron-tér (121), Gál Sándor-u. (136), Gerle-u. (123), Gernád-u. (6, 59), Gépész-u. (69), Gólya-u. (7), Gödri Ferenc-u. (55), Görgey Arthur-u. (3), Gőzfürdő-u. (66), Gropilor-u. (123), P. Groza-u. (112), Gyár-u. (33), Gyertyánffy-hősök u. (3), Hajnal-u. (135), Haladás-u. (99), Hársfa-sétány (117), Hátsó-u. (138), Hegy-u. (127), Híd-u. (92), Honvéd-u. (92), Horgász-u. (90), Hóvirág-u. (46), V. Horthy Miklós-u. (35, 73), Hőközpont-sétány (14), Hunyadi János-u. (8), Ibolya-u. (132), Ifjúság-sétány (120), Ilyefalvi-ut (73), Ipacs-u. (8, 40), Iskola-u. (57, 107), Sz. István-u. (7), A. Iancu-u. (44), Jókay-u. (29), N. Iorga-u. (29), Józsa Béla-u. (123), Jövő-u. (131), Katona-u. (84), Kálvin-tér (91), Károli Gáspár-u. (111), Kender-u. (18), Kereszt-u. (11), Kertész-u. (47), Kilyéni-u. (9,

119), Kis-u. (71), Kórház-u. (112), Kossuth Lajos-u. (62), Kicsi-u. (35), Kovács Gábor-u. (19, 44), Kölcsey Ferenc-u. (100), Könyök-u. (61), Kőrösi Csoma Sándor-u. (76,—119), Közép-u. (72), Lajos király-u. (6, 56), Nagy Lajos-király-u. (56), Lakatos-u. (60), László Ferenc-u. (72), Gh. Lazăr-u. (73), A. Lăpuşneanu-u. (9, 119), Lendület-u. (4), Libóc-u. (82), Liliom-sétány (25), V. Luca-u. (29), V. Lucaci-u. (39), V. Lupu-u. (70), Major-u. (80), P. Maior-u. (11), T. Maiorescu-u. (87), M. Malinovsky-u. (82), Malom-u. (75), R. Mariei-tér (63), Mátyás-király-u. (63), Mărăşeşti-u. (67), Megyeház-u. (63), Mező-u. (17), Mester-u. (70), Mikes Kelemen-u. (88, 114), Gr. Mikó Imre-u. (62, 107), Militară-u. (84), G. Moşoiu-u. (62, 107), Munkás-u. (76), A. Mureşan-u. (109, 123), Múzeum-sétány (78), Múzsák-u. (77), Nagy-u. (28), Nagy Sándor-u. (36, 52), Nap-u. (110), Nyár-u. (129), Oborul de vite-u. (127), Oncsa-telep (46), Olá-u. (70), Oniţiu-u. (41), Otthon-sétány (12), Ősz-u. (122), Pacsirta-u. (20), Palló-u. (111), Patak-u. (87), Petőfi Sándor-u. (100, 107), Piatra paznică-u. (5, 86), Plevnei-u. (80), Gh. Pop de Băşeşti-u. (61), Pósta-u. (57), Potsa-u. (112), Progres-u. (29), Rákóczi Ferenc-u. (20, 115), Rákóczi György-u. (68), P. Rareş-u. (52), Dr. I. Raţiu-u. (39), Războieni-u. (60), Regală-u. (124), Régi-piac-u. (20), Rét-u. (6, 61), Romană-u. (32), Roozewelt-u. (92), Rövid-sétány (10), Rózsa-u. (103), A. Şaguna-u. (50), Sajtó-u. (94), Sas-u. (134), Sétatér-u. (35), A. Sever-u. (70), Sikó-szoros (59), Siló-u. (109), Simeriei-u. (113), Gh. Şincai-u. (21), Sólyom-u. (111), Stalin-u. (35), Szabadság-tér (63), Szabó Dezső-u. (29), Szapolyai János-u. (40), Szarvas-u. (15), Szász Károly-u. (11), Szemerjai fő-u. (55), Szent László-ut (113), Szegfű-u. (43), Székely-u. (66), Széna-u. (39), Szorgalom-u. (49), Szövőgyár-u. (33), Tankó-u. (29), Tanulók-u. (30), Tavasz-u. (96), Teleki Pál-u. (62), Temető-u. (19), Templom-u. (20), Termés-u. (101), Testvériség-u. (51), Tisza István-u. (6, 61), Tito-u. (88), Todicescu-u. (3, 75), Tompa Mihály-u. (67), Új-u. (88), Unirii-u. (91), Uzoni-u. (85), Vadász-u. (128), Vasut-u. (62), Vasutas-u. (13), Vámház-u. (100), Vár-u. (16), Vásármezeje-u. (114), Vásártér-u. (121), Vămii-u. (100), Villa-u. (42), Virág-u. (40), M. Viteazul-u. (59), T. Vladimirescu-u. (48), Vörösh adsereg-u. (3), Vörösmarty Mihály-u. (61), Zrinyi Miklós-u. (28), Zsák-u. (52), Zsigmond-király-u. (80).

A HELYNEVEK SZÁMSZERINT CSOPORTOSÍTVA

1. Arany János utca, (a továbbiakban a 138. sorszámig az *utca, tér, sétány* szók mellőzésével csak ezeknek nevét tüntetjük fel) 2. Arcuşului, 3. Armata Roşie, 4. Avîntul, 5. Bartalis Ferenc, 6. Bánki Dónát, 7. Berzei, 8. Bolyai János, 9. Braşovului, 10. Brazilor, 11. Budai Nagy Antal, 12. Căminului, 13. Ceferiştilor, 14. Centralei, 15. Cerbului, 16. Cetăţii, 17. Cîmpului, 18. Cînepii, 19. Cimitirului, 20. Ciocîrliei, 21. Cismelei, 22. Ciucului, 23. Constructorilor, 24. Crîngului, 25. Crinului, 26. Dealului, 27. Debren, 28. Dózsa György, 29. Dumitru Petrescu, 30. Elevilor, 31. Energiei, 32. Erege, 33. Fabricii, 34. Făcliei, 35. 16. Februarie, 36. Felszeg, 37. Fermei, 38. Fîntînei, 39. Fînului, 40. Florilor, 41. Fundătură, 42. Furcii, 43. Garoafei, 44. Gábor Áron, 45. Gării, 46. Ghioceilor, 47. Grădinarilor, 48. Gyárfás Jenő, 49. Hărniciei, 50. Horea, Cloşca, Crişan, 51. Infrăţirii, 52. Irinyi János, 53. Izvorului, 54. 11 Iunie, 55. József Attila, 56. Karl Marx, 57. Kossuth Lajos, 58. Kökönyes, 59. Kőrösi Csoma Sándor, 60. Kriza János, 61. Lázár Mihály, 62. Lenin, 63. Libertăţii, 64. Livezii, 65. Lunca Oltului, 66. 1 Mai, 67. Malomgát, 68. Martinovics, 69. Mecanicilor, 70. Meseriaşilor, 71. Mică, 72. Mijlocului, 73. Minierilor, 74. Mioriţei, 75. Morii, 76. Muncitorilor, 77. Muzelor, 78. Muzeului, 79. Nagy György, 80. N. Bălcescu, 81. Nouă, 82. 7 Noiembrie, 83. Oltu-

lui, 84. Orbán Balázs, 85. Ozunului, 86. Örkő, 87. Părăului, 88. Păcii, 89. Pădurii, 90. Pescarilor, 91. Piața Veche, 92. Podului, 93. Porumbeilor, 94. Presei, 95. Prieteniei, 96. Primăverii, 97. Principală, 98. Privighetorii, 99. Progresului, 100. Puskás Tivadar, 101. Recoltei, 102. Rîndunicii, 103. Rozelor, 104. Salcîmilor, 105. Sălcilor, 106. Sănătății, 107. Școlii, 108. Scurtă, 109. Silozului, 110. Soarelui, 111. Șoimului, 112. Spitalului, 113. Stadionului, 114. Ștrandului, 115. Șugașului, 116. Táncsics Mihály, 117. Teilor, 118. Textiliștilor, 119. Țigaretei, 120. Tineretului, 121. Tîrgului, 122. Toamnei, 123. 1 Decembrie 1918., 124. Tutunului, 125. Umbrei, 126. Varga, 127. Váradi József, 128. Vînătorilor, 129. Verii, 130. Victor Babeș, 131. Viitorul, 132. Viorele, 133. Voican, 134. Vulturilor, 135. Zorilor, 136. Zöld Péter, 137. Szoros, 138. Dosului, 139. Akasztófa, 140. Akasztófagödre, 141. Alszeg, 142. Állomás negyed, 143. Bajkó-telep, 144. Barompiac, 145. Bazár, 146. Bertalan-féle telek, 147. Béldi telek, 148. Bélmező, 149. Bikahegy, 150. Bolgárszeg, 151. Borvizfelett, 152. Borviz, 153. Büdöskut, 154. Csíki negyed, 155. Daczópusztája, 156. Daczó-udvarház, 157. Ehéditelek, 158. Epreskert, 159. Erege-tiz, 160. Égetődomb, 161. Felszeg, 162. Felszeg-tiz, 163. Forró-Szege, 164. Fügekert, 165. Györgybiró bánya, 166. Karácsony malom, 164. Kis János harangöntő mühelye, 168. Korzó, 169. Libóc, 170. Köleskert, 171. Közkút, 172. Méntelep, 173. Kuttér, 174. Ujtér, 175. Nyakvágókő, 176. Oncsatelep, 177. Ótemető, 178. Örkő, 179. Vártemplom, 180. Lábasház, 181. Park, 182. Szemerja negyed, 183. Székely Nemzeti Múzeum, 184. Székház, 185. Templomhegy, 186. Tisztviselőtelep, 187. Újpiac negyed, 188. Újpiac, 189. Újvárosi-kert, 190. Vojkánmege, 191. Vaskert, 192. Váradi-emlékmű, 193. Városi bárpalota, 194. Vásármezeje, 195. Városmajor, 196. Vigánó, 197. Völgy, 198. Wellenreiter-major, 199. Tó, 200. Stadion, 201. Szemerjai temető, 202. Katólikus temető, 203. Köztemető, 204, Román temető, 205. Emlékműnél, 206. Alszeg-tiz, 207. Disznó-piac. 208. Állomás, 209. Libacsárdánál, 210. Nagyhíd, 211. Porond, 212. Sz. Mikó K., 213. Újhíd, 214. Régi vashíd, 215. Várgödre, 216. Simeria-Szemerja (régi), 217. Debrenpatak, 218. Olt, 219. Szemerjapataka, 220. Óváros, 221. Szaladaszalóhely, 222. Alsóhatár, 223. Alsó vagy Kilyén felől való határ, 224. Alsóláb, 225. Alsónagyrét, 226. Árvaház, 227. Víztartánynál, 228. Alsóvápa, 229. Angyalosi útszökő, 230. Angyalosiválaszút, 231. Angyalosiútrajövő, 232. Aratásmező, 233. Asztagoskert, 234. Ágasút, 235. Ágasútközött, 236. Árkosigyepü, 237. Árkosihidramenő, 238. Árvaháztagja, 239. Baczó, 240. Bagjos, 241. Csigojás, 242. Bárómajorja, 243. Bányamellett, 244. Bedeháziláb, 245. Bedeházimalom, 246. Bekehidiláb, 247. Belsőhegyoldal, 248. Bendi, 249. Benedekmezeje, 250. Benedekpataka, 251. Benkőkert. 252. Borbéjikaszáló, 253. Bölöniút, 254. Bukkó, 255. Cene, 256. Cigánytemető, 257. Csege, 258. Csentihalma, 259. Csereajja, 260. Csigojás, 261. Csiszlik, 262. Daczó József úr egre, 263. Debrentető, 264. Debren, 265. Kurtabérc, 266. Debrenkapu, 267. Délremenő, 268. Domokosnétagja, 269. Dögkert, 270. Középhegy (Szemerja), 271. Döröngöző, 272. Eger, 273. Egerremenő, 274. Melegoldal, 275. Egereleje, 276. Egerkuttya, 277. Epres, 278. Epres-

tető, 279. Erdőajja, 280. Erd. felől való forduló határ, 281. Farkasverem, 282. Felmenő, 283. Felsőláb, 284. Felsőnagyvápa, 285. Felsőrét, 286. Furujáspuszta, 287. Füzeskert, 288. Gátfej, 289. Gergejtanya, 290. Gémvára, 291. Gidófalva felől való forduló határ, 292. Gödörszökő, 293. Gödörkaré, 294. Gyümölcsköze, 295. Halom, 296. Havad, 297. Hegy, 298. Hegyoldal, 299. Horgas, 300. Horváttanya, 301. Hosszú, 302. Hoszumege, 303. Inczetanya, 304. Ipacs, 305. Ipacsmart, 306. Ipacspatak, 307. Kakascsigojás, 308. Katonaút, 309. Katonya, 310. Katonanyapataka, 311. Kántori kaszáló, 312. Kápolna, 313. Bokortanya, 314. Kenderkert, 315. Depnertag, 316. Kerekföld, 317. Kerekföld, 318. Kerekerdő, 319. Kerekerdőkapuja, 320. Kétárokköze, 321. Kertmege, 322. Kertrejövő, 323. Keniszéj, 324. Keniút, 325. Kétároktő, 326. Kétországútköze, 327. Kézdivásárhelyi út baloldalán levő parcella, 328. Kihágóláb, 329. Kilyén felőli határ, 330. Kilyéni tanorkapu, 331. Király Zsigmondné tanorokja, 332. Kishid, 333. Kishorgas, 334. Gát, 335. Kisszék, 336. Kistó, 337. Nagyvápa, 338. Kolcatanya, 339. Kolcatag, 340. Kolcagödör, 341. Kopacrét, 342. Koronca, 343. Kósagödre, 344. Kökönyes, 345. Kökönyespataka, 346. Középhatár, 347. Középláb, 348. Kurtahegy, 349. Kutas, 350. Külsőhorgas, 351. Laborvölgye, 352. Lepeduskert, 353. Lókötő, 354. Lókert, 355. Macskaponk, 356. Magyarósnyak, 357. Magyarószeg, 358. Malomárok, 359. Malmon alól, 360. Malmonfejjel, 361. Meckenkert, 362. Messzelátó melletti parcella, 363. Miklóföld, 364. Miklóspataka, 365. Molnár Áron féle hely, 366. Nagy Elek tanyája, 367. Nagy Elek gyümölcsöse, 368. Nagykép, 369. Nagyszék, 370. Nagytó, 371. Nájman tanya, 372. Nyergesföld, 373. Nyultanyán belől levő parcella, 374. Nyultelep, Nyultanya, 375. Oltranéző, 376. Olt melletti határ, 377. Oltárszer, 378. Omlás, 379. Országuttyárajövő, 380. Ökrös, 381. Papcseréje, 382. Papföldszere, 383. Papösvénye alsó, 384. Papösvénye felső, 385. Pálpataka, 386. Pázsintostó, 387. Pázsintút, 388. Pincehely, 389. Pityókahegy, 390. Rókalik, 391. Régi erdőlőut, 392. Rét, 393. Saskert, 394. Sándorbokra, 395. Sándor Géza malma, 396. Sikóláb, 397. Sikókert, 398. Sorbánkuttya, 399. Sóstó, 400. Sütőtanya, 401. Szabadföld, 402. Szárazpatak, 403. Szász Mózsi sánca, 404. Szaladaszalóhely, 405. Szeget, 406. Szeget és Rét, 407. Szegetkapu, 408. Szemerjailáb, 409. Szentgyörgy felőli határ, 410. Szentiványi úton belől, 411. Szentiványi utszökő, 412. Szentkirályi széj, 413. Székhalma, 414. Kislikipatak, 415. Székszéjje, 416. Szénafü; 417. Szépmező, 418. Alsószépmező, 419. Szépmezői határ, 420. Szérü mellett levő parcella, 421. Szérüskert, 422. Szilon, 423. Szurdukajja, 424. Tanorkapu, 425. Temetőmelletti dülő, 426. Templom felett, 427. Tókhiggya, 428. Tókpataka, 429. Torokárka, 430. Törökcsicsaj, 431. Vajnafalva, 432. Vasutramenő, 433. Vaszitanya, 434. Verestag. 435. Világlátó, 436. Vizremenő, 437. Völgyhát, 438. Vujkujtag, 439. Zátony, 440. Ilyefalvi ut, 441. Kilyénfelőli határ (Szemerjai), 442. Epres, 443. Oltfelőli határ, 444. Cseréskuttya, 445. Lövőde, 446. Andornyak, 447. Andornyakpataka, 448. András erdeje, 449. Avaspuszta, 450. Árpád forrás, 451. Ásottkutelve, 452. Batri pusztája, 453. Birónépusztája, 454. Bivalastó pusztája, 455. Bodor kriptánál, 456. Bodorkut, 457. Bodortanya,

458. Bodos, 459. Bodospataka, 460. Bonyha forrása, 461. Bonyhapataka, 462. Bodosajja, 463. Bodostető, 464. Borbáttető, 465. Boronahid, 466. Boronahid csorgó, 467. Botnékuttya, 468. Botnépataka, 469. Bölöni köves, 470. Bölöni uton inneni dülő, 471. Bölöni uton tul lévő düllő, 472. Cigányszöktető, 473. Császár Gyula erdeje, 474. Csereoldal, 475. Cseresznyés pusztája, 476. Csernapuszta, 477. Csiklonárka, 478. Csucsaj, 479. Csuszáj, 480. Avasajja, 481. Csuszfüpataka, 482. Dacóhavas, 483. Debrefő, 484. Délfelőli lóré, 485. Dolacseere, 486. Eklézsia, 487. Szentegyház felett, 488. Erősoldal, 489. Erzsébetkút, 490. Esztenakút, 491. Fakút, 492. Fakútárka, 493. Falkabikkuttya, 494. Farkasösvény, 495. Fábiánerdeje, 496. Ferikeforrás, 497. Főkút, 498. Galickáshíd, 499. Gátlások, 500. Gerébcsere, 501. Szárazárok, 502. Gödörkaré, 503. Görgő, 504. Görgőpuszta, 505. Görgőkertkúttya, 506. Görgőkert. 507. Görgőveremárka, 508. Gyertyánoskút, 509. Gyékényes, 510. Gyílkosárok, 511. Havadtető, 512. Rókalik, 513. Hátsóbódos, 514. Hidegkút, 515. Hidegkútgerince, 516. Hidelveárka, 517. Hidelve, 518. Honvédkút, 519. Nagy Lajosné pusztája, 520. Hosszúbérc, 521. Hosszúhágó, 522. Hosszúlátó, 523. Ingóbérc, 524. Ingóbércpataka, 525. Irmosárka, 526. Itatóhely, 527. Jogos, 528. Jenőforrás, 529. Jádzómező, 530. Kerekalmafa, 531. Kevergető, 532. Kénipuszta, 533. Kicsikút, 534. Kis Piliske, 535. Kisköves, 536. Kissugás, 537. Kistőkés, 538. Kőbánya, 539. Kölcepuszta, 540. Könnyezőforrás, 541. Köves, 542. Közbérc, 543. Kurta, 544. Külsőhegyoldal, 545. Lábáztatóborvíz, 546. Lévaikert, 547. Lévaipatak, 548. Lombos, 549. Lórépuszta, 550. Lórépataka, 551. Lukácskút, 552. Magoshegy, 553. Magoshegyoldala, 554. Magoshegyiforrás, 555. Magoshegypataka, 556. Marinkapuszta, 557. Medvefej, 558. Mészégető, 559. Miklós Péterné kertye, 560. Mogyorós, 561. Mogyoróskút, 562. Nagyárnyék, 563. Nagypiliske, 564. Nagypuszta, 565. Nagytőkés, 566. Nádas, 567. Nádaspatak, 568. Nyáros, 569. Nyárospatak, 570. Nyír, Nyíres, 571. Orotvány, 572. Óvárerdő, 573. Örkőmege, 574. Örkőfeje, 575. Orotványoldal, 576. Papkúttya, 577. Papokerdeje, 578. Petőcsárok, 579. Petőcspuszta, 580. Petőcskúttya, 581. Piliskepataka, 582. Pókapataka, 583. Ravaszlik, 584. Ráctanya, 585. Sárosút, 586. Sósborvíz, 587. Băile Sugaș, 588. Származpuszta, 589. Származkúttya, 590. Származköves, 591. Szászokerdeje, 592. Szászölésárka, 593. Szemvíz, 594. Szendreipatak, 595. Származ pataka, 596. Szendreiforrás, 597. Szentegyházerdeje, 598. Szénégetőkárka, 599. Szurduk, 600. Tekenyősút, 601. Tetveskút, 602. Tisztítottcsere, 603. Tolvajok asztala, 604. Vadászokkuttya, 605. Vallató, 606. Vaskapu, 607. Verescsere, 608. Vojkán, 609. Veres Gyuláné erdeje, 610. Verőfény, 611. Verőfényárka, 612. Világlátó, 613. Zubogó nagy, 614. Zubogó kicsi, 615. Zsidótemető, 616. Baromvásár, 617. Állatkert, 618. Gőzlő, 619. Havashágó, 620. Kicsi-utca, 621. Papréttye, 622. Középtiz, 623. Székejút, 624. Rajmestanya, 625. Sugási-út, 626. Származtető, 627. Előpataki-út, 628. Mészégetőárka, 629. Vereskút, 630. Szemerjaicsorgó, 631. Bodoskútytya, 632. Dólacsereárka, 633. Szemerjaitó, 634. Kásáserdő, 635. Boracsere, 636. Kukujé, 637. Akojháti-út, 638. Útválasz, 639. Mészégetőpataka, 640. Györbírófürdő, 641. Középhegy, 642. Kőházkert, 643. Csordadéllő, 644. Epres, 645. Eger.

TOPONIMIA ORAȘULUI SF. GHEORGHE

Rezumat

Sf. Gheorghe, reședința județului nostru în anul 1979 — an în care Muzeul Județean împlinește un secol de activitate științifico-educativă — este un oraș cu peste 50 000 de locuitori. Înainte de eliberare, oraș de provincie cu o industrie ușoară moștenită din timpul capitalismului timpuriu, azi cu un număr de populație triplată este în plină dezvoltare economico-urbanistică. În timpul revoluției burghezo-democratice din 1848 orașul cu numai 2 300 de locuitor se întindea pe o suprafață totală de 5 800 Ha. retras pe malul drept al Oltului. Simeria de azi era despărțită de Sf. Gheorghe de un cîmp de mai bine de 2 km lungime. Abia în anul 1880 ele se unesc atît geografic, cît și din punct de vedere administrativ-gospodăresc în special prin înființarea fabricilor textile și de țigarete, cînd artera principală ce lega orașul cu Simeria a devenit deja locuită pe ambele laturi. Înființarea căii ferate Brașov—Sf. Gheorghe (1891—97), face ca și pe malul stîng al Oltului pe terasă și pe marginea Șesului Frumos să se formeze un nucleu de așezări, nucleul actualului cvartal al Gării și al platformei industriale.

Din primii ani de după eliberare, dar în special după înființarea județului Covasna, orașul Sf. Gheorghe parcurge o dezvoltare economico-urbanistică necunoscută încă în istoria sa. Din punctul nostru de vedere o importanță hotărîtoare are dezvoltarea teritorială, deci extinderea orașului, bazată pe un proces de sistematizare științifică.

Numai în timpul ultimelor două cincinale au apărut cartiere și zone industriale noi. Astfel platoul de terasă între Simeria și Sf. Gheorghe suportă modernul cartier Simeria. La nord și la est unde pe șesul pîrîului Kökönyes și al fluviului Olt nu de mult se întindeau bălți și mlaștini, în trecutul nu prea îndepărtat s-au înălțat cartierele Ciucului și 11 Iunie. Drumul de centură ce taie lunca Oltului adăpostește o micro-zonă industrială pe fînețele de altă dată, iar ogoarele terasei de dincolo de Olt s-a extins platforma industrială al orașului, industrie ce direcționează sigur coordonatele de dezvoltare în viitor al acestui oraș.

În urma acestor mari extinderi și prefaceri zone întinse ce făceau parte în fondul agricol dispar, cedînd locul vetrei orașului. Paralel cu fenomenul dispare — cum este și de înțeles — toponimia populară locală legată de aceste terenuri. În cartierele noi însă — în zona cu denumiri specifice poate — se naște o nouă rețea stradală, se nasc noi toponimii. În zona păduroasă odată cu naționalizarea, prin lichidarea parcelelor particulare și a celor a composesoratelor de pădure, multe denumiri sînt deja pe calea uitării.

Lucrarea de față bazată pe o lungă activitate al colectivului de autori, are drept scop salvarea și materializarea toponimiei orașului, ca un produs spiritual a celor din partea locului.

Fenomenul este general pe țară, ca o consecință al amplului program de dezvoltare social-economică a localităților din România. Este deci datoria oamenilor de știință de a menține acest tezaur topo și oronimic ce are o importanță în primul rînd topografică căci pe ele se bazează toponimia oficială, hărțile turistice-montane, ghidurile, precum și cele de cadastru. Toponimia reflectă caracteristicile de altă dată al locului respectiv, avînd o reală valoare celor care vor fi chemați să schițeze mai tîrziu cronica de dezvoltare al orașului. Pentru noi, fiii naționalităților conlocuitoare are drept și o valoare lingvistică inevitabilă și de mare preț, ce poartă pe ea caracteristicile graiului secuiesc local.

Lucrarea noastră nu se ocupă numai cu toponimia veche ci cuprinde totalitatea denumirilor noi, apărute odată cu dezvoltarea orașului (străzi, cartiere, zone) toate fixînd pe schițe (A=vatra orașului, B=zona agricolă și C=pădurea) urmată de note și abrevieri.

DIE ORTSNAMEN DER STADT SFÎNTU GHEORGHE — SEPSISZENTGYÖRGY

Auszug

Sfîntu Gheorghe — Sepsiszentgyörgy im Mittelalter der Szekler Stuhlbezirk von Sepsi, die Residenzstadt des späteren Komitats Háromszék (des Komitats Dreistühle) und die des heutigen Bezirks Covasna — Kovászna liegt am beiden Ufern des Alt Flusses. Im Jahre 1849 hatte die Stadt 2 337 hauptsächlich im Ackerbau deschäftigte Einwohner. Heute beträgt die Einwohnerzahl mehr als 50 000. Die Mehrzahl davon arbeitet in der Industrie. Von den 5 800 ha Lande der Stadt ist die Hälfte dem Ackerbau zugeteilt, ein Teil der anderen Hälfte ist von Wäldern besetzt und der Rest ist die eigentliche Stadt. Von der ganzen Fläche wurden mehr als 800 Ortsnamen (toponomische Namen) dieser Ortschaft gesammelt. Diese Sammelarbeit wurde in Folge der schnellen Entwicklung der ökonomischen und sozialen Ordnung ohne Aufschub nötig. In dieser neuen ökonomischen Ordnung verlieren die alten Namen ihre Bedeutung und so verliert sich auch ihre Brauchbarkeit für verschiedene Wissenschaften (Linguistik, Ansiedlungsgeschichte, Erdkunde, Etnographie, Demographie, Orts — und Kulturgeschichte und Touristik). Das haben wir durch verschiedene Beispiele in unserer Darstellung gezeigt. Ein ausführliches Studium zeigt alles, was die Autoren aus diesem toponomischen Material hinsichtlich der Ortserdkunde, der Ortsgeschichte oder der Linguistik für wichtig hielten und es versuchten zu klären und hervorzuheben.

Die Gebiete, welche von den in der Buchstabenfolge phonetisch mitgeteilten Ortsnamen bezeichnet werden, befinden sich durch Ziffern dargestellt in den drei Karten. Die erste Karte (A) stellt uns die eigentliche Stadt dar, die zweite Karte (B) das Gebiet für Ackerbau und die dritte Karte (C) enthält die Wälder. În den drei Karten werden die Ortsnamen durch Ziffern verzeichnet z.B. B XII 256. Römische Ziffern zeigen kleinere geograpische Punkte an, arabische Ziffern zeigen uns den genauen Punkt des Ortsbestehens dieser Einteilung an.

In der beiliegenden Liste mit den gebrauchten Dokumenten haben wir einen Überblick über das dokumentarische Material, welches wir verwendet haben, gegeben. Die Liste der Abkürzungen reicht uns einen Überblick, wie man das Material zu verwenden hat.

Der Zweck unserer Sammlung ist die Rettung der uralten Namen, damit sie nicht in Vergessenheit geraten. Es sind herrliche Dokumente, welche uns die wunderbare geistige Fähigkeit unseres Volkstums zeigen.

KOVÁSZNA MEGYEI KIADVÁNYOK NÉPRAJZI BIBILOGRÁFIÁJA 1954—1978

ZÁGONI JENŐ

BIBLIOGRÁFIA

1. Kós Károly. *Orbán Balázs Székelyföld leírásának néprajzi tárgymutatója.* Aluta 1969. 339—351. 1.
2. *A Művelődés* [c. folyóirat] *zenei adattára.* 1967—1972. május. (Bibliográfia) Árkos 1971. Sszgy., 1972. 251—258. 1.
3. Zágoni Jenő. *Tanulmányok és közlemények a* [sszgy.-i] *múzeum kiadványaiban.* (1954—1974). Aluta 1974—1975. 403—413. 1.
4. Uő. *Kovászna megyei kiadványok címjegyzéke. Aluta* 1976—77. 499—509.

KUTATÓK

Árvay József

5. Csia Ernő. *Dr. Árvay József* (1916—1975). [Nekrológ]. Aluta 1974—1975. 401—402. l.

Bogáts Dénes, Cs.

6. Székely Zoltán. *Cs. Bogáts Dionisie.* Almanah. Tg. M. 1955. 154—155. l.
7. Uő. *Cs. Bogáts Dénes,* 1882—1949. Évkönyv. Mvh., 1955. 164—165 l.

ELMÉLETI KÉRDÉSEK
NÉPRAJZI GYŰJTÉS

8. Kósa-Szánthó Vilma. *A néprajztudomány és a szociológia.* Aluta 1974—1975. 197—203. l.

9. Pop, Mihai. *Cercetarea folcloristică din Voineşti.* [Vajnafalvi folklór kutatás]. Aluta 1970. 267—273. l.
10. Székely Zoltán. *Arheologie şi etnografie.* Aluta 1974—1975. 7—10. l.
11. Vasilescu Virgil. *Cultural şi arta populară în zona Buzăului Transivănean.* [Népművészet Bodza-vidékén]. Aluta 1970. 367—375. l.

VIDÉKEK. TELEPÜLÉSEK

12. *Judeţul Covasna* [Monográfia]. Sszgy., 1969. 279 l.+6 térk.
13. *Kovászna megye.* [Monográfia]. Sszgy., 1969. 279 l.+6 térk.
14. Kisgyörgy Zoltán. *Bazinul Baraolt.* [Útikalauz]. Sszgy., 1972. 135 l.+12 térk.
15. Uő. *Erdővidék.* Útikalauz. [Német nyelvű kivonattal]. Sszgy., 1973. 142+XVIII l.+12 térk.
16. Kónya Ádám. *Kovászna megye idegenforgalmi övezetei.* Aluta 1972. 329—334. l.
17. Uő. és Kovács Sándor. *Mestecănişul de la Reci şi împrejurimile lui.* Sszgy., 1970. 35 l.
18. Uők. *A Rétyi nyír és környéke.* Sszgy., 1970. 35 l.
19. Uők. *Bálványos fürdő és környéke.* Sszgy., 1970. 36 l.
20. Uők. *Băile Bálványos şi împrejurimile lui.* Sszgy., 1970. 36 l.
21. Sylvester Lajos—Incze László—Plugor Sándor. *Kézdivásárhely.* [Városi és múzeumi tájékoztató]. Sszgy., 1972. 64 l.
22. Vámszer Géza. *Csíkszereda településtörténete és különös települési alakja.* Aluta 1971. 303—321. l.
23. Uő. *Kézdivásárhely város különleges települési formája.* Aluta 1970. 387—405. l.

GYŰJTÖGETÉS

24. Gazda Klára. *Adatok a sepsiszentkirályi gyűjtögető gazdálkodáshoz.* Aluta 1970. 421—426. l.
25. *Kovászna megye gyógynövényei.* Sszgy., 1973. 239 l.+térk.
26. Rácz Gábor—Csedő Károly. *Plantele folosite în medicina populară de pe versanţii vestici ai Munţilor Harghita.* [Népgyógyászati adatok a Hargita nyugati lejtőinek vidékéről]. Aluta 1970. II. 75—81. l.

VADÁSZAT

29. Kós Károly. *Kászoni adatok a népi vadfogáshoz.* Aluta 1971. 323—346. l.

30. Molnár István. *Népi vadfogási módok az Ivó-patak környékén.* Évkönyv. Mvh. 1955. 65—76. l.
31. Uő. *Moduri de vînătoare populară în împrejurimile pîrîului Ivó.* Almanah. Tg. M., 1955. 63—71. l.
32. Uő. *Népi vadfogás a Borszéki-medencében.* Aluta 1974—1975. 205—234. l.

ÁLLATTARTÁS
PÁSZTORKODÁS

33. Gazda Klára. *Pásztorkodás az esztelneki gyermek életében.* A pásztorkodó gyermekek játékai Esztelneken. Aluta 1974—1973. 235—260. l.
34. Imreh István—Pataki József. *Adatok Udvarhelyszék állattartásához* (1570—1610). Aluta 1970. 169—184. l.
35. Popescu, Constantin. *Aspecte ale păstoritului din centrele Covasna și Brețcu.* [A kovásznai (vajnafalvi) és berecki juhászat sajátos problémái]. Aluta 1970. 309—312. l.

FÖLDMŰVELÉS

36. Imreh István—Pataki József. *Adatok Udvarhelyszék mezőgazdaságához* [1570—1610]. Aluta 1969. 131—141. l.

ÉPÍTKEZÉS
NÉPI MŰEMLÉKEINK

37. Kónya Ádám. *Népi udvarházak Bikfalván.* Aluta 1974—1975. 341—367. l.
38. Uő. *A zaláni reneszánsz boltozat és falfestmény.* Aluta 1969. 309—313. l.
39. Uő. *Uzon építészeti emlékei.* Aluta, 1976—77. 461—496. l.
40. Székely Zoltán—Varga Nándor Lajos. *Sepsiszentgyörgy város építészeti emlékei* [Román, magyar és német nyelvű szöveg]. Sszgy., 1969. 55 l.

Lásd. 14. Erdővidéki népi építészet és műemlékek
21. Csíkszeredai építkezések
22. Kézdivásárhely

BÚTOR

41. *Mobilierul țărănesc.* [Kiállítási katalógus]. Sszgy., 1973. 20 l.
42. *Népi bútorok.* [A Sszgy.-i múzeum népi bútor kiállításának katalógusa]. Sszgy., 1973. 20 l.

NÉPVISELET

43. Gazda Klára. *A felsőrákosi székely népviselet.* Aluta 1971. 427—60 l.
44. János Pál. *Csíki szőttes szoknya-rokolya.* Aluta 1970. 377—386. l.

MESTERKEDÉS. KISMESTERSÉGEK

A fa feldolgozása

45. Molnár István. *Faforgácskalap kötése a Kovászna megyei Kőrösön.* Aluta 1970. 331—366. l.
46. Uő. *Szita- és rostakéreg készítése Kőrösön* (Kovászna megye). Aluta 1969. 291—308. l.

A kő feldolgozása

47. Molnár István. *A kő feldolgozása Kézdipolyánban* (Kovászna megye). Aluta 1971. 347—377. l.

Üveggyártás

48. Hoffmann, Herbert. *Contribuții la studiul glăjăriilor din sudul și estul Transilvaniei.* [Az üveggyártás Dél- és Délkelet Erdélyben]. Aluta 1970. 295—307. l.

Vas

49. Kristó Tibor. *A kovácsmesterség Csíkban.* Aluta 1976—77. 385—399. l.

NÉPMŰVÉSZET

Kerámia

50. Gazda Klára. *Figurális kályhacsempék a Sepsiszentgyörgyi Múzeum gyűjteményében.* Aluta 1969. 281—286. l.

51. Seres András. *Barcaújfalusi fazekasság.* Aluta 1971. 379—390. l.
52. Uő. *Kovászna megye régi fazekas központjai.* Aluta 1974—1975. 267—305. l.

Fa

53. Seres András. *Bálint András virágai.* [Ismertető az Állami díjas kálnoki faragó népművészről]. [Román és magyar nyelvű szöveg]. Sszgy., 1974. 32 l.

Szőttes, hímzés, viselet

54. Csulak Magda. *125 magyar szálánvarrott* [árapataki] *hímzésminta.* [Román, magyar és német nyelvű bevezetővel]. Sszgy., 1972. 126 l.
55. Harkó Ferenc József. *Adatok a sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum néprajzi gyűjteményében található varrottasokhoz.* Évkönyv. 1955. 59—62. l.
56. Uő. *Date referitoare asupra cusăturilor care se află în colecția etnografică a Muzeului Regional din Sf. Gheorghe.* Almanah. 1955. 57—60. l.
57. Seres András. *Népi hímzéseink* (I.) *A barcasági csángó leányingek hímzésmintái.* Sszgy., 1972. 16 l.+125 hímzésminta.
58. Uő. *Népi hímzéseink* (II.) *Barcasági csángó férfiingek, menyecskeingek, öregasszonyingek és díszkendők hímzésmintái.* Sszgy., 1973. 24 l.+171 hímzésminta.
59. *Sóvidéki keresztszemesek* [Album]. (Összeállította Molnár I. és Molnár K.) [Kovászna és Hargita megye közös kiadása]. Csíkszereda, 1971. 50 l. hímzésminta+24 l. szöveg.

KERESKEDÉS

60. Gazda Klára. *Schimburi de mărfuri în I. Buzăului — Bodzafordulói népi árucsere.* Aluta 1976—1977. 353—364. l.
61. Tarisznyás Márton. *A gyergyói kereskedelem néprajzi vonatkozásaiból.* Aluta 1970. 407—412. l.

NÉPI TECHNOLÓGIA

62. Catrina, C.—Buşila, *A. Morile de apă de pe Valea Comanei — Ţara Oltului.* Aluta 1971. 405—426. l.
63. Uők. *Pivele de pe Valea Comanelor — Ţara Oltului.* Aluta 1970. 313—330. l.
64. Erőss János. *A bélafalvi olajütő.* Aluta 1969. 287—290. l.

TÁRSADALOM

65. Árvay József. *A kommandó faipari munkások 1936. évi sztrájkja.* Aluta 1971. 79—85. l.
66. Binder Pál. *A Barcaság és Háromszék kapcsolatainak történelméből.* Aluta 1971. 207—222. l.
67. Cserey Zoltán—Kozák Albert. *Adatok az 1945-ös földreformhoz Háromszék megyében.* Aluta 1971. 87—96. l.
68. Cserey Zoltán. *Istoria breslei cojocarilor din Tg. Secuiesc, la sfîrşitul sec. al XVIII.-lea şi la începutul sec. al XIX-lea.* [A kézdivásárhelyi szűcs céh története a XVIII. sz. végén és a XIX. sz. elején]. Aluta 1974—1975. 85—112. l.
69. Csorja Erzsébet. *Însemnări privind populaţia oraşului Covasna.* [Jegyzetek Kovászna lakosságáról]. Aluta 1972. 283—288. l.
70. Debreczy Sándor. *A kovásznai iskolai oktatás történeti áttekintése.* Aluta 1970. 235—241. l.
71. Egyed Ákos. *Erdővidék társadalma a XVIII. század közepén.* Aluta 1974—1975. 57—84. l.
72. Gazda László. *A sepsiszentgyörgyi „Olt" textilgyár munkaerőellátásának néhány problémája.* Aluta 1972. 289—303. l.
73. Haszmann Pál—Kósa—Szánthó Vilma. *Adalékok a XX. század eleji felsőháromszéki perefernum kérdéséhez.* Aluta 1976—77. 343—351. l.
74. Haşdeu, Titus. *Atribute de castel a cetăţii Bran* (sec. XVI.) [Törcsvár kastély jellegének kialakulása]. Aluta 1970. 131—126. l.
75. Kisgyörgy Z.—Vajna L. *Mina Căpeni 1872—1972* [Monográfia] Sszgy., 1972. 263 l.
76. Uők. *Köpecbánya 1872—1972* [Monográfia] Köpeci Bányavállalat. Sszgy., 1972. 290 l.
77. Vajda Ludovic. *Date privind exploatarea cărbunelui la Căpeni în sec. al XIX-lea.* [Adatok Köpec XIX. sz.-i szénbányászatának történetéhez]. Aluta 1970. 243—252. l.

Lásd: 7. Néprajztudomány és szociológia
20. A kézdivásárhelyi céhek
30. A pásztorkodó gyermekek életmódja

TERMÉSZETISMERET

78. Rácz G.—Kisgyörgy Z. *A népi növényismeret egyes kérdései Kovászna megyében.* Kovászna megye gyógynövényei. Sszgy. 1973. 217—220. l.

Lásd: 24. Kovászna megye gyógynövényei
25. Gyógynövények használata Hargita megyében

GYÓGYÍTÁS

79. János Pál. *Középkori népi gyógymódok, receptek.* Aluta 1970. 429—35. l.
80. Molnár István. *Adalék Udvarhelyszék XIX. sz. eleji népi gyógyászatának ismeretéhez.* Aluta 1976—77. 317—327. l.

SZOKÁSOK

81. Molnár István. *Tavaszi „csurgó ujítás" Gyalakuta községben.* Évkönyv, Mvh., 1955. 77—82. l.
82. Uő. *Obiceiul de „reînnoire a izvorului" primăvara în comuna Fîntînele.* Almanah. Tg. M., 1955. 72—77. l.
83. Seres András. *Az ifjúság téli mulatsága Bodza, Barcaság, Erdővidékén . . .* Aluta 1976—77. 329—342. l.

Lásd: 73. Felsőháromszéki perefernum

JOG (FALUTÖRVÉNYEK)

84. Imreh István. *A székely falvak törvényeiről.* Aluta 1971. 223—279. l.
85. Marcu L.—Negoț V. *Vechi obiceiuri juridice în Depresiunea Buzaelor.* [Népi jogszokások Bodza-vidékén]. Aluta 1974—75, 171—196. l.
86. Tarisznyás Márton. *Részletek a gyergyói határhasználat múltjából.* Aluta 1974—75 307—312. l.

NÉPKÖLTÉSZET

a) **Vegyes szöveggyűjtemény**

87. *Flori alese — Leánynéző.* Román és magyar népköltészeti gyűjtemény. Sszgy., 1969. 37 l.

b) **Népdal. Népzene**

88. Almási István. *Népdalgyűjtés és zenei nevelés.* Árkos 1971. 47—56. l.
89. *Árkos — 1971* [A Művelődés c. folyóirat baráti körének zenei találkozója. Előadások. Hozzászólások]. Sszgy., 1972. 260 l.

90. Harkó József. *Lakodalmi rigmusok Kovászna megyéből.* Aluta 1976—1977, 365—384. l.
91. Imets Dénes. *Bartók és Kodály nyomában Csíkban.* Árkos 1971. 105—117. l.
92. Jagamas János. *A magyar népzene és műzene kapcsolatáról.* Árkos 1971. 23—34. l.
93. Lakatos Imre. *A népdal szerepe és jelentősége az énektanításban.* Árkos 1971, 99—103. l.
94. Szász Károly. *Kodály módszer.* Árkos 1971. 67—98. l.
95. Czakó Ádám. *Száll a nóta.* Népdalok. Sszgy., 1969. 41 l.
96. Faragó József. *Moldvába és Havasalföldre visszavonuló erdélyi magyar és román kurucok dala.* Aluta 1971. 461—467. l.
97. *Felsütött az esthajnali csillag.* Kézdiszentléleki népdalok. Sszgy., 1970. 24. l.
98. *Futásfalvi népdalok,* Sszgy., 1973. 32 l.

Lásd: 2. A Művelődés zenei bibliográfiája

NÉPI ÍRÁSBELISÉG

99. Baciu, Ghiţa, *Pui de brad* [A parasztköltő verseiből]. Sszgy., 1972, 128 l.
100. Stanca, Constantin. *Poetul ţăran — Ghiţa Baciu.* Aluta 1971. 469—516. l.

NÉPNYELV

101. Berde Mária. *Zalán és Feldoboly helynevei.* Aluta 1976—77. 419—433. l.
102. Gálffy M.—Márton Gy. *Mutatvány a háromszéki tájnyelvi atlaszból.* Aluta 1970. 275—281+XII l.
103. Kisgyörgy Zoltán. *Kovászna megye északnyugati részének ásványvizei és gázömlései* [és azok népi megnevezése]. Aluta 1974—75. 425—430. l.
104. Kocsis Lajos. *Jobbágyfalva helynevei.* Aluta 1974—75. 313—318. l.
105. Nemes Z.—Gálffy M.—Márton Gy. *Torjai szójegyzék.* Sszgy., 1974. 186 l.
106. Salamon Sándor. *Rétyi tájszótár* (D—E) Aluta 1974—75. 331—339. l.; (F) Aluta 1976—77. 401—411. l.
107. Székely Zsófia. *Ikafalva földrajzi nevei.* Aluta 1974—1975. 319—329. l.
108. Uő. *Csíkmadaras földrajzi nevei. Csíkmadarasi tájszavak.* Aluta 1976—77. 413—418. l.

JÁTÉK

Lásd: 30. A pásztorkodó gyermekek játékai

MUZEOLÓGIA
KIÁLLÍTÁSOK

109. Fóris Pál. *A Sepsiszentgyörgyi Múzeum fényképtára* [Katalógus 1—1000-ig]. Sszgy., 1974. 98 l.
110. Zágoni Jenő. *Múzeumi krónika, évfordulók 1974—1975.* [A Sepsiszentgyörgyi Múzeum néprajzi részlegének tevékenységéről is]. Aluta 1974—1975. 487—499. l.
111. Uő. *Múzeumi krónika, évfordulók 1976.* Aluta 1976—77. 509—524. l.

Lásd: 20. Kézdivásárhelyi múzeumi tájékoztató
37. Népi bútor a sepsiszentgyörgyi Múzeumban
38. Ua.

RÖVIDÍTÉSEK:

Almanah-1955	— Almanahul Muzeului Regional Sf. Gheorghe
Évkönyv-1955	— A sepsiszentgyörgyi Tartományi Múzeum Évkönyve
Aluta	— A sepsiszentgyörgyi Múzeum Évkönyve 1969-től
Buc. Buk.	— Bucureşti, Bukarest
Tg. M., Mvh.	— Tîrgu Mureş, Marosvásárhely
Sszgy.	— Sepsiszentgyörgy
Uő. Uők.	— Ugyanő, Ugyanők

HELYSÉGNÉVTÁR

Árapatak — *Araci* 54
Árkos — *Arcuş* 89

Barcaság — *Ţara Bîrsei* 57, 58, 66, 83
Barcaújfalu — *Satu nou* 51
Bálványos fürdő — *Băile Bálványos* 19, 20
Bereck — *Breţcu* 35
Bélafalva — *Belani* 64
Bikfalva — *Bicfalău* 37
Bodza-vidéke — *Zona I. Buzăului* 11, 28, 60, 83, 85
Borszéki medence — *Bazinul Borsec* 32

Csernáton — *Cernat* 27
Csík — *Ciuc* 44, 49, 91
Csíkmadaras — *Mădaraş* 108
Csíkszereda — *Miercurea Ciuc* 22
Csomakőrös — *Chiuruş* 45, 46

Erdővidék — *Bazinul Baraolt* 14, 15, 71, 83
Esztelnek — *Estelnic* 33

Feldoboly — *Dobolii de sus* 101
Felsőrákos — *Racoşul de sus* 43
Futásfalva — *Alungeni* 98

Gyalakuta — *Gialacuta* 81, 82
Gyergyó — *Bazinul Gheorgheni* 61, 86

Hargita — *Harghita* 26, 30, 31
Havasalföld — *Muntenia* 96
Háromszék — *Treiscaune* 12, 13, 16 25, 52, 66, 67, 72, 78, 90, 102, 103

Ikafalva — *Icafalău* 107

Jobbágyfalva — *Iobăgeni* 104

Kálnok — *Calnic* 53
Kászon — *Casin* 29
Kézdipolyán — *Poian* 47
Kézdiszentlélek — *Sînzieni* 97
Kézdivásárhely — *Tg. Secuiesc* 21, 23, 68
Komandó — *Comandău* 65
Kovászna — *Covasna* 69, 70
Kovászna megye — lásd Háromszék
Köpecbánya — *Căpeni* 75, 76, 77

Moldova 96

Olt völgye — *Valea Oltului* 62, 63

Réty — *Reci* 106
Rétyi nyír — *Mestecănişul de la Reci* 17, 18

Sepsiszentgyörgy — *Sf. Gheorghe* 40, 72
Sepsiszentkirály — *Sîncrai* 24
Sóvidék 59
Székelyföld — *Secuime* 1, 84

Torja — *Turia* 105
Törcsvár — *Bran* 74

Udvarhelyszék — *Jud. Odorhei* 34, 80
Uzon — *Ozun* 39

Vajnafalva — *Voineşti* 9, 35

Zalán — *Zălan* 38, 101

NÉVMUTATÓ

Almási István 88

Árvay József 5, 65

Baciu Ghiţă 99, 100
Bartók Béla 91
Bálint András 53
Berde Mária 101
Binder Pál 66
Bogáts Dénes 6, 7
Busila A. 62, 63

Catrina C. 62, 63
Czakó Ádám 95

Csedő K. 26
Cserey Zoltán 67, 68
Csia Ernő 5
Csorja Erzsébet 69
Csulak Magda 54

Debreczi Sándor 70

Egyed Ákos 71
Erőss János 64

Faragó József 96
Fóris Pál 109

Gazda Klára 24, 33, 43, 50, 60
Gazda László 72
Gálffy Mózes 102, 105

Harkó József 55, 56, 90
Haşdeu Titus 74

Haszmann Pál 27, 73
Hoffman Herbert 48

Imets Dénes 91
Imreh István 34, 84
Incze László 21

Jagamas János 92
János Pál 44, 79

Kisgyörgy Zoltán 14, 15, 75, 76, 78, 105
Kocsis Lajos 104
Kónya Ádám 16, 17, 18, 19, 20, 37, 38, 39
Kós Károly 1, 29
Kósa-Szántó Vilma 8, 73
Kovács Sándor 17, 18, 19, 20
Kozák Albert 67
Kristó Tibor 49

Lakatos Imre 93

Marcu L. 85
Márton Gyula 102, 105
Moldovan Nicolae 28
Molnár István 30, 31, 32, 45, 46, 47, 59, 80, 81, 82
Molnár Kálmán 59

Nemes Zoltánné 105
Negoţ V. 85.

Orbán Balázs 1

Pataki József 34
Plugor Sándor 21
Pop M. 9

Rácz Gábor 26, 78

Salamon Sándor 106
Seres András 51, 52, 53, 57, 58, 83
Stanca Constantin 100
Sylvester Lajos 21

Szász Károly 94
Székely Zoltán 6, 7, 10, 40
Székely Zsófia 107, 108

Tarisznyás Márton 61, 86

Vajna Lajos 75, 76, 77
Vasilescu V. 11
Vámszer Géza 22, 23
Varga Nándor Lajos 40

Zágoni Jenő 3, 4, 108, 109

ȘTIINȚELE NATURII
TERMÉSZETTUDOMÁNY

CONTRIBUȚII PRIVIND STUDIUL RADIOACTIVITĂȚII APELOR MINERALE ȘI A MOFETELOR DE LA COVASNA, BĂILE BÁLVÁNYOS ȘI MALNAȘ-BĂI, JUD. COVASNA

SZABÓ ÁRPÁD — BOGDAN DELIA — KISGYÖRGY ZOLTÁN

Stațiunile balneare din județul Covasna ocupă din ce în ce un rol mai important în balneologia românească precum și în turism. Ministerul Turismului, prin Oficiul Județean de Turism alocă periodic fonduri pentru descoperiri de noi surse de factori terapeutici naturali, dar paralel cu aceste cercetări pune un accent și pe urmărirea parametrilor calitativi ai surselor existente. Astfel s-au creat posibilitățile pentru studierea radioactivității naturale ale apelor minerale și mofetele de la Covasna, Bálványos și Malnaș-Băi. Paralel cu aceste lucrări s-au executat măsurători geofizice, cercetări hidrogeologice complexe, analize chimice, cu scopul cunoașterii temeinice ale factorilor terapeutici naturali, aducînd astfel servicii și balneoterapiei.[1—4]

În lucrarea de față sînt redate rezultatele studiilor radiologice din campaniile de vară 1976—77.

I. Situația geografică și hidrogeologică a surselor

1. COVASNA

Majoritatea surselor studiate ajung la suprafață străbătînd umplutura tînără (plio-pleistocenă) a Depresiunii Brașov-Tg. Secuiesc. Pe baza cercetărilor de pînă acum s-a putut separa un număr de trei complexe acvifere:

a) un complex superior cu ape mineralizate între adîncimi de 0—15 m;

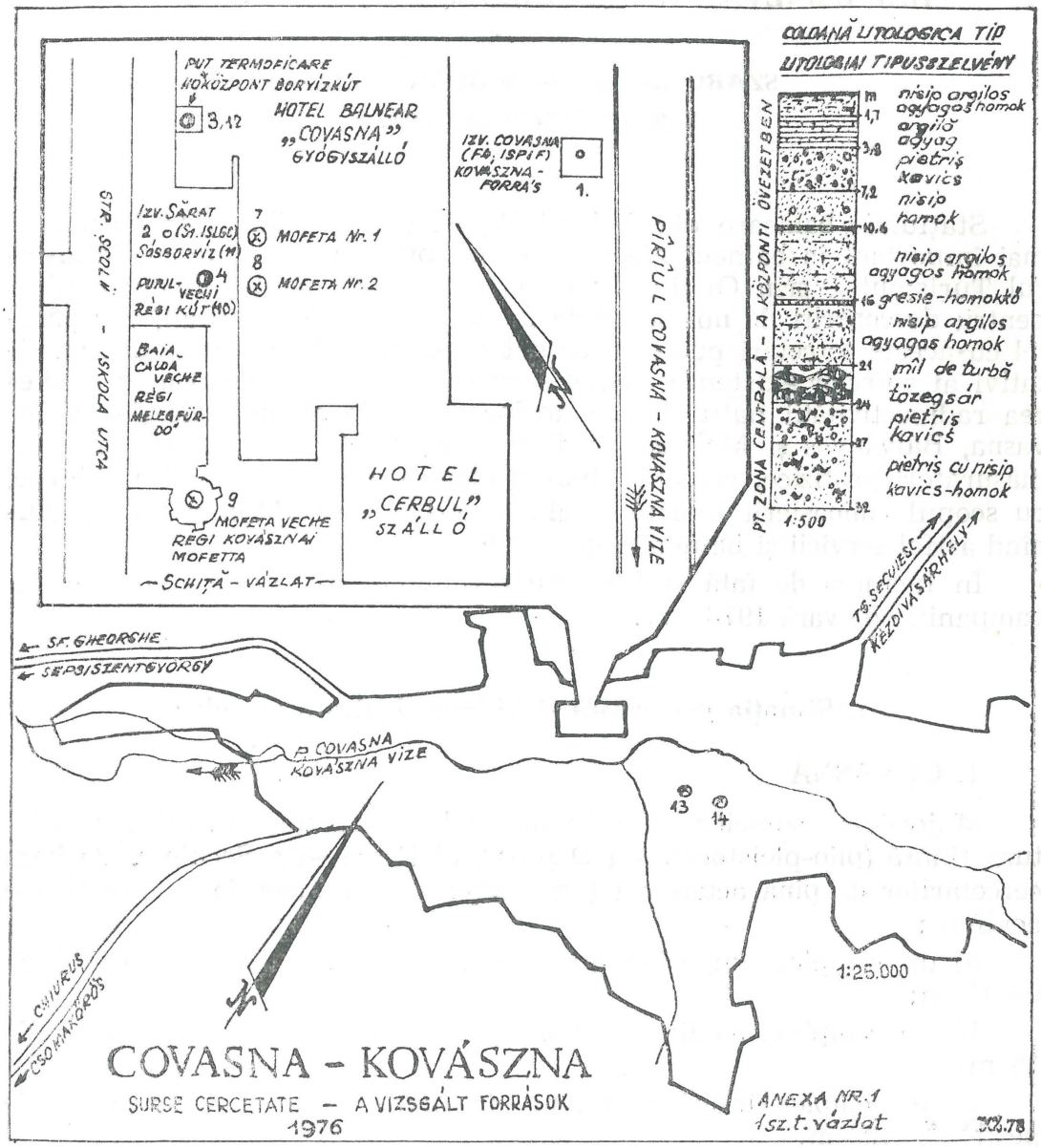
b) un complex mediu în pliocen cu caracter artezian sub ad. de 15 m;

c) un complex inferior cantonat în fundamentul cretacic la ad. de peste 40—100 m;

Apele minerale din cele trei complexe se deosebesc din punct de vedere a compoziției chimice. Mineralizația lor totală crește proporțional cu adîncimea, un rol împortant revenind din ce în ce mai mult clorurii de sodiu.

În perioada amintită au fost studiate sursele indicate de medicii balneologi în cură internă și externă. Majoritatea lor se află situate în centrul stațiunii, în jurul hotelurilor balneare COVASNA și CERBUL, astfel: *Izvorul „Covasna"* (1) sau sonda F4-ISPIF situat în fața hotelului

Fig. 1

amintit (vezi schița grafică nr. 1) și *Izvorul sărat* (2) sau sonda S1 ISLGC din curtea hotelului COVASNA. Ambele foraje debitează ape carbogazoase arteziene din orizontul acvifer mediu; puțurile *Termoficare* (3) și *Puțul vechi Covasna* (4) tot în curtea hotelului; fiind săpați în orizontul acvifer superior.

Au mai fost studiate apele carbogazoase alcaline sărate din *Puțul Ördög* (5) din str. Tóth și *Borvizul sărat* din Valea Zînelor (6), de pe curtea sanatoriului de copii. Debitele surselor sînt: 0,5, respectiv 0,1—0,2 l/sec.

Din punct de vedere al radioactivității naturale au fost studiate și mofetele principale din Covasna astfel: *mofetele nr. 1 și nr. 2* (7—8 de la baza de tratament al O.J.T. Covasna, *mofeta veche Covasna* (9), gazele emanate din *puțul vechi Covasna* (10), gazul din sonda *S1-ISLGC* (11). Aceste două din urme alimentează mofetele din baza de tratament cu gaz terapeutic. Dat fiind faptul că mofeta nr. 1 are și o sursă de gaz independentă, gazele de alimentare au fost studiate în mod separat. În continuare au fost studiate gazele din *puțul de Termoficare* (12), precum și cele din *mofetele* particulare *Bardócz* și *Bene* (13—14). Menționăm că toate emanațiile semnalate sînt gaze eliberate din sursele de ape minerale (strate acvifere de adîncime, puțuri și sonde).

2. BĂILE BÁLVÁNYOS

Ape minerale din acest perimetru ajung la suprafață prin două tipuri mari de complexe litologice: flișul bodoc (albian) și formațiunile vulcanice ale masivului Büdös. Flișul creatic este constituit din gresii de ciment calcaros, alternanțe de marne cu conglomerate. În acest fliș se găsesc intruziuni magmatice, iar peste ele andezite și pachete ale formațiunilor vulcanogeni sedimentare. Aceste roci magmatice, în afara feldșpaților alcalini, sînt bogate în hidrosilicați de fier și de aluminiu. Formațiunile amintite sînt afectate de o serie de falii și linii rupturale — orientate N—S și E—V — localizate cu ajutorul măsurătorilor geofizice. Ele permit migrarea din adîncimi a gazelor vulcanice (bioxid de carbon și hidrogen sulfurat) atît de necesare la formarea apelor minerale și mofetelor. Menționăm că zona Muntelui Büdös este locul cu exemplul clasic al fenomenelor postvulcanice din țara noastră.

Majoritatea surselor studiate se află în zona „Csiszár" al stațiunii, pe versantul nordic al Muntelui Csoma (vezi anexa grafică nr. 2). Ele sînt după cum urmează: *Izvorul Aluniș* (16) la distanța de 25 m de la Bazinul Mare (ștrand), *Bazinul Mare* (ștrand) (17), *Bazinul Ciocolată* (18) la SE de Bazinul Mare, *Bazinele gemene alaunice* (19) lîngă aleea principală, *Bazinul Hammas* (20) de sub Bazinul Mare, precum și cele două izvoare captate pentru cură internă pe partea stînga și dreapta a aleii principale: *Izvorul Sofia* (21) și *Izvorul Iordan* (22). Deasemenea au fost studiate cele două izvoare de lîngă drumul de acces Turia-Bálványos: *Izvorul Seiche* (sau Imola) de la km. 18 (23) și *Izvorul Transilvania* de la km. 20 (24).

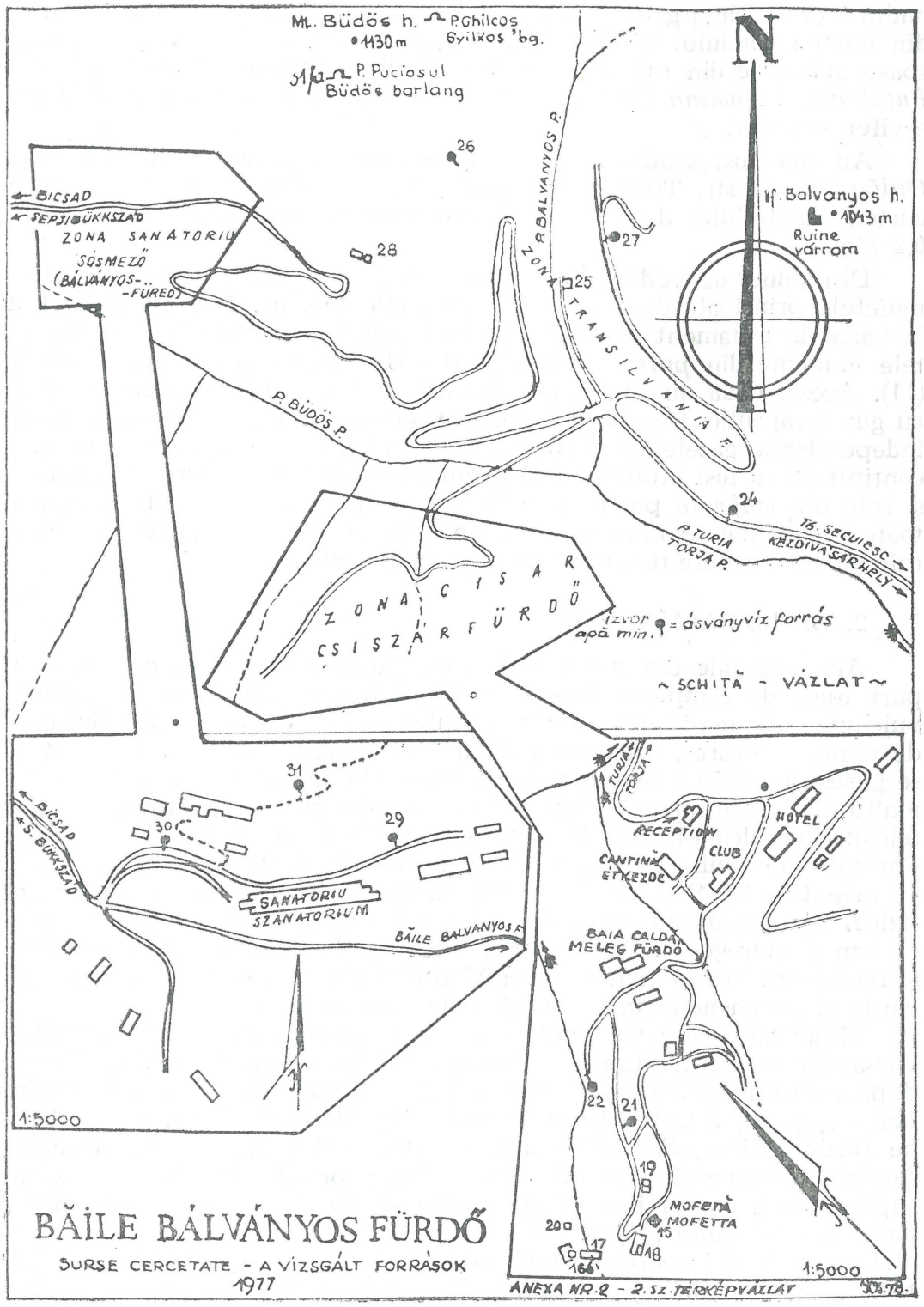

Mt. Büdös h.
•1130 m
P. Ghilcoș
Gyilkos 'bg.
P. Pucioasă
Büdös barlang
N
Vf. Balvanyos h.
•1043 m
Ruine
várrom
BICSAD
SEPSIBÜKKSZÁD
ZONA SANATORIU
SÓSMEZŐ
(BÁLVÁNYOS-
-FÜRDŐ)
P. BÜDÖS P.
ZONA P. BALVANYOS P.
TRANSILVANIA F.
ZONA CISAR
CSISZÁRFÜRDŐ
P. TURIA
TORJA P.
TÁ. SECUIESC
KÉZDIVÁSÁRHELY
Izvor apă min. = ásványvíz forrás
~ SCHIȚĂ - VÁZLAT ~
SANATORIU
SZANATORIUM
BĂILE BALVANYOS F.
RECEPTIUNE
HOTEL
CLUB
CANTINĂ
ÉTKEZDE
BAIA CALDĂ
MELEG FÜRDŐ
MOFETĂ
MOFETTA
1:5000
BĂILE BÁLVÁNYOS FÜRDŐ
SURSE CERCETATE - A VIZSGÁLT FORRÁSOK
1977
ANEXA NR. 2 - 2. SZ. TÉRKÉPVÁZLAT

Fig. 2

În zona „Transilvania" au fost studiate izvoarele *Szilamér* (25) care alimenta băile calde odinioare, *Izvorul Bálványos* (26) descoperit recent, precum și *Izvorul Ibolya* (27) la poalele Muntelui Bálványos. Au fost studiate unele surse din masivul Büdös: bazinele vechi ale băilor *Apor* de la km 22,4 (28), precum și izvoarele din zona sanatoriului Turia (zona Cîmpul Sărat) astfel: *Izvorul Fideliș* (29), *Carol* (30) și *Acru* (31). Ele au un debit ce variază între valorile de 0,1—0,3 l/sec.

Dintre gazele mofetice au fost subpuse măsurătorilor emanațiile din *Peștera Pucioasă* (31/a) și cele din *Mofeta Bálványos* (15). Peșterile Puci-

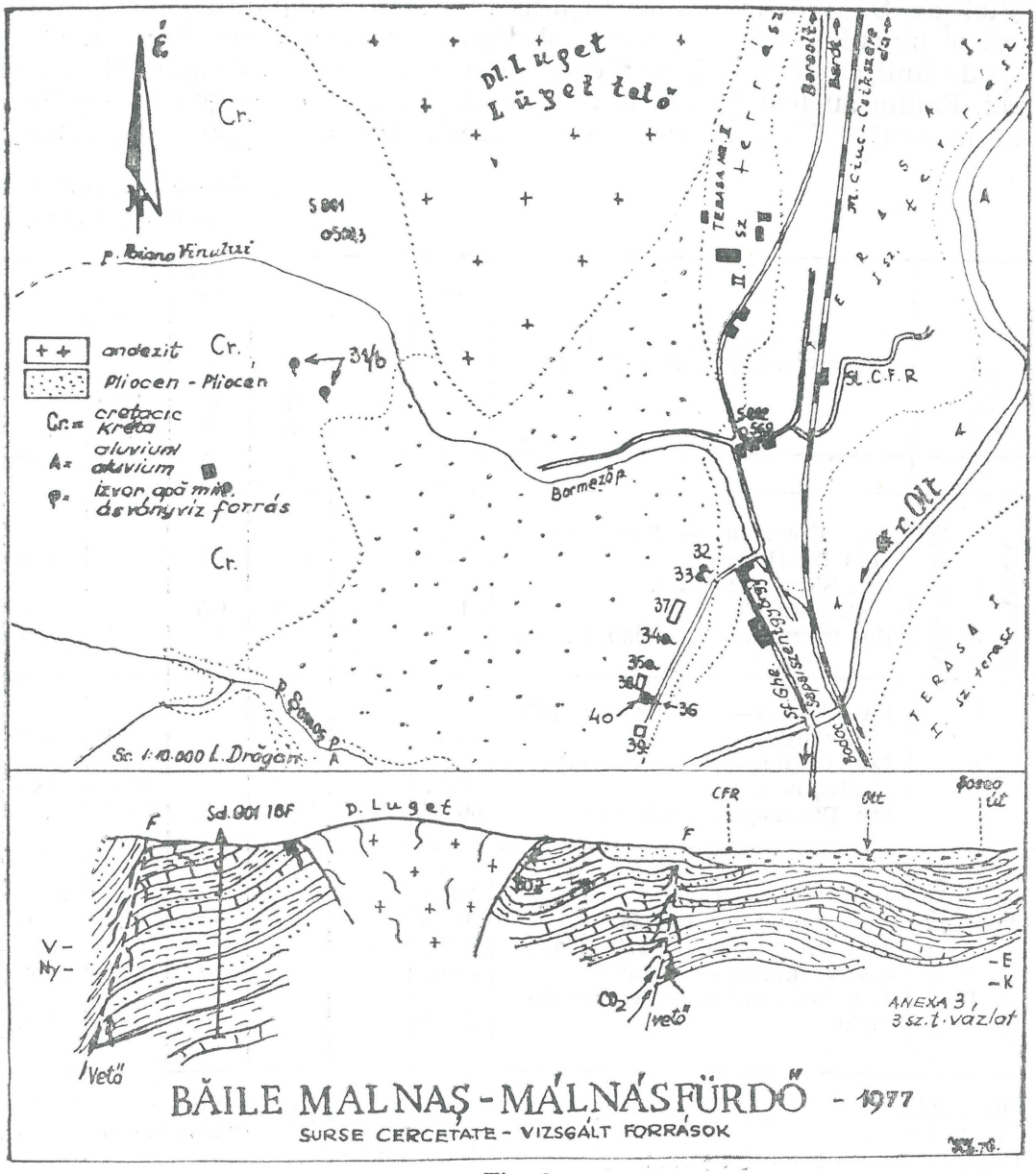

Fig. 3

oasă și Ghilcoș (din apropiere), reprezintă cele mai bogate surse de gaz terapeutic de bună calitate din această zonă. Faptul că ele emană direct din fisurile masivului de andezit, ne îndreptățește să afirmăm că este vorba de un gaz vulcanic uscat, mult căutat de balneologi.

3. MALNAȘ-BĂI

Din punct de vedere geologic, perimetrul Malnaș este destul de complex. În zonă se întîlnesc patru unități geologice mari: andezitele Harghitei de Sud, formațiunile flișului „Baraolt", umplutura plio-pleistocenă al ulucului Oltului, precum și depozitele holocenului. Ele sînt afectate de linii de dislocații, prin care ajung la zi gazele vulcanice din adîncimi. Faliile au fost localizate cu ajutorul măsurătorilor geofizice executate în anul 1977. Prin lucrările hidrogeologice au fost puse în evidență

Analiza chimică a surselo
A radiológiailag vizsgál

Nr. crt. Sorszám		DENUMIREA SURSEI AZ ÁSVÁNYVIZ MEGNEVEZÉSE	ANIONI						
			Cl^-	Br^-	NO_2^-	NO_3^-	SO_4^-	HCO_3	Na^+
0		1	2	3	4	5	6	7	8
COVASNA	1	Izv. Covasna — Kovászna f. (F4 ISPIF) (1)	125,9	0,8	28,9	6,0	25,3	3080	1 140
	2	Izv. Sărat — Sós bv. (S1. ISLGC) (2)	1 134,6	2,3	22,0	0,5	—	2116	1 236,8
KOVÁSZNA	3	Puț termofic. — Hőközp. kút (3)	70,9	*u*	24,5	4,5	15,7	3855	1 429,8
	4	Izv. Aluniș — Mogyorós f. (16) Bálványos	255,3	*u*	1,1	—	163,7	1030,7	87,5
	5	Izv. Iordan — Jordán f. (22) Bálványos	92,2	*u*	0,8	—	147,3	518,5	48,0
	6	Izv. Bálványos forrás (26)	609,6	3,0	3,0	4,0	126,4	1464	
MALNAȘ B.	7	Izv. Ileana — Ilona forrás (32)	283,6	—	—	*u*	0,3	3050	390
	8	Izv. Mioara forrás (33)	460,6	—	—	*u*	0,2	3450	290
	9	Izv. Victoria — Viktoria f. (34)	177,2	—	—	*u*	0,4	1311	229
	10	Izv. Principal — Főkút (35)	254,5	—	—	*u*	1,1	2155	350
MÁLNÁSFÜRDŐ	11	Baz. Baia caldă — Melegfürdő (38)	141,8	—	—	*u*	0,5	1390	182

Observații: μ = urme nyomokban; 0,07* = siliciu szilicium; 1357· = rezidiu fix la 105°C száraz maradék 105°C-on
Megjegyzések:
După nr. crt. în paranteză s-a trecut nr. analizei radiologice
Zárójelben a radiológiai analízis száma.

două complexe acvifere: unul *superior* cantonat în depozitele plio-pleistocen și altul *inferior*, cantonat în formațiunile fundamentului cretacic.

Sursele din această stațiune — care au făcut obiectul studiilor radiologice — sînt: apa minerală din *stația de îmbuteliere MALNAȘ* (31/b) din zona flișului, *Izvorul Ileana* (32), *Mioara* (33), *Victoria* (34), *Izvorul Principal* (35), *Izvorul Mofetei* (36) din zona plio-pleistocenului, situate pe lîngă aleea principală (vezi anexa grafică nr. 3). Au mai fost studiate sursele bazinelor *Herkules* (37), a *Băii calde* (38), *Bazinul Neptun* (39) care au zona de captare pe linia de contact al formațiunilor de terasă cu plio-pleistocenul.

Dintre emanațiunile mofetice a fost studiat gazul *Mofetei Malnaș-băi* (40).

În tabelul nr. 1 sînt trecuți parametrii hidrogeologici ai izvoarelor care au fost reanalizate din punct de vedere a compoziției chimice în

cercetate de către I.T.I.M. **Tabelul nr. 1**
források vegyi összetétele **1. sz. táblázat**

KATIONI									Substanțe organice szerves anyagok	liber szabad CO_2	Mineralizația tot Összmineralizáció	pH	apă víz T°C	debit vízhozam l/sec.
K^+	NH_4^+	Ca^{++}	Mg^{++}	Fe^{++}	Mn^{++}	$HSiO_3$	HBO_2	NH_2						
9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
19,0	2,7	70,7	10,4	5,0	5,9	45	3,0	1,6	2,3	1 583	6 107	5,6	9	2,4
40,5	5,5	94,7	86,5	1,4	1,9	4,8	2,1	2,4	11,2	2 311	7 079,4	6,3	11	0,9
19,0	5,3	64,7	7,7	7,7	2,2	9,1	3,0	1,6	2,6	1 720	7 303,3	5,5	12,5	1,1
8,6	6,2	385,4	42.3	12,1	—	20,5	—	*u*	20,8	1 440	3 474	6,5	10,8	0,04
4,6	*u*	147,9	48,0	18,0	—	16,5	—	*u*	17,6	1 350	2 409,4	6	12,5	0,06
30,0	8,4	398,8	8,7	23,3	—	—	—	0,8	50,5	1 130	4 359,7	6,5	10,5	0,08
30,0	—	203,5	30,0	0,5	*u*	0,07*	31,2	—	0,4	1 100	2 947,2·	6,3	11	0,04
35,5	—	220,1	31,7	3,7	0,6	0,37*	44,5	—	0,1	89,6	1 357·	6,4	10	0,02
14,5	—	161,9	28,8	1,1	*u*	0,20*	50,2	—	0,8	1 638	1 826,6·	6,2	11	0,07
25,0	—	188,4	44,8	0,1	0,7	0,50*	53,8	—	0,5	1 828	3 228,4·	6,3	11	0,1
14,5	—	105,5	39,5	0,5	*u*	0,07*	31,8	—	1,7	1 310	5 254,2·	6,1	11	0,16

Coloanele 2—20 } = date furnizate de I.M.F.B.R.M. — București
A 2—20 oszlopban } = a Balneológiai Intézet adatai
Coloanele 21—23 } = date furnizate de O.J.T. Covasna
A 21—23 oszlopban } = a Kovászna Megyei Turisztikai Hivatal mérései

anul 1977. Analizele chimice au fost executate de către Institutul de Medicină Fizică, Balneoclimatologie şi Recuperare Medicală din Bucureşti. Pentru restul surselor sînt valabile analizele chimice anterioare, publicate în literatura de specialitate.

II. Metodele de investigare experimentală

Analizele radioizotopice au fost efectuate prin aplicarea metodelor perfecţionate, descrise în publicaţiile anterioare ale autorului A. Szabó (7—12). În cadrul acestui studiu s-au aplicat şi metode noi, elaborate în vederea măririi preciziei şi reducerii timpului de lucru. În cele ce urmează se prezintă pe scurt caracteristicile acestor metode experimentale.

1. — DETERMINAREA RADONULUI (Rn-222).

Dozarea radonului s-a făcut direct pe teren cu un dispozitiv portativ, prevăzut cu camere de scintilaţie tip NY 402, cuplat cu fotomultiplicatorul tip ND 422 şi cu un analizor monocanal tip NP 420 de producţie R.P.U. Schema instalaţiei este redată pe fig. 4.

Etalonarea dispozitivului s-a făcut cu soluţii etalon de radiu, obţinut de autorul A. Szabó prin metoda originală din tufuri calcaroase radifere indigene (7).

Proba de apă s-a luat într-un vas Curie prealabil vidat. Trecerea radonului dizolvat în apă, în camera de măsurare se face prin antrenare cu aer barbotat prin probă şi introdus în camera de scintilaţie prealabil vidată. Gazele mofetice s-au măsurat prin introducerea directă a gazului în camera de scintilaţie de 1 litru, prealabil vidată. Măsurarea activităţii s-a făcu totdeauna după trecerea a 3 ore de la introducerea gazului, cînd s-a stabilit echilibrul între Rn şi produşii săi de dezintegrare RaA, RaB, şi RaC.

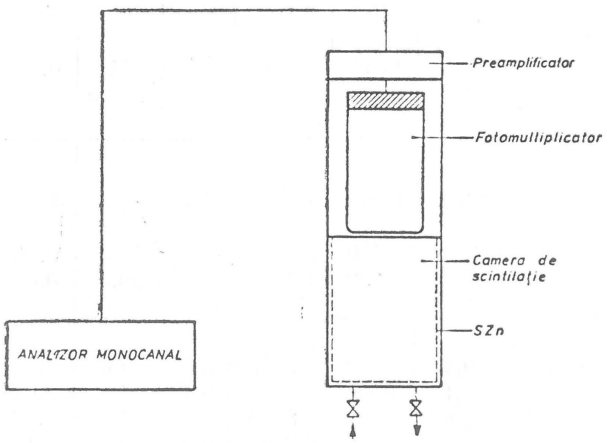

Fig. 4

Avantajul mare al acestei metode, faţă de metodele aplicate anterior, bazate pe camera de ionizare, este că umiditatea şi alte impurităţi nu jenează măsurătoarea. Analizorul monocanal permite selecţionarea fotopicurilor după energia caracteristică scintilaţiilor corespunzătoare descendenţilor alfaactivi ai radonului. Existenţa a 10 camere de scintilaţie permite efectuarea unui mare număr de măsurători pe zi.

2. DETERMINAREA RADIULUI

Extragerea radiului din probe de 5 litri de apă se face prin precipitare radiochimică cu antrenorul neizotopic bariul sub formă de sulfaţi. Sulfaţii se solubilizează prin topire cu carbonaţi alcalini, sau prin complexonare cu Trilon B (12).

Soluţia conţinînd radiul se închide într-un vas Curie. După stabilirea echilibrului, între Rn şi Ra (cca 28 zile) radonul se trece în camera de scintilaţie prin barbotarea aerului prin soluţie. Din cantitatea de radon se calculează concentraţia de radiu. În cazuri urgente, dacă nu se poate aştepta stabilirea echilibrului, atunci concentraţia de Ra se calculează cu următoarea formulă: (13):

$$Q_{Ra} = \frac{Q_{Rn}}{1 - e^{-\lambda t}} \text{ pCi}$$

unde

λ — constanta de dezintegrare a radonului ($2{,}077 \cdot 10^{-6} \text{sec}^{-1}$)

t — timpul de regenerare a radonului în vasul Curie (sec.)

Q_{Rn} — cantitatea de radon determinat în pCi.

3. DETERMINAREA URANIULUI.

Uraniul se determină pe cale fluorimetrică, comparînd perlele obţinute cu fluorura de sodiu cu perle etalon.

Extragerea uraniului din probă se face prin precipitare cu albumină, după ce prealabil s-a indepărtat elementele alcalino-teroase şi fierul. Compararea perlelor se face prin iluminare cu lumina ultravioletă ale unei lămpi Hanau. Măsurători de uraniu s-au efectuat şi prin metoda spectrofotometrică, precum şi prin spectrometrie optică.

4. DOZAREA TORIULUI

Toriul a fost determinat printr-o metodă originală indirectă (13). La proba de apă se adaogă o sare de bariu drept purtător pentru izotopii de radiu şi aceasta se precipită la fierbere cu acid sulfuric sub formă de sulfaţi ai izotopilor de radiu (Ra, ThX, $MsTh_1$) şi de bariu. Sulfaţii se solubilizează prin topire cu carbonaţi alcalini şi se aşteaptă 2 zile, în care $MsTh_2$ degajat prin dezintegrarea $MsTh_1$ intră în echilibru cu elementul mamă. După aceia se separă $MsTh_2$ prin antrenare cu un precipitat de hidroxid feric pe un filtru membrană şi se măsoară activitatea cu un contor GM frontal respectiv cu un dispozitiv cu acintilator organic şi numărător de impulsuri. Etalonarea se face cu preparate obţinute în mod identic din săruri vechi de toriu în care descendenţii sînt în echilibru cu toriul. Eroarea de măsurare este de maximum 5%, ceiace este inferior variaţiilor naturale ale concentraţiei de toriu în apele naturale.

5. DETERMINAREA ACTIVITĂȚII GLOBALE BETA-GAMA.

Măsurătorile s-au efectuat asupra rezidiului rămas după evaporarea probelor de cîte 1 litru apă. S-a aplicat un dispozitiv de evaporare rapidă, care permite suflarea deasupra apei al unui jet de aer supraîncălzit. Măsurarea activității rezidiului se face pe un filtru standard utilizînd un dispozitiv cu contor de gardă și montaj de anticoincidență cu fond redus. (13).

III. **Rezultatele măsurătorilor radioizotopice**

Datele măsurătorilor sînt cuprinse în tabelele Nr. 2 și 3, în care sînt trecute și numerile cu care sînt insemnate izvoarele pe hărți (Fig. 1—3).

Datele tabelelor arată că apele minerale interceptate la stațiunile balneare la care s-au efectuat măsurătorile au o radioactivitate slabă sau mediocră, cu puține excepții (ex. Izv. Szejke B. Bálványos). Concentrația radioelementelor în toate sursele studiate este sub limita permisă pentru apa potabilă, conform normelor sanitare în vigoare. Concentrația mică a radioelementelor se explică prin radioactivitatea mică a straturilor de roci străbătute de apele minerale în drumul lor subteran.

Cu toate că concentrația radonului în apele studiate este moderată, prin ororadioactivitatea mare, izvoarele și emenațiunile de gaze mofetice contribuie substanțial la creiarea factorilor terapeutici de climă, producînd ionizarea atmosferei stabilimentelor balneare. Radioactivitatea astfel creată al atmosferei contribuie la apariția reacției balneare, care se manifestă prin reimprospătarea rapidă generală al organismului celor veniți la tratament sau odihnă. Ororadioactivitatea surselor se calculează înmulțind radioactivitatea raportată la litru cu debitul pe oră al izvorului de apă sau de gaz. Prin stimularea metabolismului celular, radioactivitatea apelor minerale și a gazelor mofetice, contribuie la întărirea rezistenței organismului, ajutîndu-l ca să invingă singur multe inbolnăviri.

Se remarcă concentrația ridicată a radonului în gazele unor mofete din Covasna și mai cu seamă a gazelor din peșterea Turia din apropierea sanatorului, care asigură acestora calități terapeutice deosebite (13). Prin conducerea acestor gaze din peșteră la stațiunea Bálványos, se poate crea bazele pentru viitoarea dezvoltare a stațiunii, prin crearea de mofete cu mare eficacitate.

Debitul foarte redus al majorității izvoarelor studiate este cauzată în parte de starea foarte neglijată a captărilor. Debitul se va putea mări substanțial pe lîngă executarea unor noi foraje hidrogeologice și prin modernizarea captărilor.

Pentru utilizarea cu mai mare randament al radioactivității apelor și gazelor din stațiuni, se recomandă aplicarea unor dispozitive automatizate, prin care se poate mări după nevoie radioactivitatea, utilizînd radonul degajat de un preparat de radiu cu putere emanatoare mărită. (13).

TABELUL NR. 2. SZ. TÁBLÁZAT

Compoziția radioizotopică a apelor minerale și a gazelor mofetice de la Covasna

A Kovásznai ásványvizek és mofettagázak radioizotópos összetétele.

Nr. crt. Sor szám	Denumirea sursei A forrás elnevezése	Concentrația radioizotopilor în 1 litru apă A radioizotópok koncentrációja 1 liter vízben					Nr. izvorului pe hărți A forrás száma a térképeken
		Activitatea globală Összaktivitás	Radon	Rádiu	Uraniu —9·10 g	Toriu —7·10 g	
		picocurii (pCi)					
1	2	3	4	5	6	7	8
	Ape minerale — Ásványvizek						
1	Sonda IBF-1 (izv. alcalin) Lúgos forrás	1,579	71,38	2,17	0,0	0,0	—
2	Sonda IBF-10. Spital cardiologic Szívkórháznál lévő szonda	1,344	35,5	7,56	3,3	0,13	—
3	Puț termoficare (Hotel) Hőközpont kútja	2,05	159,6	0,66	0,0	0,0	3
4	Puțul spitalului cardiol. la hotelul balnear Szívkórház kútja, Kovásznán	3,61	350,0	0,57	0,0	0,0	4
5	Sonda S-1, OJT szonda	0,92	88,5	2,74	0,0	0,0	2
6	Sonda F-4, ISPIF. Kovászna forrás	1,72	87,5	0,34	0,0	0,0	1
7	Puțul Ördög kútja	2,04	180,9	2,41	3,3	0,26	—
	Gazele mofetice — Mofettagázok						
8	Mofeta I — Hotel balnear I. sz. mofetta, gyógyszálló		362,4				7
9	Mofeta II. sz. mofetta		360,9				8
10	Mofeta spitalului de cardiologic A szívkórház mofettája Kovásznán		298,9				9
11	Mofeta Bene féle mofetta		467,9				13
12	Mofeta Bardócz féle mofetta		380,9				14
13	Gaz Sonda IBF-10 szonda gázai		53,0				—
14	Gaz puț termoficare. Hőközpont kútja		374,4				3
15	Gaz puț spital cardiologic Szívkórház kútjának gázai		430,3				4
16	Gaz Sonda S-1 OJT szonda gázai		224,7				2

Observație — Megjegyzés: Radioactivitatea gazelor se referă la cîte 1 litru de gaz la presiunea atmosferică exterioară.
A gázak radioaktivitása 1 liter gázra vonatkozik a külső légnyomásnak megfelelő nyomáson.
Măsurătorile au fost efectuate în perioada: 7—10. VI. 1976.
A méréseket 1976. jún. 7—10. között végezték.

TABELUL NR. 3

Compoziția radioizotopică a apelor minerale și gazelor mofetice de la Băile Bálványos și Malnaș-băi

Az ásványvizek és mofettagázok radioizotópos összetétele Bálványosfürdőn és Málnásfürdőn.

Nr. crt. Sorszám	Denumirea sursei A forrás elnevezése	Concentrația radioizotopilor în 1 litru apă A rádióizotópok koncentrációja 1 liter vízben					Nr. izvorului pe hărți A forrás száma a térképeken
		Activitate globală Összaktivitás	Radon	radiu	Uraniu 10^{-9}g	Toriu 10^{-7}g	
		picocurii/pCi					
1	2	3	4	5	6	7	8
	Băile Bálványos-fürdő						
1.	Izv. Moghioroș forrás	1,83	205,3	0,75	< 3,3	$<10^{-7}$	16
2.	Izv. Hammas forrás	0,91	62,0	0,66	3,3	„	20
3.	Bazin Timsós Csiszár	2,28	63,5	0,25	< 3,3	„	19
4.	Bazin Ciocolată	1,01	58,1	0,73	< 3,3	„	18
5.	Bazinul Mare	1,14	57,2	0,43	< 3,3	„	17
6.	Izv. Sofia-forrás	1,31	207,0	0,44	„	„	21
7.	Izv. Iordan-forrás	1,18	202,4	0,86	„	„	22
8.	Izv. Szilamér-forrás	0,79	86,1	2,74	„	„	25
9.	Izv. Bálványos-forrás	1,78	97,5	1,45	„	„	26
10.	Izv. Ibolya-forrás	0,48	257,5	1,70	„	„	27
11.	Izv. Szejka (km 18) forrás	4,56	894,2	5,33	„	„	—
12.	Izv. Vasas (km 20) forrás	1,75	168,3	0,57	„	„	24
13.	Izv. Timsós-Apor f.	6,05	63,6	0,33	„	„	28
14.	Izv. Carol (Sanator) f.	1,00	91,1	0,33	„	„	30
15.	Izv. Fidelis (Sanator) f.	1,31	360,0	0,17	„	lipsă	29
16.	Izv. Acru (Sanator) f.	0,81	117,1	0,85	„	$<10^{-7}$	31
17.	Apa de robinet stațiune	—	57,2	—	—	—	—
	Băile Malnaș-fürdő						
18.	Izv. Stația îmbuteliere Töltőtelep	1,63	24,4	1,02	< 3,3	lipsă	31/b
19.	Izv. Ileana-forrás	1,60	273,1	1,87	„	10^{-7}	32
20.	Izv. Mioara-forrás	1,10	413,3	1,10	„	„	33
21.	Izv. Victoria-forrás	1,12	171,2	0,34	„	„	34
22.	Izv. principal — Fő forrás	1,64	207,0	1,46	„	„	35
23.	Izv. mofetei — Mofetta f.	1,07	246,5	0,70	„	„	36
24.	Bazin baia caldă — melegfürdő medence	1,44	167,1	0,28	„	lipsă	38
25.	Bazin baia rece Hercule hidegfürdő medence	1,88	86,4	0,72	„	$<10^{-7}$	37
26.	Bazin Neptun-medence	—	160,5	—	—	—	39
	Gazele mofetice. GÁZOK.						
27.	Mofeta B. Bálványos-mofetta	224,3 (15)					
28.	Mofeta Malnaș-băi mofetta	267,3 (40)					
29.	Gaz din Peștera Turia-barlang	829,2 (31/a)					

Observație: Concentrațiile de radon a gazelor sînt raportate la 1 litru de gaz la presiunea atmosferică exterioară. Az adatok 1 liter gázra érterioară. Az adatok 1 liter gázra vonatkoznak, a környező légnyomáson.

* Notă: Mgj: > 1 pCi = 10^{-12} Curii-vei.

Prin aceasta se poate asigura o dezvoltare vertiginoasă a stațiunilor în viitor.

Radioactivitatea globală redusă a izvoarelor studiate arată că acestea nu sînt poluate prin ape de suprafață (cu cîteva excepții). În unele cazuri unde această poluare totuși există, ea poate fi inlăturat prin modernizarea captărilor.

După executarea lucrărilor de reamenajare-modernizare a captărilor se recomandă remăsurarea concentrației de radon în izvoare.

IV. Concluzii practice

1. — În vederea măririi valorii terapeutice a apelor minerale și gazelor mofetice la cele trei stațiuni balneare studiate în cadrul acestei lucrări, va fi nevoie de modernizarea captării izvoarelor și a altor instalații de băi (conducte, pompa etc), majoritatea cărora este necorespunzătoare în prezent. În vederea asigurării unui debit corespunzător nevoilor, se preconizează efectuarea de noi foraje hidrogeologice.

În vederea utilizării mai raționale a gazelor mofetice, se preconizează conducerea gazelor radioactive din Peșterea Turia în stațiunea Bálványos și crearea pe această bază de mofete moderne terapeutice.

2. Pentru ca radioactivitatea apelor minerale și a gazelor mofetice să devine un factor terapeutic competent și sub aspectul internațional, se preconizează aplicarea dispozitivelor automate de intensificare artificială a concentrației de radon în ape și gaze, care au fost descriese în lucrările anterioare ale autorilor (8—13).

3. După efectuarea unor lucrări de modernizare, se recomandă remăsurarea concentrației de radon ale apelor și gazelor terapuetice de la stațiuni.

BIBLIOGRAFIE

1. APOSTOL GH. ș.a.: *Raport IGG. Cercetări geofizice complexe și hidrogeologice pentru ape carbogazoase în zona Covasna.* București, 1975;
2. APOSTOL GH. ș.a.: *Raport IGG. Cercetări geofizice complexe pentru conturarea zonelor de emanații cu bioxid de carbon și ape minerale în Depresiunea Tg. Secuiesc (Zona Covasna—Voinești).* București, 1976;
3. APOSTOL GH. ș.a.: *Raport IGG. Cercetări geologice și hidrogeologice pentru conturarea zonelor cu emanații de bioxid de carbon și ape minerale în Depresiunea Tg. Secuiesc (Zona Covasna—Voinești).* București, 1977;
4. APOSTOL GH. ș.a. *Raport IGG. Cercetări geofizice complexe pentru emanații de bioxid de carbon și ape minerale în zona Balvanyos—Malnaș.* București, 1977;
5. Dr. Doc. SZABÓ ÁRPÁD: *Székelyföldi ásványvizek és forrásgázak radioaktiv vizsgálata.* Hidrológiai közlöny. Budapest, 1—2 sz. 1949;
6. Dr. Doc. SZABÓ ÁRPÁD: *Contributions to the Investigation of Radioactive Mineral Waters in the RPR.* Acta Chimica Acad, Sci. Hung., Tom 18, Fasc 1—4 p. 129., Budapest, 1949;
7. Dr. SZABÓ Á., DELY E., SZABÓ ANA: *Prepararea soluțiilor etalon de radiu din materii prime din R.P.R.* Comunicările Acad. R.P.R. VI. nr. 10 p. 1187. 1956;

8. Dr. SZABÓ A,, CHEREJI I: I.F.A.—Cluj. *Program of research on radionuclides aboundance in Roumanian environment.* Preprint IFA IS-57. 1969. Bucureşti;
9. Dr. Doc. SZABÓ Á.: *Quelques aspects des récherches sur la pollution radioisotopique du milieu environnmentale en Roumanie.* Vol. Radioekologicka Konferencia. Stary Smokovec, R. S. Cehoslovacia. 1972;
10. Dr. Doc. SZABÓ Á., BOGDAN DELIA: *Raport ITIM. Studiul radioactivităţii naturale ale apelor minerale şi gazelor vulcanice de la staţiunea Covasna.* Cluj, 1976;
11. Dr. Doc. SZABÓ Á., BOGDAN DELIA: *Raport ITIM. Studiu radiologic privind apele minerale şi gazele mofetice din Băile Balvanyos şi Malnaş, judeţul Covasna*—Cluj, 1977;
12. Dr. Doc. SZABÓ Á., BOGDAN DELIA: *Determinarea radiului din probe de apă cu complexon III.* Rev. de chimie, 28. Nr. 7. 1977, Bucureşti;
13. Dr. Doc. SZABÓ ÁRPÁD: *Ape şi gaze radioactive în România.* (sub tipar). Editura Dacia. Cluj, 1978;

ADATOK KOVÁSZNA, BÁLVÁNYOSFÜRDŐ ÉS MÁLNÁSFÜRDŐ ÁSVÁNYVIZEINEK ÉS MOFETTÁINAK RADIOAKTIVITÁSÁHOZ

SZABÓ ÁRPÁD — BOGDAN DELIA — KISGYÖRGY ZOLTÁN

Kovászna megye gyógyfürdői a természetes gyógytényezők értéke miatt egyre inkább megérdemeltebb helyet foglalnak el a hazai balneológiában és a turisztikában is. A Turisztikai Minisztérium a Megyei Turisztikai Hivatalon keresztül egyre nagyobb összegeket áldoz új ásványvízlelőhelyek és mofettagázok feltárására, de ugyanakkor rendszeresen követi a meglevő természetes gyógytényezők minőségi mutatóinak változásait is. Így kerülhetett sor a már nemzetközi szinten is egyre jobban ismert Kovászna, majd Bálványos- és Málnásfürdő ásványvizei és forrásgázai természetes radioaktivitásának megvizsgálására. Ezzel párhuzamosan geofizikai és komplex-hidrogeológiai és hidrokémiai kutatásokat is végeztek, melyek az említett gyógytényezők jobb megismerését célozták, jó szolgálatot téve ez által a balneológiának is.[1–4]

E közlemény a napjainkban is folyamatban levő radiológiai kutatások 1976—77. évi eredményeit ismerteti.

I. A források földrajzi földtani és vízföldtani viszonyai

1. KOVÁSZNA

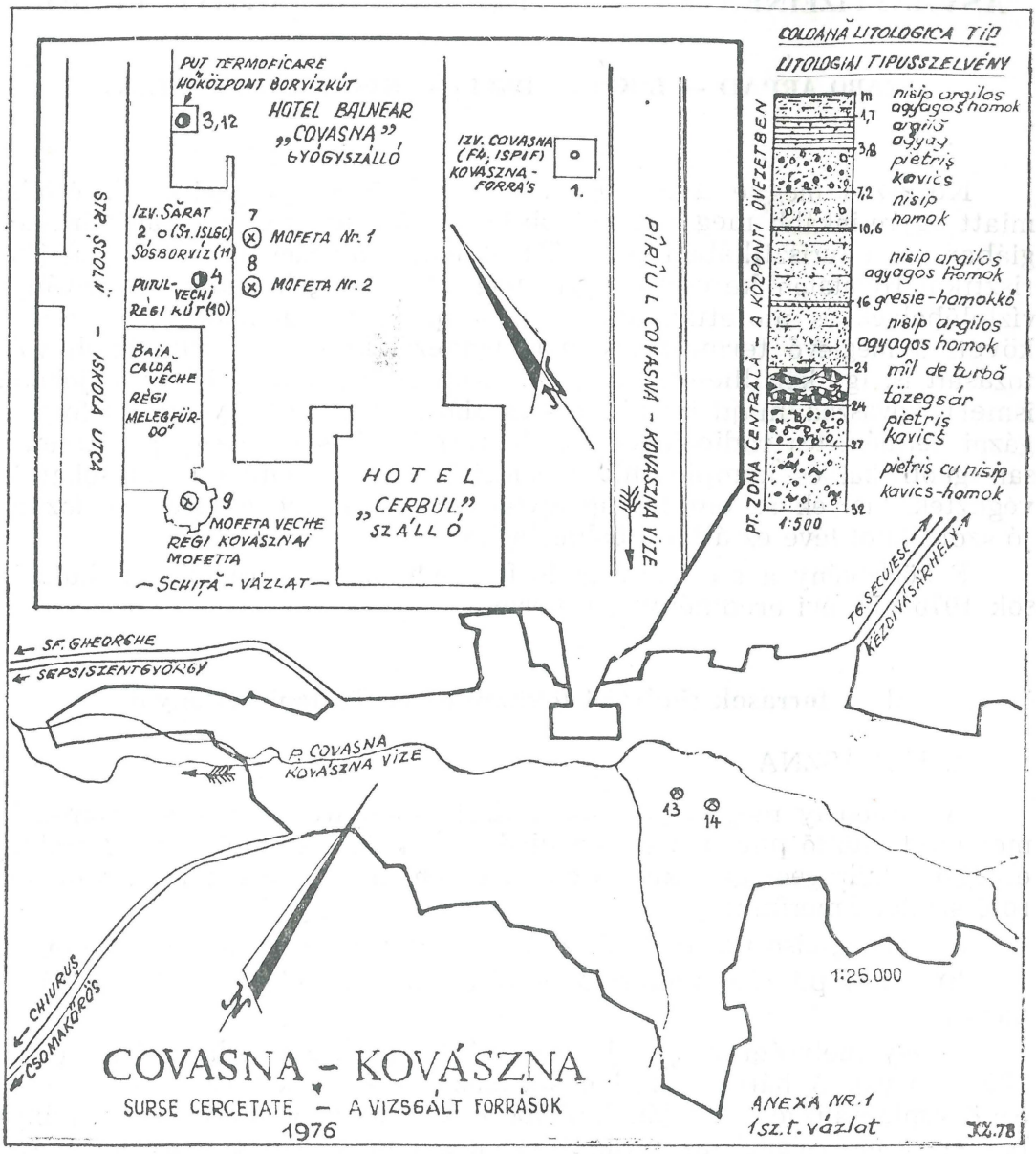
A fürdőhely megvizsgált forrásvizei többnyire a Brassó-Háromszéki medencét kitöltő plio-pleisztocén üledékeiből törnek a felszínre. Az eddig elvégzett hidrogeológiai kutatások eredményeként, három ásványvíz tároló szintet ismerünk:

a) egy legfelső ún. felszínközeli szénsavas ásványvízszintet (0—15 m);

b) egy a pliocén homokokban tárolt ártézi jelleg vízszintet (15 m alatt);

c) egy mélységi ártézi jellegű szintet a kréta talapzatban (40—100 m alatt). A három szintből származó ásványvizek vegyi típusok és az összmineralizáció alapján különböznek egymástól. Ez egyenes arányban nő a mélységgel, az ásványi sók közül pedig egyre nagyobb szerep jut a konyhasónak. Az említett időszakban a fürdőorvosok által ivó- és

fürdőkúrára ajánlott források kerültek vizsgálat alá. Ezeknek zöme a város központjában a régi melegfürdő, a COVASNA és CERBUL szállók mellett található. Itt két újabb fúrás és két régi kút biztosítja az ásványvizet a gyógyszállóknak. Ezek: a *„Kovászna" forrás* (vagy F4-ISPIF) (1.), valamint a *Sós forrás* (vagy S1-ISLGC) (2) az említett szálló előtt és annak udvarán (lásd az 1. sz. térképvázlatot). Mindkettő ártézi jellegű, s erősen szénsavas ásványvizet hoz a felszínre. Az említett két régi borvízkút a *Hőközpont-* (3) és a *Régi kovásznai kút* (4), ugyancsak a CO-

1. ábra

VASNA szálló udvarán vannak. Ezek a legfelső szint szénsavas vizét, míg a fúrások a második szint ártézi jellegű ásványvizét tárták fel.

Vizsgálat alá került még két ismert sós-alkalikus ásványvíz, az ún. kovásznai *Ördög-kút* (5) a Tóth utcából (magántelken levő egyszerű kút kb. 0,5 l/mp.-es vízhozammal), valamint a *Tündérvölgyi sósborvíz* (6) vagy S1-IBF szonda, mely a szívkórházi gyermekszanatórium mellett jön a felszínre. Vízhozama: 0,1—0,2 l/mp.

*

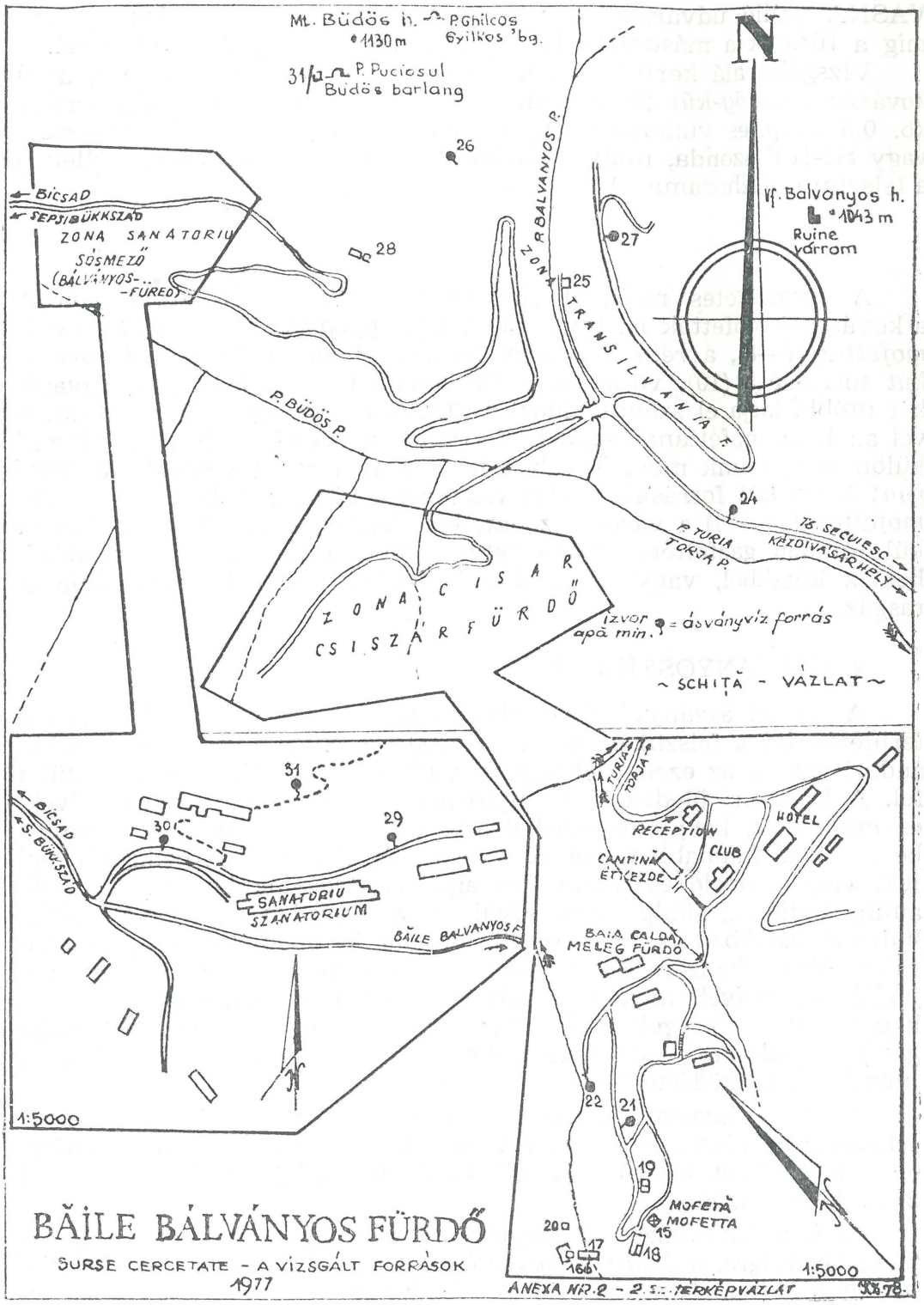
A természetes radioaktivitás szempontjából vizsgálat alá kerültek a kovásznai mofetták is. Igy a *COVASNA gyógyszálló 1-es és 2-es számú mofettái* (7—8), a *régi kovásznai központi mofetta* (9), a *régi kovásznai kút* forrásgáza (10), valamint a *Sós* (szonda) *forrás* (11) gáza, ugyanis e két utóbbi látja el széndioxiddal a COVASNA gyógyszálló mofettáit. Mivel az 1. sz. mofettának saját gázforrása is van, érthető, hogy minden gázt külön vizsgáltunk meg. Továbbá tanulmány tárgyát képezték, a *Hőközpont borvízkút* forrásgázai (12) valamint a közismert *Bardócz-* és *Bene mofetták* (13—14) a város központjából. Megjegyezzük, hogy kivétel nélkül minden gázfeltörés természetes módon a felszín alatti vizekből a borvíz kútakból, vagy a szondákból feltörő vizekből felszabaduló forrásgáz.

2. BÁLVÁNYOSFÜRDŐ

A terület ásványvíz-forrásainak nagyobb része a bodoki flis (albi) területén jut a felszínre, más része pedig a Büdöshegy hipersztén-augit andezitjein és az ezeket körülvevő vulkanikus üledékeken keresztül tör fel. A krétakori üledékek többnyire meszes cementszerű homokkövekből és márgákból, konglomerátokból állanak. Ezeknek tömegébe nyomultak be a sokkal fiatalabb vulkanikus intruziók, több helyen pedig rátelepültek, vagy törmelékes mállott anyagaikkal takarták be azt. Az andezit amint tudjuk a földpátokon kívül nagyon gazdag vas- és alumíniumhidroszilikátokban is. A felsorolt földtani képződményeket a geofizikai mérésekkel lokalizált É—D, K—NY irányú vetők és repedésrendszerek járják át, melyek mentén a felszínre jutnak a szénsavas ásványvizek képződésénél elképzelhetetlen utóvulkáni gázak (széndioxid, kénhidrogén.) A Büdöshegy környéke pedig a Csomád hegytömb legerőteljesebb utóvulkáni működésterülete.

A tanulmányozott források egy része Bálványosfürdőnek a régi csiszárfürdői részén — a Nagy Csoma hegy északi lejtőjén — található és a kréta-fliset borító laza lejtőtörmeléken át jut a felszínre (lásd a 2. sz. térképvázlatot).

Ezek a következők: a *Mogyorós forrás* (16) a strandfürdőtől délre 25 m távolságra, a *Nagy medence* (17), a tőle délkeletre levő *Csokoládés medence* (18) mely a vasoxidtól vörösbarnás vizétől nyerte a nevét, a fősétány mellett levő *Timsós iker-medence* (19) mely a melegfürdőt táp-

Mt. Büdös h.
1130 m
P. Ghilcos
Gyilkos 'bg.
31/a P. Puciosul
Büdös barlang
26
BICSAD
SEPSISZENTKIRÁLY
ZONA SANATORIU
SÓSMEZŐ
(BÁLVÁNYOS-...
-FÜRDŐ)
28
27
25
ZONA BALVANYOS P.
Vf. Balvanyos h.
1043 m
Ruine
várrom
TRANSILVANIA F.
P. BÜDÖS P.
24
TG. SECUIESC
KÉZDIVÁSÁRHELY
P. TURIA
TORJA P.
ZONA CISAR
CSISZÁRFÜRDŐ
izvor apă min. = ásványvíz forrás
~ SCHIȚĂ - VÁZLAT ~
31
29
30
BICSAD
S. BÜKKSZÁD
SANATORIU
SZANATORIUM
BĂILE BALVANYOS P.
1:5000
TURIA TORJA
RECEPTION
HOTEL
CLUB
CANTINĂ ÉTKEZDE
BAIA CALDĂ
MELEG FÜRDŐ
22
21
19
MOFETĂ
MOFETTA
15
20a
17
16a
18
1:5000
BĂILE BÁLVÁNYOS FÜRDŐ
SURSE CERCETATE - A VIZSGÁLT FORRÁSOK
1977
ANEXA NR.2 - 2. SZ. TÉRKÉPVÁZLAT

2. ábra

lálja, a *Hammas* (vagy Vallató) kis medence, melyben nagyon sok a kénlerakodás (20). Továbbá a fősétány jobb és bal oldalán elhelyezkedő természetes források kerültek vizsgálat alá, a *Zsófia* (21) és a *Jordán* (22) források, mindkettő foglalatban van, csorgóval ellátva. Tanulmány tárgyát képezték a Torja-Bálványosfürdő közötti műút mellett levő források is az ún. *Szejke* (régi nevén Imola) a 18. km kőnél (23) és a *Transilvania* (vagy más néven Vasas) a 20. km kőnél (24). A régi Transilvania-fürdőtelep területén a *Szilamér forrás* (25), a nemrég felfedezett *Bálványos forrás* (26) és a Bálványoshegy alatti *Ibolya forrás* (27). Ezek már jórészt a vulkanikus képződmények repedésein törnek a felszínre. A Büdöshegy oldalában levő források közül méréseket végeztünk a 22,4 km-nél levő *Timsós* vagy *Apor fürdő* forrásainál (28), valamint a Sósmezőn levő *Fidélis* (29), *Károly* (30) és *Savanyúvíz* forrásoknál (31). Ezek a torjai szanatóriumon felül — a Büdöshegy oldalában — találhatók, csorgóval ellátva. Vízhozamuk egyenként 0,1—0,3 l/mp.

A mofettagázak közül a közismert *Torjai büdös barlang* (31/a) gáz emanációja és a Bálványosi mofetta (15) került ellenőrzés alá. Az előbbi a hozzá hasonló Gyilkos barlanggal együtt Kovászna megye leggazdagabb gyógygáz tartalékait tárolják. Mivel a Büdöshegy repedésein keresztül jutnak a felszínre, ezek valóban a balneológusok által értékelt száraz mofettáknak felelnek meg.

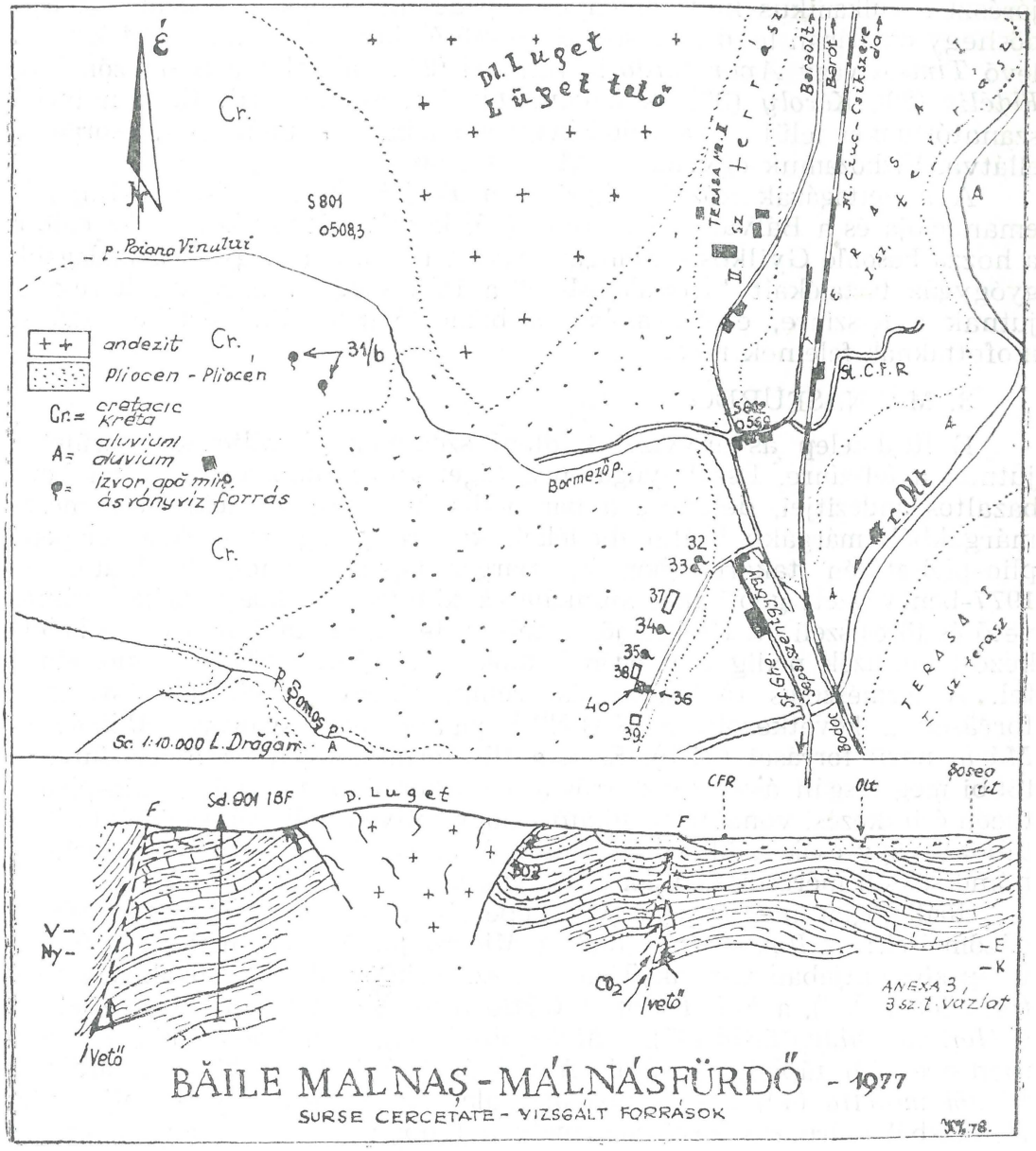
3. MÁLNÁSFÜRDŐ

E fürdőtelep ásványvizei földtani szempontból változatos területen jutnak a felszínre. Északnyugaton a Liget-tető szálában álló fiatal korú bazaltos andezitjei, délebbre a baróti-flis (neocom) homokkőből, mészmárgákból, márgákból álló üledékei, keletre pedig az ezekre telepedő plio-pleisztocén takaró (homok, márga, agyag kavics) található. Az 1977-ben végzett geofizikai munkálatok kimutatták, hogy ezeket számos vető és törés szeli át. Ezeken jön a felszín felé a vulkanikus gáz s a keletkezett borvizek pedig a pliocén homokos rétegösszleteiben halmozódnak fel. A természetes radioaktivitás szempontjából megvizsgált ásványvíz források a következők: a MALNAS palackozott ásványvíz *Málnás* és *Mária* nevű forrásai (31/b). Ezek a flis területén jönnek a felszínre. A többi megvizsgált ásványvízforrás a teraszképződmények és a plio-pleisztocén érintkezési vonalán található s hogy milyen mélyről erednek (a kréta-ból-e vagy csak a plio-pleisztocénből) azt csak az összmineralizáció és hőmérsékleti mérések árulják el egyelőre.

Radiológiai mérések tárgyát képezték a következő ásványvizek és gázömlések: az *Ilona forrás* (32), a *Mioara forrás* (33), melyek a fürdőtelep központjában vannak (lásd a 3. sz. térképvázlatot). Továbbá a *Viktoria forrás* (34), a *Főkút* (35) és *Gözlő forrása* (36) a fősétány mellett és a *Herkules hidegfürdő* (37), a *Melegfürdő* (38), és a *Natália* hideg fürdőmedence (39) tápláló forrásai. A vulkáni gázömlések közül a *Málnásfürdői mofetta* (40) került vizsgálat alá. Ez a gőzlő egy erőteljes vízfeltörésből származó forrásgáz, mely a többi ásványvíz forrással együtt a geofizikai mérések által is kimutatott ún. É—D és K—Ny irányú vető-

vonalakat jelöli, melynek mentén a felszínre jutnak itt a Dél-Hargita utóvulkáni gázai.

A tanulmányozott források hidrogeológiai paramétereit az 1. sz. táblázat tünteti fel. Ugyanez a táblázat foglalja magába azoknak az ásványvizeknek a kémiai analízisét is, amelyeket 1977-ben újra elemeztek, párhuzamosan a radiológiai vizsgálatok elvégzésével. A komplex kémiai analíziseket a bukaresti Balneológiai Intézet végezte. A többi ásványvíz forrás esetében egyelőre a szakirodalomban közölt régebbi elemzések érvényesek.

3. ábra

II. Kísérleti módszerek

A rádioizotópos analízisek Szabó Á. szerző által tökéletesített és előző közleményekben ismertetett kísérleti módszerekkel végezték (7—12). E tanulmány keretében új módszerek alkalmazására is sor került a mérések pontosságának javítása és a munkaidő lerövidítése érdekében. A következőkben ezeknek a módszereknek fontosabb jellemzésére térünk ki.

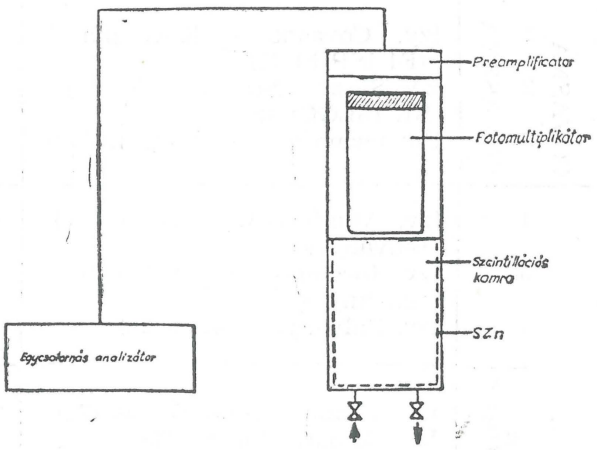
1. A RADON MEGHATÁROZÁSA (Rn-222).

A radon meghatározása közvetlenül a terepen történt egy hordozható kísérleti berendezés segítségével. A berendezés NY 402 típusú szcintillációs kamrával, ND 422 típusú fotomultiplikátorral és NP 420 típusú egycsatornás analizátorral működik, MNK gyártmányként. A 4. sz. ábrán a szcintillációs berendezés vázlata van feltüntetve:

A berendezés hitelesítése rádium etalon oldat segítségével történik, melyet szerző hazai rádiumtartalmú mésztufákból állított elő eredeti eljárással (7). —

A vízpróbát előzetesen légritkított Curie edénykében vesszük A vízben oldott radongázt levegő átbuborékoltatása által viszik át a szcintillációs kamrába, melyet előzetesen szintén légritkítanak. A mofettagázakat közvetlenül bocsátották be az előzetesen légritkított szcintillációs kamrába a külső légnyomáson. A kamra térfogata éppen 1 liter. A méréseket a gáz bebocsátásától számított 3 óra után végzik, miután a radon egyensúlyba jut aktív lerakódásával) a RaA, RaB és RaC-vel).

E módszer nagy előnye, hogy sem a nedvesség, sem más szennyező anyagok nem zavarják a mérés pontosságát. Az egycsatornás analizátor lehetővé teszi a radon bomlástermékeire jellemző energiájú impulzusok szelekcióját. A berendezéshez tartozó 10 szcintillációs kamra segítségével naponta több mérés válik lehetővé.

4. ábra

2. A RÁDIUM MEGHATÁROZÁSA.

A rádiumot 5 liter térfogatú vízpróbából rádiokémiai lecsapással választjuk el a nemizotopikus hordozójával a báriummal együtt. A szulfátokat alkalikarbonátokkal való olvasztás, vagy Trilon B-vel való kom-

plexonálás által oldatba viszik és Curie edénybe zárják. A rádium és radon közti egyensúly kialakulása után (28 nap) az edényben felgyülemlett radongázt a szcintillációs kamrába viszik át levegő átbuborékoltatása által. A megmért radonmennyiségből számítással állapítják meg a rádium mennyiségét. Sürgős esetekben, amikor nincs idő az egyensúly kialakulását megvárni, a rádium koncentráció meghatározható a következő összefüggés segítségével:

$$Q_{Ra} = \frac{Q_{Rn}}{1 - e^{-\lambda t}} \text{ pCi}$$

λ = a radon dezintegrálódási együtthatója ($2{,}077 \cdot 10^{-6} \text{sec}^{-1}$)
t = a radon regenerálódási ideje a Curie-edényben (sec)
Q_{Rn} = a meghatározott radonmennyiség pCi (picocurie-ben).

Analiza chimică a surselor
A radiológiailag vizsgált

Nr. crt. Sorszám	DENUMIREA SURSEI AZ ÁSVÁNYVÍZ MEGNEVEZÉSE	ANIONI						
		Cl^-	Br^-	NO_2^-	NO_3^-	SO_4^-	HCO_3	Na^+
0	1	2	3	4	5	6	7	8
COVASNA KOVÁSZNA 1	Izv. Covasna — Kovászna f. (F4 ISPIF) (1)	125,9	0,8	28,9	6,0	25,3	3080	1140
2	Izv. Sărat — Sós bv. S1. ISLGC) (2)	1 134,6	2,3	22,0	0,5	—	2116	1 236,8
3	Puț termofic. — Hőközp. kút (3)	70,9	*u*	24,4	4,5	75,7	3855	1 429,8
4	Izv. Aluniș — Mogyorós f. (16) Bálványos	255,3	*u*	1,1	—	163,7	1030,7	87,5
5	Izv. Iordan — Jordán f. (22) Bálványos	92,2	*u*	0,8	—	147,3	518,5	48,0
6	Izv. Bálványos forrás (26)	609,9	3,0	3,0	4,0	126,3	1464	
MALNAȘ B. MÁLNÁSFÜRDŐ 7	Izv. Ileana — Ilona forrás (32)	283,6	—	—	*u*	0,3	3050	390
8	Izv. Mioara forrás (33)	460,9	—	—	*u*	0,2	3450	290
9	Izv. Victoria — Viktoria f. (34)	177,2	—	—	*u*	0,4	1311	229
10	Izv. Principal — Főkút (35)	254,5	—	—	*u*	1,1	2155	350
11	Baz. Baia caldă — Melegfürdő (38)	141,8	—	—	*u*	0,5	1390	182

OBSERVAȚII: u = urme nyomokban; 0,07*x: siliciu szilícium; 1 357° = rezidiu fix la 105°C száraz maradék 105°C-on
MEGJEGYZÉSEK
După nr. crt. în paranteză s-a trecut nr. analizei radiologice. Zárójelben a radiológiai analízis száma.

3. AZ URÁNIUM MEGHATÁROZÁSA.

Az urániumot fluorimetriás módszerrel határozzák meg összehasonlítván a nátrium fluoriddal készített gyöngyök fluoreszcenciáját, hasonló körülmények között előállított, ismert urániumtartalmú hitelesítő gyöngyök fluoreszcenciájával.

Az urán kivonása 1—1 liter térfogatú vízpróbákból albuminnal való lecsapás által történik, miután karbonátos lecsapással eltávolították az oldatból a vasat és az alkálikus földfémeket, melyek zavarnák a fluoreszcenciát.

A gyöngyök fluoreszcenciájának gerjesztése Hanau-kvarclámpával történik. Urán méréseket párhuzamosan még spektrofotometriás és optikai spektrometrikus módszerrel is végeztek a szerzők.

ercetate de către I.T.I.M. *Tabelul nr. 1*
orrások vegyi összetétele *1. sz. táblázat*

KATIONI														
K^+	NH_4^+	Ca^{++}	Mg^{++}	Fe^{++}	Mn^{++}	$HSiO_3$	HBO_2	NH_2	Substanțe organice szerves anyagok	CO_2 liber szabad	Mineralizația tot Összsmineralizáció	pH	T°C apă víz	debit vízhozam l/sec.
9	10	11	12	13	14	15	16	17	18	19	20	21	22	23
19,0	2,7	70,7	10,4	5,0	5,9	45	3,0	1,6	2,3	1 583	6 107	5,6	9	2,4
40,5	5,5	94,2	88,5	1,4	1,9	4,8	21	2,4	11,2	2 311	7079,4	6,3	11	0,9
19,0	5,3	64,7	7,7	7,7	2,2	9,1	3,0	1,6	2,6	1 720	7303,3	5,5	12,5	1,1
8,6	6,2	385,4	42,3	12,1	—	20,5	—	*u*	20,8	1 440	3 474	6,5	10,8	0,04
4,6	*u*	147,4	48,0	18,0	—	16,5	—	*u*	17,6	1 350	2409,4	6	12,5	0,06
30,0	8,4	398,8	8,6	23,3	—	—	—	0,8	50,5	1 130	4359,4	6,5	10,5	0,08
30,0	—	203,5	30,0	0,5	*u*	0,07*	31,2	—	0,4	1 100	2 947,2·	6,3	11	0,04
35,5	—	220,1	31,7	3,7	0,6	0,37*	44,5	—	0,1	89,6	1 357,	6,4	10	0,02
4,5	—	161,9	28,8	1,1	*u*	0,20*	50,2	—	0,8	1 638	1 826,6·	6,2	11	0,07
26,0	—	188,6	44,8	0,1	0,7	0,50*	53,8	—	0,5	1 828	3 228,4·	6,3	11	0,1
4,5	—	105,5	39,5	0,1	*u*	0,07*	31,8	—	1,7	1 310	5 254,2·	6,1	11	0,16

oloanele 2—20 } = date furnizate de I.M.F.B.R.M. — București
2—20. oszlopban } = a Balneológiai Intézet adatai
oloanele 21—23 } = date furnizate de O.J.T. Covasna
21—23. oszlopban } = a Kovászna Megyei Turisztikai Hivatal mérései

4. A TÓRIUM MEGHATÁROZÁSA.

A tóriumot eredeti, új módszerrel határozták meg közvetett eljárással (13). A vízpróbához báriumhordozót adnak, s azt a vele rokon rádiumizotópokkal együtt kénsavval lecsapják a forrás hőmérsékletén (Ra, ThX, $MsTh_1$). A szulfátokat alkálikárbonát keverékkel való összeolvasztás által oldatba viszik és az oldatot 2 napig állni hagyják, mialatt a $MsTh_2$ egyensúlyba kerül anyaelemével a $MsTh_1$-el. Ezután a $MsTh_2$ elválasztására kerül sor, vashidroxiddal való lecsapás által. A csapadékot membrán szűrőn félig kiszárítva GM csöves detektorral, vagy szcintillációs mérőfejjel mérésnek vetik alá. A hitelesítést azonos eljárásokkal nyert hitelesítő készítménnyel végzik. Kiindulási anyagként régi tóriumsókat használnak, melyekben a Th egyensúlyban van bomlástermékeivel. A mérési hiba ez esetbe kb. 5%-ig terjedhet, ami nem éri el a tóriumkoncentráció természetes ingadozási fokát a vizekben. Tóriummeghatározásokat párhuzamosan spektrofotometriás módszerrel is végeztek Thoron reagens segítségével.

5. A GLOBÁLIS BÉTA-GAMMA AKTIVITÁS MEGHATÁROZÁSA.

A méréseket 1 liter térfogatú próba elpárologtatása után visszamaradó szilárd maradék béta-gamma összaktivitásának meghatározásával végezték, szabványos szürőkorongon, antikoincidenciás kapcsolással működő alacsony háttérrel jellemzett mérőberendezéssel. A próba elpárologtatásának gyorsítására a megfelelő berendezésben a folyadék felszínére túlhevített levegőt juttatnak, ami a párák gyorsabb eltávolítása és a felszíni rétegek fokozottabb felmelegítése által gyorsítja a munkafolyamatot. (13).

III. A radioizotópos mérések eredményei

A radiológiai mérések eredményeit a 2 és 3 sz. táblázatok tüntetik fel, melyekben megtalálhatók a forrásokat a térképeken jelző számok is. (1—3 sz. ábrák).

A táblázatok adataiból kitűnik, hogy a megvizsgált ásványvízforrások nagyrésze kicsi, vagy közepes radioaktivitású. Kivételt képez pl. a Szejke forrás Bálványosfürdőn. A radioaktív elemek koncentrációja az összes forrásoknál kisebb az ivóvíznél megengedett maximális aktivitásnál, az érvényben lévő egészségügyi rendelkezéseknek megfelelően. A vizek mérsékelt radioaktivitását azzal magyarázhatjuk, hogy a vízjárta kőzetekben kevés radioaktív ásvány található.

Annak ellenére, hogy a megvizsgált vízforrások radontartalma mérsékelt, a nagy „ororadioaktivitás" által jelentős mértékben hozzájárulnak a klimatikus gyógytényezők kialakulásához, a fürdőhelyek légkörének

ionizációjához. Az ororadioaktivitást az egy literre vonatkozó radioaktivitásnak és a forrás óránkénti hozamának a szorzata adja. A környező légkör így kialakuló radioaktivitása hozzájárul a fürdőreakció kialakulásához, mely az egész szervezet gyors felfrissülésében nyílvánul meg a fürdőkúra kezdetén. A sejtanyagcsere serkentésével az ásványvizek és mofettagázok radioaktivitása hozzájárul a szervezet ellenállóképességének növeléséhez és ezáltal mintegy segíti a szervezetet, hogy saját maga győzze le a különböző betegségeket. Ezzel is magyarázható az itteni fürdőkezelés széles spektruma.

Figyelemre méltó egyes mofetták gázainak jelentős radioaktivitása Kovásznán és a Torjai büdösbarlangban a szanatórium közelében. Ez az emelkedett radioaktivitás különleges gyógytényezőt jelent e fürdőhelyeken. (13) A Torjai büdösbarlang radioaktív kénes gázainak csöveken való elvezetése Bálványos fürdőre, előreláthatólag ugrásszerűen megnöveli az itt végzett fürdőkezelések hatékonyságát.

A legtöbb forrás rossz foglalásból fakad. A forrásfoglalások modernizálása és a hidrogeológiai furások által növelhető lesz a jövőben a vízhozam.

A radioaktív vizekkel és gázakkal való balneológiai kezelések hatékonyságának fokozására szükségesnek mutatkozik e fürdőhelyeken a radioaktivitás mesterséges növelése is, az erre alkalmas automata berendezésekkel, melyek rádiumsóból nyert radongázt visznek be az ásványvizbe, illetve a mofettagázakba. (13) Ezáltal is biztosítható lesz a jövőben a fürdőhelyek nagyméretű fejlődése.

A globális beta-gamma aktivitás alacsony volta azt bizonyítja, hogy kevés kivételtől eltekintve a megvizsgált forrásokat nem szennyezik felszíni vizek, melyeknek globális aktivitása fokozottabb a jelenlévő Sr-90 izotóp miatt. A szennyezés egyes eseteiben, a foglalások modernizálásával kiküszöbölhető ez a hiányosság is.

A forrásfoglalások modernizálása után szükségesnek látszik a radontartalom újramérése is.

IV. Gyakorlati következtetések

1. — Az összes megvizsgált ásványvízforrások esetében szükségesnek látszik a forrásfoglalások modernizálása, a csővezetékek és szivatytyúk szakszerű átalakítása, melynek nagyrésze elhanyagolt, nem megfelelő állapotban van. A vízhozam növelése érdekében szükség lesz hidrogeológiai fúrások eszközlésére, melyeket máris alkalmaztak pl. Kovászna fürdőn.

A fürdőkezelés modernizálását szolgálhatja a jövőben a Torjai büdösbarlang radioaktív kénes gázainak levezetése Bálványos fürdőre és korszerű mofettaberendezésekben való alkalmazása.

2. — A vizek és gázak radioaktivitásának szükségszerinti növelésére szükségesnek látszik az aktivitás mesterséges növelése, megfelelő automata berendezések segítségével, melyek rádiumsókból nyert radon-

TABELUL NR. 2. SZ. TÁBLÁZAT

Compoziţia radioizotopică a apelor minerale şi a gazelor mofetice de la Covasna

A kovásznai ásványvizek és mofettagázok radioizotópos összetétele.

Nr. crt. Sor szám	Denumirea sursei A forrás elnevezése	Concentraţia radioizotopilor în 1 litru apă A radioizotópok koncentrációja 1 liter vízben					Nr. izvorului pe hărţi A forrás száma a térképeken
		Activitatea globală Összaktivitás	Radon	Rádiu	Uraniu —9·10 g	Toriu —7·10 g	
		picocurii (pCi)					
1	2	3	4	5	6	7	8
	Ape minerale — Ásványvizek						
1	Sonda IBF-1 (izv. alcalin) Lúgos forrás	1,579	71,38	2,17	0,0	0,0	—
2	Sonda IBF-10. Spital cardiologic Szívkórháznál lévő szonda	1,344	35,5	7,56	3,3	0,12	—
3	Puţ termoficare (Hotel) Hőközpont kútja	2,05	159,6	0,66	0,0	0,0	3
4	Puţul spitalului cardiol. la hotelul balnear Szívkórház kútja, Kovásznán	3,61	350,0	0,57	0,0	0,0	4
5	Sonda S-1, OJT szonda	0,92	88,5	2,74	0,0	0,0	2
6	Sonda F-4, ISPIF. Kovászna forrás	1,72	87,5	0,34	0,0	0,0	1
7	Puţul Ördög kútja	2,04	180,9	2,41	3,3	0,21	—
	Gazele mofetice — Mofettagázak						
8	Mofeta I — Hotel balnear I. sz. mofetta, gyógyszálló		362,4				7
9	Mofeta II. sz. mofetta		360,9				8
10	Mofeta spitalului de cardiologic A szívkórház mofettája Kovásznán		298,9				9
11	Mofeta Bene-féle mofetta		467,9				13
12	Mofeta Bardócz-féle mofetta		380,9				14
13	Gaz Sonda IBF-10 szonda gázai		53,0				—
14	Gaz puţ termoficare. Hőközpont kútja		374,4				3
15	Gaz puţ spital cardiologie Szívkórház kútjának gázai		430,3				4
16	Gaz Sonda S-1 OJT szonda gázai		224,7				2

Observaţie — Megjegyzés: Radioactivitatea gazelor se referă la cîte 1 litru de gaz la presiunea atmosferică exterioară.
A gázak radioaktivitása 1 liter gázra vonatkozik a külső légnyomásnak megfelelő nyomáson.
Măsurătorile au fost efectuate în perioada: 7—10. VI. 1976.
A méréseket 1976. jún. 7—10 között végezték.

3. SZÁMÚ TÁBLÁZAT

Compoziția radioizotopică a apelor minerale și a gazelor mofetice de la Băile Bálványos și Malnaș-băi

Az ásványvizek és mofettagázok radioizotopos összetétele Bálványosfürdőn és Málnásfürdőn.

Nr. crt. Sorszám	Denumirea sursei A forrás elnevezése	Concentrația radioizotopilor în 1 litru apă A radioizotópok koncentrációja 1 liter vízben					Nr. izvorului pe hărți A forrás száma a térképeken
		Activitate globală Összaktivitás	Radon	radiu	Uraniu 10^{-9}g	Toriu 10^{-7}g	
		picocurii/pCi					
1	2	3	4	5	6	7	8
	Băile Bálványosfürdő						
1.	Izv. Mogyorós forrás	1,83	205,3	0,75	$<3,3$	$<10^{-7}$	16
2.	Izv. Hammas forrás	0,91	62,0	0,66	3,3	„	20
3.	Bazin Timsós Csiszár	2,28	63,5	0,25	$<3,3$	„	19
4.	Bazin Ciocolată	1,01	58,1	0,73	$<3,3$	„	18
5.	Bazinul Mare	1,14	57,2	0,43	$<3,3$	„	17
6.	Izv. Sofia-forrás	1,31	207,0	0,44	„	„	21
7.	Izv. Iordan-forrás	1,18	202,4	0,86	„	„	22
8.	Izv. Szilamér-forrás	0,79	86,1	2,74	„	„	25
9.	Izv. Bálványos-forrás	1,78	97,5	1,45	„	„	26
10.	Izv. Ibolya-forrás	0,48	257,5	1,70	„	„	27
11.	Izv. Szejka (km 18) forrás	4,56	894,2	5,33	„	„	—
12.	Izv. Vasas (km 20) forrás	1,75	168,3	0,57	„	„	24
13.	Izv. Timsós-Apor f.	6,05	63,6	0,33	„	„	28
14.	Izv. Carol (Sanator) f.	1,00	91,1	0,33	„	„	30
15.	Izv. Fidelis (Sanator) f.	1,31	360,0	0,17	„	lipsă	29
16.	Izv. Acru (Sanator) f.	0,81	117,1	0,85	„	$<10^{-7}$	31
17.	Apa de robinet stațiune	—	57,2	—	—	—	—
	Băile Málnásfürdő						
18.	Izv. Stația îmbuteliere Töltőtelep	1,63	24,4	1,02	$<3,3$	lipsă	31/b
19.	Izv. Ileana-forrás	1,60	273,1	1,87	„	10^{-7}	32
20.	Izv. Mioara-forrás	1,10	413,3	1,10	„	„	33
21.	Izv. Victoria-forrás	1,12	171,2	0,34	„	„	34
22.	Izv. principal — Főforrás	1,64	207,0	1,46	„	„	35
23.	Izv. mofetei — Mofetta f.	1,07	246,5	0,70	„	„	36
24.	Bazin baia caldă — melegfürdő medence	1,42	167,1	0,28	„	lipsă	38
25.	Bazin baia rece Hercule-hidegfürdő medence	1,88	86,4	0,72	„	$<10^{-7}$	37
26.	Bazin Neptun-medence	—	160,5	—	—	—	39

Gazele mofetice — Gázok

27.	Mofeta B. Bálványos-mofetta	224,3 (15)	*Observație:* Concentrațiile de radon a gazelor sînt raportate la 1 litru de gaz la presiunea atmosferică exterioară. Az adatok 1 liter gázra vonatkoznak, a környező légnyomáson.
28.	Mofeta Malnaș-băi mofetta	267,3 (40)	
29.	Gaz din Peștera Turia-barlang	829,2 (31/a)	

* Notă: Mgj: } >1 pCi$=10^{-12}$ Curii-vel.

gázt visznek be az ásványvízbe és a mofettagázokba. Ezeknek leírása megtalálható szerzők előző közleményeiben (8—13).

3. — A modernizálási munkálatok befejezése után ajánlatos a radontartalom újramérése, a megfelelő terápiás utalások megkönnyítésére.

IRODALOM

1. APOSTOL GH. ș.a.: *Raport IGG. Cercetări geofizice complexe și hidrogeologice pentru ape carbogazoase în zona Covasna.* București, 1975.

2. APOSTOL GH. ș.a.: *Raport IGG. Cercetări geofizice complexe pentru conturarea zonelor de emanații cu bioxid de carbon și ape minerale în Depresiunea Tg. Secuiesc (Zona Covasna—Voinești)* București, 1976.

3. APOSTOL GH. ș.a.: *Raport IGG. Cercetări geologice și hidrogeologice pentru conturarea zonelor cu emanații de bioxid de carbon și ape minerale în Depresiunea Tg. Secuiesc (Zona Covasna—Voinești)* București, 1977.

4. APOSTOL GH. ș.a.: *Raport IGG. Cercetări geofizice complexe pentru emanații de bioxid de carbon și ape minerale în zona Balvanyos—Malnaș.* București, 1977.

5. Dr. Doc. SZABÓ ÁRPÁD: *Székelyföldi ásványvizek és forrásgázak radioaktiv vizsgálata.* Hidrologiai közlöny. Budapest, 1—2 sz. 1949.

6. Dr. Doc. SZABÓ ÁRPÁD: *Contributions to the Investigation of Radioactive Mineral Waters in the RPR* Acta Chimica Acad, Sci, Hung, Tom 18 Fasc 1—4, p. 129. Budapest, 1949.

7. Dr. SZABO Á., DELY E., SZABÓ ANA: *Prepararea soluțiilor etalon de radiu din materii prime din RPR.* Comunicările Acad. R.P.R. VI. nr. 10, p. 1187. 1956.

8. Dr. SZABÓ Á., CHEREJI I.: *IFA-Cluj. Program of research on radionuclides aboundance in Roumanian environment.* Preprint IFA IS-57. 1969, București.

9. Dr. Doc. SZABO Á.: *Quelques aspecte des récherches sur la pollution radioisotopique du milieu environnmentale en Roumanie.* Vol. Radiookologicka Konferencia, Stary Smokovec. R. S. Cehoslovacia. 1972;

10. Dr. Doc. SZABÓ Á., BOGDAN DELIA: *Raport ITIM. Studiul radioactivității naturale ale apelor minerale și gazelor vulcanice de la stațiunea Covasna.* Cluj-Napoca 1976.

11. Dr. Doc. SZABÓ Á., BOGDAN DELIA: *Raport ITIM. Studiu radiologic privind apele minerale și gazele mofetice din Băile Balvanyos și Malnaș, județul Covasna,* Cluj-Napoca, 1977.

12. Dr. Doc. SZABÓ Á., GORBAN DELIA: *Determinarea radiului din probe de apă cu complexon III.* Rev. de chimie 28. nr. 7, 1977, București.

13. Dr. Doc. SZABÓ ÁRPÁD: *Ape și gaze radioactive în Romania,* (sub tipar) Editura Dacia. Cluj-Napoca, 1978.

CONTRIBUTIONS TO THE STUDY OF MINERAL WATERS AND MOFETAS RADIOACTIVITY FROM COVASNA, BÁLVÁNYOS AND MALNAŞ — BATS, COVASNA COUNTRY

Extract

The paper contains some preliminar results regarding the radioisotopic aboundences of mineral waters and mofetic gases, in Covasna Country, obtained by authors in the period 1976—1977.

It is described the geographical and hidrogeological situation of the studied mineral waters area, and the experimental methods of investigation. In 3 tables the results of analyses are given.

There are shown the possibilities for the improvement of the waters and gases radioactivity: the modernization of collecting and the application of artificial enhancement of the radioactivity.

DÉCOUVERTE DE RESTES DE MAMMIFÈRES DANS LES DÉPOTS DU PLIOCÈNE MOYEN DU BASSIN DE Sf. GHEORGHE (DÉPRESSION DE BRAȘOV)

ALEXANDRU KOVÁCS, COSTIN RADULESCO ET PETRE SAMSON

Introduction

A l'occasion de la modernisation de la route qui relie la ville de Sf. Gheorghe à la localité touristique de Șugaș-Băi, on a mis au jour, dans la vallée du Debren, affluent de l'Olt, au lieu nommé Gémvár, un beau profil des sédiments pliocènes du Bassin de Sf. Gheoghe. Dans le profil mentionné, situé à 2,5 km en direction nord-ouest par rapport à la ville de Sf. Gheorghe, l'un d'entre nous (A. K.), ainsi que l'instituteur Györgybíró I. ont trouvé des restes fossiles de Mammifères qui font l'objet du présent travail.

Nous précisions que c'est pour la première fois qu'une association de Mammifères est découverte dans la région qui nous intéresse. Jusqu'ici, on n'avait signalé dans le Bassin de Sf. Gheorghe que des restes de Mastodontes se rapportant en totalité à *Anancus arvernensis* (Croizet & Jobert). Ces restes sont connus d'Angheluș et de Ghidfalău et ils proviennent des sédiments sableux, déposés en bordure des Monts de Bodoc, autour des cotes 620 et 650 (RADULESCO, SAMSON, MIHĂILĂ & KOVÁCS 1965).

La découverte des restes fossiles de Mammifères dans la vallée du Debren permet non seulement d'apporter quelques précisions à la connaissance de la composition de la faune du Pliocène moyen du Bassin de Sf. Gheorghe, mais encore de fixer la place chronologique de cette même association de Mammifères sur le plan local, dans l'ensemble de la Dépression de Brașov, premièrement, sur un plan plus général, à l'échelle européenne, ensuite.

Stratigraphie

La coupe, relevée en juillet 1972, représente le talus nord de la route susmentionnée. Des observations supplémentaires ont été faites sur

le talus sud de la même route. Précisons que le profil qui nous intéresse se trouve tout près de la bordure crétacée.

La succession stratigraphique est, de bas en haut, la suivante (fig. 1), à partir de la cote 548:

1 — visible sur 50 cm, sable fin, jaunâtre, sans structure;
2 — 12 cm limon sableux, également jaunâtre;
3 — 18 cm limon gris-jaunâtre, à structure horizontale;
4 — 110 cm limon argileux gris-brunâtre;
5 — 12 cm limon argileux, lité, gris-brunâtre à taches grises;
6 — 48 cm limon jaunâtre;
7 — 30—36 cm limon sableux, faiblement consolidé, avec nombreuses concrétions ferrugineuses à structure concentrique;
8 — 60 cm argile grise avec petites concrétions ferrugineuses et rares coquilles d'Unionidés et de *Helix*.

Dans la coupe du talus sud, l'ensemble inférieur (couches 1 à 8) contient d'importants caillautis et blocs de grès crétacé, représentant des coulées de pente en milieu lacustre. Les couches 3 à 8 sont riches en restes de plantes aquatiques; des empreintes foliacées se rencontrent dans les couches 3, 5 et 7. Les couches 3 et 4, dans le talus sud, ont fourni des coquilles écrasées d'Unionidés et de *Teodoxus*.

9 — 55—60 cm sable grossier, ferrugineux, faiblement consolidé par endroit, avec lentilles de petit gravier et concrétions ferrugineuses;
10 — 50—150 cm sable fin, jaune-brunâtre, meuble, ferrugineux surtout vers le sommet, avec minces lits d'argile.

Les couches 9 et 10 ont livré, dans les deux talus de la route, des restes de Mammifères se rapportant aux espèces suivantes:

Hypolagus brachygnathus Kormos
Dicerorhinus cf. *leptorhinus* (Cuvier)
Cervidé cf. *Muntiacus polonicus* Czyżewska
Anancus arvernensis (Croizet & Jobert)

11 — 40—120 cm limon argileux, gris, à lits plus clairs, remplaçant vers l'est, par une transition graduelle, la couche 10;
12 — 150 cm sable fin, gris-clair, sans structure, faiblement consolidé, plus ferrugineux dans le tiers inférieur;
13 — 110 cm limon argileux, gris, avec taches ferrugineuses et deux niveaux d'argile gris-foncé (a) vers la partie supérieure;
14 — 50 cm argile gris-jaunâtre, à taches et concrétions ferrugineuses; séparations calcaires vers le sommet.

Les couches 11 à 14 contiennent des restes ferruginisés de plantes aquatiques.

15 — 40—50 cm argile gris-foncé, à taches ferrugineuses et séparations calcaires au sommet; une bande discontinue, noirâtre (a), s'observe à la base;
16 — 50 cm limon sableux, gris-jaunâtre, à taches et concrétions ferrugineuses vers la partie supérieure;

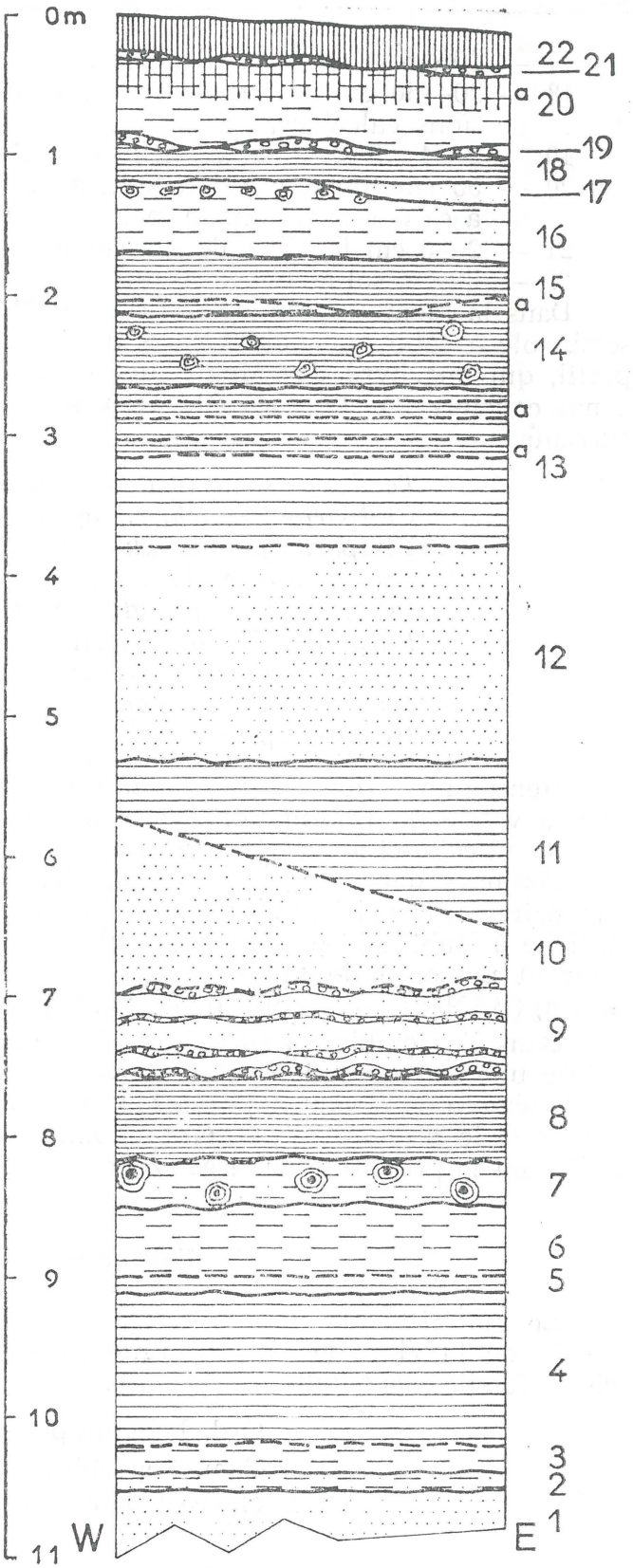

Fig. 1. Coupe stratigraphique de la vallée du Debren (*Gém-vár*), talus nord de la route Sf. Gheorghe—Şugaş Băi (explications dans le texte).

17 — 10 cm sable fin, en lentilles;
18 — 20—30 cm argile gris-foncé, à taches ferrugineuses et séparations calcaires;
19 — 2—4 cm lentilles de menu gravier;
20 — 55 cm limon gris-jaunâtre, à taches ferrugineuses, rubéfié (a) à sa partie terminale (paléosol d'altération);
21 — 2—6 cm lentilles de gravier de grès et quartzite;
22 — 30 cm sol actuel.

Dans la même région, JEKELIUS (1932 p. 36) indique un profil très semblable à celui que nous venons de décrire. Les couches 3 à 6 de son profil, qui ont livré des Mollusques d'eau douce, peuvent correspondre à nos couches 4 à 12. Les Mollusques cités par JEKELIUS sont les suivants:

Teodoxus semiplicatus (Neumayr)
Viviparus herbichi Neumayr
Viviparus pseudovukotinovici Lörenthey
Hydrobia arminiensis Jekelius
Pseudamnicola (Sandria) bodosensis (Roth)
Pyrgula eugeniae (Neumayr)
Pyrgula transitans (Neumayr)
Dreissensia muensteri Brusina
Psilunio sp.

Mentionnons que *V. pseudovukotinovici* est l'espèce dominante et que la vallée du Debren représente le seul endroit de la Dépression de Braşov où celle-ci a été découverte.

Toujours dans la même région, BANDRABUR (1964, 1971) décrit sommairement deux profils dont la concordance avec notre coupe est difficile à établir. Nous retenons seulement que certains niveux argileux peuvent passer à de minces formations charbonneuses (épaisseur 10—20 cm) (BANDRABUR 1971 p. 39, fig. 25).

Dans l'ensemble, la succession des couches de la vallée du Debren rélève une sédimentation calme dans la zone littorale d'un lac peu profond, témoin les fréquents restes de plantes aquatiques, surtout *Typha*, ainsi que le présence d'empreintes foliacées et de restes de Mammifères indiquant la proximité de larges zones exondées.

Paléontologie

Le matériel que nous allons décrire fait partie des collections du Musée de la ville de Sf. Gheorghe (MSG). Toutes les dimensions des pièces fossiles sont indiquées en mm.

Ord. Lagomorpha
Fam. Leporidae
Genre *Hypolagus* Dice, 1917

Hypolagus brachygnathus Kormos, 1934

Matériel: fragment de mandibule gauche avec P_3—M_1 (MSG P. 486).

Description

Mandibule

La pièce est cassée à la partie antérieure du diastème; une brisure oblique en arrière de M_1 a détaché l'apophyse ascendante qui manque. La branche horizontale de la mandibule est d'aspect assez massif. La hauteur du côté interne, entre P_4 et M_1, a une valeur modérée, tandis que l'épaisseur, mesurée entre les mêmes dents, comporte 6,38 ce qui représente un chiffre élevé en jugeant par les dimensions correspondantes de *H. brachygnathus* de diverses localités d'Europe (SCHREUDER 1936, SULIMSKI 1964, SYCH 1965). L'impression de robustesse est déterminée encore par le raccourcissement de la branche horizontale, la distance entre le foramen mentale et la limite antérieure de la surface d' insertion du masséter étant relativement réduite (tableau 1).

Dentition

P_3 — Cette prémolaire présente la structure caractéristique des *Hypolagus* avec parois antérieure et linguale dépourvues de sillons. Du

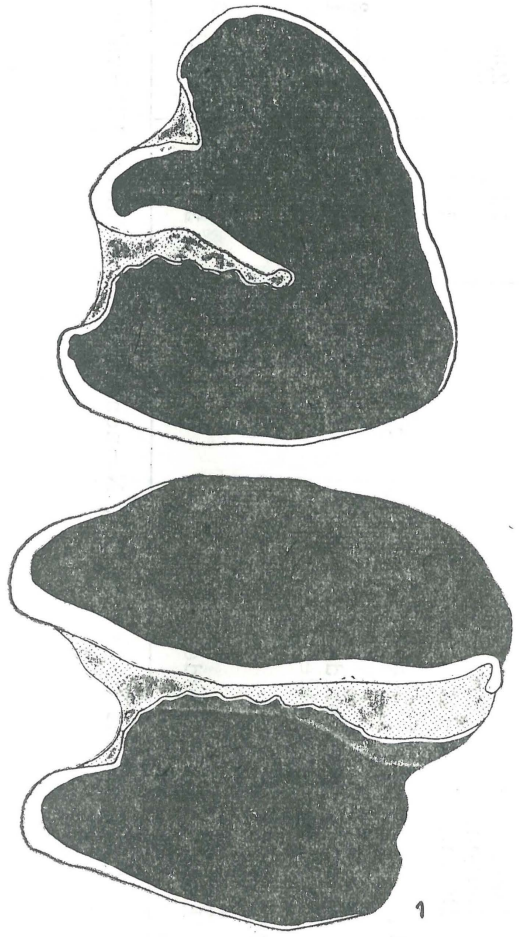

Fig. 2. 1. Hypolagus brachygnathus Kormos: P_{3-4} gauches, vue occlusale (x15); *2.* Cervidé cf. *Muntiacus polonicus* Czyzewska: M_3 gauche, vue externe (x4).

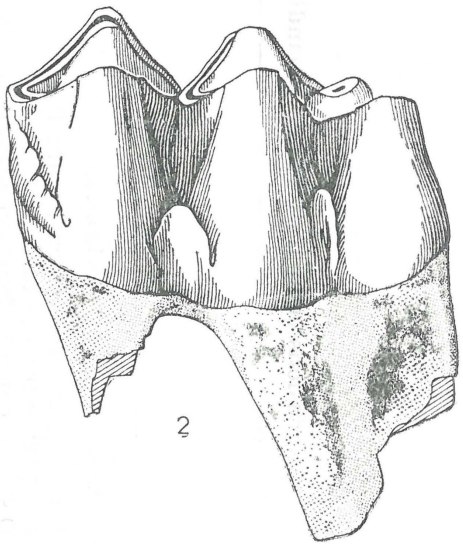

TABLEAU 1

Dimensions comparatives de la mandibule et de la dentition inférieure de Hypolagus brachygnathus **Kormos**

	Vallée du Debren	Weze (Sulimski 1964) VE	N	Weze (Sych 1965) VE	$\overline{X}$	Tegelen (Schreuder 1936)
Mandibule, branche horizontale						
Hauteur, du côté interne, entre P_4—M_1	14,70	13,5—15,0*	13	14,0—16,3	14,49	15,1
Largeur entre P_4—M_1	6,38	5,5— 6,5*	22	5,2— 6,4	5,77	5,9
Distance entre le foramen mentale et l'impression du masséter	18,25	—	3	18,2—21,3	19,75	21,0
P_3						
Longueur	3,35	2,8— 3,6	52	3,0— 3,6	3,29	3,7
Largeur	3,05	3,0— 3,6	52	2,8— 3,7	3,20	3,7
Distance 1	1,02	—	52	0,9— 1,5	1,17	—
P_4						
Longueur	3,30	2,7— 3,7	40	3,1— 3,7	3,23	3,2
Largeur du trigonide	3,80	3,4— 4,4	40	3,3— 4,3	3,78	4,0
Largeur du talonide	2,90	—	40	2,8— 3,2	2,99	3,1
M_1						
Longueur	3,40	2,8— 3,5	42	2,9— 3,9	3,26	3,2
Largeur du trigonide	3,75	—	42	3,2— 4,2	3,72	3,8

* Dimensions prise sous M_1; N=nombre d'exemplaires; VE=valeurs extrêmes; $\overline{X}$=moyenne.

côté vestibulaire, on observe un sillon antérieur, peu profond, largement ouvert à l'extérieur et un autre postérieur, superficiel, à base arrondie; un sillon médian, le plus développé, marque la séparation entre le lobe mésial (trigonide) et le lobe distal (talonide). Ce sillon médian, orienté transversalement, s'étend sur plus de la moitié de la face occlusale; il est bordé du côté mésial par une bande d'émail épaisse qui se continue distalement par un liseré d'émail très mince, ondulé (fig. 2.1). L'émail est épais aussi sur d'autres portions de la dent: dans l'angle postéro-vestibulaire, à la base du sillon antéro-externe, sur le milieu de la paroi linguale, du côté mésial de la dent. La distance entre l'extrémité interne du sillon médiant et la paroi linguale de la prémolaire (distance) (SYCH 1965) atteint 1,02.

P_4 est bien conservée; l'émail du bord postérieur du sillon vestibulaire est ondulé (fig. 2.1).

M_1 est endommagée, autant la paroi externe du trigonide que la partie externe du talonide étant brisées; l'émail du bord postérieur du sillon médian est également ondulé.

Toutes les dents possèdent une quantité abondante de cément.

Rapports et différences

Comme nous l'avons déjà dit, la branche horizontale de la mandibule est relativement robuste, conformation déterminée par trois facteurs concernant d'une part l'accentuation de l'épaisseur, d'autre part la diminution aussi bien de la hauteur que de la longueur. Comparativement aux exemplaires de Węże, rapportés à *H. brachygnathus* (SULIMSKI, 1964, SYCH 1965), la pièce de la vallée du Debren ne manifeste aucun trait morphologique particulier, sa robustesse relative répondant, fort probablement, à une variation individuelle, peut-être, tout au plus, à une légère différenciation d'ordre géographique. Mais, pour ne pas dépasser nost intentions, il faut souligner que la possibilité d'une telle différenciation n'est pas démontrable à l'aide d'un seul exemplaire.

Quant à la dentition, nous remarquons sur P_3 l'aspect ondulé de l'émail de la paroi distale du sillon médian vestibulaire. D'après SYCH (1965), il y a une tendance vers la simplification de cette paroi à partir de la population de Węże (7% à paroi lisse) jusqu'à celle de Kamyk (86% à paroi lisse). Sur notre pièce, les ondulations de l'émail correspondent, par conséquent, à un caractère, archaique, constatation en accord avec l'âge géologique très reculé des dépôts de la vallée du Debren.

Il convient de noter que c'est pour la première fois que *Hypolagus* est découvert à une époque tellement ancienne en Roumanie. Jusqu'ici, les Léporidés des faunes à Mastodontes, sans Eléphant, étaient connus uniquement du sud de la Moldavie, des localités classiques de Măluşteni et de Bereşti et ils se rapportaient en totalité à une forme particulière. *Trischizolagus dumitrescuae* Radulesco & Samson (RADULESCO & SAMSON 1967). *Hypolagus* était, cependant, signalé en Transylvanie, à Betfia, dans des horizons stratigraphiques plus récents (fin du Pléistocène

inférieur — début du Pléistocène moyen) (KORMOS 1934, KRETZOI 1965, TERZEA 1973).

Ord. Perissodactyla
Fam. Rhinocerotidae
Genre *Dicerorhinus* Gloger, 1841

Dicerorhinus cf. *leptorhinus* (Cuvier)

Matériel: — fragment de crâne (MSG P. 483) d'un mâle sénile, comprenat les nasaux, les frontaux, M^1 droite et M^3 des deux côtés;

— fragment postérieur de mandibule gauche (MSG P. 386) avec M_{2-3} et le départ de la branche ascendante, d'un individu adulte.

Description

Os nasaux

Les nasaux, dans un bon état de conservation, présentent, sur leur face supérieure, de puissantes rugosités pour l'insertion de la corne antérieure. Cette surface rugueuse est nettement délimitée à sa partie postérieure. Sur le côté gauche, s'observe un sillon qui, commençant à la partie postérieure des rugosités, au niveau du bord du nasal, s'étend, en haut, jusqu'à la moitié de la partie gauche de celui-ci. Un autre sillon, plus exprimé, prend son départ approximativement au même endroit que le précédent et se dirige en haut et faiblement vers l'avant, bifurquant avant d'atteindre l'apex de l'insertion de la corne. Un troisième sillon, l'antérieur, assez effacé, est orienté également en haut et en avant; il disparaît avant d'atteindre la zone apicale de la surface rugueuse.

Du côté droit des nasaux, le sillon postérieur ne s'observe plus, le médian, bien qu'il existe, est moins exprimé et l'antérieur s'atténue considérablement.

Sur la face inférieure, les nasaux ne présentent aucune trace de cloison ossifiée. On remarque seulement un raphé médian sous forme d'une convexité dont le développement est modéré. Toujours sur la face ventrale, les nasaux sont faiblement concaves de part et d'autre du raphé médian.

En section, un peu en avant de l'apex de la zone d'insertion de la corne, les nasaux présentent seulement deux cavités latérales; cellesci, à section ovoïde avec le sommet en bas, sont séparées par un septum assez mince.

Frontaux

Ils sont conservés surtout dans leur partie antérieure gauche. On y observe les rugosités pour l'insertion de la corne postérieure, moins développées que celles des os nasaux et dont la limite antérieure est assez diffuse.

Dans l'ensemble, les fortes rugosités pour l'insertion des cornes, la structure de la surface d'insertion de la corne antérieure (THENIUS 1955), la grande largeur des os nasaux — que nous indiquons ci-dessous comparativement au crâne de femelle d'Araci-Fîntîna Fagului (MSG P. 110), du même âge géologique (RADULESCO & al. 1965) — plaident pour l'appartenance de l'exemplaire de la vallée du Debren à un mâle. L'effacement des sutures fronto-pariétales et, comme nous allons voir, le degré d'abrasion très poussé des molaires indiquent un sujet sénile.

	Vallée du Debren	Araci-Fîntîna Fagului
Largeur minimale des nasaux (à la partie postérieure des rugosités)	123,0	108,5
Largeur maximale des nasaux (au niveau de la zone apicale des rugosités)	142,0	121,0

Ce qui mérite d'être retenu c'est l'absence d'une cloison nasale ossifiée chez un exemplaire mâle de cet âge géologique.

Dentition supérieure

Comme nous l'avons déjà rappelé, les dents sont dans un état d'abrasion très avancé.

M^1 — Le degré d'usure a déterminé presque l'effacement de la postfossette qui reste comme un îlot d'émail, séparé de la paroi postérieure de la dent. De même, du crochet il ne reste qu'une faible indication, suffisante toutefois pour observer l'angle obtus qu'il faisait avec le métalophe. On ne peut pas affirmer si l'antécrochet ou la crista existaient ou non.

A la partie linguale du protolophe, le protocône est bien individualisé par deux plis verticaux, l'un antérieur, l'autre postériur (fig. 3.1). Le seul cingulum visible est celui de la paroi mésiale et encore seulement dans la partie antéro-linguale.

M^3 — Des deux M^3 seulement celle du côté droit est mieux conservée. L'abrasion a effacé toutes les formations de la vallée interne si elles existaient. Le protocône est faiblement délimité du côté mésial.

Le cingulum antérieur, comme sur M^1, ne s'est conservé que dans l'angle antéro-lingual de la dent. Le cingulum postérieur est puissant; il part de l'angle postéro-interne de la molaire et descend, d'une part vers le côté vestibulaire où il s'efface dans le tiers externe, d'autre part vers le côté lingual; dans le prolongement de celui-ci, un tubercule bien exprimé existe sur la paroi postérieure de la vallée interne (fig. 3.2).

Les dimensions de ces dents sont inscrites dans le tableau 2.

Mandibule

La branche horizontale de la mandibule, sous M_{2-3}, est massive (fig. 4 et tableau 2), sa face interne étant presque plane, faiblement dé-

primée en son milieu; la face externe est oblique en bas et en dehors, ce qui détermine un renflement, bien exprimé, du bord inférieur de la mandibule (fig. 4.1).

Autant que l'on puisse observer, la branche ascendante de la mandibule se redresse après une distance relativement réduite par rapport à la paroi distale de M_3 (fig. 4.2).

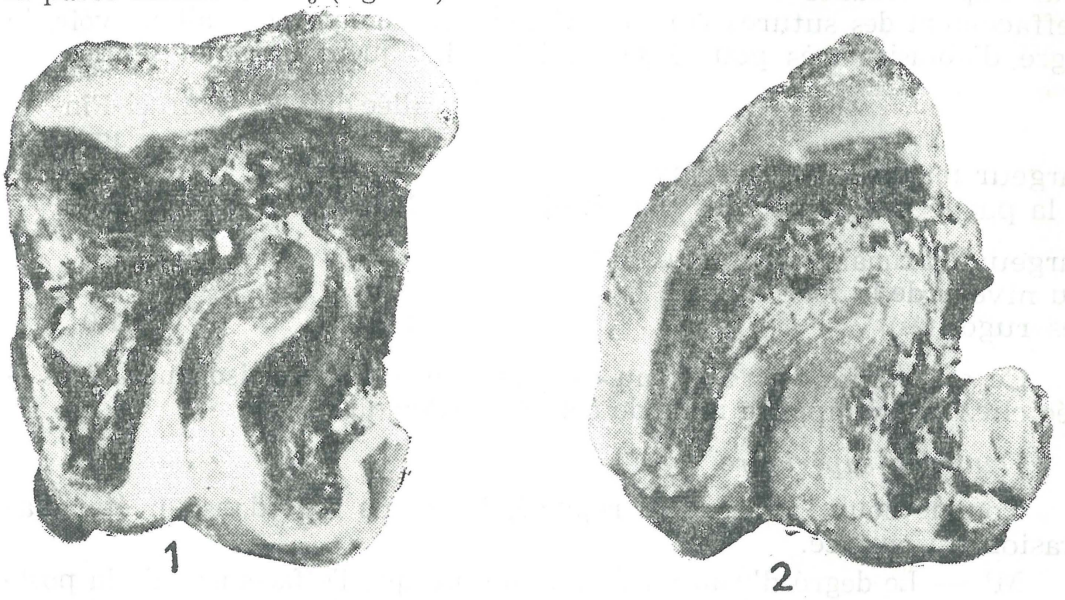

Fig. 3. Dicerorhinus cf. *leptorhinus* (Cuvier): *1.* M^1 droite; *2.* M^3 droite, vue occlusale (x1).

Dentition inférieure

Le degré d'usure des dents est modéré; si les deux figures d'abrasion ont déjà fusionné sur la face occlusale de M_2, elles restent encore distinctes sur M_3.

M_2 — Le cingulum antériuer, bien exprimé; s'étend sur la moitié mésiale du prisme antérieur. Le cingulum postérieur, visible sur la partie vestibulo-distale, a une position oblique de bas en haut et du côté externe vers le côté interne. Un tubercule d'émail s'observe à la base du sinus externe; un autre, plus petit, se trouve au-dessous de la vallée postéro-interne (fig. 4).

M_3 — Le cingulum antéro-externe est bien visible. Celui de la paroi distale, faiblement convexe suivant le collet, se dirige de bas en haut et de la partie vestibulaire vers la partie linguale (fig. 4). Un reste de cingulum interne est présent sur la paroi interne du croissant antérieur. Un petit tubercule existe encore à la base de la vallée postéro-interne.

Les dimensions des deux molaires sont indiquées dans le tableau 2.

Rapports et différences

Quand nous avons commencé à faire connaître la grand Rhinocéros du Pliocène moyen (= „Willafranchien inférieur“) de la Dépression de

Braşov (RADULESCO & KISGYÖRGY 1970; RADULESCO & KOVÁCS 1966, RADULESCO & al. 1965; SAMSON, RADULESCO & KISGYÖRGY 1971), on ne disposait d'aucune étude moderne, à part le travail de THENIUS (1955), ni sur *D. leptorhinus* (Cuvier, 1822) (= *D. megarhinus* (de Christol, 1834)) de Montpellier, ni sur la forme dite „évoluée" de celui-ci, de Vialette. C'est pourquoi nous avons rapproché le

Fig. 4. Dicerorhinus cf. *leptorhinus* (Cuvier), fragment postérieur de mandibule gauche avec M_{2-3} : *1.* vue supérieure; *2.* vue externe (x0,5).

seul crâne connu d'Araci-Fîntîna Fagului, appartenant à un individu femelle, à cause de la présence d'une cloison nasale partiellement ossifiée et de l'âge géologique, de *Dicerorhinus* de Vialette et de Hajnačka (THENIUS 1955), ajoutant, toutefois, que par certains caractères morphologiques celui-là semble avoir un cachet plus archaïque que ceux-ci (RADULESCO & al. 1965 p. 149); nous y avons souligné, de même, que

TABLEAU 2

Dimensions comparatives dentaires et mandibulaires de Dicerorhinus **cf.** leptorhinus **(Cuvier)**

	Dicerorhinus cf. *leptorhinus* Vallée du Debren	*Dicerorhinus jeanvireti* Vialette (Guérin 1972)			*Dicerorhinus leptorhinus* France (Guérin 1969, 1972)		
		N	VE	X	N	VE	X
M^1							
Longueur	50,0	7	49,0— 51,0	—	21	47,0— 64,0	55,9
Largeur	63,0	7	50,0— 57,5	—	21	57,5— 70,0	63,3
M^3							
Longueur	62,5	7	53,0— 59,0	—	23	56,0— 65,5	60,2
Largeur	58,0	7	44,0— 56,0	—	23	50,0— 58,0	54,0
Mandibule, branche horizontale							
Hauteur au niveau de M_{1_2}	104,0	6	82,0— 92,0	86,67	6	92,0—112,0	102,33
Hauteur au niveau de M_{2_3}	104,0	8	77,0— 99,0	91,38	16	89,0—116,0	100,75
Hauteur sous M_3	103,5	—	—	—	16	86,5—122,0	99,48
Hauteur après M_3	109,0	6	90,0—104,0	98,08	10	93,0—127,0	108,10
Epaisseur sous M_3	63,5	8	43,5— 60,5	49,63	29	47,0— 72,0	58,50
M_2							
Longueur	49,0	12	43,0— 53,0	—	44	47,0— 57,5	51,93
Largeur	33,5	12	27,0— 34,5	—	44	31,5— 39,0	34,84
M_3							
Longueur	51,0	8	45,0— 50,0	—	38	48,0— 59,0	54,13
Largeur	33,5	8	26,0— 30,0	—	38	30,0— 37,0	32,96

la taille du spécimen de la Dépression de Braşov est un peu plus grande que celle du Rhinocéros de Vialette.

Comme depuis lors nous possédons deux excellentes monographies dues à GUÉRIN (1969, 1972), l'une sur *D. leptorhinus*, l'autre sur la forme de Vialette (*D. jeanvireti* Guérin, 1972) et comme le matérial de Rhinocéros de la Dépression de Braşov s'est enrichi d'une manière sensible ce dernier temps, nous espérons pouvoir reprendre, prochainement, l'étude de toutes ces pièces en essayant de résoudre le problème, assez embrouillé, de la place taxonomique exacte du fossile qui nous occupe.

En accord avec GUÉRIN (1972 p. 140) nous avons attribué nous-mêmes une partie du matériel de Rhinocéros du Pliocène moyen de Roumanie á *D. jeanvireti* (SAMSON & RADULESCO 1973 p. 207). Mais, la découverte du fragment de crâne de la vallée du Debren, comme d'autres matériaux, encore inédits, nous empêchent d'accepter cette assimilation.

L'existence concomitante d'individus sans cloison nasale ossifiée (mâle) et à cloison partiellement ossifiée (femelle), la robustesse particulière de la mandibule qui dépasse tout ce qu'on connaît chez *D. jeanvireti* et s'approche des valeurs moyennes de *D. leptorhinus*, ainsi que les grandes dimensions dentaires qui, même si elles ne dépassent pas toujours les valeurs maximales correspondentes de *D. jeanvireti*, se situent au moins dans la zone de chevauchement avec celles de *D. leptorhinus* (tableau 2), séparent la forme de Roumanie de l'espèce de Vialette. Par rapport à *D. leptorhinus*, le Rhinocéros de la Dépression de Braşov semble avoir les dimensions des dents moindres, se situant toujours vers la limite inférieure de variabilité de l'espèce de Montpellier. D'où, pour le moment, la solution de désigner le Rhinocéros de la vallée du Debren comme *Dicerorhinus* cf. *leptorhinus*.

Ord. Artiodactyla

Fam. Cervidae

Cervidé cf. *Muntiacus polonicus* Czyżewska, 1968

Matériel: fragment postérieur de branche horizontale d'une mandibule gauche, muni de M_3 (MSG P.485)

Description

La molaire frappe de prime abord par ses dimensions très réduites. Le degré d'hypsodontie est modéré. Le pli *palaeomeryx* est absent; en revanche une faible dépression oblique, située sur la paroi distale du protoconide, souligne la limite interne de ce lobe. L'hypoconide est mieux individualisé par deux sillons symétriques, l'un du côté mésial, l'autre du côté distal. La fosse du talonide est isolée, une paroi transversale la séparant de la fosse médiane. Les formations cingulaires sont représentées par un bourrelet oblique sur la paroi mésiale de la dent et par deux colonnettes interlobaires externes, peu hautes, qui se trouvent la première entre le protoconide et l'hypoconide, la seconde entre ce dernier lobe et le talonide (fig. 2.2). L'émail est chagriné. La longueur de la pièce égale 13,5.

Rapports et différences

Il est difficile de se faire une idée exacte des affinités et de la position taxonomique du petit Cervidé du Bassin de Sf. Gheorghe en jugeant par le seul document que nous venons de décrire. À la suite des comparaisons que nous avons entreprises, la similitude la plus étroite semble s'établir avec une forme de taille très réduite, décrite sous le nom de *Muntiacus polonicus*, connue de Weze (CZYZEWSKA 1968). La taille de la troisième molaire inférieure est presque la même de part et d'autre (13,7 sur le type de l'espèce contre 13,5 sur notre spécimen) et, dans les deux cas, le pli *palaeomeryx* fait défaut. Comparativement à la figuration donnée par CZYZEWSKA (1968 pl. VIII, fig. 3—4), on constate une remarquable ressemblance morphologique entre *M. polonicus* et l'exemplaire de la vallée du Debren, concernant le cingulum de la paroi antérieure de la molaire et les colonnettes interlobaires. Le degré d'hypsodontie semble très proche chez les deux formes.

Nous rappelons que dans le complexe faunique moldave de l'Union Soviétique, plus précisément dans son horizon inférieur (Koutchourgan), on a mis en évidence un petit Cervidé connu sous le nom de *Muntiacus pliocaenicus* Korotkevitch (KOROTKEVITCH 1970). Pour le moment, les rapports entre cette forme, plus ancienne comme âge géologique, et *M. polonicus* de Węże ne sont pas encore établis, les restes fossiles qui document les espèces des deux côtés n'étant pas directement comparables (fragments de bois pour *M. pliocaenicus* et fragments de mandibules pour *M. polonicus).* Nous relevons encore une fois la ressemblance entre l'exemplaire de la vallée du Debren et la pièce correspondante de *M. polonicus,* en espérant que de nouvelles découvertes, plus complètes, apporterons des précisions sur la physionomie des Cervidés de faible taille du Pliocène de l'Europe orientale.

Ord. Proboscidea

Fam. Tetralophodontidae

Genre *Anancus* Aymard, 1855

Anancus arvernensis (Croizet & Jobert, 1828)

Matériel: astragale droit (MSG P. 484).

La pièce, très bien conservée, se rapporte à un exemplaire relativement robuste. Nous mentionnons ci-dessous ses dimensions principales:

diamètre antéro-postérieur	154,0
diamètre transversal	164,0
épaisseur maximale	105,0

Chronologie

La place chronologique du dépôt fossilifère de la vallée du Debren n'est pas facile à établir. Dans l'échelle chronologique locale, proposée pour la Dépression de Braşov, il semble se situer soit vers la fin de la

phase II, soit au début de la phase III du Pliocène moyen (SAMSON & RADULESCO 1973).

Il est important de relever l'absence de *Zygolophodon borsoni* (Hays) dans les affleurements pliocènes du Bassin de Sf. Gheorghe et la présence d'un seul Mastodonte, *Anancus arvernensis*, comme nous l'avons souligné dès le début. Simple hasard des découvertes ou constatation ayant une signification chronologique? C'est là une question à laquelle il n'est pas possible, pour le moment, d'apporter une réponse satisfaisante.

Dans la phase actuelle des connaissances, le dépôt de la vallée du Debren nous paraît se situer après la séquence stratigraphique inférieure (sables ferrugineux) de Iarăș—Cariera Nouă (Bassin de Baraolt) et antérieurement au dépôt de lignite du Bassin d'Ilieni.

Une association de Mammifères probablement équivalente de celle de la vallée du Debren est connue de Cernatu, dans le Bassin de Tg Secuiesc (SAMSON & KOVÁCS 1972). Il convient de souilgner la présence, dans cette dernière localité, d'une forme primitive d'Arvicolidé (molaire dépourvue de cément), proche de *Mimomys stehlini* Kormos (RADULESCO & SAMSON 1971).

Dans le contexte de la chronologie européenne, l'association de Mammifères de la vallée du Debren se range dans le complexe faunique moldave de l'Union Soviétique (ALEXEEVA 1961), dans le Csarnotien de la Hongrie (KRETZOI 1962). En ce qui concerne le complexe moldave, il est sans doute possible de situer le dépôt qui nous intéresse dans une phase ultérieure à l'horizont de Koutchourgan, caractérisé par la présence de *Promimomys* et *Dolomys*. Une mise en parallèle avec les horizons de Kagoul et du Porat supérieur apparaît comme plus plausible (NIKIFOROVA, KRASNOV, ALEXANDROVA, VASSILIEV, KONSTANTINOVA & TCHÉPALYGA 1976).

Une corrélation assez étroite semble se préciser entre la vallée du Debren et le niveau chronologique de Węże en Pologne, où sont connus aussi bien *Muntiacus polonicus* que *Mimomys stehlini* (CZYZEWSKA 1968, KOWALSKI 1960).

Par rapport aux localités fossilifères de l'Europe occidentale, le dépôt de la vallée du Debren — sûrement plus ancien que la niveau repère de Perrier-Etouaires et de Willafranca d'Asti (Arondelli) — peut être rapproché de Vialette. Nous rappelons que la datation du basalte, qui recouvre les couches fossilifères de cette localité de France, a donné 3,8 M.A. Un âge géologique similaire devrait être également accepté pour le dépôt de la vallée du Debren.

Conclusions

La découverte de restes fossiles dans la coupe stratigraphique de la vallée du Debren permet d'apporter quelques précisions concernant

aussi bien la composition de la faune pliocène de Mammifères du Bassin de Sf. Gheorghe que sa place chronologique.

Il convient de relever en premier lieu la présence dans ce dépôt fossilifère de deux formes nouvelles. Il s'agit d'une part du Cervidé cf. *Muntiacus polonicus*, signalé pour la première fois dans le Pliocène de Roumanie, d'autre part de *Hypolagus brachygnathus*, inconnu jusqu'ici de cette période en Transylvanie, bien que mis en évidence depuis longtemps dans les faunes beaucoup plus tardives de Betfia.

Il y a ensuite la constatation renouvelée de la présence d'un seul Mastodonte, *Anancus arvernensis*, dans le Bassin de Sf. Gheorghe.

Nous soulignons un dernier fait: la possibilité de mettre en parallèle, sur la base offerte par la biochronologie, le dépôt de la vallée du Debren et le niveau de Węże, caractérisés de part et d'autre par le présence d'un petit Cervidé *(Muntiacus polonicus)* et, très probablement, aussi d'une forme mimomyienne de type *M. stehlini*, témoin la découverte de cet élément à Cernatu dans un horizon salbeux équivalent de celui de la vallée du Debren.

BIBLIOGRAPHIE

1961 ALEXEEVA L. I., *Oldest mammalian fauna of the Anthropogen in the European South of USSR* (en russe). Vopr. geol. Antrop., VI Kongr. INQUA 1961.

1964 BANDRABUR T., *Contribuţiuni la cunoaşterea geologiei şi hidrogeologiei depozitelor cuaternare din Bazinul Sf. Gheorghe.* D. S. Com. Geol., *50*, 2 (1962—1963).

1971 BANDRABUR T., *Itinerary: Braşov—Coşeni—Sf. Gheorghe—Malnaş—Bicsad—Tuşnad—Braşov* in: Ghenea C., Bandrabur T., Mihăilă N., *Guidebook for excursion INQUA (9—12 June 1971).*

1968 CZYZEWSKA T., *Deers from Weze and their relationship with the Pliocene and recent Eurasiatic Cervidae.* Acta Palaeont. Polon., *13*, 4.

1969 GUÉRIN C., in: Guérin C., Ballesio R., Meon-Vilain H., *Le* Dicerorhinus megarhinus *(Mammalia, Rhinocerotidae) du Pliocène de Saint-Laurent-das-Arbres (Gard).* Docum. Lab. Géol. Fac. Sci. Lyon, *31.*

1972 GUÉRIN C., *Une nouvelle espèce de rhinocéros (Mammalia, Perissodactyla) à Vialette (Haute-Loire, France) et dans d'autres gisements du Villafranchien inférieur européen:* Dicerorhinus jeanvireti *n. sp.* Docum. Lab. Géol. Fac. Sci. Lyon, *49.*

1932 JEKELIUS E., *Die Molluskenfauna der Dazischen Stufe des Beckens von Braşov.* Mem. Inst. geol. Rom., *2.*

1934 KORMOS T., *Zur Frage der Abstammung eurasiatischer Hasen.* Állattani Közlemények, *31.*

1970 KOROTKEVITSCH E. L., *Les Cervidés du Néogène final de la côte septentrionale de la mer Noire (en russe).* Izd. „Naukova Dumka", Kiev, 1970.

1960 KOWALSKI K., *Cricetidae and Microtidae (Rodentia) from the Pliocene of Weze (Poland).* Acta Zoolog. Cracov., *5*, 11.

1962 KRETZOI M., *Fauna und Faunenhorizont von Csarnóta.* Jber. ung. geol. Anst. (1959).

1965 KRETZOI M., *Die Nager und Lagomorphen von Voigtstedt in Thüringen und ihre chronologische Aussage.* Paläont. Abh., A, *2*, 2/3.

1976 NIKIFOROVA K. V., KRASNOV I. I., ALEXANDROVA L. P., VASSILIEV I. M., KONSTANTINOVA N. A., & TCHEPALYGA A. L., *Les oscillations climatiques et la stratigraphie détaillée des dépôts du Pliocène supérieur-Pléistocène inférieur du sud de l'URSS* (en russe). Géologie de la Période Quaternaire, Izd. „Nauka" Moskva.

1970 RADULESCO C. & KISGYÖRGY Z., *Contribution à la connaissance de la faune de Mammifères villafranchiens de Căpeni—Vîrghiş (Dépression de Braşov).* Aluta, *2.*
1966 RADULESCO C. & KOVÁCS A., *Contribuţii la cunoaşterea faunei de mamifere fosile din bazinul Baraolt (depresiunea Braşov).* Lucr. Inst. de speol. „Emil Racoviţă", 5.
1968 RADULESCO C. & KOVÁCS A., *Noi contribuţii la cunoaşterea faunei de mamifere fosile din bazinul Baraolt (Depresiunea Braşov).* Lucr. Inst. de speol. „Emil Racoviţă", *7.*
1967 RADULESCO C. & SAMSON P., *Contributions à la connaissance du complexe faunique de Măluşteni—Bereşti (Pléistocène inférieur), Roumanie, I. Ord. Lagomorpha, Fam Leporidae.* N. Jb. Geol. Paläont. Mh., *9.*
1971 RADULESCO C. & SAMSON P., *Sur quelques Arvicolidés (Mammalia, Rodentia) pléistocènes du Sud-Est de la Transylvanie.* Trav. Inst. Spéol. „Emile Racovitza", *10.*
1965 RADULESCO C., SAMSON P., MIHĂILĂ N. & KOVÁCS A., *Contributions à la connaissance des faunes de Mammifères pléistocènes de la Dépression de Braşov (Roumanie).* Eiszeitalter u. Gegenwart, *16.*
1973 SAMSON P. & RADULESCO C., *Les faunes de Mammifères et la limite Pliocène—Pléistocène en Roumanie.* Trav. Inst. Spéol. „Emile Racovitza", *12.*
1971 SAMSON P., RADULESCO C. & KISGYÖRGY Z., *Nouvelles données sur la faune de Mammifères du Villafranchien inférieur de Căpeni—Vîrghiş (Dépression de Braşov, Roumanie).* Eiszeitalter u. Gegenwart, *22.*
1972 SAMSON P. & KOVÁCS A., *Note sur les Mammifères du Villafranchien inférieur du Bassin de Tîrgu Secuiesc (Dépression de Braşov, Roumanie).* Aluta, 3.
1936 SCHREUDER A., *Hypolagus from the Tegelen clay; with a note on recent Nesolagus.* Arch. Néerl. de Zool., *2,* 2—3.
1964 SULIMSKI A., *Pliocene Lagomorpha and Rodentia from Weze 1 (Poland).* Acta Palaeont. Pol., *9,* 2.
1965 SYCH L., *Fossil Leporidae from the Pliocene and Pleistocene of Poland.* Acta Zool. Cracov., *10,* 1.
1973 TERZEA E., *A propos d'une faune villafranchienne finale de Betfia (Bihor, Roumanie).* Trav. Inst. Spéol. „Emile Racovitza", *12.*
1955 THENIUS E., *Die Verknöcherung der Nasenscheidewand bei Rhinocerotiden und ihre systematischer Wert.* Schweiz. Pal. Abh., *71.*

REGIMUL ANUAL AL TEMPERATURILOR MEDII ZILNICE ȘI DECADALE ALE AERULUI LA STAȚIILE METEOROLOGICE SF. GHEORGHE, TG. SECUIESC, BARAOLT ȘI INT. BUZĂULUI

G. EIGEL

În condițiile unei dezvoltări social-economice impetuoase, al vastului proces de industrializare, intensificarea agriculturii, a sistematizării așezărilor omenești, a repartizării raționale pe teritoriul patriei noastre a bazelor unei industrii tot mai complexe și în plin avînt, ale eforturilor pentru protejarea mediului înconjurător, specialiștii din toate domeniile de activitate au nevoie de date de referință asupra condițiilor naturale existente, condiții de care este imperios necesar să se țină seama. În acest scop dorim să oferim specialiștilor valorile medii ale temperaturii aerului, determinate la stațiile meteorologice din orașele județului Covasna. Valorile medii au fost calculate utilizîndu-se datele termice obținute din observațiile zilnice în adăposturi meteorologice umbrite și aerisite, la 2 m deasupra solului, într-un lung șir de ani (1888—1977).

În vederea obținerii unor șiruri de date omogene s-au utilizat metode specifice climatologiei, astfel datele termice ale acelor stații care nu au efectuat observații în toată perioada inclusă în calcule, au fost prelungite prin metoda corelațiilor, iar datele, astfel omogenizate în timp, au fost prelucrate prin metoda histogramelor.

Prelucrarea datelor primare a fost efectuată de către un colectiv de meteorologi la Sibiu, condus de Ing. Buiuc Mihai, în cadrul unei acțiuni mai vaste, vizînd condițiile agrometeorologice din județele Covasna, Brașov și Sibiu.

Pentru o interpretare mai operativă a datelor termice am stabilit regimul termic al aerului în ce privește mersul calendaristic pe praguri de cîte 5°C, datele medii de început și de sfîrșit, numărul zilelor pe an în care temperaturile medii ale aerului se mențin egale sau depășesc valorile de —5; 0; 5; 10 și 15°C. Cunoașterea regimului termic raportat la aceste praguri este indispensabilă în agricultură, silvicultură, energetică, sistematizare și arhitectură, gospodărirea apelor, ecologie, apărarea mediului înconjurător, etc.

Tab. 1. Regimul zilnic, decadal, lunar şi anual al temperaturii medii a aerului la staţia meteorologică SF. GHEORGHE altitudinea: 523 m

ZIUA	LUNILE											
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1	−3,7	−4,6	−0,7	5,5	11,3	15,1	17,4	18,5	15,8	11,2	5,3	−0,2
2	−3,8	−4,5	−0,6	5,2	11,5	15,2	17,5	18,5	15,7	11,0	5,2	−0,5
3	−3,8	−4,4	−0,4	5,9	11,7	15,3	17,6	18,4	15,6	10,8	5,0	−0,7
4	−3,9	−4,3	−0,2	6,1	11,9	15,4	17,7	18,4	15,4	10,7	4,9	−0,8
5	−4,0	−4,2	−0,1	6,3	12,0	15,5	17,7	18,4	15,3	10,5	4,7	−1,0
6	−4,1	−4,1	0,2	6,5	12,1	15,6	17,8	18,2	15,1	10,3	4,5	−1,2
7	−4,1	−3,9	0,4	6,7	12,3	15,7	17,8	18,2	15,0	10,1	4,3	−1,3
8	−4,1	−3,8	0,6	6,9	12,5	15,8	17,9	18,2	14,8	9,9	4,1	−1,5
9	−4,2	−3,6	0,8	7,2	12,6	15,9	18,0	18,1	14,7	9,7	4,0	−1,6
10	−4,2	−3,4	1,0	7,4	12,8	16,0	18,0	18,0	14,5	9,6	3,8	−1,8
11	−4,3	−3,3	1,2	7,6	12,9	16,1	18,1	17,9	14,3	9,4	3,6	−1,9
12	−4,4	−3,1	1,4	7,8	13,1	16,1	18,2	17,9	14,2	8,2	3,5	−2,1
13	−4,4	−3,0	1,6	8,0	13,2	16,2	18,3	17,8	14,0	9,0	3,3	−2,2
14	−4,5	−2,8	1,8	8,2	13,4	16,3	18,3	17,7	13,8	8,8	3,2	−2,3
15	−4,5	−2,6	2,0	8,4	13,5	16,4	18,4	17,6	13,6	8,6	3,0	−2,4
16	−4,6	−2,5	2,2	8,6	13,6	16,4	18,4	17,5	13,5	8,4	2,8	−2,5
17	−4,7	−2,3	2,4	8,8	13,7	16,5	18,4	17,4	13,4	8,2	2,6	−2,6
18	−4,7	−2,2	2,6	8,9	13,8	16,5	18,4	17,3	13,2	8,1	2,4	−2,7
19	−4,8	−2,0	2,8	9,1	13,9	16,6	18,4	17,2	13,1	7,9	2,2	−2,8
20	−4,9	−1,9	3,0	9,3	14,0	16,6	18,4	17,1	12,9	7,7	2,0	−2,9
21	−4,9	−1,7	3,2	9,5	14,1	16,7	18,4	17,0	12,7	7,5	1,8	−2,9
22	−4,9	−1,5	3,4	9,7	14,1	16,7	18,5	16,9	12,6	7,3	1,6	−3,0
23	−4,9	−1,4	3,6	9,9	14,2	16,8	18,5	16,8	12,4	7,1	1,4	−3,1
24	−5,0	−1,2	3,8	10,0	14,3	16,9	18,5	16,7	12,3	6,9	1,2	−3,2
25	−5,1	−1,0	4,0	10,2	14,4	16,9	18,5	16,6	12,1	6,7	1,1	−3,2
26	−5,0	−0,9	4,2	10,4	14,5	17,0	18,5	16,5	12,0	6,5	0,9	−3,3
27	−4,9	−0,8	4,4	10,6	14,6	17,1	18,5	16,4	11,8	6,3	0,7	−3,4
28	−4,9	−0,6	4,6	10,8	14,7	17,2	18,6	16,3	11,6	6,1	0,5	−3,4
29	−4,8	—	4,8	10,9	14,8	17,2	18,5	16,1	11,4	5,9	0,3	−3,5
30	−4,7		5,0	11,1	14,9	17,3	18,5	15,9	11,2	5,7	0,1	−3,6
31	−4,7		5,2		15,0		18,5	15,8		5,3		−3,7
Decada I.	−4,1	−3,5	0,8	6,9	12,3	15,7	17,8	18,0	14,8	9,8	4,1	−1,2
Decada II.	−4,5	−2,7	2,2	8,4	13,4	16,3	18,2	17,4	13,6	8,4	2,8	−2,4
Decada III.	−5,0	−2,0	3,9	9,8	14,3	16,8	18,5	16,6	12,4	6,9	1,5	−3,0
ANUALĂ	−4,5	−2,7	2,2	8,4	13,4	16,3	18,2	17,4	13,6	8,4	2,3	−2,3

Tab. 2. Regimul zilnic, decadal, lunar şi anual al temperaturilor medii ale aerului la staţia meteorologică TG. SECUIESC altitudinea: 568 m

ZIUA	LUNILE											
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1	−4,5	−5,5	−1,5	4,3	10,9	15,2	17,6	18,4	15,5	10,7	4,7	−0,5
2	−4,6	−5,5	−1,3	4,5	11,2	15,3	17,6	18,4	15,4	10,5	4,5	−0,8
3	−4,7	−5,4	−1,1	4,7	11,4	15,4	17,6	18,4	15,3	10,3	4,3	−1,0
4	−4,8	−5,4	−0,9	4,9	11,6	15,5	17,7	18,4	15,2	10,1	4,2	−1,1
5	−4,9	−5,3	−0,7	5,1	11,8	15,6	17,7	18,4	15.0	10,0	4,0	−1,3
6	−4,9	−5,2	−0,5	5,3	12,0	15,7	17,8	18,4	14,9	9,8	3,8	−1,4
7	−5,0	−5,1	−0,4	5,5	12,2	15,8	17,9	18,3	14,8	9,6	3,6	−1,6
8	−5,1	−5,0	−0,2	5,7	12,4	15,9	17,9	18,3	14,6	9,4	3,4	−1,8
9	−5,1	−4,9	0,0	5,9	12,6	16,0	18,0	18,3	14,4	9,2	3,2	−1,9
10	−5,2	−4,8	0,2	6,1	12,8	16,0	18,1	18,2	14,3	9,0	3,0	−2,1
11	−5,2	−4,7	0,4	6,3	13,0	16,1	18,1	18,1	14,1	8,8	2,9	−2,2
12	−5,3	−4,6	0,6	6,5	13,1	16,2	18,2	18,0	14,0	8,6	2,7	−2,3
13	−5,3	−4,4	0,8	6,7	13,3	16,3	18,2	18,0	13,8	8,4	2,5	−2,4
14	−5,4	−4,3	0,9	6,9	13,4	16,3	18,3	17,9	13,6	8,2	2,3	−2,6
15	−5,4	−4,1	1,1	7,2	13,6	16,4	18,3	17,8	13,5	8,0	2,1	−2,7
16	−5,5	−4,0	1,3	7,3	13,7	16,5	18,3	17,7	13,3	7,7	2,0	−2,8
17	−5,5	−3,8	1,4	7,5	13,9	16,6	18,4	17,6	13,1	7,5	1,8	−2,9
18	−5,5	−3,6	1,6	7,7	14,0	16,6	18,4	17,5	13,0	7,3	1,6	−3,0
19	−5,5	−3,4	1,8	8,0	14,2	16,7	18,4	17,4	12,8	7,2	1,4	−3,1
20	−5,5	−3,3	2,0	8,2	14,3	16,8	18,4	17,3	12,6	7,0	1,3	−3,3
21	−5,5	−3,1	2,2	8,4	14,4	16,8	18,4	17,2	12,4	6,8	1,1	−3,4
22	−5,6	−2,9	2,4	8,6	14,5	19,9	18,4	17,1	12,2	6,6	1,0	−3,5
23	−5,7	−2,8	2,6	8,8	14,6	17,0	18,5	17,0	12,1	6,4	0,8	−3,6
24	−5,8	−2,6	2,8	9,1	14,7	17,1	18,5	16,8	11,9	6,3	0,6	−3,7
25	−5,7	−2,4	3,0	9,3	14,8	17,1	18,5	16,7	11,7	6,0	0,4	−3,8
26	−5,6	−2,2	3,2	9,6	14,8	17,1	18,5	16,5	11,6	5,9	0,3	−3,9
27	−5,5	−2,0	3,3	9,9	14,9	17,2	18,5	16,3	11,4	5,7	0,1	−4,0
28	−5,5	−1,6	3,5	10,1	14,9	17,2	18,6	16,2	11,1	5,5	−0,1	−4,1
29	−5,5		3,7	10,3	15,1	17,3	18,5	16,1	10,8	5,3	−0,2	−4,2
30	−5,5		3,9	10,6	15,2	17,5	18,5	16,0	10,6	5,1	−0,3	−4,3
31	−5,5		4,2		15,2		18,4	15,8		4,9		−4,4
Decada I.	−4,9	−5,0	−0,3	5,6	12,2	15,8	17,9	18,2	14,6	9,3	3,5	−1,6
Decada II.	−5,3	−4,0	1,3	7,2	13,6	16,4	18,2	17,6	13,3	7,8	2,1	−2,7
Decada III.	−5,6	−2,9	3,0	9,1	14.6	17,0	18,5	16,7	12,0	6,2	0,8	−3,7
ANUALĂ	−5,3	−4,0	1,3	7,3	13,5	16,4	18,2	17,5	13,3	7,8	2,1	−2,7

Tab. 3. Regimul zilnic, decadal, lunar şi anual al temperaturii medii a aerului la staţia meteorologică BARAOLT altitudinea: 508 m

ZIUA	LUNILE											
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1	−4,2	−4,9	0,0	5,9	11,7	15,4	17,9	19,0	15,8	11,1	5,5	−0,3
2	−4,2	−4,8	0,1	6,0	11,9	15,4	18,0	19,0	15,7	10,9	5,3	−0,5
3	−4,3	−4,7	0,2	6,2	12,1	15,5	18,1	18,9	15,6	10,7	5,1	−0,7
4	−4,3	−4,6	0,4	6,4	12,2	15,6	18,1	18,9	15,4	10,5	4,9	−0,8
5	−4,4	−4,4	0,6	6,6	12,4	15,7	18,2	18,8	15,3	10,3	4,7	−1,0
6	−4,4	−4,2	0,8	6,8	12,5	15,8	18,3	18,8	15,2	10,1	4,5	−1,2
7	−4,5	−4,0	0,9	7,2	12,7	15,9	18,3	18,7	15,0	10,0	4,3	−1,3
8	−4,6	−3,8	1,0	7,2	12,9	16,0	18,4	18,7	14,9	9,8	4,1	−1,5
9	−4,7	−3,6	1,3	7,4	13,0	16,1	18,5	18,6	14,6	9,6	3,9	−1,6
10	−4,8	−3,4	1,5	7,7	13,1	16,2	18,5	18,5	14,5	9,5	3,7	−1,8
11	−4,8	−3,3	1,7	7,9	13,3	16,3	18,6	18,4	14,3	9,3	3,5	−1,9
12	−4,9	−3,1	1,8	8,1	13,4	16,4	18,6	18,3	14,1	9,1	3,3	−2,1
13	−4,9	−2,9	2,0	8,3	13,5	16,5	18,7	18,1	14,0	9,0	3,1	−2,2
14	−5,0	−2,7	2,2	8,5	13,7	16,5	18,7	18,0	13,9	8,8	2,9	−2,3
15	−5,1	−2,4	2,4	8,6	13,8	16,6	18,8	17,9	13,7	8,7	2,7	−2,5
16	−5,1	−2,2	2,6	8,8	13,9	16,7	18,9	17,8	13,6	8,7	2,6	−2,6
17	−5,1	−2,1	2,8	9,0	14,0	16,8	18,9	17,7	13,4	8,3	2,4	−2,7
18	−5,2	−1,9	3,0	9,2	14,2	16,8	18,6	17,6	13,3	8,1	2,2	−2,8
19	−5,2	−1,7	3,2	9,4	14,3	16,9	18,9	17,5	13,1	8,0	2,0	−2,9
20	−5,2	−1,6	3,4	9,6	14,4	17,0	18,9	17,4	12,9	7,8	1,8	−3,0
21	−5,2	−1,4	3,6	9,8	14,5	17,1	19,0	17,2	12,8	7,5	1,6	−3,1
22	−5,3	−1,3	3,9	10,0	14,6	17,1	16,0	17,1	12,6	7,3	1,5	−3,2
23	−5,3	−1,1	4,1	10,2	14,7	17,2	19,1	17,0	12,4	7,1	1,3	−3,3
24	−5,4	−0,9	4,3	10,4	14,8	17,3	19,1	16,8	12,3	6,9	1,1	−3,4
25	−5,2	−0,7	4,5	10,9	14,9	17,3	19,1	16,7	12,1	6,7	0,9	−3,5
26	−5,2	−0,5	4,7	10,7	15,0	17,4	19,1	16,6	11,9	6,6	0,7	−3,5
27	−5,2	−0,8	4,9	10,9	15,1	17,5	19,0	16,4	11,7	6,4	0,6	−3,6
28	−5,1	−0,2	5,1	11,1	15,2	17,6	19,0	16,3	11,5	6,2	0,4	−3,7
29	−5,1		5,3	11,3	15,3	17,7	19,0	16,1	11,3	6,0	0,3	−3,7
30	−5,0		5,6	11,4	15,4	17,7	19,0	16,0	11,1	5,8	0,1	−3,8
31	−5,0		5,8		15,4		19,0	15,9		5,6		−3,9
Decada I.	−4,5	−3,9	1,1	7,2	12,7	16,0	18,3	18,5	14,8	9,7	4,4	−1,4
Decada II.	−4,9	−2,6	2,7	8,7	13,8	16,6	18,7	17,7	13,6	8,4	2,7	−2,4
Decada III.	−5,2	−1,4	4,3	10,1	14,6	17,2	16,0	16,9	12,3	7,1	1,1	−3,3
ANUALĂ	−4,6	−2,6	2,7	8,7	13,8	11,6	18,7	17,7	13,6	8,4	2,7	−2,4

Tab. 4. Regimul zilnic, decadal, lunar și anual al temperaturii medii a aerului la stația meteorologică ÎNTORSURA BUZĂULUI, altitudinea: 707 m.

ZIUA	LUNILE											
	I	II	III	IV	V	VI	VII	VIII	IX	X	XI	XII
1	−5,2	−6,0	−1,9	3,7	9,8	13,9	16,4	17,2	14,0	9,2	4,1	−0,7
2	−5,3	−5,8	−1,8	4,0	10,0	14,0	16,4	17,1	13,9	9,0	4,0	−0,9
3	−5,4	−5,7	−1,8	4,3	10,2	14,1	16,5	17,1	13,7	8,8	3,8	−1,1
4	−5,5	−5,5	−1,7	4,5	10,3	14,2	16,5	17,0	13,6	8,7	3,7	−1,2
5	−5,5	−5,4	−1,6	4,7	10,4	14,2	16,6	17,0	13,4	8,5	3,5	−1,3
6	−5,6	−5,2	−1,5	4,9	10,6	14,3	16,6	16,9	13,3	8,3	3,3	−1,5
7	−5,7	−5,0	−1,2	5,1	10,8	14,4	16,7	16,9	13,1	8,1	3,1	−1,6
8	−5,7	−4,9	−1,0	5,3	10,9	14,5	16,7	16,8	13,0	7,9	2,9	−1,8
9	−5,8	−4,8	−0,8	5,5	11,1	14,6	16,8	16,7	12,8	7,8	2,8	−2,0
10	−5,9	−4,6	−0,7	5,7	11,3	14,7	16,8	16,6	12,7	7,6	2,6	−2,1
11	−5,9	−4,4	−0,5	5,9	11,4	14,8	16,9	16,5	12,5	7,4	2,4	−2,2
12	−6,0	−4,3	−0,4	6,1	11,6	14,9	16,9	16,4	12,4	7,2	2,3	−2,4
13	−6,0	−4,1	−0,2	6,3	11,7	15,0	17,0	16,3	12,3	7,0	2,2	−2,5
14	−6,1	−3,9	−0,1	6,5	11,9	15,0	17,0	16,1	12,1	6,8	2,1	−2,6
15	−6,1	−3,7	0,2	6,7	12,1	15,1	17,1	16,0	11,9	6,7	2,0	−2,9
16	−6,2	−3,6	0,4	6,9	12,2	15,2	17,1	15,9	11,8	6,6	1,8	−3,0
17	−6,2	−3,4	0,6	7,1	12,4	15,3	17,2	15,8	11,6	6,4	1,6	−3,2
18	−6,3	−3,3	0,8	7,3	12,6	15,3	17,2	15,7	11,4	6,3	1,4	−3,4
19	−6,3	−3,2	1,0	7,5	12,7	15,4	17,2	15,5	11,3	6,1	1,3	−3,5
20	−6,4	−3,0	1,2	7,7	12,8	15,5	17,2	15,4	11,1	5,9	1,1	−3,7
21	−6,4	−2,9	1,4	7,9	12,9	15,6	17,3	15,3	10,9	5,8	0,9	−3,8
22	−6,3	−2,8	1,6	8,1	13,1	15,6	17,3	15,2	10,8	5,6	0,8	−3,9
23	−6,3	−2,7	1,8	8,3	13,2	15,7	17,3	15,0	10,6	5,4	0,6	−4,1
24	−6,3	−2,5	2,0	8,5	13,3	15,8	17,3	14,9	10,5	5,3	0,5	−4,3
25	−6,3	−2,4	2,2	8,7	13,4	15,8	17,3	14,7	10,3	5,1	0,3	−4,4
26	−6,3	−2,2	2,4	9,0	13,5	15,9	17,4	14,6	10,2	4,9	0,1	−4,6
27	−6,2	−2,0	2,6	9,2	13,6	15,9	17,3	14,5	10,0	4,8	0,0	−4,7
28	−6,2	−1,9	2,8	9,4	13,7	16,0	17,3	14,4	9,8	4,6	−0,2	−4,8
29	−6,2		3,0	9,5	13,8	66,1	17,3	14,2	9,6	4,4	−0,4	−4,9
30	−6,2		3,2	9,7	13,9	16,2	17,2	14,1	9,4	4,3	−0,1	−4,9
31	−6,1		3,4		13,9		17,2	14,0		4,1		−5,0
Decada I.	−5,5	−5,0	−0,9	5,1	10,8	14,5	16,7	16,7	13,0	8,0	2,9	−1,8
Decada II.	−6,1	−3,9	0,5	6,8	12,1	15,1	17,0	15,8	11,8	6,7	1,8	−3,0
Decada III.	−6,3	−2,9	2,0	8,3	13,1	15,7	17,2	15,0	10,5	5,3	0,5	−4,3
ANUALĂ	−6,0	−3,9	0,5	6,8	12,1	15,1	17,0	15,8	11,8	6,6	1,8	−3,0

Tab. 5. Regimul termic anual al aerului pe praguri de 5°C, la staţiile meteorologice Sf. Gheorghe, Tg. Secuiesc, Baraolt şi Întorsura Buzăului

Staţia	Pragul de temperatură	Data medie a primei zile din an	Data medie a ultimei zile din an	Numărul mediu al zilelor pe an
SF. GHEORGHE	sub —5°C	25 ianuarie	25 ianuarie	1
	≥ —5°C	1 ianuarie 26 ianuarie	24 ianuarie 31 decembrie	364
	≥ 0°C	6 martie	30 noiembrie	270
	≥ 5°C	30 martie	3 noiembrie	219
	≥10°C	24 aprilie	7 octombrie	167
	≥15°C	31 mai	7 septembrie	100
TÎRGU SECUIESC	sub —5°C	8 ianuarie	7 februarie	31
	≥ —5°C	1 ianuarie 8 februarie	7 ianuarie 31 decembrie	334
	≥ 0°C	9 martie	27 noiembrie	264
	≥ 5°C	5 aprilie	30 octombrie	209
	≥10°C	28 aprilie	5 octombrie	161
	≥15°C	29 mai	5 septembrie	100
BARAOLT	sub —5°C	15 ianuarie	29 ianuarie	15
	≥ —5°C	1 ianuarie 30 ianuarie	14 ianuarie 31 decembrie	350
	≥ 0°C	1 martie	30 noiembrie	275
	≥ 5°C	28 martie	3 noiembrie	169
	≥10°C	22 aprilie	7 octombrie	221
	≥15°C	26 mai	7 septembrie	105
ÎNTORSURA BUZĂULUI	sub —5°C	1 ianuarie	6 februarie	37
	≥ —5°C	7 februarie	31 decembrie	328
	≥ 0°C	15 martie	27 noiembrie	258
	≥ 5°C	7 aprilie	25 octombrie	202
	≥10°C	2 mai	27 septembrie	149
	≥15°C	13 iunie	23 august	72

DER JÄHRLICHE GANG DER TÄGLICHEN UND ZEHNTÄGLIGEN TEMPERATURMITTEL IN DEN METEOROLOGISCHEN STATIONEN SF. GHEORGHE, TG. SECUIESC, BARAOLT UND INT. BUZĂULUI

Zusammenfassung

Die Arbeit umfaßt die täglichen und zehntägigen Mittelwerte, den jährlichen Gang in Stufungen von 5°C, die Anfangs- und Endmittelwerte der Perioden in Stufungen von 5°C, die jährliche durchschnittliche Anzahl der Tage mit gleichen oder größeren Temperaturen als — 5°C, 0°C, 5°C, 10°C, 15°C.

Diese Arbeit wurde verfaßt, um den Spezialisten aus der Industrie, Landwirtschaft, Forstwirtschaft, der Systematisierung und des Bauwesens, der Wasserverwaltung und des Umweltschutzes verbindliche thermische Meßwerte zuzustellen. Sie wurde verfaßt auf Grund der durch tägliche Beobachtungen in den meteorologischen Stationen zwischen den Jahren 1883—1977 erhaltenen Meßdaten, wobei klimatologische Methoden der Auswertung benutzt wurden: Die Homogenisierung der aufeinanderfolgenden Beobachtungen durch Korrelation und die Aufarbeitung der Primärdaten auf Grund der Histogramme.

NOI CONTRIBUȚII LA CUNOAȘTEREA MACROMICETELOR DIN BAZINUL SF. GHEORGHE ȘI ÎMPREJURIMI

LÁSZLÓ KÁLMÁN

Cu toate că condițiile ecologice ale anilor 1976—1978 nu au fost favorabile pentru vegetația macromicetelor în regiunea Sf. Gheorghe, totuși am reușit prin continuarea cercetărilor micologice începute în anii precedenți și prin revizuirea materialului colectat anterior să sporesc numărul macromicetelor cunoscute în această regiune cu 58 specii noi. Menționez că din aceste ciuperci 2 specii au fost deja publicate în revista Zeitschrift für Pilzkunde, Karlsruhe (R.F.G.) 1976.B. (în text Zsch.P.K.), iar 10 specii figurează în lucrarea lui S. Kovács apărută în Aluta 1976—77 sub titlul Făgetele din Munții Bodoc (în text: Al.1976—77).

Prin aceste contribuții numărul macromicetelor cunoscute în această regiune se ridică dela 354 la 412. Consider că acest număr nu oglindește situația reală a macromicetelor existente și prin cercetărilor viitoare numărul lor trebuie să crească în mod considerabil.

Din macromicetele care figurează în prezenta lista unele merită o atenție deosebită, acestea fiind noi sau numai din cîteva stațiuni în România cunoscute. Acestea sînt indicate pe listă cu o steluță.

Mai menționez că în lucrarea mea: Contrib. la cunoașterea macromicetelor din Bazinul Sf. Gheorghe și împrejurimi, apărută în Aluta 1970, pag. 72, la numărul de serie 126, s-a tipărit greșit Russala nauseosa în loc de Russala rosacea, Russula nauseosa figurînd sub Nr. 130.

Toate macromicetele citate în această lucrare se găsesc în herbarul particular al autorului.

Tremellales Dum.

1. Tremella lutescens Pers. — Bicsad pe lîngă pârâul Zsombor pe cioturi de fag 13. VIII. 1976, Al. 1976—77.

Poriales Lacq.

2. Ganoderma applanatum (Pers. ex S.F.Gray) Pat. — pe lîngă pârâul Zsombor pe trunchi de fag 13. VIII. 1976. — A 1976—77.
3. Rigidoporus ulmarius (Sow. ex Fr.) Imazaki — pe dealul Büdös 15. VIII. 1976 și pe dealul Herec (Malnaș) pe gorun 28. X. 1977.

Cantharellales Gauman

4. Hydnum repandum Fr. ex L. — pe dealul Büdös 27. VII. 1975 în Carpino-Fagetum. Al. 1976—77.

Poliporales (Herter) Gauman

5. Schizophyllum commune Fr. ex Fr. — Bicsad pe lîngă părăul Zsombor. 15. VIII. 1976 pe trunchiuri de fag (o ciupercă comună) Al. 1976—77.

Agaricales Clements

6. Amanita pantherina (DC ex Fr.) Secr. — Mestecănișul din Reci sub Pinus silvestris 18. V. 1973.
7.* Agaricus abruptibulbus Peck — Mestecănișul din Reci 5. VIII. 1962 sub Pinus silvestris.
8.* Agaricus aestivalis (Moell.) Moell — în molidet plantat. 11. IX. 1977.
9. Agaricus campester L. — Angheluș 28. V. 1975 (o ciupercă comună consumată de populație.)
10. Agrocybe praecox (Pers. ex Fr.) Fay. — Mestecănișul din Reci 18. V. 1973.
11. Bolbitius vitellinus (Pers.) Fr. var. titubans Bull. ex Fr. Bálványos 6. VIII. 1978 pe pășuni.
12.* Clitocybe metachroa (Fr.) Kummer — Sf. Gheorghe pe dealul Örkő sub Pinus silvestris 19. X. 1975.
13.* Clitocybe pithiophila (Sow.) Gill. — Sf. Gheorghe pe dealul Örkő 29. X. 1975 și Covasna 25. VIII. 1960 sub Pinus silvestris.
14. Coprinus comatus (Müll.) S. F. Gray — Bálványos 6. VIII. 1978 sub fag.
15.* Cortinarius armillatus (Fr.) Fr. — Bálványos în molidet plantat 11. IX. 1977.
16.* Cortinarius calochrous Fr. — pe lîngă părăul Sütő (Olteni) în pădure de fag 17. VIII. 1976.
17.* Cortinarius speciosissimus Kühn. et Romagn. — in sphagnetum Lucs 27.VIII. 1969. Determinarea acestei specii rare a fost confirmată de prof. Meinhard Moser Insbruck pe baza duplicatului depus la Muzeul Științelor Naturale, Budapesta.
18.* Dermocybe cinnamomeobadia (R. Hry) Mos. — Bálványos în Carpino-Fagetum 6. VIII. 1978.
19.* Dermocybe phoenicea (Bull. ex Maire) Mos. — Bálványos în Carpino-Fagetum 6. VII. 1978.
20.* Hemimycena gracilis (Quél.) Sing. — Bálványos pe ace de molid 6. VIII. 1978.
21. Hygrocybe punicea (Fr.) Kummer — în fînețe la nord de dealul Büdös 12 IX. 1977.
22. Galerina marginata (Fr.) Kühn. — Băile Șugaș pe cioturi de molid 29. X. 1977.

23. Inocybe lacera (Fr.) Kummer — Pucioasa din Sîntimbru 30. VIII. 1969 în moldete și în sphagnetum Lucs 27. VIII. 1970.
24. Inocybe asterospora Quél.-Bálványos 13. VIII. 1976. în Carpino-Fagetum.
25. Kuehneromyces mutabilis (Schff ex Fr.) Sing & Smith. pe dealul Büdös 12. IX. 1977 pe cioturi de gorun.
26.* Lepiota pallida Locq. — Băile Șugaș 4. VIII. 1978. în fagetum.
27.* Lepista (Clitocybe) flaccida (Sow. ex Fr.) Kummer — Olteni în făget pe lîngă părăul Sütő 17. VIII. 1976.
28.* Macrolepiota mastoidea (Fr.) Sing — în fînețe la nord de dealul Büdös 12. IX. 1977.
29. Mycena galericulata (Scop. ex Fr.) S.F. Gray — dealul Büdös 12. IX. 1977 pe cioturi de gorun și Olteni pe dealul Herec pe cioturi de fag 17. VIII. 1976 — Al. 1976—77.
30.* Micena inclinata (Fr.) Quél. — Olteni pe dealul Herec, 17. VIII. 1976. în Querco-Carpinetum.
31.* Paxillus filamentosus Fr. — Băile Malnaș 18. IX. 1963. sub Alnus incana Zsch. P.K. 1976. B.
32.* Panaeolus subaltateus (Berk & Br.) Sacc — Uzonca 10. IX. 1971. pe pășuni.
33.* Pholiota flammoides Mos. — Bálványos 11. IX. 1977. pe trunchi molid.
34.* Pholiota spumosa (Fr.) Sing. — Băile Șugaș 27. X. 1970. în molidet plantat — Zsch. P.K. 1976. B.
35. Pholiotina blattaria (Fr.) Fay. — Olteni lîngă părăul Sütő 27. VIII. 1976 în Querco-Carpinetum.
36.* Pluteus pellitus (Pers. ex Fr.) Kummer — la nord de Büdös pe cioturi de fag.
37. Psathyrella candolleana Fr. — Olteni lîngă părăul Sütő în Querco-Carpinetum 17. VIII. 1976.
38. Psathyrella spadiceo-grisea (Fr.) Maire — Olteni pe lîngă părăul Sütő 17. VIII. 1976. în Querco-Carpinetum.
39.* Rhodophyllus rombisporus (Kühn & Bours.) Romagn. — Pucioasa Sîntimbrului în fînețe pe lîngă Piceetum 9. VIII. 1970.
40. Rhodophyllus sinuatus (Bull. ex Fr.) Sing. — Băile Șugaș 4. VIII. 1978. în Carpino-Fagetum.
41. Stropharia aeruginosa (Curt. ex Fr.) Quél. — Sf. Gheorghe pe dealul Pacé sub molid cultivat 29. X. 1978.
42. Stropharia squamosa (Pers. ex Fr.) Quél. — Bálványos în locuri mlăștinoase 26. X. 1976.
43.* Tricholoma ustuloides Romagn. dealul Büdös 12. IX. 1977. în Carpino-Fagetum. Această specie diferă de Tr. ustale prin miros tare de făină.

Russulales Kreisel

44. Lactarius cremor Fr. — Bálványos 6. VII. 1978. în Carp.-Fagetum.
45.* Lactarius hysginus Fr. — pe dealul Büdös lîngă „Buffogó“ 12. IX. 1977. sub Picea plantată.
46. Lactarius ichoratus Batsch ex Fr. — Băile Şugaş 17. VIII. 1972. în Querco-Carpinetum.
47. Lactarius pergamenus (Schwartz ex Fr.) Fr. — Olteni pe dealul Herec 17. VIII. 1976.
48. Russula emetica Fr. forma silvestris — Bálványos 12. IX. 1977. în Carpino-Fagetum — Al. 1976—77.
49.* Russula fellea Fr. — Băile Malnaş 10. IX. 1977 sub Betula.
50. Russula mustelina Fr. — Pucioasa Sîntimbrului 16. VIII. 1976. şi Bálványos 16. VIII. 1976 în molidet.
51. Russula sanguinea (Bull. ex St. Am.) Fr. — Bálványos 6. VIII. 1978. în molidet plantat.
52.* Russula solaris Ferd. & Winge — Olteni lîngă părăul Sütő 17. VIII. 1976. în Carpino-Fagetum — Al. 1976—77.
53.* Russula subfoetens Smith — Bálványos 31. VII. 1977 în Querco-Carpinetum şi Şugaş 4. VIII. 1978 in Carpino-Fagetum.
54.* Russula urens Rom. ap. Schff. — Bálványos 6. VII. 1978. în molidet.

Boletales Gilbert

55.* Gomphidius maculatus (Scop.) Fr. — Bicsad pe lîngă părăul Zsombor la 6. VIII. 1978. sub Larix.
56. Gomphidius rutilus (Schff. ex Fr.) O.K. Miller — Bálványos 11. IX. 1977. sub Pinus silvestris cultivat.
57.* Leccinum holopus (Rostk.) Watl. — Bálványos în sphagnetum Buffogó sub Betula 12. IX. 1977.
58.* Leccinum oxidabile (Sing.) Sing. — Olteni lîngă părăul Sütő în Carpino-Fagetum 17. VIII. 1976. Al. 1976—77.

ÚJABB HOZZÁJÁRULÁSOK A SEPSISZENTGYÖRGYI-MEDENCE ÉS VIDÉKE NAGYGOMBÁINAK ISMERETÉHEZ

Kivonat

Korábbi közleményei folytatásaképpen a szerző 58 újabb nagygombát közöl a Sepsiszentgyörgyi-medencéből és vidékéről. Ezzel 412-re emeli e vidékről közölt gombák számát. A szerző hangsulyozza, hogy ez a szám nem tükrözi e vidék nagygombáinak valóságos képét s a további kutatások a gombafajok számát lényegesen emelni fogják. A közölt gombák közül a szerző már publikált 2 fajt a Zeitschrift für Pilzkunde 1976. B. folyóiratban és 10 faj szerepel Kovács Sándornak az Aluta 1976—77. kötetében megjelent a Bodoki-hegység bükkösei c. tanulmányában a szerző gyűjtéseképpen. A Romániára nézve új, vagy csak kevés helyről ismert fajok a listán csillaggal (*) vannak megjelölve.

NEW CONTRIBUTIONS TO THE KNOWLEDGE OF THE HIGHER FUNGI OF THE BASIN OF SF. GHEORGHE AND ENVIRONS

Sumary

In the continuation of his former publications the author reportes 58 new species for the mycoflora of the Basin of Sf. Gheorghe and environs and thus the number of the higher fungi known from this territory rises to 412. The author remarks that this number does not show the real situation of the mushrooms and this number will rise remarkably through the further researches, There are in the list two species, which were published in the Zeitschrift für Pilzkunde 1976. B. and 10 species figure in the study of S. Kovács appeared in the Aluta 1976—77 with the title: Făgetele Munţii Bodoc — The for Romania new species and which are known only from few stations are indicated in the list with a star (*).

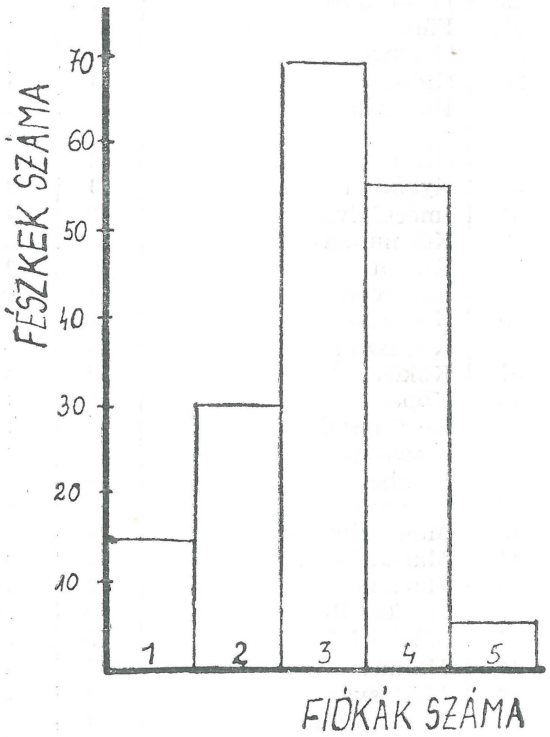
KOVÁSZNA MEGYE FEHÉR GÓLYA (Ciconia ciconia L.) ÁLLOMÁNYÁNAK HELYZETE AZ 1978-AS ÉVBEN

MOLNÁR LIDIA

Világviszonylatban nagy az érdeklődés a fehér gólya (Ciconia ciconia L.) populációdinamikája iránt. Számos nemzetközi szerv, mint például az UNESCO égisze alatt működő Nemzetközi Madárvédelmi Bizottság (International Council for Bird Preservation) foglalkozik ezzel a problémával. A különböző országokban lezajlott gólyaszámlálások Európa gólyaállományának számottevő csökkenését mutatták ki.

Hazánk gólyaállományának felmérése csak részben valósult meg. A rendelkezésemre álló irodalomban Bihar, Kolozs, Kovászna, Maros és Szeben megyékre vonatkozó adatok szerepelnek.

Kovászna megyében az első felméréseket BÉLDI M. végezte 1958-ban (2). Sem ez, sem a következő, 1963-as, ugyancsak BÉLDI M. által lebonyolított gólyaszámlálás nem terjedt ki a megye összes településére. 1962-ben és 1963-ban, bejárva az Udvarhelyi, Gyergyói, Csíki medencéket, KOVÁTS L. meglátogatta Erdővidék és a Kézdivásárhelyi medence egyes településeit is, feljegyezve az itt fészkelő gólyákra vonatkozó adatokat (5). Az 1970, 1971-es évek gólyaállományát FÓRIS P. mérte fel, adatait, melyek szintén csak egyes településekre vonatkoznak, nem tette közzé[1]. Az első,

1. ábra

[1] Adatait később Kovács S. közli „A fehér gólyák (Ciconia ciconia L.) fészkelése Kovászna megyében 1974-ben" című dolgozatában.

1. számú táblázat

Kovászna megye gólyaállományának 1978 évi jellemzői

F. sz. 1	Helység 2	HPa 3	HPm 4	HPo 5	HE 6	HB 7	JZG 8	JZa 9	JZm 10
1	Aldoboly	2	2	0	0	0	7	3,50	3,50
2	Árapatak	2	1	1	0	0	4	2,00	4,00
3	Barátos	6	5	1	0	1	17	2,83	3,40
4	Bardóc	2	2	0	0	0	7	3,50	3,50
5	Barót	2	2	0	0	0	6	3,00	3,00
6	Bácstelek	1	0	1	0	0	0	0,00	0,00
7	Bereck	1	1	0	0	0	3	3,00	3,00
8	Bélafalva	1	1	0	0	0	1	1,00	1,00
9	Bibarcfalva	1	1	0	0	0	3	3,00	3,00
10	Bikfalva	1	1	0	0	0	3	3,00	3,00
11	Bita	14	13	1	0	0	0	2,14	2,30
12	Bodok	1	1	0	0	0	3	3,00	3,00
13	Bodos	1	1	0	0	0	3	3,00	3,00
14	Bölön	3	3	0	0	0	9	3,00	3,00
15	Bükszád	1	1	0	0	0	3	3,00	3,00
16	Ciumelnic	1	1	0	0	0	4	4,00	4,00
17	Cófalva	1	0	1	0	0	0	0,00	0,00
18	Csernáton	0	0	0	2	0	0	0,00	0,00
19	Csomakőrös	1	1	0	0	0	3	3,00	3,00
20	Egerpatak	1	1	0	0	1	4	4,00	4,00
21	Esztelnek	1	1	0	0	0	1	1,00	1,00
22	Feldoboly	1	1	0	0	0	8	3,00	3,00
23	Felsőrákos	2	2	0	0	0	8	4,00	4,00
24	Füle	1	1	0	0	0	1	1,00	1,00
25	Gelence	1	1	0	0	0	2	2,00	2,00
26	Gidófalva	1	1	0	0	0	3	3,00	3,00
27	Hatolyka	2	2	0	0	1	7	3,50	3,50
28	Hídvég	12	11	1	1	0	36	3,00	3,27
29	Hilib	1	1	0	0	0	3	3,00	3,00
30	Ilyefalva	1	1	0	0	0	4	4,00	4,00
31	Imecsfalva	2	1	1	0	0	2	1,00	2,00
32	Kézdialmás	2	2	0	0	0	6	3,00	3,00
33	Kilyén	1	1	0	0	0	3	3,00	3,00
34	Kisbacon	1	0	1	0	0	0	0,00	0,00
35	Komolló	1	1	0	0	0	1	1,00	1,00
36	Kovászna	1	0	1	1	0	0	0,00	0,00
37	Kökös	1	1	0	0	0	3	3,00	3,00
38	Köpec	1	1	0	0	0	4	4,00	4,00
39	Kőröspatak	1	1	0	0	0	4	4,00	4,00
40	Középajta	1	1	0	1	0	4	4,00	4,00
41	Lemhény	6	5	1	0	0	16	2,66	3,20
42	Lisznyó	1	1	0	0	0	3	3,00	3,00
43	Magyarhermány	1	1	0	0	0	4	4,00	4,00
44	Martonfalva	1	1	0	0	0	4	4,00	4,00
45	Martonos	1	1	0	0	0	3	3,00	3,00
46	Márkos-Rét	0	0	0	0	1	0	0,00	0,00
47	Márkosfalva	5	3	2	0	0	9	1,80	3,00
48	Málnás	1	1	0	0	0	3	3,00	3,00
49	Miklósvár	4	3	1	0	0	9	2,25	3,00
50	Mikóújfalu	1	3	0	0	0	3	3,00	3,00

1	2	3	4	5	6	7	8	9	10
51	Nagyajta	14	13	1	0	0	45	3,21	3,46
52	Nagybacon	2	2	0	0	0	7	3,50	3,50
53	Nagyborosnyó	1	1	0	1	0	1	1,00	1,00
54	Nyújtód	3	2	1	0	0	6	2,00	3,00
55	Olasztelek	4	4	0	1	0	11	2,75	2,75
56	Oltszem	1	1	0	0	0	4	4,00	4,00
57	Papolc	1	1	0	0	0	2	2,00	2,00
58	Páké	31	25	6	1	0	76	2,45	3,04
59	Páva	0	0	0	1	0	0	0,00	0,00
60	Petőfalva	1	0	1	0	0	0	0,00	0,00
61	Réty	3	3	0	0	0	8	2,66	2,66
62	Sárfalu	5	5	0	1	0	17	3,40	3,40
63	Sepsimagyarós	1	1	0	0	0	3	3,00	3,00
64	Sepsiszentgyörgy	5	2	3	0	0	8	1,60	4,00
65	Száldobos	5	4	1	0	0	8	1,60	2,00
66	Szárazajta	1	0	1	0	1	0	0,00	0,00
67	Szárazpatak	1	1	0	0	0	2	2,00	2,00
68	Szászfalu	2	2	0	0	0	5	2,50	2,50
69	Szentiványlabor-falva	3	3	0	1	0	11	3,66	3,66
70	Szentkatolna	4	8	1	1	0	7	1,75	1,75
71	Szentlélek	1	1	0	0	0	3	3,00	3,00
72	Szitabodza	1	1	0	0	0	3	3,00	3,00
73	Szotyor	0	0	0	1	0	0	0,00	0,00
74	Szörcse	1	0	1	0	0	0	0,00	0,00
75	Telek	1	1	0	0	0	2	2,00	2,00
76	Torja	1	1	0	0	0	3	3,00	3,00
77	Uzon	11	10	1	1	0	34	3,09	3,40
78	Zalán	1	1	0	0	0	2	2,00	2,00
79	Zalánpatak	1	0	1	0	0	0	0,00	0,00
80	Zoltán	1	1	0	0	0	2	2,00	2,00

az egész megye területére kiterjedő gólyaszámlálást KOVÁCS S. végezte 1974-ben (7, 8).

Az eddigi felmérések eredményeinek összehasonlításakor tekintettel kell lennünk arra, hogy azok különböző módszerekkel, leginkább kérdőívek segítségével történtek.

Az 1978-as gólyaszámlálás személyes felmérések alapján történt csupán öt helységbe nem sikerült eljutnom, ahonnan levél útján szereztem az adatokat. Az 1958-as első állományfelmérés óta eltelt 20 év populációdinamikai értékelésekre is lehetőséget ad; ezért is tulajdonítottam fontosságot az idei gólyaszámlálásnak.

Az 1978-as gólyaszámlálás eredményei

A begyűjtött adatokat a nemzetközileg elfogadott értékelés szerint dolgoztam fel és közlöm az 1. számú táblázatban (a nemzetközileg elfogadott betűjelzéseket használtam) (11, 12).

HPa =fészkelő párok (általában)
HPm =fészkelő párok kirepült fiókákkal

HPo =fészkelő párok kirepült fiókák nélkül
HE =fészek egy gólyával
HB =fészek alkalmi látogatóval
JZG =a területen kirepült fiókák összlétszáma
JZa =fiókaszám átlag egy fészkelő párra (általában)
JZm =fiókaszám átlag egy fészkelő párra (fiókával)
%HPo =HPo százaléka a HPm+HPo összegben

A táblázatba foglalt adatokat összegezve, a megye területén élő gólyaállományt 1978-ban a következő értékek jellemzik:

HPa=206, HPm=175, HPo=31, HE=14, HB=5, JZG=529, JZa=2,56, JZm=3,02, STD=5,56 (gólyapár sűrűség 100 km²-re), %HPo=15,0.

A megye 138 települése közül 80-ban (57,9%) összesen 225 fészket találtam (HPa+HE+HB). A fészkek számszerinti megoszlását a 2. számú táblázatban foglaltam össze (lásd még az 1. és 5. számú táblázatot).

2. számú táblázat

Fészkek száma	1	2	3	4	5	6	7	12	13	14	32
Helységek száma	46	15	4	2	5	2	1	1	1	2	1

Amint az a táblázatból kitűnik, az 1—2 fészekkel rendelkező települések vannak túlsúlyban. Nagyrészük a fészkelőterületek szélén, a Baróti, Bodoki, Berecki, Bodzafordulói hegységek lábainál fekszik. A jelentősebb gólyástelepülések: Páké (32), Bita (14), Nagyajta (14), Hídvég (13), Uzon (12) az Olt és a Feketeügy mentén találhatók. Míg a széleken fekvő települések gólyaállománya elég stabil, addig a fentebb felsorolt helységeké nagy ingadozásokat mutat.

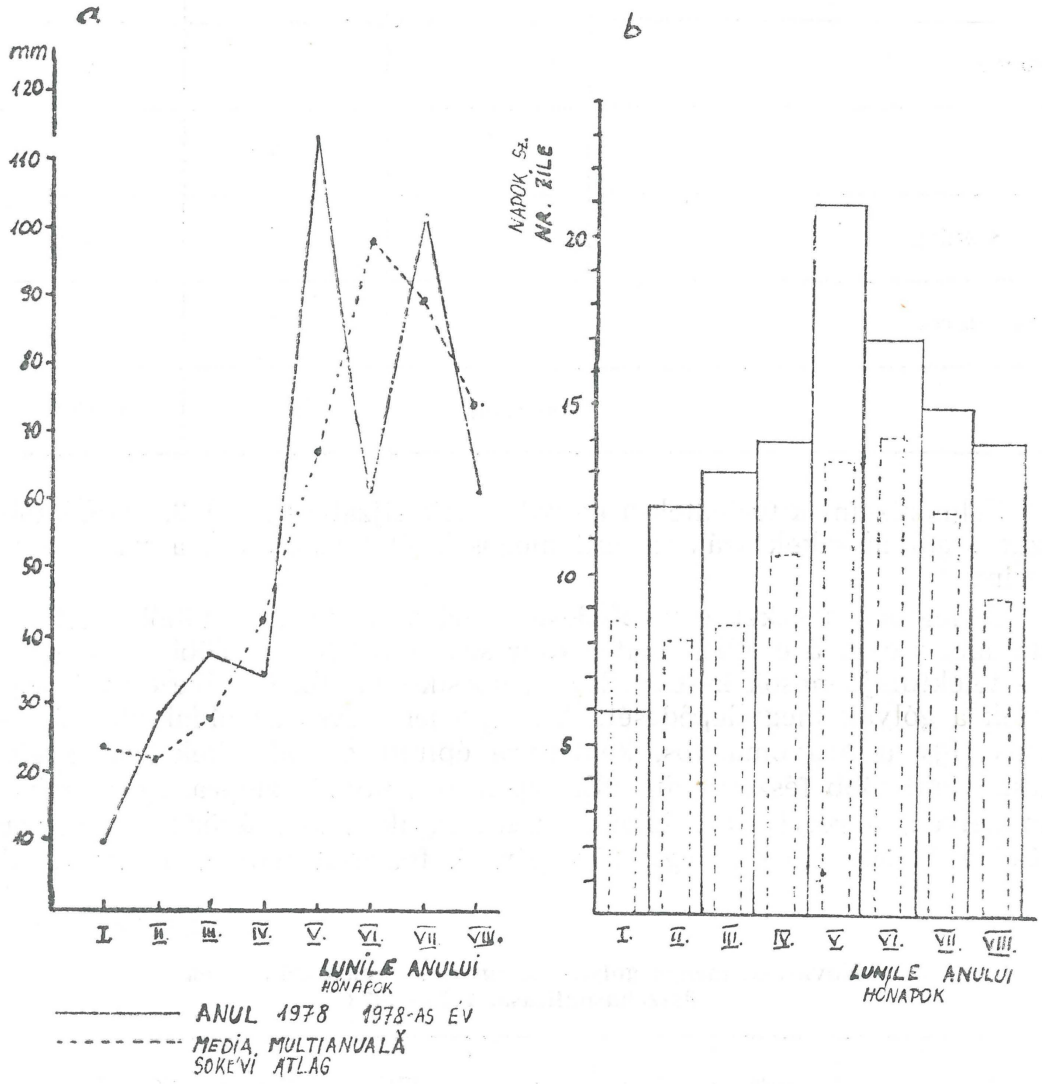
Az 1978-ban létező 225 fészekből 175-ben volt sikeres a költés. A különböző fiókszámmal rendelkező fészekaljak megoszlását az 1. számú ábrán szemléltetjük a következőképpen:

1 fiókás fészekalja 15 fészekben
2 „ „ 31 „
3 „ „ 69 „
4 „ „ 55 „
5 „ „ 5 „

Az 1978-as évben a 3 és 4 fiókás fészekaljak voltak túlsúlyban, ami igazolja a magas JZa értéket is (3,02).

Gólyaállományunk idei gyarapodását (529 kirepült fióka) leginkább az időjárási viszonyok kedvező voltával magyarázhatjuk, nem pedig a benépesített biotópok ökológiai viszonyainak javulásával.

A 2. számú ábra szemlélteti az 1978-as év január—augusztusi csapadékmennyiséget (*a*) és az esős napok számát (*b*) a sokévi átlaghoz viszonyítva. Megfigyelhetjük, hogy február—július hónapok csapadékmennyisége meghaladta a sokévi átlagot, akárcsak az esős napok száma. Különösen sok csapadék hullott májusban és júliusban (113,9 mm; 21 esős nap — 102,2 mm; 15 esős nap). Június az átlagnál szárazabb volt

2. ábra

(61,6 mm — 98,1 mm-el szemben), viszont a májusi bő csapadékmennyiség ebben a hónapban is éreztette hatását. A tavaszi-nyári nedves időjárás kedvezett a sokfiókás fészekaljak felnevelésének; ehhez elegendő táplálékmennyiség állt a gólyaszülők rendelkezésére.

3. számú táblázat

A fészek helye (aljzata)		Esetek száma	%
tetőgerinc — csűr	144		
— háztető	14		
— istálló	12	171	76,00
kémény		37	16,40
fa		9	4,00
villanyoszlop		7	3,20
ventillátorcső		1	0,40
	Összesen	225	100,0%

Felméréseim kiterjedtek a gólyafészkek aljzatára is. A 3. számú táblázat a gólyafészkek számszerinti megoszlását tartalmazza a tartó aljzat szerint.

A legtöbb fészket cserépfedésű csűrök, háztetők, istállók gerincén találtam, s csak 5 esetben volt a csűr szalmával fedve. Több helységben is a telektulajdonosok kereszt, kosár, kocsikerék stb. kihelyezésével segítették a gólyák megtelepedését. A megyében kevés az oldalnyillású kémény, így a hagyományos, kéményre épített gólyafészkek száma elég kicsi. Mind több fészek épül villanypóznára, távíróoszlopra. Igen szokatlan helyen, a rétyi lenfeldolgozó üzem egyik nem működő ventillátorcsövére építette fészkét egy gólyapár. A felsorolt tények arra utalnak,

4. számú táblázat

Kovászna megye gólyaállományára vonatkozó adatok összehasonlítása. 1974—1978

Év	HPa	HPm	HPo	JZG	JZa	JZm	% HPo
1974	227	165	62	357	1,57	2,16	26,8
1978	206	175	31	529	2,56	3,02	15,0

hogy a fehér gólya fészkelőhelye megválasztásában nagy alkalmazkodóképességet mutat.

KOVÁCS S. „Cuibărirea berzei albe (Ciconia ciconia L.) în județul Covasna în anul 1974" című dolgozatában a gólyaállományt a következő fogalmak jellemzik: „lakott fészkek száma"; „sikeres költések száma", „sikertelen költések száma", „kirepült fiókák átlaga". Mivel én a nemzetközileg elfogadott terminológiát (11, 12) használtam, mely nem minden esetben fedi a Kovács S. szakkifejezéseit, az összehasonlítás kedvéért azokat a következőképpen egyeztettem: lakott fészkek száma=HPa, sikeres költések száma=HPm, sikertelen költések száma=HPo, kirepült fiókák átlaga=Jzm. Az 1974. évi HPa és HPo értékek magukban foglalják az egy gólyás fészkeket (HE) is. Ugyanakkor, a meglévő adatok alapján kiszámítottam a JZa és %HPo értékeket az 1974-es évre, melyek nem szerepelnek az említett dolgozatban.

Ha a fenti értékegyeztetéseket elfogadjuk, a 4. számú táblázat számértékeinek összehasonlítása alapján megállapíthatjuk, hogy az 1978-as év kedvezett a gólyaállomány szaporodásának. Erre utalnak az elég magas JZa és JZm és az alacsony %HPo értékek.

Az 1978-as évben 1974-hez viszonyítva a gólyástelepülések száma 88-ról 80-ra csökkent. A gólyafészek nélkül maradt települések 63,6%-ban 1974-ben egyetlen fészek volt.

Kovászna megye gólyaállományának populációdinamikája

A megye területén élő gólyaállomány populációdinamikai vizsgálata a már megemlített felmérési módszerek különböző volta, és sok esetben az adatok hiánya miatt nehézségekbe ütközik.

Az 5. számú táblázatban azokat a helységeket soroltam fel, melyekben 20 év alatt (1958—1978) gólyafészek létezett, előre véve azokat a településeket, melyek hiánytalan adatokkal rendelkeznek. Ennek a 29 településnek az adatai alapján vontam le populációdinamikai következtetéseimet, mivel csak ebben az esetben támaszthattam alá állításaimat konkrét tényekkel. A táblázatban a következő összeírások eredményeit tüntettük fel: 1958 — BÉLDI M., 1963 — BÉLDI M., 1970 — FÓRIS P., 1974 — KOVÁCS S., 1978 — MOLNÁR L. Ezek az adatok csak a lakott fészkek számára vonatkoznak (1978-ban HPa+HE), mivel az eddigi felmérések (kivéve 1974-et) a kirepült fiókák összeírására nem terjedtek ki. Külön oszlopban a következő rövidítésekkel tüntettem fel minden egyes helység gólyaállományának (fészkek számának) alakulását 20 év alatt: N=növekvő tendencia, CS=csökkenő tendencia, V=változatlan állomány.

Amint az az 5. számú táblázatból és a 3. számú ábrából is kitűnik, 1958—1978 között a 29 helységből csak 4-ben volt jelentéktelen állománygyarapodás (13,8%), 14 településben (48,2%) az állomány (fészkek száma) csökkent (jelentősebb csökkenések voltak Martonfalván 7-ről 1-re, Hatolykán 6-ról 2-re, Barátoson 11-ről 6-ra), 11 helységben (38%) az állomány változatlan maradt. 1958-ban e helységekben összesen 135 fészek

5. számú táblázat

Kovászna megye gólyaállományának alakulása 1958—1978 között

F. sz.	Helység	Fészkek száma					állomány alakulása
		1958	1963	1970	1974	1978	
1	2	3	4	5	6	7	8
1	Árkos	1	4	2	1	0	CS
2	Barátos	11	12	5	6	6	CS
3	Bibarcfalva	1	1	1	0	1	V
4	Cófalva	3	4	1	1	1	CS
5	Csernáton	2	1	1	2	2	V
6	Egerpatak	2	1	1	1	1	CS
7	Gidófalva	1	1	1	1	1	V
8	Hatolyka	6	3	3	3	2	CS
9	Kézdialmás	1	1	2	2	2	N
10	Kisbacon	1	1	1	1	1	V
11	Kökös	2	1	1	1	1	CS
12	Köpec	3	3	1	1	1	CS
13	Kőröspatak	1	1	1	2	1	V
14	Magyarhermány	1	1	1	1	1	V
15	Martonfalva	7	5	4	2	1	CS
16	Miklósvár	3	2	2	3	4	N
17	Nagyajta	17	18	10	6	14	CS
18	Nagybacon	1	1	2	2	2	N
19	Nagyborosnyó	3	4	3	4	2	CS
20	Oltszem	1	1	1	1	1	V
21	Papolc	1	1	1	1	1	V
22	Páké	37	(53?)	21	22	32	CS
23	Páva	1	1	1	1	1	V
24	Petőfalva	2	2	1	3	1	CS
25	Szentkatolna	4	3	3	3	5	N
26	Szentlélek	1	1	1	1	1	V
27	Szörcse	3	6	1	1	1	CS
28	Uzon (Uzonrét)*	16	15	7	15	12	CS
29	Zoltán	1	2	1	1	1	V
30	Aldoboly	1	—	—	2	2	N
31	Árapatak	—	—	1	1	2	N
32	Bardóc	—	1″	1	1	2	N
33	Barót	—	2″	3	2	2	V
34	Bácstelek	—	—	1	1	1	V
35	Bereck	—	—	1	1	1	V
36	Bélafalva	1	1	—	0	1	V
37	Bikfalva	1	1	—	1	1	V
38	Bita	16	22	—	16	14	CS
39	Bodok	1	1	—	1	1	V
40	Bodos	—	—	—	1	1	V
41	Bodzaforduló	—	—	—	3	0	CS
42	Bölön (Bölönpatak)*	9	—	—	7	3	CS
43	Bükszád	—	—	—	1	1	V
44	Ciumelnic	—	—	—	1	1	V
45	Csomakőrös	1	2	—	1	1	V

* A zárójelben szereplő helységekben 1978-ban nem volt fészek
″ Az adatok KOVÁTS L.-tól származnak

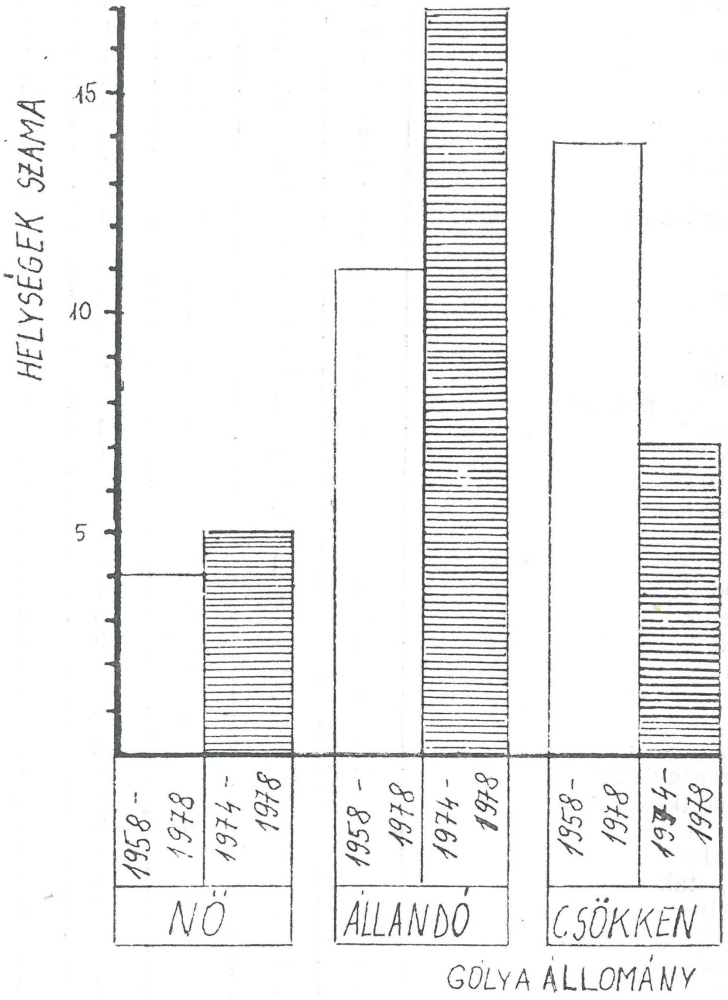
5. számú táblázat (folytatás)

1		3	4	5	6	7	8
46	Dobolló (Dobollópatak)*	—	—	—	3	0	CS
47	Erősd	—	—	1	2	0	CS
48	Esztelnek	1	—	1	1	1	V
49	Feldoboly	—	—	—	1	1	V
50	Felsőrákos	—	2″	—	3	2	V
51	Futásfalva	—	—	—	2	0	CS
52	Füle	—	2″	1	1	1	CS
53	Gelence	1	1	—	1	1	V
54	Hídvég	—	—	9	11	13	N
55	Hilib	1	1	—	1	1	V
56	Ilyefalva	2	—	—	1	1	CS
57	Imecsfalva	—	4	2	2	2	CS
58	Kálnok	1	—	—	0	0	CS
59	Kézdivásárhely	1	—	—	0	0	CS
60	Kilyén	1	—	—	1	1	V
61	Komolló	—	2	—	2	1	CS
62	Kovászna	—	—	1	2	2	N
63	Kővár	—	—	1	1	0	CS
64	Középajta	1	—	2	1	2	N
65	Lemhény	14	—	4	7	6	CS
66	Lisznyó (L. patak)*	1	1	—	2	1	V
67	Martonos	—	—	1	1	1	V
68	Márkos	—	—	—	1	0	CS
69	Márkos-Rét	—	—	—	2	0	CS
70	Márkosfalva	7	5	—	2	5	CS
71	Málnás	—	—	1	1	1	V
72	Mikóújfalu	1	1	—	1	1	V
73	Nyújtód	7	—	2	1	3	CS
74	Olasztelek	—	3″	3	6	5	N
75	Ozsdola	1	—	1	0	0	CS
76	Polyán	1	—	—	1	0	CS
77	Réty	5	—	—	2	3	CS
78	Sárfalu	—	6	5	6	6	V
79	Sepsimagyarós	2	1	—	2	1	CS
80	Sepsiszentgyörgy	11	—	—	5	5	CS
81	Sepsiszentkirály	—	—	—	1	0	CS
82	Száldobos	—	4″	4	3	5	N
83	Szárazajta	—	—	—	2	1	CS
84	Szárazpatak	—	—	—	1	1	V
85	Szászfalu	—	—	1	2	3	N
86	Szentiványlaborfalva	3	—	4	4	4	N
87	Szitabodza	—	—	—	1	1	V
88	Szotyor	1	—	1	1	1	V
89	Tamásfalva	3	—	—	1	0	CS
90	Telek	2	—	1	1	1	CS
91	Torja	—	—	—	3	1	CS
92	Vargyas	—	—	2	1	0	CS
93	Zalán	—	—	—	1	1	V
94	Zalánpatak	—	1	—	0	1	V
95	Zágon	1	1	—	0	0	CS

* A zárójelben szereplő helységekben 1978-ban nem volt fészek
″ Az adatok KOVÁTS L.-tól származnak

volt, ez a szám 1978-ban 99-re csökkent (26,6%). A 4. számú ábrán 5 település gólyaállományának alakulását ábrázoltam, a tárgyalt 20 év alatt.

Ugyanabban a 29 helységben 1974-hez viszonyítva 1978-ban valamelyest javult a gólyaállomány helyzete. Így 5 helységben (17,2%) növekedett a gólyafészkek száma (Nagyajta 6-ról 14-re, Páké 22-ről 32-re), 7 helységben (24,2%) csökkenést észlelhettünk és 17 helységben (58,5%) változatlan az állomány. 1978-ban a gólyafészkek száma 89-ről 99-re

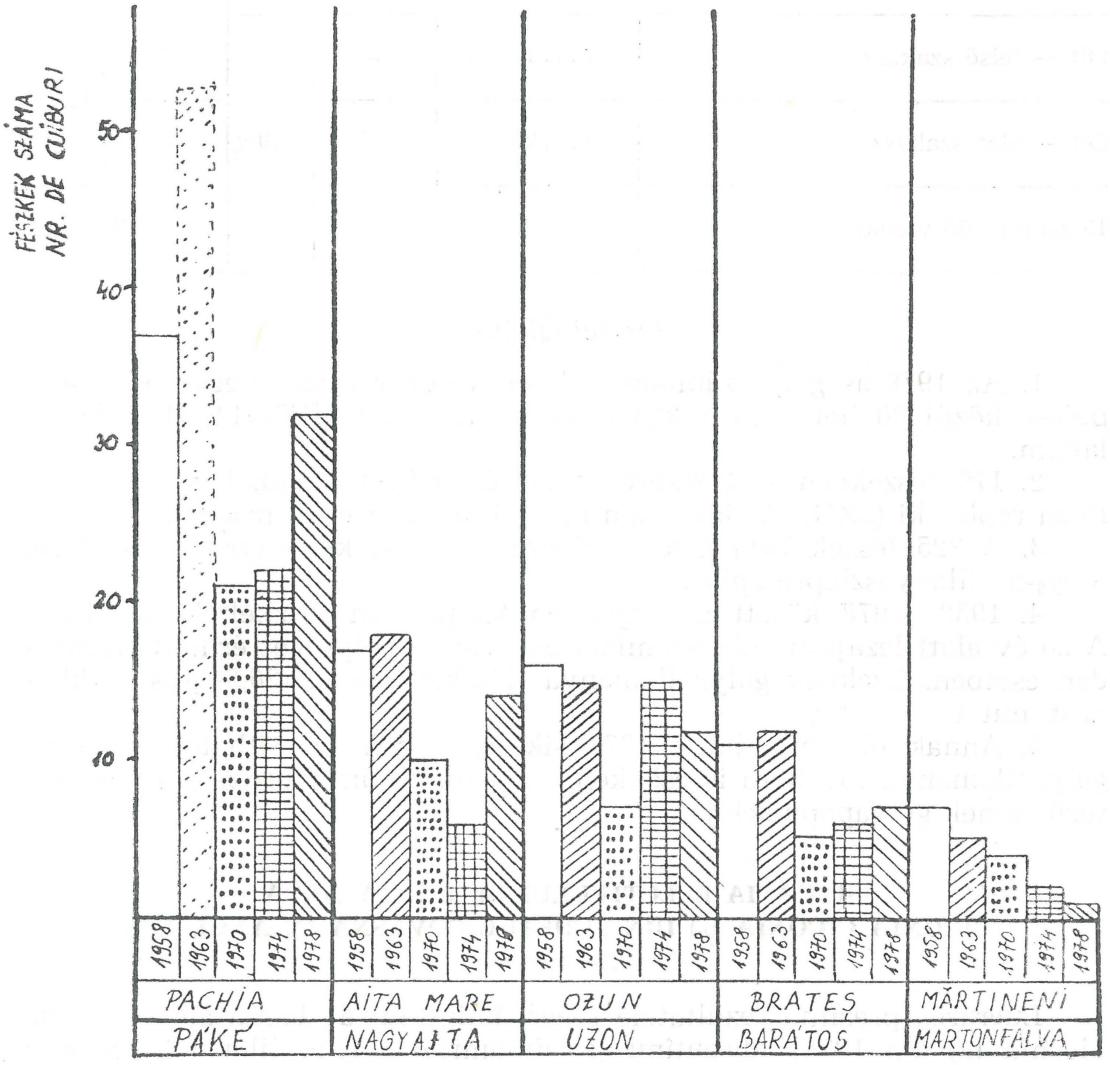
3. ábra

emelkedett. A 29 helység gólyaszaporulata 139 fiókáról (1974) 251-re (1978) növekedett.

A mellékelt megyetérképen az 5. táblázatban felsorolt helységeket tüntettem fel állománydinamikai szempontból. A 66 hiányos adatokkal rendelkező település esetében a gólyaállomány fejlődési irányának megállapítását az első számlálási évtől kezdhettem, így elkerülhetetlenül fel-

lép bizonyos hibaszázalék. A 29, illetve 95 helységre vonatkozó százalékarányok között a következő eltéréseket találtam: növekvő tendencia +0,9% (13,8—14,7%), csökkenő tendencia —1,9% (48,2—46,3%), változatlan állomány +1% (38—39%); tehát a maximális eltérés 1,9%.

A gólyástelepülések 55,8%-a (53 helység) a Feketeügy és mellékfolyói, 41%-a (39 helység) pedig az Olt mentén található. (lásd a térkép és 6. számú táblázat)

4. ábra

Az elmúlt 20 évben a gólyaállomány csökkenése nagyobb volt a Feketeügy mentén (a települések 56,6%-ában az állomány csökkenést mutat). Ennek egyik oka a tárgyalt 20 év alatt végbement tájátalakító emberi tevékenység (folyóvízszabályozás, lecsapolások, a mezőgazdasági területek kiterjedése, kemizálás stb.), mely kihangsúlyozottabb volt ezen a vidéken.

6. számú táblázat

A gólyástelepülések megoszlása Kovászna megye egyes földrajzi egységei között

Földrajzi egység	Gólyástelepülések száma	Települések száma CS-val		Eltünt gólya-fészkes telep	
Kézdivásárhelyi Medence-Feketeügy	53 ... 55,8%	21 ... 39,6%		6 .., 16,9%	
Olt — felső szakasz	17 ... 17,9%	3		3	
					12,8%
Olt — alsó szakasz	22 ... 23,1%	4	17,9%	2	
Bodzaforduló vidéke	3 ... 3,2%			1 , .. 33,3%	

Összefoglalás

1. Az 1978-as gólyaszámlálás alkalmával Kovászna megye 138 települése közül 80 helységben 225 fészket (HPa=206, HE=14, HB=5) találtam.

2. 175 fészekben volt sikeres a költés (HPM), ezekből összesen 529 fióka repült ki (JZG). A fiókaszám átlag JZa=2,56 és JZm=3,02.

3. A 225 fészek 76%-a tetőgerincre, 16,4%-a kéményre, 4%-a fára, 3,2%-a villanyoszlopra épült.

4. 1958—1978 között a megye 95 településén fészkeltek a gólyák. A 20 év alatt lezajlott gólyaszámlálások csak 29 helységet érintettek minden esetben. Ezeknek gólyaállománya (fészkek száma) 26,6%-os csökkenést mutat.

5. Annak ellenére, hogy 1978 sikeres évnek számítható, megyénk gólyaállománya továbbra is csökken, ugyanúgy mint Európa számos más területének gólyapopulációja.

SITUAȚIA EFECTIVULUI DE BARZĂ ALBĂ (CICONIA CICONIA L.) DIN JUDEȚUL COVASNA ÎN ANUL 1978

Rezumat

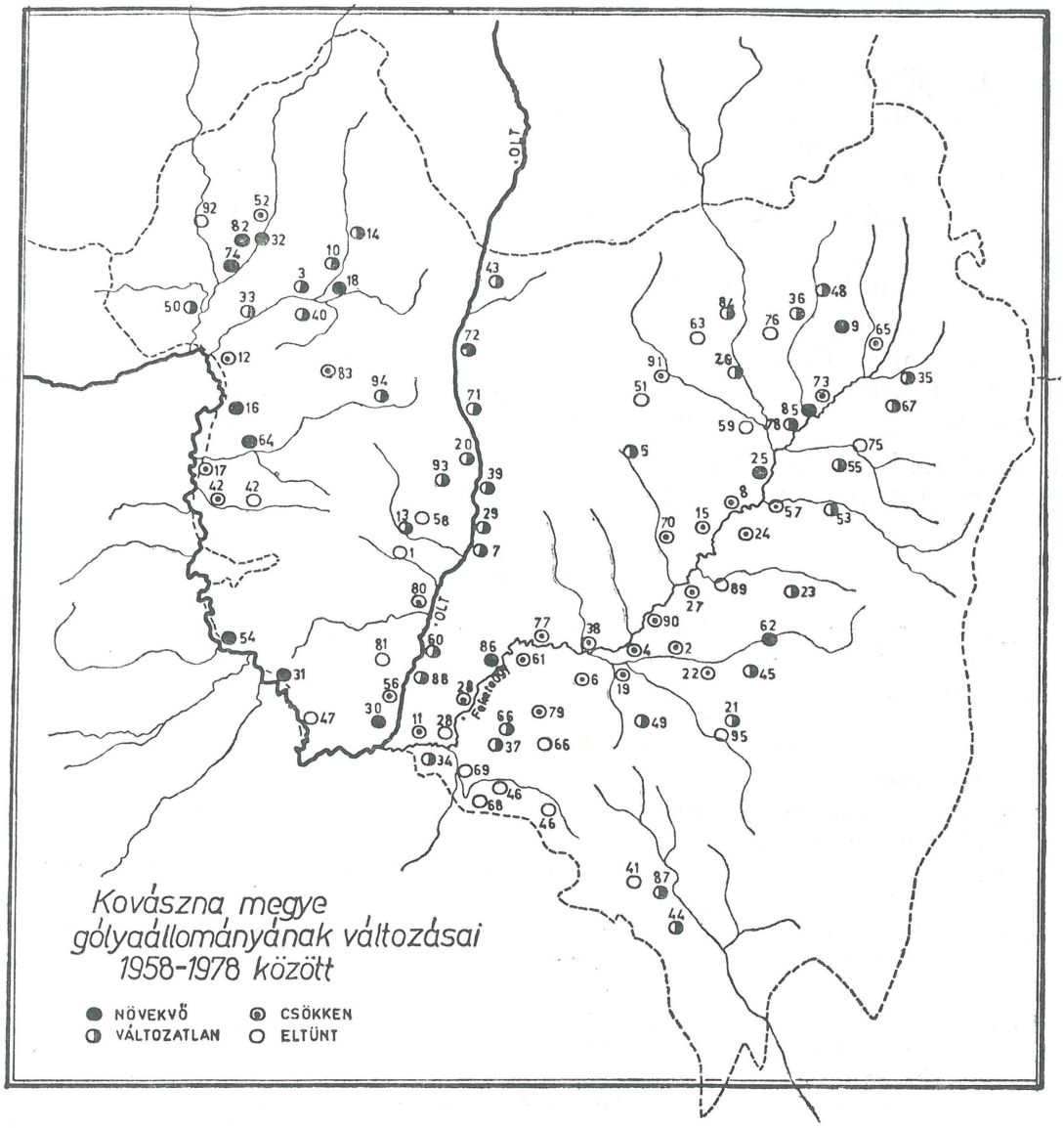
Lucrarea prezintă rezultatele recensământului de barză albă (Ciconia ciconia L.) din 1978, discutînd și dinamica populațiilor dintre anii 1958—1978.

Metoda de recenzare a fost cea de deplasare la fața locului; numai 5 localități — nu au fost vizitate personal, datele fiind obținute prin colaboratori.

În 1978 efectivul de barză albă din județ este caracterizat prin următoarele valori: HPa=206; HPm=175; HPo=31; HE=14; HB=5; JZG= =529; JZa=2,56; JZm=3,02; STD=5,56; %HPo=15,0. Din cele 138 de

localităţi în 80 am găsit 225 de cuiburi, dintre care 76% pe culmea acoperişurilor, 16,4% pe coşuri, 4% pe copaci, 3,2% pe stîlpi electrici.

Între anii 1958—1978 în 95 de localităţi au cuibărit berzele. Dintre acestea numai 29 au fost cuprinse, în toate cazurile, de cele 5 recensă-

5. ábra

mînturi. În cele 29 de localităţi în cei 20 de ani efectivul (numărul de cuiburi) a avut o scădere de 26,6%.

Lucrarea cuprinde 6 tabele, 4 figuri şi o hartă.

BESTAND DES WEISSSTORCHES (CICONIA CICONIA L.) AUS DEM KOMITAT COVASNA IM JAHRE 1978

Zusammenfassung

Die Arbeit bietet die Ergebnisse der Bestandsaufnahme des Weissstorches während des Jahres 1978 dar und behandelt die Bestandsschwankungen zwischen den Jahren 1958—1978.

Die Zählungen wurden persönlich durchgeführt und blos aus 5 Ortschaften erhielten wir briefliche Auskünfte.

Der im Komitat lebende Bestand zeigte im Jahre 1978 folgende Werte: HPa=206; HPm=175; HPo=31; HE=14; HB=5; JZG=529; JZa=2 56; JZm=3,02; STD=5,56; %HPo=15,0. Unter den 138 vorhandenen Siedlungen fanden wir in 80 Ortschaften 225 Nester. Von diesen waren 76% auf Giebeln, 16,4% auf Schornsteinen, 4% auf Bäumen und 3,2% auf Leitungsmästen angelegt.

Zwischen 1958—1978 nisteten in 95 Ortschaften des Komitates Weissstörche. In diesen 20 Jahren wurden die Bästende aus 29 Ortschaften bei jeder Aufnahme erfasst. Der Bestand (Zahl der Nester) dieser Ortschaften verminderte sich um 26,6%.

Die Arbeit enthällt 6 Tabellen, 4 Abbildungen und 1 Karte.

IRODALOM

1. BÉCZY T., 1970, *Contribuţii la cunoaşterea răspîndirii berzelor (Ciconia ciconia L.) în Bazinul Crişurilor.*, Caiet de comunicări 8, Oradea, pp. 57—67.
2. BÉLDI M., 1961, *Stork Census in Háromszék (RPR) in the year 1958* Aquila, t. 67—68, pp. 204—206.
3. HAMAR M., TUTA AL., 1974, *Populaţii de animale*, Ed. Enciclopedică Română, Bucureşti.
4. KOHL I., 1955, *Az 1954 évi gólyaszaporulat a Romániai Magyar Autonom Tartományban*, Aquila, t. 59—62, pp. 377.
5. KOVÁTS L., 1958, *A fehér gólya elterjedése Délkelet-Erdélyben 1962—63-ban*, Aquila, t. 75, pp. 231—258.
6. KOVÁTS L., 1970, *Situaţia populaţiei de berze (Ciconia ciconia L.) din Valea Erului (jud. Bihor) în vara anului 1968*, Caiet de comunicări 8, Oradea, pp. 71—88.
7. KOVÁCS S., 1975, *A fehér gólyák (Ciconia ciconia L.) fészkelése Kovászna megyében 1974-ben*, Aluta, 1974—75, Sepsiszentgyörgy, pp. 479—485.
8. KOVÁCS AL., 1976, *Cuibărirea berzei albe (Ciconia ciconia L.) în judeţul Covasna în anul 1974*, Ocrot. Nat. Med. Inconj. 20., Nr. 1., pp. 39—43.
9. JAKAB B., 1978, *Weisstorchbestand Ungarns 1974*, Aquila, t. 84, pp. 37—50.
10. MARIÁN M., 1971, *A gólya populáció-dinamikája Magyarországon (1963—1968)*, Móra Ferenc Múzeum évkönyve 1971—1, pp. 37—72.
11. SCHÜZ E., SZIJJ J., 1960, *Beständsveränderungen beim Weiss-Storch; Vierte Übersicht 1954 bis 1958*, Vogelwarte 20, pp. 258—273.
12. SCHÜZ E., SZIJJ J., 1975, *Beständsveränderungen beim Weiss-Storch;* fünfte Übersicht: 1959—1972, Vogelwarte 28, pp. 61—93.

MADÁRTANI MEGFIGYELÉSEK KOVÁSZNA MEGYÉBEN

KOVÁCS SÁNDOR

Az utóbbi évtízedekben alig jelent meg megyénk területére (a Keleti Kárpátok déli szakaszára és az abba zárt Brassó—Háromszéki medence középső és északi területeire) vonatkozó madártani adat. (3, 4, 5). Ennek oka a szakemberek, a rendszeres és hozzáértő megfigyelők hiánya. Dolgozatomban — ornitológusok kérésére — közreadom azokat a közérdeklődésre is számot tartó megfigyeléseket melyeket hosszú éveken át tartó terepkutató munkám során gyűjtöttem és feljegyeztem. Alábbi felsorolásomban közlöm a faj nevét és az azzal kapcsolatos közlésre érdemes adatokat (rendszertani sorrendben).

1. *Gavia arctica* (L.) — *cufundar, sarki búvár.* 1970. október 12-én az Olt sepsiszentgyörgyi szakaszán figyeltem meg egy vonuló példányát.

2. *Podiceps ruficollis* (Pall) — *corcodel mic, kisvöcsök.* A Rétyi Nyír gyakori faja. Tavaiban gyakran találkoztam példányaival *(Kupányos tó,* 1969. VIII. 13).

3. *Podiceps nigricollis* Ch. L. Brehm. — *Corcodel-gît-negru, feketenyakú vöcsök.* Ugyancsak a Rétyi Nyír tavaiban (1969. VIII. 13.).

4. *Ixobrychus minutus* (L.) — *Stîrc pitic, törpegém* — család Bodokon az Olt-ártér holtágában nád és vízi harmatkása övezte hínárnövényzet közt, költés után fiókáival, 1976. VI. 17.

5. *Egretta garzetta* (L.) — *Egretă mică, kiskócsag.* Feketeügy ártéri tócsáiban 1959. VI. 11.-én ejtette Zakariás Imre tanító. A példány a sepsiszentgyörgyi Múzeumban preparálva (Z 68 lelt. sz.).

6. *Ardea cinerea* L. — *Stîrc cenuşiu, szürke gém.* Az 1950-es évek végéig vidékünk közönséges és gyakori fészkelő madárfaja volt. Telepeit ismertük a Feketeügy menti *Telekről* és *Uzonból* (Ágastonsziget). Az Olt mentén Kilyén—Szotyor—Illyefalva közt magas fűz- és nyárfákon gyakori fészkelő volt. Minden időben kíméletlenül irtották. 1940 óta ismert a *kisbaconi* szürkegém telep, hol a *Benedek Elek-ház* parkjában lévő hatalmas jegenyefenyők *(Abies alba)* csúcsán — 1952 nyaráig — 25—30 pár fészkelt. Akkor baróti vadászok kíméletlen irtóhadjáratot indítottak ellenük, számuk azóta 12—15 párra csökkent. Ez az *egyetlen* megyei szürkegémtelep ma is megvan; az emlékházzal és annak parkjával együtt törvényes védelem alatt áll. Bardócz Juliánnának, az emlékház őrének meg-

figyelései és írásbeli közlései szerint a gémek érkezése II. 26—III. 14. közé esik. 1970-ben április elején költöttek (dobták ki a zöldes tojáshéjakat). 1971-ben III. 14-én érkeztek, IV. 19-én költöttek. 1977-ben a III. 9-én visszatért gémek csak május 6—7-én dobálták ki a tojáshéjakat. Egy-egy fészekben két fiókát költenek és egyet vagy kettőt nevelnek; azok első repülése rendszerint július eleje. Táplálékukat (és az nem elsősorban hal!) a közeli *Bacon-*, *Fenyves-* és *Barót-patak* völgyében gyűjtik. Augusztus 20-a körül elvonulnak, a fészek környékén ettől kezdve nem mutatkoznak. Kóborló példányaival a *Rétyi Nyírben* találkoztam, feljegyzéseim szerint 1959. VIII. 30. és IX. 27.-én 1960. VII. 19.-én 6 példánnyal, 1962. IV. 9-én. Bár e faj törvényesen védett, ritkán mutatkozó példányait, halállományunk gyarapítására való tekintettel ma is kíméletlenül irtják, területünkön teljes kipusztulásával lehet számolni.

7. *Ardea purpurea* L. — *Stîrc roşu, vörös gém.* A Rétyi Nyír és Feketeügy menti égeresek-fűzesek gyér fészkelője volt. Fegyverrel irtották, fészkeit feldúlták, elhagyott tetemeivel Réty, Komolló, Uzon környékén találkoztam (1962—1967 közt). Fészkelő példányairól ma már nem tudok.

8. *Ciconia ciconia* (L.) — *Barză, fehér gólya.* Gyakori fészkelőnk. Állományának részleges felmérésére (gólyaszámlálás) 1958, 1963 *(Béldi M.)* 1962, 1963 *(Kováts L.)* és 1970, 1971 *(Fóris P.)* években, teljes összeszámlálására 1974-ben *(Kovács S.)* (5) került sor. Ekkor 227 foglalt fészekből 357 fióka repült ki. Gólyapopulációnk létszáma csökkenőben.

9. *Ciconia nigra* (L.) *Barză neagră, fekete gólya.* Nyári időszakban itt tartózkodó példányait Nagybacon község környékén, a *Bacon-*, *Setét-* és *Fenyvespatakában* látták — láttuk. *Setétpatak* völgyében fészkelését sejtettük (1962—1967), nem találtuk. Kislétszámú vonuló csapatait a *Rétyi Nyírben* láttam (1959. IX. 13-án 6 példányt, 1959. VIII. 30-án 8 példányt, 1966. IX. 13-án 13, 1976. X. 18-án 7 példányt).

10. *Aquila chrysaëtos* (L.) — *Acvilă de munte, szirti sas.* 1969. VIII. 20-án három három példányát láttuk (két felnőtt és egy fióka) e rendkívül ritka madárnak a *Vargyas völgyi sziklaszoros* fölött *(Kónya I. ornitológussal).* E pár itt rendszeres fészkelő, annak roppant rejtett fészkelőhelyét is ismerjük. Minden védelmet megérdemel.

11. *Aquila heliaca* Savigny. — *Acvilă de cîmp, parlagi sas.* Egy párat figyeltem meg a *Komollói Nyír* déli peremén 1973. V. 2-án. Kérdésemre a pásztor elmondotta, hogy e pár a szacsvai erdő felől naponta jár be a Nyírbe, ott táplálkozik, majd ugyancsak a szacsvai erdő felé távozik.

12. *Aquila pomarina* Ch. L. Brehm. — *Acvilă ţipătoare, békászó sas.* A leggyakrabban előforduló és fészkelő sasfajunk. Fészkét a *Vargyas patak völgyében, Csernáton* és *Albis* közti erdőszéli fán (1977. VII. 6), *Árapatakon (Bükkút)* erdei fenyőn (1970. július) találtam. Nálunk egy vagy két fiókát költ és nevel.

13. *Accipiter gentilis* (L.) — *Uliu, héja.* Gyakori fészkelőmadarunk volt, az 1960-as évekig sűrűn gyérítette a lakótelepek galambállományát. Azóta létszáma rohamosan visszaesett, napjainkban ritka fészkelő sok

más, egykor gyakori ragadozómadárfajjal együtt. Ennek ellenére ma is kíméletlenül pusztítják (Rétyi Nyírben csapdákkal), fészkét feldúlják.

14. *Milvus migrans* (Bodd.) — *Gaie neagră, barna kánya.* Kipusztulóban lévő faj. *Rétyi Nyírben* figyeltem meg magányos példányait 1960. VII. 19. és 1961. IV. 4-én. Azóta sem láttam.

15. *Falco subbuteo* L. — *Şoimul rîndunelelor, kabasólyom.* A *Lemhény-Almás* községekhez tartozó *Veresviz völgyi tőzegmoha-láp* erdeifenyőinek csúcsán találtam 7 fészekből álló telepét 1972. VII. 22-én. U. itt 1971. VIII. 21-én kaba-család kirepült fiókákkal.

16. *Falco vespertinus* L. — *Vînturel de seară, kékvércse.* Telepesen fészkelt az *Uzon — Aldoboly Feketeügy-szakasz* parti fűzesein 1965. V. 10-én. Estefelé a folyókörnyéki rétek fölött cserebogarakra vadászott. 1973. V. 2-án a *Rétyi Nyírben* két példányát, 1977. IX. 25-én *Szenkirály* és *Illyefalva* közt egy példányát láttuk. Ritka madarunk.

17. *Falco naumanni* Fleischer. — *Vînturel roşu, fehérkarmú vércse.* Az igen-igen ritka sólyomfajjal a *Torja* községhez tartozó *Bálványosvárnál* találkoztam 1977. V. 7-én. Egy pár az omladozó vár lakótornyának (donjon) egyik délre „nyíló" gerendaüregében fészkelt. A fészkelő pár további itteni felbukkanása minden figyelmet megérdemel.

18. *Falco tinnunculus* L. — *Vînturel, vörös vércse.* Népes telepe régóta ismert *Illyefalván,* hol a templom körüli várfal lőréseiben évtizedekkel ezelőtt 40—50 pár is fészkelt. Az állandó és szigorú helyi védelem ellenére itteni populációja csökkenőben, idén (1977) alig 15 pár fészkelt a lőrésekben, bástyákban. Megyénkben parkok magas fáinak csúcsán (*Árkos, Agronómus ház, Zabola, Sepsiszentgyörgy parkja* stb.) fészkelnek. Kedvelik a falvak környékén ültetett erdei- és feketefenyő-foltokat *(Gidófalva, Sepsiszentgyörgy, Besenyő).*

19. *Tetrao urogallus* L. — *Cocoş de munte, siketfajd.* A *Lemhényhez* tartozó *Veresviz* és mellékpataka, a *Lassúág* környékén is él. Példányaival 1976. VII. 13—16. közt találkoztam. Lemhényi-almási pásztorok *vadpáva* néven ismerik.

20. *Tetrastes bonasia* (L.) — *Ieruncă, mogyoróstyúk.* Lomberdőink lakója. A *Bodoki hegység Száldobos-patak* völgyében erdőtisztítás nyomán felhalmozott ágcsomó alá száraz cserefalevelekből rakta fészkét. Abban 1975. VI. 23-án 4 tojást találtam.

21. *Perdix perdix* (L.) — *Potîrniche, fogoly.* Példányaival 1973—1977 között gyakran találkoztam a *Bodoki hegység* déli kitettségű bozótosaiban. 1977. VII. 27-én a *Zsomborpatak völgyében* 12 tagú családot röpítettem fiatal példányokkal. 1971. XII. 8-án a Bodok alatti Olt ártéren kóborló csapatát röpítettem.

22. *Vanellus vanellus* (L.) — *Nagît, bíbic.* Olt árterén *Bodoknál* és a *Besenyőpatak árterén* fészkeltek 1976. VI—VII-ban.

22.a. *Tringa glareola* (L.) — *Fluierar de mlaştină, Réti cankó. Rétyi Nyírben* tóparton, 1959. VIII. 30. (det. Kohl I.).

23. *Scolopax rusticola* L. — *Sitar, erdei szalonka.* Tavaszi húzása a *szemeriai* (Sepsiszentgyörgy) *erdőben,* a Nagy Dénes tag fölötti vágottban

1970. III. 25—26. *Bodoki hegységben* a *Kőmöge-tető* melletti bükkösben nagy bükkfa tövében fészek 4 tojással 1977. V. 2-án.

24. *Himantopus himantopus* L. — *Cătăligă, székigólya. Rétyi Nyírben* a szérű mögötti hosszú, sekély tó partján 1973. V. 2-án déli órákban egy (vonuló) pár eleséget keresett. Hosszú időn át figyelhettem azokat, majd közeledtemre a 200 méternyire lévő szomszédos tóba szálltak.

25. *Larus ridibundus* L. — *Pescăruș, dankasirály.* Komollói Nyír művelt területekkel körülvett tavában 1958. VI. 17-én egy pár.

26. *Chlidonias nigra* (L.) — *Chirighiță neagră, kormos szerkő.* Nagy csapatokban röpködtek a Rétyi Nyír tavai fölött (1958. VI. 8. és 17-én, 1973. május 2-án). Vonulók?

27. *Columba oenas* L. — *Porumbel de scorbură, kék galamb. Feketeügy partján* (Komolló és Szentiványlaborfalva közt) népes vonuló csapatát figyeltem 1966. X. 26-án.

28. *Columba palumbus* L. — *Porumbel gulerat, örvös galamb. Bodoki hegység* bükköseiben fészkel (Henter, 1975. VIII. 14, Büdös 1977. V. 7.).

31. *Bubo bubo* (L.) — *Buhă, uhu.* Bodoki hegység, *Talamér pataki* bükkösben 1976. VIII. 26-án. Kisborosnyón 1965. I. 27 (elhullt példány).

29. *Caprimulgus europaeus* L. — *Lipitoare, lappantyú.* Bodoki hegységben *Besenyő fölötti Titkos erdőben* (1976. V. 9) és a *Büdös hegyen* a Torjai Szanatórium körül (égő lámpákhoz gyűlő lepkékre vadászott 1975. VIII. 8., 1976. VII. 20.).

30. *Merops apiaster* L. — *Prigoare, gyurgyalag.* Felénk méhészmadárnak ismerik. Színpompás madarunk elhagyott homok-, márga- és lőszbányákban költ. Fészkel *Oltszemen, Bodokon, Komollón, Sepsiszentkirályon, Aldobolyban, Erősdön,* stb. Mint méhrablót erősen üldözik, fészkét (ok nélkül), feldúlják. Pedig minden védelmet megérdemel.

31. *Coracias garrulus* L. — *Dumbrăveancă, szalakóta. Aldoboly—Hermány—Farkasvágó—Prázsmár* környéki láp- és ligeterdők lakója (1973—1974-ben láttam példányait). Nálunk ritka madárfaj.

32. *Upupa epops* L. — *Pupăză, búbosbanka.* A vidékünkön egyre ritkább faj zavartalan helyeken odúban fészkel (Zsomborpatak, 1977. VII. 27.).

33. *Dryocopus martius* (L.) — *Negraică, feketeharkály.* Fészkel bükkerdeinkben (Bodoki hegység, *Orotvány,* 1977. V. 14.).

34. *Bombycilla garrulus* (L.) — *Mătăsar, csonttollú.* Az északi faj nálunk téli vendég és november—decemberben jelenik meg hideg légtömegektől hajtva (hideget hoz, — tartják), legeli vadszőlőink, vadrózsáink, fagyalbokraink bogyóit-terméseit. Aztán tovább vonul dél felé. Utóbbi években városunkban, falvainkban kóborló csapatait: 1974. XI. 11-én *Csikkozmáson,* XI. 13-án *Csernátonban,* XI. 18., 21. és XII. 1-én *Sepsiszentgyörgyön* láttam. Visszavonuló csonttollú csapatokat 1971. III. 16. és 1973. II. 9., 10., 18-án *Sepsiszentgyörgyön* figyeltem meg (1960 óta vannak e fajra vonatkozó rendszeres adataim).

35. *Cinclus cinclus* L. — *Pescărel negru, vizirigó.* Bodoki hegységi *Zsombor-patak* partján Alnus incana gyökerek közt fészek, 1977. V. 7.

36. *Nucifraga caryocatactes* L. — *Alunar, fenyvesszajkó.* A Bodoki hegység állandó lakója *(Málnás-Herec völgy, Henter, Hosszúsaroktető);* feltételezésem szerint az egyre nagyobb teret hódító fenyőerdő-telepítésekkel érzi magát „itthon" a lombhullató zónában (1973—77).

37. *Corvus corax* L. — *Corb, holló.* Az egész országban védett madár nálunk nem ritka, Szívesen fészkel az egyre terjedő Pinus silvestris — Pinus nigra ültetett fenyveserdők magas fáinak csúcsán (Sepsiszengyörgy-Örkő, Gidófalva-Zoltán, Besenyő-Csente, Csernáton, Csonkavár stb.).

Egyéb megfigyelések:

— 1972. X. 18-án délben Sepsziszentgyörgy fölött vadlibák vonultak. 1972. XI. 12-én este újabb csapatuk húzott át.

— *Vonulási rendellenességek gólyáknál.* 1974. október 13-án *Telek mellett* népes csapat szállt le. Ugyanaz év október 27-én Uzon fölött néhány példányból álló csapat repült át. Ugyancsak 1974. november 7-én Kónya Ádám tanár *Gidófalva* és *Bodok* közt nyolc gólyát látott.

— *Kézrekerült gyűrűzött madárpéldányok megyénkben:*

1. 1965. X. 10-én *Bölön község* mellett elhullott gólyát *(Ciconia ciconia* L.) találtak lábán *Museum Praha ČSR B-10000* jelzésű gyűrűvel. Visszajelentésünkre Prága közölte: e példányt *Hrádek (Pardubice)* helyiségben Csehszlovákiában gyűrűzték 1964. VI. 23-án.

2. 1973. VI. 23-án Kovásznán *egerészölyv* példányt *(Buteo buteo)* ejtettek, lábán *Helsinki Museum D-30436* jelzésű gyűrűvel. Visszajelentésünkre közölték, az ölyvöt *Iso-Juures, Syamä (Mikkeli)* finnországi helyiségben gyűrűzték 1972. VII. 9-én.

3. 1976. VIII. 2-án Uzonban gyűrűzött *seregély (Sturnus vulgaris)* került kézre, *Zoologia Caccia — Bologna — Italy S-212975* jelzéssel. Visszajelentésünkre közölték, hogy a példányt *Bolognában* (Olaszország) gyűrűzték, 1975. III. 2-án.

BIBLIOGRÁFIA

1. CĂTUNEANU I. et al. (1972): *Nomenclatorul păsărilor din România.* Rev. Ocrot. Nat. 16, 1. p. 127—145.

2. DOMBROWSKI R. (1946): *Păsările României (Ornis Romaniae).* I. Bucureşti.

3. KOHL I. (1970): *Brosz Emil 1882—1969.* Aluta, Sepsiszentgyörgy, p. 101—107.

4. KOVÁTS L. (1974): *A ragadozók helyzete a Hargita övezetében 1965-ig.* A székelykeresztúri múzeum emlékkönyve. p. 53—93.

5. KOVÁCS S. (1974—75).: *A fehér gólyák (Ciconia ciconia L.) fészkelése Kovászna megyében 1974-ben.* Aluta, Sepsiszentgyörgy, p. 479—486.

6. LINŢIA D. (1954, 1955): *Păsările din R. P. România, Vol. II—III.* Bucureşti.

7. PETERSON R. T., MOUNTFORT G., HOLLOM P.A.D. (1969): *Európa madarai.* Budapest.

OBSERVAȚII ORNITOLOGICE ÎN JUDEȚUL COVASNA

Rezumat

Autorul lucrării are în vedere observațiile ornitologice mai importante culese cu prilejul deplasărilor pe care le-a efectuat pe teritoriul *județului Covasna.* Sînt prezentate observațiile cu privire la speciile mai importante și rare pe cale de dispariție, ca de altfel și date referitoare la cuibăritul și migrarea anumitor specii.

Varga Nándor Lajos

1895—1978

1978. április 17-én 83 éves korában Budapesten meghalt Varga Nándor Lajos grafikusművész. Halála az erdélyi művészet számára is veszteséget jelent, mivel innen indult el. Korán elszármazott Erdélyből, de gyerek- és ifjúkora elszakíthatatlan szálakkal fűzte a Székelyföldhöz s mindig megmaradt erdélyi gondolkodású embernek és művésznek.

Losoncon 1895-ben született. Kis gyerek volt mikor szülei Sepsiszentgyörgyre költöztek s ez a város és a vidék jelentette számára a szülőföldet. Itt a Székely Mikó kollégiumban végezte a középiskolai tanulmányait s mint diák kerül be Gyárfás Jenő műtermébe. Ez döntő hatással volt további életére s a művészi pályára való elindítást a nagy székely festőtől kapja, akinek a művészete és egyénisége nagy hatással volt a fiatal diákra.

Tanulmányait Budapesten a Képzőművészeti Főiskolán folytatja s miután 1922-ben végzett, ugyanebben az intézetben tanársegéd, majd 1931 és 1948 között tanár volt.

1929-ben és 1931-ben mint állami ösztöndíjas Londonba megy s később majdnem az egész Európát beutazta. Művészi pályáján sok sikerben volt része. Sok önálló kiállításain kívül számos nemzetközi kiállításon vett részt s munkáival díjat nyert; Európán kívül kiállított még az Egyesült Államokban, Japánban stb. 1970-ben a Royal Society of Painters etchers and Engravers rendes és tiszteletbeli tagja s 1971-ben művészi munkásságáért Érdemes művész címet kapott.

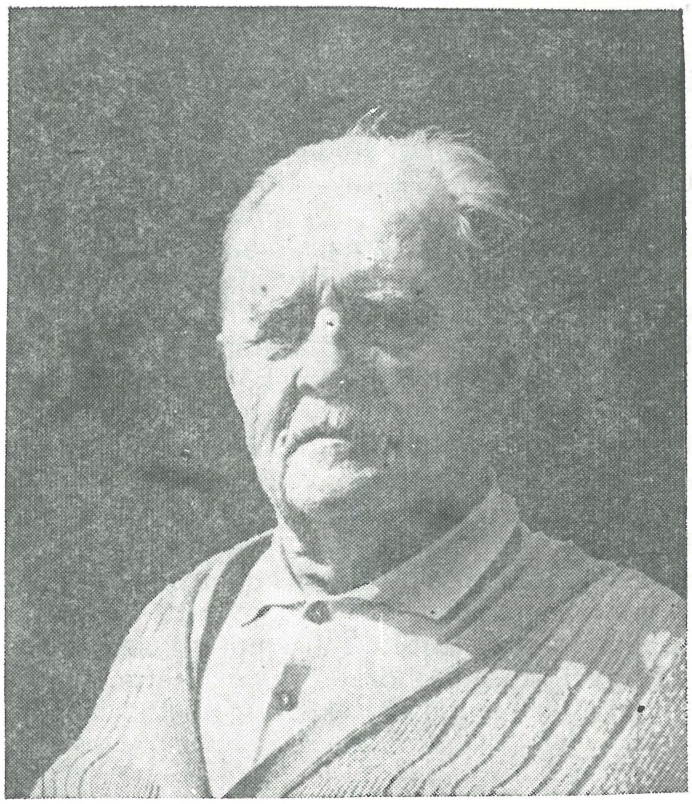
Művészi pályája kezdetén nem a festészet, hanem a grafika felé fordul s a rézkarc, a rézmetszet mestere lett s mint grafikus művész vált ismertté. Kiemelkedő a grafikával foglalkozó szakirodalmi tevékenysége is. Nagy érdeme, hogy a művészi munka mellett időt szakított az új fiatal grafikus nemzedék felnevelésére is.

Varga Nándor Lajost nemcsak mint művészt, hanem mint embert is mindenki tisztelte és szerette. Szerénysége közvetlenséggel párosult s mindenkit azonnal megnyert. Ragaszkodása Sepsiszentgyörgyhöz, a Mikó Kollégiumhoz s a Múzeumhoz soha sem szűnt meg. Mint diák László Ferenc számára rajzolta az erősdi festett edényeket s a régészet mindig megmarad érdeklődése tárgyának. Szeretett városának Sepsiszentgyörgynek állít emléket, amikor lerajzolja az összes építészeti emlékeket, hogy így megőrződjenek az utókor számára. Grafikai, szakirodalmi munkáinak megőrzőjéül a Sepsiszentgyörgyi Múzeumot jelölte ki s gondja volt rá, hogy alkotásai a múzeum gyűjteményébe kerüljenek. Ezek a képek a Múzeum képzőművészeti osztálya grafikai gyűjteményének a gerincét képezik.

Búcsúzunk a művésztől, az embertől, s a baráttól, aki munkájával, ragaszkodásával példát mutatott mindnyájunk számára. Emlékét az a sok szép kép őrzi, amivel a sepsiszentgyörgyi múzeumot gazdagította.

Dr. SZÉKELY ZOLTÁN

Haszmann Pál
1902—1977

Az 1977-es év folyamán a Kovászna Megyei Múzeum keretében működő múzeumi baráti kört nagy veszteség érte. Meghalt a mindenki által szeretett és tisztelt „Pali bácsi", a kiváló pedagógus és múzeumbarát. Haszmann Pál nevéhez fűződik a Kovászna megyei Múzeum csernátoni néprajzi kiállítás anyagának, valamint a község történetére vonatkozó adatok összegyűjtése és megmentése. Néptanítónak készült, nem tudományos kutatónak, de a nevelő munkát úgy értelmezte, hogy a tanítónak kötelessége, a gyermekek nevelése mellett, a közösségnek is használni. Meggyőződéséhez hű maradt egész haláláig.

1902. május 20-án született Komandón (Gyulafalván) Kovászna megyében. Szülei Haszmann József gépész és Papp Mária háztartásbeli. Az elemi iskolát Komandón, a gimnázium alsó négy osztályát Kézdivásárhelyen, a tanítóképzőt Sepsiszentgyörgyön, Székelykeresztúron és Csíksomlyón végezte. Népiskolai tanítói képesítést nyert 1921-ben. Tanítói pályáját Kézdikőváron kezdi, ahol egy évig marad, majd Zabolán kap alkalmazást. Innen Csernátonba kerül 1934-ben, megnősül, egyik kollegájának a leányát, Cseh Idát veszi feleségül. Csernátonban megállapodik. Mint tanító, iskola igazgató, körzeti iskolafelügyelő alaposan megismeri községét s ennek környékét. 1959-ben alsó fokozati tanári képesítést nyert; 1966-ban nyugdíjba megy s 1977. szeptember 13-án bekövetkezett haláláig továbbra is a falu történetére vonatkozó adatokat gyűjti össze. Történeti és néprajzi tárgyak gyűjtésén kívül a régészeti kutatások iránt tanúsít nagy érdeklődést. Nagy része volt abban, hogy a Kovászna Megyei Múzeum

hosszú éveken keresztül Csernáton községben és környékén végezte régészeti kutatásait. Fiaiban a történeti múlt iránti érdeklődést korán felébresztve, velük együtt állandóan a falu határát kutatta s számos olyan települést fedeztek fel, melyek feltárásuk után a nemzetközi szakirodalomban is ismertté váltak, így többek között a Hegyesen (Csernáton község) levő kora vaskori település s az ott talált gyűjtelékes vaslelet. A falujára vonatkozó adatokat összegyűjtve, önzetlenül, készségesen minden kutatónak rendelkezésére bocsátotta s örült, ha valakinek segítségére lehetett. Ez az önzetlenség s a közvetlen vendégszeretet jellemezte egész egyéniségét. A múzeum barátainak körében kifejtett munkásságáért a Sepsiszentgyörgyi Múzeum 90 éves évfordulója alkalmával megkapta a Munka Érmet. Ez a kitüntetés, valamint a Csernátonban létesített tájmúzeum kulturális téren kifejtett munkássága érdemének elismerését jelenti.

Haszmann Pál példája azt mutatja, hogy történeti valamint népi kulturánk emlékeinek összegyűjtése és megőrzése nemcsak a szakemberekre, de minden öntudatos állampolgárra is egyforma felelősséggel hárul. Ő ennek tudatában élt és dolgozott s megadatott neki az az öröm, hogy az általa összegyűjtött múzeumi anyagot már életében mindenki számára a Megyei Múzeum hozzáférhetővé tette.

Haszmann Pál emlékét kegyelettel megőrizzük.

Dr. SZÉKELY ZOLTÁN
múzeum igazgató

Întreprinderea Poligrafică „Crișana" Oradea, com. 38.